

Terminologický slovník

A: Terminologický slovník urbanizmu,
architektúry, nehnuteľných výtvarných diel
a hnuteľných pamiatok

B: Stavebnotechnický slovník
pamiatkovej obnovy

C: Terminologický slovník metodológie
ochrany pamiatkového fondu
– vybrané pojmy

PAMIAŤKOVÝ ÚRAD
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

© 2023
www.pamiatky.sk

Terminologický slovník

A: Terminologický slovník urbanizmu,
architektúry, nehnuteľných výtvarných diel
a hnutelných pamiatok

B: Stavebnotechnický slovník
pamiatkovej obnovy

C: Terminologický slovník metodológie
ochrany pamiatkového fondu
– vybrané pojmy

Úvod

Terminologický slovník je súčasťou tvorby metodík spracovaných v rámci reformy zvýšenia transparentnosti a zefektívnenia rozhodnutí Pamiatkového úradu SR. Rovnako ako v prípade metodík je jeho hlavným cieľom okrem skvalitnenia transparentnosti aj predvídateľnosť rozhodovacích procesov a ich lepšie akceptovanie verejnosťou. Referenčnou skupinou, pre ktorú je slovník určený sú teda nie len odborní pracovníci krajských pamiatkových úradov, Pamiatkového úradu SR, realizátori pamiatkových výskumov, občianske združenia a odborná verejnosť všeobecne, ale aj vlastníci národných kultúrnych pamiatok a laická verejnosť so záujmom o pamiatkovú ochranu. Cieľom slovníka je zjednotiť odbornú terminológiu a prispieť tak k zjednoteniu rozhodovacích procesov, napomôcť pri formulovaní rozhodnutí, záväzných stanovísk a odborných podkladov vydávaných pri výkone štátnej správy v procese ochrany pamiatkového fondu. Zároveň je nemenej dôležitým zámerom slovníka umožniť vlastníkom národných kultúrnych pamiatok alebo nehnuteľností v pamiatkovom území pochopiť odbornú terminológiu, s ktorou sa môžu stretnúť a tým aj význam opatrení predpísaných v rozhodnutiach, záväzných stanoviskách či výsledkoch pamiatkových výskumov.

Pri tvorbe Terminologického slovníka urbanizmu, architektúry nehnuteľných výtvarných diel a hnutelných pamiatok (časť A) sme vychádzali zo *Slovníka unifikovaných názvov hnutelných pamiatok* (SÚPS, Bratislava, 1992 – 1993) a *Terminologického slovníka unifikovaných názvov urbanizmu, architektúry a nehnuteľných výtvarných diel* (Pamiatkový úrad SR, Bratislava, 1999). Editorkami oboch slovníkov boli Ilona Cónová, Desana Lacková. Autormi jednotlivých hesiel Róbert Ambroš, Mária Balážová, Ilona Cónová, Viera Dvořáková, Desana Lacková, Zuzana Liptayová, Jozef Nagy, Sylvia Paulusová, Eva Šefčíková, Júlia Takátsová, Štefánia Tóthová, Norma Urbanová, Veronika Vágenknechtová, Zdeněk Vácha. Oba spomínané slovníky boli spracovávané pre potrebu Automatizovaného informačného systému Ústredného zoznamu pamiatkového fondu, ako podklad pre tvorbu a zjednotenie unifikovaných názvov kultúrnych pamiatok a zároveň ako všeobecný manuál pri určovaní názvov a morfológickom opisovaní objektov, ktorý je bežnou súčasťou základného výskumu pamiatkového fondu, jeho dokumentácie

a evidencie. Slovníky boli dostupné pre odborných pracovníkov Pamiatkového úradu SR a krajských pamiatkových úradov len ako rukopisy s jednoduchou obrazovou prílohou. Termíny a názvy sa stali pre pracovníkov Pamiatkového úradu SR a krajských pamiatkových úradov záväznými, po čase vznikla požiadavka na ich doplnenie a aktualizáciu na základe najnovších poznatkov. Terminologický slovník urbanizmu, architektúry nehnuteľných výtvarných diel a hnutelných pamiatok (časť A) je preto obsahovou aj formálnou aktualizáciou týchto slovníkov, pričom zároveň došlo k ich prepojeniu do jedného celku. K previazaniu a zjednoteniu hesiel nás viedla praktická potreba, nakoľko slovník hnutelných pamiatok obsahoval termíny a pojmy používané zároveň aj pri nehnuteľných pamiatkach a naopak.

Časť A zachováva pyramidálnu štruktúru, ktorá umožňuje vyhľadať každý jednotlivý okruh vzhľadom na to, že celkový názov okruhu (napr. ľudová stavba) je súčasne kľúčovým heslom, ktoré dovedie čitateľa k heslám v nižšej rovine (areálom ľudových stavieb je → hospodársky dvor, druhom ľudovej stavby je → ľudový dom a pod.); opakovaním tohto kroku postupne dôjde až k podrobnej morfológii. Postup platí aj opačne (cievka je súčasťou → pece). Pri dvoj-, príp. viacslovných názvoch je heslo uvedené formou „podstatné meno + prídavné meno.“ Pre praktické využitie sú v slovníku zaznamenané aj synonymá, resp. niektoré nesprávne formy názvov, pričom na zdôraznenie rozlíšenia sú platné názvy písané veľkými písmenami, synonymá a iné názvy kurzívou.

Výber hesiel i spôsob ich spracovania je ovplyvnený štruktúrou fondu pamiatok zapísaných v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok a je úzko prepojený najmä na oblasť metodík zameraných na jednotlivé typologické druhy pamiatok, ich konštrukcie a materiály. Vybrané heslá sú pre názornosť doplnené aj obrazovou prílohou.

Stavebnotechnický slovník (časť B) je zameraný na stručné vysvetlenie odborných výrazov, s ktorými sa možno stretnúť v procese obnovy, pri konzervovaní a reštaurovaní, údržbe, preventívnej ochrane a definovaní požiadaviek na výstavbu.

Terminologický slovník metodológie ochrany pamiatkového fondu (časť C) si dal za cieľ sprístupniť základné pojmy a ich definície zo zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov, zjednotiť najčastejšie používané termíny v oblasti metodológie, pamiatkového výskumu a pamiatkovej obnovy, pričom sme akceptovali ich aktuálne definície uvádzané v Slovenskej technickej norme STN EN 15898, Ochrana kultúrneho dedičstva, júl 2023. V prípade hesiel, pri ktorých by mohlo dôjsť k zámene názvu používame upozor-

nenie „porovnaj →“, prípadne na doplnenie definície pojmu aj „pozri aj →“.

V slovníku nie sú spracované všetky okruhy pamiatok v rovnakej miere podrobnosti, slovník nie je definitívne uzatvoreným súhrnom poznatkov, ale otvoreným systémom. Je potrebné uviesť, že tento slovník nie je, ani sa nesnaží byť encyklopédiou architektúry, výtvarného alebo užitého umenia, ani zberateľskou príručkou či súborným slovníkom pojmov pamiatkovej ochrany. Predpokladá sa postupné dopĺňanie hesiel, príp. aktualizácia existujúcich, ďalšie budovanie a rozširovanie slovníka.

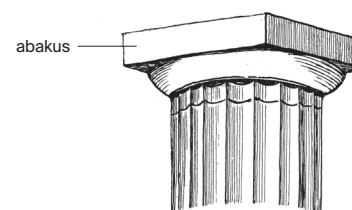
al. – alebo
a pod. – a podobne
atď. – a tak ďalej
ČSD – Československé štátne dráhy
dr. – doktor
ev. a. v. – evanjelický augsburgského vyznania
hovor. – hovorovo
JTSK – súradnicový systém
lat. o. – latinského obradu
najč. – najčastejšie
napr. – napríklad
o.i. – okrem iného
obyč. – obyčajne
pol. – polovica
pôv. – pôvodne
príp. – prípadne
r. – rok
r. kat. – rímsko-katolícky
reg. názov – regionálny názov
resp. – respektíve
sakrál. – sakrálny
SAŽP – Slovenská agentúra životného prostredia
sprav. – spravidla
stav. – stavebný
stor. – storočie
syn. – synonymum
ŠOP SR – Štátna ochrana prírody Slovenskej republiky
tn. – to znamená
tzv. – takzvaný
v. o. – východný obrad
väčš. – väčšinou
výnim. – výnimočne
zvyč. – zvyčajne

Terminologický slovník

A: Terminologický slovník urbanizmu,
architektúry, nehnuteľných výtvarných diel
a hnutelných pamiatok

A

Abakus – horná časť → hlavice, druh → dosky sprostredkujúcej prechod medzi vertikálnym nosníkom a bremenom, napr. → kladím, → pätkou oblúka a pod.

Akant – druh → ornamentu z antickej architektúry, napodobňujúci bodliakovú rastlinu s hrotitými a dekoratívne členitými listami. Výzdobný motív → korintských hlavíc, akantové → rozviliny sú zvlášť typické pre rezbárstvo prelomu 17. a 18. stor.

Akordion – súčasť vybavenia r. kat. → kostola, sústava zvončekov v 2 základných typoch: 1. 3 al. 4 zladené zvončeky na spoločnej → rúčke, slúžiace ako → zvonček pri oltári, 2. 4 – 8 zvončekov, zavesených na širokej → stuhe, slúžiace ako → zvonček pri → sakristii.

Akvamanile – kovová → nádoba na vodu, obyč. v štylizovanej zvieracej podobe, používaná v stredoveku (od 12. stor.) pri liturgickom obradnom umývaní rúk v cirkvi lat. o.

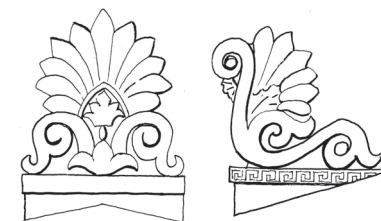
Akropola – súčasť → hradiska, príp. → opevneného sídliska, jeho jadro, ktoré je obklopené, al. ku ktorému je priradené → predhradie. Situovaná je sprav. do najvyššej, resp. najlep-

šie chránenej polohy, niekedy so samostatným → opevnením. Súčasťou akropoly bývali zvyč. → sídliskové objekty vládnucej vrstvy, k životu nevyhnutné → hospodársko-výrobné objekty (ako → studňa, príp. → cisterna, v pravku aj výrobné objekty, súvisiace s novými technológiami výroby a výrobkov) a → kultové miesta. Vo → veľkomoravských hradiskách mal obdobnú funkciu → kniežací dvorec.

Akrotéria – druh → zakončovacieho architektonického článku. Dekoratívny článok zakončujúci nárožia a vrcholy → štítov stavieb, → nadstavcov náhrobníkov a pod. Sprav. z → kameňa, kovu al. terakoty, najčastejšie v tvare → palmiet, zvieracích al. ľudských postáv, príp. hláv. Druhmi akrotérie sú → nárožná a → vrcholová akrotéria.

Akrotéria nárožná – druh → akrotérie, umiestnenej na dolné rohy → štítu, nad → nárožím objektu.

Akrotéria vrcholová – druh → akrotérie, umiestnenej na vrchol → štítu.

Akvadukt – súčasť → romantického al. → prírodne-krajinárskeho parku, → stavba slúžiaca na preklenutie územných prekážok (údolie, rieka, priepasť) a na prívod vody. Stavba na spôsob → mosta, nesená → oblúkmi, voda je vedená → kanálom al. potrubím. Súčasne môže slúžiť ako most.

Akvarel – technika → maľby, ktorá používa → lazúrne farebné vrstvy

→ pigmentov, jemne rozptýlených v spojivách, riaditeľných vodou. Používa sa na ľahké pijavé podložky bez výraznejšej štruktúry (→ papier, príp. → pergamen, → hodváb, → plátno).

Akvamaniile – kovová → nádoba na vodu, obyč. v štylizovanej zvieracej podobe, používaná v stredoveku (od 12. stor.) pri liturgickom obradnom umývaní rúk v cirkvi lat. o.

Akvatinta – → grafická technika, po technickej stránke kombinácia viacerých postupov → leptu v kombinácii so zdršňovaním a leštením medenej platne ako u → mezzotinty. Charakteristické drobné zrno vzniká v dôsledku následného pokrytia platne asfaltovým prachom a jeho tepelnej fixácie do podoby drobných kvapiek. Technika akvatinty bola vyvinutá v roku 1765. (syn. *zrnkový lept*)

Al secco, A secco – vid' **secco**

Alabaster – druh mäkkého → kameňa, priesvitný až biely jemnozrnný nerast (sadrovec), na plastické spracovanie, používaný najmä v → sochárstve a umeleckom remese ako vysoko hodnotený a cenný materiál, predovšetkým na výrobu drobných → sošiek, rôznych malých → nádob, šperkov a iných drobností.

Alba – súčasť → rúcha liturgického, používaná duchovnými všetkých stupňov svätenia v r. kat. cirkvi pri sv. omši a pri výkone ďalších liturgických úkonov. Spodné rúcho košeľového strihu s rukávami, dlhé, siahajúce po členky, zhotovené s bieleho ľanového plátna. V páse sa preväzuje → cingulom. Spodný okraj alby a jej → rukávov obyč. bohato zdobený → čipkou, príp. → výšivkou. V cirkvi v. o. jej zodpovedá → sticharion.

Albarello – → lekárnická nádoba, porcelánová al. keramická, najč. → majoliková, valcovitého, niekedy v strede zúženého → tela, na nízkej → základni, so širokým krátkym → hrdlom, s → vrchnákom, ukončeným → gombíkom.

Aleja – súčasť → záhrady, → parku, → intravilánu, → extravilánu, vegetačný architektonický prvok, ktorý predstavuje pozemnú → komunikáciu po oboch stranách lemovaných → stromoradiami; jedince tvoriace aleje sú zvyčajne rozmiestnené v pravidelných rozostupoch a zväčša tvorené jedným druhom dreviny. Podľa druhového zloženia môžu byť aleje jednodruhové, tzn. zložené z jedného druhu dreviny, al. zmiešané, tvorené dvoma a viacerými druhmi drevín.

Aleja bočná – druh → aleje okrem → hlavnej (príp. → vstupnej).

Aleja dvojradová – druh → aleje s jedným → stromoradiom po každej strane (1+1).

Aleja hlavná – druh → aleje, v prípade viacerých alejí najširšia, zvyč. v pozdĺžnej osi → parku, nadväzuje na → stavbu.

Aleja priečna – druh → priečnej aleje, ktorá uhlopriečne pretína pravouhlú → cestnú sieť.

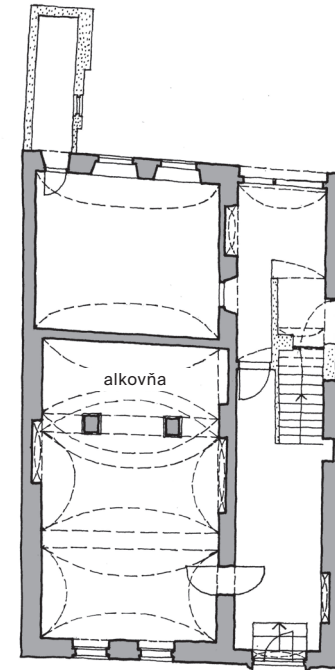
Aleja príjazdová – druh → aleje, vedúcej zvonku ku vstupnej → bráne → parku.

Aleja štvorradová – druh → aleje s dvoma → stromoradiami po každej strane (2+2).

Aleja vstupná – druh → aleje, vedúcej od vstupnej → brány po → stavbu.

Alkovňa – súčasť → obytnej stavby. → Priestor bez → okien, osvetlený len nepriamo prepojením s priamo osvetleným obytným priestorom širokým otvorom bez → dverí, riešeným niekedy v podobe → portálu bez

→ výplne. V hĺbkovej → trojtraktovej al. trojpriestorovej dispozícii to môže byť stredný priestor. Alkovňa slúžila na odpočinok, nahrádzala samostatnú → spálňu.

Almemor – vyvýšené miesto, → pódium v hlavnom priestore → synagógy, ohraničené → zábradlím a vybavené → bimou pre čítanie z → tóry.

Almucia – odevný kus, súčasť chórového oblečenia kanonikov v r. kat. cirkvi. Pôvodne kožušinová, na ramená splývajúca pokrývka hlavy, postupne kožušinový plášť s → kapucňou, dlhší ako → mozeta, zapínaný vpredu pri krku. Dolný okraj býva zdobený kožušinovými → strapcami.

Altánok – súčasť → záhrady al. → parku, druh → malej architektúry, ľahká, otvorená → drevená → kovová al.

→ murovaná → stavba, zvyč. → centrálnej dispozície, otvory často vyplnené drevenou → mriežkou, po obvode čiastočne uzavretá → parapetom, s jedným → vstupom, vo vnútri upravená pre posedenie (→ lavičky), zastrešená → kuželovou al. → ihlanovou strechou. Pod altánkom môže byť → ľadovňa.

Alumneum – súčasť → konventnej školy, druh → internátu s rehoľnou správou, prislúchajúci ku školám na prípravu nižšieho kňazského dorastu, skladá sa zo → spálni a → kaplnky.

Alzata – → sklenený, → majolikový al. → porcelánový → podnos al. → miska, oválna al. okrúhla, na → nohe, slúžiaca na predkladanie cukroví, pečiva al. ovocia.

Ambit – súčasť → kvadratury → konventu, sprav. zaklenutá → arkádová chodba, obiehajúca z troch al. štyroch strán → rajský dvor a otvorená doňho → arkádami al. → oknami. Niekedy pod ním býva → krypta. Slúži ako → komunikácia k jednotlivým → priestorom konventu, do → kláštorného kostola a do ďalších prípadných → nádvorí kláštora. Nad ambitom býva niekedy rovnako riešená chodba 2. → podlažia. Porovnaj → konventné nádvorie.

Ambit veľký – súčasť → kartúzie, obieha → veľký rajský dvor, okolo neho sú usporiadané → mníšske domy a je z neho prístupný → kláštorňný kostol a → refektórium (zvyč. situované pri → kostole).

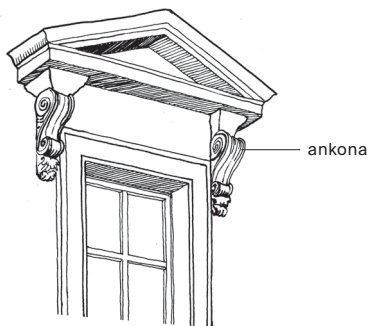
Amfora – objemná antická → nádoba na uchovávanie tekutín, najč. hlinená, s vajcovitým → telom, s dvoma po stranách zvisle pripojenými → uchami. Zdobená najč. maľbou, príp. → reliéfom. Postupne všeobecný termín pre tvar nádob nielen antických,

neskôr prenesený na veľké → vázy s uchami.

Amfiteáter – viď **divadlo amfiteatrálne**

Ampulka – → nádoba liturgická, na víno a vodu, príp. na posvätný olej. Zvyč. → kovová al. → sklenená, v tvare kanvičky (najč. s baňatým → telom, s → uchom, na nižkej → základni, → vrchnák na pánte niekedy označený podľa určenia – na vodu A, na víno V, na olej O). Sprav. sa používa → súprava – dvojica ampuliek s podnosom. (syn. *kanvička omšová*)

Ankona – druh → volútovej konzoly, nesúcej → rímsu al. → frontón nad → vstupom al. → oknom.

ankona

Antecamera – súčasť → dispozície → kaštieľa al. → pláca, veľká miestnosť, príp. aj niekoľko pred hlavnou → sálou, ktorá funkčne oddeľuje reprezentačnú časť od súkromného → traktu. Slúžila aj ako čakáreň pre návštevníkov pred uvedením do panského → apartmánu al. → salónov, prípadne aj → jedáleň.

Antependium – súčasť → oltára v kresťanských → kostoloch, ozdobný kryt čelnej strany oltárneho stola (→ stipes), používaný od ranokresťanských čias. Najč. obdĺžnikový, ale aj iného tvaru, prispôbeného tvaru stola.

Zhotovený z → textilu, → kovu, → dreva al. z → kože, zdobený → maľbou, → výšivkou, → tepaním, → rezbou a pod. Textilné antependium je jedným z → paramentov.

Antikoro – druh → ocele so zvýšenou odolnosťou voči korózii, zliatina železa s uhlíkom doplnená legujúcimi prvkami, najč. chrómom, niklom, mangánom a molybdénom. Využívaná v → modernej architektúre. (syn. *nerozová ocel*)

Antifonár – liturgická → kniha, obsahujúca antifóny, obradné, najmä omšové texty (aj s nápevmi), spievané striedavo pri obrade.

Antikva – druh → latinského písma. Na konci 15. stor. nastal návrat od ťažko čitateľného → gotického písma k zaokrúhleným tvarom → polounciály, pričom nastal odklon od rukopisného tvaru písmen. Je to písmo s pätkami, má čistú formu. Typ garamond je v tlači používaný dodnes.

Antuka – jemná tehlová drť, pridáva sa ako pigment do → omietok al. ako farbivo plôch → parteru → barokových francúzskych záhrad.

Anulus – (množ. č. anuli) časť → echinu – su → dórskej hlavice, úzky → prstenec v jeho spodnej časti. Väčšinou sa uplatňovali viaceré anuli, umiestnené tesne vedľa seba.

Apartmán – súčasť → kaštieľa, → hotela, penziónu, → paláca a pod. Skupina dvoch al. viacerých → priestorov s hygienickým príslušenstvom, tvoriacich uzavretú obytňu jednotku. V kaštieli býva apartmán základnou priestorovou zostavou, súčasťou → corps-de-logis, obsahujúcou → predsieň, → salón, privátne miestnosti (→ spálňa, pracovňa, → kabinet, → budoár a pod). Tieto základné jednotky mohli byť i znásobené. → Miestnosti mohli

byť radené za sebou a doplnené nezávislou komunikáciou → chodbou (appartement simple), al. rozložené v dvoch → traktoch bez oddeľujúcej komunikácie (appartement double), miestnosti mohli byť prechodné (appartement semi double). V → kaštieloch mali šľachtic a jeho manželka i ďalší rodinní príslušníci často vlastné apartmány, umiestnené na protiahlych okrajoch → traktu al. → dispozície (ako napr. v → kaštieli typu maison de plaisance).

Aplikácia nábytková – ozdobné nefunkčné → kovanie, zvyč. liate, z → mosadze a → bronzu, upevnené na povrchu nábytku al. tvoriace časti → nábytku (časti → nôh, → podpery).

Aplikácia textilná – výzdoba → textilu, odevných kusov a → textílií liturgických našívaním motívov z iných látok, odlišných farbou a príp. aj materiálom.

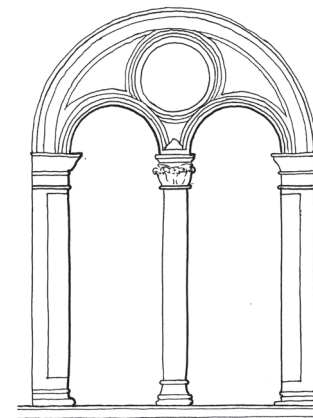
Apsida – súčasť → kostola, → synagógy, príp. → rímskych kúpeľov. Apsida máva → pôdorys v tvare → polkruhového al. podkovovitého oblúka, príp. iného → oblúka, zaklenutá býva → konchou, zastrešenou → polkuželovou → striedskou. Môže slúžiť ako → svätyňa, → kostolná kaplnka → rotundy, príp. → záver svätyne al. aj → bočných lodí pri → pozdĺžnej dispozícii kostola, príp. na → ramenách transeptu.

Apsida bočná – druh → apsidy, situovanej sprav. v páre z každej strany → hlavnej apsidy.

Apsida hlavná – druh → apsidy, osová apside, okolo ktorej sú situované jedna al. dve → bočné apsidy.

Apsida odsadená – súčasť → svätyne, pozostávajúcej okrem apsidy z → chóru, vloženého medzi apsidu a → loď kostola.

Arbelos – horné dekoratívne zakončenie okenného otvoru → dvojsového okna, tvoreného dvoma polkruhovými → záklenkami, preklenutými jedným veľkým poloblúkom a medzi nimi v strede je vložený kruh.

Arborétum – súčasť → parku, zbierka voľne rastúcich, prevažne cudzokrajných druhov drevín al. ich rôznych šľachtených variet, pestovaných na demonštračné al. študijné účely. Skladá sa výhradne z drevín. Rastliny sú opatrené popismi, príp. usporiadané podľa oblastí výskytu.

Areál – územie vymedzené osídlením, → opevnením, príp. určitou funkciou, resp. činnosťou (kultovou, výrobnou, liečebnou a pod.), zvyč. obkolesené → ohradou, príp. s opevnením, na ktorom je komplex → stavieb rôznorodej pamiatkovej hodnoty, pričom jednotlivé stavby majú rôznu dielčiu funkciu, ale spolu vytvárajú jeden funkčný celok (porovnaj → súbor). Rozoznávame napr. → meštiansky dom s areálom, → kaštieľ s areálom, → kúriu s areálom, → palác s areálom, → pamätník s areálom, priemyselný areál továrne,

→ cirkevný areál, areál sôch a pod. Areálmi s vlastným osobitným názvom sú → hrad, → hradisko, → pohrebisko, → kultové miesto, → dvorec, → hospodársky dvor, → hostinec, → internátna škola, → pevnosť, → kasáreň, → kúpele, baňa, huta a pod.

Areál archeologický – druh → areálu, územie s výskytom → archeologických nálezov, vymedzené osídlením, → opevnením, príp. inou funkciou (napr. kultovou, ťažbou surovín). Iba výnimočne sa dá identifikovať na základe stôp viditeľných nad terénom, o možnosti výskytu môže vypovedať konfigurácia terénu, ojedinelé hnutelné nálezy i letecká prospekcia. Potvrdená môže byť cieľavedomým zberom, prieskumom al. výskumom. Skutočnú rozlohu archeologického areálu určí sprav. systematický výskum, ktorým sa môže odkryť → kultúrna vrstva al. zvyšky zaniknutých → stavieb, identifikované na základe jednotlivých archeologických nálezov (→ jamy, → základové ryhy al. → základy, → priekopy, → valy, zvyšky → konštrukcií a vybavenia stavieb – napr. → dlážky, → základové múry, → pece, hnutelné nálezy), pričom komplexný tvarový a konštrukčný vzhľad je často viac-menej iba predpokladaný (napr. aj na základe analógií z etnografie). Základnými druhmi archeologických areálov sú → sídlisko, samostatné → kultové miesto (napr. → pohrebisko → rondel), miesto ťažby surovín (→ baňa), → burgus, → pamätné miesto, príp. akýkoľvek zaniknutý areál → hrad, → kostol a → cintorín a pod. Porovnaj → ruína.

Areál cirkevný – druh → areálu s cirkevnými stavbami, často → sakrálnymi aj → profánnymi → cintorín, → cirkevné centrum, → kláštor, → pútnické

miesto, → kalvária s krížovou cestou, → grangia. V ostatných prípadoch používame názov ústrednej stavby → kostol a cintorín príkostonný, kostol s areálom (→ fara, → farská škola, → kaplnky a pod.), fara s areálom (→ dvor, → záhrada, → hospodárske stavby) atď.

Archa – vid' skriňa oltárna

Archeológia industriálna – odbor, ktorý sa zaoberá opisom a skúmaním jednotlivých druhov nástrojov a strojov, výskumom výrobní, → manufaktúr, tovární a výskumom ťažobných oblastí. V centre jej pozornosti stojí urbanizmus a životné prostredie celých výrobných → areálov, v ktorých v minulosti dominovalo určité výrobné odvetvie, napríklad ťažba, hutníctvo, strojárstvo, textilná výroba al. doprava; interdisciplinárna metóda štúdia všetkých hmotných a nehmotných dokladov (dokumentov, artefaktov, stratigrafie, → stavieb, → sídiel a prírodných al. urbanizovaných → krajín, ktoré vznikli pre účely industriálnych procesov al. ako ich následok.

Architektúra ľudová – súbor stavebných prejavov al. konkrétna → stavba vytvorená ľudovým staviteľom v duchu predstáv, názorov, potrieb, požiadaviek, tradícií a vkusu ľudu. → Stavebným materiálom boli prírodné suroviny prevažne z miestnych zdrojov. Stavby boli budované často svojpomocne, ich tvorcami bývali nevyučení tesári, murári, kamenári. Okrem účelnosti a funkčnosti rozvíja ľudová architektúra aj estetický zámer a umeleckú invenciu tvorcu, stretávajú sa tu prvky individuálnej povahy s prejavmi kolektívneho vkusu, ktoré zodpovedali jeho skúsenostiam a tradíciám. Pre ľudovú architektúru sú

typické regionálne zvláštnosti a odlišnosti. Porovnaj → stavitelstvo ľudové.

Architektúra malá – súčasť → verejných priestranstiev, → parkov, → záhrad, tiež → extravilánu. Často sa vyskytuje ako solitér (situovaný na výrazných miestach – napr. križovatkách, príp. na miestach, kde pripomína určitú udalosť), tvorí doplnok väčších → stavieb al. → súborov v → areáloch (→ kalvária s krížovou cestou, → pútnické miesto). Je to druh malej → stavby bez obytnej funkcie, často bez vnútorného → priestoru, (vo forme → kríža, → dosky, dosky → s edikulou, → stĺpu, → stĺpika, → piliera, → pilierika, → niky, → obelisku a pod.), príp. s → výklenkom al. malým priestorom (iba s manipulačnou funkciou – napr. na úpravu výzdoby), vtedy máva otvorenú → hlavnú fasádu, uzatvárateľnú mrežovou al. inou → bránou. V prípade, že súčasťou je → socha al. → súsošie, za malú architektúru považujeme tie druhy, ktoré pre nich vytvárajú určitý architektonický priestor (→ výklenok → niky, → schránka – porovnaj → nehmuteľné výtvarné dielo). Malá architektúra má funkciu utilitárnu, informatívnu, ideovú, memoriálnu, estetickú, resp. kombinovanú. Patrí sem → mílnik, → triangulačný kameň, → prancier, → svetelný stĺp, → rázcestník, → chotárny znak, → hraničník → nika, → pomník. Druhom je → malá sakrálna architektúra a → malá parková architektúra.

Architektúra malá parková – druh → malej architektúry, ktorá je súčasťou parku, druhmi sú → altánok, → filagória, → pergola, → glorieta, → záhradný domček, → voliéra, → nika, → odpadkové koše, → záhradný nábytok, → napájadlo, → krídlidlo, → svietidlo, → fontána, → picí

stojan, → pomník, kamenosochárske umelecko-remeselné doplnky (→ váza na → podstavci, → žardiniera na podstavci a pod.).

Architektúra malá sakrálna – druh → malej architektúry, druhmi sú → zastavenia, → prícestné kaplnky, → Božie muky, → zvonička, → náhrobky, niektoré → pohrebné kaplnky.

Architektúra moderná (moderna, modernizmus) – všeobecné označenie pre architektúru celého 20. stor. od ranej moderny s presahom až k súčasnej architektúre. Charakteristický je racionálny prístup k tvorbe, využívanie moderných → materiálov, návrhy nových → konštrukcií a aplikácia aktuálnych technológií. V 60. – 80. rokoch nastúpila postmoderna.

Architektúra nautická – štýl v architektúre typický pre → funkcionalizmus, preberajúci prvky z lodnej dopravy ako napr. kruhové okná, → rúrkové zábradlia, → rampové schodiská, → balkóny napodobujúce kapitánsky mostík, bielo-modrú farebnosť, pripomína architektúru zaoceánskych lodí.

Architektúra vidiecka – všeobecný pojem pre architektúru a prejav stavebnej činnosti na vidieku. Ide hlavne o stavebný prejav od 2. pol. 20. stor., ktorý už nemá charakteristické prvky → ľudovej architektúry/stavitelstva (anonymita staviteľa, regionálne zvláštnosti, miestny prírodný → stavebný materiál, uplatnenie tradičných prvkov, umelecká invencia tvorcu, funkčná jednoduchosť, morálne stotožnenie sa s vkusom sociálnej skupiny a jej následná akceptácia).

Architektúra železničná – charakteristický spôsob zjednocujúceho výtvarného stvárnenia železničných budov. Praktickým dôvodom jednotného stavebného štýlu je potreba mnoho-

násobného opakovania rovnakých stavieb. Východiskom železničnej architektúry 19. stor. je priemyselná architektúra tohto obdobia. Jej charakteristickými znakmi je členenie fasády → lizénami, vylahčovacími oblúkmi → šambránami, tvorenými najčastejšie (nie však vždy) → režným murivom, často je doplnená → armatúrou v rohoch budov a → kruhovým oknom v → štíte → strechy. Tieto jednotiace znaky sa opakujú pri železničných budovách rôzneho určenia, čo dáva železničnému prostrediu charakteristický uniformný charakter, ktorý sa nezmenil až do roku 1918. Vtedy vznikol podnik ČSD, ktorý zamietol tradičný železničný sloh a zaviedol nový, viac inšpirovaný → ľudovou architektúrou a súčasne akceptujúci aj súdobé architektonické smery. Jednotný železničný sloh zanikol po 2. svetovej vojne, odkedy sa presadila individuálna architektonická tvorba bez jednotiacich znakov.

Architráv – spodná časť → kladia, ležiaca na → abakusoch → hlavíc → nosných architektonických článkov. Architráv môže byť hladký al. vrstvený, s odstupmi → fasciou na → čele.

Architráv dórsky – súčasť → dórskeho kladia, hladký, nečlenený, pri hornom okraji zakončený jednoduchou úzkou → rímsou v podobe → pásika, pod ktorou je → regula.

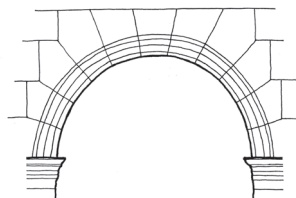
Architráv iónsky – súčasť → iónskeho kladia, trojdielny, jednotlivé diely smerom nahor mierne predstupujú, toto odstupňovanie sa volá → fascia. Zhora je architráv zakončený → podperným architektonickým článkom pre → vlys.

Architráv korintský – súčasť → korintského kladia, podobný iónskemu, delený na dva až tri diely, jednotlivé diely

smerom nahor mierne predstupujú, pričom spodný býva užší ako ostatné, toto odstupňovanie sa volá → fascia. Zhora je architráv zakončený → podperným architektonickým článkom pre → vlys.

Architráv toskánsky – súčasť → toskánskeho kladia, hladký, nečlenený, hore zakončený → rímsou v tvare pásika s → nábehom.

Archivolta – 1. súčasť → oblúka, jeho reliéfne stvárnené → čelo → oblúka kamenné, → štukové al. → omietkové (často s → fasciou); 2. druh → záklenku → ústupkového portálu al. → ústupkového okna, sprav. opakuje → ústupky a → profiláciu → ústupkového ostena a zároveň rámuje → tympanón. Druhmi archivolty sú → lomená a → poloblúková archivolta.

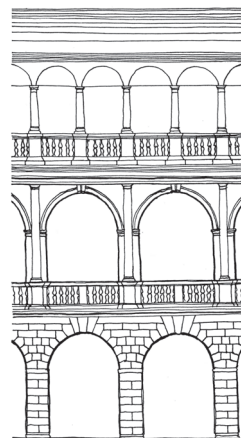
Archivolta lomená – druh → archivolty, jednotlivé oblúky sú v tvare → lomeného oblúka.

Archivolta poloblúková – druh → archivolty, jednotlivé oblúky sú v tvare → polkruhového oblúka.

Archív – druh → administratívnej stavby, slúžiacej na uloženie archiválií. Jadro jej → dispozície je depozitár – skladisko slúžiace na odborné uloženie archivovaného materiálu. Pri špeciálnych stavbách sa k nemu bezprostredne viažu študijné, manipulačné, konzervačné a administratívne → priestory. Archív môže byť iba súčasť → kaštieľa, → paláca, → kúrie,

v → cirkevných stavbách ako súčasť → kláštora, → prelatury, → prepošt-skej, → biskupskej a → arcibiskupskej rezidencie, → konventu, → fary, → kostola (kde jeho funkciu niekedy preberá → sakristia, príp. → depozitár) a pod.. Predchodcom archívu je → armárium.

Arkáda – 1. súčasť → záhrady al. → parku, otvorená → chodba, kovová al. → drevená konštrukcia, po bočných stranách aj v hornej časti s → oblúkmi, tvoriaca kostru pre popínavé rastliny. Druhom arkády je → pongon. Porovnaj → pergola; 2. preklenovací → oblúk, nesný zvislými podporami: → arkádovými stĺpmi al. → piliermi. Je konštrukčnou jednotkou → systému arkád, najč. ako časť arkádového → dvora, → loggie, → arkádovej chodby, → podluby. V → sakrálnych stavbách sa arkáda vyskytuje v podobe → medzilodných arkád, príp. ako súčasť → empor, v → obytných stavbách ako spôsob dispozičného členenia → siene. Arkády sa vyskytujú aj v podobe architektonického riešenia → fasád → slepými al. → trpasličími arkádami.

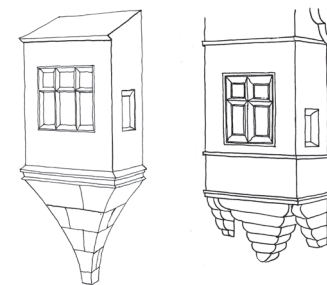
Arkáda medzilodná – druh → arkády, súčasť prepojenia dvoch susediacich → lodí, vytvárajúci voľný prechod. Medzilodné arkády sú nesené sprav. → medzilodnými piliermi, príp. → stĺpmi al. sa môžu tieto podpory striedať. Arkády majú často profilované → archivolty.

Arkáda slepá – druh → arkády, reliéfny → oblúk podoprený → polstĺpmi al. → polpiliermi, prisadenými k plnej → stene, ktorú neotvára, iba ju dekoratívne člení.

Arkáda trpasličia – druh → arkády, drobné arkády na → fasáde, sprav. pod → korunnou rímsou, lícujuce s fasádou, predstavené pred murivo do → výklenku, takže nie sú → slepé. Slúžia ako dekorácia.

Arkátúra – vid' vlys oblúčkový

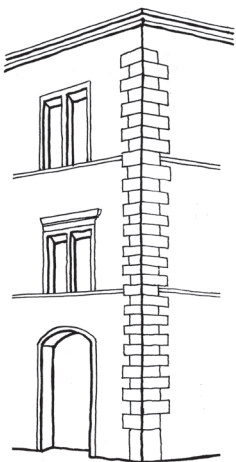
Arkier – súčasť → fasády al. → väčšia → stavba, jedno – al. viacpodlažný murovaný, či drevený dispozičný výstupok nesený → krakorcami, → konzolami al. → nohou arkiera. Najč. má pravouhlý → pôdorys, vyskytuje sa však aj s pôdorysom oblúčkovým, či polygonálnym. Máva zvyč. jednu okennú os, niekedy vo forme → združeného okna, a na bokoch arkiera užšie → okienka, umožňujúce výhľad do okolia. Dispozične môže tvoriť súčasť prilahlého → priestoru.

Arkier obranný – súčasť → opevnenia hradu al. → mestského opevnenia, druh → arkiera so → striedňami, určený k bočnej obrane.

Armárium – súčasť → konventu, predchodca → knižnice a → archívu, malý → priestor v blízkosti → sakristie a → kapitulnej siene, prístupný z → ambitu. Niekedy jeho funkciu preberá sakristia.

Armatúra – 1. súčasť → stavebnej konštrukcie, v stavebníctve spevnenie a vystuženie konštrukcie al. stav. prvku odolnejším → materiálom (železná výstuž → betónu a pod.), v užšom zmysle betonárska výstuž z oceľových tyčí obyčajne kruhového prierezu, ktoré sa vkladajú do → betónu za účelom zvýšenia jeho únosnosti. Výsledkom je kompozitný materiál → oceľobetón; 2. v architektúre spevnenie hrany → nárožia, → oblúku a pod. kamennými → kvádrmi, → klenákmi, → pravou al. nepravou bosážou.

Áron ha kódeš – židovský obradný predmet, tzv. svätá skriňa, sprav. drevený

uzatvárateľný priestor na zvitky → tóry, umiestnený vo výklenku východnej steny → synagógy. Priestor býva zakrytý ozdobnou tórovou opoňou → páróchetom.

Arriccio – druh → jadrovej omietky, tvoriacej spodnú vrstvu dvojvrstvového podkladu pod → fresku. Služí na vyrovnanie nerovností podložky (sprav. → muriva), preto máva hrúbku viac ako 1 cm.

Art protis – špeciálna technika výroby nástenných → kobercov netkaných, kde sa na textilný podklad voľne nanášajú rôzne vlákňité a textilné motívy (z vlny, kúskov iných látok a pod.), nakoniec upevňované prešíť.

Asteriskos – liturgický predmet, uložený v kostoloch v. o. na → žertveniku spolu s → diskosom, s ktorým tvorí → súpravu. Pozostáva z dvoch pozlátených oblúkov, križom preklenutých nad kruhovou základňou. Z bodu križenia oboch oblúkov obyč. visí na → retiazke malá hviezda, symbolizujúca betlehemskú hviezdu. Asteriskos sa kladie na diskos, aby sa na ňom uložený obetný chlieb nedostal do styku s → prikrývkou liturgickou, ktorou sa prikrýva. (syn. zvezda)

Astragal – viď perlovec

Ateliér – samostatná → stavba, resp. jeden al. viacero → priestorov v → obytnej, → administratívnej al. inej stavbe, ktoré sú dielňou výtvarných umelcov, architektov, výtvarných remeselníkov a pod. (malíarsky, sochársky, architektonický, fotografický, filmový atď.). Často je situovaný v najvyššom → podlaží stavby al. v → podkroví a máva špecifické presvetlenie → svetlíkom, resp. veľkými → oknami.

Atika – horizontálny pás → múru nad → korunnou rímsou na → hlavnej fasáde al. po celom obvode → stavby,

pohľadovo zakrývajúci sprav. → zaatikovú strechu, z ktorej bola dažďová voda odvádzaná → strešnými žlabmi cez otvory v atike. Atika býva dekoratívne členená reliéfne → slepými arkádami, sústavou → ríms al. plošne → sgrafitom al. → maľbou, často zhora zakončená motívom lastovičích chvostov, polkruhov a pod. Niekedy vytvára iluzívne → atikové poschodie. Atikou nenazývame kamennú al. murovanú → balustrádu, či → zábradlie so sochami, → väzami a → čučkami. Porovnaj → štít.

Atlant – druh → nosného, resp. → podperného architektonického článku v podobe sochy mohutnej svalnatej mužskej postavy, odetej len čiastočne. Stvárnenie vyjadruje veľké zaťaženie neseným → balkónom, → arkierom, → kladím a pod. Sprav. umiestnený symetricky vo dvojici tak, že rámuje → portál al. → bránu. Môže stáť na → podstavci, → konzole a pod.

Atlas – druh → hodvábného textilu, zhotovovaný atlasovou väzbou → tkania, tvoreným osnovovými niťami, tvrdší, menej splývavý a drsnejší ako → satén. V minulosti vysoko cenený textil, používaný pri zhotovovaní vrchných → rúch liturgických i slávnostných svetských odevov a ďalších dekoratívnych → textílií.

Átrium – časť → dispozície budovy, obytný a rekreačný vnútorný → dvor, okolo ktorého sú sústredené → miestnosti budovy (obdobou je patio – otvorený vnútorný → priestor domu).

Aula – súčasť → dispozície → občianskych stavieb – univerzít, vysokých škôl, súdov; slávnostná → sieň určená na slávnostné zhromaždenia, prednášky.

Avantgarda – široká skupina smerov a hnutí prvej tretiny 20. stor., ktoré sa vyznačovali experimentálnou tvorbou a prinášali novátorské umelecké prístupy – kubizmus, futurizmus, expresionizmus, dadaizmus, surrealizmus, konštruktivizmus a pod. Názorové zjednotenie v rámci jednotlivých umeleckých zoskupení vyjadrovali manifesty a umelecké programy. Odmietali tradičné estetické princípy a hodnoty minulosti, dištancovali sa od akademizmu, usilovali sa o nové témy, nové formy umenia vyjadrované novými výrazovými prostriedkami, bola dôležitá vízia novosti a modernosti.

Azbestocement – druh → stavebného materiálu priemyselne uplatňovaného od 19. stor. Vysoko odolné zväzky vlákien azbestu sú vysoko pružné, pevné v tlaku, odolné voči kyselinám, nehorľavé, elektroizolačné, ľahko opracovateľné a tvarovateľné. Tenké vláknochocementové dosky sa používali v stavebníctve na → strešné krytiny, šablóny, obklady stien, izolačnú výplň

a na výrobu rúr. Všeobecne používaným názvom pre azbestocementové výrobky je eternit (z lat. večný), ktorý bol od r. 1903 ich ochrannou známkou. Pozri → krytina azbestocementová.

Ažúra → zlatnícka technika, výzdoba → dreva, → porcelánu; dierkovanie, vytvárajúce vzor, mriežkovanie, umožňujúce priehľad cez materiál. (syn. *prelamovanie, prerezávanie*)

Ažúra textilná – technika výzdoby → textilu, spočívajúca vo vytváraní vzorov mnohonásobným vyrezaním látky, pričom jednotlivé otvory sa spevňujú na okrajoch obšívaním al. obtočením zostávajúcich vlákien.

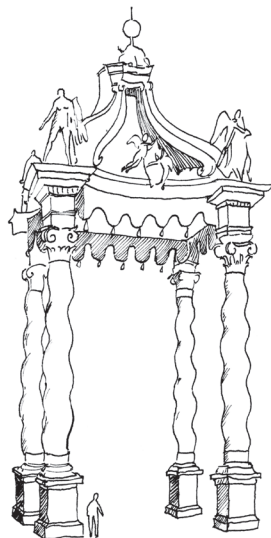
B

Babinec – druh → predsieň na → epištolnej strane → kostola so → sedíliami. Tento priestor bol určený pre šestonedielky.

Babka – súčasť → chlebovej pece, druh → cievky, obmurovanej tak, že vyplní priestor medzi pecou a → stenou, často v podobe mohutného hranolového útvaru.

Baldachýn – pôv. označenie pre zlatom pretkávanú hodvábnu látku, importovanú z Bagdadu, neskôr každá → strieška na → podperách (stĺpiky, konzoly) rôznych tvarov a z rôznych materiálov (→ textil, → drevo, → kameň, → murivo). **1.** Ako samostatný predmet (→ baldachýn) sa vyskytuje jednak ako prenosný baldachýn, nosený na → tyčiach, napr. pri procesiách nad sakrálnymi predmetmi (napr. relikvie) al. osobami (napr. biskup)

al. býva stavaný nad → kostolné kreslo a pod., jednak ako baldachýn fixne umiestnený nad miestom pre kostolné kreslo, → katafalk a pod.; **2.** časť iného predmetu pevná → strieška ako súčasť

→ postele, → trónu a pod., niekedy celodrevená, inokedy → textilná, nesená na drevených → podperách, stĺpoch, balustroch, karyatídach, v hlavách, niekedy aj v nohách postele, niekedy na konzolách, upevnených na stene; **3.** druh → architektonického článku, → ozdobná strieška s ochrannou, ale často iba s ozdobnou funkciou nad → sochou a pod., pripevnená na → stene, podopieraná → konzolami al. → stĺpkami; kamenná, plechová, ako súčasť dekoratívneho systému (najč. v gotike) v architektúre, na → oltároch a pod., zabudovaná do konštrukčného systému al. do steny a tvaroslovím vychádzajúca z architektúry. Baldachýn nad → oltárom cibóriovým sa nazýva → cibórium. (syn. *nebesá*)

Balkón – konštrukcia vysunutá z → fasády → stavby al. z → múru v → interiéri, niekedy krytá → strieškou, zložená z plošiny, ktorá môže byť podoprená → konzolami al. → krakorcami, a z → parapetu al. → zábradlia. V interiéri sa balkón vyskytuje zväčša vo veľkých zhromažďovacích → sieňach a → divadlách, kde je situovaný oproti → javisku, niekedy vo viacerých → podlažiach, pričom najvyššie podlažie sa nazýva → galéria. Porovnaj → oratórium, → empora.

Balteus – časť → iónskej hlavice, poduškovitá časť medzi → volútami.

Balustráda – **1.** → zábradlie zložené z drevených al. kamenných balustrov – kužieliek; **2.** nízke zábradlie, lemujuce horné plochy → stolov písacích, → nadstavcov písacích stolov, → etažerov a pod., zabráňujúce padaniu predmetov. Zhotovená z → vytáčaných dielkov, balustrov al. rovných priečok, hore spojených lištou.

Baňa – druh → archeologického areálu, sprav. povrchová baňa na ťažbu

kameňa, kovovej rudy al. kamennej soli, identifikovaná podľa huteľných → archeologických nálezov v prostredí ložísk vystupujúcich na povrch, na ktorých môže byť zreteľná ťažbiarska činnosť. Dokladom rudnej bane môžu byť pingy.

Banka – druh → administratívnej stavby, slúžiacej na úschovu peňazí a cenných predmetov a bankové operácie. Obsahuje pokladničnú → sieň, určenú pre styk so stránkami, administratívne → priestory (zasadacie, kancelárske, čakacie), → archív a trezor. Niektoré banky obsahujú v dispozičnom riešení aj služobné → byty.

Banket – súčasť → bastiónových opevnení, vyvýšená okružná → komunikácia, slúžiaca ako stanovisko pre peších strelcov, prebiehajúca cez → kurtiny a → bastióny nad → valovou cestou. Má šírku asi 1–1,5 m a chráni ho → kavalier.

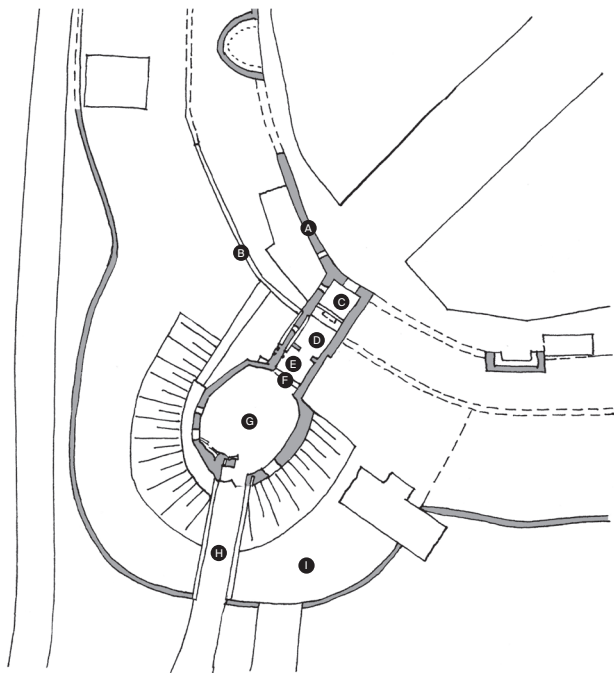
Baptistérium – vid' kaplnka krstná

Barbakán – druh → predbránia, delostrelecký obranný prvok na zosilnenie obranyschopnosti → brány. → Obvodový múr ohraničuje nezastrešený → priestor, najč. so zaobleným polygonálnym al. nepravidelným → pôdorysom, na bránu niekedy nadväzuje zúženým → krčkom. Barbakán bol obkolesený → priekopou a vybavený systémom → strielňami, → ochodzou, príp. → vežičkami a vlastnou bránou situovanou na boku, opatrenou → padacím mostom. Os cesty sa z obranných dôvodov v priestore barbakánu zalamuje, preto je barbakán rozsiahlejší ako iné typy predbránia.

Barla biskupská – jedna z → insígnií biskupských, symbol biskupa ako pastiera. Vysoká palica, v cirkvi r. kat. zakončená špirálou, obyč. bohato dekorovanou, v cirkvi v o. kratšia

Barbakán

- A múr hradbový
- B múr parkánový
- C veža bránová
- D predbránie
- E padací most
- F krčok
- G zalamovaná cesta
- H most
- I priekopa

a miesto špirály vrcholí → krížom, ku ktorému sú oproti sebe smerované dve najč. esovité zakrivenia, obyč. vo forme hadích al. dračích tiel, dolnou časťou špirálovito obtočených okolo palice. Materiál je rôzny, najč. pozlátený → kov a → drevo. Jej zobrazenie môže byť časťou → erbu. Biskupská → barla sa v erbe používa ako → odznak cirkevnej hodnosti. (syn. *baculus*, *pastoralis*, *pedum*)

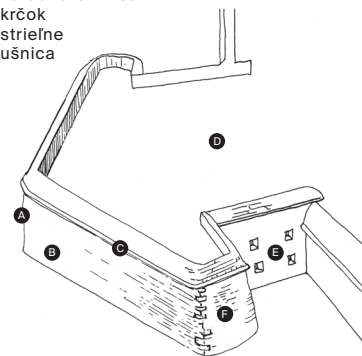
Bastión – základná časť → bastiónových opevnení. Vystupuje z → hradby (→ kurtín) do → predpolia a do výšky hradbu nepresahuje. → Plášť sa dolu výrazne rozširuje, hore je ukončený → kordónom, nad ktorým môže byť → predprseň (zriedka s → cimburím). Hornú plochu bastiónu tvorí → valová cesta, → delostrelecké plošiny a → banket. Najčastejším typom je

bastión 5-boký, ktorý vystupoval 4 stenami z kurtiny (t.j. na kurtinu dosadol dvoma → bokmi, do predpolia sa → čelami zbíhal do → hrotu, na ktorom niekedy býva → vežička). Dvnuťra pevnosti bol otvorený → hrdlom. Bastión mohol mať → pôdorys kruhový (vtedy sa nazýva → rondel), polkruhový, podkovovitý, nepravidelný a pod. Mohol byť uzatvorený (tzv. plný), vnútri zaklenutý → klenbou, nad ktorou je navrhnutý → násyp (mohla sa v ňom nachádzať → pracháreň al. → zbrojnica) al. dutý, v strede s → nádvorím, do ktorého býval niekedy umiestnený → retranschement. O bastióne hovoríme aj v prípade murovanej → stavby, ak má tvar klasického 5-bokého bastiónu. Druhom bastiónu dodatočne pris-

tavaného ako posilnenie staršieho → opevnenia je → bolverk.

Bastión ušnicový – druh 5-bokého bastiónu, dosadajú na → kurtinu → krčkom chráneným po bokoch → ušnicami.

- A hrot
- B čelo
- C kordónová rímsa
- D krčok
- E strieľňa
- F ušnica

Bašta – súčasť → opevnenia. Murovaný obranný prvok vystupujúci z → hradbového múru do jeho → predpolia, ktorý umožňoval obranu bočným ostreľovaním. Najstarším typom je pravouhlá, niekedy polvalcová, smerom do opevneného priestoru otvorená bašta, neprevyšujúca al. o málo prevyšujúca hradbový múr, vystupujúca pred jeho → líce, s → ochodzou, prebiehajúcou po vnútornom obvode bašty. Novším typom je samostatný viacpodlažný prvok vertikálneho charakteru (prevyšujúci hradbový múr) s uzatvoreným kruhovým, polkruhovým al. polygonálnym → pôdorysom. Prvé → podlažie je často zaklenuté, komunikačne zriedka prepojené s hornými podlažiami, mohla sa v ňom nachádzať → zbrojnica al. → pracháreň. Na druhé podlažie sa sprav. vstupovalo z úrovne hradbovej ochodze, ďalšie podlažia, oddelené

drevenými → stropmi, boli spojené rebríkmi al. → schodiskom v hrúbke múru. Bašty boli hore zakončené → cimburím s vnútornou ochodzou, pričom cimburie zakrývalo prípadnú → strechu. Neskôr cimburie zamurovávali a bašty zastrešili. Valcové bašty mohli mať → brit. Porovnaj → vežica.

Bašta delová – druh → bašty, predchodca → bastiónu, z vertikálnej podoby sa mení na horizontálnu mohutnú hmotu, neprevyšujúcu → hradbu, je určená na umiestnenie delostreleckej techniky na → delostreleckých plošinách a v → delových komorách. Druhom delovej bašty je → rondel a → torion. Porovnaj → delová veža.

Bašta parkánová – súčasť → parkánového múru, druh → bašty s dovnútra otvoreným polkruhovým al. polygonálnym → pôdorysom, zriedka výraznejšie prevyšuje parkánový múr.

Batéria – súčasť → bastiónovej pevnosti, → stavba situovaná obdobne ako → bastión medzi → kurtinami, obdĺžnikového → pôdorysu s rozmermi cca 10 × 6 m, s ústredným → nádvorím, → kazematami a → delostreleckou plošinou.

Bazén – 1. súčasť → záhrady al. → parku, umelá vodná nádrž ľubovoľného tvaru, umiestnená v ich okrajovej časti, slúžiaca na prirodzený ohrev vody, na kúpanie al. zalievanie. Môže byť výtvarene dotvorená a kompozične včlenená do zelene, často doplnená vodotryskom. Hladina bazénu býva sprav. čo najbližšie úrovni terénu; 2. súčasť → rímskych kúpeľov, murovaná vodná nádrž štvorcového al. obdĺžnikového → pôdorysu na horúcu, studenú a vlažnú vodu, zapustená do zeme. V našich podmienkach sa nezachovalo → obloženie → stien a dna. Pod bazénmi sa sprav. nachádzajú zvyšky

→ podlahového vykurovacieho zariadenia; **3.** súčasť → kúpeľa al. → kúpaliska. Bazén môže byť plavecký, detský, rekreačný, bazén s mostíkom, al. je súčasťou → bazénového či rituálneho kúpeľa (cmikve).

Bazilika – v našich podmienkach druh → trojlodia, tvoreného vyššou a širšou → hlavnou loďou so → sedlovou strechou a nižšími → bočnými loďami tak, že v → obvodovom múre hlavnej lode nad → pultovými strechami bočných lodí sú umiestnené → bazilikálne okná. Táto → dispozícia býva najč. pri → kostoloch, ale môže byť využitá napr. aj ako → tržnica. Súčasťou západnej → fasády (v prípade orientovaného kostola) môže byť → dvojvežie.

Bažantnica – samostatná plocha v → extraviláne, priamo al. → alejou napojená na → park, poľovný revír na bažantov, niekedy spojený s odchovňou mladých bažantov, so špecificky riešenou → cestnou sieťou do uhlopriečok al. mnohouholníkov, prevažne s domácimi druhmi vysokej zelene a krovín. Súčasťou boli aj menšie → stavby, umiestnené najč. v strede (→ altánok, → filagória, → pavilón) al. na okraji plochy (→ hájovňa, kováčska dielňa). V teréne bola ohraničená voľne rastúcimi krovinami, → dreveným plotom, príp. → vypletaným plotom z prútia.

Behúň – súčasť → väzby → tehlového muriva, → tehla, kladená v smere dĺžky → múra svojou dlhšou stranou.

Belveder – solitérna trvalo neobývaná → stavba, môže byť aj súčasť → areálu kaštiela al. → paláca, rôznej → dispozície, situovaná na vyhladke.

Berna – druh → archeologického nálezu; **1.** súčasť → opevnenia rímskeho → kastela. Zemný → násyp vo funkcii

→ ochodze, primkynajúci sa k → hradbovému múru z vnútornej strany; **2.** súčasť → opevnenia → hradiska al. → hrádku. Priestor medzi vonkajšou stranou → valu a vnútorným okrajom → priekopy.

Beseda umelecká – druh → spolkového domu, slúžiaci pre potreby umeleckého spolku, jadro dispozície tvoria výstavné priestory.

Bésem – židovská obradná → korenička pre sobotný obrad „havdala“, väčš. → kovová, rôzne tvarovo pojednaná, často v podobe zdrobenej architektúry (veža), → dózy, zvierata (ryba) al. plodu (hruška). (syn. *korenička*)

Bet hamidraš (nesklonné) – **1.** samostatná → stavba v blízkosti → synagógy, kde židia študovali náboženské učenie a modlili sa; **2.** súčasť → synagógy, → priestor s rovnakým účelom.

Bet tahara (nesklonné) – súčasť → geta, → stavba, v ktorej na kamennom stole upravovali zosnulého k pohrebu.

Betlehem – označenie pre plastické, najč. rezbárske figurálne zobrazenie Kristovho narodenia s kľaním pastierov al. aj 3 kráľov, vystavované v r. kat. → kostoloch vo vianočnej dobe. Viacfigurálna kulisová kompozícia, prevažne i so zobrazením architektúry a niekedy aj výseku prírody. Väčšinou zhotovené z → dreva, príp. iného materiálu (sadra), sprav. prejav ľudovej tvorby. (syn. *jasličky*)

Betón – druh → stavebného materiálu, kompozitný materiál, ktorého zložky použité pri výrobe (spojivo, kamenivo, vlákna, voda, prísady a prímеси) mu dávajú vlastnosti blízke prírodnému kameňu (pevnosť v tlaku, odolnosť, trvanlivosť). Používaný od staroveku, súčasná technológia vychádza z 19. stor. Umožňuje výrobu širokého spektra konštrukcií so špeciálnymi

vlastnosťami. Betón má nízku pevnosť v ťahu ohybom, čo sa sprav. kompenzuje vložením betonárskej výstuže; → armatúra, → železobetón.

Betón monolitický – druh → betónu, vytváraný priamo na stavbe liatím čerstvého betónu do → debnenia, pre spevnenie ťahu sa používa oceľová výstuž vo forme prútov → armatúra, pri väčších rozmeroch sú nutné → dilatčné škáry.

Betón pohľadový – druh → betónu so štruktúrovanou povrchovou úpravou s typickým vzhľadom odtlačkov, ktoré zanecháva odstránené drevené → debnenie, bez ďalších úprav. Používa sa na fasádach a povrchoch konštrukcií. Technológiu výroby možno prispôbiť (odtlaky matric a reliéfov, hladný, škrabaný, pieskovaný, brúsený, leštený, povrch opracovaný kamenárskymi technikami, → vymývaný betón, grafický betón). Výrazový prostriedok → modernej architektúry, vyvrcholením jeho používania bol brutalizmus. (syn. *béton brut*)

Beton prostý – druh → betónu bez akejkoľvek výstuže, používa sa sprav. na prvky namáhané len tlakom.

Beton vymývaný – dekoratívny → pohľadový betón s plastickou štruktúrou podľa použitého kameniva a hĺbky vymytia. Z povrchu je po odstránení → debnenia, pred úplným stvrdnutím, prúdom vody odstránené → spojivo a všetky drobné súčasti. Týmto spôsobom je možné upravovať povrch prvkov monolitických aj montovaných konštrukcií (úprava vo výrobní → prefabrikátov).

Biblia – základná → kniha kresťanských náboženstiev, obsahujúca Starý a Nový zákon (evanjeliá).

Bielizník – vid' šifonier

Bifórium – vid' okno dvojsové

Bichrómia – dvojfarebná → povrchová úprava → architektonických článkov.

Bíma – synagogálny → pulpít predčitateľa na → almemore.

Biret – všeobecne každá mäkká čiapka, tvarom, veľkosťou a ozdobou obmelená podľa módy. V užšom zmysle časť → liturgického rúcha al. → miloliturgického odevu, pokrýva hlavu r. kat. duchovných – okolo hlavy okrúhla, dno je štvorhranné, vystužené, s 3 al. 4 diagonálnymi rebrami a zdobenými rohmi (4 rohy – dr. teológie a niektorí rehoľníci, napr. premonštráti). Farby: kardináli – červená, biskupi, preláti a kanonici – fialová, premonštráti – biela, ostatní – čierna.

Biskvit → porcelán al. → kamenina bez → glazúry, používaný najmä na → sošky, pripomína nažltlý → mramor.

Blindrám – vid' rám slepý

Blok – súčasť → blokovej zástavby, → komunikáciami vymedzená časť zastavaného územia → sídla, po obvode sprav. kompaktné zastavaná. V rámci bloku je zvyč. vymedzený vnútroblokový priestor v podobe → dvora, resp. väčší priestor rozčlenený stavebne podľa → parciel (→ krídlami stavieb, úžitkovými stavbami) na viacero dvorov.

Blok premietací – súčasť → kina, → priestor situovaný za posledným radom sedadiel v → parteri, vizuálne prepojený s → hľadiskom niekoľkými zasklenými otvormi, za ktorými je umiestnená projekčná technika.

Bludisko – súčasť → renesančnej a rano-barokovej záhrady, situovaná v → bosketoch. Bludisko je vytvorené kruhovou al. štvorcovou → cestnou sieťou, lemovanou → strihanými stenami (v = cca 2 m).

Bobrovka – druh → škridly, bezdrážková s hladkým povrchom, zakončená

→ oblúkom, kladená v jednoduchom rade na bežné latovanie v al. zdvojenom rade na husté latovanie.

Bočnica – bočná → stena → skriňového nábytku, → sedacieho nábytku (napr. → kostolné lavice) al. → nábytku na ležanie.

Bodec – kovové zakončenie → kutáča, vyrastajúce z → drieru zakrivením a končiace hladkým zužujúcim sa hrotom v smere kolmom na drier, ktorým sa manipuluje v pahrebe.

Bok bastiónu – bočné časti polygonálneho → bastiónu, → bolverku, príp. → ravelínu.

Bok klenby – časť → valenej klenby, plocha, nachádzajúca sa medzi → pätkou a → vrcholnicou klenby.

Boltec – druh → ornamentu odvodeného z tvaru ušnej chrupavky, typický pre manieristickú a ranobarokovú výzdobu, používaný hlavne v rezbárstve a zlatníctve.

Bolverk – druh → bastiónu ako novoveký doplnok stredovekých → opevnení, v tvare pravidelného al. nepravidelného polygónu, príp. aj zaobleného → pôdorysu. Porovnaj → torion.

Bonboniéra – → nádoba na servírovanie bonbónov, → porcelánová, → sklenená, → keramická al. → kovová, najrôznejších tvarov, niekedy → soška nesúca nádobku.

Bordúra – 1. širší ozdobný okraj tkanín, odevov a ucelených kusov → textilu, rámujúci stred a líšiaci sa od neho farbou, vzorom a príp. aj väzbou, ale zhotovený z tej istej látky; 2. pri → iluminácii dekoratívne orámovanie textu al. → miniatúry pásovým ornamentom, používané však aj v → knihách tlačných a vtedy tiež realizované tlačou; 3. ploché plastické zvýraznenie okraja predmetu.

Bosa – 1. súčasť → bosáže, kamenný kváder, ktorého čelná plocha je zúžená a vystupuje pred → fasádu, toto → čelo býva hrubo opracované, príp. má podobu diamantového výbrusu al. po obvode → fazety; 2. súčasť → nepravého bosáže, napodobenie bosa v → omietke, → sgrafite al. → nástennej maľbe.

Bosáž – súčasť architektonického členenia → fasády, stvárnenie → kamenného muriva → bosami. Podľa použitého materiálu rozlišujeme → pravú a → nepravú bosáž, podľa tvaru rozlišujeme → kvádrovú, → pásovú a → prstencovú bosáž, podľa spôsobu úpravy čela bosa rozlišujeme → diamantovú, → fazetovú bosáž. Bosáž bola obľúbená v renesancii, barokovej palácovej architektúre a na novorenesančných stavbách. V renesancii často stvárená ako → nepravá bosáž vytvorená technikou → sgrafita.

Bosáž diamantová – druh → bosáže, → čelá → bôsu sú stvárené plasticky v podobe diamantového výbrusu.

Bosáž fazetová – druh → bosáže, ploché → čelá → bôsu majú po obvode → fazetu, niekedy s drobnou → profiláciou.

Bosáž kvádrová – druh → bosáže vytvorenej z jednotlivých → bôsu, ktorých → čelá sú od seba odsadené zo všetkých štyroch strán pravouhlým → výžlabkom.

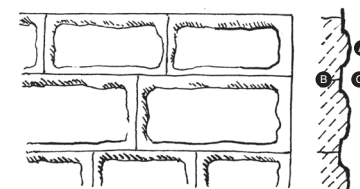
Bosáž nepravá – druh → bosáže napodobňujúcej → pravú bosáž v → omietke v plastickej podobe al. v jej lineárnom prepise technikou → sgrafita al. → nástennej maľby.

Bosáž pásová – druh → bosáže vytvorenej z → bôsu, ktorých → čelá sú po stranách spojené na zraz, takže tvoria horizontálne pásy.

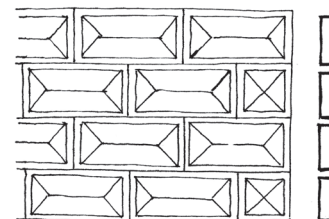
Bosáž pravá – druh → bosáže vytvorenej → bosami z kameňa.

Bosáž

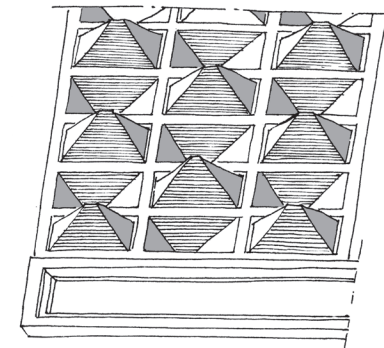
- A bosa
- B ložná škára
- C hladko opracované plochy

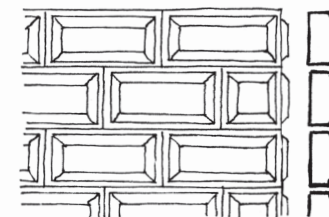
Diamantová

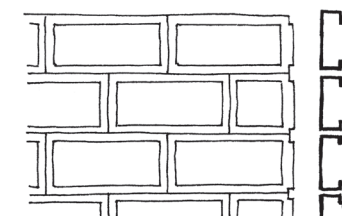
Diamantová

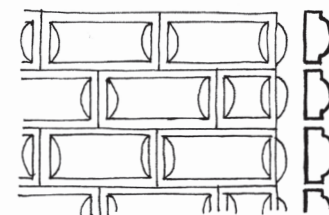
Fazetová

Pravá

Vankúšová, podušková

Bosáž prstencová – druh → bosáže, ktoré majú kruhový al. oblúkový prierez.

Bosket – súčasť → barokovej záhrady, vysokou zeleňou (najč. → strihanou stenou výšky cca 2 m), ktorá vymedzuje prostredníctvom komunikácií geometricky členenú plochu prostredníctvom komunikácií. Takto založená plocha, vytvára intímny priestor, doplnený napr. → pavilónom, → fontánou, → súsoším, s výsadbou letničiek, → bludiskom, → menažériou, skupinou stromov al. krov (napr. → pinetum) a pod. Geometrické plochy bosketov vytvárali samostatnú časť záhrady.

Bozzeto – prípravná fáza finálneho dieľa, trojrozmerný náznakový zmenšený model na → sochu, z ľahko tvarovateľného materiálu (pozri → kartón, → maketa, → model, → modeleto, → skica, → štúdia).

Boží hrob – v oblasti hnutelných pamiatok označenie pre plastické, najč. rezbárske (sporadicky maliarske) zobrazenie mŕtveho Krista v skalnom hrobe, často v životnej veľkosti, vystavované od stredoveku v kostoloch vo veľkonočnom čase. Väčš. viacfigurálne, príp. aj so znázornením výseku prírody, s kulisovou kompozíciou. Zhotovené väčšinou z → dreva a → polychrómované.

Brána – 1. komunikačný otvor v architektúre vyplnený → bránovou výplňou, spájajúci → exteriér s → interiérom, brána do → prejazdu objektu a pod.; Brána sa často líši od → dverí iba väčšími rozmermi. Môže byť drevená al. železná. → Bránové krídlo môže mať v sebe obsiahnutú → bránku pre peších, bránové krídla bývajú otvárané hlavne pri prejazde vozidla a pod.; 2. komunikačný otvor oddelujúci ve-

rejnú priestranosť od špecifického pozemku, súčasť → oplotenia/plotu → areálov → kaštieľov → kúrií, → škôl a pod., druh brány ako široký → vstup, vyplnený dvojkrídlovým kovaným, železným, mrežovým al. dreveným → bránovým krídlom, zaveseným väčš. na murovaných → pilieroch al. → stĺpoch, často zdobených napr. → nepravou rustikou. Mohla mať dekoratívny kovový → nadstavec, mohla byť doplnená jednou, al. symetricky dvoma → brámkami pre peších. Za bránou sa mohla nachádzať → vrátnica; 3. v → ľudových stavbách druh brány ako široký → vstup pre záprah s vozom al. hospodárske zvieratá, vedúci zvyč. do → dvora, príp. do → stodoly. Brána sa uzatvára → vrátami, zavesenými na drevených al. murovaných → stĺpoch al. pilieroch, resp. priamo na → ohrade, niekedy je krytá → šindľovou → strieškou, rovnou, segmentovou al. polkruhovou. Vo vrátnach brány môže byť umiestnená → bránka. Drevené brány sú často zdobené rezbou; 4. druh → archeologického nálezu, môže byť → jednopriestorová, → dvojpriestorová, → kliešťová, → polkliešťová; 5. súčasť → opevnenia → brána opevnenia.

Brána celožeľzná – brána, ktorej konštrukcia a výzdoba je obdobná ako u → celožeľzných dverí.

Brána dvojpriestorová – druh → archeologického nálezu, súčasť → opevnenia → kastela, → vstup, chránený z dvoch strán → baštami, vystupujúcimi čiastočne pred → hradbový múr do → predpolia a situovaný do stredu ramien hradbového múru (všetkých al. iba niektorého, ak vstup do ďalších ramien tvorila → jednopriestorová brána). Dvojpríechodová dvojsošová → konštrukciu vstupu do opevneného → areálu dokla-

dá → stredový pilier medzi → baštami, na ktorý sa pôvodne upínali → záklenky oboch príechodov brány.

Brána dvojkrídlá – s dvomi krídlami bránovými usporiadanými v jednej línii. Jedno z nich je sprav. fixované → zástrčami, resp. podobným mechanizmom, druhé máva → zámok, príp. → kľučku a pod.

Brána jednopriestorová – druh → archeologického nálezu, súčasť → opevnenia → kastela, vstup situovaný do stredu ramien (všetkých al. niektorého, ak vstup do ďalších ramien tvorila → dvojpriestorová brána) → hradbového múru medzi dvojicu do → predpolia vystupujúcich → bašt. Je užšia ako → dvojpriestorová brána, bez nálezu → stredového piliera.

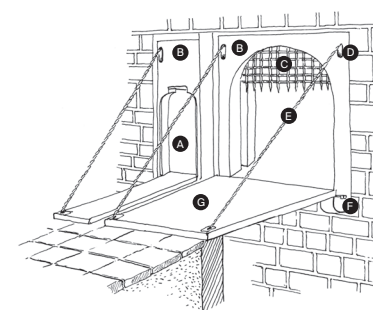
Brána jednokrídlá – s jedným → bránovým krídlom.

Brána kliešťová – druh → archeologického nálezu, súčasť → opevnenia → hradiska, → hrádka al. → oppida, → vstup cez kliešťovito sa zužujúci koridor, vytvorený obojstranným vtiahnutím → valu, príp. → hradbového múru dovnútra → sídliska. V teréne sa prejavuje 6 – 12 m prerušením valu. Na základe výsledkov výskumov je možné predpokladať kombináciu valu al. → drevenej hradby, príp. aj s → bránovou vežou. Porovnaj → polkliešťová brána.

Brána mrežová – brána, ktorej → výplň je tvorená → mrežou.

Brána opevnenia – druh → vstupu v → opevnení, niekedy s → portálom a bránovou výplňou, na vnútornej strane zaistenej závorou. Pri bráne bola niekedy → bránka. Obranschopnosť brány mohla zvyšovať → vlčia jama. Ak bola brána situovaná na okraji → priekopy, rámovala ju vpadlina, do ktorej zapadal → padací most;

inokedy sa zaistovala → padacou mrežou. Brána môže byť chránená príľahlou → baštou, príp. baštami al. → predbráním. Najč. sa vyskytuje v podobe → bránovej veže, zriedkavejšie ako otvor v → hradbovom múre. V → bastiónovom opevnení býva v → kurtine umiestnená asymetricky, v blízkosti → bastiónu. Druhmi brány opevnenia sú → jednopriestorová, → dvojpriestorová, → kliešťová a → polkliešťová brána.

A bránka pre peších
B vpadina
C mreža padacia
D otvor na refaz
E refaze
F točnica
G most padací

Brána polkliešťová – druh → archeologického nálezu, súčasť → opevnenia → hradiska, hrádka, príp. → opevneného sídliska, → vstup cez koridor, vytvorený 6 – 12 m rozostúpením → valu, ktorý je na jednom konci ukončený priamo a na druhom konci oblúkovito vtiahnutý do vnútra → sídliska. Predpokladá sa kombinácia s drevenou stavbou → kolovej al. → zrubovej konštrukcie, príp. s → bránovou vežou. Porovnaj → kliešťová brána.

Bránka – 1. menšia → brána. O bránke hovoríme v súvislosti s → výplňou komunikačného otvoru, ako napr. → múru, → plotu, al. v súvislosti s bránkou pre peších v → bránovom krídle rozmer-

nejšej → brány, či pri → vstupe do → stavby z verejného priestranstva (tým sa odlišuje od → vonkajších dverí, napr. bránka v plášti kostola); **2.** v → ľudových stavbách → vstup pre peších, vyrezaný vo vrátnach al. vybudovaný vedľa brány, uzatváraný jednokridlovými → vrátkami z dosiek, latiek al. tyčiek; **3.** druh vstupu pre peších v → opevnení, niekedy samostatný (umožňoval prístup napr. k vodnému zdroju, mlynu), inokedy dopĺňajúci z jednej al. oboch strán → bránu opevnenia, príp. vyrezaný vo → vrátnach. Mohla byť opatrená samostatným → padacím mostom. Druhom brány je → poterna.

Breviár – cirkevná → kniha s dennými motlodbami r. kat. kňazov a rehoľníkov.

Bridlica – vid' **krytina bridlicová**

Brit – časť valcového typu → bašty al. → útočistickej veže, zvislá ostrá hrana orientovaná v smere predpokladaného útoku. Britom možno nazvať aj výrazne ostrouhlé → nárožie akejkoľvek inej súčasti stredovekého → opevnenia.

Brizolit – vid' **omietka brizolitová**

Brodéria – súčasť → partera → barokovej záhrady al. → parku, nízky ornamentálny → záhon (trávnatý, letničkový, s nízkymi živými plotmi a plochami farebných → drtí a pieskov), komponovaný pre pohľad zhora na základe osovej súmernosti a zrkadlenia. Vyžaduje vysokú intenzitu údržby.

Brokát – druh → hodvábneho textilu, bohato vzorovaná a často mnohofarebná tkanina, pôvodom z Orientu, väčš. prešívaná zlatými a striebornými vláknami. Používaná hlavne pre honosné vrchné → liturgické rúcha a → liturgické textílie, ako aj pre slávnostné svetské odevy, potahy, závesy, → cirkevné zástavy a pod.

Bronz – zliatina → medi a → cínu. Farba závisí na pomere komponentov: viac medí sa prejavuje žltavočervenou farbou, viacej cínu farbou bielosivou. Používa sa na → liatie. Na vzduchu oxiduje – na povrchu sa vytvára zelenavý povlak – medenka.

Brúsenie skla – plastická → sklárska výzdobná technika, uplatňovaná na draselno-vápenatom tvrdom tzv. krištáľovom skle. Pomocou rýchlo sa otáčajúceho širšieho medeného kolieska je na sklenenej ploche vytváraný dekor, pripomínajúci výbrus → drahých kameňov (fazetovanie, kruhové al. oválne miskovanie), často doplnené rezaním.

Brutalismus – celosvetový povojnový architektonický smer rozšírený v 70. rokoch 20. stor., v opozícii k uniforme klasickej → moderny (→ funkcionalizmus, → internacionálny štýl). Vyznačuje sa objemnosťou, skulpturálnym prevedením, demonštráciou konštrukčných možností. Typické sú súvislé plochy konštrukcií ponechaných v surovom stave → stavebného materiálu (→ pohľadový betón, → tehla, → oceľ), ktoré kontrastujú s plochami → presklených stien a → okien.

Brvno – **1.** druh → stavebného materiálu, kmeň stromu, opracovaný z dvoch náprotivných strán. Porovnaj → trám; **2.** → heraldská figúra v tvare pruhu o šírke 2/7 výšky → štítu, vedená vodorovne stredom štítu.

Bubon – **1.** časť → drieku → stĺpu, kamenný útvar tvaru nízkeho valca. Z bubnov môže byť zložený driek stĺpu, pričom ich vzájomné upevnenie tvoria čapy, ktoré sa zapúšťajú do stredových otvorov bubnov; **2.** súčasť → strielne, otočný drevený valec s prerezaným otvorom, umiestnený vertikálne pred otvorom strielne.

Bubon môže byť natočený k strielni otvorom al. pootočený o 90 stupňov, kedy otvor strielne zakrýva.

Búda vinohradnícka – druh → sezónnej stavby, → vinohradnícka stavba, umiestnená vo vinohrade. Ak má búda → pivnicu, je nadzemná časť jednopriestorová a slúži ako → lisovňa hrozna. Pivnica nemusí byť situovaná priamo pod lisovňou, a vtedy môžu byť spojené → šijou. Búda bez pivnice býva dwojpriestorová, kedy druhý → priestor slúži ako → komora na víno. Nadzemná časť búdy sa mohla dispozične rozvíjať o obytný priestor, → maštal, → kôľnu.

Budoár – menšia → miestnosť v → kaštieli, → paláci, → kúrii, → hoteli a pod., môže byť súčasťou → apartmánu, druh ženského → salóna, využívaného na toaletné účely, príp. → obliekareň. Býva situovaný pri → spálni. Môže mať atypický eliptický → pôdorys.

Budova – druh architektonickej → stavby, obsahujúcej sprav. vnútorné účelové → priestory, určené pre pobyt človeka.

Budova administratívna železničná – sprav. súčasť → železničnej stanice, → budova slúžiaca na vykonávanie činnosti súvisiacich s riadením a správou väčších železničných pracovísk. Sú jedno aj viacpodlažné, zvyč. s → pivnicou, v ktorej býva umiestnený → archív. → Dispozíciou sa neodlišujú od všeobecného typu → administratívnej budovy, vzhľadom sa prispôbujú svojmu prostrediu, v mestskom prostredí ako solitéry stojace mimo železničnej stanice sú zvyčajne autorskými architektonickými dielami.

Budova hostinca – súčasť → hostinca, jej dispozíciou vytváral spoločenský → priestor na poskytovanie stravy

a nápojov, samostatne prístupné ubytovacie priestory, → byt majiteľa či nájomcu niekedy → reduta.

Budova hostinca prícestného – súčasť → prícestného hostinca. Je to prízemná bloková → stavba s vysokou → strechou, sprav. s → trojtraktovou dispozíciou, prístupná v smere jazdy priamo od → cesty veľkou → bránou s → vrátnami, ktorou sa vchádzalo do širšieho stredného → traktu a na jeho opačnej strane sa z neho podobnou bránou vychádzalo cez → dvor opäť na → cestu.

Budova pamätná – druh → pamiatky histórie, → budova, v ktorej sa narodila, žila al. pôsobila významná osobnosť al. sa v nej odohrala významná historická udalosť. Pamätná budova je sprav. označená → pamätnou tabuľou. Druhom pamätnej budovy je → pamätný dom.

Budova obytná železničná – slúži na ubytovanie železničných pracovníkov. Väčšina nesie charakteristické znaky železničných → stavieb v podobe plastickej výzdoby z neomietanej → tehly. Vnútorne → dispozíciou sa podobajú nájomným → bytovým domom. Vyskytujú sa v blízkosti väčších → železničných staníc, niekedy usporiadané do bloku, resp. blokov al. do → ulice.

Budova trakčného napájania – súčasť → traťového úseku → železničnej trate, slúži na premiestnenie → technologickej zariadení používaných pre prívod transformácie, usmerňovanie a rozvod elektrickej energie pre pohon elektrických rušňov. → Stavby pochádzajú z prvého obdobia elektrifikácie → železničných sietí sú bohatšie plasticky zdobené a majú → dispozíciou → haly, zvyčajne jednolodové.

Budova veliteľská – druh → archeologického nálezu, súčasť → kastela, jeho

centrálna najvýznamnejšia → stavba, situovaná sprav. v strede → sídliska, na → námestí al. v jeho tesnej blízkosti. Bola to väčšia → stavba nepravidelného → pôdorysu, s charakteristickými → pavimentami a → podlahovým vykurovacím zariadením. Zvyč. išlo o → dispozíciu s viacerými → krídlami. Okolo ústredného → dvora obiehala → chodba, príp. → arkádová chodba, s jedným al. dvoma → traktami členenými → priečkami na jednotlivé → priestory (s nálezmi farebných omietok). Múry boli z → liateho muriva.

Budova výpravná – ústredná prevádzková budova → železničnej stanice, slúži najčastejšie na riadenie dopravy v stanici i priľahlých → traťových úsekoch (dopravná a telegrafná, resp. ďalekopisná kancelária), cestujúcich (osobná pokladňa) a ich batožiny (úschovňa, podateľňa) a výpravu zásielok (nákladná pokladňa). Ďalej to môže byť čakáreň, miestnosť prvej pomoci, kultúrne stredisko, občerstvenie, reštaurácia, hyg. zariadenie, služobné miestnosti železničnej polície, kancelária prednostu a staničných pracovníkov, ich → šatne, → sklad materiálu pre potreby stanice, telefónna ústredňa, služobné → byty, pracovisko colnej a pasovej služby, útulky vlakových čiat atď. Jej najdôležitejším vybavením je → staničné zabezpečovacie zariadenie, niekedy → stavadlový prístroj, → oznamovacie zariadenie, informačný systém pre cestujúcich, staničný rozhlas, vývesné cestovné poriadky, → malá architektúra (lavičky, kvetináče), zariadenie pokladníc. K výpravnej budove priľhajú → nástupištia.

Bunka – súčasť → obytnej al. → občianskej stavby, opakujúca sa jednotka

podobnou → dispozíciou, s presne vymedzenou, opakujúcou sa funkciou (hotelová izba, školská učebňa, hygienické zariadenie a pod.).

Bunka obytná – súčasť → hotelu, → internátu a pod., základná dispozičná jednotka najč. → chodbového domu, určená na bývanie, plniaca súčasne funkciu obytnú, oddychovú, študijnú, stravovaciu.

Bunker partizánsky – druh → pamiatky histórie, → stavba so → zrubovou konštrukciou, zapustená v teréne al. obytný → priestor so → zahĺbenou dispozíciou, ktorý sa nachádza v prírodnom prostredí. Bunker slúžil ako dočasný príbytok partizánov. Porovnaj → partizánska chata.

Burgus – súčasť → Limes Romanus, druh → archeologického areálu, druh → strážnej veže s → opevnením, príp. i bez opevnenia (voľne stojaca). Budovali ich najskôr z dreva, neskôr z kameňa medzi kastrami a → kastelmi na miestach s dobrým výhľadom, príp. v → predpolí Limesu, t. j. na pravom aj ľavom brehu Dunaja. Opevnené boli hrotitou → priekopou a → palisádou, často vo viacnásobnom prevedení. Kamenné → veže mali štvorcový → pôdorys so 4 – 6 m dlhými stranami. Predpokladá sa, že → vstupy, umiestnené pravdepodobne na druhom → podlaží, boli zvonka prístupné cez drevené → schodisko al. rebrík. Výšku burgusu určovali terénne podmienky (1 – 3 podlažia). Na najvyššom podlaží bolo → podsebitie.

Bursa – liturgický textilný predmet, používaný v r. kat. cirkvi. Štvorcové vystužené → púzdro, slúžiace pre uloženie korporálu po skončení obradu. Zložené z dvoch dosák, na 1 – 3 stranách spojených, potiahnutých látkou v liturgických farbách.

Na vrchnej strane je bursa zdobená väčš. → vyšíváním al. → aplikovaným → krížom, po okrajoch s → čipkovou al. tkanou → lemovkou. Menšie biele bursy (resp. rôznofarebné v podobe kapsičky s uchom) slúžia na prenášanie hostie mimo kostola. Bursa väčš. tvorí súčasť → súpravy → liturgických textílií (s → kauzulami, → dalmatikami a pod.) a je s nimi zhodná materiálom i dekorom. (syn. *theca corporalis*)

Busta – trojrozmerná → socha, t. j. → skulptúra al. → plastika; sochársky portrét v rozsahu hlavy s poprsím, na → podstavci, viac-menej realistický, príp. čiastočne idealizujúci, podľa dobového výtvarného smeru a autorského umeleckého názoru. Zhotovená rovnako ako socha plastickým al. skulptívnym spôsobom z najrôznejších materiálov (→ kameň, → kov, → keramika a pod.). Môže byť aj ako stvárnenie antického božstva, resp. alegórie (v baroku).

Byt – súčasť → obytnej, príp. inej → stavby. Súbor → priestorov, prístupných cez jeden hlavný → vstup, určených na bývanie pre jednotlivca al. rodinu. Štandardný byt obsahuje spoločný obývací priestor, → jedáleň, jednu al. viacero → spální, → kuchyňu, kúpeľňu, → záchod, → predsieň al. → halu a šatník. Služobný byt môže byť súčasťou → administratívnej stavby, napr. → banky.

C, Ć

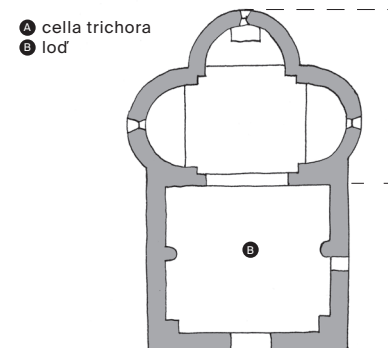
Cancelli – nízke kamenné al. drevené → zábradlie, → arkáda prerušená

v strede al. aj po bokoch priechodmi al. kovová → mreža s → dvierkami. Oddeluje v r. kat. → kostoloch → priestor → svätyne od → hlavnej lode – časti pre veriacich. Vyššia mreža oddeluje mníšsky → chór v rehoľných kostoloch. V kostoloch cirkvi ev. a v ohradzuje → oltár z troch strán. (syn. *prepážka chórová*)

Cela – súčasť → konventu, spočiatku jednopriestorové neskôr viacpriestorové → obytné bunky, situované zvyč. na druhom → podlaží (niekedy aj na 1. podlaží), niekedy po obidvoch stranách strednej → chodby, niekedy na vonkajšej strane → krídla, vtedy ich spája chodba nad → ambitom. Mohli vzniknúť rozdelením → dormitória. Druhom cely je → cela predstaveného, funkčne jej zodpovedá → mníšsky dom.

Cela predstaveného – súčasť → konventu, situovaná v rade → ciel zvyč. na → nároží, obsahuje ubytovací a prijímací → priestor. Do bližšieho určenia uvádzame hodnotu predstaveného (prior, opát, kvardián a pod.). Porovnaj → dom predstaveného, → prelatura.

Cella trichora – druh → dispozície → svätyne → kostola, kde okolo → chóru sú z troch strán → apsidy.

Cellárium – súčasť → kláštora, zásobáreň, komora na potraviny ako samostatná → stavba v hospodárskom okrsku kláštora al. súčasť → konventu, → priestor situovaný v blízkosti kuchyne na prvom → podlaží západného → krídla, (v príp., že je → kláštorňý kostol orientovaný).

Cement portlandský – najčastejšie používaný druh → cementu pri výrobe konštrukčného → betónu a niektorých druhov → mált. Vyrába sa pálením vápenca s obsahom ílov za vzniku slinku, ku ktorému sa v procese mletia pridá sádrovec ako regulátor tuhnutia. Vytvára pevnú štruktúru cementového tmelu v betóne. Vyrába sa od r. 1824, od r. 1845 v súčasnej kvalite.

Centrum cirkevné – druh → areálu so → sakrálnymi a → profánnymi stavbami v rôznych kombináciách, s funkciou sakrálnou, zhromažďovacou, vzdelávacou, kultúrno-spoločenskou, charitatívnou. Druhmi sú → pastoračné centrum a → zborové centrum.

Centrum pastoračné – druh → cirkevného centra s → farským kostolom, → farou, → adoračnou kaplnkou, zhromažďovacou sieňou, → farskou školou, knižnicou, ubytovňou, útulkami a pod. v rôznych variáciách ako samostatné → stavby al. → priestory.

Centrum zborové – druh → cirkevného centra, → areál so → sakrálnymi a → profánnymi stavbami protestantských cirkví, funkciou obdobné → zborovému domu. Tvorí ho → modlitebňa, → fara, → dom správcu (príp. združené v → dome zborovom) a ďalšie → priestory al. → stavby (knižnica, ubytovacie priestory). Súčasťou bratského centra bývajú → dielne, tlačiareň.

Cesta – druh nekrytej nekoľajovej pozemnej → komunikácie, ktorej sú

časťou môže byť i súvislý pás zelene, príp. → stromoradie. Druhom cesty sú → ulica, → chodník, → parková cesta, → aleja, → parkový chodník → promenáda, → krížová cesta, → pútnická cesta.

Cesta krížová – súčasť → kalvárie s krížovou cestou, druh → cesty, vedúcej ku → kalvárii, obklopená súborom → kalvárskeho zastavení.

Cesta krytá – súčasť → bastiónovej pevnosti, situovaná pred → priekopou, druh → horizontálnej komunikácie, cca 10 m široká, z vonkajšej strany krytá → glacisom, slúžiaca na pohyb obrancov a delostreleckej techniky.

Cesta parková – súčasť → záhrady al. → parku, druh → komunikácie, ktorá stavebno-konštrukčne umožňuje pohyb nielen chodcov, ale aj záhradných mechanizmov a v obmedzenom režime aj automobilovej dopravy.

Cesta pútnická – súčasť → pútnického miesta, druh → cesty, vedúca k → pútnickému kostolu al. → pútnickej kaplnke zasvätenia, ku ktorej patrí súbor → pútnických zastavení v jej tesnej blízkosti.

Cesta valová – súčasť → bastiónovej pevnosti, okružná → horizontálna komunikácia, prebiehajúca na hornej časti → kurtín a → bastiónov po ich vnútornej strane. Slúžila na transport diel, s → delostreleckými plošinami, široká cca 30 m, sprístupnená → rampami, niekedy chránená → predprsnou, zriedkakedy s → cimburím.

Cibórium – 1. → liturgická nádoba na uloženie konsekrovaných (posvätených) hostií, väčš. → kovová, vyvinula sa z → dózy na hostie prispôbením sa tvaru → kalicha (vysadenie na → nohu), na rozdiel od neho má aj → vrchnák (pozri aj → cibórium); 2. pevný → baldachýn nad → cibório-

vým oltárom. Zvyč. drevená, kamenná al. murovaná → striedka rôzne tvarovaná, postavená na 4 → stĺpoch, obyč. v → centrálnom priestore → kostola.

Ciduk hadin (nesklonné) – druh → stavby s obradnou → sieňou na židovskom → cintoríne. Väčšinou stojí pri → vstupe na cintorín. Skladá sa zo siene slúžiacej na obrad a → priestoru na uloženie liturgického náčinia. Niekedy je medzi vstupom a priestormi → predsieň.

Cievka – súčasť → chlebovej pece, úzky dymovod vysunutý z → telesa pece a vyvedený do → pitvora. Druhom cievky je → babka.

Cimburie – súčasť → hradbového múru, → bašty al. → veže, zriedkavejšie → valovej cesty, zubovité horné zakončenie → predprsné ochodze. Skladá sa z → ozubov a → prelúk medzi ozubmi, slúžiacimi ako otvory pre strelbu.

Cingulum – súčasť → liturgického rúcha i → mimoliturgického odevu laických i rehoľných duchovných v r. kat. cirkvi. Pás látky al. povraz, ktorým sa prepásala → alba pri liturgických úkonoch; pás látky na prepásanie → kleriky al. → habitu pri mimoliturgickom odevu rehoľných i laických duchovných. Príslušníci niektorých mužských i ženských rádoz prepásavajú habit povrazom, ukončeným napr. → krížom, ružencom a pod.

Cintorín – súčasť → sídla, → druh → pohrebiska s etážovým pochovávaním (ukladania tiel do → hrobových jam nad sebou), → areál, situovaný na jeho okraji, niekedy v → historickom jadre (→ cintorín príkostolný), príp. mimo sídla. Býva zvyč. vymedzený → ohradou, najmä → ohradným múrom, niekedy s → bránou so → zvoničkou, niekedy s → opevnením (→ opevnený cintorín). Môže byť umiestnený pri

→ farskom, príp. → filiálnom, → biskupskom, → arcibiskupskom → kostole (→ cintorín príkostolný). Súčasťou cintorínov sú → hroby s → náhrobkami, → pohrebne kaplnky, → mauzóleá, → kolumbárium, → márnica, → kostnica, → cintorínska kaplnka, → cintorínsky kostol, niekedy → zvonica, príp. aj → kalvária. Cintorín môže mať → parkovú úpravu a môže sa členiť na jednotlivé → cintorínske okrsky.

Cintorín choleroý – druh → cintorína, cintorín obetí choleroých epidémií, často s → hromadnými hrobmi, niekedy s → choleroou kaplnkou, sprav. vzdialený od → sídla.

Cintorín kláštorňý – súčasť → kláštora, druh → cintorína situovaného v jeho okrajovej časti, zvyč. severnej, niekedy využívaný ako → štepnicia.

Cintorín morový – druh → cintorína s obetami morovej epidémie, často s → hromadnými hrobmi, niekedy s → morovou kaplnkou, sprav. vzdialený od → sídla.

Cintorín obecny – druh → cintorína patriaceho určitému → sídlu, zvyč. na jeho okraji, niekedy v → historickom jadre (ako → príkostolný). Býva rozdelený na → cintorínske okrsky podľa cirkví al. reholí.

Cintorín pamätný – druh → pamiatky histórie, ktorej historický prínos je spojený s významnou udalosťou, druh → cintorína, na ktorom sú v jednotlivých → pamätných hrobchoch, resp. v → pamätných hroboch pochované významné osobnosti al. skupina ľudí (najč. padlí vojaci, partizáni). V rámci pamätného cintorína môže byť pamiatkovo chránený buď iba určitý počet hrobov al. všetky hroby. Súčasťou pamätného cintorína môžu byť ďalšie pamiatkové objekty ako → pomník,

→ pamätník, → symbolický hrob, tiež → márnica, → kaplnka a pod.

Cintorín prikostolný – súčasť → areálu (zvyč. súčasť areálu → kostol a cintorín prikostolný), druh → pohrebiska, plocha sprav. vymedzená → ohradou, určená na kresťanské pochovávanie zomrelých uložením do → kostrových hrobov, umiestnených na vopred vymedzenej a vysvätenej ploche. Na rozdiel od pohanských pohrebísk sa prikostolný cintorín nachádzal vždy v bezprostrednej blízkosti (najčastejšie okolo) kostola (i keď priame doklady o ňom veľakrát chýbajú) a mal menšiu rozlohu, čo súviselo s viacvrstvovým etážovitým pochovávaním (ukladaním pozostatkov nad sebou). Na cintoríne sa okrem → hrobov, prekrytých v starších obdobiach horizontálne uloženými náhrobkami (amorfnými kamennými blokmi, platňami) nachádzala niekedy aj → kostnica al. veľká → hrobová jama, príp. obidvoje, príp. → márnica.

Cintorín s opevnením – druh → cintorína s funkciou refúgia. → Opevnenie tvorí → hradbový múr, niekedy doplnený → baštami. Porovnaj → kostol a cintorín s opevnením.

Cintorín vojenský – druh → cintorína, niekedy riešený ako majestátny priestor s hrobmi usporiadanými na → terasách, často sú všetky → náhrobky rovnaké. Môže byť aj iba časťou → obecného cintorína vo forme → vojenského cintorínskeho okrsku.

Cintorín zvierat – súčasť → parku, druh → cintorína pre psov, koní, resp. iných obľúbených zvierat, zvyč. neohradené miesto na pochovávanie. → Hroby sú označené → náhrobkami.

Cintorín židovský – druh → cintorína väčšinou v → extraviláne → sídla, obohnáný → ohradou, niekedy súčasť

→ geta. → Náhrobky – → macevy, sú usporiadané do radov, na ortodoxných cintorínoch sú oddelene pochovávaní muži a ženy. Cintorín dopĺňa → ciduk hadim.

Cín – striebrostlesklý bielosivý → kov, veľmi mäkký, používa sa s prímiesou → olova al. → medi. Rýdzosť cínu sa niekedy označovala → cínarskou značkou. Za normálnej teploty je cín trvácný, v chlade podlieha tzv. cínovému moru – čierne a práškovanie (pri dotyku púšťa prášok podobný grafitu).

Cíp – časť → koruny, vyrastajúca z → čelenky. Môže mať rôzny obrys – lístkový, ľaliový, špicatý. Na cípe býva posadená perla. Počet cipov záleží od hodnoty.

Cisterna – súčasť → hradného jadra. Cisterna nahrádzala al. dopĺňala → studňu. Pod úrovňou terénu vykopaná a vymurovaná al. do skaly vyhlbená nádrž zvyč. kruhového al. obdĺžnikového → pôdorysu, slúžiaca na zber dažďovej vody, stekajúcej najmä zo → strešných žlabov. Často sa nachádza v → interiéri. Nad úrovňou terénu je zúžené murované → hrdlo cisterny. Voda sa čerpala pomocou → rumpálu, ktorého koleso mohlo dosahovať priemer až 4 m a mohlo byť otáčané záprahom.

Cizelovanie – konečná úprava liatych kovových predmetov, odstraňovanie stôp → liatia a zjemnenie povrchu predmetu. Niekedy termín používaný aj pre jemné → gravírovanie.

Corps-de-logis (kor de loží) – hlavná časť → kaštieľa al. → paláca (hlavná → budova v prípade ak sa kaštieľ skladá z viacerých budov, → hlavné krídlo, ktoré je zdôraznené väčšou výškou a → rizalitom v prípade kaštieľa al. paláca s viacerými krídlami) obsa-

hujúca najdôležitejšie reprezentačné → priestory (slávnostné → hlavné schodisko, → sieň, → jedáleň, → salóny a pod), niekedy v podobe → piana nobile a obytné priestory, t.j. jeden al. viacero → apartmánov majiteľov, zvyč. v rovnakom → krídle ako reprezentačné priestory.

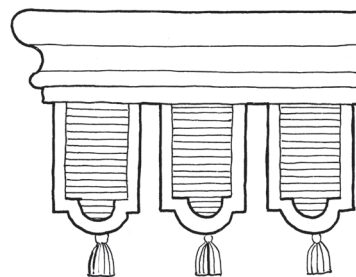
Cour d'honneur – vid' **dvor čestný**

Cubiculum – súčasť → mníšskeho domu, slúžiaca ako obytný → priestor aj spáľňa.

Cukorníčka – → dóza s → vrchnákom, → kovová, → keramická, → sklenená al. → porcelánová, súčasť → kávovej súpravy al. → čajovej súpravy.

Cvikel – súčasť → vstupu, → okna, → arkády a pod., sférická plocha vymedzená → archivoltou (pri arkáde dvoma archivoltami) a pri → vstupe al. → okne z bočných strán vertikálnou → profiláciou, → stĺpmi → edikuly a pod., zhora priamym → architektonickým článkom (→ kladie, → rímsa, → frontón).

Cyklus – sústava fyzicky samostatných výtvarných diel tvoriacich ikonograficky al. kompozične viazaný vyšší významový celok, pochádzajúci od jedného autora al. z jednej dielne, a nesúci zhodné formálne znaky (napr. krížová cesta).

Čabraka

Čabraka – druh → ornamentu, pôvodne ozdobná pokrývka na prsiach koňa s oblúkovým ukončením a so strapcami. Používa sa najč. na → hlaviciach pilastrov, → konzolách, → parapetoch okien, okenných → šambránach, → zábradliach, → strieškach kazateľníc. (syn *lambrekýn*)

Čadič – druh tvrdého → kameňa, hornina, ktorá sa vylieva z činných sopiek. Veľmi trvanlivá ťažká hornina šedočiernej farby, ktorá sa používala ako → stavebný materiál na dláždenie, štrkovanie a pod.

Čajník – → nádoba na varenie vody, najč. → kovová, zvyč. baňatého → tela, s → vrchnákom, → oblúkovým držadlom a → výlevkou.

Čalúnenie – mäkké plochy → sedadla, → operadla al. → podrúček → nábytku. Spočiatku býval → sedadlový rám prekrytý → kožou, upevnenou ozdobným čalúnickým → klincom. V renesancii sa používalo pevné nízke čalúnenie, pomerne tvrdé, niekedy nahradené voľným čalúnením – tvrdým vankúšom. Na konci 17. stor. sa začalo používať vysoké mäkké čalúnenie, tzv. na kostru, čo znamená, že pri výrobe konštrukcie sa rátalo s čalúnením. Koncom 18. stor. sa začalo vyskytovať čalúnenie na železnú perá – sústava špirálovitých pružín, vložená pod čalúnené sedadlo, zároveň sa čalúnenie prešívalo do tvaru štvorca al. kosoštvorca; v križení prešitých línii sa upevňovalo čalúnickým gombíkom. Plniacimi materiálmi čalúnenia bola africká tráva (listy palmy zakrpatenej), morská tráva (listy vodnej rastliny), kúdoľ (odpad pri vyčesávaní ľanu), vlna, konská srst a pod. Sedadlový rám a → operadlový rám sa niekedy miesto čalúnenia vyplňali → vypletaním. Najč. potahové látky sú

→ brokát, často → zamat, gobelínová textília al. → výšivka.

Čap – 1. časť → kovania, súčasť → pántu, má tvar kolíka s kruhovým prierezom, na ktorom je nasadený → pántový záves. Pri → závesovom pánte je čap tvorený → závesným ramenom → pántovej skoby, môže byť doplnený → oporným štítkom. Pri → kĺbovom pánte má čap → príchytňú plochu, ktorá sa pripevňuje na podložku al. sa do nej zapúšťa, pričom buď je čap pevne spojený s príchytňou plochou, al. je to voľný kolík, vložený medzi závesy v tvare objímok, vyrastajúcich z príchytňých plôch na oboch spojovaných častiach; 2. tenšia, horná časť guľatiny, ktorá rástla bližšie ku korune (resp. v korune) stromu; 3. výlisok pre pozdĺžny al. rohový → spoj.

Čapovanie – druh tesárskeho spoja, pri ktorom sa dva prvky spájajú vsadením výpusťku (→ čapu) do otvoru (→ dlažbu), tzv. skrytý spoj. Najrozšírenejší a jeden z najstarších spôsobov spájania → trámov, používaný dodnes. Typy čapov: rovný, šikmý, nárožný.

Čaša – jeden zo základných typov nápojovej → nádoby z → kovu, → dutého skla a pod., skladajúci sa z → dna a → pláštá (→ tela nádoby), niekedy na → podstavci, na rozdiel od pohára spočívajúceho na → nohe.

Čaša flautová – stredoveký typ dutého skla, štíhla vysoká čaša na → základni, telo kónické, často s → hutníckou výzdobou (→ nálepy).

Čaša kyjakovitá – stredoveký typ dutého skla, štíhla vysoká čaša na základni, telo sa pri ústí zužuje, často s hutníckou výzdobou (→ nálepy).

Čaša tyčová – stredoveký typ dutého skla, štíhla vysoká čaša na základni, telo valcovité, často s hutníckou vý-

zdobou (→ nálepy). Druhmi sú: → humpen, vilkum, → maigelein.

Čefadník – súčasť → areálu → kaštieľa al. → kúrie, druh samostatne stojacej → stavby al. miestnosť slúžiaca ako ubytovňa pre panských hospodárskych služobníkov.

Čelenka – časť → koruny, určená na dosadenie na hlavu. Má kruhový pôdorys, môže byť zvonku posádzaná → drahými kameňmi al. → perlami, môže z nej vyrastať rôzny počet → cipov a → oblúkov podľa hodnoty.

Čelo – 1. čelná časť predmetu, → stavby al. → architektonického článku napr. → konzoly, → oblúka, → bosa a pod.; 2. doska, lemujúca na dolnej (čelo postele pri nohách) a hornej strane (čelo postele pri hlave) → lôžkovú plochu → posteľ.

Čelo bastiónu – časť → bastiónu a ďalších prvkov → bastiónového opevnenia (→ ravelín, → kontragarda, → kornišon, → redan, → rohy, → glacis, → kliešte), → múr, vystupujúci do → predpolia. Čelá sa vyskytujú vo dvojiciach, stýkajúcich sa → hrotom.

Čelo klenby – časť plochy → nenosného múra, uzatvárajúceho → priestor zaklenutý → valenou al. → krížovou klenbou a z nich odvodenými typmi klenieb. Čelo je vymedzené pomyselnou spojnicou → pätiiek klenby a → čelným oblúkom klenby.

Čelo výseče – vertikálna plocha → výseče zhora vymedzená → čelným oblúkom, zdola → rozponom oblúka.

Čeluste pece – súčasť → pece, oblúkový neuzatvorený otvor, ktorým sa prikladá, a ktorým odchádza dym. Staršie vývojové štádium predstavujú čeluste orientované dovnútra → čiernej izby → ľudového domu. V ďalšom vývoji sa orientovali čeluste do → priestoru susediaceho s izbou (→ pitvor, → čier-

na kuchyňa), z ktorého sa potom prikladalo. Pri pečení chleba sa na otvor prikladalo drevené al. kovové veko.

Čepiec – vrchná časť → pláštá → zvonu. Rozhranie čepca a → krku môže byť zvýraznené jedným al. viacerými prstencami.

Čiara uličná – druh pomyslenej čiary, ktorá vymedzuje reálnu hranicu možnej → zástavby voči → ulici, čím stanovuje i jej šírku.

Čiara stavebná – druh pomyslenej čiary, ktorá vymedzuje časť pozemku určenú na zastavanie od nezastaviteľnej časti pozemku, a to ako smerom do → verejného priestranstva, tak aj smerom do hĺbky pozemku al. → bloku.

Čipka – označenie pre techniku zhotovovania → textilných dekoratívnych pásov, kusov, častí odevov, ale tiež pre hotový výrobok, výsledok uvedenej techniky: plošne rozvíjaná ozdoba, vytvorená z nití sieťovaním, háčkovaním, šitím, pletením al. → paličkovaním. Obyč. pásová ozdoba, → lemovka odevov a bielizne, → liturgických rúch i → liturgických textílií, ale tiež → obrusov, závesov atď. Vo svetskom dámskom i pánskom oblečení boli z čipky zhotovované napr. → goliere, manžety, náprsenky a pod. Zhotovovaná z bielych, farebných i zlatých a strieborných nití, obyč. bavlnených, ale i ľanových, hodvábných a pod. Vzory najprv len geometrické, postupne i vegetabilné a figurálne.

Čipka kružbová – druh → kružby bez podpory vertikálnych → prútov, s výrazne dekoratívnou funkciou vo forme pásu, bohato členiaceho hornú časť otvoru → okna, → portálu atď. Čipka môže byť zakončená v spodnej časti laliami, rozetami a pod.

Čistina – súčasť → parku al. → hája, menšia trávnatá plocha obklopená

vysokou zeleňou, bez pohľadového napojenia na vzdialenejšie priestory.

Číselník – pevná súčasť časového ukazovateľa → hodín s číslicami sprav. v kruhovom usporiadaní, väčš. na čelnej stene → schránky → hodinového stroja. V strede číselníka sú osky pre upevnenie → ručičiek.

Číslo domové – kovové, najč. → liatinové číslo → domu, slúžiace k lepšej orientácii v mestách, rozšírené po zavedení číslovania v 18., resp. 19. stor. Jeho stvárnenie bolo často reminiscenciou na predchádzajúce ozdobné domové znamenia. Odliatky domových čísel boli často kombináciou modelu → kartuše s číslicami, často bývalo číslo na liatinovej kartuši len namaľované al. pozlátené.

Článok – základné, navzájom pospájané konštrukčné prvky → reťaze al. → reťazky, najč. oválneho tvaru.

Článok architektonický – konštrukčný al. dekoratívny prvok článkovej, resp. tektonickej architektúry, používajúcej súbor architektonických článkov v systéme → stavby. Funkčné rozčlenenie článkov sa často prekrýva, rámcovo ich môžeme rozdeliť na → dekoratívny, → nosný, → podporný, → spojovací, → vzperný a → zakončovací architektonický článok. Ďalšími architektonickými článkami so špecifickou funkciou sú napr. → chrlič, → baldachýn, → kružba.

Článok architektonický dekoratívny – druh → architektonického článku, jeho hlavnou funkciou je dekoratívnosť (napr. → tanier, nenosné dekoratívne → rebrá → klenby), resp. prekrytie spojenia dvoch iných článkov, napr. → nábežný štítok.

Článok architektonický nosný – druh → architektonického článku, má hlavnú nosnú funkciu. Je to → atlant,

→ karyatída, → pilier, → stĺp. Systém nosných prvkov nesie podstatnú časť bremena → stavby.

Článok architektonický podperný – druh → architektonického článku, je naňho prenášaná iba parciálna časť bremena → stavby. Môže to byť → atlant, → herma, → kolienko, → konzola, → kyma, → mutulus, → pilaster, → prípora, → rebro, → zuborez, → oblúčkový vlys, príp. → svorník, ak je zatažený tiažou → krovu. Podperné články dopĺňajú systém → nosných architektonických článkov stavby.

Článok architektonický spojovací – druh → architektonického článku, spája dva susediace architektonické články. Je to napr. → epitachélium, → nábeh, → nábežník, → oblún, → pásik, → svorník, → výžľabok, → sedlo atď. Druhom spojovacieho článku je → vzperný architektonický článok.

Článok architektonický vzperný – druh → spojovacieho architektonického článku so vzpernou funkciou, napr. → zvonovnica, → žliabkovnica.

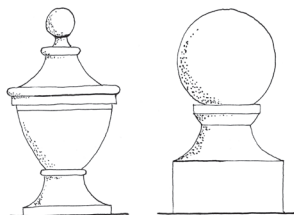
Článok architektonický zakončovací – druh → architektonického článku, môže zakončovať iný architektonický článok al. väčší celok, táto funkcia sa sprav. združuje s dekoratívnou: → akrotéria, → čučok, → fiála, → guľa, → krížová kytica, → rímsa, → sima, → šiška, → váza atď.

Črievce pontifikálne – súčasť → pontifikálneho úboru, t.j. → parametrov a liturgických predmetov, vyhradených biskupom a vysokým r. kat. duchovným. Zhotovené obyč. z → hodvábnej látky v liturgických farbách (okrem čiernej), rôzne zdobené. V súčasnosti už neužívané.

Črpák – ľudové označenie pre širokú, resp. baňatú majolikovú (al. drevenú dlabanú) → nádobu s úzkym, rôzne

profilovaným → hrdlom a jedným → uchom.

Čučok – druh → zakončovacieho architektonického článku, pozostávajúceho sprav. z → plintusu al. → sokla, konkávneho → krčku a balustrovitého → tela, zakončeného často vo vrchole guľkou.

Čutora – ľudové označenie pre plochú cestovnú → fľašu, drevenú, sklenenú al. hlinenú (→ majolikovú), s → uškami na prevlečenie remenca na zavesenie, s úzkym → hrdlom, väčš. oválneho al. kruhového tvaru, niekedy telo tvorí do kruhu stočená trubica.

D

Dalmatika – súčasť → liturgického rúcha, užívaná diakonom v r. kat. cirkvi pri výkone liturgických aktov. Vrchné rúcho jednoduchého košeľového strihu v tvare T, zhotoveného z preloženého kusu látky, s otvorom pre hlavu, v dĺžke po kolená s → rukávami po lakte. Po bokoch a na spodnej strane rukávov otvorená, so → stuhami na uviazanie. Zhotovovaná obyč. v liturgických farbách, z dekoratívnych textílií (→ brokát, → hodváb a pod.), zdobená

→ čipkou al. → výšivkou, resp. dekoratívnou tkanou → lemovkou. Zhotovením a materiálom obyč. zhodná s ďalšími liturgickými rúchami (→ pluviál, → kazula a pod.) ako súčasť → súpravy → liturgických textílií. V cirkvi v. o. jej zodpovedá približne → sakkos.

Damask – druh → hodvábneho al. bavlneného textilu, pomerne pevná tkanina, zhotovená z lesklej priadze a zdobená vzorom, vytvoreným priamo v štruktúre, resp. textúre látky špeciálnou technikou tkania – preťahovaním osnovy cez niekoľko útkových nití. Vzor je lesklý na matnom podklade, na rube látky opačne, rovnakej farby al. rôznofarebný. Damask sa v minulosti používal na rôzne → textílie, odevy a → čalúnenie, dnes najmä ako bytový textil (→ obrusy, posteľná bielizeň).

Darochránielica – liturgický predmet v → kostoloch v. o., určený pre uchovávanie posvätného obetného chleba (prosfor). Darochránielica je stálou súčasťou vybavenia → prestola. Spočiatku bola darochránielica menšia → schránka pod kupolovou nadstavbou, t.j. → kivot. Postupným rozčlenením nadstavby a vlastnej → nádoby na obetný chlieb vznikla darochránielica vo forme dreveného al. kovového → kalicha s → vrchnákom. Táto forma sa ustálila najmä od 19. stor. Darochránielica je prevažne → kovová, obyč. s pozláteného → striebra a má tvar a skladbu → cibória, ktoré jej v cirkvi lat. o. zodpovedá.

Daronosnica – liturgický predmet, prenosná → schránka, slúžiaca v cirkvi v. o. na prenášanie obetných darov mimo kostol. Spočiatku malá kovová schránka pod kupolou, v podobe kostola v. o., postupne nadobudla formu → dózy na hostie. V cirkvi r. kat. jej

funkciou zodpovedá → bursa, formou a materiálom dóza na hostie. (syn. *artophorion*)

Debnenie – 1. druh → drevenej konštrukcie bez tesárskych spojov, uplatňovanej najmä pri → ľudových stavbách, dosky pribíjané na rám (→ štíty, → parapety → pavlače, → dvere, → vráta atď.), na → trámy (→ podbíjaný záklopový strop); pri → podbití → odkvapu môže byť debnenie omietnuté. Tiež uplatňované pri mnohých → hospodárskych stavbách (→ kôlna, → dreváreň, → chliev a pod.); 2. pomocná konštrukcia, obal al. → stena z dosiek, do ktorej sa plní a ubíja → betón.

Debnenie stratené – druh prefabrikovaného → debnenia, používané pri technológii liatia → betónu do vopred pripraveného debnenia vyrobeného z debniacich dosiek al. → drevo-cementových tvárnic, ktoré po ukončení procesu ostávajú trvalou súčasťou → stavebnej konštrukcie. Rozšírené od 70. rokov 20. stor.

Dedičstvo industriálne – tvoria ho pozostatky výroby, ktoré majú historickú, technologickú, sociálnu, architektonickú al. vedeckú hodnotu. Je to súbor → kultúrnej krajiny, → areálov, → stavieb a → technologických zariadení, ktoré dokladajú existenciu výroby, výrobných postupov a sociálnych zmien v spoločnosti naviazaných na technický pokrok. Patria sem aj → stavby technickej, dopravnej, skladovacej a energetickej infraštruktúry, rovnako ako → obytné stavby, stavané pre potreby tovární. Industriálne dedičstvo má výraznú spoločenskú hodnotu, pretože je súčasťou dokumentácie života ľudí, má vedeckú a technickú hodnotu v rámci histórie výroby, strojárstva a stavebníctva. Môže mať aj výrazné estetické hod-

noty vďaka kvalite celkového návrhu, architektúry a jej formy.

Dedina – druh → sídla s hmotovo-priestorovou → štruktúrou pôvodne výrazne ovplyvnenou poľnohospodárskou malovýrobou. Jej → zástavbu tvoria väčšinou → ľudové stavby (príp. → rodinné domy), ktoré môžu vytvárať → areály (→ hospodársky dvor). V centre je sprav. → návsie s dominujúcim → kostolom, v blízkosti ktorého môžu byť → občianske, → distribučné, → administratívne stavby (→ fara, → hostinec, → škola) niekedy i → kúria, často s → parkom. Súčasťou dediny môžu byť, → osada, → kolónia, → kopanice, → samota, → súbory pivníc, → stodolisko. Na kraji dediny môže stáť → kaštieľ s areálom. Podľa → pôdorysu rozoznávame tri základné druhy dediny: → centrálnu, → prírodnú a → radovú, z ktorých posledné dve majú viacero ďalších poddruhov. Špecifickým typom je → radová valaská dedina. Podľa iných kritérií rozoznávame → zaniknutú a → zemepanskú dedinu.

Dedina centrálna – druh → dediny, ktorej → zástavba je sústredená okolo → návsia rôzneho tvaru.

Dedina cestná – druh → radovej dediny, ktorej súvislá → radová zástavba je bez stavebných → prelúk popri jednej al. oboch stranách → cesty, ktorá má diaľkový charakter.

Dedina hromadná – druh → prírodnej dediny, ktorú tvoria spojené zoskupenia väčšie ako v → reťazovej dedine) obytných → domov s voľnou, často nepravidelnou → uličnou sieťou.

Dedina návesná – viď **dedina centrálna**

Dedina parcelačná – plánovite založená → dedina, ktorá má pravidelný → pôdorys, väčšinou rovné → ulice s pravidelne rozparcelovanými → dvormi.

Dedina potočná – druh radovej al. reťazovej → dediny, kde → zástavbu determinuje → potok pretekajúci cez dedinu; → domy al. → dvory sú postavené pozdĺž jednej al. oboch jeho strán.

Dedina prírodná – druh → dediny vyskytujúcej sa prevažne v horských oblastiach; skupiny → domov sú prestriedané voľnými plochami. Môže byť podľa spôsobu → zástavby → hromadná a → reťazová.

Dedina radová – druh → dediny, ktorej → zástavba sa formuje na oboch, vzájomnejšie pozdĺž jednej strany → cesty a potoka ako riadiaceho faktora. Podľa spôsobu zástavby rozoznávame dedinu → cestnú, → ulicovú a → návesnú ulicovku.

Dedina radová valaská – druh → reťazovej dediny, v ktorej sa → hospodárske dvory radia v nepravidelných vzdialenostiach od seba pozdĺž → cesty al. potoka bez zreteľného pravidla al. tvoria malé zhľuky. Pozn.: Názov “radová” valaská dedina vyplýva z toho, že táto dedina spĺňa kritérium → radovej dediny svojím situovaním okolo cesty.

Dedina reťazová – druh → prírodnej dediny, v ktorej → zástavba pozostáva z malých skupín → domov (menších ako pri → hromadnej dedine), voľne sústredených pri → ceste.

Dedina ulicová – druh → radovej dediny, v ktorej sú domy zoradené po oboch stranách → cesty, ktorá má len miestny význam, diaľková cesta prechádza sprav. naprieč dedinou al. po jej okraji. Ulicová dedina môže byť na jednom al. na oboch koncoch uzatvorená.

Dedina zaniknutá – druh → archeologického areálu, stredoveká → dedina mimo súčasných → sídiel, ktorej osídlenie bolo v určitej fáze trvalo ukončené z najrôznejších dôvodov

(napr. koncentrácia osídlenia v iných polohách, vznik → miest, vojny, útlak poddaných, živelné pohromy a pod.). Sú to → archeologické nálezy zvyškov obytných → domov (často → zahĺbené sídliskové objekty), → hospodársko-výrobných objektov, príp. → kostol a → cintorín.

Dedina zemepanská – druh → dediny, vo vlastníctve jedného zemepána, prípadne s majetkovými podielmi viacerých zemepanských rodov, či rodových vetiev (vyššej či nižšej šľachty), charakterizovanej často sídlom drobnej vidieckej šľachty (→ kúria, → kaštieľ) situovaným vo vnútri, na okraji al. v blízkosti ostatnej obytnej → zástavby.

Delenie – spôsob geometrického členenia → štítu vodorovne. Delenie môže byť viacnásobné, a to čiarou rovnou, lomenou, krivkou, rezom pílkovitým, cimburovitým, plamenným, vlnitým a pod. Štít delený jedenkrát má vodorovnú deliacu čiaru vedenú stredom výšky štítu.

Depo rušňové – súčasť väčšej → železničnej stanice, → budova slúžiaca na deponovanie a prevádzkové ošetrovanie rušňov, vybavená → koľajami s priehradkovými → kanálmi. Podľa → pôdorysu sa depa rozdeľujú na obdĺžnikové s rovnobežnými koľajami, s vchodom rušňov najčastejšie → výhybkami al. → presuvňou a kruhové s → točnou. Budova depa v podobe → haly, sprav. murovaná v → interiéri s → piliermi, niekedy použitými i v → obvodovom múre. Pri menších stavbách odvádza dym rušňov → vetracia nadstavba v → streche, pri väčších je to → dymník. K depu bývajú pričlenené ďalšie budovy: → dielenské, → obytné, → vodáreň, → olejáreň, → sušička piesku a pod. K charakte-

ristickým zariadeniam v blízkosti depa patrí → zauhlovacie zariadenie, → vodné žeriavy.

Depozitórium – súčasť → kláštora al. → kostola, → priestor slúžiaci ako trezor, zvyč. ťažko prístupný (pod zemou, vo → veži).

Deštrukcia – 1. pozostatky a stopy po zničených al. zaniknutých → konštrukciách → stavieb z akýchkoľvek → stavebných materiálov, napr. súčasť → ruiny; 2. proces rozpadu konštrukcií stavby, ktorá nie je využívaná a udržiavaná.

Dezén – súvislý al. priebežný vzor na → textile, vytvorený → tkaním, pretkávaním, tlačéním, prestrihávaním atď. (farebný vzor, plastický vzor, vzor vytvorený striedaním vlákien lesklých a matných, vzor v textúre, t.j. ako vonkajší prejav vnútornej tkaniny a pod.).

Dielo výtvarné nehnuteľné – súčasť → areálu (→ pútnická cesta, → križová cesta, → kostol s areálom, → kaštieľ s areálom a pod.), → verejného priestranstva al. → extravilánu, výtvarné dielo (→ socha, → súsošie, → reliéf a ich → sústavy), spojené s architektonickými súčasťami. Druhmi sú → stĺp so sochou (súsoším), → socha (súsošie) na podstavci, → súsošie s architektúrou, → pomník, → náhrobník, → križ s korpusom prípadne ináč adjustovaná exteriérová socha. Porovnaj niektoré druhy → malej architektúry. Výtvarné nehnuteľné diela môžu vytvárať → súbory.

Dielňa → miestnosť al. samostatná → stavba slúžiaca na vykonávanie domácej al. remeselnej výroby. Vybavená je pracovným náradím, nástrojmi, strojmi, zabudovaným zariadením. Situovanie dielne (v obytnom → dome, vo → dvore, v centre obce, v zastava-

nej lokalite, mimo → sídla) záviselo od druhu prevádzky, hygienických a bezpečnostných požiadaviek, od väzby na zdroj energie a dostupnosti potrebných surovín. Stavebné riešenie dielne a jej vybavenie súviselo so špecifikami jednotlivých remeselných a výrobných postupov (dielne kolárske, stolárske, povraznícke, sklárske, modrotlačiarске, obuvnícke, kovácke → vyhne, hámre, → garbiarne, mangle, mlyny, → píly, valchy, → záboje, papierne a pod.).

Dielňa železničná – súčasť → depa, → budova pre vykonávanie udržiavacích a opravárenských prác na železničných vozidlách. Má charakter → haly, sprav. s veľkými → vrátami a viactaľukovými → oknami. Niektoré dielenské budovy využívajú celú plochu pôdorysu ako → koľajisko s → kanálmi, v ostatných je iba jedna prístupová manipulačná → koľaj, resp. sú bez koľajového napojenia. Inventárom budov sú → technologické zariadenia – vozidlové zdviháky, obrábacie stroje, buchary, kovácke vyhne, taviace pece, lis, manipulačné žeriavy a pod.

Dikerion – jedna z → insignií biskupských v cirkvi v. o., → svietnik pre 2 sviečky, ktoré symbolizujú jednotu božského a ľudského v Kristovi. Zhotovený zo → striebra, jednoduchej formy: na → nohe s okrúhlou → základňou je kruh s listami, vrcholiaci mašlou, do ktorej sú diagonálne do kríža pripevnené sviečky. Spolu s → trikerionom ho používa biskup počas liturgie.

Diptych – pôvodne v antike používaná trojdielna vosková doštička na písanie, neskôr označenie pre dielo výtvarného umenia al. umeleckého remesla (najč. → reliéf al. → maľba), kompozične i námetovo zložené

z dvoch navzájom súvisiacich častí. Od stredoveku označuje najmä dvojkrídlový → oltár, resp. oltárny → obraz, bez pevnej strednej časti, s oboma → krídlami pohyblivými, t.j. zatváracími, spojenými → pántami. Viacdielne ozdoby sú → triptych a → polyptych.

Diskos – → liturgická nádoba, popri → kalichu najdôležitejší a pre slávnosť eucharistie najpotrebnejší liturgický predmet v cirkvi v. o. Okrúhly kovový → tanierik ako → paténa, na rozdiel od nej má nízku kruhovú → nohu a väčší priemer, čo je nutné pre vykonanie liturgického obradu delenia chleba (prosfore), ktorého časti ostávajú položené na diskose počas celej liturgie. Okrem → kovových diskosov sú aj → drevené, → sklenené al. → keramické, najč. sú však zhotovené z → ušľachtilých kovov (sprav. pozlátené → striebro) zdobené napr. technikou → niello, doplnené → kameňmi drahými al. → emailom, → gravírované, → tepané, → ryté a pod. → Dno diskosu býva s témami: sv. prijímanie apoštolov, kríž, Baránok boží, Kristus, Matka Božia a pod. Diskos je súčasťou stáleho vybavenia → žertveníka. V cirkvi z.o. mu zodpovedá paténa.

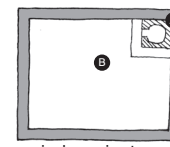
Dispozícia – architektonické → pôdorysné a výškové usporiadanie → stavby. Dispozícia môže byť → nepravidelná a → pravidelná, patria do nej → pôdorys, → trakty, → podlažia, usporiadanie → priestorov, → miestností a → krídel. Dispozície rozoznávame podľa druhu stavby (→ dispozícia bytového domu, → dispozícia meštianskeho domu, → dispozícia ľudového domu, → dispozícia hradného jadra, → dispozícia kostola, dispozícia → školy halová, chodbová, schodisková) a podľa hmotového usporiadania

(→ pravidelná, → nepravidelná, → jednotraktová, → dvojtraktová, → trojtraktová dispozícia).

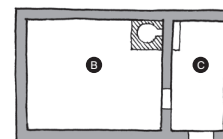
Dispozícia domu bytového – druh → dispozície, vyskytujúcej sa najč. pri → bytovom dome. Druhmi dispozície bytového domu sú → mezonetový, → pavlačový, → schodiskový a → terasový dom.

Dispozícia domu ľudového

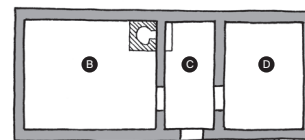
- A pec
- B izba
- C pitvor
- D komora
- E kuchyňa

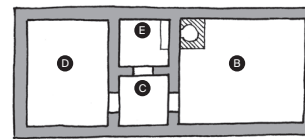
jednopriestorová

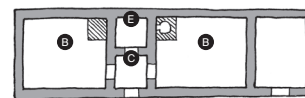
dvojdielna

trojdielna

trojdielna, štvorpriestorová

štvordielna, päťpriestorová

Dispozícia domu ľudového – druh → dispozície, môže byť jednopriestorová (→ polyfunkčná izba, najmä so → zahĺbenou dispozíciou), dvojdielna (smerom od ulice izba, → pitvor, resp. → čierna kuchyňa), trojdielna (izba, pitvor, → komora, resp. → maštal'), al. viacdielna (napr. → predná izba, pitvor, → zadná izba, komora, resp. → dielňa, → jata), pričom → vstup býva zväč. zo → dvora cez pitvor. Jednotlivé diely bývajú radené za sebou v menovanom poradí smerom od ulice, a môžu byť pozdĺžne rozčlenené na viacero → priestorov (napr. pitvor sa rozčlenil na pitvor a čiernu kuchyňu, čím vznikla trojdielna, štvorpriestorová dispozícia). Dispozícia ľudového domu je sprav. jednopodlažná, niekedy s → podmurovkou, niekedy so → skrytým al. → nepravým poschodím, zriedkavejšie s celým druhým podlažím. Súčasťou dispozície býva → podstena, → dufart, → prejazd a → pavlač. Ľudový dom môže mať → pivnicu. Dispozičným typom je → viacrodinný dom.

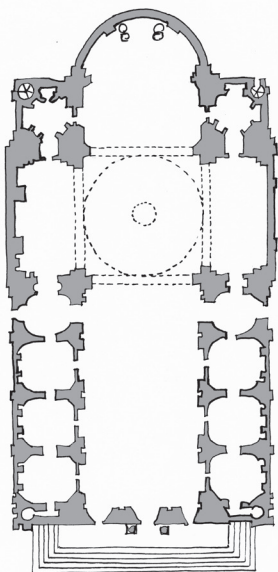
Dispozícia domu mestského – druh → dispozície, vyskytujúcej sa najč. pri → mestskom dome. Druhmi dispozície mestského domu sú → dispozícia meštianskeho a → bytového domu a → rodinný dom.

Dispozícia domu meštianskeho – druh → dispozície, vyskytujúcej sa najč. pri → meštianskom dome. Druhmi dispozície meštianskeho domu sú → prejazdový, → sieňový, → priechodový a → vežový dom.

Dispozícia dvojtraktová – druh → dispozície → stavby al. len časti stavby (→ krídla), zloženej z dvoch → traktov.

Dispozícia il gesú – druh → pozdĺžnej dispozície → kostola, → jednolodí rozšírené po oboch stranách

→ kaplnkami, nad krížením → lode
s → transeptom s → kupolou. U nás sa
vyskytuje v redukovanej podobe bez
kupole, príp. bez transeptu.

Dispozícia il gesú

Dispozícia jadra hradného – základné
dispozičné typy → hradného jadra:
s → obytnou vežou (opevnenou
→ hradbovým múrom al. → prieko-
pou s → valom), s → útočistnou vežou
(ako ďalšou stavbou okrem → paláca),
s palácovou dispozíciou, s plášťovou
dispozíciou, s → plášťovým múrom.

Dispozícia jednotraková – druh → dis-
pozície → stavby al. len jej časti
(→ krídla), vytvorenej z jedného
traktu.

Dispozícia kostola – skladba → kon-
štrukcií a → priestorov → kostola,
ovplyvnená → pôdorysom, → pod-
lažnosťou a pod. Pri → kostole ide
väčšinou o → pravidelnú dispozíciu
so základnými druhmi → pozdĺžnej

a → centrálnej dispozície, od ktorých
sa odvíjajú ich druhy a modifikácie.
Prístavbami v procese architektonic-
kého vývoja stavby môže vzniknúť
→ nepravidelná dispozícia.

Dispozícia kostola centrálnej – druh
→ dispozície kostola, pri ktorom hlav-
ná architektonická hmota → kostola,
→ priestor pre veriacich, ku ktorej
sa viaže → svätyňa a ďalšie menšie
priestory, má centrálny → pôdorys.
Patrí sem → rotunda, → hexagonálna,
→ oktogonálna dispozícia a → eliptic-
ká dispozícia. Niekedy sa môže vy-
skytnúť centrála s pôdorysom kruhu
vpísaného do štvorca, takže vnútorný
priestor je valcový a → fasády tvoria
kubus.

Dispozícia kostola eliptická – druh
→ centrálnej dispozície s → priesto-
rom pre veriacich s eliptickým
→ pôdorysom. (Elipsa síce nie je
čistou centrálou, ale natoľko sa k nej
blíži, že ju sem priradujeme).

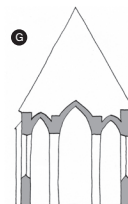
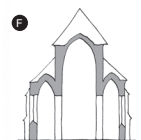
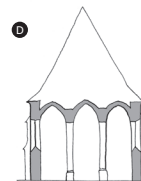
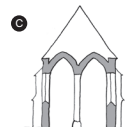
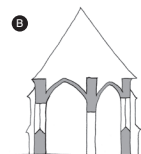
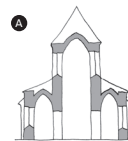
Dispozícia kostola hexagonálna – druh
→ centrálnej dispozície s → priesto-
rom pre veriacich so šesťuholníko-
vým → pôdorysom, ku ktorému sa
pridružujú ďalšie menšie priestory
→ kostola.

Dispozícia kostola oktogonálna – druh
centrálnej dispozície s → priesto-
rom pre veriacich s osemuholníko-
vým → pôdorysom, ku ktorému sa
pridružujú ďalšie menšie priestory
→ kostola.

Dispozícia kostola pozdĺžna – hlavná
architektonická hmota → priestor
pre veriacich, má obdĺžny → pôdorys,
resp. viacero priestorov radených za
sebou v smere jednej osi. Patrí sem
→ jednolodie, → dvojloдие, → hala,
→ trojloдие (→ bazilika, → pseudoba-
zilika, → hala, → pseudohala) a ako
špecifický typ je → dispozícia Il Gesú.

Dispozícia kostola pozdĺžna

- A bazilika
- B dvojloдие
- C dvojloдие, hala
- D hala
- E jednolodie
- F pseudobazilika
- G pseudohala

Dispozícia nepravidelná – druh
→ dispozície → stavby s hlavnými
→ priestormi usporiadanými na ne-
pravidelnom → pôdoryse.

Dispozícia otvorená (voľný pôdo-
rys) – založená na 5 princípoch
funkcionalistickej architektúry v ma-
nifeste modernej architektonickej
tvorby (základná definícia vlastností
funkcionalizmu definovaná Le Cor-
busierom): 1. dom na stĺpoch (na
pilótach) – dom zdvihnutý nad teré-
nom unikne zemnej vlhkosti a získa
viac presvetlenia, uvoľní priestor
pre pohyb a záhradu, 2. záhrada na
streche (zelená strecha) – pochôdza

rovná strecha so zeleňou prináša
rozšírenie plochy domu aj záhrady,
3. voľný pôdorys – stĺpy (skeletová
konštrukcia) namiesto masívnych
nosných stien prinášajú otvorenú
dispozíciu a umožňujú prispôbenie
priestoru podľa funkčných potrieb
samostatnými nenosnými priečkami,
plnú adaptabilnosť priestoru umož-
ňujú posuvné priečky, 4. horizontálne
okno – prináša lepšie presvetlenie
interiéru a jeho kontakt s vonkajším
prostredím, 5. voľné priečelie – ľahký
obvodový plášť budovy je voči nosné-
mu skeletu konštrukčne samostatný
a lepšie sa prispôbuje vnútorným
funkčným potrebám (zavesená fasá-
da, presklená fasáda).

Dispozícia pravidelná – druh → dispo-
zície → stavby s hlavnými → priesto-
mi usporiadanými na pravidelnom
→ pôdoryse. Druhmi pravidelnej dis-
pozície sú → pozdĺžna a → centrálna
dispozícia.

Dispozícia trojtraktová – druh → dispo-
zície → stavby al. len jej časti (→ kríd-
la), zloženej z troch → traktov.

Divadlo – druh samostatne stojacej
→ stavby al. súčasť → areálu al.
→ corps de logis, pozostávajúcej
z → javiska, → hľadiska, z prevádz-
kových → priestorov, šatne hercov,
→ skladov kulís a rekvizit, administra-
tívnych priestorov. Ďalšie vybavenie
závisí od typu divadla. Podľa → dis-
pozície rozoznávame → amfiteatrálne
a → priezorové divadlo.

Divadlo amfiteatrálne – prírodný neza-
strešený druh → divadla. Jadrom jeho
→ dispozície je kruhové al. eliptické
→ javisko a priestorovo neoddelené
→ hľadisko usporiadané dookola,
v ktorom sú miesta pre divákov roz-
miestnené sprav. na terasovitých
stupňoch.

Divadlo priezorové – druh → divadla s podkovovitým → pôdorysom → hľadiska, rozdeleného na → parter s radovým usporiadaním sedadiel a tri až päť → podlaží samostatne prístupných lôží a → balónov situovaných okolo → parteru. → Javisko na vyvýšenom → pódiu je vytvorené hlbokým priestorom, výrazne oddeleným od hľadiska → portálom s oponou. Priezorové divadlo obsahuje aj priestory pre návštevníkov, akými sú vstupný → vestibul, prestávkové priestory ako → foyer a → salóniky.

Dizajn – 1. interdisciplinárny odbor, ktorý sa zaoberá vzťahmi človeka a spoločnosti k technickému dielu /výrobku; 2. novodobá úžitková výtvarná činnosť; 3. výtvarné riešenie priemyselného výrobku, jeho vonkajšia úprava. Funkčný a zároveň estetický tvar al. povrchový vzor úžitkových predmetov, diel a stavebných materiálov a ich tvorba. Dizajn môže byť architektonický, interiérový (architektúra interiéru), grafický, automobilový a pod.

Dlab – otvor v dreve rôzneho prierezu, ktorý tvorí súčasť dreveného → spoja. Pozri → čapovanie, → plátovanie, → karpovanie, → osedlanie.

Dlažba – pokrytie povrchu terénu, → komunikácie, → dvora al. druh → dlážky v → interiéri → stavby. Nášlapná vrstva → podlahy kladená do malty al. do piesku. Slúži na spevnenie a dosiahnutie pochôdnosti. Druhom dlažby je → betónová, → celistvá, → drevená, → kamenná, → keramická, → mozaiková, → umelá, → tehlová a dlažba zo → šľapákov a → vegetačných tvaroviek.

Dlažba betónová – druh → dlažby v podobe platní z → betónu s rôznostvárneným povrchom al. v plochách,

oddelených → dilatačnou škárou zaliatou asfaltom. K tomuto druhu dlažieb počítame aj → terazzo a → mozaikové dlažby kladené do betónového lôžka.

Dlažba celistvá – druh → dlažby, bezškárová dlažba, živcová, rôznofarebný asfalt a pod.

Dlažba cementová – druh → dlažby vyrábanej na báze cementu. Vrchná vrstva cementovej zmesi sa mieša s farebným pigmentom, nalieva sa do kovových foriem, vďaka čomu je možné komponovať rozmanité farebné vzory.

Dlažba drevená – druh dlažby z → guľatiny kladených vedľa seba tak, že svojou dĺžkou zaberajú šírku dláždenej plochy, príp. aj kociek z bukového dreva.

Dlažba kamenná – druh → dlažby z neupraveného prírodného → lomového kameňa z nepravidelných štiepaných kamenných platní, kladených voľne vedľa seba al. z riečného kameňa, kladeného voľne vedľa seba plochou stranou a zasýpaného do výšky troch štvrtín pieskom, tzv. mačacie hlavy, tiež z upravovaného prírodného kameňa, z kamenných platní a kociek rôznych rozmerov a tvarov, získaných opracovaním povrchu hmoty kameňa rôznych druhov a farieb (andezit, bridlica, → travertín, → žula).

Dlažba keramická – druh dlažby z pálenej hliny v podobe → tehál al. rôzne tvarovaných keramických dláždic, zo šamotu al. kameniny, s prírodným povrchom al. s glazúrou.

Dlažba mozaiková – druh → dlažby tvorenej → mozaikou.

Dlažba tehlová – druh → dlažby z pálenej hliny vo formáte tehál al. rôznych tvarovaných variácií.

Dlažba umelá – druh dlažby → napodobňujúcej prírodnú dlažbu z rôznych druhov materiálových zmesí.

Dlaždica – remeselný výrobok, tenšia platňa al. doska, používaná už od antiky na vytvorenie → dláždky a → obloženie → podlahy, v → exteriéri aj v → interiéri. Zhotovená najč. z → kameňa al. → keramiky, neglazovanej i glazovanej, niekedy aj s farebným vzorom. Druhom dlaždice je → dlaždica keramická, → betónová, → xylolitová. Môže mať rôzny tvar: štvorec, obdĺžnik, štvorec s okosenými rohmi, kosoštvorec, trojuholník, šesťuholník atď. Kombinovaním dlaždíc rôznych tvarov, farieb a dekorov sa vytvárajú na podlahách rôzne vzory.

Dlaždica xylolitová – druh → dlaždice zhotovenej z → xylolitu, s rovnou a hladkou lícnu plochou, bez jamiek a trhlín, s priamymi, pravouhlými a ostrými hranami a rohmi, používaná na poloteplé → podlahy a obklady. Môžu byť jedno al. dvojvrstvové, štvorcové al. obdĺžnikové, jednofarebné, žilkované a mramorované.

Dlažka – 1. horná plocha → podlahy s rôznou povrchovou úpravou uplatňujúcej sa spravidla v → interiéri. Druhom dlažky je drevená dlažka z → paluboviek, → parkiet, → vlysov, → dlažba z → dlaždíc (keramických, terazzo, xylolit), celistvá dlažka, kedy materiálom býva → mazanina (cementová, hlinená, xylolitová), → malta, utlačená zemina, → terazzo a pod.; 2. v → ľudových stavbách je to → mazanina, neskôr v → izbe drevená dlažka. Okolo → pece, v → pitvore a → hospodárskych stavbách, príp. v niektorých → priestoroch → interiéri sa používala → kamenná al. → keramická dlažba → tehál; 3. súčasť interiérov → sídliskových i → hospodársko-výrobných

objektov, resp. → mohyly, druh → archeologického nález, je vyhotovená z rôznych materiálov. Drevená: dosková, latová. Hlinená: vymazaná al. ubitá, resp. udupaná hlina, často výrazne nerovná, rôznorodého zloženia, napr. aj íl, mazanina (pozri aj → estrich). Kamenná: štrková, riečne okruhliaky, príp. dlažba z kamenných platní, ktorou mohli byť dláždené plochy v → exteriéri (→ cesty, nástup do objektov a pod.). Maltová: vápenno-maltový poter. Tehlová, príp. dlažba z dlaždíc. Druhom dlažky je → pavimentum, → vysunutá dlažka.

Dlažka dosková – druh → dlážky, vytvorenej z drevených dosiek, ktoré sú priečne uložené na → vankúše a upevnené klincami. Dosky z mäkkého ihličnatého dreva (zvyč. smrek, borovica a pod.) sú rôznej šírky, zvyč. upravené len z lícnej strany hobľovaním a ukladané vedľa seba na zraz.

Dlažka palubová – druh → dlážky, vytvorenej z hobľovaných dosiek → paluboviek, približne rovnakej šírky, zvyč. zo smrekového al. borovicového dreva, ktoré sú pribíjané na → vankúše.

Dlažka parketová – druh → dlážky, vytvorenej zo štvorcových dosiek → parkiet, ornamentálne skladaných z doštičiek z rôznych druhov dreva.

Dlažka špaliková – druh → dlážky, vytvorenej z drevených kociek, príp. hranolov (cca 10 – 15 cm) z tvrdého dreva (napr. dub, buk) uložených do pieskového lôžka.

Dlažka tesárska – druh → dlážky, podkladová vrstva z dosiek vytvorená pre uloženie nášľapnej vrstvy (napr. → parkety, → vlysky). (hovor. *slepá podlaha*)

Dlažka vlysová – druh → dlážky, vytvorenej z tvrdých drevených doštičiek

obdĺžnikového tvaru → vlysov, skladaných klasovito a spájaných na pero a drážku. (*hovor. vlysová podlaha*)

Dlážka vysunutá – súčasť → podlahového vykurovacieho zariadenia, druh → archeologického nálezu, druh → dlážky, vysunutej dohora na tehlových pilierikoch, pod ktorou viedli kanáliky vykurovacieho zariadenia.

Dno – ohraničuje spodnú časť funkčného priestoru (→ telo, → korpus) predmetu.

Dno nádoby – spodná stena tela → nádoby. Dno môže byť vysadené na → základni al. → nohe.

Dno skrine – stena nad podnožou al. nohami → skrine, uzatvárajúca zo spodnej strany → priestor úložný.

Dno taniera – mierne prehĺbená ústredná časť → taniera, lemovaná → okrajom taniera.

Dom – druh → obytnej stavby s prevažujúcou al. výlučne obytnou funkciou, s rôznou → stavebnou konštrukciou a z rôzneho → stavebného materiálu. Podľa typológie, vyplývajúcej zo sociálnej štruktúry obyvateľstva, rozlišujeme → ľudový a → mestský dom. K → cirkevným stavbám patrí → mníšsky dom a → dom predstaviteľného. Pozn.: Označenie “dom” majú aj niektoré iné → stavby, avšak vždy v slovnom spojení, ktoré ich funkčne spresňuje: dom služieb, spoločenský dom, kultúrny dom, → kúpeľný dom, → liečebný dom, → špitálsky dom, obchodný dom, → zborový dom, dom smútku, → záhradný domček a pod. Ďalej používame toto označenie aj pri názvoch → dispozícií → meštianskeho a → bytového domu.

Dom átriový – druh → dispozície → rodinného domu s ústredným obostavaným priestorom → átriom.

Dom banický – druh → ľudového domu s dominantnou obytnou funkciou, vyskytujúci sa v niektorých banských oblastiach. Býva postavený ako solitér, máva → zrubovú konštrukciu, dve → nadzemné podlažia. Pre domy s plným poschodím je charakteristická → pavlač, domy so → skrytým poschodím môžu mať kratšiu pavlač v → štíte domu. Banický dom je často → domom viacrodinným. Dispozične boli viacrodinné banické domy riešené symetricky so spoločnou vstupnou, väčšinou naprieč domom prechodnou → sieňou, po jej stranách mala každá rodina vlastnú obytnú jednotku. Jej základom bolo samostatné → kúrenisko a vykurovaná → izba na prízemí, na poschodí opäť symetricky delený priestor, kde rodine nad priestorom obývajúcej prízemie prislúchal priestor na poschodí rozdelený na nevyskurované → spacie komory.

Dom bodový – v → urbanizme sídel solitérna stavba s malou zastavanou plochou s dostatočným odstupom od susedných stavieb v závislosti od ich výšky. Často sa jedná o domy výškové al. → vežové.

Dom bytový – druh → mestského domu sprav. s viacerými → podlažiami, ktorého → dispozíciou vyplňajú prevažne → byty, príp. niektoré pomocné → priestory (sušiareň, → komory, suterénne priestory a pod.). → Parter domu máva často inú ako obytnú funkciu, najč. obchodnú. Rozoznávame → dispozíciu → schodiskového, → pavlačového, → mezonetového, → chodbového a → terasového domu.

Dom dlhý – druh → dispozície → ľudového domu, typ → viacrodinného domu, kde dochádza k spojeniu dvoch

a viacerých domov (zvyč. s dvoj- al. trojdíelnou dispozíciou) pod jednu strechu. Obytné jednotky sú radené za sebou v pozdĺžnej osi domu. (*syn. dlhý dvor*)

Dom doskový – druh → domu s výrazne pozdĺžnym a výrazne úzkym pôdorysom s vyšším počtom podlaží; sprav. → bytové domy → chodbové a → schodiskové v sekciách. Rozšírený typ → domu panelového v období normalizácie.

Dom dvojdielny – druh → dispozície → ľudového domu, ktorej jednoduchá forma sa skladá z → izby a vstupného → pitvora. Dvojdielny charakter zachovávajú aj domy, v ktorých došlo k vnútornému rozdeleniu základných → priestorov (napr. vydeleniu → čiernej kuchyne z pitvora, priečnemu rozdeleniu vstupnej časti na pitvor a → komoru a pod.), čím sa počet priestorov v dvojdielnom dome zvýšil. Predpokladá sa, že vznikol pričlenením ďalšieho priestoru k pôvodnému jednopriestorovému domu, forma dvojdielného domu v rôznych modifikáciách mala ako stavebný druh početné zastúpenie ešte začiatkom 20. stor.

Dom habánsky – druh → ľudového domu, súčasť → habánskeho dvora, pôvodne obývaný členmi habánskej komunity. Veľkorodinný habánsky dom má relatívne široký → pôdorys s veľkými → priestormi na prízemí, zaberajúcimi celú šírku domu, splňajúcimi pôvodné požiadavky spoločného vlastníctva (vstupný priestor, → čierne kuchyňa hrnčiarske a iné dielne, jedálne, sklady, komory); tieto sa neskôr rozčlenili na menšie → priestory. Strecha domu bývala vysoká, → sedlová, s mohutným → hambáľkovým krovom, vytvárajúcim veľký priestor

→ povaly, s komorami v dvoch → skrytých poschodiach, dolné bývalo využívané na → spacie komory, umiestnené po oboch pozdĺžnych stranách stredovej → chodby, horné ako → skladovacie komory. Dve podlažia komôr sa na štíte prejavujú → oknami. Strechu pokrývali → slamou napúšťanou hlinou (habánska strecha). Dom býval z nepálených → tehál, ojedinele s → rámovou konštrukciou → obvodových múrov, → priečky komôr a → štítový mávali → hrázdenú konštrukciu s výplňou z prúteného výpletu, omazané → mazanicou, al. z nepálených tehál. Súčasťou habánskeho domu mohla byť → bohoslužobná sieň.

Dom chodbový – druh → dispozície bytového domu s → bytmi, prístupnými zo spoločnej → chodby, tvoriacej samostatný → trakt domu.

Dom kúpeľný – druh → kúpeľnej stavby, druh penziónu, ktorý zabezpečuje ubytovacie služby v → kúpeľoch. Okrem ubytovacích → buniek obsahuje aj → priestory s balneotechnickými a balneoterapeutickými zariadeniami, → vaňové al. → bazénové kúpele, a tiež spoločenské priestory, napr. → dvoranu.

Dom liečebný – druh → nemocnice al. polikliniky, situovanej v → kúpeľoch, špecializovanej na liečbu v balneotechnických a balneoterapeutických zariadeniach → vaňových al. → bazénových kúpeľoch. Druhom liečebného domu je → sanatórium.

Dom kultúrny – druh spoločenského domu s reštauračnými, kaviarenskými, tanečnými a klubovými → priestormi, s → knižnicou a čítárňou, s prednáškovými, koncertnými a divadelnými → sálami. Typologický nástupca → spolkového, obecného, besedného domu.

Dom ľudový – druh → ľudovej stavby primárne s obytnou funkciou, jeho súčasťou môžu byť aj hospodárske → priestory (→ chliev, → sýpka, → maštal, → dielňa a pod.). Najčastejšie je dom ľudový súčasťou → hospodárskeho dvora. Ľudový dom má špecifickú regionálne diferencovanú → dispozíciu, → stavebný materiál a → konštrukciu. V rámci ľudových stavieb vyniká dom zvyč. výtvare a architektonicky riešeným výrazom (→ štít, → výpusťky, vyrezávané → stĺpy → pavlačí, → stĺpových podstiení, → dvere, ornament maľovaný na → omietku a pod.). Druhmi ľudového domu sú → roľnícky, → vinohradnícky, → remeselnícky, → habánsky, → banícky, → pastierňa, → chýžka. Jednotlivé domy niekedy nie je možné identifikovať len na základe vizuálnej obhliadky, bez znalosti iných prameňov.

Dom mestský – súčasť → mesta, druh → mestskej stavby, druhmi sú → meštiansky, → bytový a → rodinný dom a → remeselnícky dom.

Dom meštiansky – najrozšírenejší druh → meštianskeho domu, obývaného mešťanom. Máva charakteristickú → dispozíciu s → krídlami do tvaru písmena „L“, „U“, „E“ al. štvorca. Jedno – al. dvojpodlažný dom býva spojený s → areálom, môže mať → nepravé poschodie, postavený je často na jednej stredovekej → parcele v → intraviláne → mesta. Výnimočne môže byť súčasťou meštianskeho domu → kaplnka. Druhmi → dispozície meštianskeho domu sú → prejazdový, → priechodový, → sieňový a → vežový dom.

Dom meštiansky s areálom – súčasť → mesta, druh → areálu, ktorého jadrom je → meštiansky dom, ku ktorému prislúcha → dvor s → hospodárskymi stavbami, → príručná záhrada.

Dom mezonetový – druh → dispozície → bytového domu s posunutými výškovými úrovňami susediacich → bytov o výšku → ramena schodiska.

Dom mníšsky – súčasť → kartúzie, samostatné → domy, nahrádzajúce → cely, prístupné z → veľkého ambitu. Väčšinou malé jednoduché trojpriestorové → stavby členené na → cubiculum, dielňu a → komoru (niekedy aj → kaplnku) s priliehajúcou → mníšskou záhradou. Druhom mníšskeho domu je → dom sakristiána.

Dom pamätný – druh → pamätnej budovy, → dom, v ktorom sa narodila al. žila významná osobnosť.

Dom panelový – druh domu postavený s využitím konštrukčného → systému prefabrikovaných → panelov, najč. typ → domu bytového (*hovor. panelák*). Porovnaj → dom doskový.

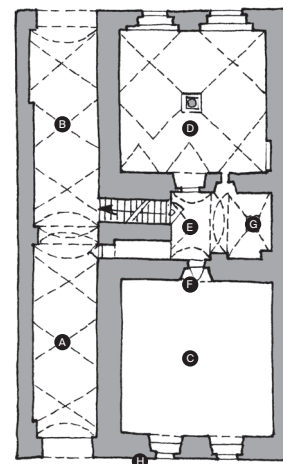
Dom pavlačový – druh → dispozície bytového domu, charakteristický → pavlačami, situovanými na → dvorových fasádach domu, sprístupňujúcimi jednotlivé → byty.

Dom predstaveného – súčasť → kláštora, väčš. pristavaný samostatne z juhu k južnému → krídlu → konventu (v prípade orientovaného → kláštorného kostola), jednoduchá → stavba, obsahujúca ubytovacie a prijímacie → priestory, súč. býva → kaplnka, príp. → archív. Názov sa dopĺňa podľa hodnosti predstaveného (prior, opát, prepošt). Porovnaj → cela predstaveného, → prelatúra.

Dom prejazdový – druh → dispozície meštianskeho domu s → prejazdom, ktorý je súčasťou → dvojtraktovej al. → trojtraktovej dispozície. Môže mať → dvorové krídlo s → arkádovou chodbou, príp. → pavlačou.

Dom prejazdový

A prejazd	E čierna kuchyňa
B vstup do pivnice	F medziklenbový pás
C predná izba	G ohnisko
D zadná sieň	H hlavná fasáda

Dom priechodový – druh → dispozície meštianskeho domu (bez → dolnej siene), ktorého jeden z → pozdĺžnych traktov → hlavného krídla je → priechod, pričom vjazd na → parcelu je z inej časti parcely. Porovnaj → dom prejazdový.

Dom radový – druh → rodinného domu, keď sú domy združované do súvislej → zástavby pozdĺž spoločnej komunikácie, sprav. v jednotnom architektonickom prevedení → dispozície aj uličných → fasád.

Dom remeselnícky – súčasť → hospodárskeho dvora, druh → ľudového domu a → mestského domu, obývaný remeselníkom a sprav. prispôbený na špecializovanú výrobu al. remeselné služby. Súčasťou domu môže byť → dielňa (v prípade, že nie je samostatne stojacou → stavbou v rámci → dvora al. súčasťou obytného → priestoru), napr. hrnčiarska, zámočnícka, kolárska, stolárska, meďovníkareň, → pekáreň, mangľovňa. Dielňa býva situovaná sprav. v zadnej časti domu za → komorou, sprav. so samostatným → vstupom, zriedkavejšie v priestore orientovanom do → ulice (→ vyhňa), resp. v inom priestore → dispozície (mlyn). Predaj býva situovaný v prednej časti domu so samostatným vstupom. Remeselnícke domy bývali výstavnejšie ako ostatné ľudové domy (tvrdá → krytina, murované stavby i v oblasti s drevenou zástavbou, príp. viacpodlažné stavby), zvyč. mali výrobné a obchodné priestory na prvom → podlaží a obytné na druhom podlaží, al. opačne (garbiari).

Dom robotnícky – 1. druh vidieckeho al. mestského domu obývaný rodinou robotníka. V → ľudovej architektúre býva súčasťou → hospodárskeho dvora s hospodárskym zázemím redukovaným v závislosti od pomeru intenzity zamestnania a roľníčenia (napr. “kovoľník”). V → modernej architektúre mohol byť súčasťou súboru domov jednotného vzhľadu budovaných v tzv. → robotníckej kolónii v blízkosti priemyselných závodov pre rodiny zamestnancov. Domy boli zvyč. stavané podľa typizovaných projektov, k bytom patrili malé záhradky a drobné hospodárske objekty; 2. druh → kultúrneho resp. spolkového domu určeného robotníckej triede, mohol obsahovať prednáškovú sálu, čítareň, kancelárie atď.

Dom rodinný – druh → dispozície → mestského domu, sprav. samostatne stojaci na → parcele. Jeho súčasťou býva → areál s → dvorom, často aj menšia → príručná záhrada al. → predzáhradka. Je určený na bývanie pre jednu rodinu, sprav. nemá viac ako

dve podlažia. Druhom reprezentačného rodinného domu je → vila.

Dom roľnícky – najrozšírenejší druh → ľudového domu, súčasť → roľníckeho dvora, obývaný rodinou roľníka.

Dom s výškou – vid' výška

Dom sakristiána – druh → mníšskeho domu, ktorého súčasťou je → zvonička.

Dom schodiskový – druh → dispozície → bytového domu, viacpodlažný s → vnútornými komunikáciami sústredenými predovšetkým do → schodiska, takže jednotlivé → byty sú prístupné priamo z → podesty.

Dom sieňový – druh sprav. → meštianskeho domu s dolnou → sieňou (z ktorej môže vychádzať → priechod), situovanou najč. v prednej časti → dispozície na prvom → podlaží a najč. tiež s → hornou sieňou na druhom → podlaží, s priamym vstupom na → hlavné schodisko. (hovor. *mázhausový dom*).

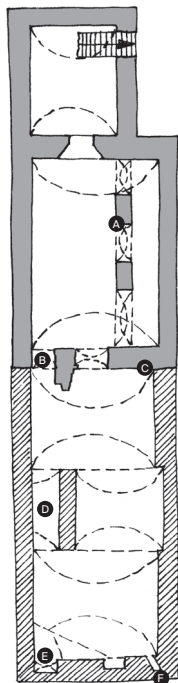
Dom služobníctva – súčasť → areálu → kaštieľa al. → majera, samostatne stojaca → budova, obydľie služobníckej rodiny.

Dom spolkový – predchodca → kultúrneho domu, budova, v ktorej sa sústredili činnosti jedného al. viacerých spolkov (umelecké, cirkevné, obchodné, remeselné a pod.), obsahoval spolkové a obchodné miestnosti, knižnicu, čítareň. Hlavným spoločenským priestorom domu bývala sála (divadelná dvorana al. prednášková, koncertná či spoločenská sála), v prípade umeleckej besedy tvorili jadro dispozície výstavné priestory. Typom spolkového domu je → robotnícky dom, katolícky dom, → umelecká beseda, národný dom, obecný dom a pod.

Dom špitálsky – samostatná → stavba al. jadro rozvinutého štvorkrídlového

Dom sieňový
s rozšírenou
dispozíciou
– suterén

- A vstavaná priečka s arkádami
- B starší vstup do pivnice
- C pôvodná hlavná fasáda
- D podschodisková konštrukcia
- E vstup do pivnice z hlavnej fasády
- F vetrací otvor

→ špitálu, obsahuje → špitálsku sieň, príp. samostatné → infiratórium, niekedy lekáreň, → kuchyňu, → kúpeľ a ďalšie pomocné → priestory. Ako samostatná stavba môže mať aj → kaplnku. V rámci → kláštora býva umiestnený v blízkosti → konventu.

Dom terasový – druh → dispozície → bytového domu postaveného sprav. do svahu, pričom každému → podlažiu prislúcha → terasa, vytvorená na rovnnej → streche nižšie položeného podlažia.

Dom trojdielny – druh → dispozície → ľudového domu, ktorej schéma pozostáva z troch hlavných častí: → izba, vstupný → pitvor a hospodársky priestor (→ komora al. → maštal'). V prípade, ak je tretím priestorom

komora, hovoríme o komorovom type domu, ak je tretím priestorom maštal', hovoríme o maštalovom type domu. Trojdielny charakter zachovávajú aj domy, v ktorých došlo k vnútornému rozdeleniu základných priestorov (napr. vydeleniu → čiernej kuchyne z pitvora a pod.), čím sa počet priestorov v trojdielnom dome zvýšil. Jednotlivé diely domu boli radené do jedného → traktu. Na Slovensku prevládala symetrický dom s radením priestorov: izba – vstupný pitvor – komora; vyskytoval sa tiež asymetrický dom s radením priestorov: vstupný pitvor – prechodná izba – komora. Trojdielny dom komorového typu v rôznych modifikáciách je považovaný za základnú formu tradičného ľudového domu na Slovensku.

Dom v kozúchu – druh → zrubovej konštrukcie s osobitnou úpravou povrchu, používanej pri → ľudových stavbách. → Fasády sú obhodené hrubou vrstvou → mazanice, ktorá môže byť uchytená na množstve drevených kolíkov, zatĺčených do → steny. Povrch je vyhladený a obielený.

Dom veľkorodinný – druh → dispozície → ľudového domu, obydľie veľkorodiny – príbuzensky rozvetvenej rodiny, ktorú tvorí viacero individuálnych, spoločne hospodáriacich rodín so vzájomnými rodinnými väzbami. Veľkorodinu tvoril zvyč. rodičovský pár s rodinami svojich detí a charakterizovala ju kolektívna forma organizácie života, čomu zodpovedala aj dispozícia domu. V dome bolo len jedno spoločné → kúrenisko na prípravu spoločného jedla a spoločný stôl. → Izba tak bola jediným vykurovaným → priestorom domu a sústredili sa v nej spoločenské aj pracovné aktivity veľkorodiny. Dispozícia domu sa

však rozvinula o ďalšie obytné, resp. spacie priestory v dome (nevykurované). Viaceré menšie → spacie komory rozvíjali dispozíciu domu na prízemí do hĺbky → dvora al. sa nachádzali na poschodí domu.

Dom vežový – druh → dispozície → meštianskeho domu s → dispozíciou → veže, jednotlivými → priestormi situovanými sprav. do samostatného → podlažia. Jadrom vežového domu bola → sieň, zaklenutá na stredný → pilier, príp. s → trámovým stropom, a samostatný priestor nad sieňou s → kozubom.

Dom viacrodinný – druh → dispozície → ľudového domu, spoločné obydľie viacerých hospodársky samostatných rodín so spoločným → dvorom, pod spoločnou → strechou, ale so samostatnými → vstupmi a → kúreniskami. Jednotlivé obytné jednotky sú najč. umiestnené za sebou, ale i vedľa seba, príp. nad sebou (→ banícky dom). Podľa počtu obytných jednotiek môže ísť o → dvojdom a → štvordom.

Dom vinohradnícky – druh → ľudového domu, obydľie vinohradníka typické pre mestá aj dediny malokarpatskej vinohradníckej oblasti, kde bolo vinohradníctvo hlavným zamestnaním obyvateľov. V tejto oblasti sa víno spracovávalo a skladovalo priamo v dome vinohradníka, preto jeho súčasťou bola → lisovňa a → vínna pivnica, prípadne → komora na víno. Pre mestskú formu vinohradníckeho domu je typická uhlová zástavba (→ uhlový dvor) s krytým vydĺžaným → prejazdom, ktorý spolu s → prednou izbou mohol slúžiť na čapovanie vína (predaj vína pod → viechou). Vínna pivnica bývala situovaná pod obytným → traktom domu a vstupovalo sa do nej

z → prejazdu, z lisovne al. z dvora
z → podstenia pred lisovňou. Jednoduchší typ vinohradníckeho domu na dedinách mal zhodné znaky s roľníckym obydlím, len medzi obytnou a hospodárskou časťou bola lisovňa a komora na víno, resp. vínná pivnica pod domom.

Dom záhradníka – súčasť → areálu → kaštieľa, → parku, obydlie rodiny špecializovaného odborníka na starostlivosť o zeleň.

Dom zborový – polyfunkčná → sakrálna-profánna stavba protestantských cirkví, v ktorej sa sústreďujú viaceré činnosti veriacich. Jadro tvorí → zborová sieň, ďalej sa tu môže nachádzať → fara, ďalšie zhromažďovacie priestory súvisiace so vzdelávaním a sociálno-charitatívnou činnosťou. Má väčš. podobu väčšej viacpodlažnej profánnej stavby. Názov sa dopĺňa podľa príslušnej cirkvi. Porovnaj → zborové centrum.

Dom župný – druh → reprezentačnej → administratívnej stavby, druh → mestskej stavby, sprav. viacpodlažná typologicky vychádzajúca z → paláca, charakterizovaná najč. symetrickou → dispozíciou, vstupným → vestibulom, → hlavným schodiskom, na druhom → podlaží s priestranou sieňou s vestibulom a radom → priestorov, samostatne prístupných zo spoločnej → chodby.

Domček záhradný – súčasť → parku, druh → malej architektúry, jednopriestorová → stavba, neobytná, s ľahkou konštrukciou → strechy (→ slama, → šindeľ, → škridla) slúžiaca na odkladanie náradia, umiestnená na rozhraní → príručnej záhrady a parku.

Dominanta – 1. súčasť → intravilánu al. → extravilánu → sídla al. → krajiny, → záhrady, → parku, význačný útvar

al. motív, ktorý pohľadovo ovláda určitý priestor (napr. → hrad, → kostol, → kaštieľ, → pamätník, → malá architektúra, → solitéra, skupina stromov); 2. výrazný motív v strede → rondelu (vyššie rastliny, palma).

Doplnok interiérový – → nábytok, ktorý nespadá do skupín → nábytku na ležanie, → nábytku na sedenie, → stolového nábytku al. → skriňového nábytku. Patrí sem → zrkadlo, → etažér, → konzola, → podstavec, → stojan, → kandeláber, → vešiak, → zástena, → polica.

Dormitória – súčasť → konventu, spoločná → spálňa základného rehoľného osadenstva, situovaná zvyč. na druhom → podlaží východného → krídla (ak je → kláštorň kostol orientovaný), môže mať dvojloďovú → dispozíciu. Dormitória boli neskôr rozdelené na → cely al. nahradené celami. Dormitória malo → vstup do → ambitu, príp. aj na → chór.

Dormitória laikov – súčasť → laiciátu, druh → dormitória, spoločná spálňa laikových bratov.

Dormitória novícov – súčasť → noviciátu, druh → dormitória, spoločná spálňa novícov.

Dorsale – vid' **stallum**

Doska – 1. plošná → konštrukcia, platňa s rovnobežnými základňami, s relatívne malou výškou v pomere k šírke a dĺžke. Rozoznávame → parapetnú a → sedaciu dosku, → obkladovú dosku, → abakus, → geison, → mutulus, → plintus, → regulu atď.; 2. → kamenná, → kovová al. → drevená platňa hladká al. s → reliéfom, nápisom a pod., po obvode často s plošnou reliéfnou → bordúrou, resp. s plastickejším dekoratívnym orámovaním. Rozoznávame → náhrobnú, → nápisovú, → reliéfnu dosku; 3. plošná časť → nábytku, hladká, profilovaná

al. dekorovaná, obyč. drevená, ale i mramorová al. kovová a pod. platňa s rôznou funkciou.

Doska dorzálna – súčasť vybavenia → interiéru → kostola, dekoratívna samostatná zadná doska za → kostolným kreslom, zdobená → rezbou, → maľbou al. → intarziou, so sakrálnymi symbolmi (sv. Duch, → skratka IHS a pod.). Zhotovená z → dreva, často v kombinácii s → textilom. Niekedy tvorí jeden kompozičný a ideový celok s → kostolným kreslom a s → baldachýnom.

Doska na kľačanie – priebežná, mierne zošikmená doska, umiestnená v spodnej časti → kostolnej lavice, → patronátnej lavice, → kľačadla a v bočných priestoroch → spovednice, slúžiaca na kľaknutie, obyč. jednoduchá drevená, niekedy → čalúnená (pri → kľakadlách a → spovedniciach).

Doska náhrobná – → kamenná, výnimočne → kovová platňa, zakrývajúca → hrob na → cintoríne (môže mať → prstencové držadlá), často v kombinácii s → náhrobníkom al. označujúca hrob v → kostole, kde býva umiestnená v → podlahe al. v → stene. Samostatná je najprostejšou formou → náhrobku. Býva súčasťou → tumby al. honosnejšieho náhrobku. Náhrobná doska môže mať → nápis (niekedy vo forme → kolopisu) označujúci zomrelého, jeho dátum narodenia a úmrtia, tiež text bližšie označujúci postavenie al. komentujúci fakty z jeho života. Na konci nápisu sa vyskytuje konštatná formulka, časť modlitby al. citát z → biblie, reliéf zomrelého al. jeho → erbu.

Doska nápisová – → kamenná, → drevená al. kovová platňa s → nápisom, vytvoreným do hĺbky (→ tesanie, → rytie, → reza a pod.) al. vytvoreným

z odnímateľných kovových písmeniek s drobnými kolíkmi na zasadenie do podkladu. Často býva umiestňovaná v → kostole. Obsah nápisu sa môže vzťahovať k udalosti, spojenej s významnou osobnosťou (svadba, úmrtie a pod.) al. k verejnej udalosti (napr. dostavba kostola, vojna).

Doska odkladacia – voľne prístupná vrchná doska na → príborníkoch, → komodách, → etažéroch a pod., určená na odkladanie predmetov.

Doska obkladová – časť → obloženia, napr. → steny; druh → dosky.

Doska písacia – stolová doska, určená na písanie, súčasť → písacieho stola, príp. ako vyklápacia doska (→ sekretár, → sekretár komodový).

Doska parapetná – vrchná časť → parapetu → okna, druh → dosky, v → interiéru sprav. z dreva, v → exteriéri z plechu al. kameňa.

Doska reliéfná – → kamenná, → drevená al. → kovová platňa s → reliéfom, často so zvýrazneným okrajom. Reliéfnou doskou môže byť napr. → náhrobná doska, môže byť súčasťou väčšieho celku (→ epitaf), ale môže byť aj samostatne zabudovaná, napr. do → steny → kostola.

Doska sedacia – 1. horná časť vymurovanej lavice, ktorá je súčasťou → sedílie, → parapetu a pod.; 2. časť → prevetu, → doska s otvorom; 3. časť → sedacieho nábytku, v → sakrálnych stavbách predovšetkým → kostolnej lavice a → patronátnej lavice al. → stalla. Jednoduchá hladká drevená doska, priebežná po celej dĺžke lavice, bez oddelenia jednotlivých miest na sedenie, bez čalúnenia, nesklápacia.

Doska stolová – základná časť → stola, vrchná doska.

Doska vyklápacia – osadená na → pán-toch, po vyklopení rozširujúca úlož-

nú → plochu nábytku (→ police na → bočniciach písacích stolov), odkrýjúca → zrkadlo na spodnej strane (stolovej dosky → toaletného stolíka) al. tvoriaca → písací pult.

Doťahovač – súčasť → drôtovodu → železničnej siete, stojan z profilovaného železa („U“ profil) s dvoma pákami vyváženými zvyč. valcovými závažiami, podporuje funkciu poistného zariadenia na → ramenovom návěstidle, umiestnený v blízkosti ramenového návěstidla. Jeho účelom je nastaviť na návěstidle základnú polohu (stoj, resp. výstraha) pri pretrhnutí drôtovodu.

Dóza → nádoba na uloženie sypkých materiálov al. drobností, najč. kovová, sklenená, porcelánová, nízka → schránka s → vrchnákom al. → vekom, väčš. voľným.

Dóza na hostie → liturgická nádoba, slúžiaca v cirkvi lat. o. na uloženie konsekrovaných (posvätených) hostií, kovová → schránka s → vrchnákom. (syn. *pyxis*) V cirkvi v o. plní túto funkciu → darochrániteľnica.

Drahokam – vid' kameň drahý

Drážka – súčasť → schodiskového stupňa, spodná časť → podstupnice upravená zalomením. Pri kamenných stupňoch dosadá na → sedlo spodného stupňa.

Drenáž – 1. v → železničnej architektúre zakrytý al. nezakrytý → kanál al. sieť kanálov umiestnených paralelne vedľa → koľaje al. pod ňou (v zemnom telese), zabezpečujúcich odvod vody zo železničného spodku (podkladu koľaje). Steny nezakrytej drenáže sú tvorené kamenným → murivom al. betónovými tvárnicami, zakrytú drenáž tvorí zvyč. pod zemou uložená drenážna rúra; 2. v stavebníctve odvodňovanie zamokrených miest pomocou drenov, sústava drenážnych vedení a objektov

(drenážny kanál, drenážna rúrka) kladených a zavádzaných do drenážnej siete.

Dreváreň – súčasť → hospodárskeho dvora, druh → hospodárskej stavby, väčšinou s → debnením, v ktorej sa pripravuje a ukladá drevo na kúrenie, najč. sa však na tieto účely využívala časť → kôlne al. → pitvora, príp. → stodoly.

Drevina náletová – drevina, ktorej semená sú roznášané vzduchom. Môže ísť o nežiadúci, napr. invázny druh, ale aj žiadúci, ktorý je takto dokonale adaptovaný na podmienky stanovišťa.

Drevina alternatívna – drevina v kompozícii nepôvodná, resp. náhradná, ktorá je alternatívou voči drevine použitej v pôvodnej kompozícii, ktorá vplyvom zmien prostredia al. výskytu nových škodcov nemá perspektívu prežitia.

Drevina invázna – nepôvodný druh, ktorý sa na novom území rýchlo rozšíril, má negatívny dopad na pôvodnú druhovú diverzitu, rýchlo sa šíri vegetatívnym al. generatívnym spôsobom, v prípade masového rozšírenia významne mení charakter biotopov, ohrozuje pôvodné druhy rastlín a vytvára homogénne monocenózy. Niektoré sú známe ako alergény.

Drevo – 1. druh prírodného → stavebného materiálu využívaný v stavebníctve na tvorbu nosných aj nenosných → konštrukcií, ako výplňový, obkladový al. izolačný materiál, pri výrobe → strešnej krytiny, → schodísk, → stropov a → podláh (→ parketová, → vlysová, → palubová, → dosková, → špalíková dlážka), → okenných a → dverných výplní atď. Spracováva sa na → guľatinu, rezaním na → dosky, fošne, → hranoly, latky, → lamely, → brvná, → trámece, → koly, → štiepky, → lišty, → palubovky, → trámy,

→ vankúše, → pilóty, → vlysy, → parkety, → záklop, štiepaním na → šindle atď. Z dreva sa vyrába → preglejka, → drevotrieska, → drevocement atď.; 2. je základným materiálom pri výrobe → nábytku. V nábytkovej výrobe sa používa jednak → masív, jednak → dýhy získavané krájaním z masívu a používané na povrchové zakrytie → konštrukcie nábytku.

Drevocement – druh stavebného izolačného materiálu, lisované dosky z drevitej vlny z ihličnatého dreva napustenej cementovým mliekom a spojenej → portlandským cementom. Všeobecne používaný názov heraklit je odvodený od pôvodného výrobcu rakúskej firmy Heraklith, štandardizovaný bol v r. 1938. Je veľmi pevný, rozmerovo stály, zvukoizolačný, s vysokou protipožiarnou odolnosťou. Používa sa pod → omietky pri stavbe → priečok, na podhládové dosky, pri zateplení fasád či pri → stratenom debnení. (syn. *heraklit*)

Drevorez → grafická technika, po roku 1400 sa objavuje ako → grafické listy, neskôr bežný v knižnej ilustrácii. Drevorez sa vyznačuje ostro ohraničenými kontúrami s väčšou vrstvou farby, niekedy je rozoznateľná aj kresba dreva grafickej dosky. Od stredoveku existuje aj farebný drevorez s rôznymi technikami získania farebných kombinácií.

Drevoryt – variant → drevorezu (po roku 1770) s použitím priečne rezanej doštičky z tvrdého dreva s jemnou kresbou → rytím.

Drevotrieska – druh kompozitného → stavebného materiálu vyrábaný z drevených častíc (drevná štiepka, hobliny al. piliny), ktoré sú spojené syntetickou živicom al. iným spojivom a ďalej lisované a extrudované.

Pre vysokú nasiakavosť sú výrobky z drevotriesky vhodné do interiéru so suchým prostredím. Pre zlepšenie mechanických vlastností sa dosky upravujú laminovaním, dyhovaním, lakovaním, pokrytím preglejkou.

Driek – 1. druh → tela, hlavná stredná časť vertikálneho → architektonického článku, napr. → stĺpu, → piliera, klasicky členeného → podstavca, → pilastra, → fiály a pod. Driek stĺpu môže mať → entázu. Druhmi drieku sú → kanelovaný a → tordovaný driek; 2. stredná, väčš. vysoká časť predmetu al. jeho časti (→ noha), tvoriaca jeho konštrukčnú os.

Driek kanelovaný – druh → drieku, jeho povrch má vertikálne → kanelúry, ktoré sa môžu navzájom stýkať v hrane, al. je medzi nimi → pásik. Do kanelúr môžu byť vložené → pištály.

Driek kľúčový – časť → kľúča, → tyčového tvaru, sprav. kruhového prierezu, môže byť dutý. Je v ňom pripevnené → oko a → zub, môže mať aj krčok a → trň.

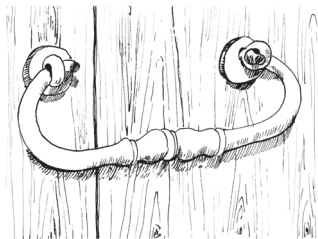
Driek nohy – časť nohy → pohára, → kalicha a pod. nad rozšírenou → základňou. Často v strede zdôraznená → nodom, v tom prípade nazývame časť medzi nodom a → kupou → krčok.

Driek tordovaný – druh → drieku, skrutkovito stáčaného.

Drôtovod – súčasť železničnej siete, zariadenie spájajúce najčastejšie → stavadlový prístroj v → stavadle al. → výpravnej budove, s pohyblivým → výhybkovým predstavníkom al. → ramenovým návěstidlom. Má podobu drôtového tiahla vedeného kladkami na nízkych stojanoch pri → koľaji. Súčasťou drôtovodu ovládajúceho → ramenové návěstidlo je → doťahovač, nahradzovaný pri dlhších drôtovodoch → kompenzátorom.

Držadlo – 1. typ → kovania dverného, kovová → úchytka pre lepšiu manipuláciu (otváranie/zatváranie) dverného krídla; 2. časť predmetu, slúžiaca k uchopeniu a manipulácii s predmetom. Typmi držadla sú → držadlo bočnicové, → oblúkové, → prstencové, → rúčka a → ucho.

Držadlo bočnicové – časť predmetu, pohyblivé, kovový, sprav. oválny útvar, prichytený zvyč. na dve → oká vyrastajúce z → podložky. Umiestnený na → bočniciach → nábytku, → harmónia a pod.

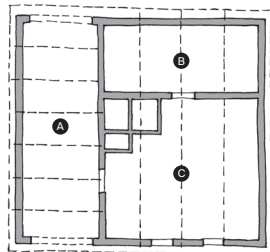
Držadlo oblúkové – časť predmetu, tvorí oblúk nad celou hornou časťou predmetu, pevné (→ košík) al. pohyblivé (napr. → kropenička), upevnená na → očko al. → pánt.

Držadlo prstencové – časť predmetu, pohyblivé, v tvare → prstenca, väčš. na hornej strane predmetu, určené k prevlečeniu → tyčí na nosenie (→ pozitív, → doska náhrobná) al. k uchopeniu rukou (→ flaša, → lucerna).

Dufart – súčasť → dispozície ľudového domu, nečlenený → priestor, dlhý 8 – 12 metrov pozdĺž celej obytnej viacdielnej časti domu, príp. aj príľahlej hospodárskej časti domu, s ktorými je spoločne zastrešený. Z dufartu vedú → vstupy do obytných, príp. hospodárskych priestorov domu. Je

uzatvorený → bránou na oboch koncoch, slúži ako → pitvor a súč. ako → prejazd. Porovnaj → prejazd.

A dufart
B komora
C izba

Dvere – 1. komunikačný otvor v architektúre s → dvernou výplňou, výplň → stavebného otvoru, ktorým sa vchádza do uzavretého priestoru, má funkciu bezpečnostnú a tepelno-izolačnú. Dvere môžu byť podľa počtu krídel → jednokrídlové, → dvojkrídlové; podľa spôsobu otvárania otváracie, → posuvné, → otáčacie, → kyvné, → skladacie. Vývojovo najstaršie boli dvere s → debnením, → jednokrídlové, bez zárubne. Dverné krídlo môže mať → pánty, resp. sa môže otáčať na → točnici, zasadenej zhora i zdola čapmi v dlaboch → prahu a → nadpražia, príp. v drevených objímkových závesoch, pripevnených na → zárubňu, resp. na → fasádu. Dverné krídlo môže mať aj → rámovú konštrukciu,

niekedy s úzkymi, šikmo kladenými doštičkami, osadenými do geometrických obrazcov, resp. → zvlakovú konštrukciu. Časté boli dvere priečne delené na dve samostatne otvárateľné polkrídla, pričom horné slúžilo na vetranie a osvetľovanie. Dvere môžu mať v nadpraží drevený → záklenok, vytvorený dvoma → pásikmi, zo spodnej strany vypracovanými do → oblúka, z hornej s vykrajovaným obrysom. Dvere sa môžu uzatvárať → zástrčou, resp. → zámkom. Sú často zdobené rezbou. Druhom dverí sú → poldvierka; 2. súčasť nábytku, druh dverí s pohyblivými → krídlami upevnenými na → pántoch, ktoré uzatvárajú z prednej strany → priestor úložný → nábytku väčších rozmerov, niekedy presklené, jednokrídlové al. dvojkrídlové, niekedy s → chlopňou, opatrené → kovaním (→ úchytka, → zámky); 3. súčasť → ikonostasu → dvereárske.

Dvereárske – súčasť → ikonostasu v → kostoloch v. o., jeho stredné dvere vedúce do → svätyne k → prestolu, ktorými smie prechádzať len kňaz. V morfológickom zmysle → výplň tohto priechodu, väčšinou → dvere dvojkrídlové, zriedka → jednokrídlové, voľne pohyblivé, pántami pripevnené na konštrukciu ikonostasu. Prevažne drevené, s → krídlami celoplošnými a maľovanými, al. bohato → ažúrovanými a → polychrómovanými, ktoré sú obyč. vytvorené z viničových → rozvilín, ktoré ovijajú 6 oválnych → medailónov s maľovaným výjavom Zvestovania a so 4 evanjelistami al. ich symbolmi.

Dvere celožeľzné – druh dverí tvorených železnou → zárubňou a → krídlom železným.

Dvere dvojité – druh dverí, ktorých → dverná výplň je tvorená dvoma

rovnobežnými → dvernými krídlami, sprav. v spoločnej → dvernej skrini s doskovým obložením. Toto riešenie pomáha lepšej tepelnej izolácii, obyč. sú → dvere vonkajšie plné a → dvere vnútorné môžu byť so → zasklením. Pozri → obloženie ostenia.

Dvere dvojkrídlové – druh dverí s dvoma → dvernými krídlami, umiestnenými v jednej línii. Z nich je jedno sprav. fixované → zástrčkami, resp. podobným mechanizmom, druhé je otvárané, so → zámkom, príp. → kľučkou a pod.

Dvere iluzívne – druh dverí vytvorených maliarsky al. reliéfne, na kompozičné dotvorenie reliéfu.

Dvere jednoduché – druh dverí, ktoré majú len jednu vrstvu dvernej výplne.

Dvere jednokrídlové – druh dverí s jedným → dverným krídlom.

Dvere kazetové – druh dverí, ktorých → krídlo je členené → rámovou konštrukciou na viac → kaziet.

Dvere kyvné – druh dverí, ktorých → krídla sa otvárajú do oboch smerov, dnu aj von.

Dvere mrežové – druh dverí, ktorých → dverné krídlo je tvorené → mrežou.

Dvere tapetové – druh dverí umiestnených v → miestnosti v líci → steny a riešených rovnako ako stena, takže sú ťažko postrehnuteľné. Často sú tvorené časťou → knižnice, ak pokrýva celú stenu.

Dvere otáčacie – druh dverí zložených sprav. zo štyroch → dverných krídel, tvoriacich pravidelný → kríž, ktoré sa otáčajú okolo spoločnej strednej osi. Používajú sa pre vstupy s predpokladanou veľkou frekvenciou. (syn. dvere otočné)

Dvere posuvné – druh dverí bez → pántov a → závesov, posúvajú sa v hori-

zontálnom smere do vnútra múru (do puzdra) al. popri stene.

Dvere padacie – druh dverí súžiacich ako uzáver otvoru v → podlahe, niekedy v teréne či → dlažbe pred → fasádou al. v → podlubi, ako → vstup do pivnice, → príp. vstup do → podkrovia. Uzatvárajú sa jednými al. dvoma → dvernými krídlami, uchytanými do pohyblivých → pántov, ktoré na otvore držia vlastnou váhou, opreté do výžlabku po obvode otvoru.

Dvere rámové – druh dverí, ktoré sa skladajú z → rámovej konštrukcie vyplnenej doskami. Dosky môžu byť kladené horizontálne, vertikálne, diagonálne al. môžu vytvárať geometrické obrazce. Kostra sa spájala → čapmi al. plátovými spojmi. Vnútorne členenie krídla rámom na pravouhlé polia → kazety vytvára → kazetové dvere.

Dvere skladacie – druh → dverí, ktorých výplň sa skladá z viacerých → dverných krídel umiestnených vedľa seba, ktoré sú vzájomne spojené → kľbovými pántmi.

Dvere zvlakové – druh dverí, ktorých krídlo sa skladá z vertikálne kladených dosiek zrazených k sebe a zo → zvlakov vodorovných al. diagonálnych na ich spevnenie, umiestnených zo zadnej strany krídla, často v tvare písmena „Z“. Z prednej strany spevňujú krídlo vo výške zvlakov sprav. → závesy pásové.

Dvere vnútorné – druh dverí spájajúcich dva vnútorné → priestory. Izolujú hlavne zvukovo a opticky. Ak sú súčasťou → dvojítych dverí môžu mať zasklenie.

Dvere vonkajšie – druh dverí spájajúcich verejný → exteriér (→ dvor, → pavlač a pod.) s → interiérom. Dôraz je kladený na ich pevnosť a tepelnoizo-

lačné vlastnosti. Môžu byť súčasťou → dverí dvojítych.

Dvierka – malé → dvere al. dvere malých rozmerov používané na uzatvorenie menších architektonických otvorov (napr. → niky v → stene), al. súčasť predmetov (napr. → pastofória, → nábytku a pod.).

Dvierka mrežové – druh dvierok, ktorých → dverné krídlo je tvorené → mrežou (napr. na → sanktuáriu).

Dvojdom – druh → viacrodinného domu, ktorý sa skladá z dvoch bytových jednotiek s rovnakým počtom obytých → priestorov a → okien.

Dvojhrob – druh → hrobu s náhrobkom, kde sú tesne vedľa seba umiestnené dva hroby (nemusia byť už oba obsadené) so spoločným náhrobkom (→ obrubníkom, mrežovou → ohradou), často majú v strede záhlavia i spoločný → náhrobník.

Dvojloďie – druh → pozdĺžnej dispozície → stavby, ktorej priestory tvoria dve súbežné → lode, oddelené od seba sprav. → medzilodnými arkádami na podperách. Pri → kostole býva takto riešený → priestor pre veriacich, pri → kláštore napr. → dormitórium, → refektórium. Lode opisujeme podľa svetových strán.

Dvojmhyla – druh → mohyly, ktorá bola doplnená v neskoršom období. Po vyrovnaní vrcholku pôvodnej mohyly bol na ňu navrhovaný nový → násyp s ďalšími pozostatkami.

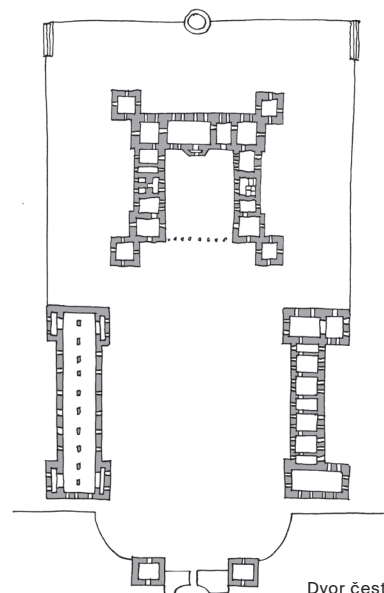
Dvojstenka – technika výroby → dutého skla, zdobeného za studena → gravírovanou zlatou fóliou al. → maľbou na vnútro plášte vonkajšej z dvoch do seba zapadajúcich → čaší s dostatočne pevným → dnom a zatmeleným → ústím.

Dvojvežie – súčasť → kláštorného kostola, dvojica → nárožných veží po bokoch hlavného → vstupu.

Dvor – súčasť → areálu, vonkajší nezaštváný priestor, slúžiaci na komunikáciu a hospodársku prevádzku.

1. súčasť → hospodárskeho dvora, priestranstvo s → hospodárskymi stavbami, príp. remeselnickou → dielňou pri → ľudovom dome. Býva ohraničený → ohradou al. samotnými → stavbami; **2.** súčasť → areálu → mestského domu, → kúrie, → kláštora a pod., sprav. v strednej al. zadnej časti → parcely, obklopený obytnými a → hospodárskymi stavbami.

Dvor čestný – súčasť → kaštieľa al. → paláca, druh → nádvorja. Vstupné priestranstvo pred → hlavnou fasádou, ohraničené → bočnými krídlami stavby a spredu mrežovým → plotom al. → ohradovým múrom so vstupnou → bránou. Pozdĺž čestného dvora sú často situované nižšie → hospodárske stavby, ktoré sa hmotou i tvarom podriaďujú prísnej osovosti → areálu.

Dvor čestný

hrnčiarskych pecí a pod.). Súčasťou habánskeho dvora boli aj → príručné záhrady a → sady, vinohrady, → cinto-rín, hlinisko a pod.

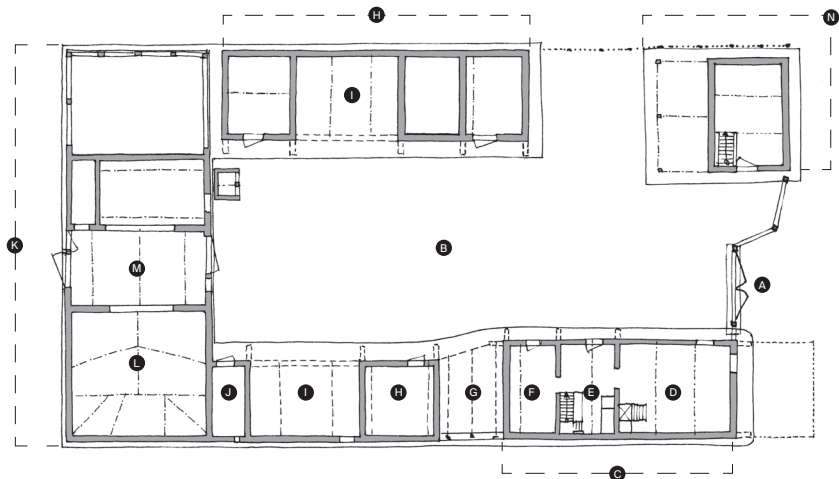
Dvor hospodársky – **1.** → areál → ľudových stavieb s → dvorom, príp. → príručnou záhradou, s funkciou obytnou, hospodárskou a výrobnou. Niekedy sa môže vyskytovať v → extraviláne (→ samota). Hospodársky dvor môže obsahovať rôzne → ľudové domy: hospodársky dvor s → remeselníckym domom môže mať samostatnú remeselnícku dielňu a má užšie hospodárske zázemie, resp. môže mať veterný mlyn. Hospodársky dvor s → robotníckym domom má hospodárske zázemie silne redukované. Najbežnejším druhom hospodárskeho dvora je → roľnícky dvor s → roľníckym domom a s dominujúcim poľnohospodárskym zázemím (široká škála → hospodárskych stavieb vzhľadom na to, že majiteľ bol existenčne závislý na poľnohospodárstve). Ďalším druhom hospodárskeho dvora je areál mlynskeho ostrova, príp. → pricestný hostinec; **2.** súčasť → kaštieľa s areálom, → kúrie s areálom al. → meštianskeho domu s areálom, → hospodárske stavby a → priestory, napojené na kaštieľ, dom al. → park.

Dvor hromadný – druh → zástavby → roľníckeho dvora, kde sú samostatne stojace obytné aj → hospodárske stavby (→ dom, → chliev, → maštal, → stodola a pod.) voľne a nepravidelne zoskupené v dvorovom priestranstve. Hromadné dvory sú typické pre horské oblasti a chotárne stavby v → extraviláne.

Dvor obytný – druh → dvora → mestského domu, obklopeného len → obytnými stavbami, intímny komorný priestor rozširujúci obytné → priestory.

Dvor hospodársky

A brána	E pitvor	I kôlna	M mlatovisko
B dvor	F komora	J chliev	N sýpka
C dom	G dreváreň	K stodola	
D izba	H maštal'	L záčin	

Dvor rajský – súčasť → kvadratury → konventu, druh → nádvorie obkoleseného → ambitom, sprav. štvorcového → pôdorysu. Býva na ňom situovaný → kláštorň kríž a → studňa, často s prístavbou → nádržou. Dvor máva → záhradnú úpravu, na → záhonoch sa vysádzali prevažne liečivé rastliny al. kvety na výzdobu kostola. Porovnaj → konventné nádvorie.

Dvor rajský veľký – súčasť → kartúzie, väčší z dvoch → rajských dvorov, okolo ktorého obieha veľký → ambit.

Dvor roľnícky – druh → hospodárskeho dvora, → areál s → ľudovými stavbami s funkciou obytno-hospodárskou, ktorého majiteľ je existenčne závislý na poľnohospodárskej činnosti. Súčasťou roľníckeho dvora je → roľnícky dom, → dvor, široká škála → hospodárskych stavieb a záhrada.

Dvor spoločný – druh → zástavby → roľníckeho dvora, niekoľko samostat-

ných → domov postavených v spoločnom → dvore, najčastejšie do hĺbky dvora, prípadne do hĺbky po oboch stranách dvora. Vznik spoločných dvorov podmienilo delenie udalostí a hospodárstva. Spoločný dvor sa kryje s výskytom dlhých domov, → dvojdomov, štvordomov.

Dvor uhlový – druh → zástavby → roľníckeho dvora, kde → hospodárske budovy nadväzujú na obytnú časť v pravom uhle (do L). Pri štítovej orientácii domu (→ štítová zástavba) uzatvára hospodárske → krídlo zadnú časť dvora, pri odkvapovej orientácii domu (→ odkvapová zástavba) je dvor uličným krídlom uzavretý od → ulice.

Dvorana – 1. druh → kúpeľnej stavby al. súčasť inej kúpeľnej stavby, sprav. → kúpeľného domu. Máva → dispozíciu → haly, zvyč. ju dopĺňa → terasa al. → galéria. Služi na spoločenské účely;

2. súčasť → banky, → pošty, → kasína,

výpravnej budovy a pod., sprav. vysoký centrálny → priestor jej funkčne najrušnejšia a dekoratívne najvyzdobenejšia časť, často s bohatou → štukou, zastrešená sklenou → kupolou al. presklenou časťou → strechy. Dvorana môže sekundárne vzniknúť aj zastrešením → dvora.

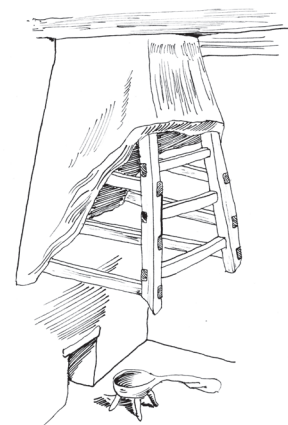
Dvorec – druh → archeologického areálu, druh → sídla, ktoré je súčasťou zoskupenia → sídlisk al. → areál, ktorý je súčasťou → opevneného sídliska, príp. → hradiska, s obytnou, hospodársko-výrobnou, reprezentatívnou, niekedy aj so správnu a kultovou funkciou. → Zástavba dvorca bola variabilná podľa funkcií. Druhom dvorca je → villa rustica.

Dvorec anglický – druh → okna pod úrovňou terénu, používaný na osvetlenie → suterénu, do ktorého sa svetlo privádza prostredníctvom dômyselného → svetlíka. Služili aj k čiastočnému priamemu osvetleniu podzemných priestorov.

Dvorec kniežací – druh → dvorca z obdobia predveľkomoravského a veľkomoravského, s funkciou správnu, obrannou, obytnou a kultovou, súčasť zoskupenia → sídlisk, situovaný na terénnu dominantu. Bol opevnený → valom s → palisádou, príp. valom s murovaným → plášťom al. → drevenou hradbou, s vnútorným priestorom rozčleneným palisádou na viaceré časti podľa funkcií: → kostol a → cintorín, → obydlie veľmoža (→ palác, príp. → obytná veža kamenná al. drevená veža na kamenných → základoch), polyfunkčné stavby pre vojenskú družinu. Zvyč. bez → hospodársko-výrobných objektov, hospodárske zázemie sa nachádzalo v okolitých → neopevnených sídliskách.

Dvorec nižšej šľachty – druh → dvorca, súčasť → opevneného sídliska, zvyč. neopevnený, pravdepodobne iba ohradený, sprav. s → obytnou vežou (kamenná al. drevená na kamenných → základoch) a nevyhnutnými → výrobo-hospodárskymi objektmi (napr. → studňa, → pec). → Kostol bol z dvorca vyčlenený, ale nachádzal sa v jeho blízkosti.

Dymník – zariadenie na odvod dymu z otvoreného ohniska, staršia forma resp. predchodca komína 1. v → ľudovej stavbe zariadenie pripevnené nad → pec al. → otvorené ohnisko, napojené na otvor v → strope, kadiaľ dym unikal na → povalu. Dymník má → zrubovú, doskovú al. vypletanú konštrukciu omazanú hlinou, lievikovitého al. kónického tvaru prípadne je murovaný z tehál. Otvor v strope chráni niekedy na povale → piecka, niekedy je piecka nahradená → telesom dymníka až do priestoru povaly. Medzistupňom medzi dymníkom a → komínom je → otvorený komín;

2. V → profánnych stavbách (→ meštiansky dom, → hrad, → kaštieľ, → kúria) murované zariadenie zavesené na → klenbe al. nesené → trámom oddeľujúcim dymnú časť → priestoru (→ čierna kuchyňa), výnimočne nesené na kamenných pilieroch. (Pozri aj → otvor dymný).

Dymník depa – súčasť → rušňového depa, → komín odvádzajúci dym zakúrených parných rušňov umiestnených v depe mimo jeho → interiéru. Skladá sa z nadstrešného → dymovodu valcového prierezu, v spodnej časti zakrytého kuželovou → strieškou zabráňujúcou vnikaniu dažďovej vody a z vnútorného dymovodu valcového prierezu, v spodnej časti zakončeného lievikovým rozšírením usmerňujúcim dym parného rušňa do dymovodu. Vo väčších depách je vnútorná časť dymovodu teleskopicky predĺžená až bezprostredne na komín rušňa.

Dymovod – súčasť → komína, prepojenie → vykurovacieho zariadenia s → komínovým prieduchom. Má sprav. formu plechovej al. keramickej rúry, prípadne murovanú formu.

Dýha – list dreva hrúbky 0.1–10 mm, pripravený krájaním al. lúpaním z → masívu, používaný na povrchové prekrytie esteticky menej hodnotnej → konštrukcie nábytkovej. Krájaním vynikne textúra (kresba) dreva výraznejšie ako u masívu. Podľa typu textúry delíme dýhy na pásikové, fládové, plamencové, kvetované, pyramídové a očkovité – t.j. koreňová dýha (tzv. koreňovica) so zhustenou textúrou, získavaná z kmeňa stromu pri koreni. Dýhy ďalej delíme podľa druhu drevin. Dýhy možno vyrábať z akejkoľvek drevin, najč. sa používajú dýhy čerešňové, brestové, hruškové, jaseňové, javorové, orechové atď. Intarzia z dýh

domácich drevín sa dopĺňa výrazne farebnými dýhami exotických drevín (čierny eben, načervenalý gabún, červenohnedý mahagón) al. sa domáce materiály prifarbuju. Dýhy sa používajú na → dýhovanie al. na → intarziu. Ochrannú vrstvu dýh tvorí zvyč. → politúra. (*syn. furniera*)

Dýhovanie – pokrytie → nábytkovej konštrukcie prírezmi → dýh, poskladanými tak, aby sa zachoval súvis textúry (tzv. zosadenka).

Džbán – → nádoba na tekutinu, úžitkový profánný al. sakrálny predmet, s baňatým → telom a rovným → dnom, jedným → uchom a širokým → hrdlom a → ústím, niekedy s → pyskom. Obyč. z pálenej hliny, ale aj zo → skla al. → kovu. Hlinený džbán býva sprav. → glazovaný, zdobený niekedy → maľbou al. → rytím do hliny pred pálením.

Džbán sova – ľudový výrobok, s hrdlom uzavretým takmer plocho a s úzkym fľašovým otvorom. (*syn. zavretý džbán, debnený džbán*)

E

Edikula – architektonické orámovanie → vstupu (forma → edikulového portálu), → okna, → výklenku a pod. Skladá sa z podpôr → stĺpov al. → pilastrov, stojacich často na → podstavcoch, nesúcich → kladie, často so → štítom al. → archivoltou.

Echinus – časť stĺpovej → hlavice bochníkovitého tvaru, v spodnej časti môže mať → anuli. Pri → dórskej hlavici leží medzi → driekom → stĺpu a → abaku-

som, pri → iónskej a → kompozitnej hlavici je ohraničený z bokov → volútami a → balteusom, zhora → canalisom a zdola → prstencom. Echinus iónskej hlavice je zdobený vajcovcom.

Elemosynárium – súčasť → konventu, malý → priestor situovaný pri → vstupe do konventu (v blízkosti → vrátnice), slúžiaci na styk s verejnosťou (dobročinná činnosť).

Eloxovanie – druh → technológie úpravy hliníka, ktorá spočíva vo vytvorení ochrannej vrstvy oxidu hliníka na upravovanom povrchu. Tato vrstva chráni hliník pred oxidáciou, jeho povrch je mechanicky odolnejší, má nižšiu vodivosť. Povrchovú vrstvu je možné prifarbiť al. chemicky nasýtiť ďalšími prímiesami. Používané v → modernej architektúre.

Email – → zlatnícka technika zdobenia → kovu, → skla a pod. farebnou pasťou z roztavenej skloviny: cloisonné

Edikula

(priehradkový) – drobné priehradky naleťované na povrchu predmetu sa vyplňajú emailom; champlévé (limošský, jamkový) – emailom sa vyplňajú jamky hĺbené do povrchu predmetu; en creux – strieborný reliéf zaliaty priehľadným emailom; miniatúrna emailová → maľba na bielom podklade, často ako → medailóny aplikované na zlatnícke predmety. (*syn. smalt*)

Empora – súčasť → kostola, príp. väčšej → kaplnky al. → modlitebne, priestor vybudovaný v úrovni druhého → podlažia (čím sa približuje kostolnému → oratóriu), slúžiaci na umiestnenie speváckeho zboru a hudobného nástroja, najmä → organu al. s funkciou zvýšiť kapacitu priestoru najmä pri protestantských cirkvách, kde empory často obiehajú okolo celého priestoru i vo viacerých podlažiach. Najvyššie podlažie sa nazýva → galéria. Empory sú prístupné väčš. z → lode kostola, príp. → vežovej komory, ale i z → exteriéru, napr. panská empora pôvodne aj lávkou z panského sídla pri → panskej empore (→ dvorec, → hrádk). Empora môže mať → oltárny výklenok. Druhom empory je → ezrat hašim. Podľa stavebnej konštrukcie rozoznávame emporu → kruchtovú, → tribúnovú, → vežovú, → pavlačovú a → arkádovú, podľa funkcie panskú, → hudobnú, → kráľovskú, → mužskú, → ženskú, → rehoľnícku, → rodinnú. Situovanie v rámci → dispozície stavby určíme podľa svetových strán. Za hnutelnú pamiatku je niekedy možné považovať drevenú, emporu a najmä jej → parapet, obyč. s dekoratívne poňatými → výplňami, s vyrezávanou al. maľovanou figurálnou a ornamentálnou výzdobou. (*syn. tribúna*)

Empora arkádová – druh → empory členiacej → bočné lode kostola na

dve → podlažia al. prebiehajúcej nad → bočnými kaplnkami, do lode je otvorená → arkádami, ktoré zvyč. kopírujú počet a šírku spodných arkád. Charakteristická pre → mužskú a → ženskú emporu.

Empora hudobná – druh → emporý väčš. → kruchtovej, pri protestantských cirkvách niekedy i za → oltárom, resp. → obojným stolom.

Empora kráľovská – druh → emporý väčš. → kruchtovej, môže byť súčasťou významného → r. kat. kostola.

Empora kruchtová – druh → emporý postavené sprav. na celú šírku → kostolnej lode, stojacej oproti → hlavnému oltáru, stojaca na vlastných podperách, väčš. prepojených → arkádami. Priestor emporý od lode oddeľuje → parapet, (bez → arkád, na rozdiel od → tribúnovej emporý), emporá nemá vlastný → strop, môže obiehať aj bočné steny lode. Je charakteristická najmä pre → kráľovskú, → panskú a → hudobnú emporu.

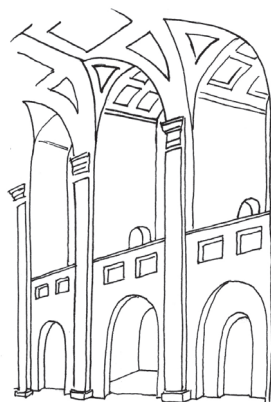
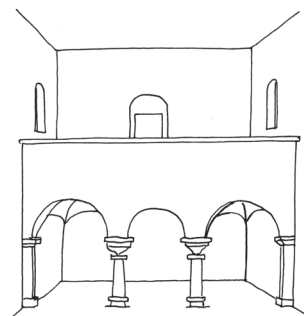
Empora mužská – druh → emporý, najmä → pavlačovej al. → arkádovej, niekedy viacpodlažnej, zvyč. v → evanjelickom a v. kostole. Určená pre mužov.

Empora panská – súčasť → panského kostola, príp. → hradnej kaplnky, → kruchtová, → tribúnová al. → vežová empora.

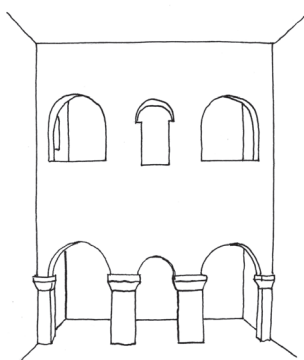
Empora pavlačová – druh → emporý, situovanej pri bočných → stenách, ale niekedy obiehajúcej celý priestor, niekedy aj viacpodlažná, najmä pri protestantských cirkvách (→ mužská a → ženskú emporu); má formu → pavlače.

Empora rehoľnícka – súčasť → kláštorného kostola, druh zvyč. rozsiahlej → emporý, situovanej sprav. oproti → hlavnému oltáru, príp. na bočnej strane v blízkosti → konventu.

Empora

Arkádová
– nad bočnými kaplnkami

Kruchtová

Tribúnová

Empora rodinná – druh → emporý, určená pre konkrétnu rodinu.

Empora tribúnová – druh → emporý, postavené sprav. na celú šírku → lode oproti hlavnému oltáru, stojaca na vlastných podperách, má vlastný → strop, do lode býva otvorená → arkádami (nemá len → parapet ako → kruchtová empora). Je charakteristická najmä pre → panskú emporu.

Empora vežová – súčasť → kostolnej veže, druh → emporý, situovanej zvyč. oproti hlavnému oltáru, do → lode je sprav. otvorená veľkým → oblúkom v plnej → stene.

Empora ženská – druh → emporý najmä → pavlačová al. → arkádová, niekedy viacpodlažná, zvyč. pri evanjelickej a v. cirkvi. Určená pre ženy.

Enfiláda – súčasť → kaštieľa al. → paláca, sled → priestorov, radených za sebou, → dvere umožňujú pohľad z jedného konca radu priestorov na druhý.

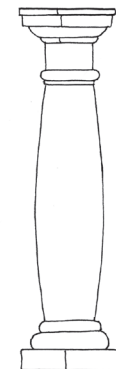
Enkaustácia → úprava dreva povrchová ochranná, napúšťanie najmä tvrdého → masívu roztokom vosku v terpentíne, ochranný film sa preleští do matného lesku. (syn. *voskovanie*)

Enkaustika – technika → maľby, známa od staroveku, pôv. termín pre techniku, používajúce na spracovanie farebnej zmesi ako spojivo horúci vosk. Širšie sú to tri spôsoby spracovania: 1. maľba voskovými farbami, nanášanými za tepla, 2. maľba voskovou farebnou zmesou v rozpúšťadle, 3. maľba farbami, spájanými voskovou emulziou. Najbežnejšie spojivo je včelí vosk. Výhody enkaustiky sú rýchly postup maľby, transparentnosť a svietivosť farby, jej odolnosť a stálosť.

Enkolpion – súčasť → liturgického rúcha i → mimoliturgického odevu, resp. → biskupských insignií v cirkvi v. o. Malý ozdobný predmet, ktorý bis-

kup nosí zavesený na krku. Vyvinul sa z amuletu, ktorý mal ochrannú funkciu pre démonmi a nečistými silami. Neskôr sa stal symbolom, resp. znakom cti, moci a nedotknuteľnosti cirkevného hodnostára. Pôvodne rôznych tvarov a z rôznych materiálov, najč. ako → kríž (porovnaj → pektorál). Neskôr hlavne oválny → medailón so zobrazením Matky Božej, najč. z → emailu v → zlate, zdobený → kameňmi drahými a perlami, zavesený na zlatej → retazi.

Entáza – mierne vydutie → drieku → stĺpu s maximom približne v 1/3 výšky. Tektonicky vyjadruje tlakový účinok vnútorných síl, spôsobený zatažením stĺpu.

Envelopa – súčasť → bastiónovej pevnosti, spojenie → kontragárd do súvislej línie.

Epanokamelauchion – súčasť → mimoliturgického odevu, súčasť prikrývky hlavy duchovných ortodoxnej cirkvi v. o. Závoj, upevnený na → kame-lauchion a prikrývajúci ramená a chrbát. U biskupa a arcibiskupa čierny, u arcibiskupa s brilantovým → krížom, u metropolitu a patriarchu ruskej ortodoxnej cirkvi biely, u pat-

riarchu zdobený postavou cherubína na čele a oboch koncoch. (syn. *klobuk*)
Epitaf → kamenná, → drevená al. → kovová doska, môže byť reliéfna, maľovaná al. polychrómovaná, často vsadená do architektonického al. ornamentálneho rámca. Epitaf býva zasadený al. zavesený na → stene → kostola na pamiatku zomrelého (na rozdiel od náhrobku nekryje, resp. nekryl skutočný hrob). Často obsahuje meno zomrelého, dátum jeho narodenia a úmrtia, tiež text bližšie označujúci postavenie al. komentujúci fakty z jeho života. Na konci nápisu sa vyskytuje konfesná formulka, časť modlitby al. citát z biblie. Prvé epitafy pochádzajú zo 14. stor., najviac sa roz-

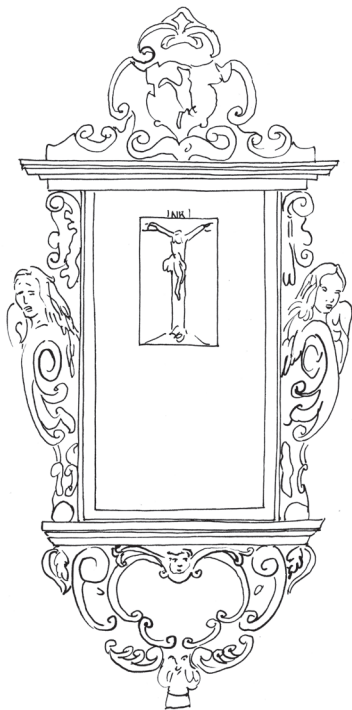
šírili v 16. a 17. stor. Najjednoduchšie typy epitafov majú tvar → nápisovej dosky, zložitejšie môžu mať etážové členenie, v ústredných častiach s nápisom, → reliéfom, → obrazom a pod. Častý architektonický rámec býva edikulový, niekedy flankovaný → sochami, krídlami a pod., väčšinou s → nadstavcom a v spodnej časti s nápisovou → kartušou.

Epitaf

- A nadstavba
- B architektonická výstavba (dvojetážová)

Epitrachelion – súčasť → liturgického rúcha kňaza cirkvi v. o. Dva dlhé hodvábne pásy látky, paralelne spojené, s otvorom pre hlavu, zdobené veľkými → vyšíványmi → krížmi. U diakona sa namiesto epitrachelionu používa → orarion. V cirkvi r. kat. mu zodpovedá približne → štóla. (syn. *epitrachil*)

Epitrachélium – druh → spojovacieho architektonického článku, → krčok stĺpovej → hlavice.

Erb – maľovaný, resp. reliéfny (zriedkavo textilný) obrazec, vytvorený podľa heraldických pravidiel ako znamenie hodnosti, moci, cti al. práva osôb, rodov, zemí, spoločenstiev, rádiv a pod. Zvyč. umiestnený nad hlavným vstupom, často ako súčasť → nadstavca → brány do areálu, → portálu do budovy al. miestnosti al. v štíte → hlavnej fasády. Erbom môže byť označený aj → mobiliár. Podstatou erbu je → štít s → figúrou. Ďalšími súčasťami môžu byť → prilba, → klenot – miesto nich majú cirkevné erby → odznaky cirkevných hodností: → kríž, → mitru, → barlu, → klobúk. Medzi prilbou a klenotom môže byť koruna, → poduška al. → točenica. Na prilbe spočívajú → prikrývadlá, na cirkevných erboch nahradené → šnúrou zo strapcami. Doplnkami, označujúcimi postavenie majiteľa,

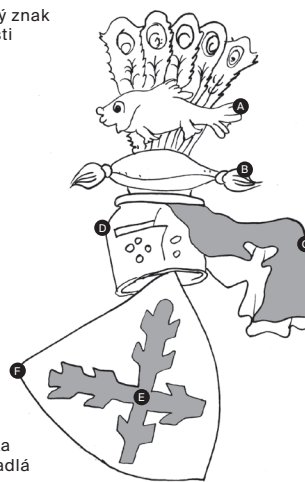
môžu byť → štítonosiči, → strážcovia, → zástavy, → plášť, → stan, → dekorácia rádivá a → heslo. Erby sa opisujú z postavenia štítonosiča, preto je opis, v skutočnosti začínajúci z ľavej strany, posudzovaný, akoby vychádzala od strany pravej. Ak má erb → štít srdcový, začína opis od neho, nasleduje hlavný štít (ak je zložitejší, od pravého poľa), najprv farba poľa, potom figúra, klenot a pokrývky. (syn. *znak*)

Erb aliančný – vzniká spojením rodových erbov manželov al. spojením rodového erbu s erbom rádu al. úradu. Väčší počet erbov môže byť upravený na jeden spoločný štít, na ktorom sa spájajú dva al. viac erbov v poliach vzniknutých → polením, → delením al. štvrtením → štítu, resp. môžu byť štíty položené na seba. Dva štíty môžu byť voľne vedľa seba, pristavené (dotýkajú sa bokmi), k sebe naklonené, zviazané (stoja voľne vedľa seba a oba ich drží napr. anjel). Tri a viac štítov môžu byť usporiadané napr. do trojuholníka, do polkruhu, do kruhu a pod. V šľachtických sídlach sprav. zobrazuje spojenie dvoch rodov majiteľov v manželskom zväzku. (syn. *erb združený*)

Eskarpa – súčasť → opevnenia, druh → priekopového múru, oporný múr, spevňujúci vnútorný svah → priekopy opevnenia, protílahlý → kontraeskarpe. Nad úrovňou priekopy môže pokračovať ako → líce → hradbového al. → parkánového múru al. → plášť → drevozemnej konštrukcie → bastiónovej pevnosti.

Estrich – druh → archeologického nálezu, súčasť sprav. → zahĺbeného sídliskového objektu, vysušená tvrdá škru-pinovitá vrstva hliny ako pozostatok → mazaniny. Viacnásobný estrich je dokladom opakovaných prestavieb objektu. Prepálený estrich je spodnou

Erb – úplný znak a jeho časti

- A klenot
- B poduška
- C prikrývadlá
- D prilba
- E figúra
- F štít

časťou → ohniska al. → pece. Tvorí ho vrstva prepálenej hliny, premiešaná často s kameňmi, príp. črepmi (kvôli lepšiemu udržaniu teploty). Sprav. máva nepravidelný kruhový tvar s priemerom 1–2 m.

Etažér → interiérový doplnok, slúži ako → úložný priestor. Pristenná sústava → polic spojených zvyč. stĺpikmi, spočívajúca na nízkych nôžkach al. závesná.

Eternit – vid' **azbestocement, krytina azbestocementová**

Evanjeliár – základná liturgická → kniha kresťanskej cirkvi, tzv. čítacia, ktorá slúži na čítanie evanjelií počas sv. omše. V → kostoloch v.o. je stálou súčasťou vybavenia → prestola za → ikonostasom. Evanjeliár je často viazaný v bohato zdobenej → knižnej väzbe → koženej, → zamatovej a pod. s → emailovými → medailónmi, → tepanými a → rytými kovovými ozdobami a pod. Tlač je sprav. dopĺňaná → miniatúrami, → ilustráciami a → bordúrami okolo textu.

Ex libris – knižná značka, uvádzajúca majiteľa → knihy na nálepke al. pečiatke. Ex libris sa vyhotovovalo → drevorytom už v 15. stor., → medirytom v dobe baroka, v 19. stor. ožilo s rozvojom grafického umenia.

Exedra – druh → výklenku väčších rozmerov (pre → lavičku, → súsošie a pod.) a dosahujúceho až k úrovni → dlážky, resp. terénu.

Exteriér – 1. vonkajšia, pohľadová časť → stavby (→ strecha, → fasády a k nim priliehajúce dispozičné súčasti, napr. → terasa, → vonkajšie schodisko); 2. voľný → priestor mimo uzavretú stavbu, vonkajší priestor.

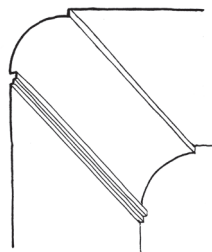
Extravilán – súčasť → sídla, sprav. nezašovaná plocha za → hranicami → intravilánu. Môžu sa v nej vyskytnúť

→ chotárne stavby, príp. priemyselné stavby.

Ezrat našim (nesklonné) – súčasť → synagógy, oddelená časť jej → svätyne, určená pre ženy. V → ortodoxných synagógach je to → balkón, nesený → konzolami al. → empora nesená → stĺpmi, nachádza sa pri západnej → stene, resp. pri západnej a obidvoch bočných stenách. → Vstup býva → schodiskom al. schodiskami z → puliša, inokedy → vonkajším, niekedy krytým schodiskom. Zriedkavejšie je pre ženy určená zadná časť → prízemia svätyne. V oboch prípadoch je ezrat našim oddelená → mechicou. V → neologických synagógach sú väčšinou lavice pre ženy v zadnej časti svätyne, niekedy sú oddelené len bežnou uličkou.

F

Fabión – odstupňovaný, väčšinou oblý (štvrtkruhový) prechod medzi → stenou a → stropom, príp. medzi → obvodovým múrom a prečnievajúcou → strechou. Spodnú líniu nábehu fabiónu môže zdôrazňovať → fabiónová rímsa.

Fajansa – vid' **majolika**

Fara – druh → profánnej cirkevnej stavby, v ktorej sídli farský úrad, obsahuje farskú kanceláriu, → byt správcu farnosti, → archív, niekedy → kaplnku al. zhromažďovaciu → sieň. Môže byť súčasťou → zborového domu, → cirkevného centra al. → areálu kostola, príp. sama môže byť jadrom samostatného → areálu (→ dvor, → záhrada, → sad, → hospodárske stavby, → farská škola). Názov dopĺňame podľa príslušnej cirkvi.

Farba – farebná hmota, ktorou sa vytvára → maľba. Farba je tvorená práškovým farbivom (prírodné pigmenty al. syntetické farbivo), zmiešaným so → spojivom.

Farba gvašová – druh krycej vodovej → farby, v ktorej je pigment viazaný vodou rozpustným spojivom, napr. arabskou gumou, glejom (bez pridania oleja, v tom sa líši od → temperovej farby).

Farba temperová – druh → farby s emulznými → spojivami, kde je voda spojená s olejom za pomoci emulgátorov.

Farba vápenná – druh → farby, zloženej z vápenného mlieka, t.j. roztoku vápna vo vode, do ktorého sa podľa potreby pridávajú pigmenty.

Fasáda – súčasť → exteriéru → stavby, jej vonkajšia → stena kompozične členená → oknami a → vstupmi, často s viditeľnými tektonickými časťami → konštrukcie: → architektonickými článkami, → arkierom, → balkónom, → pavlačou, → štítom, → nadstavcom, → portikom, → rizalitom, → loggiou, → podlubím a pod. Druhmi fasády sú → bočná, → dvorová, → hlavná a → záhradná fasáda.

Fasáda bočná – druh → fasády orientovanej do → bočnej ulice, s bočným

→ vstupom al. bez vstupu, zvyč. opakuje tvaroslovie a tektoniku → hlavnej fasády, ale v zjednodušenej forme.

Fasáda dvorová – druh → fasády orientovanej do → dvora, často opakuje v zjednodušenej forme tvaroslovie a tektoniku → hlavnej fasády, môže však byť aj bez výzdoby, členená len → oknami a → vstupmi.

Fasáda hlavná – druh → fasády sprav. obrátenej hlavným → vstupom do → verejného priestranstva, príp. → čestného dvora, býva najbohatšie tektonicky členená (→ pilastrami, → lizénami, → rímsami a pod.) a niekedy výtvarne riešená (→ nástenná maľba, → sgrafito a pod.), môže vrcholiť → štítom al. → atikou. (syn. *priečelie*)

Fasáda záhradná – druh → fasády, vyskytuje sa sprav. pri honosnejších → stavbách, situovaných v → záhradách, či → parkoch (→ kaštiele, → paláce). Môže byť ešte honosnejšia ako → hlavná fasáda.

Fasáda zavesená – druh → fasády v → modernej architektúre, ľahký → obvodový plášť sprav. ukotvený do → skeletovej nosnej konštrukcie, vďaka ktorému je možné vytvoriť celozasklenú fasádu budovy. Samostatná nezaťažaná konštrukcia je oddelená od nosných prvkov budovy, pred ktoré je predsadená, resp. zavesená pred stropnú konštrukciu. Typom zavesenej fasády je systém → boletických panelov. U nás používaná od 30. rokov 20. stor., sprav. pri výškových budovách.

Fascia – druh → profilácie, reliéfne odstupňovanie. 1. časť → iónskej hlavice, pruhové odstupňovanie na špirálach → volút; 2. odstupňovanie vrstiev → iónskeho al. → korintského → architrávu; 3. plytké odstupňovanie → archivolty.

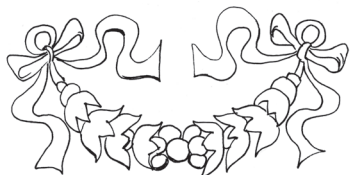
Fazeta – druh → profilácie, rovnou plochou zrezaná hrana (napr. po obvode → šambrány), rez nemusí byť osový, t.j. nemusí byť kolmý na os uhlu hrany. Pri → šambráne → vstupu, → okna a pod., ak neprebíha po celej dĺžke hrany, býva zakončená → nosom.

Felonion – súčasť → liturgického rúcha kňaza cirkvi v o. Vrchný odev zvonového strihu s otvorom pre hlavu, siahajúci vzadu až ku členkom, vpredu krátky, pre umožnenie chôdze a pohybu rúk. Na zadnej strane je vyšitý veľký → kríž, príp. aj iné symboly. Zhotovený býva zo vzácnych a dekoratívnych látok, ako → hodváb, → brokát a pod. V cirkvi r. kat. mu zodpovedá približne → kazula. (syn. *felon*)

Fermežovanie → povrchová ochranná úprava → dreva, napúšťanie najmä tvrdého → masívu horúcou fermežou, zmesou ľanového oleja so sušidlom; povrchový film sa preleští do matného lesku.

Ferrocement – druh → stavebného materiálu používaný na ľahké → škru-pinové konštrukcie. Stavebnú hmotu tvorí kovová sieť, na ktorú je nanosená vrstva → malty. Vyznačuje sa vysokou pevnosťou a pružnosťou.

Festón – druh → ornamentu v tvare zaveseného polvenca štylizovaného vo forme rastlinných listov, kvetov, plodov, na koncoch zviazaného stuhou al. zväzkom plodových bobúľ v podobe strapca. Používa sa ako plastická výzdoba na → fasádach, v → interiéroch aj pri → mobiliári.

Fiála – druh → zakončovacieho architektonického článku. Môže byť vo forme 4- al. 8-hranného → drieku, niekedy s → vpadlinami, s → ihlanovou striedškou, al. len ako štíhly ihlan, v oboch prípadoch na hranách s → krabmi, v hornej časti nad → prstencom s → krížovou kyticou. Fiála býva umiestňovaná na → oporné piliere, na vrcholy → štítov, → vimpergov, nad → baldachýnmi a pod.

Fiála zvädnutá – druh → fiály, s ohnutým vrcholom, niekedy sprehybaná, pripomínajúca proces odumierania.

Figovňa – súčasť → parku, druh → skleníka, orientovaného prednou stenou na juh, určeného na pestovanie fíg, sadených priamo do zeme. V zadnej a bočných častiach → priestor vymedzujú → múry, spredu a zhora sú na konštrukcii umiestnené prenosné → okná, ktoré sa na leto odstraňujú. Prikurovaním priestoru sa urýchljuje zretie ovocia. V zimnom období sa môže využiť na prezimovanie → prenosnej zelene.

Figúra erbová – obrazec, vyskytujúci sa na → štíte → erbu.

Figúra heraldická – vzniká geometrickým členením plochy štítu zvislými, vodorovnými, kosými, šikmými čiarami al. ich kombináciami. Ide o → delenie, → polenie, → členenie kosé a šikmé, → štvrtenie. Patrí sem aj → obruba štítu.

Figúra všeobecná – môžeme ich rámcovo rozdeliť na nadprirodzené (náboženské, antické, obludy), prirodzené (ľudské, zvieracie, rastlinné, prírodné) a umelé (predmetné). (syn. *znamenie*)

Figúra kráčajúca – zviera ako všeobecná figúra zdvíha pravú nohu, ostatné má na zemi.

Figúra v skoku – zviera ako všeobecná figúra stojí na ľavej zadnej nohe a ostat-

né má napriahnuté dopredu. Ďalším druhom erbovej figúry sú → erbové kríže.

Filagória – súčasť → záhrady al. → parku, druh → malej architektúry, ľahká drevená al. kovová hore sa zbiehajúca nosná → konštrukcia centrálného → pôdorysu, tvoriaca kostru pre popínave rastliny, vo vnútri upravená na posedenie. Súčasťou filagórie môže byť → raster.

Filigrán – výzdobná → zlatnícka technika, stáčanie a prepletanie jemného drôtika z → ušľachtileho kovu do ornamentov, priletovávaných k povrchu predmetu, často spájané s → granuláciou.

Fízel – nízka → základňa keramického al. porcelánového → taniera, → šálky, → misy a pod., niekoľko milimetrový prstenec, vytiahnutý z hmoty → dna, funkčný, bez výtvarného stvárnenia.

Flakón – flaštička na parfém al. kolínsku vodu, sklenená al. porcelánová, uzatvárateľná → zátkou z rovnakého materiálu, novšie s rozprašovačom. Niekedy tvoria kozmetickú → súpravu napr. s → dózou na púder.

Fládrowanie – druh → polychromie, napodobnenie výraznej textúry → dreva → maľbou.

Float – vid' **sklo plavené**

Fľaša → nádoba na uchovanie tekutiny, väčš. sklenená, rôznych tvarov, objemného → tela a úzkeho → hrdla, niekedy pozvoľna prechádzajúceho z tela, niekedy odsadeného, uzatvárateľná zvyč. → zátkou. Osobitným typom je → kutrolf.

Fľaša kovová → cínová al. → medená nádoba kruhového, polygonálneho, štvorcového či obdĺžnikového prierezu. Telo fľaše je tvorené rovným al. preliačeným → dnom a → plášťom, ktorý v príp., že je štvor- al. viacboký,

má → steny. Nízke hrdlo vo vrchole fľaše má často závit pre → uzáver, ktorý býva zväčša opatrený → prstencovým držadlom.

Fľaša cechová – reprezentačno-úžitková fľaša kovová al. sklenená, zdobená cechovými symbolmi a opatrená nápisom.

Fond písťalový – súčasť → organa, suma všetkých → písťal.

Fontána – súčasť → nádvorí → kaštieľa, → parku, → námestia a pod., druh → malej architektúry. Väčšia ozdobná → nádrž na vodu, sprav. so → sochárskou výzdobou. Fontána je napojená na → vodovod, niekedy s → vodometom, s → kaskádami, s primárnou funkciou buď pôvodne úžitkovou al. estetickou. Fontána môže byť riešená do výšky umiestnením jednej al. viacerých → mís na stredovom → drieku, môže byť umiestnená na → pódii, prístupná viacerými → schodiskovými stupňami.

Fontána prístenná – druh menšej → fontány, primknutej k → stene, často v kombinácii s → výklenkom, umiestňovaná najmä vo → dvoroch a → nádvoriach → kaštieľov a → meštianskych domov.

Forma na pečenie oblátok → kovový predmet, pozostávajúci z dvoch obdĺžnikových platničiek, upevnených na → ramenách v podobe klieští. Na platničkách sú plastické obrazce okrúhlych oblátok, obyč. s výjavom z kalvárie, s postavou Krista na kríži, baránka, so → skratkou IHS, → kalichom, → krížom, obilnými klasmi, strapcami viniča a pod. Obrazec sa pri pečení vtlačí do oblátky.

Foyer – súčasť niektorých → občianskych stavieb (→ divadlo, → kino, → reduta atď.), na ktorú sprav. nadväzujú → vertikálne komunikácie

z → vestibulu, príp. → salóny. Foyer poskytuje možnosť občerstvenia pri osobných kontaktoch návštevníkov počas prestávky, v niektorých prípadoch môže plniť aj funkciu vestibulu.

Fragment – časť výtvarného diela, úžitkového predmetu, → stavby al. konštrukcie oddelená od celku, resp. po zániku celku. Ako fragment sa označuje iba predmet, pri ktorom je dokázaná al. dôvodne predpokladaná súvislosť s väčším celkom nezávisle na tom, či sám môže plniť osobitnú funkciu al. má osobitný význam, t.j. môže byť svojou podstatou totožný s obdobným (samostatným) predmetom (napr. → socha z oltára).

Fresco secco – kombinovaná technika → nástennej maľby, začatej technikou → fresky a dokončenej technikou → secco. Oblúbená v stredovekej a ranorenesenčnej maľbe. (syn. *fresco-secco*, *fresco-secco*)

Freska – (z tal. *fresco* – čerstvý, svieži); maliarska technika → nástennej maľby, realizovaná do vlhkej hornej vrstvy → vápennej omietky, do → intonaka. Freska má ako podklad dve vrstvy → vápennej omietky (→ *arriccio* a → *intonaco*), maľuje sa zemitými minerálnymi pigmentmi, rozpustenými v tzv. vápennej vode (t. j. riedky roztok vápna vo vode), ktoré sú stmelené nerozpustným uhličitanom vápenatým (karbonatizácia). Maľba sa spojí po uschnutí pevne s → omietkou (s vápenným podkladom), je svetlá a svietivá zásluhou uhličitanu vápenatého, ktorý vystúpi na povrch. Za druh fresky považujeme aj maľbu realizovanú na čerstvý, ešte vlhký vápený náter, pokiaľ je pigment stmelý karbonatizáciou vápna. Technika fresky vyžaduje rýchlu prácu, aby omietka

nezaschla, preto sa maľuje po takých častiach, ktoré je možné dokončiť v ten istý deň. Fresková maľba bola uplatňovaná zvlášť v renesancii v Taliansku, kde v 15. – 16. stor. dosiahla výrazné technické zdokonalenie. Jej vývoj kulminoval v baroku, kedy sa rozšírila do ďalších európskych krajín.

Fronta uličná – súvislá plocha → uličných fasád → stavieb, vztýčených nad → uličnou čiarou, resp. nad → pozemkami hraničiacimi s → ulicou al. → námestím.

Frontón – druh → štítu nad → oknom, → portálom, → edikulou a pod., tvorený úsekmi → ríms, ohraničujúcimi vnútorné pole → tympanón, niekedy vo vrchole a po stranách so → zakončovacími architektonickými článkami.

Frontón delený – druh → frontónu pozostávajúceho z dvoch samostatných dielov – krajných úsekov frontónu, pričom celá stredná časť je vynechaná.

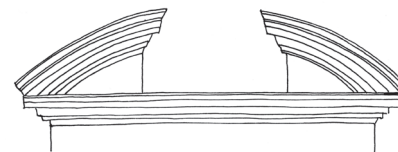
Frontón prelomený – druh → frontónu s vynechanou strednou časťou spodnej horizontálnej → rímsoy; do tejto medzery často zabieha → okno, resp. reliéfna výzdoba nad oknom.

Frontón rozoklaný – druh → frontónu s vynechanou strednou vrcholnou časťou odvesnových → ríms trojuholníka, resp. segmentu. Do tejto medzery môže byť vložená dekoratívna výplň, nasadená na horizontálnu rímsu, často presahujúca vrchol frontónu.

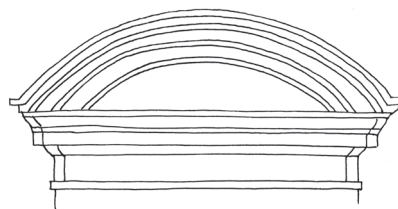
Frontón segmentový – druh → frontónu s → tympanónom vymedzeným spodnou horizontálnou → rímsou, niekedy konvexne al. konkávne prehnutou, a hornou rímsou v tvare → segmentovaného oblúka.

Frontón trojuholníkový – druh → frontónu, ktorého → tympanón vymedzujú tri priame al. niekedy konvexne al.

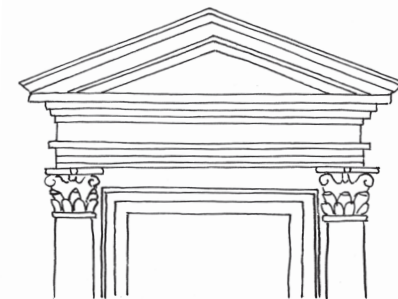
Frontón

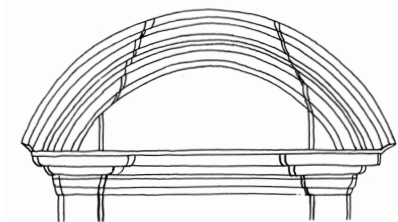
Rozoklaný

Segmentový

Trojuholníkový

Zalamovaný

konkávne prehnuté úseky ríms, vytvárajúce rovnoramenný trojuholník.

Frontón zalamovaný – druh → frontónu s ustupujúcou časťou → ríms zalomením.

Fúkanie skla do formy – technika tvarovania → dutého skla prostredníctvom formy, do ktorej sa vyfúkne bublina z roztavenej skloviny.

Fúkanie skla voľné – technika tvarovania → dutého skla, roztavená sklovina sa naberie na koniec sklárskej píšťaly, vyfúknutím bubliny a otáčaním vzniká potrebný tvar.

Funkcionalizmus – hlavný medzinárodný smer architektonickej → moderny po 1. sv. vojne súvisiaci s technickým pokrokom a potrebou riešiť sociálne a ekonomické problémy, rozšírený najmä v 30. rokoch 20. stor. Formu určujú funkčné, sociálne, prevádzkové a hygienické požiadavky, ktoré sa prejavujú v maximálne ekonomickej, jasnej a priznanej konštrukcii stavby s vynechaním dekoratívnych prvkov.

G

Galéria – 1. druh → občianskej stavby na uchovávanie a prezentáciu výtvarných diel; 2. súčasť → paláca, → kaštieľa, dlhá široká → chodba s radom → okien, spájajúca priestory → stavby, určená na prezentovanie umeleckých zbierok, využívaná však aj na usporadúvanie slávností; 3. súčasť → kazemát, druh murovanej, sprav. zaklenutej → chodby, niekedy so → streleckými nikami, sprístupňujúca → delové komory a skladovacie

priestory kazemát, druhom je → de-lostrelecká chodba; **4.** súčasť rozsiahlejších → priestorov (→ dvorana, → vestibul, → tržnica), druh → obiehajúcej → pavlače v → interiéri; **5.** súčasť → empor, pri viacpodlažných empórach ich najvyššie podlažie. Obdobná je → divadelná galéria.

Galéria divadelná – súčasť → hľadiska, najvyššie → podlažie → balkóna situované až pod → stropom, so sedadlami umiestnenými v stupňovitých radoch nad sebou.

Gánok – časť → ľudového domu, → priestor pozdĺž dvorovej vstupnej al. uličnej → fasády domu na úrovni prízemí ohraničený → stĺpmi, príp. aj → zábradlím al. múrikom, krytý presahom → strechy. Gánok je novším vývinovým stupňom → podstenia a plnil rovnakú funkciu krytej komunikácie medzi obytnou časťou domu a ostatnými priestormi, s využitím na posedenia, prácu, sušenie plodín, bielizne a vetranie perín. Zasklením gánku vznikla uzatvorená → veranda. (reg. názvy: *gang, gánek, hambit, zápražie, nálepok, lodžia, prietos*)

Garbiaren – remeselnícka → dielňa v rámci usadlosti, ktorá stála na okraji → sídel pri vodných tokoch. V garbiarni sa spracovali surové kože na remeň – ušeň. Tvorila ju mokrá dielňa na namáčanie, lúhovanie a činenie koží v kadiach, resp. betónových jamách, → ohnisko s kotlom na ohrievanie vody, farbenie a pranie koží. V suchej dielni stál veľký stôl s hrubou doskou na mechanické obrábanie koží, v tieni bola upravená → pavlač a rozšírené → podkrovie, ktoré je typologickým znakom garbiarskych dielní. Od polovice 19. stor. nastal rozvoj strojovej továrenskej výroby koží.

Garníza – → tyč na zavesenie záclony, závesu a pod., väčš. s dreveným, sprav. ozdobným čelným krytom, po stranách môže mať odnímateľné ukončenie, upevnená býva na konzolkách a pod.

Geison – súčasť klasickej → rímsy, jej stredná časť, druh → dosky. Nesie → zakončovací architektonický článok – → simu, pri dolnej hrane býva opatrená → odkvapovým nosom, zospodu je podoprená → podperným architektonickým článkom – → kymou, → konzolami, zuborezom a pod.

Geníza – súčasť → synagógy, → priestor na prvom → podlaží, kde sa ukladajú zvyšky tóry a iné liturgické predmety, ktoré židovské náboženstvo prikazuje uložiť až do ich prirodzeného zániku (príp. pochovania na → cintoríne).

Gemma – druh drobného → reliéfu, rezaného do → drahého kameňa al. skloviny, väčšinou ako súčasť výzdoby → prsteňa, → hodnostnej koruny, liturgických predmetov a pod. Gemma, pri ktorej reliéf vystupuje nad základnú plochu, sa nazýva → kamej, opakom je vhlbený reliéf (intaglio).

Gesamtkunstwerk – nemecký výraz pre komplexné (totálne) umelecké dielo, dokonalú syntézu viacerých umeleckých foriem. V architektúre vyjadruje spojenie výtvarných umení (a umeleckého remesla, príp. urbanizmu) v jeden harmonický celok, kedy architekt spolu s návrhom budovy a jej osadenia v prostredí rieši v jednotnom koncepte aj → interiér, → mobiliár a ďalšie prvky až po najmenšie detaily. V plnej miere sa prejavuje najč. v dielach secesnej architektúry.

Geto – súčasť → sídla, druh → suburbia, komplex židovských rituálnych stavieb, obohatých → ohradou. Vybavenosť geta záležala na majetnosti

miestnej židovskej obce. Ústrednú skupinu → židovských stavieb, sústredenú v blízkosti → ortodoxnej al. → neologickej synagógy, príp. synagóg mohli tvoriť → mikve, → bet tahara, → školy (→ cheder, → talmud tóra, → ješiva), bitúnok, pekárň (prevádzky spojené s kultom, produkujúce kóšer potravu), → obytné stavby pre zamestnancov synagógy. Niekedy sa pripájali → hekdeš, → nemocnica. Často sa však v jednej budove spájalo viac funkcií (→ modlitebňa, škola, → mikve). Súčasťou geta býval niekedy → židovský cintorín.

Giardinetto (džardyneto) – kvetinová časť → renesančnej záhrady. Má štvorcový → pôdorys, je členená → chodníkmi osovo a diagonálne.

Girlanda – druh → ornamentu, dekoratívny pás segmentových závesov, → festónov z listia, kvetov al. plodov.

Glacis – súčasť → bastiónovej pevnosti, druh → valu predsunutého pred → priekopu, chrániaceho → krytú cestu, obiehajúceho pevnosť, zvyč. má hviezdicový → pôdorys (sleduje tvar → priekopy), niekedy s vložnými → redanmi. Glacis je zo strany krytej cesty terasovito odstupňovaný, s → banketom, do → predpolia sa zvolna zvažuje.

Glazúra – sklovitá povrchová vrstva na → keramických výrobkoch s úžitkovou i dekoratívnou funkciou (→ kachliciach, → tehľach a pod.) Úžitkovou funkciou je hlavne jej nepriepustnosť, ktorú dáva i výrobku. Dekoratívnu funkciu má vlastnú (lesk, farba) i prenesenú, keďže buď chráni dekor pod ňou al. sama dekor (→ maľbu) nesie. Môže byť číra, priehľadná i nepriehľadná, biela al. farebná. Na → kameninu sa používa tvrdá soľná glazúra, na → porceláne je vyrobená z porcelánovej

masy. Na hrnčiarske výrobky sa najč. používajú glazúry olovnaté, na majoliku cínčitó-olovnaté. (syn. *poleva*)

Gloriet – súčasť → parku al. → krajiny, druh → malej architektúry, často ako → dominanta na vyvýšenine, často v podobe → pavilónu, inšpirovaná antickou chrámovou architektúrou, zvyč. otvorená, s → centrálnou dispozíciou, ktorej → kupolu nesú → stĺpy. Súčasťou môže byť → grotta.

Gloriola – lemuje → telo → monštrancie → lúčmi, je pravidelného (kruhov, oválna, srdcovitá) al. nepravidelného (skupiny lúčov rôznej dĺžky) tvaru.

Gobelín – viď **tapiséria**

Golier – časť odevu, obopínajúca krk, obyč. aspoň čiastočne vystužená, najrôznejších tvarov. Má väčš. dekoratívnu funkciu a býva zhotovený buď z rovnakej látky ako vlastný odev, al. z inej → textílie, dekoratívnej (napr. → čipka) al. ozdobné sformovanej. K odevu je prišíty, pripnutý al. len voľne okolo krku položený.

Gombík – **1.** horná časť → vrchnáka, slúžiaca k jeho uchopeniu, rôznych tvarov od základných geometrických až po figurálnu → plastiku; **2.** súčasť rôznych typov odevov, s praktickou i dekoratívnou funkciou, spolu so slučkou al. dierkou umožňujúca zopnutie al. spojenie dvoch okrajov al. časti odevu priložením al. prekrytím. Malý predmet z rôznych materiálov (→ kov, → drevo, → sklo, syntetické materiály, → textil a pod.) a ich kombinácií, v rôznych farbách a s množstvom spôsobov a variantov dekoru. Rôzne tvary gombíkov možno v zásade rozdeliť na 2 základné formy podľa spôsobu vedenia nite: a) vlastné telo gombíka je aspoň v dvoch bodoch perforované, b) k telu gombíka je upevnené → očko. Špecifické sú gombíky

textilné al. potiahnuté textilom, kde sa niť vedie priamo cez textil.

Graduál – r. kat. liturgická → kniha, obsahujúca omšové spevy a tzv. sponsoriá (spevy, komponované na spôsob otázok a odpovedí) z epistol a evanjelií.

Granárium – druh sýpky, súčasť → grangie al. hospodárskeho okrsku → kláštora, príp. aj samostatná → sýpka mimo kláštora jemu prislúchajúca, rozsiahla viacpodlažná stavba.

Grangia – druh → majera, → areál s → cirkevnými stavbami väčš. → profánnymi (okrem prípadnej → kaplnky), prislúchajúci ku → kláštoru (benediktínov, cisterciánov), najvýraznejšou stavbou býva → granárium.

Granulácia – výzdobná zlatnícka technika, priletovávanie drobných zrníčok → ušľachtileho kovu k podkladu, niekedy k drôtku (→ filigrán).

Gravírovanie – technika jemnej výzdoby → rytím do → kovu. Na kove sa uplatňuje samostatne al. ako základ pre iné výzdobné techniky (→ niello, → tautzovanie).

Gremiale – → liturgická textília, používaná v r. kat. cirkvi – štvorcová pokrývka v liturgických farbách al. zo zlatého → brokátu, bohato zdobená (príp. z praktických dôvodov ľanová), ktorá sa kladie počas bohoslužobných úkonov na kolená sediacim biskupom al. iným vyšším duchovným.

Grisaille – (z franc. gris-šedý); dekoratívna iluzívna monochrómna → nástenná maľba v šedých tónoch, pričom modelácia sa dosahuje tónovaním, napodobňujúca → reliéf. Často sa grisaille používa na vytvorenie ilúzie architektonického členenia → stien. Uplatňovala sa hlavne v renesancii a následne v 19. stor. (napr. v empíre imitovala plastické → kazetovanie → stropov).

Grotta – súčasť → záhrady al. → parku, umelá jaskyňa, samostatná → stavba al. súčasť → gloriety, → umelej zručniny al. prírodných priestorov kaštieľa, zámku al. → saly tereny a pod. Umelá al. zriedka aj prírodná jaskyňa. Môže byť riešená ako voľne stojaca → stavba al. môže byť integrovaná do inej stavby al. súčasť umelo vytvoreného → návršia al. prirodzeného terénu. Na → stenách má umelú kvapľovú výzdobu, vyvreliny hornín, mušle a pod., niekedy s vodným prvkom (prameň al. umelý prívod vody), často priestor pre podobu svätca al. výnim. s výzdobou na tému baníctva. Slúžila ako úkryt a poskytovala osvieženie al. ako nymfeum, → kúpele, → ľadovňa.

Gueridon – → odkladací stolík na jednej → nohe spočívajúcej na → trojnožke.

Guľa – druh → zakončovacieho architektonického článku, pozostávajúci sprav. z → plintusu al. → sokla, konkávneho → krčku a naňho nasadenej gule.

Guľatina – druh → stavebného materiálu, zofatý strom (v surovom al. v suchom stave) po odvetvení bez vrcholcovej časti v celej dĺžke al. skrátenej na požadovanú dĺžku.

Guliač – vid' guľatina

Gutta – vid' kvapka

Gvaš – technika → maľby na vlhký podklad, na rozdiel od → akvarelu kryciami farbami, silne koncentrovanou suspenziou farebných → pigmentov so spojivami, rozpustnými vo vode. Podločky pod gvašovú maľbu tvoria hlavne → papier, → pergamén a koš, príp. → plátno s podkladom, → drevo a omietka.

H

Habit – → mimoliturgický odev rehoľníkov. Pomerne široký a voľný, siahajúci po členky, niekedy s → kapucňou a niekedy v páse previazaný remeňom al. → cingulom). Na rozdiel od → kleriky nemá jednotný tvar a farbu, u jednotlivých rádov sa líši podľa ustálených rádivých zvyklostí. Zhotovovaný z jednoduchých prírodných tkanín, najč. bavlnených al. vlnených. (syn. *kutňa*)

Uvádza výber odevov tých rehoľných inštitúcií, ktorých členovia sú v obrazovom materiáli častejšie zastúpení (rehoľné inštitúcie mužské aj ženské, a to rády aj kongregácie a pod., sú radené abecedne podľa bežne používaných názvov; v zátvorkách uvádzame skratky a úplné znenie latinských názvov).

a) Benediktíni (OSB, Ordo S. Benedicti) Rehoľný odev tvorí čierny habit s cingulom, čierny škapuliar a prípadne kapučňa a biely límček.

b) Benediktinky (OSB, Ordo S. Benedicti) Rehoľnú rúchu je, rovnako ako u benediktínov, čiernej farby.

c) Dominikáni (OP, Ordo Fratrum Praedicatorum) Habit sa skladá z bielej tuniky, ktorá je prepásaná koženým opaskom s ružencom, z bieleho škapuliara a kapucne. Habit dopĺňa dlhý čierny plášť s kapucňou.

d) Dominikánky (OP, Ordo Fratrum Praedicatorum) Rehoľné rúcho tvorí, rovnako ako u dominikánov, biely habit s pásom s ružencom a biely škapuliar, ktoré dopĺňa čierny závoj a čierny plášť.

e) Františkáni (OFM, Ordo Fratrum Minorum) Rehoľný odev tvorí hnedý

habit s voľnou kapucňou, prepásaný bielym povrazovým cingulom (znak chudoby) s tromi uzlami (znak trojitého sľubu chudoby, čistoty a poslušnosti). Na hlave tonzúra.

f) Jezuiti (SI, Societas Iesu) Rehoľný odev je zostavený z prepásaného čierneho talára, ktorý dopĺňa krátka pelerína a biret na hlave. Prípadne sa jezuiti obliekajú ako diecézni kňazi v krajine, v ktorej pôsobia.

g) Karmelitáni (OCarm., Ordo Fratrum Discalceatorum B. M. V. de Monte Carmelo) Hnedý habit prepásaný čiernym koženým opaskom dopĺňa škapuliar a malý hnedý plášť s kapucňou. Pri procesiách a iných slávnostných príležitostiach karmelitáni si na habit obliekajú biely plášť s kapucňou.

h) Karmelitánky (OCarm., Ordo Fratrum B. M. V. de Monte Carmelo) Hnedý habit prepásaný čiernym koženým remeňom a hnedý škapuliar dopĺňa čierny závoj, cez sviatky a v nedele biely plášť.

i) Klarisky (OSC, Ordo S. Clarae) Rehoľný odev tvorí hnedý habit s čiernym závojom a, rovnako ako u minoritov (františkánov), biele povrazové cingulum.

j) Milosrdní bratia (OH, Ordo Hospitalarius S. Ioannis de Deo) Rehoľný odev tvorí čierny habit prepásaný koženým cingulom, škapuliar a kapučňa.

k) Pavlíni (OSPPE, Ordo Fratrum S. Pauli Primi Eremitae) Rehoľným odevom je biely habit prepásaný cingulom, škapuliar a kapučňa.

l) Piaristi (SchP., Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum) Rehoľný odev tvorí čierny talár prepásaný cingulom a doplnený bielym límčekom a krátkym plášťom.

m) Premonštráti (OPraem., Ordo Praemonstratensis) Biely habit so škapuliarom a cingulom dopĺňa biely biret a pri slávnostných príležitostiach biely plášť cez ramená.

n) Trinitári (OTrin., Ordo Sanctissimae Trinitatis de redemptione captivorum) Biely habit so škapuliarom a s kapucňou dopĺňa vpredú na prsiach modročervený kríž. Na habit si obliekajú čierny plášť.

Háčik – väčš. kovový predmet rôznej veľkosti, často drobná tyčka, zahnutá al. zalomená tak, aby sa zafixovala do → očka, do otvoru a pod. Háčik môže byť o podklad pripevnený očkom, → pántom klbovým a pod.

Ha-ha (aa) – súčasť → plotu → parku al. → záhrady → krajinársky architektonický a vertikálny terénny prvok. Pozostáva z → oporného múru al. len → násypu v terénnom zlome a môže byť doplnený → priekopou; vytvára vertikálnu bariéru (najmä na jednej strane) a zároveň zachováva ničím nerušený pohľad na okolitú krajinu z druhej strany.

Háj – súčasť → krajiny a okrajov → parkov, menší les medzi poliami a lúkami, buď z listnatých al. z ihličnatých stromov. Súčasťou háju môže byť → čistina.

Hájovňa – súčasť → krajiny (napr. v → obore, → bažantnici) a okraja → parkov, → byt hájnika – lesníka, často → stavba s → drevenou konštrukciou, citlivo včlenená do okolitého prírodného prostredia.

Hák – druh → klenáku so zalomenými bočnými plochami. Hák je sprostredkovateľom prechodu medzi horizontálnymi vrstvami → muríva a → oblúkom v murive. Hák má sprav. dve → hákové krídla.

Hala – 1. druh → dvojložia, resp. i viacložia, v ktorom všetky → lode majú rovnakú výšku a sú spolu prekryté jedinou ucelenou → strechou. Hala máva menej často → transept; 2. ústredný → priestor v obytnom → dome na prvom → podlaží, resp. v → byte, často nepriamo osvetlený, z ktorého sú prístupné ďalšie → priestory. Okrem komunikačnej funkcie môže plniť aj funkciu obytnú; 3. vstupný → priestor v paláci al. kaštieli, často s reprezentatčným architektonickým riešením → interiéru, na ktorý nadväzujú schodiská. Druhom je → schodisková hala. Porovnaj → vestibul.

Hala schodisková – druh → haly, ktorá obsahuje → hlavné schodisko. (Porovnaj → schodiskový vestibul.)

Hambálok – súčasť → krovu, horizontálny → trám slúžiaci k rozopretiu a zároveň stiahnutiu → krokiev pomocou tesárskych spojov, ako → čapovanie, rybinové → plátovanie. V závislosti od výšky → krovu môžu byť hambálky situované aj vo viacerých výškových úrovniach.

Harmónium – hudobný vzduchový klávesový nástroj. Sústava kovových jazýčkov s → registrami, rozoznievanými prúdom vzduchu. Vzduch sa vháňa do → mechov sprav. pomocou dvoch šlapacích pedálov. Celá mechanika je umiestnená v jednej → skrini harmónia.

Hekdeš – súčasť → geta, druh → charitatívnej stavby slúžiacej ako útulok pre bezdomovcov, postavená väčšinou v blízkosti → synagógy. Hekdeš sa skladal z obytnej časti, spoločných priestorov a → kuchyne.

Heraklit – viď **drevocement**

Herma – druh → podperného architektonického článku, → reliéfne stvárnená polpostava muža al. ženy. Spodná

polovica býva v tvare zužujúceho sa → pilastra, sprav. reliéfne členeného → kanelúrami, beschlagom, peniažtekom a pod.

Herňa – súčasť → občianskej stavby (→ kasino, → hotel, → reduta a pod.), → priestor funkčne prispôbený na hazardné hry → dispozičným prepojením so spoločnými vstupnými priestormi.

Heslo – môže byť doplnkom → erbu. Jedno al. viacslvný nápis, situovaný obyč. na páske pod → štítom.

High-tech, hi-tech – skratka z angl. high technology – špičková technológia. V architektúre → neskorej moderny sa prejavuje aplikáciou technologických, konštrukčných a materiálových novíniek, často preberaných z iných odborov (lodného, leteckého, kozmického inžierstva). Konštrukčné prvky (→ nosníky, → tiahla) a technické zariadenia (rozvody vzduchotechniky, potrubia) vizuálne priznáva a vytvára nový až futuristický dizajn architektúry –

ry – „strojovú estetiku“, štrukturálny expresionizmus.

Hľadisko – časť → dispozície → divadla, → kina, → reduty, slúžiaca pre návštevníkov, situovaná na protihľadej strane → javiska. Časťami hľadiska sú → parter, postranné lôže na viacerých → podlažiach a → balkón, resp. niekoľko balkónov nad sebou, situované v osi hľadiska.

Hlava – 1. časť väzby → zrubovej konštrukcie, prečnievajúci koniec → trámu na → nároží, resp. prečnievajúce → guliače → povalového stropu al. → polenice. Pozostatkom nároží s hlavami sú dve križujúce sa hlavy na najvrchnejších trámoch pod → strechou, ktorých → čelá sa často zdobili → rezbou al. → polychrómiou; 2. súčasť mechanizmu → zvonu. Do drevenej hlavy (dnes nesprávne nahradzovanej železnými traverzami) sú zapustené → zvonové uši → zvonovej koruny, ktoré sú s ňou spojené železnými pásmi. Spodnou časťou hlavy prechádza vodorovný hriadeľ, ktorý je usadený v lôžiskách na → zvonovej stoliči. Súčasťou hlavy môže byť → páka na rozkolísanie hlavy.

Hlava kobyliá – druh → oblúku, jeho → pätky sa nenachádzajú v rovnakej výške, najč. máva tento tvar → valená klenba nad → schodiskom.

Hlavica – 1. horná, ukončovacia časť → stĺpu, → piliera, → pilastra al. → prípory, na ktorej spočíva → kladie, → klenba, → oblúk, → výbeh rebier a pod. Jej najvrchnejšou časťou býva → abakus, najspodnejšou často → prstenec, medzi nimi je hlavica rôzne stvárnená, podľa čoho rozoznávame → antropomorfnú, → dórsku, → figurálnu, → ihlanovú, → ionizujúcu, → iónsku, → kompozitnú, → korintskú, → kružbovú, → kubickú,

→ kužeľovú, → rímsovú, → toskánsku, → vegetabilnú a → zoomorfnú. Pozn.: Pri antropomorfnej, figurálnej a zoomorfnej hlavici, ak vieme určiť názov reliéfného zobrazenia, použijeme ho za menované všeobecné pojmy; **2.** guľovitá, perforovaná časť → kropáča, v ktorej je vložená špongia so svätenou vodou.

Hlavica antropomorfná – druh → hlavice s antropomorfým motívom, napr. maskarónom, hlavou lesného muža a pod.

Hlavica bobuľová – druh → vegetabilnej hlavice s motívom bobule.

Hlavica dórska – druh → hlavice s tromi časťami: spodné → epitrachélium, ďalej → echinus a zakončujúci → abakus. Medzi epitrachéliom a → driekom stĺpu býva → scamila, takisto medzi abakusom a → architrávom → kladia.

Hlavica figurálna – druh → hlavice s figurálnymi motívmi.

Hlavica ihlanová – druh → hlavice v tvare zrezaného ihlanu.

Hlavica ionizujúca – druh → hlavice vychádzajúcej z → iónskej hlavice, ale s obmenami (napr. vynechaný → balteus, vajcovec).

Hlavica iónska – druh → hlavice s nasledujúcou skladbou: v spodnej časti → prstenec, nad ním → echinus, zdobený vajcovcom. Na echinuse → balteus, prechádzajúci po stranách do → volút s → fasciou a → oculusom. Zvrchu je hlavica krytá → abakusom. Ak sa volúty stýkajú v uhlopriečkach, strany abakusu sa konkávne prehýňajú a v rohoch sa hrotito vychyľujú.

Hlavica komína – najvrchnejšia, zakončujúca časť → telesa → komína, nad strechou. Na historických komínoch sprav. architektonicky a výtvarne riešená, zakončená rímsou, motívom → cimburia atď., zakrytá → sedlovou

stupňovitou strieškou al. malým klenbovým oblúkom. Na bočných stenách hlavice sú otvory, kadial' vychádzajúcim. Pri novodobých úpravách betónovou doskou, ktorá ju chráni pred účinkami počasia a spalínami.

Hlavica kompozitná – druh → hlavice, ktorá je kombináciou → iónskej a → korintskej hlavice. Nad sprav. dvoma radmi akantových listov je → echinus iónskej hlavice (s vajcovcom), z ktorého vyrastajú volúty, podpierajúce hrotité rohy → abakusu.

Hlavica korinská – druh → hlavice tvorenej dvoma radmi akantových listov, nad nimi sú → volúty, vyrastajúce z listového lôžka. → Abakus sleduje vychýlenie volút v rohoch, uprostred jeho strán býva → abakusový kvet.

Hlavica kružbová – druh → hlavice s motívom → kružby.

Hlavica kubická – druh → hlavice v tvare kocky so skosenými dolnými rohmi.

Hlavica kužeľová – druh → hlavice v tvare zrezaného kužeľa.

Hlavica listová – druh → vegetabilnej hlavice s motívom listov.

Hlavica lotosová – druh → vegetabilnej hlavice v tvare rozvinutého lotosového kvetu, vtedy sa nazýva otvorená al. puku, vtedy sa nazýva zatvorená.

Hlavica palmová – druh → vegetabilnej hlavice s palmovými motívmi.

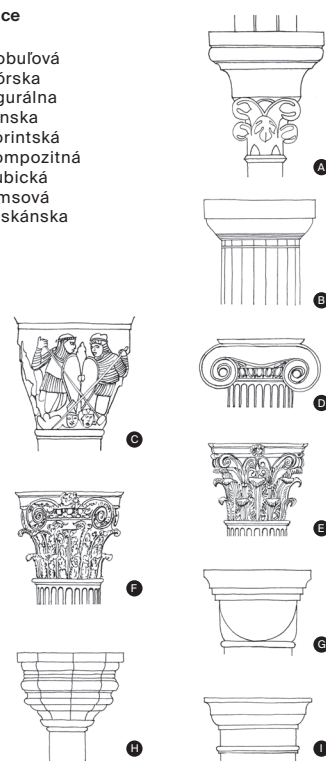
Hlavica papyrusová – druh → vegetabilnej hlavice v tvare rozvinutého papyrusového kvetu, vtedy sa nazýva otvorená al. puku, vtedy sa nazýva zatvorená.

Hlavica rímsová – druh → hlavice v tvare profilovanej → rímasy.

Hlavica toskánska – druh → hlavice, zloženej z → epitrachélie, → echinusu a → abakusu; v spodnej časti epitrachélie je → prstenec. Abakus je štvorcový, jeho horný okraj býva

Hlavice

- A bobuľová
- B dórska
- C figurálna
- D iónska
- E korinská
- F kompozitná
- G kubická
- H rímsová
- I toskánska

Hlavica komína

zdôraznený → pásikom, do ktorého prechádza hmota hlavice ľahkým → nábehom.

Hlavica vegetabilná – druh → hlavice s vegetabilnými motívmi; okrem → bobuľovej, → listovej, → lotosovej, → palmovej a → papyrusovej hlavice môže byť použitý motív rôznych plodov, úponkov a pod.

Hlavica zoomorfná – druh → hlavice so zoomorfnými motívmi.

Hlavička – plastické ukončenie predmetu, sprav. napojené na užšiu tyčovitú, resp. valcovitú časť, slúži na manipuláciu s predmetom.

Hlavička klinca – úderová plocha pri zarážaní do podkladu, rôznych tvarov (kruhov, štvorcových a pod.)

Hlavička skrutky – má priečnu ryhu na vloženie skrutkovača pri manipulácii.

Hlavička úchytky – slúži na uchopenie, máva rôzny tvar (guľový, profilovaný, kruhový a pod.)

Hniezdo – súčasť → sochy, vidlica v jej hornej časti, do ktorej je voľne zasadená zvyč. neopracovaná → vrcholová väznica.

Hniezdo guľometné – 1. drobná obraná → stavba so → strieľňami, často železobetónová, kupolovitého tvaru, určená ako stanovisko pre jedného obrancu, umiestnená na strategicky významnom mieste; **2.** súčasť → pechotného zrubu, liatinová → kupola so strieľňami, umiestnená na → streche.

Hodiny – časomerný prístroj, pracujúci na rôznych princípoch. Okrem slnečných hodín (väčšinou ako súčasť nehnuteľnosti) a ďalších typov bez strojového pohonu (presýpacie hodiny, vodné hodiny) sú najč. hodiny mechanické, vyskytujúce sa od sklonku 13. stor. Zdrojom energie býva → závažie, resp. → pero. Pero sa natáhuje pomocou → kľúčika, zasunovaného

na hriadeľ, ktorý môže byť situovaný v → kľúčikovom otvore v rámci číselníka. Stroj býva uložený v → schránke al. → skрини. Základné typy hodín sú: → vežové, → nástenné, → stolové, → stojacie a → vreckové hodiny.

Hodiny nástenné – usporiadané pre zavesenie, so závažím (niekedy perom) a kyvadlom, skladajúcim sa z tyče a šošovky. Typmi nástenných hodín sú: → konzolové, → kukučky, → lucernové, → obrazové, → pendlovky, → pilové, → prizmové, → rámové, → schwarzwaldky, → tanierové hodiny.

a) Hodiny konzolové – typ → nástenných hodín, kde súčasťou schránky je demontovateľná → konzola, ktorej funkciu v príp. použitia ako stolné hodiny preberajú štyri → nohy.

b) Hodiny kukučky – typ → nástenných hodín s drevenou schránkou v tvare domčeka so sedlovou strechou, zdobeného rezbami. Na čelnej stene je kruhový číselník, v štíte s → dvierkami je figurálny mechanizmus (kukučka) s píšťalovým ústrojom, zdrojom zvukového signálu. Energia je dodávaná závažím (v tvare šišky) a krokový mechanizmus je spojený s kyvadlom. Po r. 1730.

c) Hodiny lucernové – typ → nástenných hodín s hranolovou schránkou s rohovými stĺpkami a kruhovým číselníkom na čelnej strane, s jednou (do 17. stor.) al. dvoma ručičkami. Vo vrchole je osadený → zvonček, rozoznievaný → kladivkom.

d) Hodiny obrazové – → nástenné hodiny, kde číselník je komponovaný do → obrazu v → ráme. Rozšírené v 19. stor.

e) Hodiny pendlovky – → nástenné hodiny, kde vo vysokej presklennej schránke

(→ skрини) je v hornej časti umiestnený hodinový stroj, krytý číselníkom. Spodná časť je priestorom pre umiestnenie závažia na kladke a pre pohyb kyvadla. Rozšírené od konca 18. stor.

f) Hodiny pilové – nástenné hodiny s pilovou lištou upevnenou pred drevenou → podložkou. Hodinový stroj väčšinou v zdobenej kruhovej schránke sa vlastnou hmotnosťou posunuje nadol. Predstavujú typ hodín s gravitačným pohonom.

g) Hodiny prizmové – → nástenné hodiny, kde je mechanizmus osadený v ráme bez → výplní, na čelnej strane je číselník s jednou ručičkou. Typické pre 15. a 16. stor.

h) Hodiny rámové – → nástenné hodiny s číselníkom, osadeným do bohatého, často zlateného rámu, bežné od začiatku 19. stor.

i) Hodiny schwarzwaldky – zľudovená forma typu barokových → skrinkových hodín s číselníkom kruhového tvaru ako súčasti drevenej prednej steny, najč. s oblúkovým prevýšením. Kyvadlo visí pod strojom al. sa nachádza pred číselníkom. Predná stena často maľovaná.

j) Hodiny tanierové – → nástenné hodiny charakteristické kruhovým číselníkom v tvare → taniera, prekrývajúcim nevýraznú schránku s hodinovým strojom. Pred číselníkom je umiestnené krátke kyvadlo. Výskyt od konca 16. stor.

Hodiny stolové – určené k umiestneniu na pevnú podložku. (V príp., že hodiny sa nedajú identifikovať ako jeden z nasledujúcich 7 typov, používame ako názov termín hodiny stolové.)

a) Hodiny cestovné – → stolové hodiny, kde je na schránke je horizontálne umiestnený číselník.

b) Hodiny figúrové – → stolové hodiny v tvare ľudskej al. zvieracej figúry, často s pohyblivými časťami.

c) Hodiny lucernové – → stolové hodiny podobnej schránky ako nástenné lucernové hodiny.

d) Hodiny skrinkové – → stolové hodiny s kvadratickou drevenou skrinkou a presklenou otvárateľnou čelnou stenou. Skrinka na nízkych nožičkách máva striešku s architektonickou profiláciou, niekedy s → držadlom. Hlavný číselník býva sprevádzaný menšími (ukazovatele bitia, dátumu, mesiaca a pod.) v hornej, polkruhovo prevýšenej časti.

e) Hodiny stĺpkové – → stolové hodiny, kde sprav. kruhová schránka (príp. skrinka) je umiestnená na dvojici stĺpov, medzi ktorými je umiestnené kyvadlo. Často v kombinácii materiálov (kamenné stĺpy, drevená schránka a pod.)

f) Hodiny tabernákulové – → stolové hodiny s kubickou al. kvadratickou schránkou s presklenými stenami a výraznou strieškou. Predná otváracia stena s prevýšením hornej časti pripomína tvarom → svätostánok (syn. *tabernákulum*). Tento tvar opakuje aj číselníková doska s polkruhovým → štítom pre ukazovatele bitia.

g) Hodiny vežičkové – → stolové hodiny so strojom hodinovým, poháňaným perom so schránkou v podobe architektúry (veže). Mávajú nízky → podstavec, náročné stĺpiky, nesúce rímsu a vo vrchole → striešku so zvončekom. Na čelnej strane je kruhový číselník s dvoma ručičkami pre indikáciu času (hodín a minút), často v kombinácii s menšími číselníkmi pre meranie slnečného a hviezdneho času, fáz mesiaca, kalendár a pod. Kyvadlo môže

býť umiestnené vo vnútri schránky al. pred číselníkom.

Hodiny stojace – interiérový časomerný prístroj so závažím a kyvadlom. Vysoká štíhla drevená skriňa sa delí zvyč. na širšiu hornú časť → lucernu, strednú časť → driel a spodnú časť → podstavec. Lucerna s presklenou prednou stenou obsahuje hodinový stroj s číselníkom, v drieku sa pohybuje kyvadlo a je v ňom umiestnené závažie. Výskyt po pol. 17. stor.

Hodiny vežové – prístroj, skladajúci sa zo → hodinového stroja, osadeného v → ráme klietkového typu s prevodmi, zloženými z ozubených kolies. Z mechanizmu sa pohyb prenáša pomocou → tyče na → ručičky exteriérového číselníka. Energiu dodáva závažie (väčšinou kamenné na lane). Krokové ústrojenstvo má väčš. → kyvadlo, skladajúce sa z tyče a → šošovky. Závažie sa dvíha pomocou → kľuky.

Hodiny vreckové – mechanizmus umiestnený v → plášti s číselníkom, krytým → sklíčkom a často aj → vekom na → pánte. Ich súčasťou býva → retiazka. Druhom vreckových hodín sú → náramkové.

a) Hodiny náramkové – s plochým plášťom so sklíčkom a náramkom pre upevnenie na zápästie.

Hodváb – jemný tenký prírodný druh → textilu, spracovávaný zo zárodkov priadky morušovej, pôv. z Číny, v Európe vždy vysoko hodnotený. Tkaniny z hodvábných vlákien sa používali na výrobu cenných a slávnostných odevov a iných honosných → textílií, → rúch liturgických a → textílií liturgických. Hodvábnymi vláknami rôznych farieb sa často realizovala aj → výšivka. Základné druhy sú hodváb lesklý a hodváb matný (surový).

Základnými druhmi hodvábných tkanín sú →atlas, →satén, →damask, →brokát, taft, rips a hodvábný →zamat – velúr.

Holba – →nádobu na pitie piva, s valcovým al. kónickým →telom, →korbel' s obsahom cca 0,7 l, s jedným →uchom a často i s →vrchnákom na →pánte; kovová, drevená, sklenená al. keramická, vrchnák sprav. kovový.

Holubník – druh →hospodárskej stavby pre chov holubov, má formu rôzne veľkej búdky s viacerými výletovými otvormi, umiestnenej najč. na →fasáde niektorej zo stavieb →hospodárskeho dvora, príp. na drevenom →stĺpe, zvyč. na →dvore.

Horizont – pohľadová línia oddeľujúca povrch zeme od oblohy.

Hospic – druh samostatnej →profánnej cirkevnej stavby al. súčasť →cirkevného centra, druh →charitatívnej stavby určenej na prechodné ubytovanie a zabezpečenie bezplatnej stravy návštevníkov, napr. →pútnických miest. Máva sprav. jednoduchú →dispozíciu (→chodba a spoločná →spáľňa).

Hostinec – druh →občianskej stavby, slúžiacej na prechodné ubytovanie cestujúcich, najč. kupcov, ktorí tu uskladňovali tovar, povozy a ustajňovali záprahy; **1.** druh →areálu, pozostávajúceho z →budovy hostinca a z priestranného →dvora s →hospodárskymi stavbami (→kočiareň, →stajňa, →voziareň). Mestský hostinec s vyšším štandardom sa približoval neskoršiemu →hotelu. Druhom hostinca je →prícestný hostinec; **2.** v dedinskom prostredí môže mať formu →hospodárskeho dvora. V tom prípade tvorí jadro →dom s →krčmou, menším počtom →izieb na ubytovanie hostí a príp. obydlí vlastníka (prevádzkovateľa). Ďalšími

→stavbami sú →voziareň a →stajne, resp. ďalšie →hospodárske stavby.

Hostinec prícestný – druh →hostinca, →areál, pozostávajúci z →budovy prícestného hostinca a →dvora, na ktorom samostatne stála →voziareň, s možnosťou požičania al. výmeny záprahu za odpočinutú kone a na prenocovanie cestujúcich, teda v oficiálnej dopravnej a poštovej službe. Zriaďoval sa v okrajových častiach →miest a →dedín pri významných križovatkách a na hlavných cestných ťahoch.

Hotel – druh viacpodlažnej →občianskej stavby, slúžiacej na prechodné ubytovanie v individuálnych →izbách al. →obytných bunkách. K štandardu vybavenia patrí →vestibul, →kaviareň, →reštaurácia, →garáže a pod. Poskytovaním iných doplnkových služieb sa hotel líši od →hostinca.

Hovorňa – súčasť →konventu, →priestor určený pre styk rehoľníkov s verejnosťou, situovaný vo východnom →krídle (ak je →kláštorňý kostol orientovaný) v blízkosti →vrátnice.

Hrad – stredoveké feudálne sídlo, druh →areálu s →opevnením, s obytnou, správnu a obranno-strážnou funkciou, situovaného na prirodzene chránenom mieste (ostroh, bažina, sútok riek). Centrálnou časťou je →hradné jadro, ku ktorému sa postupne pripojilo jedno al. viaceré →predhradia, priradované aditívne al. radiálne. Z →pivnice hradu mohli viesť →katakomy. Hradý rozlišujeme: – podľa vlastníctva (kráľovský, komitátny, šľachtický (pozri aj →hrádok), župný, mestský, cirkevný), – podľa polohy (výšinný, ostrožný, rovinný (zvyč. obkolesený →vodnou priekopou, aj vodný), – podľa →dispozície hradného jadra (s →obytnou vežou, s →útočistnou vežou, s palácovou

dispozíciou, s plášťovou dispozíciou, →kastel).

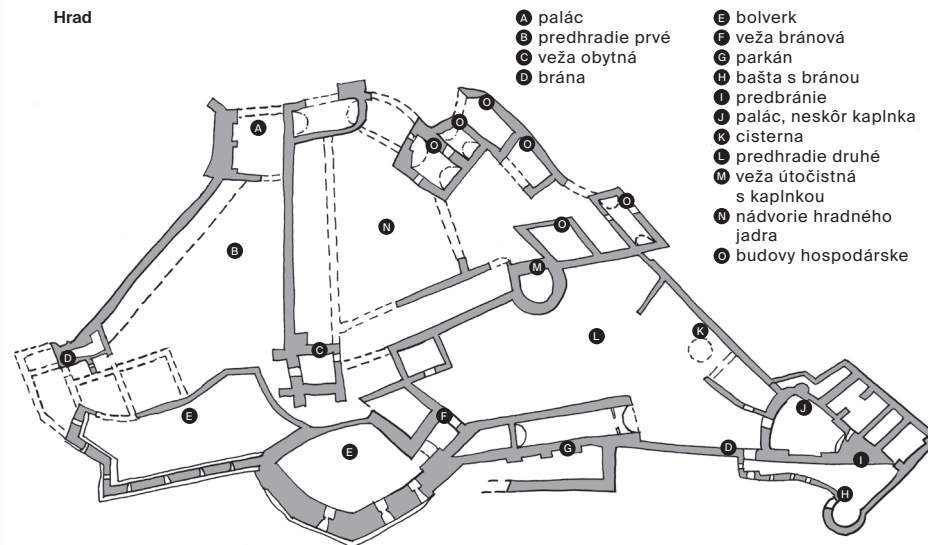
Hradba – základný obranný lineárny prvok →opevnenia, umelo vytvorená →stavba nad úrovňou terénu, vytvárajúca súvislú líniu, chrániaca ohradený priestor proti napadnutiu. Najč. tvorí súvislý prstenec po celom obvode opevnenia, niekedy je vybudovaná iba v nechránenej časti obvodu priestoru (pri sútoku riek, na šiji ostrohu). Druhmi hradby sú →val, →drevená hradba, →hradbový múr, →palisáda; pri →bastiónových opevneniach (→kurtina, →glacis) hradba mohutnie do šírky. Hradba býva často stavebne spojená s ďalšími obrannými prvkami (→bašta, →bastión, →batería), vstup cez hradbu umožňuje →brána.

Hradba drevená – súčasť →opevnenia →opevnených sídlisk (→hradisko, →dvorec, →kastel), druh →hradby,

→val, budovaný z →drevozemných konštrukcií, kde →kolová, →komořová al. →zrubová konštrukcia nielen spevňuje jadro →násypu, ale prejavuje sa na povrchu valu ako obloženie jeho →líc (drevený →plášť), príp. ide o dvojradovú →palisádu, kde vnútorný priestor vyplní zemina al. kameň.

Hradisko – druh →archeologického areálu; **1.** druh →opevneného sídliska, viac-menej polyfunkčného, sprav. väčších rozmerov, so zložitým systémom →opevnenia (na rozdiel od starších opevnených sídlisk), budovaný od mladšej doby bronzovej do stredoveku. Tento druh hradiska budovaný v dobe laténskej sa nazýva →oppidum. Popri obytnej funkcii bolo hradisko centrom kultu, obchodu, obrany, správy a výroby. Súčasťou hradiska bolo opevnenie (→val, príp. doplnený murovaným →plášťom al. →drevená hradba, často s →klieš-

Hrad

ťovou al. → polkliešťovou bránou, s → bermou a → priekopou v rôznych kombináciách) chrániace sprav. celý priestor, ktorý bol v mnohých prípadoch členený ďalším valom na → akropolu a → predhradie, príp. viacero predhradí. Podľa situovania v krajine delíme hradiská na: nížinné barinné, nížinné ostrožné, výšinné a výšinne ostrožné; **2.** druh menšieho → opevneného sídliska so strážnou, príp. útočistnou funkciou, ktorý bol spoločne s veľkými hradiskami súčasťou obranného systému v rámci ovládnutého územia, opevnený podobne ako hradisko v bode 1, často iba s jedinou stavbou, pravdepodobne pre potreby vojenskej posádky. Takýto typ hradiska, budovaný v dobe laténskej, sa nazýva → hrádok.

Hradlo – druh → stanovišťa strážnika oddielu so → zabezpečovacím zariadením.

Hrádok – **1.** druh → archeologického areálu, druh nevelkého → hradiska budovaného v dobe laténskej, situovaného na terénnu vyvýšeninu, pravdepodobne s prechodným osídlením a s prevládajúcou obrannou, resp. strážnou a útočistnou funkciou; **2.** druh → pevnostnej stavby príbuznej → hradu, sídlo nižšej šľachty (zemanía), s → opevnením, obytnou a obranno-strážnou funkciou, na okraji → intravilánu pri prístupovej → ceste al. v → extraviláne na strategicky významnom mieste (cesta, brod a pod.). Skladá sa z → obytnej stavby (najč. rozmerovo redukovaná → obytná veža), → hospodárskej stavby al. stavieb, obkolesených → hradbou, najč. → valom a → priekopou.

Hranica – pomyselná, avšak jednoznačne definovaná čiara, ktorá vyznačuje okraj územia tvoriaceho špecifickú

ky (napr. chránený) celok, napr. → parcelu.

Hraničník – druh → malej architektúry, kamenný → pilier, → stĺp, → pylón, príp. iný útvar, označujúci hranice krajiny, panstva svetského al. cirkevného (→ kapitula), → mesta, mestskej štvrte, chotára a pod. Môže obsahovať heraldické al. epigrafické údaje. Porovnaj → mílnik.

Hranol – **1.** mnohostenné teleso, ohraničené dvoma rovnobežnými zhodnými polygonálnymi → základňami a zodpovedajúcim počtom bočných → stien. Porovnaj → kváder; **2.** drevný opracovaný materiál, používaný do → konštrukcií.

Hrdlo bastiónu – súčasť → bastiónu, strana bastiónu, otvorená do → nádvorí → pevnosti. Druhom hrdla bastiónu je → krčok.

Hrdlo cisterny – nadterénna zúžená časť → cisterny, opakujúca tvar → pôdorysu cisterny, lemovaná múrikom.

Hrebeň – → najvyššia hrana → kavaliera → bastiónových pevností, privrátená k → banketu.

Hrebeň strechy – najvyššia, zväčša vzdorovná (môže byť aj šikmá, zalomená al. zakrivená) hrana rôznych tvarov striech, tvoriaca vrchol → strešných rovín (→ pultovej, → sedlovej, → valbovej, → manzardovej a i. strechy).

Hrebienok – zvýraznenie hrán → výsečí → klenby, vytvorené v → omietke vytiahnutím do striešky nad úroveň ostatných omietnutých častí, niekedy aj na hranách → prs klenby, kde hrebienky napodobňujú → sieťové či → hviezdicové klenby.

Hrdlo nádoby – horná zúžená časť → nádoby na uchovanie tekutín, uzatvárané → zátkou (vnútro niekedy zdrsnené, aby zátku lepšie držala) al. → uzáverom.

Hrnček – nápojová → nádoba najč. keramická al. porcelánová, zvyč. valcového, príp. baňatého → tela, obyč. s jedným → uchom.

Hrnčina – všeobecné označenie pre bežné → keramické hrnčiarске výrobky, zhotovené z pálenej hliny, pórovité, 1 × vypalované, jednoducho zdobené al. bez výzdoby, opatrené obyč. len hnedou al. zelenkastou priesvitnou zemitou → glazúrou.

Hrob – **1.** sprav. súčasť → archeologických areálov (napr. → pohrebisko, → sídlisko a i.), druh → sepulkralnej stavby, druh → nehnuteľného archeologického nález, miesto určené na uloženie tela mŕtveho, príp. jeho pozostatkov. Niektoré hroby al. skupiny hrobov boli v rámci pohrebiska oddelené → ohradou al. → žľabom. Prvé ojedinelé hroby boli kostrové. Nachádzali sa na → sídlisku, niekedy dokonca priamo v → sídliskových objektoch. Ojedinele sa hroby nachádzajú aj v areáli → rondelu. Kostry v hrobach ležali prevažne v skrčenej (spánkovej) polohe. Ojedinele sa kostry nachádzajú viac-menej pohoďené v → sídliskových jamách. Podľa vonkajšieho vzhľadu rozoznávame → hrob plochý a → mohylu, podľa uloženia pozostatkov do zeme, príp. nad úroveň súvekeho terénu → podzemný, → jamový, → nadzemný hrob, podľa spôsobu pochovávaní – pohrebného ritu, → kostrový, → žiarový, → popolnicový → symbolický; **2.** súčasť → cintorína al. → sepulkralných stavieb, malý, viac al. menej stavebne upravený → priestor na uloženie → rakvy s pozostatkami zomrelého. Druhmi hrobov, situovaných pod zemou sú → hrobová jama, → hromadný hrob, → hrobová komora (ak je krytá → náhrobkom, ide o → komorový hrob),

druhmi, situovanými nad zemou sú hrobová komora v → mohyle a → loculus v nadzemných → hrobových stenách. Pozostatky môžu byť uložené aj bez hrobu v → sarkofágoch, a to v → mauzóleu, → kryptách al. priamo v nadzemnom priestore → kostola.

Hrob hromadný – druh → hrobu s → hrobovou jamou na uloženie pozostatkov viacerých zosnulých. Často na → morovom, → cholero vom al. → vojenskom cintoríne.

Hrob jamový – druh → kostrového hrobu, uloženého v → hrobovej jame, → sídliskovej jame al. podzemnej → hrobovej komore, príp. → žiarový, popol je uložený v menšej jame.

Hrob komorový – druh → hrobu s vymurovanou podzemnou → hrobovou komorou, krytou väčš. → náhrobkom.

Hrob kostrový – druh → hrobu, nad rozdiel od → popolnicového hrobu je do hrobu uložené celé telo. V kostrovom hrobe ako → archeologickom nález ležali kostry v hrobach prevažne v skrčenej (spánkovej) polohe.

Hrob masový – druh → hrobu, nie je známe, koľko ľudí je v hrobe pochovaných, ani ich mená. Porovnaj → skupinový hrob.

Hrob nadzemný – druh → hrobu, pozostatky sú voľne uložené na úrovni terénu (v podstate neidentifikovateľný v prípade, že nebola navrhovaná → mohyla) al. v nadzemnej → hrobovej komore v mohyle.

Hrob pamätný – súčasť → pamätného cintorína, druh → hrobu, v ktorom je pochovaná významná osobnosť al. skupina ľudí, ktorej historický prínos je spojený s významnou udalosťou. Hrob máva → náhrobok. Hrob môže byť súčasťou → dvoj-, resp. → trojhrobu, pričom každý zosnulý môže mať svoj osobitný → náhrobník al. môžu

mať jeden spoločný. Pamätný hrob je v niektorých prípadoch spojený s → pomníkom, ktorý zvyšuje jeho informačné a pietne poslanie.

Hrob plochý – druh → hrobu bez vyznačenia nad terénom, i keď v niektorých prípadoch môžeme nad úrovňou súvekeho terénu predpokladať prekrytie kameňmi (balvanmi, doskami), príp. označenie napr. kamennou → doskou.

Hrob podzemný – druh → hrobu, pozostatky sú uložené pod úrovňou terénu.

Hrob popolnicový – druh → žiarového hrobu, popol je uložený v urne. Druhom popolnicového hrobu je → skrinkový hrob. V prípade novovekých hrobov hovoríme o → urnovom hrobe.

Hrob s náhrobkom – súčasť → cintorína, druh → hrobu vo forme → hrobovej jamy al. → komorového hrobu, v nadzemnej časti prikrytého, resp. označeného → náhrobkom. Druhmi hrobu s náhrobkom sú → dvojhrob a → trojhrob.

Hrob skrinkový – druh → popolnicového hrobu, ktorého → hrobová jama je obložená kamennými → doskami.

Hrob skupinový – druh → hrobu, v ktorom je pochovaná skupina ľudí, pričom je známy ich počet, resp. mená. Porovnaj → masový hrob.

Hrob symbolický – napodobenie → hrobu, bez pozostatkov, pietny → náhrobok (aj s naznačením plochy hrobu, napr. → obrubníkom, → mrežou, → náhrobnou doskou) zosnulého, ktorého hrob sa nezachoval, nie je hrobom s pozostatkami.

Hrob urnový – názov používaný pre novoveký → popolnicový hrob.

Hrob žiarový – druh → hrobu, uloženie popola do menšej → hrobovej jamy. Druhom žiarového hrobu je → popolnicový hrob.

Hrobka – súčasť → sepulkrálnych stavieb, môže byť súčasťou → pohrebnej kaplnky, podzemný, stavebne upravený komunikačný a manipulačný priestor, slúžiaci na uloženie pozostatkov väčš. viacerých zomrelých vo voľne postavených → rakvách, → sarkofágoch, príp. je riešený ako → kolumbárium. → Vstup býva zakrytý vodorovnou kamennou → doskou. Druhom hrobky je → krypta.

Hrobka s náhrobkom – druh → hrobky krytej iba → náhrobkom (nie stavbou), prístupná je po nadvihnutí → náhrobnej dosky.

Hrot – predná hrana → bastiónu, → roh, → kliešti, → ravelínu, → kornišonu, → kontragardy, → redanu, zovretá → čelami, smerujúca do → predpolia.

Hrotnica – súčasť → krovu, zvislý stredový prvok → striech centrálnych → pôdorysov, prechádzajúci nad úroveň strešného plášťa, kde sú na jeho vrchol nasadzované dekoratívne prvky (makovice, križe a pod.)

Hrúbka klenby – určená vzdialenosťou medzi → lícom a → rubom klenby, meranou v → závere klenby. Závisí od druhu → stavebného materiálu, použitého na jej zhotovenie.

Hrubovanie – druh tesárskeho opracovania, pri ktorom sa z čiastočne rozpracovanej → guľatiny (pozri → vrubovanie) odsekávajú al. odštiepujú rôzne hrubé triesky, čo možno najbližšie k stanovenému profilu → trámu; výsledkom je nedočistený trám z → guľatiny.

H-trnož → trnož lištová, tvorená dvoma → spojmi nožnými medzi susednými → nohami. Spoje sa nekrížia, ale v strede ich spája ďalšia lišta.

Humerál – súčasť → liturgického rúcha kňaza r. kat. cirkvi. Štvorcipa ľanová šatka, v dvoch rohoch so → stuhou,

obleka sa pod → albu okolo krku, cez ramená a hrud', upevnená stuhami okolo hrude a chrbta. Materiálom je ľanové → plátno, bez dekoru.

Humpen – typ → dutého skla, mohutná → čaša kónického al. valcového → tela, niekedy s → vrchnákom. Bohato zdobený humpen (vačš. maľovaný) na slávnostné prípitky sa nazýva → vilkum.

Hypogonation – súčasť → liturgického rúcha, jedna z → biskupských insígnií v cirkvi v.o. Štvorcový al. kosoštvorcový kus → hodvábu, napnutý na → kartón, zdobený → výšivkami s motívom → križa, meča al. Krista ako sudcu (symbol úradných práv biskupa). Hypogonation sa priväzuje o opasok hodvábnou šnúrou, vyvinul sa zrejme s rituálneho obrúška, ako v cirkvi r. kat. → manipulus.

CH

Chata – 1. objekt postavený primárne na dočasné bývanie, sezónny pobyt, individuálnu rekreáciu al. organizované rekreačné pobyty. Stavané najčastejšie vo voľnej prírode, v horskom prostredí, v blízkosti vodných plôch, v → extraviláne, ale postupne aj v → intraviláne obcí, v záhradách a ako nepôvodný stavebný druh aj v obytnej → zástavbe dediny; 2. jednoduchá ubytovňa pre turistov (horská chata, turistická chata).

Chata partizánska – druh → pamiatky histórie, drevená, sprav. → zrubová al. murovaná → stavba, nachádzajúca sa v prírodnom prostredí, ktorá slú-

žila ako dočasný príbytok partizánov (partizánskeho štábu). Často sa v nej uskutočňovali dôležité rokovania a rozhodnutia. Porovnaj → partizánsky bunker.

Cheder – súčasť → synagógy al. samostatná → stavba v blízkosti synagógy, vo funkcii základnej → školy židovského učenia, navštevovanej deťmi od 5 rokov. Skladba → priestorov je ako pri bežných školách.

Chinoiseria – 1. súčasť → parku, importované diela čínskeho umenia (→ vázy, → sochy) a ich napodobeniny, príp. imitácie orientálnych stavieb (mostíky, → pavilóny v tvare pagody a pod.) umiestňované v parku ako solitéry; 2. napodobňovanie a rozvíjanie čínskych motívov pri formovaní a výzdobe → porcelánu (pozri → indiánske kvety), → nábytku (→ lak orientálny) a pod. – napr. výjavy zo života Číňanov, Japoncov. Pri porceláne často splyva s pojmom → japonéria.

Chiton – súčasť → mimoliturgického odevu, nosená duchovnými cirkvi v. o. Spodné rúcho, podobné → albe al. → sticharionu, jednoduché, košeľového strihu, z ľanového al. bavlneného plátna, v páse prepásané, pod krkom spojené a uzatvárané na ľavej strane. U laického duchovenstva biele, u mníchov čierne. (syn. *podrjasnik*)

Chliev – súčasť → hospodárskeho dvora, druh → hospodárskej stavby pre chov ošípaných, príp. aj hydiny, kôz, oviec, zajacov. Murovaná, drevená al. kombinovaná jednopriestorová menšia stavba (výška okolo 1,2 m), rozdelená niekedy na časti nízkymi → priečkami. Vyskytujú sa aj dvojpodlažné chlievy, horný priestor pod → pultovou strechou slúžil ako → kurín al. na odkladanie nástrojov. Chliev býva

umiestnený v prednej časti → dvora za → maštálou al. oproti nej.

Chlopňa – môže byť časťou → rámu okenného krídla v prípade → dvojkrídlového okna al. → rámu dverného krídla v prípade → dvojkrídlových dverí. Lišta, ktorá pritláča k → zárubni druhé dverné al. okenné krídlo, prikrýva časť jeho rámu a umožňuje lepšie tesnenie. Môže byť rôzne profilovaná. Pri → skriňovom nábytku väčš. pripevnená na ľavé krídlo. (*hovor. klapačka*)

Chodba – druh → horizontálnej komunikácie v → stavbe, dlhší krytý, najč. uzatvorený → priestor, slúžiaci na sprístupnenie → priestorov po jednej al. oboch jej stranách. Často tvorí vnútornú časť → dispozície bez priameho osvetlenia, príp. s → oknami na oboch koncoch al. so → svetlákmi nad → vstupmi. Môže tvoriť samostatný → trakt. Do chodby boli zvyč. situované → vymetacie otvory → kachlí z prilahlých → priestorov, → kozúbky, al. tadiaľ mohla prebiehať spodná časť → telesa → vlašského kómina. Druhom chodby je → priechod.

Chodba arkádová – súčasť → kláštora, → kaštieľa, príp. reprezentačnejšieho → mestského domu a pod., leží na vonkajšom obvode → dispozície, orientovaná do → dvora, pričom na jednej, al. obidvoch pozdĺžnych stranách je otvorená → arkádami na → pilieroch al. → stĺpoch. Druhom arkádovej chodby je → podluby.

Chodba delostrelecká – časť → kaze-mát, druh → galérie s → delovými komorami a → delovými strieľňami.

Chodba konventná – súčasť → konventu v → kolégiu al. → konventnej školy v → kolégiu, stavebne obdobná ako → ambit, ale bez prísnej klauzúry.

Chodník – druh → cesty, sprav. súčasť → ulice, určená najmä pre chodcov, často výškovo al. materiálovo odlišená od časti vymedzenej pre dopravu. Druhom chodníka je → parkový chodník.

Chodník parkový – súčasť → cestnej siete → záhrady al. → parku, druh → komunikácie určenej najmä pre chodcov, často výškovo al. materiálovo odlišenej od časti vymedzenej pre dopravu. Porovnaj → parková cesta.

Cholvarky – viď **kopanice**

Chór – časť → svätyne, oddelená od → lode sprav. → víťazným oblúkom, príp. → cancelli, na opačnom konci → záverom svätyne.

Chrbát – zadná → stena → skriňového nábytku.

Chrbát oslí – druh → stlačeného oblúku, vo → vrchole s vyťahnutou špičkou.

Chrlič – druh → architektonického článku, slúžiaceho ako vyústenie → strešného žľabu zo → striech, → oporných pilierov a pod., značne vyložený, aby voda dopadala ďalej od → múru. Pôvodne → žľab, neskôr sprav. fantastických antropomorfných al. zoomorfných tvarov, pričom voda vyteká z ústneho otvoru. Z → kameňa al. plechu – vtedy máva zospodu podperné → rameno.

Chrómovanie – technológia nanášania vrstvy chrómu na rôzne druhy povrchov (oceľ, hliník, plast) galvanickým pokovovaním, čím vzniká tvrdá, lesklá ochranná vrstva s odolnosťou voči korózii. Priemyselné chrómovanie je od 20. rokov 20. stor. uplatňované aj v → modernej architektúre a → dizajne nábytku, pochrómované prvky a → mobiliár sa stali jedným z vizuálnych znakov modernej estetiky.

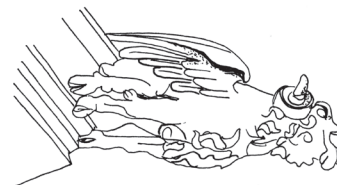
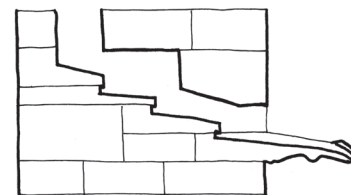
Chronogram – nápis v próze, z ktorého je možné určiť dátum súčtom, veľko-

stou al. farbou odlišených písmen, udávajúcich hodnoty rímskych čísel. Môže byť aj dvojnásobný, vtedy je treba výsledok deliť dvoma. Chronogram ukrytý v básni je → chronostichon.

Chronostichon – je → chronogram vo veršoch.

Chudobinec – druh → charitatívnej stavby, slúžiacej obecným chudobným; predchodcom je → špitál.

Chyžka – druh → ľudového domu, obytný → priestor al. samostatná → stavba sezónneho bývania. Chyžky mohli slúžiť ako sezónne obydliá pastierov, ale vznikali aj pri chotárnych → maštaliach ako jednoduché sezónne obytné stavby roľníkov v → extraviláne, ktoré sa tak stali ich ďalším hospodárskym centrom, čo viedlo v niektorých oblastiach k dvojrezidenčnosti. Vplyvom miestnych podmienok sa niektoré sezónne obydliá menili postupne na trvalé. (*hovor. chyža*)

Chrlič

Ikona – všeobecné označenie pre sakrál. posvätný → obraz v cirkvi v. o. (z gréckeho eikon = vyobrazenie). V zmysle teologickom predstavuje ikona autentický "portrét", čo sa premieta do prísnych pravidiel pri jej tvorbe, ktorú charakterizuje dodržiavanie kánonu a určených postupov, používaním ustálených typov, ideovo-obsahových schém a predpísaných formovo-výrazových prostriedkov. Ikona je najč. → maľba, zriedkavo → reliéf. Maľovaná prevažne temperou na → dreve, príp. na → plátne, sporadicky sa vyskytujú ikony tepané v → kove, → ryté v → dreve al. → vyšívané na plátne. Ikony sú neoddeliteľnou súčasťou zariadenia → sakrál. stavbách v cirkvi v. o., no nachádzajú sa aj v → profánnych stavbách (v školách, v domácnostiach a pod.). Ikony sú prenosné al. pevne zabudované (v → ikonostase, na → žertveniku, → prestole a pod.). Ikona zabudovaná v ikonostase tvorí spolu s jeho ďalšími súčasťami a s ostatným zariadením kostola liturgiou určenú funkčnú jednotu.

Ikona s klejmou – hlavnú obrazovú plochu s postavou svätca rámujú viaceré menšie plochy so zobrazeniami výjavov zo života daného svätca.

Ikona s príkrovom – má plochu okrem postáv, resp. inkarnátov pokrytú ochranným kovovým krytom, zhotoveným väčš. z tepaného al. cizelovaného zlatého al. strieborného plechu, niekedy zdobeného aj → drahými kameňmi.

Ikona procesiová – typ ikony zvyč. dekoratívne rezbársky orámovanej, upevnená je na dve horizontálne → tyče na nosenie. Zvyč. maľovaná obojstranne. Ďalšie typy ikon sú prázdnik a tabletka.

Ikonostas – ideovo jedna z najdôležitejších súčastí vybavenia interiéru → kostola v. o. Drevená al. murovaná konštrukcia, ktorá s → ikonami, upevnenými na nej v niekoľkých radoch nad sebou, vytvára nepriehľadnú stenu medzi loďou a svätynou kostola. Pôvodne nízka drevená prepážka (→ cancelli), neskôr stĺpmi a kladim opticky prevýšená (templon), nakoniec vysoká až po klenbu (vyplňajúca celú plochu rozhrania lode a svätyně). Do svätyně a príp. jej bočných

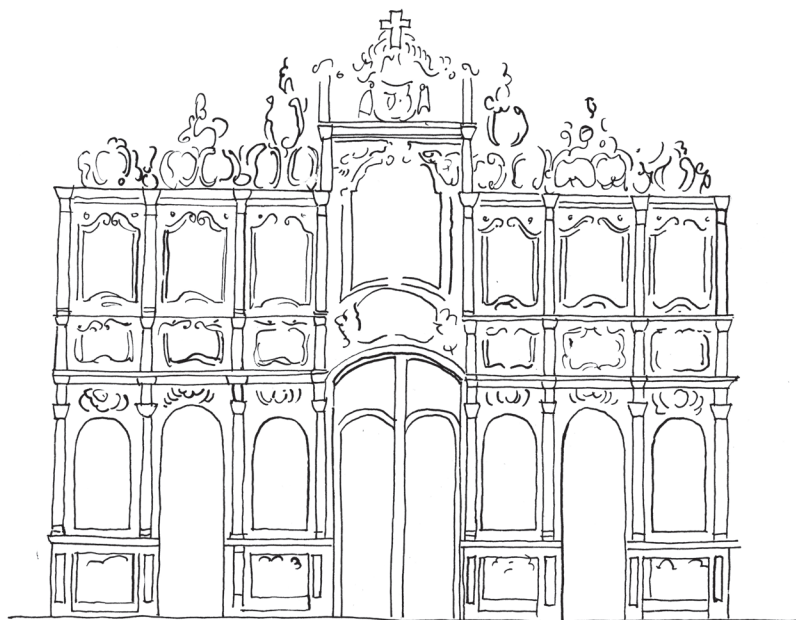
priestorov (prothesis, diakonikon) sú v ikonostase tri vchody. Bočné obyč. bez → výplne, zastreté závesom (→ vellum). Stredné, tzv. → cárske dvere, s dvojkrídlovou drevenou výplňou, vedú k → prestolu. Ikony sú na ikonostase rozmiestnené podľa ustanoveného kánonu, čiastočne však odlišného v jednotlivých geografických oblastiach a rítoch. V našej oblasti je to obyč. nasledovné rozmiestnenie: Spodný rad: → antependiá, niekedy s ikonami voľnejšej ikonografie.

2. rad – medzi dverami: 4 hlavné ikony

3. rad: 12 prázdnikov, v strede nad cárskymi dverami Posledná večera.

4. rad: 12 apoštolov, v strede Kristus Pantokrator.

Vrchný rad: medailóny s prorokmi,

v strede vrchol s Kalváriou.

Drevené ikonostasy majú obyč. konštrukčné časti i orámovanie ikon bohato vyrezávané a polychrómované, slohovo a dekoratívne jednotné s riešením prestola a → žertvenika.

Iluminácia – druh → ilustrácie, → knižná maľba, výtvarné sprevádzanie rukopisných → kníh (najmä v stredoveku). Ide o celostránkovú → maľbu, → miniatury medzi textom, → bordúry, miniatúrnú výzdobu na okraji listov (napr. → marginálie), → iniciály a pod.

Ilustrácia – obrazový doprovod → kníh. Niektoré rukopisné knihy a → inkunábuly boli zdobené → ilumináciami, tlačené knihy → technikami grafickými.

Infirmiár – súčasť → špitálskeho domu, príp. → konventu, → priestor slúžiaci ako → nemocnica.

Iniciála – začiatkové písmeno v rukopisej al. tlačenej → knihe, zdôraznené veľkosťou, farebným riešením a ornamentálnou al. figurálnou výzdobou.

Inkrustácia – plošná umeleckoremeselná technika, → 1. stolárska výzdobná technika, → vykladanie → súčastí architektúry (napr. → dverných výplní, → dlážok, → obložení stien) a iných artefaktov, → nábytku, ale aj iných drevených predmetov, kedy sa do vyhlbených častí ich povrchu vkladajú iné, kontrastne pôsobiace materiály. Medzi inkrustácie patrí → intarzia a → mramorová mozaika; → 2. zlatnícka technika, → tiazovanie a → niello.

Inkunábula – prvotlač, označenie pre najstaršie knižné tlače do roku 1500, ich počiatok určuje vynález knižtlače r. 1445.

Insígnie biskupské – predmety rôzneho druhu, slúžiace biskupovi ako znaky hodnosti a symboly duchovného panstva. V cirkvi lat. o. i v. o. sem patrí → liturgické rúcho, pokrývka

hlavy (→ mitra, → kamelauchion), → biskupská barla, → biskupské kreslo. Ďalej v cirkvi lat. o. → pileolus, → biskupský prsteň a → pektorál, v cirkvi v. o. → enkolpie, → omophorion a → hypogonation. Okrem uvedeného sú biskupskými insígniami aj insigniálne práva.

Intarzia → stolárska výzdobná technika, vykladanie → dreva iným drevom al. iným materiálom (→ kovom, → drahými kameňmi, → slonovinou, → rohovinou a pod.), pri ktorých sa dopredu zložený a fixovaný dekor prilepi na povrch nábytku.

Intarzia prostá – výlučne s použitím → dreva, skladaná z dielikov → dých rôznej farby a textúry. Technikou prostej intarzie sa vytvára intarzia rámčeková, t.j. vnútorné rámovanie plôch (napr. → dvierok, → zásuviek).

Intarzia kombinovaná – s ďalšími materiálmi. Zložitejšie geometrické intarzie (napr. parketová z doštičiek geometrického tvaru, skladaných do parketového vzoru), intarzie s rastlinným dekorom, zobrazením architektúry al. s figurálnou výzdobou. Pri kombinovanej intarzii sa používajú ďalšie materiály, → slonovina, perleť, → rohovina, kosť, → korytnačina, → kov. Sem patrí renesančná certosina, trojuholníkové al. štvorcové diely rôznych materiálov, skladané do geometrických obrazcov, → marketéria a → technika Boulleova.

Interiér – súhrn všetkých → vnútorných priestorov → stavby, usporiadaných do určitej → dispozície.

Interkolumnium – priestor medzi dvoma susednými → stĺpmi.

Internacionálny štýl (medzinárodný štýl) – všeobecné označenie nového architektonického myslenia začiatku 20. stor. Základné znaky: asymetrické

ká kompozícia, jednoduché kubické formy, ocelová → skeletová konštrukcia výškovej budovy, zavesená presklená → fasáda, široké horizontálne pásy → okien, hladké bezozdobné → priečelia.

Internát – súčasť → internátnej školy, druh viacpodlažnej → občianskej stavby, slúžiacej na prechodné ubytovanie v individuálnych → izbách al. → obytných bunkách. Jeho → dispozícia obsahuje aj → priestory slúžiace na denný pobyt žiakov, študovne, spoločenské priestory, niekedy aj telocvičňu, pracovne pre vychovávateľov a lekársku službu, izolačné izby. Na prvom → podlaží býva → vestibul, vrátnica a spoločná stravovacia časť: → jedáleň, → kuchyňa, → sklady a samostatné hygienické zariadenia. Druhým internátu sú → konvikt, → seminár a → alumneum.

Intonako – druh → štukovej omietky, tvoriacej vrchnú vrstvu dvojvrstvového podkladu pod → fresku.

Intravilán – územie vo vnútri → sídla, ohraničené vonkajším obvodom zastavaných plôch a k nim prilehlých → parciel. Skladá sa sprav. zo → zástavby, → verejných priestranstiev a pod.

Invalidovňa – druh → charitatívnej stavby, útulok pre vyslúžilých, chorých, invalidných vojakov, u nás zväčša → dispozíciou prispôsobený → mestský dom, najč. → chodbový. Porovnaj → špitál.

Izba – 1. súčasť → dispozície ľudového domu, hlavný obytný → priestor, situovaný prevažne do → ulice, do

ktorého sa vchádza z → pitvora, príp. → prejazdu al. → dufartu, svetlý a čistý priestor, ktorý vznikol z → čiernej izby priestenním → ohniska, resp. → čelustí pece do pitvora; 2. súčasť → dispozície meštianskeho domu, → priestor určený na denné bývanie. Býva situovaný do → ulice (v → hlavnom, príp. → uličnom krídle), ale aj do → dvora (v → dvorovom krídle). Izba tvorí najhonosnejší priestor s → kúreniskom, steny môžu mať → drevené obloženie. Vývojovo totožná s izbou → ľudového domu; 3. súčasť → obytnej bunky, → bytu; 4. súčasť dispozície → občianskej stavby, slúžiacej na prechodné ubytovanie al. na liečenie a opateru chorých (→ hotel, → liečebný dom, → nemocnica).

Izba čierna – najstaršie vývinové štádium → izby → ľudového domu pred prenesením → ohniska, resp. situovaním → čelustí pece do → pitvora (→ čiernej kuchyne). Dym nie je odvádzaný → komínom, a sprav. ani → dymníkom. V čiernej izbe bol → strop oproti ostatným priestorom vyšší o 50 – 100 cm a dym unikal do → podstrešia škárami v strope bez pevného → záklopu, dvernými, okenými a inými malými otvormi v stene, vytvorenými na tento účel. Čiernu izbu mohli spevňovať → polenice.

Izba predná – druh → izby, názov slúži na odlišenie v prípade, ak v → dome je → zadná izba.

Izba zadná – druh → izby, vznikajúcej prístavbou ku dvojdielnej → dispozíciou ľudového domu, premenou → komory na izbu a pod.

J

Jad – židovský obradný predmet, ukazovátka v tvare ruky s vystretým ukazovák, nesenej na → rukoväti. Väčš. je vyhotovený zo → striebra s → liatym, → tepaným a → cizelovaným dekorom a profilovaním rukoväte. Používa sa ako pomôcka pri čítaní z → tóry.

Jadeit – druh → nefritu, stredne tvrdý → kameň.

Jadro historické – súčasť → sídla, → zástavba a → verejné priestranstvá sprav. jej najstaršej stojacej časti. V dnešných → mestách reprezentuje zvyšok, príp. celé pôvodné mesto, často so zachovaným → mestským opevnením. Jeho ťažiskom je zvyč. → námestie s → kostolom, s → radnicou a → občianskymi, → obytnými a → administratívnymi stavbami. Pri dedinách tvorí historické jadro zvyč. → návšie so zástavbou, ktorej súčasťou môže byť → kúria. Historické jadro sa v našich podmienkach sprav. prekrýva s centrom sídla.

Jadro hradné – ústredná, najstaršia časť → hradu, ktorá pri aditívnom radení → predhradí býva situovaná na vyvýšenine, pri radiálnom radení predhradí na rovine, obkolesená samostatným → opevnením → hradbovým múrom al. → valom s → bránou, príp. → priekopou. V priestore → nádvorja sa môže nachádzať → obytná veža, → hradný palác (príp. ich kombinácia), často dva paláce, → hradná kaplnka, niekedy → útočištná veža, → kuchyňa. Zdrojom vody bola → studňa, príp. → cisterna.

Jadro bytové – → prefabrikovaný celok kúpeľne a → záchodu používaný pri výstavbe → panelových domov od roku 1958 – 1990. Bol vyrobený v továrni mimo stavby z → umakartu s polystyrénom, papiera s voštinami, → sadrokartónu al. → železobetónu a montovaný bol priamo do novopostavených → bytov.

Jama – druh → archeologického nálezu, vyhlbenina v zemi pod úroveň okolitého súvekeho terénu (t. j. pred archeologickým výskumom, resp. stiahnutím povrchovej vrstvy sprav. neidentifikovateľná), rôznej veľkosti, → pôdorysu i pôvodnej funkcie, sprav. odzrkadľuje pozostatky zaniknutej → stavby, resp. jej → konštrukcie. Jama býva sekundárne vyplnená väčš. hlinou.

Jama hrobová – 1. súčasť → hrobu ako → archeologického nálezu, druh → jamy vyhlbenej na uloženie pozostatkov. Pri → kostrových hroboch býva prevažne obdĺžnikového tvaru, s pravouhlými, častejšie so zaoblenými rohmi, menej často eliptického tvaru. Jej rozmery sú variabilné (najbežnejšie rozmery sú 170 až 260 × 100 až 160 cm) a závisle od lokálnych prírodných podmienok (podložie, spodná voda), počtu pochovaných, ako aj ich spoločenského postavenia. Popri hroboch s kolmými stenami, príp. kónicky ku dnu zošíkmenými a s rovným dnom sa vyskytujú jamy so stenami stupňovite odsadenými od dna, so stopami po → drevenom, príp. → kamenom obložení, po vymazaní vápennou vrstvou, vystlaní rohožami al. textíliami, príp. s pozostatkami po → hrovej komore, ktorá sa najč. vyskytuje pod → mohylou. Pri → žiarových hroboch býva jama sprav. menšia, obdĺžnikového, eliptického,

príp. kruhového pôdorysu (70 × 130, 80 × 90 cm). Veľká hrobová jama na → cintoríne nahrádzala al. dopĺňala → kostnicu; **2.** súčasť → hrobu na → cintoríne, jama bez stavebných úprav (na rozdiel od vymurovanej → hrovej komory). Na rozdiel od → hrobky slúži iba na uloženie → rakvy a nemá manipulačný a komunikačný priestor.

Jama kolová – druh → jamy sprav. nevelkých rozmerov, nepravidelného kruhového, eliptického, príp. obdĺžnikového → pôdorysu variabilných priemerov (cca 20 až 40 cm, ale tiež menších i väčších), do ktorej bol zapustený → kôl, pôvodne tvoriaci súčasť → kolovej konštrukcie, po vyhnití ktorej sa jama vyplnila povrchovou zeminou. Podľa rozmiestnenia je možné rekonštruovať pôdorys → sídliskových objektov i → hospodársko-výrobných objektov, ich vnútorné členenie, príp. zariadenie, upresniť ich → konštrukciu (napr. → opevnenia, → mohyly a pod.). Prepočtom nosnosti kolov (vychádzajúc z rozmeru ich priemerov) je možné uvažovať aj o pravdepodobnosti výškových relácií zaniknutých → konštrukcií. Samostatne situovaná jama môže byť dokladom osadenia modly. Porovnaj → kolová jamka.

Jama obetná – druh → jamy rôznych veľkostí a prierezov (obdĺžnik, kruh, elipsa a pod.) a úprav (napr. vystužená drevom), ktorá predovšetkým svojim obsahom, t. j. hnuťelnými nálezmi dokladá vykonávanie kultových obrádov, sprevádzaných prinášaním zvieracích aj ľudských obetí a darov. Nález hlbšej jamy (nad 4 m) je označovaný termínom → obetná šachta.

Jama predpecná – súčasť → pece, druh → archeologického nálezu, jama

piškótovitého pretiahnutého tvaru pred → čelustami pece pod úrovňou → ohniska. Manipulačný priestor, do ktorého sa zhrňali zvyšky popola a uhľíky.

Jama sídlisková – druh → jamy zistenej na → sídlisku, príp. dokladajúcej svojím obsahom (t. j. hnuťelnými nálezmi sídliskového charakteru) existenciu sídliska. Môže ísť o jamu, ktorá je pozostatkom → zahĺbeného sídliskového objektu, ktorého → konštrukciu nie je možné z nálezovej situácie bližšie identifikovať, resp. o jamu vyhlbenú zámerne na sústreďovanie odpadu, príp. o jamu zistenú v interiéri → stavby akéhokoľvek typu, ktorej funkcia je viac-menej hypotetická (preskúmanú → zemnicu al. → polzemnicu nenažívame sídlisková jama, nakoľko ich funkcia i → konštrukcia bola výskumom charakterizovaná).

Jama stavebná – druh → jamy vytvorenej vybratím zeminy s cieľom použiť jej obsah na stavebné účely. Od ostatných jám, predovšetkým → sídliskových, sa líši veľkými rozmermi, nerovným či neupraveným dnom a nerovnými stenami.

Jama vlčia – **1.** súčasť → opevnenia, čiastočne nahrádza → priekopu. Jama na dne so zapustenými zahrotenými → kolmi je vyhlbená pred → bránou, odkrývala sa zdvihnutím → padacieho mosta; **2.** súčasť → bránovej veže, obdobná jama v jej → prejazde, zakrytá ľahko odstrániteľnou drevenou konštrukciou.

Jama zásobná – druh → jamy hruškovitého, valcového al. guľového tvaru s priemerom okolo 1,5 až 2 m, hĺbkou 2 až 3 m, hore s nízkym valcovým hrdlom, vyhlbená sprav. do čistej sprásovej hliny, schopnej udržať pôvodný tvar na dlhé obdobie. Slúžila predovšetkým na ukladanie obilia. Spôsob výkopu a vnútorná úprava vypaľovaním a vykladáním → slamou, plnenie obilím, upchatie a prekrytie dreveným → prístreškom je známe z etnografických analógií.

všetkým na ukladanie obilia. Spôsob výkopu a vnútorná úprava vypaľovaním a vykladáním → slamou, plnenie obilím, upchatie a prekrytie dreveným → prístreškom je známe z etnografických analógií.

Jama zemiaková – v → ľudovej architektúre vyhlbený → priestor na celoročné uskladnenie zemiakov, prípadne zeleniny. Hĺbili sa pri → dome v → záhradách al. na → verejných priestranstvách na suchom vyvýšenom mieste na okraji → dediny. Jednoduchšou formou bola plytšia priehlbina, ktorá sa prikryla slamou a hrubou vrstvou zeminy. Náročnejšie riešené boli jamy valcovitého al. hruškovitého tvaru s hĺbkou 1,5–3 m, so → zrubovou konštrukciou spevneným hrdlom a vstupom prekrytým → strieškou. Zemiakové jamy bývali v niektorých domoch aj pod → podlahou → izby, → komory al. → pitvora.

Jamka kolová – malá → kolová jama ako zvyšok po tyčovine, žrdkovine ľahších → kolových konštrukcií, príp. po osadení modly.

Japonéria → chinoiserie, → orientálny lak.

Jata – časť → ľudového domu, úzky uzatvorený priestor pod predĺženou → strechou v severnej zadnej časti domu, podoprenou drevenými stojkami a uzatvorený → debnením al. → šindľom, pribitým na rám. Jata zvyšuje tepelnú izoláciu domu, slúži na uskladnenie hospodárskeho náradia.

Javisko – súčasť → divadla, pri → priezovorovom divadle sprav. → pódium oddelené od hľadiska → portálom a opónou, na ktorom je postavená divadelná scéna a prebieha dej predstavenia. V → kine býva javisko nehlboké, nad ním je umiestnené premietacie plátno.

Jazdiareň – súčasť → kaštieľa s areálom, slúži na výcvik koní. **1.** druh → hospodárskej stavby s → dispozíciou → haly, s obdĺžnikovým, kruhovým al. eliptickým → pôdorysom, nezastropená, al. s otvoreným → krovom, s jazdeckou manéžou, vysypanou pieskom, po obvode al. v urč. časti s tribúnou, príp. lôžou. Jazdiareň môže byť prepojená chodbou so → stajňou; **2.** eliptická al. obdĺžniková plocha s → ohradou al. → živým plotom, po obvode s pieskovým → chodníkom.

Jazero – súčasť → vodnej siete → parku al. → krajiny, prirodzená al. umelo vyhlbená zníženina terénu vyplnená vodou. Môže byť prietokná al. so stojatou vodou. Prirodzené jazerá môžu byť pôvodu tektonického, sopečného, ľadovcového, krasového, prehradením vodného toku, zosuvom pôdy a pod. Umelé jazerá al. jazierka sú vybudované podľa prírodných vzorov a vo výraze prírodných jazier s prírode blízkou úpravou brehov a dna; tzn. s minimálnou stavebnou úpravou jednotlivých častí, sú zväčša súčasťou → sadovnickej úpravy.

Jazyk – **1.** časť → kovania, súčasť → zástrče, sprav. železný al. drevený hranol obdĺžnikového prierezu, ktorý sa posúva v → ráme zástrče → úchytkou, pevne pripojenou k jazyku. Pri zatvorení zástrče je časť jazyka vsunutá do → oka, príp. do → pošvy; **2.** v → železničnej architektúre súčasť → výhybky, krátky úsek pohyblivej koľajnice, určujúcej zmenu smeru jazdy vozidla; pár jazykov tvorí → výmenu.

Jazyček – časť → kovania, malý kovový útvar, hranolček al. platnička rôzneho obrysu, súčasť zabezpečovacieho mechanizmu (napr. → pololivy).

Jazyček kľúčkový – časť → kovania, kovový hranolček, fixujúci zatvorené

K

→ dverné al. bránové krídlo. Podľa pohybu rozoznávame horizontálny a vertikálny jazyček. Horizontálny jazyček sa stlačením → kľučky zatiahne do dverného al. bránového krídla a pri jeho uvoľnení sa vsunie do → štrbiny v → zárubni al. druhom dvernom krídle. Pri vertikálnom type sa stlačením kľučky jazyček nadvihne, pri ztvárňaní krídla sa zasunie za → zarážku → zámkového oka.

Jazyček záskočky – časť → kovania, súčasť → záskočky, ktorá môže byť súčasťou → okenného kovania. Je to kovový útvar, ktorý sa dá zatlačiť do zárubne a po povolení tlaku opäť vyskočí.

Jedáleň – 1. súčasť → kaštiela, → paláca (→ corps-de-logis), → kúrie, → občianskej stavby, slúžiacej na prechodné ubytovanie a pod., → miestnosť al. sála určená na stolovanie, mohlo ich byť aj viac, rôznych veľkostí, mohli sa využívať len sezónne napr. letná jedáleň. Druhom jedálne je → refektórium (→ pozri konvent); 2. súčasť → bytu, resp. → obytnej stavby, → priestor určený na konzumáciu jedál.

Jednolodie – druh → pozdĺžnej dispozície → kostola, ktorého → priestor pre veriacich tvorí jeden → priestor s obdĺžnikovým → pôdorysom. Súčasťou jednolodia v protestantských kostoloch môže byť → empora, obiehajúca celý priestor, v katolíckych kostoloch býva empora oproti → svätyni.

Ješiva – súčasť → synagógy al. samostatná → stavba v blízkosti synagógy, vo funkcii vysokej (rabínskej) → školy židovského učenia.

Kabinet – súčasť → kaštiela al. → paláca; 1. menšia → miestnosť (pracovňa, študovňa, čítareň) medzi príslahlými → izbami, niekedy situovaná pri → spálni. Často nemá vchod z → chodby, → predsieni; 2. priestor pre dôverné rozhovory, spojený s audienčnou → sieňou; 3. menší priestor na uloženie vzácných umeleckých zbierok menších rozmerov, príp. rarít; 4. typ → skrinky s radom → priehradok a → zásuviek na vysokých → nohách, niekedy s → pultom písacím vyklápacím.

Kabrinec – 1. v → ľudovej architektúre pomenovanie striešky v ukončení → doskového štítu. Porovnaj → polkružie; 2. druh → obkladačky, tvrdá kameninová tehla s lesklým povrchom, vysoko odolná voči vode, bezpórová, pevná, ľahko udržiavateľná, určená hlavne na obkladanie. V → modernej architektúre využívané kabrinové obkladačky na fasádach a sokloch domov al. ako dekoratívny prvok vonkajších dlažieb; 3. druh → obloženia vo forme dosiek, tehál al. pásov, ktoré sa pokrývajú tenkou soľnou glazúrou, čo spôsobuje ich odolnosť voči kyselinám. Základná farba glazúry je hnedá, resp. v odtieni od žltého po červenohnedú.

Kačenáreň – ohradené → jazero slúžiace na odchyt divých kačíc do sietí. Pri jazere sa nachádzali → obytné a → hospodárske stavby.

Kadidelnica – → liturgická kovová nádoba na okiadzanie (na žeravom uhlí sa páli kadidlo). Zvyč. baňaté → telo na

nízkej → nohe, s → očkami na pripevnenie → retiazok, zbiehajúcich sa do → striešky. Pomocou retiazok sa pri okiadzaní nádoba rozkýva. Perforovaný → vrchnák sa dá po retiazkach posúvať.

Kahanec – samostatné → osvetľovacie teleso, resp. súčasť iného osvetľovacieho telesa. Je tvorený → nádobou na olej (resp. inú horľavú tekutinu) rôznych tvarov, s otvorom pre umiestnenie knôtu – svetelného zdroja.

Kachle – druh → kúreniska s uzavretým krytým ohniskom, ktoré sa vyvinulo z pôv. hlinených al. murovaných → pecí. Slúžilo na vyhrievanie, prípadne prípravu a ohrievanie jedla. Spočiatku len obkladané, postupne celé stavané z dutých pálených → kachlíc, z čelnej strany → glazovaných, rôzne tvarovaných a zdobených. Ako materiál mohla byť použitá aj → pálená al. nepálená tehla, ojedinele kameň, v neskoršom období (od 18. stor.) → liatina.

Tvar kachiel môže byť rôzny, najč. vyššie štíhle hranolové, s rímsovým ukončením. V spodnej časti na čelnej strane kachiel sú → dvierka na prikladanie paliva, pod nimi → zásuvka na zachytávanie a vyberanie popola, obyč. tiež s dvierkami. V → ľudovej stavbe mohli mať spočiatku v kombinácii s pecou formu kachľového nadstavca.

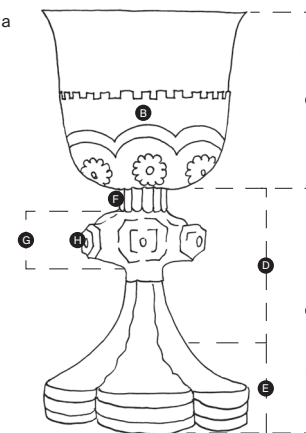
Kachlica – pôv. doska, postupne dutá tvárnica z pálenej hliny, používaná na obkladanie kachiel a pecí. Podľa základnej formy sú kachlice napr. hrncovité, miskovité, cibulovité, komorové, rímsové a pod. Najč. sú kachlice s dekoratívne poňatou čelnou stranou, obyč. s plastickou reliéfnou výzdobou a s → glazúrou (v stredoveku aj bez glazúry), tvarovo prispôbené

podľa potreby pri stavbe → kachiel. Zriedkavejšie sú kachlice maľované al. viacfarebne glazované. Pozri aj → obkladačka.

Kalamár – → nádoba na atrament, sklenená, porcelánová, kovová, nízkeho, najč. baňatého al. valcovitého tvaru, otvor prikrytý → vrchnákom. Často v dvojici (rôzne farby atramentu) al. ako súčasť písacej → súpravy (perá, → posýpadlo a pod.).

Kalich – hlavná → liturgická nádoba, používaná pri kresťanských obradoch, pre posvätenie (konsekráciu) vína, prijímanie a ďalšie liturgické úkony. V základe pozostáva z vnútra zlatenej → kupy na → nohe. V cirkvi r. kat. prikryvá kalich → paténa, s ktorou tvorí → súpravu. V cirkvi v. o. paténe zodpovedá → diskos. Pri liturgii vo v. o. sa používajú kalichy viacerých foriem a funkcií, vlastný eucharistický kalich na miešanie vody a vína je klasicky bezuchý, formou v podstate zhodný s kalichom v r. kat. cirkvi. Kalich na prijímanie (kráter), má plytkú kupu

- A kupa
- B kôš
- C noha
- D driek
- E základňa
- F krčok
- G nodus
- H rotulli

a dve → uchá, siahajúce od → nodusu k → ústiu kalicha. Konsekračný kalich (skypchos) slúži pre liturgický akt premeny vína v krv Kristovu. Kalich je obyč. kovový, najmä zo → zláta a → striebra, resp. pozláteného striebra, zdobený zlatnícky, niekedy s → drahými kameňmi a perlami, reliéfnymi výjavmi z biblie, sakrálnymi symbolmi (→ kríž, → skratka IHS atď.), nápismi a pod. Výnimočne môže byť z → dreva al. → skla.

Kalefaktórium – súčasť → kláštora. V prípade, že → skriptórium nebolo vyhrievané, je to malý → priestor v blízkosti → kuchyne, slúžiaci na striedavé ohrievanie členov rehole.

Kališok na vajíčko – nádoba na konzumáciu vajíčka na mäkkú kalichovitého tvaru (→ noha, → čaša), často s pevne pripojeným → tanierikom, niekedy tvoria → súpravu.

Kalot – druh veľmi plytkej → kupoly so segmentovým prierezom. Najč. tvorí zaklenutie → schodiskovej veže, → podesty al. iného centrálneho priestoru s malým rozporom. Niekedy môže jeho → rub zastávať aj funkciu → striešky, vo vrchole sprav. s → krížovou kyticou.

Kalvária – centrum → kalvárie s krížovou cestou, → areál so → sakrálnymi stavbami, zvyč. na vrchole kopca situovaný → kalvársky kostol al. → kalvárska kaplnka zasvätená ukrižovaniu Krista, príp. iba voľne vztýčený kríž, niekedy s Ukrižovaným, tri kríže samostatné al. so → sochami al. aj ďalšie sprievodné postavy scény Ukrižovania (Panna Mária, sv. Ján, Mária Magdaléna), niekedy umiestnené na → pódiu al. na → sokloch.

Kalvária s krížovou cestou → areál so → sakrálnymi stavbami, sprav. na prirodzenej al. umelej vyvýšenine, mimo

→ sídla, na jeho okraji al. v sídle, skladá sa z → kalvárie a → krížovej cesty. Je samostatný al. je súčasťou → pútnického miesta, → kostola, → cintorína (→ zastavenia môžu byť pristavané k → múru kostola al. cintorína) a pod. Vyjadruje udalosti Kristovho Ukrižovania a môže byť doplnený ďalšou → malou sakrálnou architektúrou s príbuznými témami. Areál môže mať → parkovú úpravu.

Kampovanie – druh tesárskeho spoja, pri ktorom sa konštrukčné prvky križujú a zároveň po nasadení netvorí spoločnú rovinu. Kamp vyrezaný na spodnej strane zhora dosadajúceho prvku zapadá do → dlabu (prípadne profilovaného sedla), vytvoreného na hornej ploche spodného prvku. Typy kampov: rovný (s hákom), bočný, plátový, krížový a i.

Kamej – druh → gemmy, pri ktorej → reliéf vystupuje nad základnú plochu.

Kamelauchion – súčasť → mimoliturgického odevu cirkevných hodnostárov ortodoxnej byzantskej a ruskej cirkvi. Cylindrická pokrývka hlavy, ktorej horný priemer je väčší ako spodný. Kamelauchion je potiahnutý → zamatom, u mníšstva a vysokého kléru čiernym, u svetského duchovenstva fialovým. Forma a použitie sa u jednotlivých ortodoxných cirkvi odlišuje. Patriarcha ruskej ortodoxnej cirkvi nosí nízky kamelauchion vo forme čiapky. U vysokých cirkevných hodnostárov od biskupa vyššie a u mníchov je kamelauchion doplnený závojom (→ epanokamelauchion). (*syn. kamilavka*)

Kamenina – druh → keramiky, pálená zrnitá a pórovitá hrnčiarska hmota a z nej vyrobené výrobky, vypaľované pri vysokých teplotách (okolo 1200 °C) s tenkou priehľadnou → glazúrou soľ-

nou, hlinitou, živcovou al. olovnatou-živcovou. Typické tým, že sú jemnejšie ako → majolika a lepšie znášajú prudšie striedanie teploty.

Kamenivo – druh zrnitého → stavebného materiálu, prírodné kamenivo sa ťaží z náplavov riek al. suchých ložísk al. sa získava drevím a mletím kusového prírodného kameňa (pozri → lomový kameň). Používa sa ako spojivo do betónov a mált.

Kamene drahé – súhrnný názov pre vzácne nerasty, od praveku cenené pre svoju priehľadnosť, žiarivú farebnosť a lesk. Užívané k výrobe klenotov, liturgických predmetov, honosných odevov a pod., najprv v prírodnej podobe, neskôr rôznym spôsobom brúsené. Pôv. členenie na drahokamy a polodrahokamy sa už opúšťa, cenu určuje vzácnosť výskytu a módný dopyt. Patria sem napr. najtvrdší diamant, rubín, zafír, smaragd, topás, granát, achát, jaspis, opál a pod. (*syn. drahokam, polodrahokam*)

Kameň lomový – druh → stavebného materiálu, kameň, ktorý vzniká drevím al. lámaním skalnej horniny v kameňolome. Jednotlivé kusy majú nepravidelný tvar a rôznu veľkosť. Neopracovaný lomový kameň sa používa ako vstupná surovina na výrobu → kameniva, opracovaný na dláždenie, spevňovanie svahov, pri stavbe → podmuroviek al. muriva s → kyklopskou väzbou.

Kameň päťový – kamenný blok v tvare → hranolu, umiestnený do → klenbovej pätky al. do → pätky → klenbového pásu, s → profilom podľa uhla nasadenia → oblúka.

Kameň prírodný – hornina, ktorá sa dobýva obyč. v lomoch. Rozlišujeme kameň tvrdý (→ mramor, → porfýr, → žula, → nefrit, → travertín, → ča-

dič), kameň stredne tvrdý (→ vápenec, → pieskovec, → opuka, → jadeit) a kameň mäkký (→ mastenec, → alabastr). Osobitnou skupinou kameňov sú → kamene drahé.

Kameň rohový – pri → zrubovej konštrukcii mohli kamene zastupovať → základy tak, že boli vložené pod všetky → nárožia na úroveň, príp. nad úroveň terénu.

Kameň triangulačný – druh → malej architektúry, kamenný útvar (napr. ihlan), sprav. s architektonickým členením, označujúci triangulačný bod v rámci geodetického merania plochy. Môže obsahovať epigrafické, príp. heraldické údaje.

Kameň umelý – kompozitný materiál nahrádzajúci → prírodný kameň, uplatňovaný v → architektúre (na vyhotovenie plastickej architektonickej výzdoby) aj → sochárstve. Zmes pre jeho prípravu obvykle obsahuje drť al. múčku z → vápenca, → mramoru, → pieskovca, granitu, drvenú → tehlu. Tradičné spojivo je → cementové, modernejšia technológia používa spojivo na báze syntetických živíc. Môžu sa použiť aj prímеси, napr. pigment na dosiahnutie určitého farebného tónu. Umelý kameň je určený na liatie do foriem, opracovanie a príp. → polychrómiu. Osobitým druhom je → umelý mramor.

Kanál – 1. súčasť → vodného systému → parku al. → krajiny, umelý otvorený al. krytý vodný tok, slúžiaci na prievádzanie a odvádzanie vody, napr. na zavlažovanie. Môže byť vyložený kameňom, → vegetačnými al. plnými betónovými tvarovkami (žľaby); 2. súčasť → železničných dielenských budov, → depa al. → koľají pri → vodných žeriavoch, prehĺbené miesto medzi koľajnicami, napojené na kanalizáciu,

dlhé zvyčajne 10 až 40 m (na jeden až dva rušne) a na koncoch s krátkym → schodiskom. Služi na ošetrovanie spodku rušňa al. vyprázdňovanie popolníkov parných rušňov.

Kancionál → kniha – spevník, zborník náboženských kostolných piesní lat. o.

Kandeláber → podpera pod → osvetľovacie teleso, najč. kovový, s vysokým, rôzne profilovaným driekom (pozri → svietnik kandeláber, → kandelábrová lucerna).

Kanelúra – vertikálny → výžlabok na → drieku → kanelovaného stĺpu, príp. → piliera, → pilastra a pod. Kanelúry môžu mať rôzny → profil – polelipsy, polkruhu al. iného segmentu. Môžu sa vzájomne stýkať buď v hrane (pri dórskom systéme) al. sú oddelené → pásikom (pri iónskom, korintskom a kompozitnom systéme). Do kanelúr môžu byť vkladané → píšťaly.

Kanónia – súčasť → kapituly, druh → cirkevnej profánnej stavby, obydlie kanonika (člena zboru cirkevných hodnostárov pri kapitule). → Dispozícia kanónie vychádza z → dispozície meštianskeho domu. Kanónia mohla byť s → areálom.

Kanónia s areálom – druh → kanónie obkolesenej → areálom, napr. so → záhradou a → hospodárskymi stavbami.

Kanvica → nádoba na tekutinu, vyhotovená z → keramiky (najč. → majolika), → kovu al. zriedkavejšie → skla. Vyskytuje sa v tvarových modifikáciách, z ktorých pre rozlíšenie od iných typov nádob (→ krčach, → džbán) uvádzame najčastejšie:

a) nádoba s baňatým → telom kruhového prierezu na nízkej nohe → so širokým → ústím s → pyskom; má jedno → ucho a → vrchnák s → gombíkom

b) nádoba s baňatým telom kruhového prierezu na nízkej nohe, so

širokým ústím a s trubicovou → výlevkou, umiestnenou oproti uchu; má vrchnák s gombíkom odnímateľný al. odklápací na → pánte kĺbovom so → zarážkou.

c) nádoba s vysokým valcovým al. mierne kónickým telom, rozšíreným pri → dne do → podstavca. Má široké ústie často s pyskom a vrchnák opatrený gombíkom na kĺbovom pánte so zarážkou, ktorý je súčasťou ucha. Telo býva prepásané jedným al. viacerými prstencami.

d) nádoba s polygonálnym telom a zúženým → hrdlom so závitom pre → uzáver s → držadlom prstencovým. Od → fľaše sa odlišuje trubicovou výlevkou vo vrchnej časti tela.

Kanvica cechová – reprezentačno-úžitková nádoba na tekutinu, kovová, s valcovým či mierne kónickým telom. V spodnej časti je rozšírená do podstavca a často opatrená troma nízkymi → nohami v tvare gule, resp. drobnej → plastiky. Máva široké lemované ústie s vrchnákom na kĺbovom pánte so zarážkou ako súčasťou ucha. Vrchník býva ukončený ozdobným gombíkom (drobná plastika, → štítok a pod.). V podstavci býva → kohútik na vypúšťanie tekutiny. Výzdobu tela tvorí jeden al. viac prstencov, ryté cechové symboly, nápisy a ornamenty.

Kanvica čajová (kávová) – slúži na servírovanie čaju (kávy), má väčšiu výlevku, zhotovená obyč. z → porcelánu, príp. zo → skla al. → keramiky. Tvorí súčasť → čajovej súpravy al. → kávovej súpravy.

Kanvica krstná → liturgická nádoba, zvyč. kovová, používaná pri krste na liatie svätej vody na hlavu krstenca. Niekedy je na → podnose, s ktorým tvorí súpravu.

Kanvička → kanvica menších rozmerov

Kanvička na mlieko (smotanu) – konvička na servírovanie smotany, sklenená al. porcelánová, väčš. s → pyskom, súčasť → čajovej súpravy.

Kapitála – pôvodne rímske → písmo, tesané do kameňa, z ktorého vzniklo veľké písmo → latinky. Veľkú rímsku abecedu charakterizujú široké pätky na konci nožičiek.

Kapitula – sídlo prepošstva, biskupstva al. arcibiskupstva s → prepoštským, → biskupským al. → arcibiskupským kostolom, → prepoštskou, → biskupskou al. → arcibiskupskou rezidenciou, príp. → kanóniami, → cirkevnou školou, → záhradami, → hospodárskymi stavbami a pod.; **1.** druh → sídla, môže mať → opevnenie; **2.** stavby prislúchajúce ku kapitule môžu byť rozptýlené v rámci → mesta.

Kaplnka – prevažne menšia → sakrálna stavba obdobná → kostolu, resp. časť → stavby al. → priestoru. Názov všetkých druhov kaplniek sa dopĺňa podľa príslušnej cirkvi (najč. rím.- kat., ale i gréc.- kat., bratská, evanjelická, metodistická) a podľa patrocínia. Osobitnými stavebnými typmi sú → kaplnka Svätých schodov, → loreťánska a → lurdska ako samostatné stavby al. druh → kostolnej kaplnky; **1.** samostatná stavba s rozvinutým vnútorným → priestorom, veľkosťou sa môže blížiť kostolu, zvyč. sa v nej neprechováva sviatosť oltárna, na rozdiel od → modlitebne má vysvätený → oltár. Je určená na príležitostné verejné obrady. V prípade pochybnosti, či ide o kostol al. kaplnku, vychádzame z cirkevného štatútu stavby. Kaplnka môže pozostávať z → lode a → svätyne (niekedy iba → oltárny výklenok), niekedy má → sakristiu. Býva solitérna, môže tvoriť jadro → areálov (→ špitálska kaplnka, → cintorínska kapln-

ka, → pútnická kaplnka zasvätenia, → kalvárijská kaplnka), al. byť súčasťou cirkevných areálov (→ pohrebná kaplnka); **2.** druh → malej architektúry, vtedy ide o → prícestné kaplnky a → zastavenia; **3.** súčasť inej → stavby, → priestor určený na pravidelné al. príležitostné obrady, väčš. súkromné al. poloverejné – kaplnka → domu, kaplnka → fary, → hradná kaplnka, kaplnka → grangie, → kapitulnej siene, → špitálskeho domu, → kaštieľa, → konventná, → biskupskej, → arcibiskupskej al. → prepoštskej rezidencie, → prelatury, → domu predstaveného, → radnice, → seminára, → alumnia, → konviktu a pod. Kaplnka niekedy môže prebiehať cez viaceré → podlažia stavby a býva často dispozične zvýraznená, najmä jej → záver (napr. → arkier, ak je kaplnka vo vyššom podlaží, → ríza-lit). Osobitným typom je → kostolná kaplnka; **4.** ako kaplnka môže slúžiť aj časť priestoru, napr. → kapitulnej siene, → špitálskej siene, → hradnej siene a pod., kde → oltár býva umiestnený v → oltárnom výklenku.

Kaplnka adoračná – druh → kostolnej kaplnky, zvyč. situovaná blízko → vstupu do → kostola, vyhradená pre sviatosť oltárnu pri jej vymiestnení z → hlavného oltára (napr. pri uzatvorení kostola).

Kaplnka bočná – druh → kostolnej kaplnky, priliehajúcej k → obvodovému múru → priestoru pre veriáciach. Rad bočných kaplniek môže lemovat obidve bočné strany priestoru pre veriáciach.

Kaplnka cintorínska – druh → kaplnky, druh → sepulkárnej stavby, je určená na pohrebné obrady (porovnaj → cintorínsky kostol). Druhom cintorínskej kaplnky je → morová kaplnka, → cho-lerová kaplnka, → karner.

Kaplnka hradná – súčasť → hradného jadra. Niekedy ako samostatná → stavba v blízkosti → hradného paláca, často s palácom prepojená → chodbou al. mostíkom, vedúcim na → panskú → emporu kaplnky. Niekedy iba ako súčasť paláca, → priestor al. → oltárny výklenok. V → kasteli al. 4 – krídlovom paláci je vo východnom → krídle. Hmota kaplnky často vystupuje do → priekopy.

Kaplnka cholero – súčasť → cholerového cintorína, druh → cintorínskej kaplnky.

Kaplnka chórová – druh → kostolnej kaplnky, bočný → chór, využívaný ako kaplnka, častý v → kláštorných kostoloch.

Kaplnka kalvárska – centrum → kalvárie s krížovou cestou, druh → kaplnky, zasvätenej Ukrižovaniu Krista.

Kaplnka konventná – súčasť → konventu, druh → kaplnky, mohla prebiehať cez dve → podlažia. Porovnaj → konventné oratórium.

Kaplnka kostolná – súčasť → kostola, druh → kaplnky, priliehajúcej k → obvodovému múru → priestoru pre veriacich, od → lode býva oddelená → arkádou al. plným múrom so → vstupom. Podľa situovania ich delíme na → bočné a → chórové kaplnky. Podľa funkcie sa delia na → adoračnú, → krstnú, a na → kaplnku pre všedný deň. Situovanie kaplniek v rámci → dispozície kostola určujeme podľa svetových strán a číslováním smerom od → svätyne (napr. 1. južná bočná kaplnka).

Kaplnka krstná – druh → kostolnej kaplnky, určenej na obrad krstenia.

Kaplnka lore – samostatná → sakrálna stavba al. druh → kostolnej kaplnky, predstavujúcej jednopriestorový obytný → dom, často s umelými prejavmi statických porúch.

Kaplnka lurdská – samostatná → sakrálna stavba al. druh → kostolnej kaplnky, architektonickými prostriedkami napodobujúca jaskyňu.

Kaplnka morová – súčasť → morového cintorína, druh → cintorínskej kaplnky.

Kaplnka pohreb – súčasť → cintorína al. → kostola, druh → kaplnky, → sepulkrálna stavba s → hrobovou komorou al. s → hrobkou v podzemí, príp. s hrobovou komorou nad úrovňou terénu. Nadzemná časť stavby, samotná kaplnka, slúžila ako → márnica a na príležitostné vykonávanie obradov. Vyskytuje sa aj vo forme → malej sakrálnnej architektúry, iba ako stavba nad → vstupom do hrobky, krytým kamennou → doskou.

Kaplnka pre všedný deň – druh → kostolnej kaplnky, určenej na bohoslužby vo všedný deň.

Kaplnka prícestná – druh → malej sakrálnnej architektúry, doplnenej výtvárnym dielom, bez liturgického programu. Býva situovaná na výrazných miestach (napr. križovatkách) al. pripomína určitú udalosť a pod. Väčšinou v podobe domčeka s malým vnútorným → priestorom, určeným na manipuláciu (napr. úprava výzdoby), príp. iba s → výklenkom. Ďalšími druhmi sú → otvorená, → pilierová al. → stĺpová prícestná kaplnka. Podobu prícestných kaplniek majú často → zastavenia. Porovnaj → nika.

Kaplnka prícestná otvorená – druh → prícestnej kaplnky pozostávajúcej z podpôr (príp. plných bočných → stien) a → striešky.

Kaplnka prícestná pilierová – druh → prícestnej kaplnky, štvorboký al. trojboký → pilier, členený na → sokel, niekedy stupňovito odstupňovaný → driel a → schránku. Ak námet vý-

tvárneho diela čerpá z pašiového cyklu, ide o → Božiu muku.

Kaplnka prícestná stĺpová – druh → prícestnej kaplnky pozostávajúcej zo → stĺpu, sprav. na → podstavci, nesúceho → schránku s výtvárnym dielom. Ak námet výtvárneho diela čerpá z pašiového cyklu, ide o → Božiu muku.

Kaplnka pútnická – súčasť → pútnického miesta, druh → zastavenia, druh → prícestnej kaplnky s výtvárnym stvárnením témy, viažucej sa k zasväteniu pútnického miesta.

Kaplnka pútnická zasvätenia – druh → kaplnky; 1. ústredná stavba → pútnického miesta s rovnakou funkciou ako → pútnický kostol; 2. súčasť → pútnického kostola s milostivým obrazom, sochou a pod. ako ideové ťažisko pútnického miesta.

Kaplnka Schodov svätých – druh → kostolnej kaplnky so → Svätými schodmi, hore zvyč. zakončená plošinou s → oltárom.

Kaplnka špitálska – súčasť → špitálu, s rovnakou funkciou ako → špitálsky kostol.

Kaplnka záverová – druh → kostolnej kaplnky, situovanej za → záverom svätyne, prístupná často z → exteriéru kostola.

Kaponiera – súčasť → bastiónového opevnenia, → drevozemná konštrukcia priečne umiestnená v → priekope, slúžiaca ako → chodba medzi → poťermami jednotlivých prvkov opevnenia (medzi → kurtinou, → kliešťami a → ravelínom, medzi kurtinou a → rohami a pod.). Súčasne slúžila na obranu priekopy.

Kappóret – synagogálny textilný predmet, samostatná vrchná drapéria → paróchetu.

Kapsa – 1. → priehlbina v → ostení → brány, slúžiaca na zasunutie → závary; 2. priehlbina v → múre, negatívny odtlačok po zapustených → zhlaviach trámového → stropu, lešenia a pod.

Kapucňa – časť vrchného odevu, slúžiaca ako voľná pokrývka hlavy. Obyč. prišitá ku golierovej časti odevu, v prípade nepoužívania spustená na chrbát. Zhotovená obyč. z rovnakej látky ako vlastný odev.

Karafa → nádoba na tekutiny, zvyč. sklenená, baňatá, s úzkym vysokým → hrdlom, uzatvárateľnou zabrudzenou → zátkou.

Karner – druh → cintorínskej kaplnky, väčš. na → príkostolnom cintoríne, zvyč. → centrálnej dispozície, v spodnej polozapustenej časti je → kostnica, v nadzemnej samotná kaplnka, slúžiaca na príležitostné obrady.

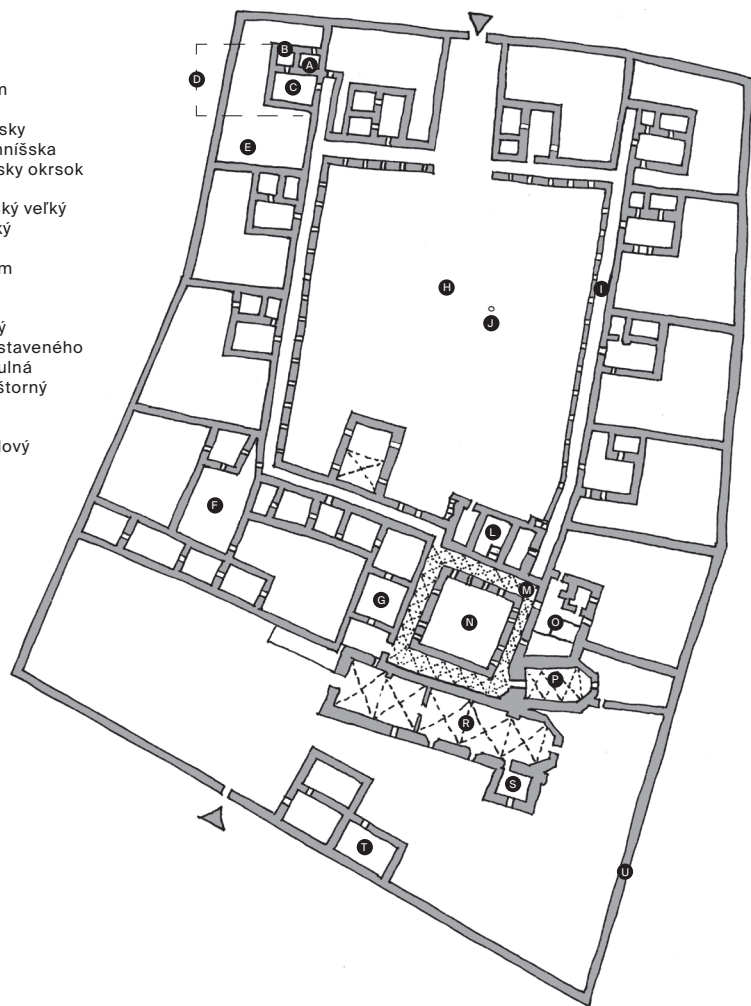
A vstup do kaplnky
B kaplnka
C kostnica

Kartón – 1. tuhý a silnejší → papier do hrúbky 5 mm; 2. prípravná fáza finálneho diela, dvojrozmerný návrh zodpovedajúci finálnemu dielu všetkými aspektami (veľkosť, farebnosť) okrem materiálu a techniky. Zvyčajne → maľba al. → kresba na → kartóne. Najčastejšie sa používa ako návrh

Kartúzia

- A komora
- B cubiculum
- C dielňa
- D dom mnišky
- E záhrada mniška
- F hospodársky okrsok
- G laiciát
- H dvor, rajskej veľký
- I ambit veľký
- J studňa
- K refektórium
- L kuchyňa
- M ambit
- N dvor rajskej
- O dom predstaveného
- P sieň kapitulná
- R kostol kláštornej
- S sakristia
- T hospic
- U múr ohradový

na → tapisériu, → vitráž a pod. (pozri → bozzeto, → maketa, → model, → modeletto, → skica, → štúdia).

Kartúša – druh → ornamentu, plocha rôzneho tvaru s ozdobne riešenými okrajmi (prebieranými, zavíjanými, → boltcovými), plocha mohla niesť → značky, → erby a → nápisy; základný motív → ornamentiky renesancie

a baroka; mohla byť riešená plasticke (→ tesaním, → rezbou, → štukou) al. → maľbou, často využívaná v rôznych → grafických technikách.

Kartúzia – druh → kláštor (kartuziáni), kde okrem → rajskeho dvora s → ambitom je aj → veľký rajskej dvor s → veľkým ambitom, okolo ktorého

sú usporiadané jednotlivé → mnišské domy.

Karyatída – druh → nosného, resp. → podperného architektonického článku, socha ženskej postavy s funkciou → piliera al. → stĺpu, sprav. zosťahu ohraničená → podstavcom, hore → hlavicou.

Kasáreň – 1. druh → archeologického nálezu, prevládajúca súčasť zástavby → kastela, usporiadaná do pravidelnej → uličnej siete. Išlo prevažne o jednoduché → stavby s → dvojtraktovou dispozíciou, obdĺžnikových → pôdorysov (dlhých okolo 30 m), členené → priečkami do dvoch radov nevelkých → priestorov o rozmeroch cca 4 × 4 m, s → dlážkami vysypanými pieskom, príp. štrkom, maltovým poterom a pod. Budované boli z dreva, príp. → nepálených tehál, resp. ich kombinácie, ale tiež z kameňa; 2. súčasť → predhradia, → nádvoria → pevnosti al. → mesta, ohradený → areál, slúžiaci na stále ubytovanie a výcvik

vojstva, so → stavbami na ubytovanie, → skladmi a → dvorom; 3. špecializované → stavby pre trvalé vojenské ubytovanie, buď vo forme samostatných bytových → blokov (→ pavilónov) al. uzavretých komplexov. Ich cieľom je oddeliť vojakov od civilného obyvateľstva, posilnenie disciplíny, výcvik a školenie. Spočiatku to boli viacúčelové bloky → skladov zoskupené okolo → nádvoria, od 19. stor. sa oddelilo bývanie pre jednotlivé hodnosti a budovali sa špecializované priestory pre → jedálne, → kuchyne, → kúpeľne, → nemocnice, → školy, → telocvične, → jazdiarne, → koniarne atď. na princípe → pavilónovej zástavby.

Kasíno – súčasť → mesta al. → kúpeľov, druh → občianskej stavby s → herňami. Funkciu kasína zodpovedá jeho → dispozícia s priestranými → sálami, → dvoranami a honosnými → schodiskami.

Kaskáda – súčasť veľkých → fontán al. súčasť → vodného systému → parku, architektonicky upravená časť → vodného toku ako rad umelých stupňovitých vodných prepadov na prekonanie terénnych nerovností. Slúži na vytvorenie zvukového efektu pretekajúcej vody.

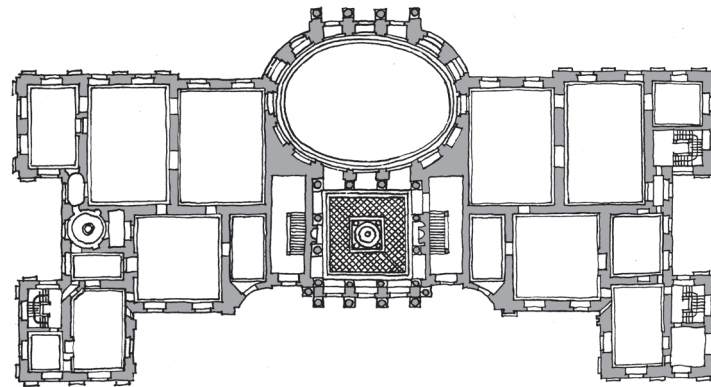
Kastel – 1. druh → archeologického areálu, → opevnené sídlisko, typ rímskeho stáleho → vojenského tábora, súčasť → Limes Romanus, vybudovaná na ploche 1,5 až 3 ha na strategicky dôležitých miestach (napr. na križovatkách, pri brodoch) podľa ustálenej schémy. Jednotlivé kastely, vzdialené od seba 15 až 30 km, boli umiestnené medzi veľkými tábormi – castrami – na hranici rímskeho impéria al. v jej predpolí. Budovali ich spočiatku → z drevozemných konštrukcií, neskôr ich prestavali v kameni, príp.

v kombinácii s tehloou a drevom. Kastel mal štvorcový al. obdĺžnikový → pôdorys so zaoblenými rohmi (s rozmermi cca 180×180 m). Opevnený bol kamenným hradbovým múrom s vťahnutými → baštami (lícovali s hradbou a vystupovali do vnútra kastela), umiestnenými sprav. v → nárožniach a medzi → bránami a nárožiami. → Bašty po stranách → dvojpriestorových al. → jednopriestorových brán vystupovali čiastočne pred líniu hradby. Neskôr pristavali k nárožným baštám vejárovité bašty, ktoré tiež vystupovali do predpolia hradby. Súčasťou → opevnenia boli priekopa a val s → palisádou, ktoré sa nachádzali v rôznych počtoch a variáciách v predpolí hradbového múru. K vnútornej strane hradbového múru primkynala → berma, prerušená iba v úsekoch brán. Medzi bránami viedli hlavné → cesty, ktoré sa križovali v strede kastelu (námestie), kde bývala sprav. umiestnená → veliteľská budova. Súčasťou → zástavby (sprav. išlo o → nadzemné objekty) boli → kasáreň, nemocnica, → zbrojnica, → rímske kúpele, telocvičňa, ale aj → hospodársko-výrobné objekty (→ koniarne, → sklady, → dielne, → studne, → cisterny); **2.** druh → archeologického areálu, menšia rímska vojenská → pevnosť obdĺžnikového, príp. štvorcového pôdorysu (cca 30×30 m), štvorkrídlovej dispozície okolo ústredného → dvora; **3.** druh → hradu so striktnou regulárnou → dispozíciou: pravouhlá štvorkrídla → stavba s ústredným → nádvorím, často s 1–4 hranolovými → nárožnými vežami a → kaplnkou vo východnom → krídle. Nemusí mať osobitné → opevnenie (opevnenie tvoria → obvodové múry paláca). Môže byť ob-

kolesený vymurovanou → priekopou, doplnenou zo strany → predpolia → hradbovým múrom.

Kaširovanie – technika v modelárskej sochárskej a v maliarskej práci, spočíva v nanášaní al. lepení materiálu. V → sochárstve a → štukatérstve je to nanášanie mäkkého materiálu (→ sadra, → štuka) na kostru z → dreva, → kovu a pod. al. zhotovovanie dekoratívnych prvkov z náhradných materiálov, napr. zo špeciálne upravenej papierovej hmoty vtláčenej do formy, povrchovo spevnenej a upravennej tmelením, farbením a pod. Tento postup bol často uplatňovaný v 19. stor. V maliarstve je to najmä lepenie → kresby al. → maľby s primárnou podložkou na ďalšiu, obyč. pevnejšiu a trvácnejšiu podložku (napr. → papier na lepenku, → plátno na → drevo a pod.).

Kaštieľ – druh vidieckeho → sídla vyššej šľachty (porovnaj → kúria, → palác), voľne stojaca stavba s prevládajúcou obytnou a reprezentačnou administratívnou al. aj fortifikačnou funkciou, niekedy len sezónne, letné sídlo, resp. so špecifickou funkciou (poľovačka, svadby atď.). Kaštieľ býval sprav. situovaný na okraji → dediny al. → osady, len výnimočne uprostred sídla. → Dispozícia stavby kaštieľa býva symetrická, najč. s → pôdorysom obdĺžnikovým, štvorkrídlovým (vtedy berieme vnútorné → nádvorie ako súčasť stavby) al. s tromi → krídlami a máva zvyč. dve → podlažia. Architektonicky sa vyznačuje často → nárožnými vežami, výnimočne s nárožnými → arkiermi, → rizalitmi, → predstavanou vežou a pod. Reprezentačný charakter sa prezentuje často výpravnejšími → fasádami, najmä → hlavnou al. → záhradnou

Kaštieľ typu maison de plaisance

a → čestným dvorom. Interiérová dispozícia býva prehľadná, často s troma → traktami s → dolnou a hornou sieňou al. dvoma → traktami s → chodbou al. → arkádovou chodbou. Na prvom → podlaží sú situované sprav. hospodárske → priestory (komora, → sklad zbraní, → kuchyne, → miestnosti pre služobníctvo). Hlavná časť kaštieľa je tvorená → corps-de-logis, ktorého súčasťou môže byť → piano nobile. Ostatnú dispozíciu môžu vyplňať pisáreň, → klenotnica, → archív, → knižnica, → jedáleň, → kabinet rarít, → obrazáreň, → kaplnka a pod. Z → pivnice kaštieľa mohli vychádzať → katakomby. Druhom kaštieľa je → kaštieľ typu maison de plaisance.

Kaštieľ s areálom → kaštieľ býva sprav. obkolesený → areálom s → hospodárskymi stavbami (→ kočiareň, → jazdiareň, → koniareň), niekedy s → kúpeľom, → salou terrenou, pri honosnejších stavbách s → nádvorím (ktoré berieme ako súčasť areálu len v prípade, že nádvorie nie je obkolesené štvorkrídlovou → stavbou kaštieľa) a s → parkom, príp. → záhradou al. → hospodárskym dvorom. Staršie

typy mali i → opevnenie, neskôr iba → múr ohradný al. oplotenie, pri → bráne mohla stať → strážnica.

Kaštieľ typu maison de plaisance – typ menšieho → kaštieľa určeného k prechodnému pobytu. Základom → dispozície je → corps-de-logis, s hlavnou → sálou (často → oválneho pôdorysu), ktorá na výšku mohla presahovať do → medzipodlažia (pozri mezzanin) a pôdorysom do → vstupnej haly. Na centrálnu časť dispozície s hlavnými → priestormi nadväzovali symetricky usporiadané obytné priestory a → apartmánmi, pričom sa zväčš. dôsledne uplatňoval princíp *aparttementu double*. → Piano nobile mohlo nachádzať aj na → prvom nadzemnom podlaží, aby umožnilo voľný vstup do → parku al. → záhrady.

Katafalk – kamenný al. drevený → podstavec, upravený architektonicky al. výtvarne pre vystavenie → rakvy.

Katakomy – podzemné → chodby, labyrinty rôzne dlhých chodieb s príľahlými menšími → priestormi, ktoré sprav. vychádzali z → pivnice → kaštieľa, → hradu, → kostola a slú-

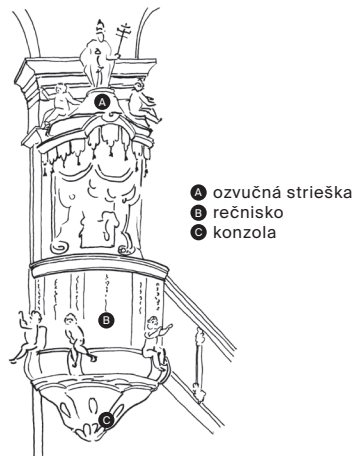
žili na prechodný únik a úkryt ľudí al. ich majetku.

Kavalier – súčasť → bastiónovej pevnosti, nadstavba z → násypu al. → drevozemnej konštrukcie na → bastiónoch a → kurtinách, sledujúca ich zalomenia, ale odskočená od ich okraja, chráni → banket. Horná hrana kavaliera sa nazýva → hrebeň.

Kaviareň – súčasť → hotela al. inej → občianskej stavby. Sprav. → sála, slúžiaca na spoločenské stretnutia, spojené s konzumáciou nápojov, v hoteli dispozične prepojená s → vestibulom, príp. → reštauráciou, ako súčasť inej stavby najč. v jej → parteri, prístupná priamo → vstupom z → verejného priestranstva.

Kazateľnica – súčasť vnútorného vybavenia → kostola cirkvi lat. o. Pôv. vyvýšené miesto v kostole slúžiace pre čítanie evanjelia a kázne. Postupne samostatný kus → mobiliára umiestnený v r. kat. kostole sprav. na severnej strane → triumfálneho oblúka, príp. pri stene kostola al. pri → pilieri, resp. → stĺpe → hlavnej lode. Od stredoveku je kazateľnica kamenná al. murovaná, od renesancie prevažne drevená. Skladá sa z → rečniska a → parapetom a zo → ozvučnej striešky. Rečnicko je umiestnené na stĺpe (pilieri) al. konzole, na parapete sú väčš. postavy al. symboly štyroch evanjelistov. Na ozvučnej strieške je holubica ako symbol sv. Ducha. Po II. vatikánskom koncile (1962 – 1965) funkciu ohlasovacieho miesta (kazateľnice) preberá ambona. Tá svojím umiestnením vo svätyni v blízkosti hlavného oltára zodpovedá koncilovej požiadavke, aby sa bohoslužba slova stala integrálnou súčasťou bohoslužby obety. (Predkoncilová liturgia vnímala biblické čítania len ako doplnok omšového obradu,

kázanie zaraďovala až po skončení eucharistického obradu resp. homíliu vôbec nepoznala; na rozdiel od koncilovej liturgickej reformy, ktorá kladie zvýšený dôraz na ohlasovanie Božieho slova).

Kazematy – súčasť → bastiónovej pevnosti najmä v → kurtinách a → bastiónoch, murované, väčšinou zaklenuté → priestory v ich → drevozemných konštrukciách, sústava → galérií, so → streleckými nikami, → delostreleckých chodieb s → delovými komorami, → poterien, príp. aj → skladov a pod.

Kazeta – 1. vpadnutá → výplň → konštrukcie rámovej, štvorcového al. iného geometrického tvaru, môže byť zdobená maľbou al. reliéfnou rezbou; 2. drevená hranatá → skrinka s → vekom, na uschovanie drobností (šperky, hracie figúrky).

Kazetovanie – členenie → stropu al. → obloženia stien → kazetami. V prípade vnútorného členenia → krídla dverného na viacero orámovaných → kaziet vznikajú → dvere kazetové. Kazetovanie sa zvlášť v empíre

napodobňovalo iluzívnou grisaillovou → nástennou maľbou. Porovnaj → taľovanie.

Kazula – súčasť → liturgického rúcha, vrchný odev r. kat. kňaza, obliekaný na → albu. Pôv. zvonovitý plášť bez → rukávov, od stredu eliptického tvaru, z preloženého kusa látky, s otvorom pre hlavu, po stranách otvorený. Od doby baroka laločnatého strihu. Kazula je zhotovená z dekoratívnych látok (→ brokát, → hodváb a pod.) v liturgických farbách, na chrbtovej, príp. aj na náprsnej strane zdobená → krížom. Neskoršie kazule sú často zhotovované kombináciou z dvoch typov, resp. druhov látky v troch zvislých pruhoch. Jednotlivé partie kazuly sú lemované → čipkou al. tkanou → lemovkou. Staršie vzácne kazuly bývajú bohato zdobené → výšivkou, príp. → aplikáciou. V cirkvi v.o. jej zodpovedá → felonion. (*syn. ornát*)

Kenotaf – pamätník v podobe → náhrobk, ktorý neobsahuje ostatky zomrelého, z → kameňa, → kovu a pod.

Keramika – všeobecné označenie pre všetky výrobky z pálenej ílovej hliny, → nádoby, → plastiky a iné predmety (napr. → kachlice, → dlaždice, → obkladačky). Zvyč. sa skladá z hlineného črepu a → glazúry. Podľa použitého materiálu a technológie výroby sa keramika člení na → terakotu, → hrnčinu, → majoliku, → kameninu, → pórovinu a → porcelán. Termín keramika používame vo všeobecnejšom zmysle v prípade, ak nie je jednoznačné, o ktorý špecifický druh sa jedná.

Keter tóra – židovský obradný predmet, kovová → koruna, najč. strieborná, ktorá sa osadzuje na → tóru ako symbol jej múdrosti a majestátu.

Kino – druh → občianskej stavby, príp. jej súčasť. Pozostáva z → vestibulu, pok-

ladne, z → horizontálnych a → vertikálnych komunikácií, z → hľadiska a → premietacieho bloku, situovaného oproti → javisku.

Kiosk – druh → malej architektúry s reklamným označením, obchodný stánek na drobný predaj al. rýchle občerstvenie vytvorené vo vnútri.

Kivot – sakrálny predmet v → kostoloch v.o., väčš. drevená → skrinka, umiestnená na → prestole vo → svätyni, slúžiaca na uchovávanie posvätných darov. Spočiatku v tvare 5-kupolového → chrámu, resp. menšej schránky v tvare 5-kupolového chrámu, bol i → darochrániteľnicou. Postupne sa vývojom odčlenila nadstavba a vlastná → schránka, darochrániteľnica. Kivot postupne nadobudol formu jednoduchšej skrinky, spojenej s orámovaním → ikony na prestole. Od 19. stor. obyč. samostatná časť prestola pod → baldachýnom. Kivot je väčš. bohato a členito zdobený → rezbou a → polychrómovaný. V cirkvi lat. o. mu zodpovedá → svätostánok.

Kladie – horizontálna časť → stavby, nesená vertikálnymi → nosnými architektonickými článkami. Na kladie často dosadá → štít. Klasicky sa kladie člení na tri diely: v spodnej časti → architráv, nad ním → vlys a hore → rímsa.

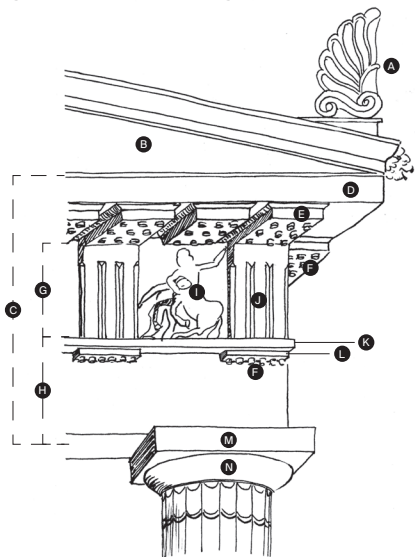
Kladie architrávové – druh → kladia, dvojdielne, nemá → vlys, skladá sa len z → architrávu a zakončujúcej → rímsy.

Kladie dórské – druh → kladia, súčasť dórského systému; trojdielne, zložené z → dórského architrávu, → dórského vlysu a → rímsy, pod ktorou zospodu sú → mutuli, zhora je zakončená → simou.

Kladie iónske – druh → kladia, súčasť iónskeho systému. Môže mať podobu → architrávového kladia al. môže byť

Kladie dórské

A nárožná akrotéria	H dórsky architráv
B tympanón	I metópa
C dórské kladie	J triglyf
D rímsa	K pásik
E mutulus	L regula
F kvapky	M abakus
G dórsky vlys	N echimus

trojdielne, zložené z → iónskeho architrávu, → iónskeho vlysu a → rímsy, niekedy so zuborezom.

Kladie kompozitné – druh → kladia. Kompozitný systém prebral stvárnenie celého kladia od → korintského kladia.

Kladie korintské – druh → kladia, súčasť korintského systému; trojdielne, zložené z → korintského architrávu, → korintského vlysu a → konzolovej rímsy, pod ktorou môže byť zuborez; medzi konzolami rímsy môžu byť → kazety.

Kladie predstupujúce – druh → kladia, úsek kladia bez priebežného pokračovania, vybiehajúci z plochy → steny, nesené je → predstaveným stĺpom.

Kladie toskánske – druh → kladia, trojdielne, zložené z → toskánskeho architrávu, → toskánskeho vlysu a → rímsy.

Kladie zalamované – druh → kladia, sledujúceho predstup a ústup → nosných architektonických článkov (→ predstavený stĺp, → polstĺp) al. → pilastrov, pričom si zachováva svoju → profiláciu.

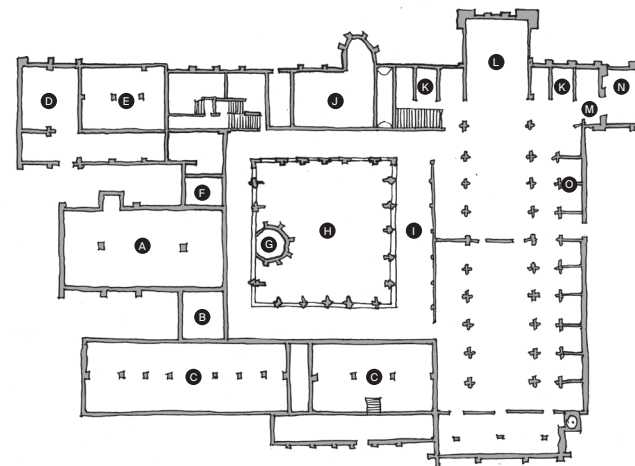
Kladivko – súčasť mechanizmu ozvučenia → zvonu. Kovové kladivko na elektrický pohon udiera na vonkajšiu stenu → zvonového plášťa – na → veniec a nahrádza → srdce. Podobne súčasť mechanizmu ozvučenia → zvončeka → lucernových hodín.

Klapačka – vid' **chlopňa**

Kláštor – druh → areálu s → cirkevnými stavbami, → sakrálnymi aj → profánnymi, uzatvorené obydlie a pôsobisko rehole. Areál je situovaný v → extraviláne, príp. v → sídle, niekedy pri → hradbovom múre. Celkové usporiadanie jednotlivých zložiek areálu je variabilné a vychádza najmä z činnosti, ktorými sa rehoľníci toho ktorého kláštora zaoberajú (pastoračná, vedecká, zdravotnícko-charitatívna, vzdelávacia, často pridružená hospodárska činnosť). Jadro kláštora tvorí takmer pravidelne → kláštor-ný kostol (príp. → kostol kolégia) a k nemu väčš. z juhu (ak je kostol orientovaný) priliehajúci → konvent, pričom niektoré malé kláštory sa skladajú iba z kláštor-ného kostola a konventu. Ku konventu môže byť pristavaný → dom predstaveného, neskôr → prelátúra, ďalšími samostatnými → stavbami môžu byť → knižnica, → infirmitorium, → špitál. Vo vstupnom okrsku so vstupným → nádvorím v blízkosti → brány môže byť situovaný → hospic, → cirkevná škola. Kláš-

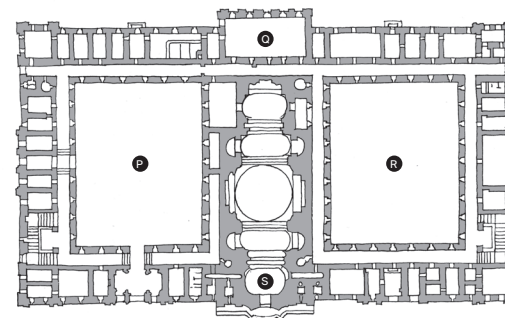
tor môže mať aj hospodársky okrsok (zvyč. na západnom okraji), s dvorom, → granárium, → celláriom, → dielnami, → maštalami, → pisciniom, → kláštor-nými záhradami, → sedom a pod. Na okraji sa môže nachádzať → kláštor-ný cintorín (ak nie sú rehoľníci pochovávaní v → kryptách v kláštor-nom kostole, → ambite, → kapitulnej sieni al. v → rehoľnom okrsku → cintorína). Areál býva uzatvorený → ohradou, niekedy hradbovým múrom (príp. s → baštami). → Vstup tvorí → brána, niekedy vo forme → bránovej veže. Pod kláštor-nú správu môžu prislúchať aj ďalšie stavby mimo

areálu: → rádová rezidencia, → gran-gia, → granárium, → kláštor-ná kúria, špitál, → sirotinec, hospic, → pútnické miesto → prelátúra. Osobitným typom kláštora je → kartúzia s osobitne prís-ným režimom života a → kolégium, ktorého jednotlivé základné zložky nemusia byť súčasťou uzatvoreného areálu. Pozn.: Pri opise situovania jednotlivých súčastí kláštora je potrebné vychádzať z reálnej orientácie na svetové strany, čiže pri neorientovanom kláštor-nom kostole sa budú uvádzať faktické orientácie súčastí stavby (napr. juhozápadné krídlo ambitu).

Kláštor

A refektórium
B kuchyňa
C laiciát
D latríny
E dormitórium
F kalefaktórium
G lavatórium
H dvor rajsý
I ambit
J sieň kapitulná
K kaplnky chórové
L kostol kláštor-ný
M transept
N sakristia
O kaplnky bočné
P prelátúra
Q knižnica
R konvent
S kostol

Kláštor alžbetíniek – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva → špitál.

Kláštor augustiánov – druh → kláštora situovaný v → sídle.

Kláštor baziliániek – druh → kláštora situovaný v → sídle.

Kláštor baziliánov – druh → kláštora situovaný v → extraviláne → sídla.

Kláštor benediktínov – druh → kláštora situovaný v → extraviláne → sídla, zvyč. na vyvýšenom mieste, prislúchať k nemu môže → grangia.

Kláštor cisterciániek – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva dievčenská → cirkevná škola.

Kláštor cisterciánov – druh → kláštora situovaný v → extraviláne → sídla, zvyč. v údoliach, prislúchať k nemu môže → grangia.

Kláštor dominikániek – druh → kláštora situovaný v → sídle.

Kláštor dominikánov – druh → kláštora situovaný v → sídle.

Kláštor františkániek – druh → kláštora situovaný v → sídle.

Kláštor františkánov – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva → hospic.

Kláštor kalmaldulov – druh → kláštora situovaný v → extraviláne → sídla.

Kláštor kanonisiiek Notre Dame – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva dievčenská → cirkevná škola a → špitál.

Kláštor karmelitániek – druh → kláštora situovaný v → sídle.

Kláštor karmelitánov – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva → hospic.

Kláštor klarisiiek – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva → špitál.

Kláštor križovníkov – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva → špitál.

Kláštor milosrdných bratov – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva → špitál, → chudobinec, → lekárň.

Kláštor minoritov – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva → hospic.

Kláštor nazarénov – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva → hospic.

Kláštor paulánov – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva → hospic.

Kláštor paulínov – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva → hospic.

Kláštor premonštrátiiek – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva dievčenská → cirkevná škola a → špitál.

Kláštor premonštrátov – druh → kláštora situovaný v → extraviláne → sídla, so širokým → hospodárskym dvorom.

Kláštor uršulíniek – druh → kláštora situovaný v → sídle, súčasťou býva dievčenská → cirkevná škola.

Klenák – → kameň al. → tehla klinovito upravená, lichobežníkového prierezu, pre murovanie → klenby, → klenbového pásu, → vyľahčovacieho oblúka, → záklenku, príp. v → nadpraží v → priamom oblúku (vtedy môže mať zalomenie) a pod. Často sa klenáky len napodobňujú v → omietke, → nástennej maľbe al. → sgrafite. Druhom klenáku je → hák.

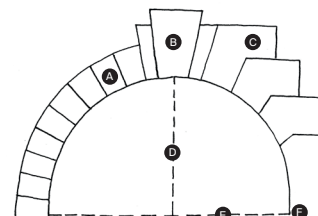
Klenák vrcholový – druh → klenáku umiestneného vo → vrchole oblúka, často väčší ako ostatné, dekoratívnejší, s → reliéfom, letopočtom, → erbom, iniciálami majiteľa al. staviteľa → stavby, príp. s → domovým znamením a pod. Druhom vrcholového klenáku je → zväzkový klenák.

Klenák zväzkový – druh → vrcholového klenáku, pozostávajúceho z viacerých

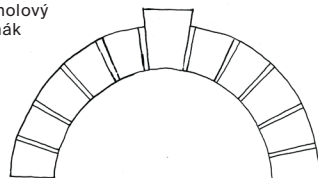
vrstiev, položených stupňovito na seba, pričom spodnejšie sú vidieť po stranách, stredný najviac predstupuje.

Klenák

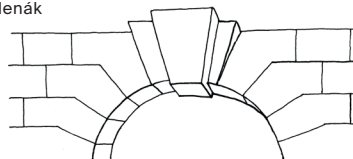
- A klenák
- B vrcholový klenák
- C hákový klenák
- D výška oblúka (klenby)
- E rozpon oblúka (klenby)
- F päťka oblúka

Vrcholový klenák

Zväzkový klenák

Klenba – druh → stropu, → stavebná konštrukcia, dosadajúca na → nosné múry, → piliere al. → stĺpy, uzatvárajúca → priestor zhora, s prierezom → oblúka. Rozoznávame na nej → bok, → čelo, → hrúbku, → líce, → pätku, → prsia, → rozpon, → rub, → výšku, → vrcholnicu a → záver klenby. Staticky ju zaisťuje → nadmurovka, niekedy → oporný systém. V mieste, kde vrcholnica nesie → priečku, býva spev-

nená → klenbovým pásom, ktorý môže mať pri niektorých druhoch klenby aj funkciu nosnú, niekedy iba oddeľuje → klenbové polia. Na rube býva klenba zasypaná → násypom, tvoriacim podklad na uloženie → podlahy. Klenba býva z → kamenného, → tehlového, zo → zmiešaného al. z → liateho muriva, resp. z liateho betónu, menej často sa vyskytuje aj drevená klenba s → debnením a → zrubová klenba. Od použitého materiálu závisí jej hrúbka, sprav. najväčšia je u kamennej a najmenšia u drevenej a liatej klenby. Podľa konštrukcie rozlišujeme klenby → valenú, → križovú, → kláštorňú, → pruskú a → plackovú klenbu, pri použití rebier ide o → križovú klenbu. Ďalšími druhmi klenby sú → česká placka, → koncha, → kupola, → trompa, → pendantív.

Klenba diamantová – druh → lomenej valenej klenby, ktorej → prsia vyplňajú plastické útvary na spôsob malých → kláštorňých klenbičiek, pripomínajúcich diamantový Bruce. Efekt spočíva v hre svetla a tieňa.

Klenba hviezdicová – druh → križovej rebrovej klenby, tvorenej základnou osnou s križených diagonálnych → rebier (čím sa líši od → sieťovej hviezdovej klenby nad štvorcovým → pôdorysom, ktorá tieto diagonálne rebrá nemá), kotvených do podpory, doplnených ďalšími rebrami tak, že v → pôdoryse tvoria rôzne obrazce v podobe hviezd.

Klenba kláštorňá – druh → klenby vytvorenej prienikom dvoch rovnako vysokých → valených klenieb nad štvorcovým → pôdorysom. Druhmi kláštornej klenby sú → zatvorená a → otvorená kláštorňá klenba.

Klenba kláštorňá otvorená – druh → kláštornej klenby so zrezaním kú-

tových častí → zatvorenej kláštornej klenby vertikálnymi rovinami tak, že v → pôdoryse vytvára štvorec vpísaný do štvorca, → pätky klenby sú situované v osiach strán štvorcového → priestoru.

Klenba kláštorňá zatvorená – druh → kláštornej klenby s horizontálnymi → pätkami, kotvenými do všetkých štyroch → múrov, vyčleňujúcich zaklenutý → priestor; bez → čiel. Zatvorená kláštorňá klenba môže byť základom pre → zrkadlovú klenbu.

Klenba korýtková – druh → valenej klenby nad obdĺžnikovým → pôdorysom (kotvenej na všetkých štyroch → múroch ohraničujúcich zaklenutý → priestor), konštrukčne vychádzajúci z prieniku dvoch valených klenieb s nerovnakým → rozponom. Druhom korýtkovej klenby je → zrkadlová klenba.

Klenba krížová – druh → klenby, ktorá vznikla prienikom dvoch al. viacerých (aj nepárny počet) → valených klenieb rovnakej výšky, ktorých prierez môže mať tvar → polkruhového al. → lomeného oblúka, tento tvar oblúka opakujú potom i → čelá klenby (na rozdiel od → kláštornej klenby, ktorá nemá čelá). Ak sú vrcholy čiel klenby v rovnakej výške ako → záver klenby, hovoríme o krížovej klenbe s rovnou → vrcholnicou. Ak sú vrcholy čiel klenby nižšie ako záver klenby v jej krížení, hovoríme o krížovej klenbe so stúpajúcou vrcholnicou. Druhom krížovej klenby je → obkročná a → rebrová klenba.

Klenba krížová rebrová – druh → krížovej klenby, ktorá má v prienikových hranách vložené → rebrá, tvoriace samostatnú nosnú konštrukciu klenby.

Klenba krútená – druh → valenej klenby s polkruhovým, mierne stlačeným prierezom, stúpajúca do výšky po špi-

rále. Uplatňuje sa nad → točitým scho-diskom, situovaným vo → vežiach al. valcových → priestoroch.

Klenba krúžená – druh sprav. → valenej klenby a zároveň → rebrovej klenby, ktorej → prsia však vyplňajú → rebrá bez nosnej funkcie v obrazcoch, vytvorených z kruhových výsekov profilovaných rebrových oblúkov.

Klenba lomená – druh → valenej klenby s lomením v → závere, s prierezom v tvare → lomeného oblúka. Uhol lomenia závisí od → rozponu a → výšky klenby. Druhom lomenej klenby je → diamantová a → nepravá klenba, môže ňou byť aj → krúžená klenba, ak má jej prierez tvar → lomeného oblúka.

Klenba nepravá – druh → valenej lomenej klenby, ktorej tvar vzniká postupným presahom → stavebného materiálu zo strán dlhších → nosných múrov, až po ich stretnutie v → závere klenby. Môže ňou byť aj klenba vysekaná do kamenného masívu, príp. → zrubová klenba.

Klenba obkročná – druh → krížovej klenby, vytvorenej prienikom troch → valených klenieb rovnakej výšky, ktorých pätky sa nenachádzajú po oboch stranách → nosných múrov v protihľej polohe, ale sa na nich pravidelne striedajú. Vyskytuje sa sprav. nad pozdĺžnym → pôdorysom a jej prienikové hrany môžu byť tvorené → rebrami, tvoriacimi samostatnú nosnú konštrukciu klenby.

Klenba osemdielna – druh → rebrovej klenby, tvorenej ôsmimi → prsiami klenby, prislúchajúcimi k ôsmim → čelám s → čelným oblúkom v tvare → lomeného oblúka. V → pôdoryse sa osemdielna klenba prejavuje ako pridanie ďalšieho kríža do pôdorysu → krížovej klenby, pootočeného o 45°.

Klenba parabolická – druh → prevýšenej → valenej klenby, ktorej prierez má tvar paraboly.

Klenba placková – druh → klenby v tvare vrchlika → plnej kupoly, kotvenej pozdĺžne do protihľých → nosných múrov, kde vytvára segmentové → čelá a priečne do → klenbových pásov v tvare → segmentového oblúka, čím môže vytvárať ľubovoľný počet → klenbových polí. Porovnaj → česká placka.

Klenba polvalená – druh → valenej klenby s prierezom v tvare štvrtkruhu, s → pätkou kotvenou do → nosného múra a so → záverom klenby podporeným → nosným múrom na protihľej strane.

Klenba priečne valená – druh → valenej klenby nad pozdĺžnym → pôdorysom, rozdelenej → klenbovými pásmi na viacero → klenbových polí s obdĺžnikovým al. štvorcovým pôdorysom, samostatne zaklenutých valenou klenbou.

Klenba prstencová – druh → valenej klenby nad užším → priestorom (napr. obiehajúcou → chodbou) s → pôdorysom prstenca.

Klenba pruská – druh → klenby, sprav. nad obdĺžnikovým → pôdorysom, kde tvar → čelného oblúka (→ segmentový, → stlačený al. → polkruhový) sa vedie po krivke oblúka (segmentového al. stlačeného) na dlhšej strane obdĺžnikového → priestoru. Pruská klenba sa často v praxi zamieňa s → plackovou klenbou nad obdĺžnikovým pôdorysom.

Klenba pruská na pásach – druh → pruskej klenby, dosadajúcej na → klenbové pásy.

Klenba rebrová – druh klenby, ktorej nosnú kostru tvoria → rebrá, zvädzajúce tlaky do → oporného systému,

→ prípor, príp. len do → nosného múru. Medzi rebrami sú zaklenuté jednotlivé → prsia klenby. Podľa vzorca, ktorý rebrá vytvárajú, sú druhmi rebrovej klenby → krížová, → šesťdielna, → osemdielna a → hviezdicová klenba, môže ňou byť aj → obkročná klenba. Ďalším druhom je → sieťová a → krúžená klenba, ktorej rebrá nemajú nosnú funkciu.

Klenba segmentová – druh → valenej klenby s prierezom v tvare → segmentového oblúka.

Klenba sférická – druh → valenej klenby s prierezom v tvare → stlačeného oblúka.

Klenba sieťová – druh → rebrovej klenby, ktorej → rebrá vytvárajú obrazec podobný sieti, avšak sú bez nosnej funkcie. Druhom sieťovej klenby je → sieťová hviezdicová klenba.

Klenba hviezdicová – druh → sieťovej klenby, ktorej → rebrá vytvárajú obrazec podobný hviezde, avšak bez základnej osnovej diagonálnych rebier.

Klenba šesťdielna – druh → rebrovej klenby, tvorenej šiestimi → prsiami klenby, prislúchajúcim k šiestim → čelám s → čelným oblúkom v tvare → lomeného oblúka. V pôdoryse sa šesťdielna klenba prejavuje ako pridanie priečného → rebra cez kríž → krížovej klenby.

Klenba valená – najčastejšie sa vyskytujúci základný druh → klenby s prierezom v tvare → polkruhového oblúka, nasadeného v úrovni → pätičky klenby. Druhom valenej klenby je aj → korýtková, → krútená, → kruhová, → lomená, → polvalená, → valená na pásach, → valená s výsečami, → priečne valená, → segmentová, → sférická, → stlačená a → parabolická klenba.

Klenba valená na pásach – druh → valenej klenby nad pozdĺžnym → pôdory-

som, rozdelenej → klenbovými pásmi na jednotlivé → klenbové polia.

Klenba valená s výsečami – druh → valenej klenby, vytvorenej pravouhlým al. stúpajúcim prienikom valenej klenby s väčším → rozponom a → výškou viacerými → klenbami s malým rozponom a menšou výškou, pričom menšie klenby vnikajú do → bokov väčšej klenby tak, že ich → vrcholnice smerujú kolmo k vrcholnici väčšej klenby. Vzniknuté → výseče majú polkruhové (lunetové) al. segmentové → čelné oblúky → čiel výseče.

Klenba zrkadlová – druh → korýtkovej klenby nad štvorcovým al. pozdĺžnym → pôdorysom s hornou horizontálnou rovinou, tvoriacou zrkadlo, v ktorom nachádzala sprav. uplatnenie → nástenná maľba. Základom zrkadlovej klenby môže byť aj → zatvorená kláštorň klenba.

Klenba zrubová – druh → nepravéj klenby → zrubovej konštrukcie, používaný v → ľudových stavbách so zrubovou konštrukciou. Na stupňovitú → čelá klenby, vytvorené z ustupujúcich, stále kratších → trámov, sa pripevnili dosky do formy → valenej klenby. Najč. používaná v → sýpkach.

Klenot – môže byť súčasťou → erbu. Ozdoba → prilby, upevnená na jej vrchole. Pomocný klenot opakuje na rozdiel od samostatného klenotu → figúru zo → štítu v trojrozmernom stvárnení.

Klenotnica – 1. súčasť → kaštieľa, → paláca, → priestor na uchovávanie a niekedy aj prezentáciu najvzácnejších klenotov; 2. pozri šperkovnica.

Klerika → mimoliturgický odev laického duchovenstva r. kat. cirkvi, nosený mimo výkonu liturgických úkonov, ako aj pri nich ako spodný šat pod

→ liturgické rúcha. Jednoduchý dlhý odev, siahajúci až po členky, vpredu po celej dĺžke zapínaný → gombíkmi. V hornej časti tesný, s úzkymi → rukávmi a stojatým → golierom. Zhotovovaný z nezdobenej prírodnej tkaniny (obyč. bavlnenej), vo farbách: obyčajný klérus – čierna, biskup – fialová a čierna s fialovým lemovaním a gombíkmi, kardinál – červená a čierna s červeným lemovaním a gombíkmi, pápež – biela. (syn. *sutana*).

Kliešte – 1. súčasť → bastiónovej pevnosti, samostatný prvok, skladajúci sa z dvoch → čiel s → hrotom, zalomený smerom ku → kurtine, do → predpolia otvorený, umiestnený v → priekope medzi kurtinou a → ravelínom; 2. najč. súčasť → súpravy kozubového náradia. Kovový predmet s → rúčkou a krátkym → driekom, na ktorom sú dve symetrické plošné → ramená, niekedy formované, slúžiace na uchytienie pevného paliva.

Klieština – súčasť → väznicového krovu, zväčša párový stužujúci prvok obopínajúci a sťahujúci šikmá a zvislé → trámy v plných → priečnych väzbách (→ krokvy, ramená → vešadla, → stĺpik vešadla a stĺpiky → stolic).

Klinec – druh spojovacieho a istiaceho tesárskeho prvku, ostrý, kovový, ukončený hlavičkou, zatĺkaný priamo do → dreva. Skladá sa z → hlavičky a → trňa, zužujúceho sa do hrotu. Typy klinec: kované s hlavičkami kladivkového a kruhového tvaru (ručná práca používané od stredoveku až do začiatku 20. stor.), ťahané so štvorbokým a kruhovým driekom (priemyselná výroba, používané od polovice 19. stor.).

Klobúk – súčasť cirkevnej heraldiky. Spolu so → šnúrami so → strapcami ozna-

čuje hodnotu, používa sa namiesto → prilby, → klenotu a → prikrývadiel v svetskej heraldike, umiestnený býva nad → štítom erbu.

Klobúk arcibiskupský – má zelenú farbu a 4 rady strapcov.

Klobúk biskupský – má zelenú farbu a 3 rady strapcov.

Klobúk dekanský – má čiernu farbu a 2 strapce na každej strane.

Klobúk exemptného opáta – má zelenú farbu a 3 rady strapcov.

Klobúk farársky – má čiernu farbu a 1 strapec na každej strane.

Klobúk kardinálsky – má červenú farbu a 5 radov strapcov.

Klobúk latinského patriarchu – má zelenú farbu a 5 radov strapcov.

Klobúk opátsky – má čiernu farbu a 3 rady strapcov.

Klobúk ostatných apoštolských pronotárov – má fialovú farbu.

(Klobúk skutočného apoštolského pronotára má čiernu farbu.)

Klobúk prelátsky – má fialovú farbu.

Klobúk prepošský – má čiernu farbu a 2 rady strapcov.

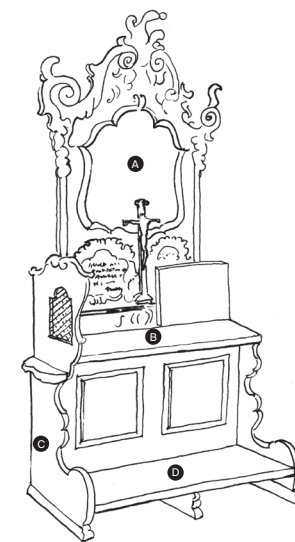
Klobúk radového provinciála – má čiernu farbu a 2 rady strapcov.

Klobúk skutočného apoštolského pronotára – má čiernu farbu.

Klobúk tajného pápežského komorníka – má fialovú farbu.

Klopadlo – druh → kovania, signálne kovové zariadenie, upevňované na → dverne al. bránové krídlo. Pevná časť máva reliéfny charakter, spodobuje rôzne motívy (zoomorfné, geometrické a pod.). Pohyblivá časť je plastická, v rôznych formách, napr. → prstenec, stváranie figúry, predmetu a pod., udiera sa ňou do pevného základu, na úderovom mieste máva výbežok v podobe hranolčeka.

Kľakadlo – nábytkový typ, slúžiaci k modleniu poklačiačky. Prevažne tvorí súčasť zariadenia → interiéru → kostola, vyskytuje sa však i v zariadení → profánnych stavieb. Môže byť samostatným kusom al. súčasťou → spovednice. Jeho základnou súčasťou je mierne zošikmená spodná → doska na kľačanie a vrchný → pult na opretie rúk. V tejto forme je súčasťou spovedníc. Samostatné kľakadlo má väčš. aj → bočnice. Bohatšie kľakadlá nesú nad vrchnou doskou ako nadstavbu → križ, → reliéf, → obraz, príp. malý domáci oltárik, niektoré majú v spodnej časti → skrinku. Kľakadlá sú zhotovené prevažne z dreva, príp. s → čalúnením spodnej dosky, niekedy zdobené → rezbou, → intarziou a pod. Zriedkavejšie sa vyskytujú kľakadlá vytesané z → kamňa al. murované.

A oltárik
B pult
C bočnica
D doska na kľačanie

Kľakadlo domáce – zvyčajne v podobe jedno- až dvojdverovej skrinky, v hornej časti s pultom, na kľáčanie slúži často vytiahnutá zásuvka v spodnej časti.

Kľučka – druh → kovania, súčasť zatváracieho mechanizmu brány, dverí al. okna, zvyč. zložená z → krčka a z jedného al. dvoch → ramien. Môže mať symetrický olivový, esovitý, guľovitý tvar al. jednoramenný pákový tvar.

Kľučka bránová – druh → kovania, otvárací a zatvárací mechanizmus → bránového krídla, najč. kovový. Kľučka býva nasadená z oboch strán bránového krídla, na jednej strane často na → krabicový zámok, na druhej strane priamo na krídlo, pričom ich styk kryje → kľúčkový štítok. Stlačením kľučky prevodný mechanizmus vytiahne jazýček zo → štrbiny → zárubne a pod., resp. jazýček zodvihne nad trň zámkového oka.

Kľučka dverná – konštrukčne o nej platí to, čo o → bránovej kľučke, ale býva subtilnejšia.

Kľučka okenná – druh → kovania, súčasť → zástrčového mechanizmu. Pri zatváraní → okenných krídel sa otočením kľučky vsunú → tyče mechanizmu do → oka al. → zástrčovej pošvy. Kľučka býva nasadená na → kryt zástrčového mechanizmu.

Kľuka – zalomená → páka pre točenie hriadele → vežových hodín s navinutým lanom → závažia.

Kľúč – kovový predmet na odomykanie a zamykanie → zámku. Kľúče sa delia na hákovité, zásuvné (lopatkovité al. s lamelami) a otočné. Skladajú sa z → oka a → drieku, ktorý môže byť podľa typu zakončený útvarom kotvovitým, hákovitým, lopatkovitým, z drieku môžu vyrastať lamely. Otočný kľúč má driek zakončený → zu-

bom s → výrezmi, môže mať → krčok a → trň.

Kľúčik – kovový predmet na natahovanie → pera → hodín nasadením na osku.

Kniha – rukopisný al. tlačný (od 15. stor.) text, zviazaný do → knižnej väzby. Kódexy (rukopisné knihy) a inkunábuly (prvotlače) majú → iluminácie, tlačné knihy môžu mať → ilustrácie. Knihy delíme na svetské a cirkevné. K cirkevným knihám patrí → biblia, k liturgickým r.-kat. patrí → antifonár, → evanjeliár, epištolár, → graduál, → kancionál, → misál, plenár, pontifikál, sakramentár, → žaltár, mimoliturgické sú → breviár a → lekcionár.

Knižnica – 1. samostatná → stavba, v ktorej je umiestnená zbierka kníh, resp. iných písomných dokumentov. Súčasťou býva niekedy aj študovňa a pracovňa. Niekedy iba → priestor ako súčasť → kaštieľa, → paláca, → kláštora, → prepoštskej, → biskupskej, → arcibiskupskej rezidencie, → fary, → konventu (zvyč. v blízkosti → sakristie a → kapitulnej siene), → kostola a pod. Jej funkciu niekedy preberá → sakristia. Predchodcom knižnice je → armárium; 2. rozložitá → skriňa, hĺbkou prispôbená rozmeru → knihy, sprav. uzatváraná presklenými → dvojkrídlými dverami, niekedy doplnenými → jednokrídlými dverami po stranách, v spodnej časti bývajú → zásuvky al. priestor s plnými → dvierkami.

Koberec → textília, slúžiaca predovšetkým pre zateplenie stien (→ tapiséria, → art-protis) a → dlážok obytných → miestností, tiež však s dekoratívnou funkciou. Zhotovená tkaním, vytkávaním, viazaním al. všívaním z rôznych materiálov, predovšetkým z vlny. Pôvodom z Ázie, v Európe sa

pôv. používali koberce na pokrytie stien, postupne väčš. na zakrytie dlážky. Najč. a najhodnotnejšie sú koberce orientálne (perzské, stredoázijské, turkeštanské, arménske, turecké atď.), ktoré sú kobercami vlasovými, ručne viazané na stave, pričom na 1 al. 2 útky a osnovu sa viažu uzly z farebných vlákien, väčš. vlnených, do určitého vzoru, ktorý má symbolický význam. Od 19. stor. aj strojová technika viazania.

Kočiareň – súčasť → kaštieľa al. → paláca, → priestor na prvom → podlaží, resp. časť → hospodárskej stavby al. samostatná hospodárska stavba na úschovu a údržbu kočov, typická veľkou → bránou al. viacerými bránami.

Kódex – rukopisná → kniha literárneho obsahu al. kniha opatrená notovými znakmi (notový kódex).

Kohútik – mechanizmus pre reguláciu vypúšťania kvapaliny z → nádoby.

Kolaj – súčasť → železničnej trate, súhrnné označenie pre železničnú dopravnú cestu. Skladá sa zo spodku (zemné teleso po stranách s odvodňovacou → drenážou, vedené niekedy na úrovni terénu, niekedy nad úrovňou terénu v → záreze) a zvršku (štrkové lôžko → podvaly a pár → kolajnic a → výhybky). Podľa rozchodu kolajnic sa rozoznáva kolaj úzkorozchodná (menej ako 1435 mm, najčastejšie 600, 750, 760 a 1000 mm), normálne rozchodná (1435 mm) a široko rozchodná (u nás 1520 mm).

Kolaj ozubnicová – súčasť → železničnej trate, doplnená v strede medzi → kolajnicami → ozubnicou, používanou v podmienkach, kde je nedostatočné trenie medzi kolajnicami a kolesom hnacieho vozidla – na normálne rozchodnej trati pri stúpaní väčšom ako

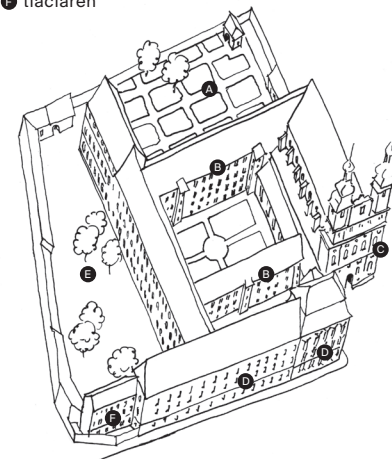
40%, pri úzkorozchodnej trati pri stúpaní väčšom ako 80%.

Kolajnica – časť → kolaje → železničnej trate. Ocelový nosník charakteristického prierezu nesúci a vedúci koleso železničného vozidla.

Kolajisko – súčasť → železničnej stanice, viacero paralelne al. inak usporiadaných → kolaj s výhybkami, → točňami, → presuvňami a → návěstidlami slúžiacich rôznym účelom (napr. zhromažďovanie nákladných vlakov). Jednotlivé kolajiská stanice sú medzi sebou spojené spojovacími kolajami.

Kolégium – druh → kláštora školskej rehole (najmä piaristov, jezuitov, trinitárov), ktorej činnosť súvisí so vzdelávaním mládeže. Máva menej uzatvorený charakter ako iné kláštory (menej prísna klauzúra). Okrem → kostola kolégia a → konventnej školy môže byť ďalšou základnou časťou kolégia → konvent pre členov učiteľského rádu.

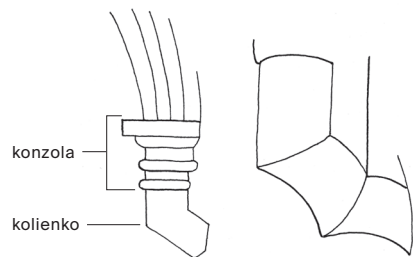
- A záhrada
- B konvent so seminárom
- C kostol kolégia
- D konventná škola
- E hospodársky okrsok
- F tlačiareň

Kolektor – súčasť infraštruktúry → sídla, druh → komunikácie, tvorenej podzemnou → stavbou (tunelom al. potrubím), slúžiaca na spoločné uloženie inžinierskych sietí sídla.

Koliba – 1. súčasť → salaša, druh → sezónnej stavby pastierov oviec, v ktorom sa spracovávajú a ukladajú mliečne produkty. Najč. mala → zrubovú konštrukciu. Boli jedno- al. dvojpriestorové, vtedy sa vstupný → priestor nazýva koliba a zadný → komárnik; 2. časť koliby, vstupný priestor s obytnou a spracovateľskou funkciou, s → ohniskom.

Kolienko – 1. druh → podperného architektonického článku, sprav. jeden al. dvakrát zalomený útvar s polygonálnym, kruhovým al. vyžľabeným priezom, najč. podopierajúci → konzolu a → príporu; 2. rozšírený ohyb → esovitej nohy v mieste nasadenia do → lubového rámu, často zvýraznený vyrezávaným motívom.

Kolík – 1. súčasť → polkružia, zakončujúci prvok na jeho vrchole vo forme dreveného vyrezávaného al. sústruženého → stĺpika, zriedkavo kovový al. hlinený, niekedy hore doplnený plechovým kohútom, zástavkou, kalichom, hviezdou a pod. (*syn. makovica*); 2. druh spojovacieho a istiaceho tesárskeho prvku, so zahroteným

koncom, zväčša so štvorbokým dierkom, s hlavičkou al. bez hlavičky, vsadzovaný do nebožiecom predvŕtaného otvoru dvoch konštrukčných prvkov (zväčša spája → čapované a → plátované spoje). Použitie od stredoveku až do 19. stor.

Kolíska → posteľ pre dojčence, → plocha lôžková zatvorená zo všetkých 4 strán (→ čelá, zvýšené → bočnice). Oválne dosky, ukončujúce → nohy, umožňujú kolísavý pohyb.

Kolíska na pijak – z rôzneho materiálu. Pod rovnou platničkou s vertikálnou → rúčkou oblúková platnička na upevnenie pijaka. Často súčasť písacej → súpravy (→ kalamára, perá a pod.).

Kolonáda – súčasť → parku a pod. Tvorí ju dlhý → chodník, oddelený od voľného priestoru → stĺporadím, nesúcim plochý → strop, slúžiaci na ochranu pred počasím pri prechádzkach. Druhom je → kúpeľná kolonáda.

Kolonáda kúpeľná – druh → kúpeľnej stavby, druh → kolonády slúžiacej na pitie liečivej vody z → picích stojanoch a na prechádzky pacientov. Niekedy býva kolonáda napojená na → picí al. → hudobný pavilón.

Kolopis – nápis umiestnený po obvode predmetu, napr. → náhrobnej dosky. Často sa na ňom vyskytujú → skratky a datovanie. Druhom kolopisu je → kruhopis.

Kolorovanie – označenie pre plošné vyfarbovanie al. dofarbovanie základnej → kresby, tlače, → ilustrácie, fotografie a pod. a jej oživenie farbou.

Kolónia – súčasť → sídla, tvorená skupinou → obytných stavieb na vymedzených pozemkoch, v období vzniku situovaná sprav. na okraji → sídla. Obyvateľstvo tvorí rovnaká sociálna skupina (na rozdiel od → osady).

Druhom je → cigánska a → robotnícka kolónia.

Kolónia cigánska – druh → kolónie, územie v → intraviláne al. → extraviláne → sídla, zastavané obydliami skupiny obyvateľov rómskeho pôvodu, ktorí pôvodne pre výstavbu → zemnic a → polzemnic vyhľadávali svahovitý terén. Neskôr si budovali jedno a viacpriestorové úžitkové obydliá, sprav. z netrvanlivých materiálov.

Kolónia robotnícka – druh → kolónie, územie obyč. v → intraviláne → sídla, zastavané sprav. → rodinnými al. → bytovými domami, často typizovaného charakteru, ktoré budovali zvyč. majitelia banských, hutníckych a priemyselných závodov, niekedy ako súčasť priemyselného areálu továrne, al. v jeho blízkosti, určené pre ubytovanie zamestnancov s rodinami. Veľkosť, priestorové riešenie a vybavenie domov al. bytov záviselo od pracovného zaradenia zamestnanca (robotníci, majstri, úradníci). Sociálne zariadenia, studne, príp. práčovne boli často spoločné. Súčasťou robotníckej kolónie mohli byť vlastné obchody, → občianske stavby (napr. → kino, → reštaurácia, spoločenský dom) a športoviská. Budované boli od pol. 19. stor. do 2. sv. vojny.

Kolumbárium – druh → sepulkrálnej stavby, → hrobky, príp. → mauzólea, s pochovávaním do → hrobej steny.

Komárnik – časť → koliby, zadný → priestor slúžiaci na sušenie syra a ako sklad mliečnych výrobkov a náradia.

Komoda – typ → skrine, dosahujúcej približne výšku → stola, slúžiacej ako bielizník na 4 → nohách al. na → podnoži, zvyč. s troma → zásuvkami, vrchná doska slúži ako odkladacia.

Komoda písacia – komoda s → písacím vyklápacím pultom, → komodový sekretár bez → nadstavca.

Komín – konštrukcia slúžiaca na odvod dymu, pary a spalín z → kúreniska s umelým ťahom (na rozdiel od → dymníka a → otvoreného komína). Môže sa skladať z → prieduchu v hrúbke → múru, → telesa, → plášťa, → hlavice a technických otvorov na jeho čistenie a kontrolu: → čistiaceho a vymetacieho/vyberacieho otvoru, niekedy ho tvorí iba plášť. Na komín sa napájajú pomocou → dymníka al. → dymovodu jednotlivé → vykurovacie zariadenia. Druhom komína je → vlašský komín.

Komín otvorený – medzistupeň medzi → dymníkom a → komínom, historická forma → komína požívaného na odvod dymu z otvoreného ohniska v → čiernej kuchyni, kónického zúčujúceho sa tvaru, kt. prechádzal do komínového → prieduchu štvorcového prierezu a ústil nad → strechou. Mohol byť → drevenej, → zubovej al. → hrádzenej konštrukcie vyplnenej prútím a omazanej hlinou.

Komín vlašský – druh → komína al. → otvoreného komína, ktorého → teleso nie je zabudované v → múre, ale je vysadené na → fasáde, nesené → konzolami.

Komora – 1. súčasť → obytných stavieb, → priestor sprav. pri → kuchyni, slúžiaci na uskladnenie zásob, niekedy aj na spanie služobníctva, v → ľudovom dome slúžil ako → spáľňa, v → meštianskom dome situovaný sprav. vedľa → prejazdu al. → priechodu do → dvora, často bez priameho osvetlenia, s úzkym vetracím okienkom v → čele klenby; 2. súčasť → komorovej konštrukcie, tvorenej zvyč. 4 stenami bez → dlážky a → stropu.

Komora delová – súčasť → kazemát v → delových baštách, → bastiónoch al. → delových chodbách, rozsiahly → výklenok, slúžiaci na umiestnenie delostreleckej techniky, s → delovou strieľnou a → prieduchmi.

Komora hrobová – 1. druh → hrobu ako → archeologického nálezu, najč. súčasť → mohyly, → hrobová jama al. priestor nad terénom v → násype mohyly, vybudovaný ako komora → kolovej al. → zrubovej konštrukcie; 2. → hrobová jama upravená vymurovaním, výdrevou al. výpletom. Podzemná vymurovaná → hrobová jama s → náhrobkom tvorí → komorový hrob, resp. je súčasťou → mohyly al. → pohrebnej kaplnky. V mohyle môže byť hrobová komora aj nadzemná. Porovnaj → hrobová jama.

Komora na víno – → priestor slúžiaci na uskladnenie vína, nahrádzajúci → vínny pivnicu; 1. súčasť → vinohradníckeho domu, → priestor vložený medzi obytné a hospodárske priestory domu; 2. súčasť → vinohradníckej budy.

Komora skladovacia – súčasť → ľudového domu, zadný → priestor troj priestorovej → dispozície, resp. umiestnený na prvom → podlaží, → nepravom al. → skrytom poschodí, vtedy sa nazýva → výška. Nevykurovaný, tmavý priestor na uskladňovanie potravín, obilia, náradia, niekedy slúžil i na spanie slobodných členov rodiny al. mladomanželov. Neskôr sa priestor komory zmenil na → zadnú izbu, vtedy sa k domu pridávala ďalšia komora, prístupná zo zadnej izby al. zo → dvora. Komora môže byť prístupná → výpustkom.

Komora spacia – súčasť → kaštieľa, → kúrie, → mestského domu v období stredoveku a raného novoveku, → ľudového domu, slúžiaca ako → spáľňa.

Bývala umiestnená zvyč. na druhom → podlaží, príp. na → nepravom al. → skrytom poschodí. Pravidelne sa spacie komory vyskytujú pri → baníckych a → habánskych domoch.

Komora umrlčia – súčasť → kláštora, slúži na prechodné uloženie → rakvy pred pohrebom.

Kompenzátor – súčasť → drôtovodu železničnej siete vedeného vo väčšej vzdialenosti. Je to nízky → stojan („U“ profil) so systémom valcových závaží. Kompenzuje zmeny dĺžky drôtových ťiahel drôtovodu pri zmenách teploty.

Komunikácia – 1. druh → stavby, slúžiacей pozemnej, podzemnej a vodnej doprave, určenej pre dopravné prostriedky, chodcov, zvieratá a pod. Druhmi komunikácií sú → kolektor, → cesta, → verejné priestranstvo, → pasáž, → kanál, železnica, → most, → kolonáda, → koridor, → pergola, → arkáda; 2. súčasť stavby. Komunikácie delíme na → horizontálne a → vertikálne komunikácie a → rampu.

Komunikácia horizontálna – druh → komunikácie ako súčasť → stavby, druhmi sú → chodba, → pavlač, → podsebitie, → ochodza, → podlubie, → podstena, → podesta, → prejazd, valová a → krytá cesta, → banket.

Komunikácia vertikálna – druh → komunikácie ako súčasť → stavby, druhmi sú → schodisko, výťah.

Komža – viď **superpelícia**

Koncha – druh → klenby v tvare pláštá štvrtgule, využívaná na zaklenutie malého → priestoru, ktorého → pôdorys tvorí výsek kruhu (napr. → apside).

Koniareň – druh → hospodárskej stavby al. jej súčasť, slúžiaca na ustajnenie plemenných al. úžitkových koní. Koniareň je súčasťou → hospodárskeho dvora → kaštieľov, často však aj → palácov. Od → stajne sa odlišuje úrovňou

svojho architektonického stvárnenia, niekedy aj výtvarným riešením interiéru, prispôbeným ostatným stavbám v → areáli. → Dispozícia obsahuje stojisko, žľab, krmný kôš, napájačku, prípravovňu, sklad krmiva a sklad na postroje, pre ktorý býva vyhradená aj samostatná stavba. Špecializovanou hospodárskou stavbou na chov plemenných koní je → žrebčinec a → žrebiareň.

Koník – súčasť → strechy → ľudovej stavby, skrížené dvojice asi 1 m dlhých drevených kolíkov, umiestnené v pravidelných rozstupoch v hornej časti strechy tak, že spodné ramená kríža prichytávajú → slamenú al. → trstinovú krytinu a horné ramená v tvare V čnejú voľne do priestoru. Niekedy sa koník vyskytuje ako rôzne tvarovaný nefunkčný prvok nad → štítom strechy.

Konštrukcia – nosná časť – kostra → stavby, → nábytku, architektonického prvku a pod.

Konštrukcia drevená – druh → stavebnej konštrukcie s použitím dreva. Druhmi drevenej konštrukcie sú → rámová, → hrádzená, → palančená, → stĺpiková, → vypletaná, → kolová, → zrubová, → zvlaková konštrukcia a → debnenie, a tiež drevené konštrukcie ako súčasti → drevozemných al. → kamenozemných konštrukcií: → háková, → komorová, → prekládková a → roštová konštrukcia.

Konštrukcia drevozemná – druh → stavebnej konštrukcie, konštrukcia s výrazným podielom použitia dreva a zeminy pri budovaní nosnej časti → stavby (→ val, → drevená hradba a pod.). Jej jadro tvoril zemný → násyp, ktorý bol spevnený rôznymi → drevenými konštrukciami, napr. → hákovou, → kolovou, → komorovou,

→ prekládkovou al. → roštovou. Táto konštrukcia je častá pri → archeologických nálezoch a → bastiónových pevnostiach.

Konštrukcia háková – súčasť → drevozemnej konštrukcie, druh → konštrukcie → roštovej, → prekládkovej, resp. → komorovej. Pri jej použití sa na kmeňoch stromov (či už priečne, vodorovne al. zvisle osadených) ponechali zámerne časti konárov vo funkcii háku, za ktorý sa ukladali v opačnom smere ďalšie kmene, príp. sa pomocou háku ukotvovali kmene na → líci → drevenej hradby.

Konštrukcia hrádzená – druh → rámovej konštrukcie, vyplnenej → tehľami, príp. druh → vypletanej al. → palančenej konštrukcie. → Steny bývajú spevňované → vzperami, kratšími → trámami a → pásikmi. Výplň omazávali → mazanicou, niekedy s farebnou → maľbou.

Konštrukcia kamenozemná – druh zmiešanej → stavebnej konštrukcie, konštrukcia s výrazným podielom použitia kameňa a zeminy. Jej jadro tvoril variabilne navrstvený kamenozemný → násyp, ktorý mohol byť vo vnútri spevnený aj → drevenou konštrukciou.

Konštrukcia kolová – druh → drevenej konštrukcie, môže byť súčasťou → drevozemnej, príp. → komorovej konštrukcie. Je vybudovaná z → kolov, zahĺbených zvisle tesne vedľa seba do zeme, príp. do murovaného základu, → podmurovky, resp. zapustených do skalného podlažia (napr. → palisáda, vnútorná výstuž → valu), tiež vo viacerých radoch (napr. obloženie → drevenej hradby dreveným → plášťom) al. rozmiestnených v určitých odstupoch (pri → sídliskových objektoch), pričom priestor medzi jednotlivými

kolmi bol vyplnený tenšou tyčovicou, utesnenou → mazanicou, príp. ohraničený vodorovne ukladanými kolmi, → trámami, resp. doskami al. výpletom (→ vypletaná konštrukcia). Druhom kolovej konštrukcie je napr. → poľský plot a → podzákladová pilotáž. Ako → archeologický nález sa prejavuje ako → kolová jama.

Konštrukcia komorová – súčasť → drevozemnej konštrukcie, druh → drevenej konštrukcie, jej základ vytvárajú → kolová, príp. → zrubová konštrukcia, z ktorých sa budovali → komory, vo vnútri vyplnené → násypom zemného al. kamenozemného zloženia, spevneného ešte priečne, vodorovne, príp. i zvisle osadenými → kolmi al. → trámami. Komorová konštrukcia mohla vyplňať jadro → valu al. konštrukcie → bastiónového opevnenia. Pri → drevenej hradbe tvorili steny → komôr → líce hradby.

Konštrukcia nabíjaná – zvyč. súčasť → ľudových stavieb, druh hlinenej → stavebnej konštrukcie, hlinené → múry vznikajú postupným ubíjaním vlhkej hliny zmiešanej so → slamou do posuvného doskového → debnenia, ktoré sa po zatvrdnutí hliny odstránilo. Pre lepšiu súdržnosť a proti praskaniu sa hlina prekládala prútím a drobným kamením. Dvere a → okná sa vysekali po dokončení nabíjania. Povrch → stien sa zatiera → mazanicou a bieli.

Konštrukcia nábytku – kostra nábytku, dosková konštrukcia z → masívu, od vynálezu rámovej píly (1322) sa vytvára odľahčená → rámová konštrukcia, základom ktorej sú → rámy, do ktorých sa ukladajú tenšie → výplne.

Konštrukcia nosná – základná časť → budovy nesúca zaťaženie všetkých ostatných častí.

Konštrukcia palančená – druh → rámovej konštrukcie s výplňou z vodorovne kladenej žrdkoviny, utesnenej a omazanej hlinou.

Konštrukcia pilierová – druh → stavebnej konštrukcie, nosná konštrukcia drevenej, príp. i murovanej → stavby, spočívajúcej na murovaných → pilieroch. Využívaná v technických stavbách, príp. ľudových → hospodárskych stavbách (→ stodola), často ako → archeologický nález v → základoch, príp. ich negatívoch.

Konštrukcia prekládková – druh → roštovej konštrukcie, súčasť → drevozemnej konštrukcie, pri ktorej sa → trámy ukladali vodorovne v rámci jednotlivých vrstiev tesne vedľa seba, jednotlivé vrstvy ležali nad sebou v rovinách, pričom smer uloženia tráv sa v každej nasledujúcej vrstve pootočil o 90°.

Konštrukcia priehradová – druh → stavebnej konštrukcie vytvorenej z priestorových prvkov → priehradových väzníkov Používa sa na zastropenie al. zastrešenie veľkých rozponov.

Konštrukcia rámová – druh → drevenej konštrukcie používanej v → ľudových stavbách a výrobe nábytku. Využíva rám, ktorý tvoria drevené stojky, dolu začapované do vodorovného → prahu na úrovni terénu, na → podmurovke al. → obvodovom múre a hore do → odkvapovej väznice. Rám môže byť vyplnený → trámami, → guľatinou, doskami, ktoré čapmi zapadajú do drážok v stojkách rámu. Druhom rámovej konštrukcie je → hrázdená a → palančená konštrukcia.

Konštrukcia roštová – druh → drevenej konštrukcie ako súčasť → drevozemnej konštrukcie. Namiesto → komôr s drevenou konštrukciou, vybudova-

nou prevažne po obvodě stavby, sa z → kolov vodorovne poukladaných v rámci jednotlivých vrstiev v intervaloch cca 30 cm kolmo nad sebou do tvaru mreže vyhotovil rošt, ktorého konštrukcia bola vystužená kolmými a šikmými vzperami a výplnená zemným príp. kamenozemným → násypom.

Konštrukcia skeletová – druh → stavebnej konštrukcie, ktorej nosnú časť tvoria → stĺpy al. → piliere (zo → železobetónu, → oceli). Múry sú sprav. vyrobené z ľahšieho výplňového → muriva al. s použitím → panelov. Skelet môže byť montovaný z jednotlivých konštrukčných prvkov al. monolitický. Umožňuje voľný pôdorys, otvorenú dispozíciu a adaptabilitnosť priestoru.

Konštrukcia stavebná – spôsob zostrojenia základných prvkov → stavby (→ múry, → stropy, → strechy) zo → stavebných materiálov. Podľa materiálov rozoznávame → zemné, → násyp, → drevené (→ háková, → komorová, → prekládková, → roštová, → kolová, → zrubová, → zvlaková, → rámová, → hrázdená, → palančená, → stĺpková, → vypletaná konštrukcia, → debnenie), → tehlové (niekedy → pilierová) a → kamenné – obidve vo forme → muriva, hlinené (→ nabíjaná a → vykladaná konštrukcia), zmiešané: → drevozemná, kamenozemná, zemnoštrková (násyp), kamenotehlová a ďalšie kombinácie, napr. pilierová s drevenou výplňou, hrázdená s tehlovou výplňou, ďalej → liate murivo, → zmiešané murivo.

Konštrukcia stĺpková – druh → drevenej konštrukcie používanej v → ľudových stavbách, využívajúcej → stĺpiky zapustené do zeme. Stĺpiky môžu mať drážky, do ktorých sa zasúvajú konce

horizontálne kladených → tráv al. hrubých dosiek, stesaných do čapov. Druhom stĺpkovej konštrukcie je → vypletaná konštrukcia.

Konštrukcia stenová – druh → stavebnej konštrukcie, ktorej nosnú časť tvoria → steny z rôznych materiálov (tehly, tvárnice, panely).

Konštrukcia škrupinová – druh → stavebnej konštrukcie, → železobetónová monolitická tenkostenná, samonosná plošná konštrukcia so zakrivenou plochou, používaná na zastrešenie veľkých atypických objemov. Výhodou je vysoká únosnosť pri nízkej hmotnosti. Organický tvar škrupiny má základ v prírode (napr. lastúra).

Konštrukcia vykladaná – druh → stavebnej hlinenej konštrukcie, používanej v → ľudových stavbách. Je to hlina po celom obvode stavby nakladaná v niekoľkých vrstvách nad sebou (bez → debnenia). → Náročia, príp. celý obvod je spevňovaný prútmi. Otvory sa vyrezávali dodatočne.

Konštrukcia vypletaná – druh → stavebnej konštrukcie, vyplňuje → stĺpkovú, → hrázdenú, príp. → kolovú konštrukciu. Medzi → stĺpiky, ktorých horné konce sú začapované do vodorovného priebežného → trámu, sa preplietajú → štiepky, žrde, tyče, vetvy al. prútie. Výplet sa omieta hrubou vrstvou → mazanice, resp. ostanú → steny bez → omietky (umožňujú vetranie, napr. pri → stodolách).

Konštrukcia zemná – druh → stavebnej konštrukcie, 1. ako → archeologický nález termín vyjadruje pohľad na súčasný pozostatok mohutných → valov. Odzrkadľuje dlhodobú deštrukciu zaniknutej stavby s viditeľným prevládajúcim zemným jadrom, ktorého detailnejšie zloženie (→ drevozemná konštrukcia) nie je možné určiť

bez hĺbkového terénneho výskumu; 2. väčšinou ako súčasť → drevozemnej konštrukcie, samostatne používaná iba zriedka vo forme → násypov (napr. → val, → berma, → mohyla).

Konštrukcia skeletová – druh → drevenej konštrukcie, používanej najmä v → ľudových stavbách. Drevené → steny → stavby sú z vodorovne na seba kladených → trámov, → guliačov, → polguliačov al. → brvien, na → nárožiach spojených preplatovaním, niekedy s → hlavami. Škáry medzi trámami sa vyplňujú slamenými zväzkami, namočenými do hliny, nabíjajú sa machom a zamazávajú → mazanicou. Niekedy sa prekrývajú lištami. Neskôr sa vymazávka bičila vápnom, niekedy s farebnou → maľbou. Zrubová konštrukcia sa kladla na → rohové kamene, terén pod ňou sa vyrovnával → podmuroukou. Niekedy sa celé steny omazávali. Druhom zrubovej konštrukcie je → dom v kožuchu a → zrubová klenba. Ako → archeologický nález môže byť súčasťou → sídliskovej jamy, → zahĺbeného sídliskového objektu, → komory.

Konštrukcia základová – časť → stavebnej konštrukcie, spodná podkladová časť stavby ukladaná do výkopu pod úroveň terénu, ktorá prenáša zaťaženie budovy do → základovej ryhy, zaisťuje stabilitu stavby. Základy môžu byť monolitické, prefabrikované z betónových → debniacich tvárnic, môžu byť plošné (betónové pásy, pätky, rošty, dosky) al. hlbinné (→ pilóty, kesóny, studne). Porovnaj → základy.

Konštrukcia zavesená – druh → stavebnej konštrukcie, ktorej nosné prvky tvoria laná kotvené do zeme al. do masívnych betónových blokov.

Konštrukcia zvlaková – druh → drevenej konštrukcie, využívané najmä pri

dvernom al. bránovom krídle, resp. → vrátach. Zvislé dosky sú horizontálne tesársky spojené v hornej a dolnej tretine → zvlakmi.

Konštrukcie vodorovné – vo vodorovnom smere rozdeľujú a stužujú budovu po celej jej výške (→ stropy, stužujúce → vence, → schodiská, → prievlaky a pod.)

Konštrukcie zvislé – prenášajú zaťaženie → vodorovných konštrukcií do → základovej škáry, odkiaľ je ďalej prenášané do pôdy (→ steny, → stĺpy, → piliere).

Kontraeskarpa – druh → priekopového múru, spevňujúceho vonkajší svah → priekopy opevnenia, protiláhly → eskarpe, niekedy môže pokračovať nad priekopou ako ďalší okruh → hradbového múru, vtedy má aj → galériu.

Kontragarda – súčasť → bastiónovej pevnosti, samostatný, smerom k → bastiónu otvorený prvok, skladajúci sa z dvoch → čiel s → hrotom, umiestnený v → priekope pred → bastiónom a sledujúci tvar jeho čiel. Druhom kontragardy je → polmesiac. Kontragardy spojené do línie tvoria → envelope.

Kontrasgrafito – viď **sgrafito obrátené**

Konvent – jadro → kláštora, → stavba, ktorú obýva základné osadenstvo kláštora, a v ktorej je väčšina → priestorov neprístupná verejnosti (tzv. klauzúra). Je to zvyč. dvoj- až trojkridlová, často viacpodlažná → stavba, priradená väčš. z južnej (ak je → kláštorň kostol orientovaný) strany ku kláštornému kostolu, s ktorým uzatvára → rajský dvor (pri → kolégiu → konventné nádvorie), štvrtú stranu rajského dvora môže dopĺňať → ohrada. Smerom do rajského dvora býva na prvom → podlaží → ambit (pri kolégiu → konventná

chodba), na druhom podlaží môže byť obiehajúca → arkádová chodba al. → uzatvorená chodba, príp. je druhé podlažie riešené ako → trojtrakt s → celami po obidvoch stranách chodby. Rajský dvor spolu s ambitom tvoria → kvadráturu. Rozmiestnenie jednotlivých → priestorov v konvente je variabilné. Pri rozvinutom konvente v prípade, že je konvent priradený k južnej strane kostola, sa zvyč. na prvom podlaží východného → krídla nachádza → sakristia, → armárium al. → knižnica a → archív, → vrátnica, → elemosynárium, → hovorňa, → kapitulná sieň, → parlatórium, v južnom krídle → refektórium, → lavatórium, → skriptórium, príp. → kalefaktórium, v západnom krídle → kuchyňa, → komora, → celárium. Na prvom podlaží bývajú umiestnené → dormitórium al. → cely, → konventná kaplnka, → konventné oratórium, → vestiárium. Súčasť konventu môže byť aj → depozitárium, → noviciát, → laiciát (situované väčš. na druhom podlaží), → konvikt, → seminár, → alumneum, učebne → konventnej školy, → špitálska sieň al. → infirmatórium, lekáreň. Konvent kolégia má zvyč. podobu bežného konventu s konventným nádvorím a konventnou chodbou, mohol však mať menej zovretú formu vzhľadom na menej prísnu klauzúru.

Konvikt – súčasť → konventnej školy → kolégia, druh → internátu s reholnou správou, prislúchajúci k stredným al. vysokým → cirkevným školám (gymnázium, univerzita) s nebohosloveckým zameraním. Situovaný býva v konventnej škole, príp. v → konvente (zvyč. na prvom → podlaží), príp. môže byť situovaný mimo → areálu. Okrem spoločných, príp.

samostatných → spální obsahuje zvyč. → kaplnku, → kuchyňu a pod..

Konzola – 1. druh → podperného architektonického článku, vystupujúceho z → múru, s ktorým je konštrukčne zviazaný. Môže podopierať → balkón, → vlašský komín, → rímsu, → výbeh rebier, → skrátené prípoje, môže niesť → sochu, → trámy a pod. V hornej časti býva konzola zakončená rímsou, v dolnej môže mať → kolienko. Konzoly sa rôzne dekorovali zoomorfným, antropomorfným, vegetabilným al. geometrickým motívom. Druhom konzoly je → antropomorfná, → čabráková, → figurálna, → klenbová, → kružbová, → kútová, → kuželová, → ležatá, → ostroková, → parapetná, → rímsová, → stojatá, → vegetabilná, → volútová, → zoomorfná konzola. Osobitnými druhmi konzol sú → ankona a → krakorec; 2. samostatný → interiérový doplnok, slúži ako podstavec pod → vázu, → sošku, → nástenné hodiny a pod. Zvyč. drevený nosník, upevnený v stene, skladajúci sa z podpernej časti a dosky.

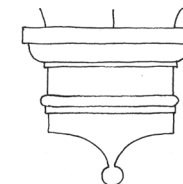
Konzola antropomorfná – druh → konzoly s antropomorfným motívom, najč. s maskarónom, hlavou lesného muža a pod.

Konzola bobulová – druh → vegetabilnej konzoly dekorovanej motívom bobule.

Konzola čabráková – druh → konzoly s motívom čabráky.

Konzola bobulová

Konzola čabráková

Konzola figurálna – druh → konzoly s figurálnym dekorom.

Konzola klenbová – druh → konzoly podopierajúcej → rebrá → klenby al. → pätku klenby.

Konzola kružbová – druh → konzoly dekorovanej motívom → kružby.

Konzola kútová – druh → konzoly situovanej do styku dvoch sprav. na seba kolmých → stien.

Konzola kužeľová – druh → konzoly v tvare polkužeľa, príp. trištvrtkužeľa, ak je → kútová, štvrtkužeľa.

Konzola ležatá – druh → konzoly; nesené teleso je podopierané dlhšou plochou konzoly, pričom kratšou je konzola prímknutá ku → stene.

Konzola liatinová – podpera z → liatiny, sprav. dekoratívne stvárnená. Môže podopierať balkóny, pavlače, takisto → lucerny, → štíty vývesné a pod.

Konzola listová – druh → vegetabilnej konzoly na → tele s motívom listov.

Konzola ostrohoá – druh → konzoly na → tele s motívom vertikálne vedených ostrohoá.

Konzola parapetná – druh → konzoly situovanej pod vyloženú → parapetnú dosku na → fasáde → stavby.

Konzola rímsová – druh → konzoly, ktorej → telo je v tvare profilovanej → rímsoy.

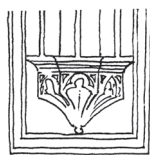
Konzola stojatá – druh → konzoly; nesené teleso je podopierané kratšou plochou konzoly, pričom dlhšou stranou je konzola prímknutá ku → stene.

Konzola vegetabilná – druh → konzoly, na ktorej → telo môže byť použitý rastlinný motív rôznych plodov, úponkov a pod.. Druhom vegetabilnej konzoly je → bobuľová a → listová konzola.

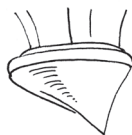
Konzola volútová – druh → konzoly v tvare → volúty, konzola môže byť → stojatá al. → ležatá. Druhom volútovej konzoly je → ankona.

Konzola zástavová – kovový nosník, skladajúci sa sprav. z → tulejky pre zástavovú → tyč, jedným koncom nasadenej do steny, z príchytého → ramena spojujúceho tulejku so stenou a → podložky, ktorá kryje styk konzoly so stenou.

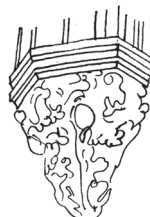
Konzola zoomorfná – druh → konzoly so zoomorfným motívom.

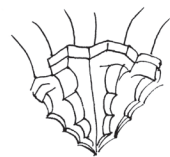
Konzola kružbová

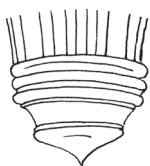
Konzola kužeľová

Konzola listová

Konzola ostrohoá

Konzola rímsová

Konzola zoomorfná

Kopanice – druh → osady, zloženej z roztratených → chotárnych stavieb, stojacich buď osamotene (→ samota) al. v zhlukoch na pôde, získanej klčováním. Pôvodne → sezónne stavby, ktoré sa postupne zmenili na trvalé.

(reg. názvy môžu byť napr. lazy, cholvarky, štále)

Kopec ružový – súčasť → parku, vyvýšenina vysadená ružami, niekedy s → altánkom al. → filagóriou.

Kopilit – samonosná stavebná → sklená tvarovka z profilového → valcovaného skla do tvaru U, podlhovastého tvaru s max. dĺžkou až 7 metrov. Odolná forma → zasklenia, ktoré prepúšťa svetlo a zároveň je nepriehľadné. Používaný od pol. 20. stor. najč. pri stavbe priemyselných budov, neskôr aj obytných a administratívnych na → obvodový plášť al. vnútorné → priečky, interiérové prvky. Porovnaj → sklo kopilitové. (syn. *copilit*)

Kopýtko – základňa → esovitej nohy v tvare realistického kopýtko.

Korbeľ – → nádoba na pitie s nízkym valcovým al. kónickým → telom a rovným → dnom a jedným → uchom. Korbeľ býva zhotovený z → kovu al. → keramiky, s kovovým → vrchnákom. Odklopný vrchnák býva upevnený na → kľbovom pánte so → zarážkou.

Kordón – 1. súčasť → záhrady al. → parku, rad ovocných stromov pri → múre al. voľne radených, s korunami formovanými do plôch strihaním a vyvázaním (napr. pravidelné kríženie konárov); 2. súčasť → hradby → bastiónových opevnení, druh → rímsoy, kamenná al. tehlová, s pravouhlým al. oblúkovým → profilom, ukončujúca zošíkmenú časť → plášťa.

Korenička – drobná → nádoba na soľ al. rôzne mleté korenie, kovová, sklenená al. porcelánová, s perforovaným → uzáverom. Často súčasť → súpravy koreničiek na → stojane. Niekedy v tvare spojených nádobiek bez → vrchnáku, so spoločnou → rúčkou. Židovská obradová korenička – pozri → bésom.

Koridor – druh → predbránia, výrazne dlhá vstupná → komunikácia, chránená protiahlymi → hradbovými múrmi so → strieňami a → ochodzami, prístupná → bránou, umiestnenou v čele.

Kornišon – súčasť → bastiónovej pevnosti, samostatný, smerom k → bastiónu otvorený prvok, skladajúci sa z dvoch → čiel s → hrotom. Umiestnený je na vonkajšom okraji → priekopy pred → kontragardou a → bastiónom a sleduje tvar ich čiel.

Korporál – → liturgická textília v r.-kat. cirkvi (→ paramentum), štvor. šat. zo škrobeného → plátna, bieleho, obyč. ľanového, ktorá sa rozprestiera pri liturgii pod → kalich al. sviatosť oltárnu, po ukončení obradu sa ukladá do → bursy.

Korpus – základná časť → skriňového nábytku, tvorená → priečelím, → bočnicami, → dnom, → chrbtom a → vrchom, bez → nôh a → nadstavca. (syn. *telo*)

Koruhva – prenosná menšia → zástava al. → vlajka na → žrdi, upevnená al. voľne zavesená, (v zásade) textilná al. kovová, rôznych tvarov: štvorcová, obdĺžniková, trojuholníková, rozoklaná. Symbol spoločenstva al. osobnosti, napr. koruhva cisárska, kráľovská al. najvyššieho predstaviteľa štátu (→ štandarda), cechová, vojenská, jazdecká, cirkevná a pod.

Koruna hodnostná – odznak moci, označujúci stupeň hodnosti al. ozdoba hlavy svätcov, kovová, skladá sa z → čelenky s → cípmi, môže byť preklenutá → oblúkmi, zlatnícky zdobenými. Rozoznávame koruny (podľa hodnosti): cisárska, kráľovská, vojvodská, kniežacia, grófska, barónska, rytierska. Zobrazenia hodnostnej koruny môže byť časťou → erbu (→ koruna hodnostná). Jej miesto je nad

horným okrajom → štítu na mieste → prilby.

Koruhva barónska – jej čelenka má sedem viditeľných (celkom dvanásť) cípov s → perlami.

Koruhva cisárska – jej čelenka s lístkovými cípmi je preklenutá spredu dozadu oblúkom, nesúcim ríšske jablko s → krížom, dovnútra je vložená modrá → mitra s dvoma → stuhami.

Koruhva grófska – jej čelenka je posádzaná smaragdami a rubínmi. Má deväť viditeľných (celkom šesťnásť) cípov s perlami.

Koruhva kniežacia – jej čelenka s hranostajovým lemom je preklenutá tromi viditeľnými (celkom štyrmi) oblúkmi s perlami, vo vrchole s ríšskym jablkom a krížom, vnútri s červenou výplňou.

Koruhva kráľovská – jej čelenka s piatimi viditeľnými (celkom ôsmimi) cípmi, medzi ktorými sú perly, je preklenutá piatimi (celkom ôsmimi) oblúkmi posádzanými perlami a na vrchole s ríšskym jablkom a krížom. Môže byť vyplnená červenou čipicou.

Koruhva rytierska – jej čelenka má päť viditeľných (celkom osem) cípov s perlami al. tri (celkom štyri) lístkové cípy.

Koruhva vojvodská – jej čelenka s piatimi viditeľnými cípmi (celkom ôsmimi) je preklenutá tromi (celkom štyrmi) oblúkmi s perlami, vo vrchole s ríšskym jablkom a krížom.

Koruna múru – zakončujúca časť → múru, jeho horizontálna horná rovina. Do koruny → obvodového múru → stavby býva kotvený → krov.

Koruna heraldická – môže byť časťou → erbu. Býva posadená na → prilbe a kryje jej spojenie s → klenotom. Obvykle je to znázornenie → hodnostnej koruny s tromi al. piatimi → cípmi.

Koruna hodnostná

cisárska

kráľovská

vojvodská

kniežacia

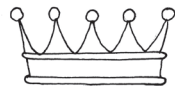
kniežacia

grófska

barónska

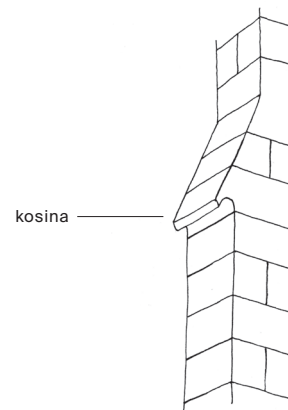
rytierska

Koruna mreže – časť → mreže nad hornou výraznou horizontálnou → tyčou al. pásom. Koruna mreže býva často menej hustá ako ostatná plocha a so špecifickým motívom.

Koruna zvonová – časť → zvonu, jeho horné zakončenie tvorené → zvono vými ušami, ktoré sú zapustené do → hlavy.

Korytnačina – mramorovaná vrchná vrstva panciera korytnačky, dobre lešiteľná a farbitelná, bez úprav červenohnedá, používaná pri pri → intarzii, a najmä pri → technike Boulleovej.

Kosina – časť → oporného piliera, jeho skosená plocha, niekedy prehnutá, v tvare → pultovej striešky v tvare skosenej plochy, vytvorenej z → kamennej hmoty piliera, v spodnej časti často s → rímsou al. → odkvapovým nosom

kosina

Kostnica – 1. súčasť. → cintorína, druh → sepulkrálnej stavby, slúži na ukladanie kostí, sprav. zo zrušených → hrobov. Polozapustená jednoduchá → stavba s obdĺžnikovým, príp. kruhovým → pôdorysom, väčš. so zamurovaným → vstupom, situovaná priamo pri → cintorínskom múre al. → cintorínskom kostole, zvyč. zo severnej strany, môže mať → pultovú strechu opretú o múr. Niekedy jej funkciu plnila veľká → hrobová jama; 2. súčasť → karnera, jeho spodné → podlažie.

Kostol – druh → sakrálnej stavby, slúžiacej na výkon pravidelných verejných

bohoslužieb, príp. iných cirkevných úkonov. V prípade, že nie je možné jednoznačne určiť, či sa jedná o kostol al. → kaplnku, vychádzame z archívnych prameňov o vysvätení, resp. z označenia, pod akým stavbu vedie príslušná cirkev. Kostol má vyhranené typy → dispozície. Vo vnútornom členení dispozície sú hlavnými dvoma → priestormi sprav. → svätyňa, resp. → oltárne miesto s uschovanou oltárnou sviatosťou (porovnaj → kaplnka) a → priestor pre veriacich, oddelené od seba najč. → víťazným oblúkom. Ďalšími časťami kostola býva → sakristia, → depozitórium, → kostolné kaplnky, → predsieň, → empora, → oratórium, → krypta, → veža, → oporný systém, → sanktusník. Z kostola môžu vychádzať → katakomby. Kostol môže byť obklopený → areálom. Ak je → svätyňa orientovaná smerom na východ, hovoríme o orientovanom kostole. Pozn.: Pri opise situovania jednotlivých priestorov a iných stavebných súčastí kostola je potrebné vychádzať z reálnej orientácie na jednotlivé svetové strany. To znamená, že aj pri neorientovanom kostole (t.j. svätyňa nesmeruje na východ) sa pri opise bude uvádzať faktická orientácia súčastí stavby, napr. juhozápadná predsieň, severovýchodný portál a pod. Kostol môže byť jadrom → areálu.

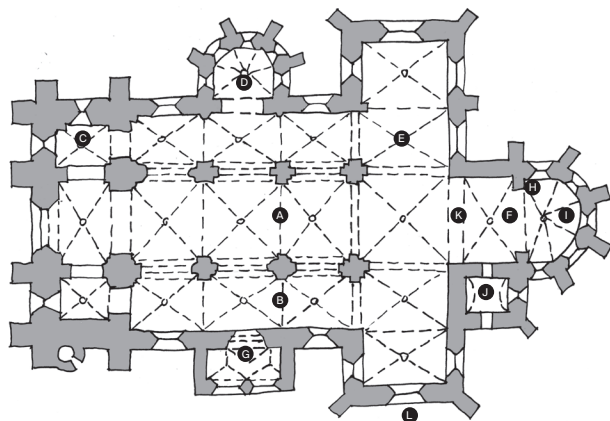
Kostol a cintorín s opevnením – → areál → príkostolného cintorína s → farským kostolom s funkciou refúgia. Opevnenie tvorí → hradbový múr, niekedy s → baštami.

Kostol arcibiskupský – súčasť → kapituly, druh → kostola v sídle arcibiskupa.

Kostol biskupský – súčasť → kapituly, druh → kostola v sídle → biskupa, výnimočne i mimo sídla biskupa.

Kostol

- A hlavná loď
- B bočná loď
- C podvežie
- D kaplnka
- E transept
- F chór
- G predsieň
- H svätyňa
- I záver
- J sakristia
- K víťazný oblúk
- L rameno transeptu

Kostol cintorínsky – súčasť → cintorína, druh → kostola, ktorý nie je → farským kostolom, ale iba → sepulkrálnou stavbou pre príležitostné (pohrebné, spomienkové) obrady. Rovnakú funkciu má → cintorínska kaplnka al. → karner.

Kostol evanjelický a. v. – druh → kostola, sprav. → jednolodie s obiehajúcou → pavlačovou al. → oblúkovou emporou, niekedy s dvoma → podlažiami, na východnej strane je → oltárne miesto. → Sakristia býva v oddelenom priestore za oltárnym miestom. Ďalšími časťami kostola býva → predsieň, príp. → veža. Druhmi ev. a. v. kostola sú → ev. a. v. artikulárny a → ev. a. v. tolerančný kostol.

Kostol evanjelický. a. v. artikulárny – druh → ev. a. v. kostola, postaveného na základe artikúl šopronského snemu a podľa ich podmienok, býva → drevený, bez → kostolnej veže, s → dispozíciou → gréckeho kríža al. → jednolodia, tvoriaci → areál so → zvonnicou.

Kostol evanjelický. a. v. tolerančný – druh → ev. a. v. kostola, postaveného na základe Tolerančného patentu

a podľa jeho podmienok bez → kostolnej veže (dnes často sekundárna), s → dispozíciou → centrálnou, → jednolodia, príp. → haly.

Kostol farský – druh → kostola, patriaci k → fare v určitom → sídle.

Kostol filiálny – druh → kostola v → sídle, kde nie je → fara.

Kostol gréckokatolícky – → kostol gréckokatolíckej cirkvi. → Priestor pre veriach a → svätyňu oddeľuje → ikonostas.

Kostol gymnaziálny – druh → kolegiátneho kostola v → kolégiu, slúžiacom ako gymnázium.

Kostol hradný – súčasť → hradu, súkromný rím. kat. kostol, navštevovaný osadenstvom hradu.

Kostol kalvársky – druh → kostola, centrum → kalvárie s krížovou cestou, zasvätený Ukrižovaniu Krista.

Kostol kalvínsky – → kostol kalvínskej cirkvi, sprav. → jednolodie s → oltárnym miestom.

Kostol kláštorňý – súčasť → kláštora, kostol využívaný rehoľníkmi. → Sakristia kláštorňého kostola býva stavebne začlenená do → konventu. Kostol niekedy nemá → vežu, ktorú

sprav. nahrádza → sanktusník. Častou súčasťou kostola je → krypta.

Kostol kolégia – súčasť → kolégia, nemusí sa však nachádzať priamo v jeho → areáli. Podľa stupňa školskej výuky rozoznávame → gymnaziálny a → univerzitný kostol.

Kostol panský – druh súkromného → rím. kat. kostola, v jednolodovej → dispozícii s → apsidou, charakteristický západnou → tribúnovou emporou, pôvodne prepojenou mostovou konštrukciou s blízko stojacim panským sídlom (→ dvorec, → hradok). Dnes je rozlíšiteľný len podľa archívnych prameňov.

Kostol pravoslávny – → kostol pravoslávnej cirkvi.

Kostol prepošský – druh → kostola v sídle prepošta, časť → kapituly.

Kostol pútnický – druh → kostola, ideové jadro → pútnického miesta, v ktorom je umiestnený predmet zasvätenia pútnického miesta (→ obraz, → socha, svätá studňa a pod.) ako ťažisko pútnického miesta. Rovnakú funkciu má samostatná → pútnická kaplnka zasvätenia.

Kostol rímskokatolícky – → kostol rímskokatolíckej cirkvi. Druhmi rím. kat. kostola sú podľa cirkevnej subordinácie → arcibiskupský, → biskupský, → prepošský, → farský a → filiálny kostol, podľa špeciálneho využitia → kláštorňý, → kolegiálny (→ univerzitný, → gymnaziálny), → cintorínsky, → hradný, → kalváriový, → špitálsky, → pútnický, → panský.

Kostol špitálsky – súčasť → areálu → špitála, zvyč. ako časť štvorkrídlovej → dispozície.

Kostol univerzitný – druh → kolegiátneho kostola v → kolégiu, slúžiacom ako univerzita.

Kostrá – konštrukčná osnova predmetu.

Košiar – súčasť → salaša, priestranstvo pre ovce, ohraničené → vypletaným al. → doskovým plotom, väčšinou elipsovitého → pôdorysu, často prenosným.

Košík – → nádoba na ovocie, pečivo a pod., sklenená, porcelánová, keramická, tvarovo vychádza z košíkarského výrobku – košíku s kruhovým al. oválnym dnom, kónickým → telom a pevným → oblúkovým držadlom.

Kotlík – súčasť → odkvapového systému, umiestnená medzi → odkvapový žlab → zvod dažďovej vody, plechový útvar podobný nádobu rôznych tvarov a dekoru.

Kotlík na svätenú vodu – → nádoba na uchovávanie a prenášanie svätej vody, vyhotovená z → kovu (→ zvonovina, → meď, → cín). Nízke baňaté → telo s vyhrnutým → ústím spočíva na troch nízkych → nohách, doplnené je železným → oblúkovým držadlom, najč. z kovaného železného → prútu.

Kov – skupina pevných, nepriehľadných, na rovných plochách lesklých prvkov, kujných a ťažných. Vo výtvornom umení a umeleckom remese sa používajú → ušľachtilé kovy, → meď, → cín, → železo, → olovo, zo zliatin najč. → bronz, → mosadz, → zvonovina a → liatina.

Kovanie – 1. kovové súčasti → brán, → dverí, → okien, → nábytku a pod., slúžiace na spevnenie, manipuláciu, uzatváranie i dekoráciu. Kovanie môže byť vyhotovené kováčsky al. → liatím do formy. K podkladu môže byť upevnené → nitmi, → klincami al. → skrutkami. Dekorované môže byť → tepaním, → ryhovaním, → rytím, → razením, od 18. stor. aj → cizelovaním, resp. → technikami zlatníckymi; 2. spracovávanie rozžeraveného → kovu údermi kováčskych nástrojov

do žiadaneho tvaru, pričom na materiáli ostanú stopy po nástrojoch.

Kovanie bránové – kovové súčasti → brány určené na jej spevnenie → výstuž železná pásová, na manipuláciu → kľučka, → madlo, → klopadlo, → pánt, na uzatváranie → zámok, → petlica, → háčik, → závora, → zástrč. Používalo sa hlavne železo, príp. s prímiesami, neskôr → mosadz, → bronz, → liatina, → oceľ.

Kovanie dverné – kovové súčasti → dverí zabezpečujúce ich funkčnosť a bezpečnosť. Platí o nich to, čo o kovaní bránovom.

Kovanie okenné – kovové prvky na spevnenie drevenej → výplne okennej a na celkovú manipuláciu s oknom. Na spevnenie sú → rohovníky, → sfahovače, na manipuláciu → pánt, → oliva, → pololiva, → obrtlík, → polobrtlík, → kľučka okenná, → úchytky, → mechanizmus zástrčový, → záskočka. Staršie kovania bývajú železné, kováčsky konzervované, čiernej farby, od 2. pol. 18. stor. sa železo aj cínuje, bronzuje a zláti, začína sa používať liata mosadz, bronz, žltá meď, neskôr (19. stor.) liatina, pásové železo, biela zliatina, oceľ (pánty).

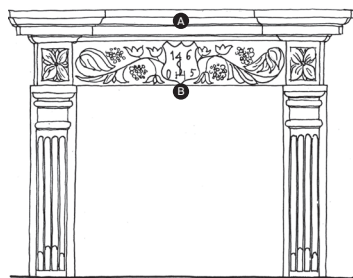
Kovanie nábytkové – kovové súčasti → nábytku rozdeľujeme na funkčné kovanie (konštrukčné kovanie, spev-

ňujúce → konštrukciu nábytku), na kovanie umožňujúce manipuláciu s nábytkom → otváranie, zamykanie (t.j. → pánty, → zámky, → úchytky, → držadlá) a na kovanie ozdobné, → aplikácie. Základnými materiálmi sú železo, bronz a mosadz.

Kovanie knižné – skladá sa zväčša z nárožník, spony a ústredného terča.

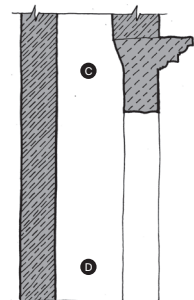
Kovy ušľachtilé → kovy vzácneho výskytu a vysokej odolnosti voči chemickým vplyvom, pre tieto vlastnosti vysoko cenené a v minulosti užívané najmä na zhotovovanie klenotov, liturgických predmetov a pod., predovšetkým → zlato, → striebro a platina. (syn. *drahé kovy*)

Kozub – architektonicky riešené otvorené → ohnisko v → interiéri → stavby, ktoré využíva sálavé teplo otvoreného ohňa na vykurovanie, resp. ako doplnok vykurovania. Základnými časťami kozubu sú ohnisko a → komín. Teleso kozuba môže vystupovať do → interiéru, vtedy rozoznávame čelnú stenu a bočné steny, ktoré bývajú z mramoru, → tehál, → kachlíc, hlíny, → omietky a pod., často s → reliéfnou výzdobou. Otvor môže byť rámovaný → šambránou, resp. vystupujúcimi kamennými → doskami, napr. s reliéfnou výzdobou, hore s → rímsou. Kozub býva situovaný v rohu → priestoru

Kozub

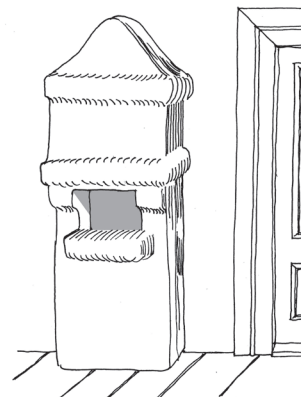
- A rímsa
- B erbový štít s datovaním
- C komín
- D ohnisko

rez

al. uprostred bočnej steny obývacích → izieb, → jedální, pracovni a pod. Pozri aj → krb.

Kozúbok – súčasť → ľudového domu, umiestnená v → izbe al. v → pitvore, malý → výklenok v → múre, niekedy orámovaný → architektonickými článkami, umiestnený asi vo výške ľudskej postavy medzi → dverami a → chlebovou pecou, resp. vyhlbený v rohu pece. Slúžil na rozloženie malého ohníka na osvetľovanie → priestoru, príp. ohrievanie jedál. Dym bol odvádzaný → prieduchom do → komína → pece, ústie prieduchu nad kozúbkom mohlo byť predsadené pred → stenu. Kozúbok mohol slúžiť na osvetlenie aj v iných → obytných stavbách, napr. v → meštianskom dome (na → chodbách, v → pivniciach, na → schodisku).

Koza – prírodný materiál, získavaný zo zvierat a vypracovávaný špeciálnymi technológiami. Používala sa na výrobu → tapiet, → máp na spisy, → väzby knižnej a pod. V nábytkárstve najč. na nízke → čalúnenie, často v prírodnej farbe al. farbená, hladká al. s → razným vzorom, niekedy polychrómovaným a zláteným.

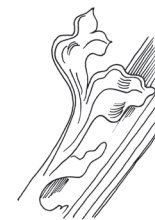
Kôl – 1. súčasť → kolovej konštrukcie, druh → trámu al. → guliače, dolu zahrotený, určený pre zapustenie do terénu; 2. → heraldská figúra, vzniká dvojíťm → polením štítu. Má zhruba 2/7 šírky → štítu.

Kôľňa – časť → hospodárskeho dvora, drevená jednopriestorová → hospodárska stavba, pristavaná na konci → ľudového domu, resp. k → stodole al. → chlievu, príp. samostatne stojaca. Môže byť z jednej strany otvorená. Slúžila na uloženie náradia, vozov, krmiva, niekedy tiež ako → dreváreň, príp. ako pracovný priestor (opravy náradia, zabíjačky).

Kôš – ozdobná časť → kupy, jej lôžko, často → ažúrované, do ktorého sa → kupa upevňuje → montážou, resp. imitácia lôžka, plasticky prevedená priamo na kupe. Niekedy kryje len spodnú časť kupy, môže však siahť až k jej hornému okraju.

Kôš odpadový – druh → malej architektúry v → záhrade al. v → parku, nádoba na odpad pri → parkových chodníkoch, vyrobená z rôzneho materiálu a v rôznych podobách, vysypateľná al. opatrená vyberateľnou nádobou.

Krab – plastický dekoratívny prvok, umiestnený na hrany → fiál, okraje → štítov, → vimpergov a pod. Najskôr v tvare bobule al. puku, neskôr ako poprehýbaný štylizovaný, resp. zoschnutý plazivý list.

13. storočie

14. storočie

Krabica zámková – súčasť → krabicového zámku; kovový kryt zámkového mechanizmu rôzneho tvaru, môže byť prerezávaný → ažúrovaný, resp. rôzne dekorovaný. Krabica má → kľúčový otvor, ktorý môže mať → kryt kľúčového otvoru, okolo otvoru môže byť → zvod, na krabici môže byť pripevnená aj → kľučka. Krabica slúžila o.i. aj na zabránenie kopírovania tvaru → zubu → kľúča.

Krajina – človekom obývané, vnímané a obhospodarované (kultivované) územie, ktorého charakter je výsledkom pôsobenia prírodných a ľudských činiteľov a ich vzájomných vzťahov. Zahŕňa extravilánovú (mimo zastavaného územia) aj intravilánovú krajinu (vo vnútri zastavaného územia). Špecifickými druhmi krajiny je → baroková → kultúrna a → archeologická krajina.

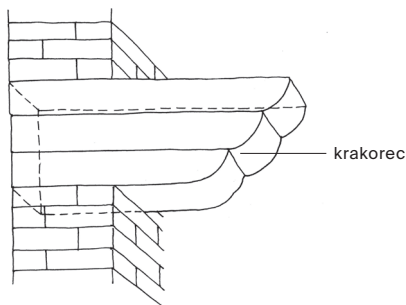
Krajina archeologická – je súhrnom hnutelných i nehnuteľných pozostatkov, ktoré po sebe zanechala činnosť minulých ľudských spoločností a premietla sa do zmien identifikovateľných v → krajine; je priestorovo kontinuálna a neprerušovaná. Jej súčasťou sú dodnes viditeľné v teréne a zároveň sa môžu nachádzať na zemi, pod zemou či pod vodou (→ archeologický nález, → archeologické nálezisko).

Krajina baroková – druh → kultúrnej krajiny s umelými zásahmi do prírodnej podstaty, charakterizovanými podporením nových → dominant prírodného a vznikom dominant umelého pôvodu (→ aleje, → kalvárie, → gloriety a pod.) i vytváraním typických dialkových → priehľadov a → pohľadov, vytvorených na základe uplatňovania barokových princípov kompozície, tvorby a vnímania priestoru.

Krajina kultúrna – druh → krajiny, kombinované dielo prírody a človeka, reprezentujúce evolúciu ľudskej spoločnosti a osídlenia, ktoré ovplyvnili danosti prírodného prostredia v súčinnosti so sociálnymi, ekonomickými a kultúrnymi procesmi. V kultúrnej krajine ľudske zásahy do prírodného prostredia harmonizujú s okolitou krajinou. Druhom kultúrnej krajiny je → baroková krajina.

Krajina strešná – scenéria, pohľadový celok tvorený prevažne → strechami jednotlivých → stavieb, ich strešných rovín a celkovou hladinou → zástavby. Súčasťou strešnej krajiny sú stavebné → dominanty a urbanisticky významné → priečelia, ktoré vystupujú nad hladinu striech.

Krakorec – druh → konzoly, masívny → podperný architektonický článok. Podopiera vystupujúce časti → stavby (→ balkón, → pavlač, → arkier, → ochodzu a pod.). Tvorený je viacerými (cca 2–6) → kamennými → kvádrmi, uloženými na seba a zapustenými stupňovito do → muriva tak, že vyšší kváder vždy viac vyčnieva, ako nižší. → Čelá kvádrov majú spodnú hranu zaoblenú, príp. sú → reliéfne zdobené.

Krám – súčasť → obytnej, → občianskej al. → hospodárskej stavby, malý obchodný priestor otvorený do → verejného priestranstva → vstupom, spojeným so širokým → oknom s → parapetom, slúžiacim ako → pult. Niekedy sa kombinoval s → krčmou. Vyskytuje sa sprav. v → parteri → meštianskych domov, ale aj vo forme prístavkov k iným → budovám, či ich → ohradám, príp. ako → mäsiarske krámy.

Krámy mäsiarske – druh → distribučnej stavby, s → trojtraktovou dispozíciou s → klenbami, so → stredným → traktom s komunikačnou funkciou a s aditívne radenými → krámami v traktoch po jeho oboch stranách, ktoré → mesto prenajímalo mäsiarom. Nad trojtraktom s krámami môže byť situované ďalšie podlažie bez členenia na trakty, využívané na administratívne účely. Budova tvorila súčasť → radovej zástavby v → bloku domov.

Krátča – súčasť → krovu, → priečnej (prázdnej) väzby. Skrátény → väzný trám al. → hambálok.

Kratiknôt – kovový nástroj v podobe väčších nožníc, používaný na strihanie knôtu vysokým plameňom horiacej sviečky. Na jednom → ramene je komôrka na priklopenie plameňa, aby zhasol.

Krb – architektonicky riešené uzatvorenie → ohnisko v → interiéri → stavby, ktoré využíva sálavé teplo otvoreného ohňa na vykurovanie, resp. ako doplnok vykurovania.

Krčah → nádoba na tekutinu, profánny i liturgický predmet na vodu, víno, príp. na umývanie, keramická, kovová či sklenená. Baňaté → telo s kruhovým prierezom má na rozdiel od → džbánu zúžené nízke → hrdlo,

obyč. s → pyskom a jedným → uchom. → Dno krčaha býva rovné.

Krčma – miesto al. → miestnosť, kde sa predávajú a konzumujú alkoholické nápoje. Krčma mohla byť spojená s → krámom (predaj poľnohospodárskych produktov, niektorých potravín či iného základného tovaru). Bola vykurovaná, v rohu miestnosti bol umiestnený výčap s pultom, zvyč. ohradený až po → strop drevenými latkami, väčší priestor pre hostí bol vybavený stolmi s lavicami. V → mesiacoch boli situované zväčša v bočných → uliciach a na predmestiach. V dedinskom prostredí plnila krčma kultúrno-spoločenskú funkciu.

Krčok – 1. → hrdlo → ušnicového bastiónu, chránené a zúžené → ušnicami, príp. zúžené prechod medzi → bránou a → barbakánom; 2. úzká krátka časť → architektonického článku, zospodu ohraničená → podstavcom, zúžená z bokov → výžľabkami, nesúca hlavnú časť článku, napr. → čučok, → guľu, → šušku, resp. akúkoľvek krátku časť článku, spájajúca jeho dve väčšie časti. Druhom krčku je → epitrachelion; 3. časť predmetu, krátky, sprav. valcovitý útvar, na ktorom býva nasadená iná časť predmetu, v podstate slúži na vzdialenie dvoch častí predmetu (napr. pri → kľúčke, → olive, → úchytke a pod.). Pri → kalichu, → pohári a pod. zúžená časť → drieku → nohy medzi → nodom a → kupou, niekedy zložený z prstencových profilov.

Krčok kľúčový – môže byť súčasťou → kľúča, tvorí plastický prechod od → oka kľúča k → drieku a slúži na vzdialenie ruky od → kľúčového otvoru, aby neprekážala v pohybe.

Kresba – samostatný druh výtvarného prejavu, resp. → obrazu, založený na línii, zhotovený v ploche. Okrem línie

môže použiť aj farbu, nie však ako nosný, ale len doplnkový prostriedok. Kresba sa realizuje obyč. na → papieri, ale aj na → dreve, → pergamene, → omietke a pod., rôznymi materiálmi a prostriedkami (tuha, krieda, hlinka, pero, štetec a pod.). Napriek autonómnosti je veľmi často prípravnou štúdiou – skicou, návrhom, podkladom a pod. pre iné druhy výtvarného diela (→ maľba, → plastika) a architektúru.

Kreslo – základný druh → sedacieho nábytku pre jednu osobu (od 16. stor.), zvyč. celočalúnený, s → operadlom a → podrúčkami, je určený pre pohodlnejšie sedenie ako → stolička, preto má nižšie umiestnené širšie → sedadlo. Niektoré typy kresiel: dante – typ s → nožnicovými nohami – 4 prehnuté nohy nad križením prechádzajú do → podpier podrúčok; savonarola – tvar X zmnožený – nohy a podpery podrúčok tvorené radom rebier; á la reine – s čalúneným sedadlom aj operadlom s mierne zvlneným zakončením, nohy a podrúčky s podporami esovito zohnuté (podobne stolička á la reine); bergère – s plne čalúnenými podrúčkami a voľným vankúšom na sedadle; voyeuse – s dozadu vyhnutou hornou časťou operadla, o ktorú sa mohol oprieť divák sledujúci hru pri → stolíku hrou, príp. určené na sedenie obkročmo; ušiak – s operadlom doplneným bočnými opierkami hlavy.

Kreslo kostolné – v sakrálnych → stavbách súčasť vnútorného vybavenia spolu s → kostolnými stoličkami. Pôv. vyvýšené čestné miesto za → oltárom a neskôr na bočnej strane svätyne, resp. biskupský stolec v biskupských katedrálach kostoloch. Pôv. kamenné, mramorové, postupne len drevené, doplnené → čalúnením. Drevo obyč.

→ morené al. → polychrómované a → zlatené. Od baroka čalúnené kreslo s operadlom a podrúčkami, umiestnené v kostoloch lat. o. vo svätyni po boku → oltára hlavného, v kostoloch v. o. za → prestolom, slúži pre duchovného, konajúceho liturgický obrad. Kombinované býva s → baldachýnom, príp. aj s → dorzálnou doskou.

Kretón – pestro potlačené → plátno, obyč. s ľanovou osnovou a konopným útkom, používané najmä od 19. stor. k → čalúneniu → nábytku. Obyč. hrubšej štruktúry.

Kridlo – 1. časť → dispozície → stavby, vystupujúca sprav. v kolmom smere najmenej na dĺžku dvoch okenných osí, zvyč. s jedným až tromi → traktami. Kridlo je na rozdiel od traktu vymedzené → obvodovým múrom. Pri viackridlových stavbách rozlišujeme → hlavné, → dvorové a → uličné kridlo, resp. ostatné kridla označujeme podľa svetových strán; 2. pohyblivá súčasť → výplne bránovej, dvernej a okennej al. súčasť predmetu na → pántoch.

Kridlo bočné – súčasť → dispozície viackridlovej stavby kaštieľa, situované po stranách hlavného kridla (al. hlavnej budovy) pričom spolu s ním vymedzuje čestný dvor.

Kridlo dvorové – situované v hĺbke → parcely, ktorá nie je na kraji → bloku domov. Dvorové kridlo má iba → dvorové fasády, zvyč. máva najviac dva → trakty. V prípade, že kridlo je orientované jednou fasádou do → dvora a druhou sleduje líniu bočnej ulice → uličnou fasádou, ide o → uličné kridlo.

Kridlo hákové – časť → háku. Zalomením háku vznikajú dve kridla – jedno je súčasťou → oblúka, druhé je súčasťou horizontálne vrstveného → muriva okolo oblúka.

Kridlo hlavné – súčasť → dispozície viackridlovej stavby, kridlo s → hlavnou fasádou. Pri → mestskom dome býva situované do → ulice. Druhom hlavného kridla je → corps-de-logis.

Kridlo uličné – situované v hĺbke → parcely, nachádzajúcej sa na kraji → bloku domov tak, že sleduje líniu bočnej → ulice, do ktorej má situovanú → uličnú fasádu. Zvyč. máva najviac dva → trakty. Porovnaj → hlavné kridlo.

Kridlo bránové – pohyblivá časť → výplne bránovej, platí o ňom z konštrukčného hľadiska to, čo o dvernom kridle.

Kridlo dverné – pohyblivá časť → dvernej výplne. Kridlo môže byť drevené → rámové al. → zvlakové, al. → dverné železné kridlo. Rámové kridlo sa skladá z → rámu dverného kridla a → výplne dverného kridla. Zvlakové kridlo sa skladá z vertikálnych dosiek a zo → zvlakov na ich spevnenie, umiestnených zo zadnej strany kridla. Z prednej strany spevňujú kridlo vo výške zvlakov sprav. → pásové závesy. Kridlo môže mať → okno al. → sklenenú výplň, obe môžu byť opatrené → mrežou, príp. môže mať kridlo → priezorník. V mieste, kde zatvorené kridlo zapadá do → zárubne, býva pravouhlý ústupok. Podľa umiestnenia → pántov (môžu byť použité dva al. tri) a otvárania dverného kridla delíme dvere na pravé (pánty sú viditeľné na pravej strane) a ľavé. Podľa počtu kridiel rozoznávame → jednokridlové dvere a → dvojkridlové dvere, resp. → jednoduché dvere a → dvojité dvere.

Kridlo dverné železné – pohyblivá časť → dvernej výplne, býva tvorené železnými plechovými → plátni, navzájom spojenými → nitmi al. → klincami. Na spevnenie kridla môže byť použitá → železná pásová

výstuž jednak po jeho obvode, ako aj na ploche kridla. Výstuž môže byť usporiadaná napr. diagonálne, kedy vznikajú kosoštvorcové polia (môžu byť maľované a pod.), križenie pásov môže byť ozdobne zvýraznené, napr. rozetkami.

Kridlo okenné – pohyblivá časť → okennej výplne, zavesená na pevný okenný rám. Môže byť na pántoch, dnu otvárateľné, von otvárateľné al. → vyberateľné kridlo. Zasklenie je do → kridla okenného rámu. V mieste styku zatvoreného kridla so → zárubňou býva na ráme pravouhlý ústupok.

Kridlo okenné vyberateľné – pohyblivá časť → výplne okennej, kridlo bez → pántov, pripevnené o → zárubňu → polobrtlíkmi. Nedá sa otvárať, iba vyberať.

Kridlo oltárne – súčasť → retabulového oltára, pevné al. pohyblivé, ktoré slúži na zatváranie → oltárnej skrine (archy). Upevňované sú po jej stranách, obyč. ako jeden al. dva, zriedka tri páry. V prípade dvoch al. troch párov je predný pohyblivý, zadný pevný. Oltárne kridlo sa skladá z → rámovej konštrukcie a do nej vložených dosiek (tabúl), jednej al. dvoch, pri veľkých oltároch aj štyroch al. viacerých. Pohyblivé kridlo je osadené na → pántoch, pevné je zabudované priamo v konštrukcii oltára a jeho skrine. Oltárne kridlo je stvárnené výtvarne → tabuľovou maľbou al. → reliéfom, pohyblivé obojstranne, pevné jednostranne. Pri obojstrannej maliarskej výzdobe je v ráme obyč. osadená 1 tabuľa, tam, kde je z jednej strany reliéf a z druhej maľba, sú v ráme obyč. vsadené 2 dosky, jedna s maľbou a jedna s reliéfom. Dosky sú opatrené sprav. okrajovými lištami, ktorými je spevnené ich osadenie do rámu. Lišty

a rámy sú väčš. → polychrómované al. → zlátané.

Krídlo skrine organovej – pohyblivá časť → organovej skrine, zdobené → dvere rôznych tvarov, upevnené na pántoch na okrajoch → prospektu → píštalovej skrine, po zatvorení oboch krídel prospekt kryjú.

Križ – 1. súčasť → intravilánu → sídla, → areálu; druh → malej architektúry, → nehnuteľného výtvarného diela; (→ cintorínsky → náhrobný, → misijný → pútnický, → pricestný, → zmierovacie križ); 2. súčasť → mobiliáru → sakrálnaj al. → profánnej → stavby; druh hnutel'ného výtvarného diela (→ nástenný, → oltárny, → procesiový križ); 3. prvok členenia otvorov; 4. prastaré znamenie, od starokresťanskej doby zovšeobecnené ako symbol Kristovej smrti a kresťanskej viery. Križom sa označovali posvätné miesta i miesta, vyhradené pre obchod (ako ochrana) a zdobili rôzne kresťanské liturgické predmety. Na → náhrobkoch bol vztyčovaný ako symbol víťazstva života večného nad smrťou. Od 6. stor. bol križ používaný v spojení s telom ukrižovaného Krista (pozri → križ s korpusom). Postupne sa vyvinuli rôzne tvary križa, používané vo výtvarnom umení, umeleckom remesle a v heraldike. Križ sa skladá z rôzne usporiadaných, v zásade však prekrižených, a rôzne stvárnených ramien. Základné polohy sú rameno zvislé a rameno priečne.

- a) Križ antonský – na vrchol zvislého ramena je nasadené kratšie priečne rameno, čím vzniká tvar písmena T.
- b) Križ barličkový – križ na konci ramien s pätkami. Pri → erbovom križi je to križ rovnoramenný.
- c) Križ byzantský – na zvislom dlhom ramene sú nasadené tri priečne ra-

mená, pričom stredné je dlhšie ako dve krajné.

- d) Križ dvojitý – hviezdicovito zdvojený grécky križ, na jeho základný tvar je nasadený ďalší, pootočený o 45°.
- e) Križ datelinový – jeho ramená sú zakončené trojlístkami. Pri križi erbovom je to križ rovnoramenný.
- f) Križ egyptský – antonský križ (tvar T) s kruhom nad stredom priečného ramena.
- g) Križ grécky – rovnoramenný križ s rovnako dlhým zvislým aj priečnym ramenom.
- h) Križ jeruzalemský – grécky križ, ktorý má medzi ramenami umiestnené malé grécka križe. Pri erbovom križi je križ rovnoramenný.
- i) Križ kotvicový – križ, ktorého ramená sú zakončené kotvovým motívom. Pri erbovom križi je križ rovnoramenný.
- j) Križ kruhový – grécky križ, vsadený do kruhu, pričom ramená križa sa kruhu dotýkajú.
- k) Križ latinský – na dlhšie zvislé rameno je nasadené do hornej tretiny kratšie priečne rameno. Používa ho cirkev lat. o. na rozdiel od cirkvi v. o.
- l) Križ ľaliový – križ, ktorého ramená sú zakončené štylizovanou ľaliou. Pri erbovom križi je to križ rovnoramenný.
- m) Križ lotrinský – na dlhšom zvislom ramene sú nasadené dve kratšie priečne ramená, ktoré tak delia zvislé ramená na tri rovnako dlhé úseky.
- n) Križ maltézsky – rovnoramenný križ s ramenami, ktoré sa od stredu križa rozširujú, na koncoch sú vykrojené v tupom uhle.
- o) Križ Ondrejský – rovnoramenný križ v tvare písmena X.
- p) Križ opakovaný – grécky križ, ktorého ramená sú v koncovej časti preťaté kolmými krátkymi ramenami.

- q) Križ pápežský – na dlhšom zvislom ramene sú nasadené tri priečne ramená, smerom nahor sa skracujúce.
- r) Križ patriarchálny – na dlhšom zvislom ramene sú nasadené dve ramená, z ktorých horné je kratšie.
- s) Križ peterský – na dlhšom zvislom ramene je v jeho dolnej tretine nasadené jedno kratšie priečne rameno.
- t) Križ pravoslávny – na dlhšom zvislom ramene sú nasadené tri ramená – horné dve sú priečne, pričom vrchné je kratšie a najspodnejšie rameno je nasadené na koso (pri čelnom pohľade smeruje ľavý koniec hore, pravý dolu).
- u) Križ templársky – rovnoramenný križ s odstredu sa rozširujúcimi konkávne prehnutými ramenami.
- v) Križ terčový – križ, ktorého ramená sú zakončené kruhmi s väčším priezom, ako je šírka ramien.
- w) Križ vidlicový – na zvislé rameno sú nasadené dve šikmo a koso sa rozbiehajúce ramená, takže križ pripomína písmeno Y.
- x) Križ svastika – grécky križ, ktorého ramená sú pravouhlo al. oblúkovito zakončené, väčšinou smerujú proti smeru hodinových ručičiek.

Križ cintorínsky – súčasť → cintorína, tvorí jednu z dominant cintorína.

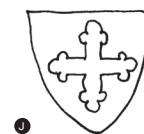
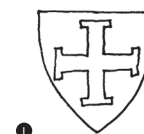
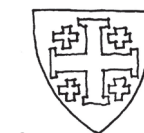
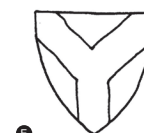
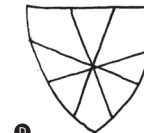
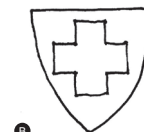
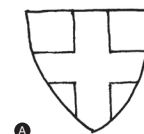
Križ erbový – najstaršia → erbová figúra, môže byť stvárnený ako heraldická aj ako všeobecná figúra. Najrozšírenejšie typy erbového križa sú: → križ barličkový, → križ datelinový, → križ jeruzalemský, → križ kotvicový, → križ ľaliový, → križ maltézsky, → križ patriarchálny, → križ templársky. → Križ Ondrejský je v heraldike tvorený spojením → členenia šikmého a kosého erbového → štítu.

Špecifickými heraldickými križmi sú:

- a) Križ heraldický – vzniká spojením → kolu a → brvna.

Križ erbový

- A heraldický
- B voľný
- C Ondrejský
- D klinový
- E vidlicový
- F stožiarový
- G templársky
- H jeruzalemský
- I barličkový
- J datelinový
- K ľaliový
- L kotvicový
- M patriarchálny
- N maltézsky

- b) Križ klinový – tvorený dvoma horizontálnymi a dvoma vertikálnymi klinmi, ktorých hroty sú orientované do stredu, pričom → ramená končia opretím o okraj štítu.
- c) Križ stožiarový – je asymetricky umiestnený križ klinový.
- d) Križ vidlicový – na spodnú časť kola je nasadený šikmý a kosý pruh, takže obrazec pripomína písmeno Y.
- e) Križ voľný – je rovnoramenný, jeho ramená o šírke asi 2/7 výšky štítu sa nedotýkajú okraja štítu.

Križ grécky – druh → centrálnej dispozície na → pôdoryse → gréckeho križa, takže všetky štyri ramená majú rovnakú dĺžku aj šírku.

Križ misijný – situovaný zvyč. v tesnej blízkosti → rím.-kat. kostola, na pamiatku misií, na ktoré upozorňuje → nápis na križi.

Križ náhrobný – druh → náhrobníka v tvare → križa, železný al. liatinový → križ umiestnený v záhlaví hrobu s → tabuľkou s nacionálami zomrelého, sprav. v križení → ramien križa. Môže tu byť umiestnená aj otváracia → schránka. Náhrobný križ môže byť rôzne dekorovaný, často sa uplatňujú vykované volúty a v liatinovom prevedení prvky neoslohov, niekedy je stvárnený ako → križ s korpusom.

Križ nástenný – križ s korpusom určený na zavesenie najmä v → kostole, príp. v ďalších priestoroch, slúžiacich cirkvi (→ sakristia, → fara a pod.). Umiestňovaný na → stene, → pilieri kostola, na → triumfálnom oblúku atď. Obyč. drevený, s vyrezávaným plastickým korpusom s → polychrómiou, v cirkvi v. o. maľovaný.

Križ okenný – prvok → členenia okenného otvoru, vzniká spojením → stojky a → priečnika. Je buď drevený, vtedy je pevne spojený so → zárubňou al.

kamenný, vtedy je pevne spojený so šambránou. V mieste, kde do okenného križa zapadajú → okenné kridla, býva pravouhlý ústupok. Základnými typmi okenného križa sú → križ antolský, → križ antolský obrátený, → križ latinský, → križ latinský dvojnásobný, → križ lotrinský a → križ pravidelný.

- a) Križ antonský – typ → okenného križa, priečnik je v 2/3 výšky okna, → stojka je len po → priečnik (t.j. križ tvaru T).
- b) Križ antonský obrátený – typ → okenného križa, → priečnik je v 2/3 výšky okna, → stojka je len nad priečnikom (t.j. križ tvaru obráteného T).
- c) Križ latinský – typ → križa okenného, priečnik pretína stojku približne v 2/3 výšky okna.
- d) Križ latinský dvojnásobný – typ → okenného križa, → latinský križ, ktorého priečnik je preťatý dvoma stojkami, členiacimi okenný otvor na tri rovnaké úseky.
- e) Križ lotrinský – typ → okenného križa, sú použité 2 priečniky, jeden v 1. tretine výšky okna, druhý v druhej, v strede šírky okna je → stojka.
- f) Križ pravidelný – typ → okenného križa, → priečnik je v strede výšky okna, → stojka je v strede šírky okna.

Križ oltárny – križ s korpusom na → podstavci, určený pre umiestnenie na → oltári, kde tvorí jeho predpísanú súčasť (rovnako ako → kánonová tabuľka, → oltárny svietnik). Niekedy je vo forme → Kalvárie, t.j. s postavami sv. Jána ev., Boolestnej Márie a príp. Márie Magdalény pod križom. Obyč. formou, materiálom a dekoratívnym dotvorením zhodný s oltármi svietnikmi, ktoré musí prevyšovať. Zhotovovaný najč. z pozláteného striebra al. → medi, príp. ušľachtilých kovov, al. z polychrómovaného a bohato zlateného dreva. V cirkvi v. o. funkciu križa

oltárneho zastáva väčš. → pacifikál, ktorý je stálou súčasťou → prestola.

Križ pohrebný – typ → procesiového križa v cirkvi v. o., používaný na nosenie pri pohreboch. Oproti procesiovému križu je typický polychrómiou v tmavých farbách pozadia križa, na prednej strane má maľovaný korpus Ukrižovaného Krista, pod nohami s Adamovou lebkou, na zadnej strane obyč. maľovanú postavu Boolestnej Márie. Zhotovený z dreva, maľovaný a polychrómovaný, obyč. temperovými farbami na kriedovom podklade.

Križ prícestný – druh → malej architektúry, v prípade, že ide o → križ s korpusom, druh → nehnuteľného výtvarného diela, umiestňovaný najč. v → extraviláne na výrazných miestach (križovatka) al. pripomínajúci určitú udalosť, samostatný, príp. doplnený → sochou al. → maľbou.

Križ procesiový – forma → križa s korpusom, s maľovanou al. plastickou postavou Ukrižovaného. Zvislé ramená má v spodnej časti predĺžené ako → rukoväť na nosenie pri procesiách a iných cirkevných obradoch. V cirkvi z. o. je korpus najč. plastický, v cirkvi v. o. je korpus obyč. maľovaný na prednej strane križa, pričom popri ňom sú obyč. na priečnom ramene zobrazené sv. Ján Ev. a Boolestná Mária. Na zadnej strane križa býva obyč. maľovaná redukovaná scéna Krstu Krista, t.j. postava Krista v bedrovej rúške, s nohami vo vode, nad hlavou s holubicou a prameňom vody. Procesiový križ je najč. drevený, plastický korpus vyrezávaný, obyč. s polychrómiou, niekedy kovový. Maľovaný križ má obyč. temperovú polychrómiu na kriedovom podklade. Zvláštnym typom procesiového križa v cirkvi v. o. je → pohrebný križ.

Križ pútnický – druh → prícestného križa ako → pútnického zastavenia.

Križ s korpusom – všeobecné označenie pre plastické al. maliarske zobrazenie postavy Krista pribitého na križi, odtého bedrovou rúškou, obyč. s trňovou korunou na hlave a niekedy nad hlavou so → skratkou INRI. V cirkvi lat. o. je → latinský križ, korpus najč. plastický, v cirkvi v. o. ke → patriarchálny križ, → byzantský križ al. → pravoslávny križ a korpus zväčša maľovaný, pričom sa na koncoch priečného ramena križa často nachádzajú maľované postavy (resp. polopostavy, hlavy) sv. Jána Ev. a Boolestnej Márie. V cirkvi v. o. je križ s korpusom redukovaným typom scény Ukrižovania so sprievodnými postavami. Križ s korpusom sa vyskytuje v rôznych funkčných polohách, napr. ako → pacifikát, → oltárny križ, → nástenný križ, → procesiový križ, → pektorál atď. Zhotovovaný je preto z rôznych materiálov (→ drevo, → kov, → kameň, ušľachtilé materiály ako → zlato, → striebro, → slonovina atď.) rôznymi technikami (→ rezba, → maľba, → liatie, → email, → tesanie atď.). (*syn. krucifix*)

Križ vežový – kovaný železný križ na vrchole → strechy → veže. Na r.-kat. → kostoloch sa uplatňuje križ latinský, na v. o. obyč. križ patriarchálny.

Križ zmierovací – druh → malej architektúry → kamenný križ, ktorý musel dať vyrobiť vinník ako súčasť trestu, resp. na uzmierenie viny. Inštaloval sa na miesto činu. Niektoré križe majú nerovnako dlhé horizontálne → ramená. Na križi môže byť vytesaný vražedný predmet (kopija, meč, sekera, kuša so šípom), ojedinele i letopočet, príp. → nápis.

Krk – stredná časť → zvonového plášťa, medzi → čepcom a → vencom. Jeho

plocha môže mať reliéfnu al. nápisovú výzdobu.

Krmidlo – súčasť → parku al. → krajiny, druh → malej architektúry, zariadenie na kŕmenie lesnej zveri al. vtáctva, väčšinou drevené, inštalované na zemi (pre vysokú zver- zvyč. jasle) al. zavesené (pre vtáctvo).

Krokva – súčasť → krovu, šikmý, zväčša párový, prvok → priečnej väzby (plnej, medzilahlej, prázdnej), nesie strešný plášť (late al. → debnenie s → krytinou).

Kropáč – slúži na liturgické kropenie. Skladá sa z → rúčky so zvyč. kovovou perforovanou guľovou → hlavicou, v ktorej je špongia nasiaknutá svätenou vodou; namáča sa do → kropeničky, s ktorou tvorí → súpravu. (syn. *aspergil*)

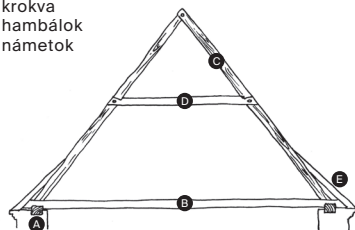
Kropenička – → liturgická nádoba na svätenú vodu, kovová, zvyč. vo forme vedierka s pohyblivým → oblúkovým držadlom. Slúži na namáčanie → kropáča, s ktorým tvorí → súpravu.

Krov – nosná súčasť → strechy, druh → konštrukcie zhora uzatvárajúcej → stavbu a nesúcej → krytinu, zhotovená je z drevených → trámov, neskôr v kombinácii s kovom, v súčasnosti aj z prefabrikovaných železobetónových dielcov. Rôzne druhy krovu vytvárajú žiadaný tvar strechy. Tradičným typom dreveného krovu je → väznicový, → krokový, → sochový, → polsochový krov, k novodobým patrí skružový väznikový a lamelový krov.

Krov krokový – druh → krovu, ktorého základnú nosnú konštrukciu tvoria priečne väzby, zväčša v tvare trojuholníkov, zostavené zo šikmých, vo vrchole krovu spojených → krokiev; ich spodné konce sú začapované do koncov → väzného trámu a dvojice krokiev sú približne v strede ich výš-

ky, prípadne pod hrebeňom prepojené vodorovným trámom → hambálkom (tzv. hambáľkový krov). Väzný trám krokového krovu je zospodu po stranách uchytенý (→ kámpovaný) do → pomúrnic. Krokový krov môže byť bez → pozdĺžneho viazania al. pozdĺžne viazaný stolicami.

- A pomúrnic
- B väzný trám
- C krokva
- D hambáľok
- E námetok

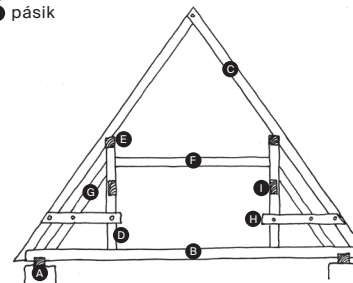

Krov polsochový – druh → sochového krovu, ktorého → socha nezačína od úrovne terénu, ale stojí na → väzných trámoch vo vnútri → strechy nad → obvodovým múrom.

Krov sochový – druh → krovu, tvoreného dvoma → sochami, umiestnenými tesne pred štítovými → fasádami. Na sochách v → hniezde spočíva → vrcholová väznica. Tiaž → strechy sa prenáša cez väznicu na sochy, a tým odľahčuje vypletané al. hlinené → steny. Rozmernejšie stavby al. stavby s → valbovou strechou mávajú výnimočne sochy postavené v → interiéri. Druhom je → polsochový krov.

Krov väznicový – druh → krovu, kde nosný systém tvoria pozdĺžne orientované trámy – nosníky al. tiež. → väznice umiestnené pod → krokvami, ktoré sú nimi nesené, sprav. sa strieda → plná priečna väzba s prázdny v rytme 1-3-1. Podľa jeho → stolice rozlišujeme väznicový krov so → stojatou, → ležatou al. → šikmou stolicou.

- A pomúrnic
- B väzný trám
- C krokva
- D stĺpik stojatej stolice
- E väznica
- F priečna rozpera stĺpikov
- G priečna vzpera stĺpika
- H klieština
- I pásik

Krstiteľnica – rozmerná → nádoba, → kamenná, → kovová al. → drevená. Používa sa v kresťanských → kostoloch pri krste a k úschove krstnej vody. Skladá sa z → misy s vloženou kovovou → misou na svätenú vodu a → nohy (→ nôžok), od neskorej gotiky s → vrchnákom.

- A vrchnák
- B misa
- C noha

Krstiteľnica stenová – je zabudovaná v → niku v → stene, zatvorená je malovanými → dvierkami.

Kruhopolis – nápis umiestnený po obvodě kruhového predmetu, napr. mince, → medaily, → mortuária a pod. Často sa v ňom uplatňujú → skratky aj → chronogramy.

Kružba – súčasť → okna, → portálu, → arkády, → rozetového okna, → zábradlia, → hlavic, → konzol a pod., druh → architektonického článku zloženého z profilovaných kamených → kružbových rebier vytvárajúcich geometrické obrazce (→ trojlist, → štvorlist, → päťlist, kruh, sférický trojuholník a štvoruholník, → mníška a pod.), najč. usporiadané symetricky podľa vertikálnej osi. V mieste spájania dvoch rebier môže byť vytvorený → kružbový nos. V oknách býva kružba nesená vertikálnymi → prútmi. Druhom kružby je → kružbová čipka, → plamienková a → slepá kružba.

Kružba plamienková – druh → kružby, vytvárajúcej obrazce podobné plamienkom, najč. v kvapkovitom útvere je v oblej časti vložená → mníška.

Kružba slepá – druh → kružby, aplikovanej na plnú plochu (→ stenu, → parapet, → konzolu a pod.), má preto reliéfnu formu, bez prerezaných otvorov.

Krypta – druh → hrobky, súčasť → kostola, → kapitulnej siene, → ambitu, určený na pochovávanie významných duchovných a svetských osôb. V kostoloch sa nachádza väčš. pod → svätyňou ako → polozapustený priestor, jej → strop niekedy vytvára zvýšenú → dlážku svätyne. Krypta býva zaklenutá, → vstup zakrýva vodorovná kamenná → doska, môže byť prístupná aj → schodiskom s → dverami. Často ako rozsiahly priestor so strednou komunikáciou, niekedy riešený ako → kolumbárium, niekedy s → oltárom v → závere.

Kryptogram – kombinácia písmen, poukazujúca na meno majiteľa predmetu al. → erbu. Býva kombinovaný s → chronogramom.

Kryt – kovová platnička, kryjúca otvor, mechanizmus a pod., prichytená k podkladu pevne al. visiaca na → pánte, → klinci al. → skrutke.

Kryt otvoru kľúčového – kovová platnička, prichytená klincom al. skrutkou na → zámkovom štítiku nad → kľúčovým otvorom tak, že sa podľa potreby môže odchýliť, aby sa mohol do kľúčového otvoru vsunúť → kľúč.

Kryt mechanizmu zástrčkového – kovová pozdĺžna platnička s prehnutým okrajom, pripevnená na → rám okenného krídla tak, že uschováva mechanický prevod medzi → okennou kľučkou a → tyčou mechanizmu. Okraj krytu má na užších koncoch, ktoré môžu mať dekoratívne zakončenie, výrez pre tyč.

Krytina – druh → stavebného materiálu, pripevnený na povrchu → strechy, slúžiaci na ochranu → stavby pred poveternostnými vplyvmi. Podľa druhu materiálu, z ktorého je vyrobená, rozoznávame krytinu → azbestocementovú, → bridlicovú, → doskovú, → šindľovú, → lepenkovú, → plechovú, → sklenú, → slamenú, → trstinovú a → škridlu.

Krytina azbestocementová – druh → krytiny, hladká, rôznofarebná, z rovných doštičiek v tvare štvorca, kosoštvorca, obdĺžnika, päťuholníka, šesťuholníka. Pripevňuje sa k drevenému podkladu klincami a sponami. Podľa spôsobu kladenia rozlišujeme jednoduchú z kosoštvorcov a dvojité zo štvorcov al. obdĺžnikov. Pre azbestocementovú krytinu sa používa aj názov eternitová, podľa ochrannej známky azbestocemen-

tových výrobkov z r. 1903. Pozri → azbestocement.

Krytina bridlicová – druh → krytiny, zo štiepaných dosák z prírodnej bridlice najč. tvaru šupín, štvorcov, osemuholníkov a pod. Pripevňuje sa na latovanie al. → debnenie klincami.

Krytina dosková – druh drevenej → krytiny, dosky sú kladené rovnobežne s odkvapom, pripevnené na → krov klincami s tesným prekrytím škár al. kladené kolmo na odkvap, pribíjané klincami na riedke latovanie.

Krytina lepenková – druh celistvej → krytiny, kladenej na → debnenie v pásach, v jednej al. viacerých vrstvách s prekrytím a lepením spojov. Povrch krytiny sa chráni posypom z kremičitého piesku. Patrí medzi dočasné krytiny. Druhom lepenkovej krytiny je → lepenkový šindel.

Krytina plechová – druh → krytiny, z ocelového, pozinkovaného, hliníkového, medeného, zinkového al. oloveného plechu; 1. celistvá kladená na drevené → debnenie al. latovanie kolmo na smer toku dažďovej vody al. v smere toku vody po → streche; 2. z dosák z vlnitého al. ináč profilovaného plechu (→ trapézový plech), kladených priamo na → väznice; 3. z tvárnic v tvare šupín z plechu v štvorcovom, kosoštvorcovom al. obdĺžnikovom tvare, pripevnených príponkami na debnenie al. latovanie.

Krytina sklená – druh → krytiny, z liateho al. lisovaného tabuľového skla s drôtenou vložkou al. tvaroviek rôznych tvarov. Osadených do železobetónovej mrežovej nosnej konštrukcie, najč. v kombinácii s keramickou krytinou tam, kde treba osvetliť → podkrovie.

Krytina slamená – druh → krytiny, hladká al. stupňovitá krytina z raž-

nej, vymlátenej → slamy, ukladaná do snopčekov, ktoré sa kladú schodovo (otiepy dolu klasmi) al. hladko (otiepy dolu rezanou stranou) a priväzujú k latám al. paliciam

Krytina šindľová – druh → krytiny, vyrobenej zo → šindľov. Upevňuje sa na latovanie klincami v jednoduchých, dvojítych al. trojítych radoch.

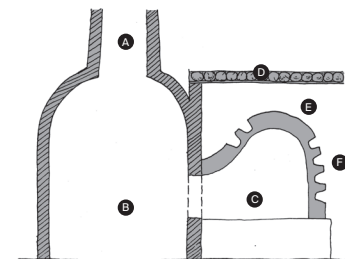
Krytina trstinová – druh → krytiny z 2–3 m dlhých stebiel trstia, priväzuje sa k latám al. paliciam podobne ako slamená → krytina.

Kuchyňa – sprav. súčasť → obytnej stavby, → priestor vybavený → kúreniskom, slúži na tepelnú prípravu pokrmov. Predstavuje najstarší vývinový stupeň → čierna kuchyňa. Zavádzaním → sporákov a uzatvorených → komínov sa kuchyňa postupne mení na hlavný obytný priestor, teplý a svetlý, ktorý sa využíval na varenie, stolovanie, spanie starších členov rodiny, prijímanie návštev a pod. Takáto obytná kuchyňa vo vidieckom dome prebrala funkciu → izby. Druhom kuchyne je → čierna a → letná kuchyňa.

Kuchyňa čierna-1. druh → kuchyne v → ľudovom dome, vznikla oddelením zadnej časti → pitvora (→ mandrholcom, polstienkami, → oblúkom a pod.), kam boli z → čiernej izby preorientované → čeluste pece a → ohnisko. Dym z ohniska al. čelustí pece sa voľne rozplýval, príp. bol odvádzaný → otvoreným komínom, ktorého spodný otvor mohol niekedy zabrať rovnakú plochu ako kuchyňa, (dosadal na → obvodové múry čiernej kuchyne). Čierna kuchyňa bola zadymeným priestorom, kde sa iba varilo, jedávalo sa v → izbe; 2. súčasť trojpriestorovej → dispozície → meštianskeho domu, umiestnenej v strednom → priestore za → schodiskom,

často v → dvorovom krídle. V jednopodlažných → stavbách → ohnisko bývalo od ostatnej časti kuchyne oddelené oblúkom naprieč celej šírky priestoru, niekedy vysadeným na → predsadené piliere. Dym z ohniska, sprav. situovaného pri → parcelačnom múre, odvádzal → otvorený komín do → podstrešia. → Teleso komína sa zvyklo využívať ako udiareň; 3. súčasť → hradu. Ak bola kuchyňa samostatnou → stavbou, mala → otvorený komín, ak bola v → priestore, nad ktorou sa nachádzalo ďalšie → podlažie, dym sa odvádzal → vlašským komínom al. → sústavou vlašských komínov. Na hrade sa mohlo nachádzať viacej kuchýň s rôznym použitím (pre panstvo, služobníctvo).

- A čierna kuchyňa
- B dymník
- C ohnisko
- D povalový strop
- E pec v izbe
- F kachlice

Kuchyňa letná – časť → hospodárskeho dvora, druh → kuchyne, medzistupeň medzi → obytnou a → hospodárskou stavbou. Postavená je vo → dvore, zvyč. oproti vstupným → dverám do → ľudového domu, pôvodne voľne stojace → kúrenisko, prekryté len → prístreškom, neskôr vo forme murovanej stavby, najč. so → sporákom. Letná kuchyňa slúžila na prípravu

krmu pre ošípané a hydiny, až neskôr aj na prípravu jedál. Dnes býva zariadená ako bežná kuchyňa, príp. sa využíva aj ako obytný priestor.

Kuchyňa príručná – súčasť → kaštieľa al. → paláca – druh → kuchyne, ktorá sa nachádzala mimo hlavnej kuchyne, v blízkosti panského → apartmánu v → piano nobile a slúžila na opätovné zohrievanie pokrmov pred servírovaním v jedálni, príp. na rýchlu prípravu pochúťok pre panstvo (čokolády, kávy, čaju).

Kupa – vrchná časť → pohára, → kalicha a pod., určená k naplneniu tekutinou, najrôznejších tvarov (polguľový, kónický, valcový, vretenový), vysadená na → nohe, niekedy vložená do → koša. Môže byť doplnená → vrchnákom.

Kurzíva – druh → písma latinského, sprav. s kresbou mierne šikmou doprava a so spájaním oblúčikmi (ligatúra).

Kúpeľ – súčasť → kúpeľov, → areálu kaštieľa, → geta (→ mikve). → Stavba al. → priestor, slúžiaci na liečebnú kúru, očistu al. rituálnu očistu. Ako súčasť areálu kaštieľa býva situovaný v → parku. Je to murovaná → stavba, i viacpriestorová, niekedy iba priestor (v → špitálskom dome), so zahĺbeným bazénikom. Druhom kúpeľa je → bazénový, → vaňový liečebný kúpeľ, kúpeľ môže byť aj parný.

Kúpeľ bazénový liečebný – druh → kúpeľnej stavby, príp. súčasť → kúpeľného al. → liečebného domu, obsahujúca liečebný → bazén. Môže mať → odpočívareň, → prezliekareň.

Kúpeľ vaňový liečebný – druh → kúpeľnej stavby, príp. súčasť → kúpeľného al. → liečebného domu s liečebnými vaňami. Môže mať → odpočívareň, → prezliekareň.

Kúpele – súčasť → mesta, príp. časť sídla, → areál, viac či menej zomknuté zoskupenie → kúpeľných stavieb vytvárajúcich → voľnú zástavbu, rozmiestnenú na mieste prírodných liečebných zdrojov, sprav. obklopenú → verejnými priestranstvami s → parkovou úpravou, resp. samotným → kúpeľným parkom. Kúpeľné stavby dopĺňajú bežné → občianske, príp. → technické stavby (→ reštaurácia, tepláreň, práčovňa a pod.).

Kúpele klimatické – druh → kúpeľov s klimatickou kúpeľnou liečbou, sprav. v prírodnom prostredí, často vo vyšších nadmorských výškach. Základnou stavbou klimatických kúpeľov je → sanatórium. Tieto kúpele mávali sezónnu prevádzku v teplejších mesiacoch, preto ich → kúpeľné stavby mali zvyč. ľahkú → stavebnú konštrukciu. Ich súčasťou býva → lesopark.

Kúpele mestské – súčasť → mesta, → areál → kúpeľov, slúžiacich na hygienickú očistu, osvieženie a rehabilitáciu obyvateľov, ale poskytujúce aj niektoré doplnkové služby (holičské, kadernícke, kozmetické, reštauračné a pod.).

Kúpele rímske – súčasť → zástavby → kastela, → obchodnej stanice al. → villy rusticy, druh → archeologického nálezu. Sprav. väčšia kamenná murovaná → stavba (s rozmermi cca 20 × 20 m, ale aj väčšími) štvoruholníkového → pôdorysu, doplnená viacerými → apsidami (3 až 5) nerovnakej veľkosti, s hlbokými (až 150 cm) → základmi. Murovanými → priečkami býva rozdelená na viacero → priestorov nerovnakej veľkosti a rôznych → pôdorysov, vyhrievaných → podlahovým vykurovacím zariadením. V jednotlivých priestoroch boli

situované → bazény na vodu: horúcu (caldarium), studenú (frigidarium) a vlažnú (tepidarium), ako aj priestory na odkladanie šatstva, na cvičenie, príp. na potenie (sudatorium) a i.

Kúpele židovské – vid' mikve

Kupola – druh → klenby v tvare časti guľového plášťa, elipsoidu, a pod. vytvorenej nad → priestorom s → centrálnym pôdorysom, nasadenej na → tambur al. priamo na → pendantívy al. → trompu. Kupola máva vo vrchole → oko a nad ním → lucernu. Druhmi kupole sú → hranatá, → plná, → prevýšená kupola.

Kupola hranatá – druh → klenby na polygonálnom → pôdoryse s prierezom v tvare mierne → lomeného oblúka.

Kupola plná – druh klenby na → centrálnom pôdoryse s prierezom v tvare → oblúka.

Kupola prevýšená – druh klenby na → centrálnom pôdoryse s prierezom v tvare → prevýšeného oblúka.

Kút – časť → dispozície → ľudového domu, kút → izby situovaný diagonálne oproti → peci. Stál tu stôl s rohovou → lavicou pozdĺž obvodových → stien, na stenách nad stolom viseli obrazy svätých, kríž, poličky so soškami svätých upravené ako malý oltárik, neskôr pribudla keramika, upomienkové predmety, rodinné fotografie. Svätý kút mal dôležité miesto už pri stavbe domu, pod základový kameň sa kladli magické predmety na zabezpečenie ochrany príbytku. Bol miestom stolovania rodiny, obradovým miestom pri rodinných a výročných obyčajoch, čestným miestom pre usadenie hostí. (syn. kultový kút, stolový kút, kút s obrazmi)

Kutáč – najč. súčasť → súpravy kozubového náradia. Kovový predmet

s → rúčkou a → driekom, ktorý je zakončený → bodcom. Slúži na manipuláciu s pevným palivom v pahrebe.

Kutroľ – typ → dutého skla, → fľaša s → telom cibulovitého tvaru, nahnuté → hrdlo tvorí 2 – 6 trubičiek spolu stočených, so spoločným miskovitým ústím.

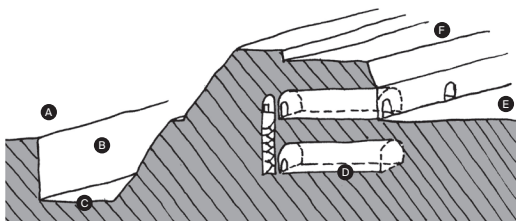
Kúpalisko – vhodné miesto pri vode al. na vode, využívané na kúpanie a pobyt na vzduchu a slnku, zvyč. ohradený → areál. Prírodné kúpaliská môžu byť pri brehoch riek (→ lido), rybníkov, jazier, vodných nádrží a pod. Umelé kúpaliská sa zriaďujú na kúpanie, plávanie a slnenie viacerých osôb na miestach bez prirodzeného zdroja. Súčasťou kúpaliska bývajú okrem → bazény aj → prezliekarne, pokladňa, sprchy, toalety, ihriská, stánky na občerstvenie, → reštaurácia, → kaviareň, niekedy aj umelo vytvorená piesočná pláž (hovor. strand, strandové kúpalisko). Kúpalisko môže byť mestské, termálne a pod.

Kúrenisko – súčasť → obytnej stavby, → dielne, → hospodárskej stavby (→ udiareň, → sušiareň a pod.), → ľudovej výroby, príp. → archeologický nález. Miesto, kde dochádza k spaľovaniu tuhého paliva. Slúži na varenie, pečenie, vykurovanie, príp. osvetľovanie al. výrobné účely. Druhmi sú → ohnisko, → pec, → kozub, → kachle, → sporák. V ľudovom dome sa často vyskytujú spojené v kombináciách (pec a ohnisko, pec a sporák). Dym môže byť odvádzaný → dymníkom, → otvoreným komínom al. → komínom.

Kúria – druh → obytnej stavby nižšej šľachty (zemanov). Môže mať najrozličnejšiu architektonickú podobu. Bloková, al. 2 – 3 krídlová, sprav.

Kurtina

- A cesta krytá
- B kontraeskarpa
- C dno priekopy
- D kazematy
- E nádvorie pevnosti
- F banket

s jedným al. s → dvoma podlažiami, 2–10-priestorová stavba, často voľne stojaca, niekedy s → areálom, situovaná niekedy aj v → radovej zástavbe → sídla. Od ostatných obytných → domov sídla sa sprav. odlišuje okrem viacpriestorovej → dispozície i bohatšou architektonickou a umeleckou výzdobou → fasád, no nemusí sa odlišovať. Charakteristický je typ so stĺpovým → portikusom, príp. → stĺpovým podsténím. Druhom kúrie je → kláštorňá kúria. Ako kúria sú označované aj → obytné veže neskorej gotiky a raného novoveku, ktoré boli zvyč. neskôr stavebne začlenené do stavieb → kaštieľov.

Kúria kláštorňá – druh → kúrie, do → sídla vysunuté pôsobisko → kláštor, ktorý je situovaný mimo sídla. Súč. býva → kaplnka, úradné a ubytovacie → priestory. Môže mať podobu → kúrie al. → paláca.

Kúria s areálom → kúria môže byť obklopená → areálom, s → hospodárskym dvorom, ktorého súčasťou bývajú → hospodárske stavby, niekedy aj s menším → parkom, → záhradou.

Kurín – súčasť → hospodárskeho dvora, jednoduchá, zvyč. → debnená → hospodárska stavba al. → priestor (napr. v → podstreší → chlieva) pre chov hydiny. Býva opatrená → dvierkami, vetracími otvormi a pántmi na hradovanie.

Kurtina – súčasť → bastiónového opevnenia, druh → hradby, spájajúcej → bastióny. Hore s → valovou cestou, príp. → banketom, chráneným → kavalirom, vnútri s → kazematami.

Kužel' pohľadový – vytýčený uhol pohľadu na kultúrnu pamiatku, národnú kultúrnu pamiatku, → pamiatkovú rezerváciu, → pamiatkovú zónu al. časť pamiatky, resp. pamiatkovo chráneného územia, ktorého priestor musí zostať nezaclonený najmä výškovou výstavbou z dôvodu zachovania vizuálneho kontaktu s chránenou skutočnosťou, napr. s charakteristickou siluetou, hmotovou skladbou časti územia, pohľadovou → dominantou a pod.

Kváder – štvorhranný blok s rovnobežnými → stenami a rovnobežnými obdĺžnikovými → základňami, napr. súčasť → armatúry. Porovnaj → hranol.

Kvadratura – súčasť → konventu, → rajský dvor s → ambitom.

Kvádovanie – vid' **bosáž nepravá**

Kvapka – dekoratívny prvok; 1. v tvare valčeka, zrezaného kužela al. ihlanu, umiestnený zospodu → mutulusu; 2. v tvare malého ihlančeka, často zospodu s valčekom, polguľkou, guľkou a pod., opticky visiaceho na → uchu → šambrány, → vstupu al. → okna, z kameňa, → štuky, príp. → omietky. (syn. *gutta*)

Kvet abakusový – časť → korintskej hlavice, plastická dekorácia v tvare päť- al. sedemlístého štylizovaného kvetu, umiestnená uprostred strán → abakusu.

Kvetináč vnútorný → nádoba na zakorenene izbové rastliny, väčš. keramiká, bez → glazúry, kónického tvaru, s otvorom na odtekanie prebytočnej vody v → dne.

Kvetináč vonkajší – slúži na zakrytie vnútorného kvetináča, je bez otvoru v dne. Býva z jemnejších materiálov (→ majolika, → porcelán, → sklo), obyč. glazovaný, zdobený → maľbou al. → reliéfmi.

Kvety indiánske – označenie pre maľovaný kvetinový vzor najmä na → porceláne – kvety fantastických štylizovaných tvarov a farieb, druh → chinoiserie.

Kvety nemecké – označenie pre kvetinový maľovaný vzor najmä na porceláne – kvety realistických tvarov a farieb. (syn. *kvety európske*)

Kyma – druh horizontálneho → podperného architektonického článku, najč. časť → rímasy. Môže byť profilovaná al. plasticky zdobená, svojím stvárnením naznačuje svoju tektonickú funkciu. Druhmi kymy sú → dórska, → iónska, → lesbická kyma.

Kyma dórska – druh → kymy, naznačujúcej podporovanie menšieho zaťaženia, jej tvar je odvodený od tvaru ľahko prehnutého listu, sprav. spodná časť – od perlovca nahor rovná, v hornej časti s výčnelkom → profilácie.

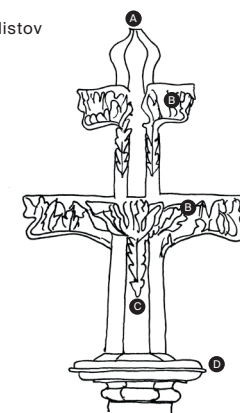
Kyma iónska – druh → kymy, konvexná, s → profilom prehnutej línie, býva zdobená vajcovcom.

Kyma lesbická – druh → kymy, konvexno-konkávna, jej tvar naznačuje veľké zaťaženie, je odvodený od listu, ktorý

sa pod tiažou prehol až ku stonke, a tam sa vyklenul opäť von.

Kytica krížová – druh → zakončovacieho architektonického článku → veží, → fiál, → vimpergov, → štítov a pod. Kytica je tvorená stíhlym ihlanovým → driekom, na ktorom je symetricky do ležateho kríža usporiadaná štvorica listov, príp. dve štvorice nad sebou. Spodné ohraničenie drieku tvorí → prstenec, hore zakončuje → puk.

- A puk
- B štvorice listov
- C driek
- D prstenec

Kyvadlo – tyčovitá časť krokového ústrojenstva → hodinového stroja, sprav. opatrená → šošovkou.

L

Laba levia → noha v tvare štylizovanej ľavej laby, niekedy na guli, al. základňa nohy → sedacieho nábytku rovnakého tvaru.

Laiciát – súčasť → konventu, priestory vyhradené laickým bratom, situované zvyč. na druhom → podlaží. Má vlastné → dormitórium laikov al. → cely, môže mať aj → refektórium laikov a → sieň laikov.

Lak orientálny – plošná → stolárska výzdobná technika, pokrývanie povrchu → nábytku lakom z prírodných živíc s olejom a pigmentami. Náter sa opakuje v niekoľkých vrstvách, z ktorých sa každá po zaschnutí leští, do horných vrstiev sa maľuje dekor znovu prekrytý transparentným lakom. Pestré motívy sú označované ako čínsky lak (→ chinoiserie), zlaté motívy na čiernom pozadí ako japonský lak (→ japonéria). V Európe vzniká domáca produkcia lakovaného nábytku od 2. polovice 18. stor., základnú zložku laku tvorí → politúra. (*syn. lak farebný*)

Lamela – konštrukčný prvok, tenká doštička al. pásik, súčasť → nábytku, → okeníc, → roliet atď.

Laminát – vrstevnatá hmota vo forme → dosiek, niekedy tvarovaná, vzniká spojením niekoľkých vrstiev impregnovaných vhodnými živcami. Môže byť laminátová krytina, podlaha, a pod.

Lampa – osvetľovacie teleso s jedným al. viacerými svetelnými zdrojmi, zakrytými → tienidlom, resp. bez neho. Podľa umiestnenia rozlišujeme → nástennú, → stojacu, → stolovú, → závesnú lampu. Liturgické typy sú → lampa na večné svetlo a → lampa chanuka.

Lampa chanuka – židovská liturgická lampa stolová na olej. Rovnaký typ ako → svietnik chanuka.

Lampa na večné svetlo – umiestňovaná v r.-kat. → kostoloch v blízkosti → svätostánku; v kostoloch v.o. pred → ikonostasom, resp. jednotlivými

→ ikonami. Pozostáva sprav. z kovevej → schránky pre nádobku na olej, vo vrchole s kruhovým otvorom pre plameň. Schránka má kruhový al. trojuholníkový prierez a býva zdobená → ažúrovaním, → gravírovaním a → tepaním v podobe rastlinných → ornamentov či figurálnej výzdoby. Lampa býva zavesená na troch reťaziach, spojených vo vrchole → strieškou s → prstencovým držadlom na zavesenie. V súčasnosti spravidla elektrifikovaná so sviečkovými tlejivkami.

Lampa nástenná – typ → lampy upevnenej na stenu, často v tvare → nástenného svietnika.

Lampa stojaca – typ → lampy, určený k postaveniu na dlážku, najrôznejších tvarov; zvyč. sa skladá z → podstavca, → drieku a → tienidla.

Lampa stolová – určená k postaveniu na → stôl, je najrôznejších tvarov, zvyč. sa skladá z → podstavca, → drieku a → tienidla.

Lampa závesná – zavesená na → reťazi či → tyči, na rozdiel od → lustra bez → ramien, svetelné zdroje zvyč. pod jedným → tienidlom.

Lanovka – visutá al. koľajová dráha s vozňami al. sedačkami ťahanými lanom, určená na prekonávanie veľkých výškových rozdielov, súhrn všetkých zariadení slúžiacich pre zabezpečenie dopravy medzi dvoma miestami, pri ktorej je vozidlo ťahané lanom. Pohyb lana zabezpečuje zariadenie stabilne umiestnené v poháňacej al. vrcholovej → stanici lanovky.

Lanovka pozemná – druh → lanovky, kedy je vozidlo nesené a vedené → koľajou.

Lanovka visutá – druh → lanovky, kedy je vozidlo je nesené a vedené nosným lanom zachyteným na stožiaroch.

Latinka – → písmo, ktorého veľké písmená majú pôvod v starorímskej (latinskej) → kapitále a väčšina malých písmen v stredovekej → minuskule.

Lavabo – 1. liturgické → umývadlo, kamenné al. kovové (príp. kovová nádrž, kamenná misa), umiestnené v → sakristii al. v kláštorňoch → refektároch. Skladá sa z nádrže na vodu s kohútikom a z → misy s odtokom; 2. súčasť interiéru → kaštieľov → palácov (od 16. stor.), zvyč. situované na → chodbe, → zimnej záhrade, → sale terrene, mohlo byť výtvarne stvárnené. Bolo priamym predchodcom súčasného umývadla.

Lavatórium – súčasť → konventu, → priestor slúžiaci na očistné aj obradné umývanie v → lavabe, situovaný zvyč. pri → refektóriu, prístupný z → ambitu, príp. pristavaný na → rajsom dvore k → ambitu. Niekedy je lavabo umiestnené priamo v → refektóriu.

Lavica – základný druh → sedacieho nábytku, najmenej pre dve osoby, → sedadlo tvorí zvyč. priebežná → sedacia doska, najč. bez → operadla a → čalúnenia. Výnimkami sú cassapanca – ktorá vznikla pridaním operadla a plných → podrúčok k → truhle, tvoriacej lavicovitú → podnož, banguette – bez operadla, ale s čalúnením. Liturgické typy sú → kostolná lavica a → patronátna lavica.

Lavica chórová – vid' stallum

Lavica kostolná – → sedací nábytok, drevený, súčasť vybavenia → interiéru → kostola, vyskytuje sa prevažne ako → súprava lavíc. Umiestnené sú v → lodi (lodiach) kostola, príp. v → kaplnkách, slúžia pre veriacich. Zaradené väčš. za sebou. Skladajú sa z → parapetu (na prvej lavici), z → bočnic a operadiel, spoločných

→ pultov, → dosiek na kľačanie a → dosiek sedacích, najmä parapet a bočnice bývajú bohato zdobené → rezbou, príp. → maľbou, → intarziou a pod. Špecifickým druhom kostolnej lavice je → stallum.

Lavica patronátna – drevený jedno-, dvoj- al. viacsedadlový → sedací nábytok, slúžil v → kostole pre patrónov, členov mestskej rady, zemepánov, bohatých občanov a pod. Skladbou príbuzná → stallumu. Prevažne má → parapet s → pultom, → dosku na kľačanie, samostatné sklápacie → sedadlá al. súvislú → sedaciu dosku, vysoké → operadlá, tvoriace kompaktnú zadnú stenu, niekedy s → baldachýnovou strieškou, → bočnice a medzi sedadlami prípadne aj → podrúčky. Býva bohato zdobená → rezbou, → maľbou, → intarziou a pod., najmä na bočniciach, parapetoch a operadlách. Súčasťou dekoratívnej výzdoby sú pri patronátnych laviciach často → erby (mestské, šľachtické, cechové atď.), → dedikačné nápisy a pod.

Lavička – súčasť → záhrady al. → parku, druh → záhradného nábytku, viacmiestne sedadlo, niekedy s → operadlom a → podrúčkami, z rôznych materiálov – drevená, liatinová kombinovaná s drevom, kamenná, betónová.

Lazúra – v → maľbe i → sochárstve (v → polychrómií) používaná tenká priesvitná vrstva farby, ktorá spodnej krycej vrstve dáva svetlivosť a priesvitnosť al. mení jej sfarbenie. Často používaná aj na striebrený podklad, čím sa dosiahol napr. dojem → zlátenia. Vrchná priehľadná, slabo kryjúca farba, používaná aj na oživenie al. stlmenie farebných odtieňov → nástennej maľby.

Lazy – vid' kopanice

Lekáreň – zariadenie poskytujúce lekárenskú starostlivosť, vrátane individuálnej prípravy uskladňovania liekov v minulosti v špeciálnych → lekárnických nádobách a ich výdaj.

Lekcionár – r.-kat. cirkevná → kniha s dennými modlitbami laikov.

Lemovka – dekoratívna textilná obruba odevu, jeho časti al. inej → textílie, na rozdiel od → bordúry samostatná, na podkladovú látku našívaná a obyč. zhotovená z iného materiálu, resp. z iného → textilu. Úzky ozdobný pás, tkanina, pletenina al. → čipka, s priebežným pásovým vzorom, resp. ornamentom.

Leňoška – prechod medzi → sedacím nábytkom a → nábytkom na ležanie, určená na sedenie najmenej dvoch osôb, ale aj na odpočinok v pololežiacej polohe. Je vždy čalúnená, s bočným (podpora chrbta v polohe pololežiacej) a často aj zadným operadlom.

Typy leňošiek: chaiselongue → kreslo s predĺženým → sedadlom, niekedy zložené z viacerých častí – kreslo a krátka leňoška, príp. dve kreslá a krátka leňoška; duchesse → s vyšším operadlom pri hlavách, nižším pri nohách.

Lepenka – viacvrstvový plošný materiál, hrubý a tvrdý druh → papiera, s hrúbkou nad 5 mm, používaný najmä pri → maľbe ako podložka, napr. pre → olejomaľbu, ale aj ako → pasparta a pod.

Lept → grafická technika, pri ktorej sa obraz tvorí v ochrannnej vrstve medenej dosky (zmes vosku a živice), ktorá sa následne ponorí do kyseliny a obnažené miesta sa vyleptajú. Línie leptu sú rovnomerné a na koncoch tupé. Obvyklá je od 16. stor.

Lesopark – druh → parku, slúži na rekreáciu. Väčší útvar lesa upravovaný

podľa krajinárskych zásad v súčinnosti s obmedzenou a regulovanou hospodárskou činnosťou človeka v tomto priestore. Súčasťou sú → parkové chodníky, → lavičky, → altánky, → filagórie a pod.

Letohrádok – súčasť → parkov, → záhrady, obory, osamotene stojaca obytná → stavba, situovaná na okraji parku, architektonicky náročne riešená, zariadená na prechodný al. sezónny pobyt (stolovanie, prenocovanie v harmonicky upravenom prostredí). Často tvorí urbanistický náprotivok → kaštieľa.

Ležadlo – základný druh → nábytku na ležanie, určený na denný odpočinok. Najbežnejší typ je kanapa – pevne → čalúnené ležadlo bez → operadla, s valcovitým zvýšením v hlavovej časti. K ďalším typom patrí récamier – ležadlo uzatvorené z 3 strán operadlami, operadlo pri hlavách je prevýšené; podobný typ je méridiene – doplnený voľnými vankúšmi často valcovitého tvaru.

Liatie – technika spracovania → kovu za tepla, prenášanie tvaru originálu a jeho prípadné rozmnožovanie prostredníctvom formy, do ktorej sa leje roztavený kov al. iný materiál. Postup používaný pri tvorbe samostatných (voľných) → plastík, ale aj umelecko-remeselných predmetov al. ich častí (napr. figúrky, architektonické prvky, dekoratívne pásy a pod.)

Liatie skla do formy – technika tvarovania → dutého skla prostredníctvom formy, do ktorej sa leje roztavená sklovina.

Liatina – zliatina → železa s uhlíkom, mangánom, kremikom, fosforom a sírou, pričom pomer jednotlivých látok určuje pevnosť zmesi. Kryštalizácia uhlíka v podobe grafitu a vysoký ob-

sah fosforu ju chráni pred koróziou. Z liatiny sa vyhotovovali najmä v 19. stor. rôzne → pece, → konzoly, → mreže, dielce, → zábradlia, → kandelábre uličného osvetlenia, → bránové pätníky, rôzne → reliéfy, aj celé pamätníky, → mosty a pod.

Líce – vonkajšia → stena → hradby, → bašty, → bránovej veže a pod., orientovaná do → predpolia.

Líce klenby – časť → klenby, jej interierová strana v zaklenutom → priestore.

Líce svorníka – spodná plocha → svorníka, často s → reliéfom, s → polychrómiou, resp. s → maľbou, príp. → nápisom.

Lícovanie – druh tesárskeho opracovania, vytvorenie povrchovej úpravy, pri ktorej sa → trám po predchádzajúcom opracovaní (pozri → hrubovanie) dočistí do konečnej podoby.

Liehovar zemepanský – výrobná liehu a destilátov, situovaná v → intraviláne → sídla, na pozemkoch vo vlastníctve zemepána.

Limes romanus – líniový systém → opevnenia hranice rímskeho impéria, situovaný na pravej, čiastočne aj ľavej strane stredného Dunaja, t. j. na severnej hranici provincie Panónia, čiastočne zaberajúcej územie juhozápadnej časti dnešného Slovenska. Limes Romanus tvorili v potrebných rozostupoch budované kastrá (na našom území sa nevyskytujú) a → kastely, medzi ktorými stáli → burgusy.

Línia obranná – 1. viacpásmové → opevnenie, vybudované z reťazca → pechotných zrubov, pospájaných protitankovými a protipecihoťnými prekážkami (rad železobetónových križov, priekopy a pod.) v súvislú líniu, ktorá však netvorí okruh. Vonkajšie pásmo dopĺňali ďalšie paralelné pásma smerom do vnútrozemia, so

zrubmi menších rozmerov; 2. ktorýkoľvek z lineárnych okruhov → opevnenia (→ hradobný múr, → priekopa, → val a pod.).

Linoleum – druh → podlahovej krytiny vytvorenej z jutovej tkaniny, na ktorú je navalcovaná zmes zložená zo spojiva (ľanový olej so živicom), plnivá z korkovej al. drevenej drte a z pigmentov.

Lis – nástroj al. strojné zariadenie na lisovanie oleja, muštu, vosku a i., súčasť → lisovne. Rozoznávame tri druhy lisov. Klinový lis sa vyskytoval v olejníckych dielnach (→ olejárnach) aj → voštinárskych zábojoch. Surovina (rozdrvené a upražené semeno, rozvarené voštiny) sa lisuje vbiňaním klinov do ohraničeného priestoru. Lis tvoria dva šikmo proti sebe stojace masívne stĺpy a dve priečne klady. Kladový lis sa používal v lisovniach oleja aj na prešovanie hrozna. Vyvíja tlak kladou prostredníctvom vretena, môže byť jednokladový a dvojkladový. Vretenový lis je horizontálny stolový typ (ležatý) al. s vertikálnym pôsobením vretena, ktoré tlačí kôš na spodnej klade, prípadne novšie koše skrutkové ako továrenské výrobky. (syn. *preš*)

Lisovňa – v → ľudovej architektúre → priestor, kde sa lisuje hrozno pre dorábanie vína. Odkladalo sa v nej tiež vinohradnícke a vinárske náradie, najcennejšou súčasťou inventára bol lis (preš). Pri mestskom type vinohradníctva sa lisovňa nachádzala vo → dvoroch vinohradníkov medzi obytnou a hospodárskou časťou, spojená bola s → vínnou pivnicou. Pri dedinskom type sa pivnice s lisovňami budovali v chotári sídla pri vinohradoch (*hovor. sklepy, lochy, hajlochy, chyžky*). Sú to malé jedno

až dvojpriestorové objekty (pracovný, odpočinkový priestor a pivnica) s vysunutým podstreším. Základným vybavením lisovne je vinohradnícky → lis, starší masívny skladový, novšie skrutkové. (*syn. prešovňa*)

Lisovnía vosku – vid' záboj voštinársky

List grafický – výtvarné dielo na papierovom nosiči, vytvorené → grafickými technikami ako odtlačok grafickej platne (dosky) so stranovo obráteným motívom vo viacerých rovnocenných kusoch považovaných za originály (podľa techniky asi 50–200 ks). Grafické listy sú väčš. číslované – t.j. je uvedené poradové číslo a celkový náklad (napr. 15/100). Sprav. je uvedené meno autora predlohy, situované vľavo dole (s poznámkou pinxit, delineavit al. inventit – aj v → skratkách) a vpravo dole meno realizátora prevedenia predlohy na grafickú platňu (s označením sculpsit, incisit, fecit a pod., pri litografii lith.). Grafické listy bývajú vkladane do → pasparty al. → rámu.

Listovec – pásový → ornament z antickej architektúry (pozri → kyma), súvislý výzdobný pás členený štylizovanými listami.

Lišta – 1. plastické tenké rámovanie s rôznym → profilom, napr. obvodová časť → šambrány; 2. lišta krycia al. lemovacia, ktorá prekrýva styk medzi dvoma časťami konštrukcie al. predmetu, napr. → podlahová lišta; 3. vodiaca lišta pri posuvných mechanizmoch → okien a → dverí; 4. súčasť → organu.

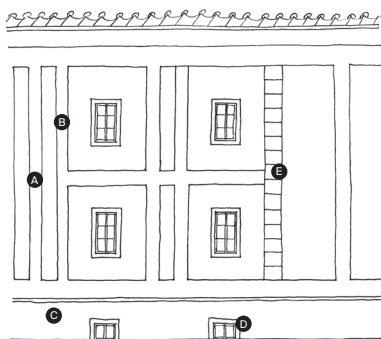
Lišta podlahová – úzky drevený hranol, kryjúci styk → organovej skrine s podlahou, rámuje pôdorys → postamentu organovej skrine.

Litografia – → grafická technika, tlač z kameňa (vápenec), ktorý je po na-

nesení obrazu masťou kriedou al. tušom leptaný, omytý vodou a napustený arabskou gumou. Vynájdenná v r. 1796.

Liturgikon – bohoslužobná → kniha, v cirkvi v.o. používaná biskupom, kňazom al. diakonom pri liturgii, tvorí stálu súčasť vybavenia → prestola. Obyč. hodnotne viazaná v → knižnej väzbe (koženej, textilnej), s dekoratívnou tlačou, niekedy aj s ozdobným kovaním.

Lizéna – zvislý plastický pás, vertikálne členiaci → fasádu al. → stenu, z ktorej mierne vystupuje, býva vytvorený v → omietke, al. ako mierne vystupujúca časť → muriva omietnutého spolu s ostatnou stenou. Nemá → pätku ani → hlavicu, čím sa líši od → pilastra. Lizény môžu byť → združené, resp. môžu vytvárať → lizénové rámy.

A združená lizéna
B lizénový rámec
C sokel
D pivničné okno
E kvádrová lizéna

Lizény združené – zoskupenia najč. dvoch al. troch → lizén, ktoré môžu byť súčasťou časť → lizénových rámov.

Ližina – súčasť → krovu, vodorovný prvok krokrových sústav ukončujúci v hornej časti → stolicu.

Locus – druh → hrobu tvoreného → výklenkom v → hrobovej stene, zvyč.

uzatvorený kamennou → doskou al. zamurovaný, označený → nápisovou doskou.

Loď – súčasť → dispozície → stavby, → priestor s obdĺžnikovým → pôdorysom, kde zväčša dĺžkový rozmer výrazne prevyšuje rozmer šírkový. V → sakrálnych stavbách rozoznávame aj → jednolodie, v → profánných stavbách hovoríme o lodiah len pri ich väčšom počte (→ dvojlodie, → trojlodie). Druhom lode je → kostolná loď.

Loď bočná – loď vedľa → hlavnej lode viaclodia s nepárnym počtom lodí. Hlavnú loď môžu obklopovať z každej strany jedna bočná loď (pri → trojlodí), ktorú rozlišujeme podľa svetových strán (napr. severná bočná loď), al. po dve bočné lode (pri päťlodí), vtedy rozlišujeme vnútornú (bližšiu ku hlavnej lodi) a vonkajšiu bočnú loď.

Loď hlavná – osová loď viaclodia s nepárnym počtom lodí, sprav. → trojlodia. Môže mať rovnakú výšku ako → bočné lode (pri → hale), môže byť vyššia ako bočné lode (pri → bazilike, → pseudobazilike a → pseudohale), môže mať rovnakú šírku ako bočné lode, ale častejšie je širšia (sprav. dĺžke jedného → klenbového poľa hlavnej lode zodpovedajú dve polia bočných lodí, najč. pri použití → križovej klenby, kedy sa tento pomer nazýva viazaný systém).

Loď kostolná – súčasť → pozdĺžnej dispozície → priestoru pre veriacich, s obdĺžnikovým → pôdorysom, ohraničený v pozdĺžnej osi → vstupom a od → svätyne sprav. → víťazným oblúkom, resp. → cancelli, po stranách pri → jednolodí → obvodovým múrom, pri viaclodí → medzilodnými piliermi al. → medzilodnými arkádami. K lodi kostola môžu priliehať → bočné kaplnky. Pri viaclodí rozo-

znávame → hlavnú a → bočné lode, v rámci výškového usporiadania lodí rozlišujeme → baziliku, → pseudobaziliku, → halu, → pseudohalu. Druhom lode je → transept.

Loďka – typ → dutého skla, vychádzajúci z tvaru → kalicha – skladá sa z → nohy a → kupy v tvare loďky (porovnaj → navikula), príp. z kupy pozdĺžneho tvaru, s polygonálnym al. prehýbaným → plášťom.

Lodíčka – vid' navikula

Loggia – súčasť → obytných stavieb, krytý → priestor z jednej až troch strán otvorený (najč. → arkádami s → parapetom al. → zábradlím), ktorý nepresahuje stavebnú čiaru, môže byť situovaný na prvom aj na vyššom → podlaží. Často tvorí prechod do → záhrady. Slúži na rozšírenie obytného priestoru, nie ako → komunikácia.

Lopatka – súčasť → súpravy náradia kozubového. Kovový predmet s → rúčkou a → driekom, ktorý je zakončený plochým lyžicovým útvarom, slúžiacim na manipuláciu s pevným palivom.

Lopatka na tortu – súčasť → súpravy – príboru na servírovanie rezov torty, platnička (niekedy na jednej strane s pásovou zarážkou) na rúčke.

Loptovňa – súčasť → záhrady al. → parku, zastrešená jednopodlažná pozdĺžna → stavba so zvýšenou vnútornou svetlosťou, kde sa hrávali loptové hry.

Lub – časť → lubového rámu.

Lub bočný – postranná časť → lubového rámu medzi prednou a zadnou → nohou.

Lub predný – časť → lubového rámu, spája predné nohy.

Lub zadný – časť → lubového rámu, spája zadné nohy.

Lucerna – 1. súčasť → kupoly, valcový al. polygonálny útvar na jej vrchole,

nasadený na → okulus, s → oknami. Je samostatne zastrešená. Slúži na presvetlenie vnútorného → priestoru pod kupolou; **2.** lucerna (syn. lampáš) – prenosné → osvetľovacie teleso, → schránka na umiestnenie sviečky či → kahanca chráneného voči prievanu, resp. vetru sklom zasadeným do kovovej → kostry. V spodnej časti bývajú otvory pre prístup vzduchu a v hornom kryte (sprav. v tvare stanovvej al. polygonálnej → striešky) otvory pre únik spalín. Strieška máva vo vrchole → prstencové drždadlo pre zavesenie. Jedna → stena je otvárateľná, zavesená na → pántoch pre zabezpečenie prístupu; **3.** rozšírená a aspoň z prednej strany presklená horná časť → skrine → stojacich hodín.

Lucerna kandelábrová – exteriérová, umiestnená na → kandelábri.

Lucerna nástenná – exteriérová al. interiérová, upevnená na latínovej al. kovanej → konzole.

Lucerna procesiová – býva pevne spojená → tulejkou na → dne s → násadou, resp. visí na → tyči pomocou → prstencového drždadla.

Lúč – štíhly výbežok, lúče tvoria okolo → lunulovej schránky al. → schránky na ostatky → gloriolu. Lúče sú usporiadané v jednej al. viacerých vrstvách, bývajú rovné, pilkovité, rozoklane ukončené, v podobe blesku a pod.

Lúka – súčasť → parku al. → krajiny, plocha súvisle pokrytá trávobylinným spoločenstvom s vyšším podielom širokolistých bylín a kvitnúcich rastlín, s intenzitou kosenia 2x, max. 4x ročne. Druhom lúky je → hlavná lúka. Porovnaj → trávnik.

Lúka hlavná – druh → lúky pred → hlavnou fasádou → kaštieľa, jej časť môže tvoriť → parter.

Luneta – druh → pevnostnej stavby, samostatný obranný otvorený prvok v → predpolí → glacisu, tvorený → násypom al. → drevozemnou konštrukciou, v tvare polmesiaca, umiestňovaný v pomyselnéj línii vedúcej od → špice → bastiónu.

Lunula – zlatý al. pozlátený polmesiačik za sklom → schránky → lunulovej → monštrancie, slúžiaci na upevnenie hostie vystavovanej v monštrancii.

Luster – mnohoramenné → osvetľovacie teleso pre reprezentačné → priestory sakrálneho al. profánneho charakteru. Používa sa pre umiestnenie väčšieho počtu svetelných zdrojov na → obruče al. → ramená, väčš. v kruhovom usporiadaní v jednej úrovni al. viacerých etážach nad sebou. Luster býva vyhotovený z → kovu (→ železo, → mosadz a pod.), → dreva, krištálu, → skla al. parožia v rôznych kombináciách a konfiguráciách. Ako svetelný zdroj slúžia najčastejšie sviečky (v → miskách s → trňmi, v → tulejkách al. → objímkach), neskôr plynové horáky al. žiarovky. Svetelné zdroje sú umiestnené na obručiach al. ramenách, ktoré bývajú štylizované do architektonických tvarov, rastlinných tvarov al. figúr. Pre zapalovanie sa luster spúšťal pomocou → rumpálu. Luster, visiaci na viacerých → refaziach, máva vo vrchole → striešku, ktorá refaze spája.

Lyžica – jedna zo základných súčastí → súpravy – príboru, na konzumáciu tekutých jedál, drobná plytká oválna nádoba na → rúčke.

Lyžička – → lyžica menších rozmerov, súčasť → súpravy – príboru, podľa použitia kávová (čajová), mokka – drobných rozmerov, zmrzlinová – lopatkovitého tvaru a pod.

Lyžička liturgická – náčinie, používané pri sv. omši v cirkvách v.o. pri podávaní sv. prijímania, súčasť vybavenia → žertvenika. Malá liturgická lyžička, zhotovená s → kovu, obyč. pozlátená al. postriebrená, s → rúčkou zdobenou niekedy → tepaním, → rytím a pod., s jednoduchým ornamentálnym dekorom.

Ladovňa – súčasť → parku al. → príručnej záhrady, murovaný → priestor pod → stavbou (napr. → altánkom), al. stavba so → zahĺbenou dispozíciou, vybudovaná v kopci, slúžiaci na uskladnenie ľadu a potravín.

M

Maceva – súčasť → židovského cintorína, → náhrobok, ktorý sa zasadzuje väčšinou vertikálne (v rámci → hrobu je orientovaný na východ), ojedinele sa na hrob položil. Maceva má najč. podobu → dosky s rôznym horným zakončením – oblúkovým, trojuholníkovým, v tvare hviezdy a pod., niekedy s → akrotériami. Niekedy je v podobe → pylónu. Nápis, orientovaný najč. smerom od hrobu, inokedy smerom k hrobu, niekedy obojstranný, bol v hebrejčine, neskôr aj v miestnych jazykoch. Uvádžajú ho hebrejské písmená pé, nún, ktoré značia “tu je pochovaný”. Nápis často sprevádza reliéfny → ornament. Druhom macevy je → ohel.

Madlo – slúži na manipuláciu s → krídlom dverným al. bránovým. Najč. zo → železa, príp. → bronzu, býva upevnené v strede príslušného krídla, pri-

bližne vo výške → zámku. Môže mať tvar → úchytky, → klopadla al. → dvojramennej skoby. Madlo z časti nahrádzalo → kľučku v období, keď sa ešte nepoužívala. V novšej dobe môže byť madlo z dreva, príp. iného materiálu, v tvare vertikálnej al. horizontálnej → tyče, upevnenej na oboch koncoch na krídlo prichytnou konzolkou al. zapustené.

Madlo zábradlia – tvorí horné ukončenie → zábradlia, slúži na pridržiavanie sa rukou al. opretie. Madlo môže byť z materiálu totožného so zábradlím, na kovovom zábradlí býva drevené.

Maigelein – stredoveký typ → dutého skla, nízka → čaša, tvorená fúkaním do reliéfnej formy (rebrá, mriežka).

Majer – druh → chotárnej stavby, druh veľkého → hospodárskeho dvora. Ústrednou stavbou býva obytný → dom správcu al. majiteľa majera, k nemu priliehajú, resp. samostatne stoja → hospodárske stavby. Niekedy býva celý majer oplotený → ohradovým múrom a máva aj malý → park pri dome. Majery sú situované zväčša mimo → intravilánu → obce (na rozdiel od → kaštieľov), v rovinatejšom, úrodnom teréne, ale vždy v príslušnom chotári obce. Druhom majera je → grangia.

Majolika – → keramické pálené výrobky, vyrobené z jemne plavenej ílovitej hliny, poréznej, sprav. s bielou ciničito-olovnatou → glazúrou, nepriehľadnou. Zdobené → maľbou na glazúru, → maľbou pod glazúru al. plasticky. Na Slovensko ju priniesli habáni na sklonku 16. stor. (syn. *fajansa*)

Majuskula – písmeno veľkej abecedy. Druhom majuskuly je → verzála a → kapitála. Písmená sú približne rovnakej výšky. Takisto názov pre → písmo takto vytvorené.

Maketa – prípravná fáza finálneho diela, trojrozmerné náznakové zmenšené znázornenie objektu (napr. v oblasti architektúry, scénografie, grafickej úpravy kníh). Maketa môže vzniknúť aj ako znázornenie už existujúceho diela (pozri →bozzeto, →kartón, →model, →modeletto, →skica, →štúdia).

Makovica – viď **kolík**

Maľba – 1. druh výtvarného prejavu, umelecká tvorba, prejavujúca sa na rozdiel od →sochárstva v dvojrozmernej ploche maliarskymi prostriedkami (lína, plocha, farba, kompozícia), pričom môže vytvárať ilúziu trojrozmerného priestoru. Rozlišovanie maľby je možné z rôznych hľadísk: podľa zásadného poňatia (dekoratívna, abstraktná, zobrazujúca, resp. monumentálna a komorná); podľa funkcie (voľná a užitá). Pod pojmom voľná maľba rozumieme väčšinou →obraz. Užitá maľba tvorí súčasť výzdoby iných predmetov (maľba knižná, maľba na →nábytku, →textílii, →keramike a pod.). Podľa techniky a materiálu rozoznávame →akvarel, →enkaustiku, →gvaš, →kresbu, →olejomaľbu, →pastel, →temperu a ďalšie; 2. druh →povrchovej úpravy →omietok →stavieb s funkciou ochrannou, hygienickou, estetickou a pod. Podľa →spojiva rozlišujeme maľbu →vápennú, kremičitú, →kazeínovú, vápennokazeínovú, glejovú a →voskovú. Podľa účelu odlišujeme bežnú →monochromatickú maľbu, →architektonizujúcu maľbu a →nástennú maľbu. Maľbu na kamenných →architektonických článkoch stavieb nazývame podľa množstva použitých farieb →monochrómiou al. →polychrómiou.

Maľba gvašová – druh techniky →secca realizovanej →gvašovou farbou na vlhčenú omietku.

Maľba kazeínová – druh →maľby farbami, ktorých →spojivo obsahuje kazeín, po zaschnutí maľby povrch ešte napúšťa mydlovou vodou a zažehlí sa teplou žehličkou. Po zažehlení sa povrch napustí ľanovým olejom al. voskovou →politúrou.

Maľba monochromatická – druh →maľby, jednofarebná povrchová úprava →stien a →fasád, väčš. vápennou maľbou.

Maľba na skle – špecifická technika →maľby, kde nosným podkladom obrazu je →sklo, maľované zo zadnej strany a tým zároveň maľbu chrániace. Pri tejto technike nasledujú jednotlivé pracovné postupy v opačnom poradí než pri →tabuľovej maľbe. Ako krycie farby sa používajú farby olejové al. temperové a pre tieňovanie →lazúry. Niekedy sa farba nahrádza čiernym lakom, cínovou, striebornou al. inou fóliou, do ktorej môže byť obraz vyrytý. Väčš. ide o typické produkty ľudovej tvorby, na Slovensku značne rozvinutej najmä v 19. stor. Okrem cirkevnej ikonografie sú časté hlavne folklórne a žánrové prvky. Druhom maľby na skle je →vitráž.

Maľba na glazúru – technika →maľby, široká paleta tzv. muflových farieb, ktoré neznášajú vysoký žiar, je nanášaná na →glazúru vypáleného →keramického výrobku, najmä →porcelánu, a dodatočne pripaľovaná pri nižšej teplote v tzv. muflových peciach. Maľba zlatom, ktorá vyžaduje ešte nižšiu teplotu, sa vypaľuje v ďalšej fáze.

Maľba nástenná – druh →maľby, monumentálna maliarska výzdoba →stien a →stropov, sprav. v →interiéri, realizovaná rôznymi technika-

mi – →freska, →secco, →temperová a →gvašová maľba, resp. kombináciou technik – →frescosecco. Ďalším druhom nástennej maľby je →maľba na štuke. Podľa druhov môže ísť o →architektonickú, →ornamentálnu, →iluzívnu al. →figurálnu nástennú maľbu. Niekedy sa pre väčší efekt nástennej maľby používa →lazúra. Nástenná maľba môže mať viacero vrstiev – podmaľbu, vlastnú maľbu a lazúru, al. môže byť nanášaná na podklad priamo, bez podmaľby, tento spôsob maľby sa nazýva alla prima. Maľuje sa →farbami.

Maľba nástenná architektonizujúca – druh →nástennej maľby, sprav. na →fasáde, zastupujúcej (nie napodobňujúcej) →architektonické články, najč. jednak rámovanie otvorov (→okná, →vstup, →dymník a pod.), jednak kvádrovanie fasády al. jej časti (→nárožie, príp. monochromatické al. ornamentálne pásy, členiace fasádu), inou farbou ako je základná plocha fasády.

Maľba nástenná figurálna – druh →nástennej maľby, námetovo rozmanitá nástenná maľba vo forme voľnej tvorby, kde základným atribútom je obsahová, ideová stránka.

Maľba nástenná iluzívna – druh →nástennej maľby, ktorej základným atribútom je to, že vzbudzuje dojem skutočnosti, napr. existencie architektonického členenia →stien, existencie →lucerny nad →kupolou, →iluzívne okno, kvádrovanie a pod. Druhom je →grisaille.

Maľba nástenná na štuke – druh →nástennej maľby nanášanej na trojvrstvovú →omietku – spodnú →jadrovú, druhou vrstvou je →štuková omietka z vápna a mramorovej múčky a hornou vrstvou je →štuková omietka

z mramorovej múčky a vápennej kaše, pričom túto vrstvu možno prifarbiť zemitým pigmentom al. priamo použitou mramorovou múčkou. Maľba môže byť realizovaná formou →grisaillu. Na takto pripravenú štku sa maľuje →kazeínovou al. →voskovou maľbou. Do spojiva sa pridávajú pigmenty stále vo vápne.

Maľba nástenná ornamentálna – druh →nástennej maľby, znázorňujúcej ornamentálny dekor (arabeska, →rozvilina, niekedy aj s vloženým figurálnym prvkom, ďalej geometrický →ornament a pod.) bez toho, že by zastupovali al. napodobňovali →architektonické články. Druhom ornamentálnej nástennej maľby je →šablónová nástenná maľba.

Maľba nástenná šablónová – druh →ornamentálnej nástennej maľby zobrazujúcej opakujúci sa jednoduchší, sprav. geometrický motív, ktorý sa nanáša na →steny pomocou šablóny.

Maľba pod glazúru – technika →maľby, farby sa nanášajú štetcom al. perom na raz vypálenú keramiku, najmä →porcelán a →majoliku. Po nanesení →glazúry sa výrobok vypaľuje pri vysokej teplote, ktorú znesú iba tzv. vysokožiarové farby – kobaltová modrá (pozri →cibuľový vzor), mednatá zelená, antimónová žltá a mangánová fialová.

Maľba tabuľová – maľba na drevených doskách (tabuliach), realizovaná najč. temperovými farbami na kriedovom podklade, spolu s doskou špeciálne upravenou.

Maľba temperová – druh techniky →secca, realizovanej →temperovou farbou na suchú →omietku.

Maľba vápenná – druh →maľby realizovanej →vápennými farbami.

Maľba vosková – druh → maľby realizovanej farbami, ktorých spojivo obsahuje vosk, kedy sa povrch žehlí hneď po skončení maľby, a potom sa upraví voskovou → politúrou.

Malta – druh → stavebného materiálu, slúžiaceho na spájanie kusového → stavebného materiálu, na → omietku, vyplňovanie → škár atď. Malta sa skladá zo → spojiva, → plniva a vody.

Mandrholec – druh → trámu, oddelujúceho pitvor od → čiernej kuchyne, nižšie položený ako ostatné trámy → stropu. Mohla sa oň opierať jedna strana → otvoreného komína.

Mandyas – súčasť → liturgického rúcha, prináležiaca biskupovi v cirkvi v.o. Plášť voľného zvonového strihu, otvorený, spadajúci až po zem. Zdobený priečnymi hodvábnymi pásmi a na oboch spodných rohoch kvadratickými al. kosoštvorcovými plochami s geometrickým dekorom, vytvoreným štylizáciou al. kombináciou latinských písmen L, N, P a pod. Nosí ho biskup pri niektorých bohoslužobných úkonoch. V skromnejšej forme sa vyskytuje aj u mníchov. V cirkvi r.-kat. mu zodpovedá približne → pluviál.

Manufaktúra → stavba al. → areál stavieb s výrobnou a spracovateľskou funkciou, v ktorých výroba prebiehala prevažne ručne, ale s intenzívnou špecializáciou, kooperáciou a deľbou práce. Mohla byť súčasťou → areálu kaštiela.

Manupulus – → liturgická textília (→ paramentum), do II. vatikánskeho koncilu (1965) súčasť → liturgického rúcha r.-kat. duchovných. Kratší preložený látkový pás s rozšírenými ukončeniami, na ktorých je zdobený → rovnoramenným krížom. Zhotovený z rovnakej dekoratívnej látky ako vrchné rúcho, v liturgických farbách,

často zdobený tkanou al. čipkovou → lemovkou. Nosil sa počas obradu na ľavom predlaktí. Vyskytuje sa často ako súčasť → súpravy liturgických textílií (spolu s → kazulou, → štólou atď.). V cirkvi v.o. mu zodpovedá približne → hypogonation.

Mantinel – prevýšené okraje → stolovej dosky → biliardového stola, slúžia na odrážanie biliardových gúl.

Manuál – súčasť → hracieho stola → organu. Sústava klávesov na ručné hranie (na nožné hranie slúži → pedál). Podľa počtu manuálov hovoríme o jedno-, dvoj- al. viacmanuálovom organe. (syn. *klaviatúra*)

Manzarda – súčasť → podkrovia, → priestor al. priestory, vstavané do podkrovia pôvodne → manzardovej strechy, dnes už všeobecne do podkrovia, majúce jednu al. aj dve → steny v hornej časti šikmé.

Manžetník – vysoká úzka → skriňa so stĺpcom → zásuviek na ukladanie drobnejších kusov bielizne, niekedy zakrytým → dvierkami.

Mapa na spisy – dosky, najč. potiahnuté → kožou, s ozdobnou vrchnou stranou, na vnútornej strane uši na zasunovanie dokumentov, niekedy so sponou na zapínanie.

Mappá – židovský obradný predmet, textilná → stuha na zväzovanie zvitkov → tóry. Na mape bývajú sprav. vyšíte mená rodičov, ktorí ju darovali synagóge pri narodení syna, rastlinné motívy a zvieracie symboly. (syn. *povijan*)

Marginália – krátka poznámka al. miniatúra na vonkajšom okraji strany → knihy.

Marketéria → stolárska výzdobná technika, jemná kombinovaná → intarzia. Druhom marketérie je tzv. → technika Boulleova.

Markíza – súčasť → vstupu do → stavby, → striedka nad vstupom, príp. → balkónom, výnimočne nad → oknom, sprav. s ľahkou kovovou → konštrukciou, pevnou al. pohyblivou, upevnená na → konzolách (nie na → múre al. → stĺpoch), často presklenná. Chráni pred dažďom a snehom. Môže byť pultová, baldachýnová, striedkovitá, výsuvná. Často súčasť obchodného → parteru, umiestnená na predsadených → výkladných skrinách al. → fasáde. Porovnaj → závetrie.

Márnica – súčasť → cintorína, väčš. malá jednoduchá → sepulkrálna stavba bez → okien, slúži na prechodné uloženie → rakvy pred pohrebom, situovaná je zvyčajne pri → cintorínskom múre. Funkciu márnice mala aj → pohrebna kaplnka, v → kláštore → umrlčia komora.

Maselníčka → nádoba na servírovanie masla, keramická, porcelánová al. sklenená, nízka, väčš. valcová s → vrchnákom, niekedy s pevne pripojeným → tanierikom.

Masív – drevená hmota, doskový al. hranolový materiál, z ktorého rezaním al. → vytáčaním vzniká potrebný tvar. Ak bolo použité na → konštrukcii nábytku mäkké drevo (smrek, borovica, jelša, lipa a pod.), povrch nábytku sa → polychrómoval, → zlátil, → dýhoval. Ak bolo drevo tvrdé (dub, jaseň, javor a pod.), nechával sa pôsobiť samotný masív s povrchovou úpravou → fermežou al. → enkaustovaním.

Maskarón – druh → dekoratívneho architektonického článku, dekoratívny prvok v podobe plastiky ľudskej tváre z kameňa, → štuky al. → keramiky, používaný na hlavných → klenákoch, nárožných → pätníkoch, → konzolách, → svorníkoch a pod.

maskarón

Mastenec – druh mäkkého → kameňa, minerál bielej, hnedastej al. zelenkastej farby, ľahko opracovateľný.

Maštal' – súčasť → hospodárskeho dvora → kaštiela, → kúrie, → ľudového domu, druh → hospodárskej stavby samostatne stojacej na → dvore al. časť → ľudového domu (dostavaná za tretím → priestorom so samostatným → vstupom z dvora, resp. namiesto → komory v trojdielnej → dispozícii ľudového domu, so vstupom z → pitvora). Slúžila na ustajnenie najmä hovädzieho dobytku a koní, ale príp. aj ošípaných, ovci a hydiny, ak neboli chované v samostatných hospodárskych stavbách, vtedy boli zvyč. jednotlivé druhy zvierat v oddelených státiach. Stredom maštale sprav. viedol žliabok na odtok močovky. → Podlahu tvorila udupaná hlina, → guľatina al. dosky. K vybaveniu maštale patrili žlab na vodu, válov a rebrik na krmivo. Za → dverami sa nachádzal menší, doskami ohradený priestor na uskladnenie krmiva a steliva. V maštali niekedy spávali mládenci (prična, podstropné lôžko). (reg. názvy: *stajňa, konica, konic*)

Maštal' chotárna – druh → sezónnej stavby, umiestnenej v → extraviláne → sídla. Slúžila na sezónne ustajnenie

hovädzieho dobytku, príp. aj oviec, na uskladnenie krmiva, prespávanie pastierov a spracovanie mliečnych produktov. Najjednoduchšia je maštal' s jedným → priestorom pre chovateľa aj dobytok, najrozšírenejšie sú dvoj-priestorové maštale, niekedy ako dve samostatné → stavby.

Materiál na písanie – materiál, do ktorého al. na ktorý sa zachytávalo → písmo. Môže byť prírodný (kôra stromov, lyko, → hodváb, → plátno, → kameň, hlina, → omietka, → kov a pod.), prechod medzi prírodnými a umelými materiálmi predstavujú voskové tabuľky a paleografický materiál, ktorý je hlavným materiálom na písanie → papyrus, → pergamen a → papier.

Materiál na výrobu → nábytku – najbežnejším materiálom je → drevo, ďalej → kovy, použité na → kovanie nábytkové (→ železo, → bronz, → mosadz), na → apliky (mosadz, bronz) a → inkrustáciu a → intarziu (mosadz, → cín); v posledných dvoch technikách sa k nim priraduje aj → korytnačina, → slonovina, → rohovina a pod. K ďalším materiálom patria materiály na → čalúnenie.

Materiál stavebný – vytvára stavebné → konštrukcie. Patrí sem kameň → lomový kameň, kvádre, riečne okruhliaky (→ murivo), → platňa (→ dlažba), bridlica (→ krytina); drevo, latky, → tyče, → trámy, → guliače, → polguliače, → brvná, → trámce, → koly, → štiepky (drevené konštrukcie), → šindeľ (→ krytina); zemina (→ drevozemné konštrukcie); štrk (štrkozemné konštrukcie); hli-na → mazanica (→ nabíjaná hlina, → vykladaná konštrukcia, → povrchové úpravy), → váľky, → tehla, → epálená tehla, → plotovka (→ murivo), kera-

mické – dlaždice (→ dlážka), → škridla (→ krytina), → slama, → trstina, prútie → plech, → sklo, → vápno, → malta a pod.

Mauzóleum – druh reprezentatívnej → sepulkrálnej stavby s dôrazom na memoriálnu funkciu, často → centrálnou dispozíciou, niekedy súč. → cintorína, → parku, → areálu kaštieľa, niekedy mauzólea s → areálom. Pozostatky zomrelého sú uložené v → sarkofágoch al. v → hrobových stenách priamo v → sieni, ktorá môže byť určená pre príležitostné obrady.

Mauzóleum s areálom – mauzóleum mimo cintorína, s → parkovou úpravou okolia.

Mazanica – druh stavebného → materiálu, íľová hlina zmiešaná s plevami, príp. → slamou a iným organickým → spojivom; **1.** druh → archeologického nálezu, nachádzajúceho sa v → interiéri al. okolí zaniknutých → stavieb v podobe prepálených hrúd zeme podobných tehlovine. V podstate ide o zvyšky povrchovej, prevažne interiérovej úpravy → stien → sídliskových a → hospodársko-výrobných objektov s → drevenou, príp. → drevozemnou konštrukciou s mazanicou. Na vonkajšej strane bola mazanica vyhladená, z vnútornej strany, priliehajúcej na → konštrukciu steny sa nachádzajú odtlačky (napr. zviazaného prútia); **2.** v → ľudových stavbách sa používala na vyplňanie medzier medzi → trámami → zrubovej konštrukcie, na → mazaninu, ako súčasť → vypletanej konštrukcie, → vykladanej konštrukcie, → domu v kozuchu a pod.

Mazanina – **1.** druh → archeologického nálezu, súčasť → interiéru zaniknutých → stavieb. Úprava → dlážky vymazaním hlinou, resp. inou zeminou (napr. ílom) al. → mazanicou.

Hrubá škrupinovitá mazanina sa nazýva → estrich; **2.** súčasť konštrukcie → podlahy, vrstva s podkladovou, vyrovnávacou a roznášacou funkciou, sprav. z → betónu. Vrstva s hrúbkou 5 – 10 cm; **3.** v → ľudových stavbách → podlaha s → mazanicou, resp. izolačná vrstva na → povale (3 – 12 cm, v → hospodárskych stavbách 20 – 30 cm).

Mazanina betónová – druh → mazaniny zhotovenej z → betónu, sprav. tmavosivej farby, s vyhladeným povrchom. Môže sa upraviť → cementovými po-termi, ktoré sa farbja, brúsia a voskujú. Používaná na studené → podlahy utilitárnych miestností.

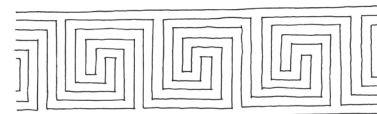
Mazanina xylolitová – druh poloteplej → podlahy vyrobenej z → xylolitu. Vytvára sa ako jednovrstvová → mazanina na betónový podklad (al. tehly, drevenú podlahu) a používa sa ako nášlapná bezšpárová vrstva al. podkladová vrstva pre iné podlahoviny (→ linoleum). Poškodzuje ju vlhkosť a teplo, preto sa jej povrch ošetroval voskom al. pastou na → parkety. Vrchná vrstva bola prírodná al. farebná.

Mázhaus – viď sieň, dom sieňový

Mažiar – → nádoba určená k drveniu pevných látok, z → kovu (→ mosadz, → železo), → keramiky či → porcelánu. Máva kruhový prierez väčš. konkávneho → tela s rovným → dnom a rozšíreným → ústím. V hornej časti al. v polovici výšky bývajú dve → uchá. K drveniu sa používa → tlčik v tvare krátkej tyčky so zhrubnutým jedným al. oboma koncami, ktorý býva vyhotovený zo zhodného materiálu.

Meander – **1.** súčasť → parku al. → krajiny, umelo vytvorená al. prirodzená zákruta toku v jeho nížinnej časti; **2.** geometrický → ornament tvorený pravouhlo zalomenou líniou, plynule

vedenou, niekedy zložený tiež zo špirál al. tzv. morskej vlny.

Medaila – drobný kovový → reliéf, vydávaný na pamäť významných udalostí al. osobností. Na rozdiel od → plakety je kruhového tvaru a výtvarne spracovaný na oboch stranách, zhotovený s → kovu, → liatím al. → razením.

Medailón – všeobecné označenie pre miniatúrnu → maľbu al. → reliéf v okrúhлом al. oválnom → ráme, vytvorenú rôznymi technikami a z rôznych materiálov (maľba, → tepanie, → rezba, → email, → kov, → sklo, → kamene drahé atď.). Sú samostatné al. súčasťou väčších celkov (napr. → kalichy, → monštrancie, → relikviáre, → textílie, → oltáre, pomníky atď.).

Mediryt – → grafická technika, rytie do → medi, bežné od 15. stor. Rytá doska sa po nanosení farby utiera a farba zostáva v hĺbkach. Preto musí mať použitý → papier vyššiu savosť a je potrebné na dosku vyvinúť väčší tlak valcov lisu, čím na okrajoch → grafického listu vzniká odtlačok zošikmeného okraja dosky. Línie rytia sú ukončené ostro.

Medzinárodný štýl – viď internacionálny štýl

Medzipodesta – súčasť dvojramenného → schodiska, druh → podesty medzi dvoma → podlažiami, z ktorej sa nevstupuje do → bytu.

Medzipole – môže byť časťou → organovej skrini. Je spojovacím poľom medzi dvoma → píšťalovými vežami al. medzi vežou a → píšťalovým poľom, je nižšie a užšie. Môže byť etážové.

Medzistena → doska, členiaca → úložný priestor → skriňového nábytku.

Medzistena vodorovná → doska, členiaca → úložný priestor vodorovne. (*syn. polica*)

Medzistena zvislá → doska, členiaca → úložný priestor zvislo.

Mechica – súčasť → synagógy, vysoká prepážka oddelujúca → ezrat našim od → svätyne. Bývajú to kovové al. drevené → mreže, sklené tabule, textilné → závesy.

Mechanika organa → tvoria ju všetky časti → organa, ktoré slúžia tvorbe tónu (→ píšťaly, vzdušnice, → traktúra, → mechy, vzduchovody, → manuál atď.).

Mechanizmus zástrčový – jeden zo spôsobov zatvárania → okenných krídel, používaný približne od 2. polovice 18. stor., v prípade, že → okno nemá → stojku (ktorá je potrebná pri zatváraní krídel → obrtlíkom al. → olivou), ale krídlo, ktoré sa zatvára ako prvé, je pritlačené k → zárubni druhým krídlom a → chlopňou. Zároveň je na tomto druhom krídle prichytený mechanizmus (na povrchu al. zapustený), tvorený → krytom, zakrývajúcim prevodný mechanizmus, na ktorom je nasadená → okennou kľučkou a → tyčami mechanizmu. Otočením kľučky sa horná a dolná tyč vysunie v zvislom smere a zachytí sa do → oka al. → pošvy.

Mechy – môžu byť súčasťou → organa al. → harmónia. Slúžia na zabezpečenie potrebného množstva vzduchu pre organové → píšťaly, vzdušnice, príp. ďalšie zariadenia. Funkciu čerpacieho

mecha v moderných organoch preberá elektrické čerpadlo. Mechy môžu byť umiestnené v → postamente organa al. v blízkosti → organovej skrini. Na malých → pozitívoch 17. a 18. stor. môže byť dvojica klinových mechov umiestnená aj na skriní pozitívu. Pri harmóniu sú uložené v → skriní harmónia.

Me – il – židovský obradný predmet, textilný obal → tóry. Sprav. dva obdĺžnikové kusy látky, zošité v hornej časti s ponechaním otvorov pre drevené → tyče tóry. Používajú sa zriedkavejšie druhy → textilu (→ hodváb, → zamat, → brokát a pod.), bohato zdobené → výšivkami. (*syn. plášťik na tóru*)

Menažéria – súčasť → záhrady al. → parku. Klietky umiestnené v → stavbe, v → boskete al. vo voľnom priestore, v okrajovej časti záhrady al. parku kde sa chovali rôzne cudzokrajné zvieratá. Súčasťou mohol byť aj objekt slúžiaci na preparovanie cudzokrajných zvierat.

Menza – súčasť → oltára v kresťanských sakrálnych objektoch, prekladová oltárna doska, ktorá spolu s podstavcom (→ stipes) tvorí vlastný oltár, t.j. obetný stôl. Obyč. hladká obdĺžniková, pôv. kamenná, neskôr drevená, v strede s vyhlbenou al. vloženou → schránkou na ostatky (sepulchrum), prikrytou kamennou platničkou, neskôr i drevenou tabuľkou. Okraj → menzy obyč. presahuje stipes a niekedy je profilovaný, príp. vo forme → rímky. Na menzu sa od románskej doby do renesancie stavia → retabulum, neskôr sa osamostatňuje a na menzu pribúda → svätostánok a ďalšie vybavenie oltára (→ svietniky, → križ oltárny). Menza sa zakrýva → oltárnymi prikrývkami.

Merica – misovitý → kamenný útvar vo funkcii dutej miery, pripevňova-

ný na → fasádu → stavieb s tržnou funkciou (→ tržnica, → radnice), kedy býva kombinovaná s → výklenkom v → múre. Merica môže i voľne stáť, vtedy má sprav. tvar → kalicha. V spodnej časti máva otvor na vypustenie objemu tovaru.

Mesto – druh → sídla, charakterizovaný určitou veľkosťou (za mesto sú dnes všeobecne považované sídla s počtom obyvateľov nad 5000), príslušnými administratívnymi funkciami, z historického hľadiska spôsobom založenia (→ slobodné kráľovské mesto, → zemepanské mesto), v rámci urbanizmu geografickou uzavretosťou. Administratívne je mesto potvrdené štatútom. Skladá sa z centra, ktorého súčasťou býva → historické jadro, okolitých štvrtí a predmestí. V → štruktúre mesta prevažuje vysoká hustota a kompaktnosť → zástavby (minimálne v historickom jadre mesta), hustá → uličná sieť s → námestiami, → mestskými parkami, → mestskými stavbami, čo odráža i štruktúru obyvateľstva, čiastočne al. úplne odpútaného od poľnohospodárstva, venujúceho sa výrobe (→ priemyselné areály, rôzne → technické stavby), obchodu, správe, kultúre, službám a pod. (→ administratívne budovy, → občianske a → distribučné stavby). Súčasťou mesta môže byť → suburbium, administratívnou súčasťou → osada a → kolónia. Podľa pôdorysu → historického jadra rozoznávame mesto → rastlé a → pravidelné, podľa výsadných práv → zemepanské a → slobodné kráľovské mesto.

Mesto pravidelné – druh → mesta, zvyč. založené panovníkom al. feudálom pre cudzích prisťahovalcov (→ hostí), tiež pre domáce obyvateľstvo, zhromaždené na základe udelených výsad

na určité územie, najčastejšie s priaznivými geografickými podmienkami, sprav. v súvisi so starším osídlením. Je vybudované plánovito, čo sa odráža v pravidelnom rozvrhu → uličnej sieti okolo → pravidelného námestia, pravdepodobne s vopred vymedzenými → parcelami pre → obytné stavby.

Mesto rastlé – druh → mesta, vzniknutého prirodzeným vývojom na základe staršieho osídlenia vidieckeho charakteru, resp. vývinom z podhradskej al. trhovej → osady al. → dediny. Vyznačuje sa nepravidielnym → pôdorysom, ktorý sa mení, rozširuje, podľa daností terénu a potrieb obyvateľstva.

Mesto slobodné kráľovské – druh → mesta, patriaceho panovníkovi, ktorý osobitným privilegiom udelil výsady, umožňujúce priaznivejší hospodársky rozvoj mesta.

Mesto zemepanské – druh → mesta, ktorému udelil privilegia príslušný feudál, vlastníci mesto.

Mešec na milodary – textilné vrečko, upevnené na kovovej → obruči pre zber peňazí v rámci liturgie. Obruč je spojená s trúbkovou → tulejkou s drevenou → násadou, na spodku vrečka je často umiestnený → zvonček.

Metópa – časť → dórskeho kladia, sprav. štvorcová → reliéfná doska, striedajúca sa s → triglyfmi na → vlyse kladia.

Mezanín – je druh → nadzemného podlažia, polovičné podlažie al. medzi-podlažie viacpodlažnej → budovy, má nižšiu výšku ako plné podlažia budovy. Môže mať formu medzi-podlažia medzi prvým a druhým nadzemným podlažím, pričom zvyč. susedí so → sálou, → halou, → vestibulom napr. v → divadle al. posledného podlažia pod → strechou.

Mezonet – veľký viacpodlažný → byt umiestnený v → bytovom dome. Sta-

vebne sa jedná o prepojenie dvoch bytov nad sebou vnútorným → schodiskom, prepojenie najvyššieho podlažia s → podkrovím al. s nadstavbou na → plochej streche objektu. V spodnej časti sa sprav. nachádza spoločenská časť a v hornej → spálne.

Mezzotinta – → grafická technika, kde sa pri opracovaní grafickej platne povrch najprv zdrsní a potom lokálne vyhladzuje, čím sa dosahujú plynulé svetelné prechody grafického listu. Mezzotinta nie je tvorená líniami, ale modeláciou prechodov hladkej a drsnej štruktúry. Mezzotinta bola vynájdená v polovici 17. stor. a rozšírila sa prevažne v 18. stor.

Miestnosť – súčasť → dispozície → budovy, skladobná jednotka → interiéru, ktorej tvar a veľkosť vymedzujú → stavebné konštrukcie, ohraničený, uzavretý → priestor.

Miestnosť biliardová – súčasť → piano nobile → kaštieľa al. → paláca umiestnená zväčša v blízkosti → jedálne, v ktorej bol umiestnený → biliardový stôl a mala funkciu pánskeho → salónu, kde šľachtic organizoval neformálne posedenia s hosťami po stolovaní, mohla slúžiť zároveň ako fajčiareň.

Miesto kultové – súčasť → archeologického areálu (→ opevneného sídliska, → hradiska), al. samostatný archeologický areál (→ pohrebisko, → rondel). Je to → areál, slúžiaci na vykonávanie kultových obradov, súvisiacich s uctievaním a pochovávaním. Býva vyčlenený → opevnením, → ohradou, → priekopou al. → žľabom, príp. iba zvykovo (napr. na → akropole). Súčasťou kultového miesta môžu byť → hroby, → ohniská, → žiaroviská, → obetné jamy, → obetné šachty,

kultová → studňa, → kultový objekt, → kolová jama po osadení modly.

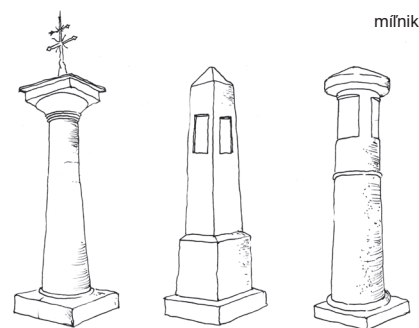
Miesto oltárne – súčasť → evanjelického a. v. kostola, situovaná v jeho východnej časti (ak je kostol orientovaný). Slúži na umiestnenie → oltára a na výkon obradu kňaza. Oltárne miesto je ohraničené → mrežou. Porovnaj → svätyňa.

Miesto pamätné – 1. územie významného, dnes už zaniknutého → archeologického náleziska bez ďalších nálezoých možností, v rámci ktorého boli v minulosti zistené → archeologické nálezy mimoriadnej hodnoty. Okrem hnutelných nálezov sú všetky nálezy, vrátane pôvodnej terénnej situácie, dnes už zničené, napr. kameňolomom, ťažbou piesku, príp. → zástavbou; 2. druh → pamiatky histórie, vymedzená časť prostredia (sprav. jednou, príp. viacerými → parcelami), ktorá je spojená s narodením, životom, pôsobením, úmrtím osobnosti al. s významnou udalosťou, ktorá sa odohrala na tomto mieste. Najč. je to miesto, na ktorom sa nachádzala dnes zaniknutá autentická → stavba, v ktorej samotnej, resp. v jej bezprostrednom okolí sa odohrala významná udalosť. Na pamätnom mieste sa môže nachádzať stavba, ktorá už nemá autentickú väzbu s osobnosťou al. udalosťou, al. je pamätné miesto nezastavané. Pamätné miesto je sprav. označené → pamätnou tabuľou. Pamätné miesto je niekedy spojené s ďalšou pamiatkou histórie, napr. pamätné miesto s → pamätnou budovou, v prípade, že sa v nej, resp. v jej bezprostrednom okolí odohrala významná udalosť.

Miesto pútnické – → areál so → sakrálnymi, príp. aj → profánnymi stavbami, kde sa pravidelne konajú púte, umiestnený v → sídle, na okraji sídla

al. v → extraviláne. Jeho ťažiskom býva → pútnický kostol al. → pútnická kaplnka zasvätenia, ku ktorej vedie → pútnická cesta s → pútnickými zastaveniami. Súčasťou môže byť → kalvária. K pútnickému miestu patrí často → hospic, ktorý je súčasťou areálu, príp. môže byť umiestnený v najbližšom sídle al. → kláštore, ku ktorému prislúcha. Areál môže mať → parkovú úpravu.

Mikve – samostatná → stavba v → gete, → priestor v budove al. súčasť → synagógy, či → suburbia, druh → kúpeľa, židovský rituálny → kúpeľ pre mužov aj ženy slúžiaci na rituálnu očistu. K vybaveniu patrí bazén (s minim. kapacitou pre ponorenie dospelého človeka – predpísaných najmenej 762 l) a priestory na → vaňový a parný kúpeľ. Voda do bazéna musí byť privádzaná potrubím z prírodného prameňa, musí plynúť pritekať a otekať a ohrievaná je parou. Súčasťou zvyč. býva → obliekareň s prezliekacími kabínkami.

Mílnik – druh → malej architektúry, → kamenný → stĺp, → pilier al. → obeľisk a pod., s nápisom, označujúcim vzdialenosť v míľach, umiestňovaný pri diaľkových cestách. Skladá sa

sprav. z → podstavca, → drieku a horného zakončenia v podobe → rímsy, → pyramidionu a pod. Porovnaj → hraničník.

Minaret – súčasť → parku, štíhla vysoká → veža v hornej časti s otvorenou → galériou.

Miniatúra – najč. drobnomalba v → iluminácii al. → obraz malého formátu, väčš. portrétny; v najširšom význame akékoľvek zdrobnené umelecké a umelecko-remeselné dielo.

Minuskula – písmeno malej abecedy. Minuskulné písmená nie sú rovnakej výšky. Takisto názov pre → písmo takto vytvorené.

Misa – 1. časť → fontány, sprav. kruhová, plytká nádoba vrchlikového tvaru, umiestnená nad terénom na vertikálnom → drieku, niekedy viacero mís nad sebou (môžu tvoriť → kaskády); 2. → nádoba s rôznymi funkciami, najč. na servírovanie jedál, umývanie rúk pri stole, al. na liturgické účely; kovová, porcelánová, sklenená a pod., väčšia ako → jedálny tanier, zvyč. kruhového al. oválneho prierezu, s plochým al. hlbokým (až polguľovým) → dnom, širokým → okrajom al. bez okraja; 3. misa/miska – miskovitá časť predmetu, určená napr. k upevneniu hlavnej funkčnej súčasti.

Misa holičská – druh → misy väčš. rozmerov, hlboká, na okraji s výrezom na umiestnenie podbradku.

Misa kardinálska – väčš. habánsky → fajansový výrobok (resp. → cinový) zo 17. stor., v tvare kardinálskeho klobúka, t.j. s malou priehľbinou s plochým dnom v strede a širokým rovným okrajom. (syn. *tanier kardinálsky*)

Misa krstná – → liturgická nádoba, väčš. kovová, používaná na zachytávanie svätej vody pri krste, plochá, s rovným dnom, zdobená → gravírovanými

al. → tepanými symbolmi krstu al. prvého hriechu.

Misa na svätenú vodu – je súčasť → krsťiteľnice. Hlboká nádoba vložená do → misy krsťiteľnice, zvyč. kovová.

Misál – základná → kniha r.-kat. omšovej liturgie.

Miska – → misa menších rozmerov, zvyč. hlboká, z rôznych materiálov.

Mitra – 1. → liturgická textília, súčasť → liturgického rúcha. Pokrývka hlavy vysokých duchovných. V cirkvi lat.o. a v.o. sa odlišuje formou a čiastočne i významom. V cirkvi v.o. je súčasťou → biskupských insígnií a používa ju biskup. Má formu → hodnostnej koruny, v strede vrcholiacej → krížikom. V cirkvi z.o. má hrotitý tvar a skladá sa z dvoch vystužených častí, po stranách zošitých a vnútri spojených podšívkou. Zo zadnej dolnej hrany spadajú cez ramená dve ozdobné → stuhy. Používané sú 2 druhy: jednoduchá biela al. zdobená, najč. zlatým → vyšívaným al. tkaným dekorom; 2. jej zobrazenie môže byť súčasťou → erbu. Používa sa ako → odznak cirkevnej hodnosti, tiež býva umiestňovaná v → cisárskej korune.

Mlatovisko – prejazdná časť → stodoly, slúžiaca na ručné mlátenie obilia, resp. na uloženie vozu a cennejšieho hospodárskeho náradia. → Podlahu mlatoviska tvorí → mazanina. (reg. hovor. názvy: bojisko, mlat, gumno, humno, holohumnica, holovňa, holovnica)

Mníška – druh → oblúka kružby, resp. tvar → záklenku s trojlaločným horným zakončením, pričom stredný prevýšený lalok je lomený, postranné sú segmentové, takže svojím obrysom pripomína mnícha v habite s nasadenou kapucňu.

Mobiliár – voľne premiestniteľné vybavenie → interiéru al. → exteriéru

→ obytnej, → občianskej, al. → sakrálnaj stavby (→ nábytok, → lampy, → závesné obrazy a pod.).

Model – prípravná fáza finálneho diela, trojrozmerné podrobne vypracované zmenšené znázornenie objektu. Model môže vzniknúť aj ako znázornenie už existujúceho objektu (pozri → bozzetto, → kartón, → maketa, → modeletto, → skica, → štúdia).

Modeletto – prípravná fáza finálneho diela, trojrozmerný podrobne vypracovaný zmenšený návrh na sochu (pozri → bozzetto, → kartón, → maketa, → model, → skica, → štúdia).

Moderna, modernizmus – viď **architektúra moderná**

Modlitebňa – druh → sakrálnaj stavby protestantských cirkví s obdobnou funkciou ako → kostol (t. j. s pravidelnými verejnými obradmi), je však oproti nemu zvyč. menšia, až profánneho architektonického výrazu, s → bohoslužobnou sieňou (príp. aj s → predsieňou), sprav. bez pevného → oltára a bez sviatosti oltárnej, bez → kostolnej veže (niekedy má → zvoničku).

Modlitebňa židovská – na rozdiel od → synagógy nie je samostatná → stavba, ale súčasť inej stavby (zvyč. synagógy, ale aj obytného → domu, → nemocnice a pod.). Neslúži na zhromaždenie celej židovskej obce, ale len pre menší okruh veriacich.

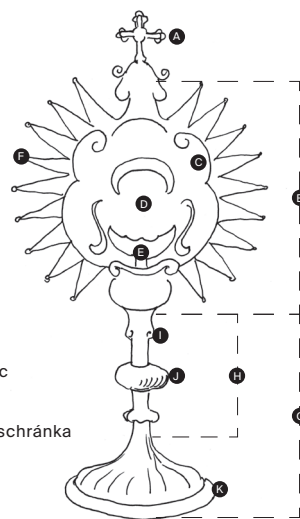
Mohyla – súčasť → mohylníka al. → plochého pohrebiska, príp. samostatne stojaca, druh → archeologického nálezu, druh → hrobu s → násypom. Mohyly tvorí pôvodne homoľovite navrhovaný násyp, → drevozemná al. → kamenozemná konštrukcia, niekedy môže mať → kamenné obloženie (celá al. iba v spodnej časti obvodu). Pozostatky pochovaných spolu s hnu-

teľnými → nálezmi môžu byť uložené na úrovni súvekeho terénu, v → hrobovej jame, príp. v → hrobovej komore pod al. nad úrovňou terénu. Mohyla môže obsahovať pozostatky viacerých pochovaných, uložené rôznym spôsobom (pozri aj → dvojmožyla). Mohyly, al. skupinu mohýl môže obklopovať → ohrada al. → žľab.

Mohylník – druh → archeologického areálu, druh → pohrebiska, skladá sa prevažne z → mohýl, ktoré môžu byť sprevádzané plochými žiarovými → hrobmi, → žiaroviskami, niekedy býva obklopená → ohradou, → priekopou, resp. → žľabom. Termínom «mohylník» sa označuje aj iba čiastočne odkryté pohrebisko (skupina mohýl).

Monoblok – jediná, nečlenená kompaktná architektonická hmota, tvoriaca uzavretý prevádzkový celok.

Monochrómia – jednofarebná → povrchová úprava → architektonických článkov.

Monštrancia

- A nadstavec
- B telo
- C panel
- D lunulová schránka
- E lunula
- F gloriola
- G noha
- H driek
- I krčok
- J nodus
- K základňa

Monštrancia – liturgická ozdobná → schránka v r.-kat. cirkvi na vystavenie hostie, kovová, bohato zlatnícky zdobená. Základné časti sú: → noha, → telo a → nadstavec, telo nesie → panel s presklenou → lunulovú schránkou s → lunulou na upevnenie hostie. V gotike v tvare drobnej architektúry s figúrkami. V baroku telo lemované → gloriolou.

Montáž – technika zostavovania predmetu do konečnej podoby – spájanie jednotlivých častí a konštrukčných celkov, napr. → ažúrovaného → panelu na → lunulovú schránku pri → monštrancii.

Morenie – → povrchová úprava dreva, farbenie → dreva, pri ktorom sa kresba dreva nezakrýva, naopak, jeho štruktúra vynikne. Sfarbenie dreva vzniká buď usadzovaním farbiva na povrchu (voskové, orechové moridlo) al. sa drobné častice farbiva ukladajú medzi drevenými vláknami (dechťové moridlá). Dopĺňa sa → fermežovaním.

Mortuárium – drevený pamätný → štít kruhového, oválneho al. polygonálneho tvaru. Sprav. obsahuje → erb a → kruhopis, ktorý môže byť rámovaný → reliéfnou al. plnplastickou

mortuárium

výzdobou (ak sa vzťahuje na hrdinské činy zomrelého, má vojenské atribúty – trofeje). Mortuárium sa používalo pri pohrebnom obrade a sprievode, potom sa zavesilo v → kostole, kde bol zosnulý pochovaný. (syn. *štít pohrebný*)

Mosadz – zliatina → medi so zinkom, príp. s ďalšími → kovmi. V zásade je mosadz žltá, podľa pomeru komponentov sfarbená do červena al. do biele. Používa sa na → liatie aj → tepanie. Na vzduchu oxiduje a na povrchu sa vytvára zelený povlak – medenka.

Most → stavba na preklopenie riek, údolí a pod., most ako súčasť → krajiny, → sídla, → hradu (pozri → padací most), → záhrady, → parku a pod. Podľa vyhotovenia osobitne architektonicky stvárnený prvok (krytý, oblúkový) z rôzneho materiálu (drevený, tehlový, kovový).

Most padací – časť → opevnenia, druh → komunikácie, zabezpečujúcej vstup do → brány ponad → priekopu. Posledné pole → mostovky pred bránou je pohyblivé, jeho zdvihnutím sa preruší prístup do brány, vyťahuje sa pomocou → rumpálu reťazami al. lanami, pripevnenými v hornom okraji mostovky a pri bráne vedenými cez otvory s kolieskami, umiestnenými v horných rohoch vpadliny. Pohyblivé pole mosta sa otáča na čapoch v → točniciach. Pole, zdvihnuté do vertikálnej polohy, zapadá do pravouhlej → vpadliny okolo → brány, a tým ju zakrýva. Spustené pole mostovky sa opiera o → piliere v priekope.

Most železničný – súčasť → železničnej trate, → most tvoriaci nadzemnú železničnú → komunikáciu. Podľa materiálov rozlišujeme mosty drevené (najstaršie), kamenné (najmä v miestach dostatku dobrého kame-

ňa, nie veľké rozpätie medzi → piliermi), betónové a ocelové. Podľa tvaru → nosníka mosta rozoznávame mosty trámové a oblúkové. → Mostné piliere sú najčastejšie murované, niekedy ocelové.

Mostovka – vodorovná časť → mostu, slúžiaca ako → komunikácia.

Mozaika – druh → povrchovej úpravy → stavieb (→ stien, príp. → dlážky, → mozaiková dlažba), technika výtvárnych a umelecko-remeselných diel, používaná pre obrazové i ornamentálne plochy, vyskladané z lámavých al. rezaných fragmentov (menších kociek al. plôšok) prírodného → kameňa, → farebného skla, resp. sklenených pást (→ email), → keramických dlaždíc a pod., ktoré sa upevňujú do ešte vlhkej → omietky al. tmelu na podložke. Mozaika býva viacfarebná, môže znázorňovať rôzne motívy, môže byť ornamentálna al. figurálna. V cirkevnom umení v o. sa vyskytujú zriedkavo aj mozaikové → ikony.

Mozaika mramorová – výzdobná technika, vykládanie → mramoru iným mramorom. (syn. *mosaica in pietra dura*)

Mozeta – súčasť chórového oblečenia kanonikov a vyšších laických i rehoľných duchovných v r.-kat. cirkvi. Krátka pláštenka pokrývajúca ramená, siahajúca po lakte, bez → rukávov, s ozdobnou malou → kapucňou, vpredu so zapínaním na rad → gombíkov. Farebnosť: kardinálska červená, biskupská fialová, kanonická popolavá, rehoľnícka – v súlade s farbou → habitu.

Mramor – druh tvrdého → kameňa, zrnitý kryštalický → vápenec, priesvitný, hustý, leštiteľný. Môže mať rôznu farbu, od bielej cez odtiene žltej, zelenej, červenej, hnedej až k čiernej, môže byť jednofarebný al. škvrnitý, žilkovaný.

Mramor umelý – materiál nahrádzajúci → mramor, používaný predovšetkým v → interiéroch. Na plochy sa nanáša priamo al. v podobe panelu; plastické → dekoratívne architektonické články (→ rímasy, → hlavice, → pätky stĺpov), príp. → plastiky sú zhotovované v sadrových formách a následne osadzované. Hmota sa pripravuje zo sadry zmiešanej s inými látkami. Požadovaná farebnosť a žilkovanie sa dosahuje prísadami prírodnej mramorovej múčky. Hmota sa následne prepracováva a krája; povrch sa tmelí, brúsi, napúšťa politúrou a leští. Umelý mramor bol ako ušľachtilá povrchová úprava muriva dovedený k dokonalosti už v rímskej antike a mimoriadne sa rozšíril v období baroka.

Mramorovanie – druh → polychrómie, napodobnenie → mramoru maľbou, často kombinované so → zlátaním.

Mreža – ozdobná, najč. kovová priehľadná → priečka, oddeľujúca dva → priestory al. uzatvárajúca otvor v architektúre. Mreže môžu byť pevné, roletové al. nožnicové. Pohyblivé mreže slúžia na zabezpečenie → dverí, → okien, → výkladov. Hlavná → kostra mreže sa skladá z vertikálnych a horizontálnych → prútov, ktoré môžu byť rôzne ohýbané a doplnené dekoratívnymi prvkami. Horný a dolný horizontálny prút al. pás sú sprav. mohutnejšie, výraznejšie. Časť mreže nad hornou horizontálnou sa nazýva → koruna mreže. Vyskytuje sa v → kaplnkách → kostolov, na → oratóriách, → empórach, ako → cancelli, ďalej pred vchodom do kostola na → predsieni, vo forme → zábradlia, na schránke → pastofória ako → mrežové dvierka, mreža na → sklenej výplni → brány al. → dvere al. pod.

Mreža bránová – chráni al. nahrádza → bránové krídlo.

Mreža čestného nádvorja – tvorí → ohradu čestného nádvorja, ukotvená do → pilierov a do → parapetu, resp. do terénu.

Mreža dverná – chráni → dverné krídlo.

Mreža kozubová – uzatvára kozubový otvor, má ochrannú aj dekoratívnu funkciu.

Mreža medziokenná – zapustená medzi → okennými krídlami → dvojitého okna buď do → šambrány, → muriva al. → okennej skrine.

Mreža okenná – zapustená do → fasády, pred → okno al. do okennej exteriérovej → niky, resp. do → zárubne. Môže byť košovito vypuklá (najmä v baroku).

Mreža padacia – slúži na uzatvorenie → brány → opevnenia, zasadená je v → ráme v ústupku → muriva, slúži na ochranu vstupu. Mreža sa vyťahovala a spúšťala pomocou → reťaze a kladiek na vonkajšej strane → fasády vo zvislých drážkach, umiestnených po stranách otvoru brány a pokračujúcich nad bránou, al. sa pohybovala v škáre, vybranej v hrúbke múru → bránovej veže, príp. bola predsadená pred bránou a vedená v súvislom páse al. v jednotlivých kameňoch tvaru L, zamurovaných na fasáde. Najč. bola mreža zhotovená zo železných prútov al. drevených → trámov obitých plechom.

Mreža perspektívna – druh mreže, ktorým spôsob stvárnenia využíva optický klam (perspektívne sa zbiehajúce pruhy simulujúce priestor a pod.)

Mreža schodisková – mreža uzatvárajúca → schodiskový vestibul a pod.

Mreža studňová – sprav. v tvare valcového → plášťa, často s uzáverom v tvare vrchlíka s → dekoratívnym zakončením, uzatvára otvor → studne z bezpečnostných a dekoratívnych dôvodov.

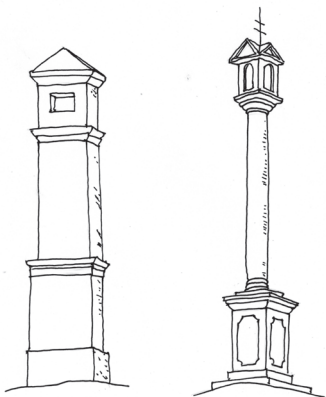
Mreža svetlíková – zapustená do svetlíkového otvoru, umiestnená pred → sklenou výplňou.

Mreža vyhliadková – košovito vykľutá, zväčša baroková mreža → okna, ktorá dovoľuje vyhliadať na obe strany → exteriéru.

Muka božia – druh → prícestnej kaplnky s výtvarným stvárnením pašijového cyklu, umiestňovanej v → sídlach, často v poliach a voľne v → krajine. Najč. v tvare → stĺpu al. → piliera, hore so zastrešenou → schránkou, na → stenách s otvormi al. → výklenkami na → obraz, → reliéf al. → sochu; ak je schránka bez otvorov al. výklenkov, bývajú reliéfy al. obrazy upevnené na stenách schránky. Vo vrchole schránky je často → kríž. Druhom božej muky sú → pilierová a → stĺpová Božia muka.

Muka božia pilierová – druh → Božej muky, štvorboká, murovaná a omietnutá, členená na → sokel, → driek a → schránku.

Muka božia stĺpová – druh → Božej muky, pozostávajúcej z → kameného, príp. murovaného → stĺpu, sprav. na → podstavci, nesúceho → schránku.

Múr – zvislý prvok → konštrukcie → stavby z → muriva, oddeľujúci od seba priestranstvá, skladba múru vymedzuje z → exteriéru → stavbu, člení → interier na viaceré → priestory atď. Podľa tektonickej funkcie rozlišujeme múr → nosný a nenosný, podľa situovania voči terénu → základový a → nadzemný múr, podľa situovania v → dispozícii stavby → priečku, → medzitraktový, → obvodový, → parcelačný a → požiarny múr. Ďalšími druhmi múru sú → hradbový, → cintorínsky a → ohradný múr.

Múr cintorínsky – súčasť → cintorína, druh → ohrady, často doň bývajú vstavané → pohrebné kaplnky, príp. → kalvárske zastavenia.

Múr hradbový – druh → hradby, hlavný obvodový okruh → opevnenia hradu. → Stena múru smerom do → predpolia sa nazýva → líce, v spodnej časti býva zošíkmená → päta, hore múr ukončuje → predprseň a → ochodza. Múr dopĺňali ďalšie obranné prvky (→ bašty, → bránové veže, → podsebitie). Druhmi hradbového múru sú → parkánový, → plášťový, príp. → priekopový múr. Súčasťou hradbového múru môže byť → štitový múr.

Múr medzitraktový – druh → nosného múru, vymedzujúceho šírku jednotlivých → traktov v → dispozícii → stavby.

Múr nadzemný – druh → múru, nachádzajúceho sa nad úrovňou okolitého terénu. Druhom nadzemného múru je → podmurovka. Deštruovaný, konštrukčne neidentifikovateľný múr, ktorý je zvyškom → opevnenia ako → archeologického nálezu, sa nazýva → val.

Múr nenosný – druh → múru, nezaťažný horizontálnymi ani vertikálnymi → konštrukciami, spĺňajúci funkciu

vyčleňovania → priestoru; druhmi sú → priečka, → požiarny, → parcelačný múr, → ohrada, → hradbový múr a pod.

Múr nosný – druh → múru, zaťaženého horizontálnymi → konštrukciami, → klenbou, či → stropom. Ich spodnou časťou je → základový múr. Druhmi nosného múru sú → obvodový, → parcelačný, → medzitraktový a → základový múr.

Múr obvodový – druh → nadzemného, nosného múru, vymedzujúceho základnú plochu → stavby voči → exteriéru. Jeho súčasťou môže byť → parcelačný múr.

Múr ohradný – druh → ohrady z → muriva. Murivo môže byť kladené medzerovito, môže mať → sokel.

Múr oporný – súčasť → železničnej trate, → múr, ktorý umožňuje vystužením svahu → násypu (→ murivom) zúžiť jeho základňu v tom úseku trate, kde by zasahovala ďalej, ako to dovoľujú miestne pomery (stavba, komunikácia, vodný tok).

Múr parcelačný – druh → nenosného múru, vymedzujúceho → parcelu z okolitého územia. Môže byť súčasťou → stavby stojacej pri parcelnej hranici ako úsek jej → obvodového múru.

Múr parkánový – druh → hradbového múru, ďalší lineárny okruh → hradby, predsunutý do → predpolia hradbového múru, od ktorého bol výrazne nižší. Chránil priestor → parkánu. Múr mohli dopĺňať → parkánové bašty.

Múr plášťový – súčasť → hradného jadra s plášťovou → dispozíciou, druh → hradbového múru. Obvodový výrazne vysoký a hrubý múr, prevyšujúci ostatné → stavby hradu, ukončený → ochodzou so → strieľňami.

Múr požiarny – druh → nenosného múru, vzájomne oddeľujúceho → podkrovia

na seba nadväzujúcich → stavieb. Sprav. stojí nad → parcelačným príp. iným múrom, ale je tenší a plní funkciu protipožiarovej zábrany.

Múr priekopový – súčasť → priekopy, druh → hradbového múru, múr situovaný v priekope čo najkolmejšie, aby vytváral oporu jej → stenám, môže však pokračovať vyššie, vtedy sa prejavuje ako → hradbový múr. Vnútný múr sa nazýva → eskarpa, vonkajší (smerom do → predpolia) → kontraeskarpa. Priekopový múr bol väčšinou budovaný iba v menej rozsiahlych priekopách.

Múr štitový – súčasť → hradbového múru, jeho výrazne hrubý úsek, uplatňovaný na najviac ohrozenej časti hradbového múru.

Múr základový – súčasť → základov, druh → múru nachádzajúceho sa v → základovej ryhe pod úrovňou okolitého terénu, resp. pod úrovňou → dlážok → podzemných podlaží, má sprav. väčšiu hrúbku ako → nosný múr stojaci na ňom v → podlaží.

Múr zárubný – súčasť železničnej trate, múr ktorý vystužuje svahy úzkych → železničných zárezov a často dopĺňa → tunelový portál. Súčasťou každého zárubného múru musí byť odvodňovacia → drenáž pri päte múru.

Murivo – hmota → stavebnej konštrukcie, vytvorená zo → stavebného materiálu určitými → väzbami, spájaná najč. → maltou (hlinenou, vápennou, nastavanou al. cementovou), príp. hlinou, povrchovo často upravené → omietkou. Podľa druhu materiálu a jeho → väzby sa murivo delí na → hrádzené, → kamenné, → liate, → nabíjané, → nasucho kladené, → rezné, → tehlové, → váľkové, → zmiešané murivo. Podľa vzhľadu povrchu hovoríme o murive omieta-

nom, neomietanom, → škárovanom, obloženom al. so zatretými → škárami, jednostranne al. obojstranne → lícovanom, príp. nelícovanom. Z muriva vzniká → múr s → kamennou, → hlinenou, → drevozemnou konštrukciou a inými zmiešanými konštrukciami. V murive môže byť vytvorená → dilatačná škára. Pri → archeologickom náleze ide o stavebný materiál ako pozostatok → konštrukcie → múru.

Murivo hrázdené – súčasť → hrázdenej konštrukcie pozostávajúcej z nosnej konštrukcie zhotovenej z → dreva, → ocele, → betónu al. → železobetónu a z výplňovej hmoty z pálenej al. → nepálenej tehly, → kameňa, dreva, betónu a pod.

Murivo kamenné – druh → muriva z lomového al. opracovaného → kameňa s → haklíkovou, → kyklopskou, → diagonálnou, → riadkovanou, → klasovou, → kvádrovou, → riadkovanou väzbou.

Murivo liate – 1. druh → archeologického nálezu, → stavebný materiál používaný pri budovaní → stavieb v dobe rímskej a stredoveku. Je to zmes drobnejšieho → lomového kameňa a → spojiva. Bud' sa naliala do → debnenia, do → základovej ryhy príp. do vopred vymurovaných → líc → múru al. má formu vrstiev lomového kameňa zaliateho → maltou. Táto forma sa používala pre → základy; 2. vonkajšia a vnútorná strana → muriva je vymurovaná z kameňa, al. → tehly, priestor medzi nimi je vyplnený zmesou → malty s kamennou či tehlovou drťou, štrkom, al. → betónom.

Murivo nabíjané – súčasť → nabíjanej konštrukcie, zmes hliny a príp. riečného štrku, al. inej prímеси, typické v → ľudových stavbách.

Murivo nasucho kladené – druh → muriva, sprav. → kamenného, z opracovaného kameňa, kladeného bez → malty al. iného → spojiva, príp. s použitím spojiva zemitého charakteru (bahno, blato, hlina, il).

Murivo rezné – druh → kamenného al. → tehlového muriva bez → omietky s priznaným → škárovaním, sprav. s úpravou → škár, buď iba ložným zatretím → malty v smere širokom nahor (tzv. podrezávanie), al. → úpravou bočných aj styčných škár.

Murivo tehlové – druh → muriva, vyrobeného z → tehál a → malty s → krížovou, → polkrížovou, → gotickou, → hollandskou, → riadkovanou väzbou.

Murivo váľkové – druh → muriva z → váľkov.

Murivo zmiešané – druh → muriva z kameňa a → tehly, príp. iných materiálov, s → riadkovanou al. → nepravidelnou väzbou, spájané zväčša → maltou.

Mušľa – druh → ornamentu al. → dekoratívneho architektonického článku vo forme štylizovanej lastúry, prítomný v mrežiach, štukovej výzdobe, v kameni aj v dreve. V neskoršej renesancii al. ranom baroku pokrýva vnútro → konchy (plastická al. maľovaná).

Mutulus (množ. č. mutuli) – druh → podperného architektonického článku dórskeho systému, horizontálna → doska pod → korunnou rímou, nesúca zospodu dekoratívne → kvapky. Jej šírku vymedzuje pod ňou umiestnená → metópa, resp. → triglyf.

Múzeum v prírode – 1. inštitúcia al. jej časť prevádzkujúca expozíciu vo voľnej prírode usilujúca sa o vedeckú interpretáciu spôsobu života a kultúry v minulosti; 2. expozícia vo voľnej prírode, ktorá dokumentuje a prezentuje ľudovú kultúru a tradičný spôsob života ľudí v minulosti. Dominantné

zastúpenie tu majú objekty → ľudovej architektúry. Dokumentujú stavebnú kultúru v časových, priestorových, sociálnych a hospodárskych súvislostiach, vo svojom funkčnom aj výtvarnom prejave. Súčasťou prezentácie sú interiérové expozície. Múzeum v prírode plní dokumentačnú a výchovno-vzdelávaciu funkciu a zároveň je jednou z foriem ochrany ľudových stavieb. V rámci budovania svojej expozície využíva predovšetkým metódy transferu a vedeckej kópie. (syn. *Múzeum ľudovej architektúry, Múzeum dediny, hovor. skanzen*)

N

Nábeh – druh → spojovacieho architektonického článku, oblúkový vyžľabený prechod, napr. → driel → stĺpu prechádza nábehom do → pásika → pätky a pod.

Naberačka – súčasť → súpravy – príboru, rôznych veľkostí, slúži na naberať tekutých jedál, skladá sa z → misky na → rúčke.

Nábežník – druh → spojovacieho architektonického článku, sprav. tvaru obráteného zrezaného ihlanu. Býva vkladany medzi → hlavicu → stĺpu a → pätku → arkádového oblúka, resp. → pätku → klenby, jeho široká horná plocha umožňuje plné dosadenie oblúka.

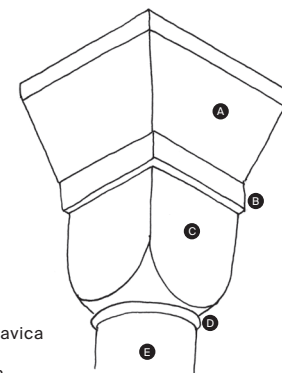
Nábytok – funkčná súčasť zariadenia → interiéru. Osobitnou skupinou nábytku sú → doplnky interiérové.

Nábytok na ležanie – základná skupina → nábytku, ktorý slúži na dlhodobý

odpočinok (na rozdiel od → leňošiek, určených na sedenie a krátkodobý odpočinok). Patrí sem → posteľ, → kočíka, → ležadlo. Základný tvar tvorí → plocha lôžková na → podperách.

Nábytok sedací – základná skupina → nábytku určená najmä na sedenie, a to pre jednu osobu (→ sedačka, → stolička, → kreslo, → trón) al. pre viacero osôb (→ lavica, → pohovka), príp. aj k odpočinku v polosedě (→ leňoška). Základný tvar tvorí → sedadlo na → podperách, býva doplnené → operadlom, príp. aj → podrúčkami.

Nábytok skriňový – základná skupina → nábytku, slúžiaca na ukladanie predmetov, → úložný priestor je uzatvorený → bočnicami, → dnom, → vrchom, → chrbtom, → priečelím, t.j. → korpusom skrine. Korpus spočíva na → nohách al. → podnoží, vnútri býva členený → vodorovnými medzistenami al. → zvislými medzistenami. Patrí sem: → truhla, → skriňa, → šifonier, → manžetník, → skleník, → vitrína, → príborník, → kabinet, → sekretár, → sekretár komodový, → komoda, → knižnica, → šperkovnica, → stolík nočný, z liturgických typov nábytku → paramentár.

Nábežník

- A nábežník
- B abakus
- C kubická hlavica
- D prstenec
- E driel stĺpu

Nábytok stolový – základná skupina → nábytku slúžiaca na stolovanie, prácu, hru a odkladanie predmetov. Základný tvar tvorí → stolová doska na podperách. Patrí sem → stôl jedáľenský, → stôl konzolový, → stôl písací, → stôl biliardový, → stolík na kvety, → stolík hrací, → stolík na umývanie, → stolík odkladací, → stolík pracovný, → stolík servírovací, → stolík toaletný.

Nábytok záhradný – súčasť → záhrad, → parkov a → krajiny, druh → malej architektúry, → stoly, → stoličky, → kreslá, → lavice, → lavičky, slnečníky a pod., prenosné al. trvalo zabudované, slúžiace na odpočinok v prírode, podľa použitého materiálu – drevené, kovové, bambusové, prútené, betónové, machové a pod.

Nadmurovka klenby – časť → nosného múra, vystupujúceho nad → pätku klenby, po → strechu, príp. → podlahu vyššieho → podlažia, zabezpečujúceho jej statiku.

Nádoba – predmet na uloženie tekutín, sypkých materiálov al. drobností. Názov používame, ak sa nádoba nedá typologicky zaradiť a nepoznáme pôv. určenie. Základné časti nádoby sú → dno a → plášť nádoby, tvoriace → telo nádoby.

Nádoba lekárnická – na uchovávanie tekutých, sypkých a kusových drog, väčš. z → kovu, → keramiky a → porcelánu. Tvar a veľkosť lekárskej nádoby býva rôzna, určená materiálom, z ktorého je nádoba vyhotovená. Nádoby lekárske sa väčš. dajú identifikovať na základe označenia drogy (sprav. latinského), pre ktorú bola určená a často tvoria → súpravy. Základné typy lekárskejších nádob sú: **1.** nádoba na nízkom → podstavci s valcovým telom ukončeným širokým → ústím, odnímateľným → vrchná-

kom s → gombíkom; **2.** nádoba kruhového prierezu s baňatým telom na nízkej → nohe, širokým ústím a odnímateľným vrchnákom s gombíkom; **3.** nádoba v tvare nízkej → fľaše s telom štvorcového al. obdĺžnikového prierezu a úzkym zábrusovým → hrdlom so → zátkou (tento typ býva vyhotovený zo skla); **4.** → albarello.

Nádoba liturgická – rôzne typy → nádob so špecifickým účelom, slúžiace pri bohoslužobných obradoch, väčš. kovové, často zlatnícky zdobené (→ ampulka, → cibórium, → dóza na hostie, → kadidelnica, → kalich, → kanvica krstná, → kropenica, → misa krstná, → navikula, → pokál, → diskos).

Nádoba na bowle – sklenená al. porcelánová, rozmernejšia hlboká nádoba, zvyč. v → súprave s → naberačkou a → čašami.

Nadpražie – **1.** horná časť plochy otvoru v hrúbke → múru, resp. rámu v otvore (→ vstupe, → okna a pod.), horná časť → špalety, nadväzuje na svojich bočných koncoch na → ostenia otvoru. Nadpražie môže byť priame, vtedy ide v rámci konštrukcie o → preklad al. o → priamy oblúk, al. môže byť klenutý, vtedy je to → záklenok; **2.** horná súčasť → šambrány, priamy hranolový útvar (kamenný al. napodobnený v → omietke), na svojich bočných koncoch nadväzujúca na → stojky šambrány.

Nádrž – spodná časť → fontány, umiestnená na úrovni terénu, príp. položená na → pódium (na rozdiel od → misy), veľká neprenosná → nádoba na vodu, najč. z → kameňa al. → kovu, príp. murovaná, s → obložením. Skladá sa z → dna, často s kruhovým al. polygonálnym → pôdorysom, a → stien, zakončených často → rímsou.

Nádrž vodná – súčasť **1.** → zástavby, krajiny, → parku al. → záhrady. Vodná plocha v umelo vytvorenom priestore na zemskom povrchu, v ktorom je zadržovaná voda. Slúži na akumuláciu a retenciu vody za účelom jej ďalšieho využitia. Pozostáva z vlastnej zátopy nádrže, teda priestoru na akumuláciu a retenciu vody, z → telesa hrádze (zemná, kamenná al. betónová konštrukcia) a z prítokového a odtokového (výpustného) systému. Typologicky špecifickým druhom vodných nádrží sú banské vodohospodárske stavby, tzv. tajchy; **2.** → kastela, → villy rusticy, → obchodnej stanice, príp. iného → sídliska, resp. → stavby sprav. z doby rímskej druh → archeologického nálezu. Vodná nádrž slúžila ako rezervoár na vodu, napojený na prírodný zdroj a na miesto priameho využitia (napr. → bazén), zvyč. vodovodným potrubím. Prevažne ide o stavbu zapustenú do zeme obdĺžnikového, príp. štvorcového → pôdorysu (cca 3 × 3,5 m, ale aj väčšie, napr. 14 × 15 m), zvnútra s → omietkou. Dno, vybudované z → lomového kameňa, bolo zaliate tesniacou → maltou a vydláždené platňami z pálenej hliny.

Nadstavba vetracia – súčasť → rušňového depa al. → dielenskej budovy so → sedlovou strechou, dlhšia, v pozdĺžnej osi → strechy umiestnená nízka a úzka nadstavba obdĺžnikového → pôdorysu, krytá sedlovou strechou s rovnakým sklonom ako samotná budova, so stenami tvorenými drevenou mrežovou konštrukciou, prepúšťajúcou dym z vnútra budovy a zabraňujúcou vnikaniu dažďa a snehu do budovy.

Nadstavec – **1.** súčasť → stavby, zo strán voľný → múr, nepriliehajúci svojou zadnou časťou ku → konštrukcii

stavby, stojaci na → korune → obvodového múru sprav. → hlavnej fasády, zvyč. kratší ako dĺžka fasády (nekryje celý pohľad na → strechu na rozdiel od → atiky) a nie je so strechou konštrukčne spojený (na rozdiel od → atikového štítu). Nadstavec môže mať rôzny obrys a členenie, môže byť aj vo forme balustrády. Nadstavec môže byť tiež umiestnený nad → portálom a pod.; **2.** obyč. nefunkčná nadstavaná horná časť, najvyššie pásmo → konštrukcie, často dekoratívne stvárnené (napr. nadstavec → pastofória, → epitafu, → náhrobníka, → oltára, → skrine a pod.). Pri → monštranciách, → relikvárioch a pod. tvarovo samostatná ukončujúca časť nad → telom (napr. → kríž s → gloriolou).

Nadstavec oltárny – súčasť → oltára, resp. jeho → retabula, nadstavená horná časť nad → oltárnou skriňou al. nad ústredným → oltárnym obrazom, v konštrukcii voľne vyznievajúca nad prekladovou doskou al. → rímsou. Na → retabulových oltároch starší typ nadstavca tvoria trojuholníkové → štítky s maľovanými postavami svätcov al. prorokov, neskôr sa nadstavec vyvíja ako fiálová architektúra s bohatstvom rezbárskych prvkov a so → sochami, vloženými pod → baldachýny. Obyč. drevený, so → zlátaním a → polychrómiou. Nadstavec nad rímsami neskorších edikulových, kulisových a ďalších oltárov sú rôzne konštrukčne utvárané, obyč. odvodením z architektúry, s použitím → architektonických článkov a dekoratívnych prvkov slohového výrazu oltára. Zhotovované z rôznych materiálov (→ drevo, → kameň, → štika a pod.), s rôznou povrchovou úpravou.

Nadstavec skrinkový → skrinka, niekedy vysadená na → podperách, nad

→ doskou odkladacou → písacieho stolíka, → toaletného stolíka, → príborníka a pod.

Nadsvetlík – vid' **svetlík nad vstupom**

Nádvorie – súčasť → kaštiela, → paláca, resp. ich → areálov, → kláštora, → pevnosti, → bastiónu, → hradu, sprav. rozsiahlejšie nezastavané priestranstvo obkolesené → stavbami, príp. aj → ohradou, väčš. charakteristické absenciou → hospodárskych stavieb (výnimku môže tvoriť → hradné nádvorie), resp. len s hospodárskymi stavbami s reprezentatívnym vzhľadom, viažucimi sa k spôsobu života šľachty (→ kočiareň, → koniareň, → jazdiareň). Sprav. dláždené → kamennou dlažbou al. plochou so → záhradnou úpravou. Súčasťou môže byť → malá architektúra (napr. → fontána) al. → studňa. Druhom nádvoria je → čestný dvor, → konventné, → hradné a → vnútorné nádvorie.

Nádvorie čestné – súčasť → kaštiela al. → paláca, druh → nádvoria. Vstupné priestranstvo pred → hlavnou fasádou, ohraničené → bočnými krídlami stavby a spredu mrežovým → plotom al. → ohradovým múrom so vstupnou → bránou. Pozdĺž čestného dvora sú často situované nižšie → hospodárske stavby, ktoré sa hmotou i tvarom podriaďujú prísnej osovosti → areálu. Čestný dvor máva zvyč. pravouhlý, niekedy podkovovitý → pôdorys. Slúži na slávnostné prijatie hostí spojené s vojenskou prehliadkou, al. inou slávnostnou ceremóniou. Býva väčšinou celoplošne vydláždený, al. aj s kompozične upravenou nízkou zeleňou.

Nádvorie hradné – súčasť → hradného jadra, príp. → podhradia, nezastavané priestranstvo medzi → stavbami a → hradbou. V jadre plnilo funkciu

reprezentačného nádvorja, v predhradí vojenskú, hospodársku, príp. refugiálnu funkciu.

Nádvorie konventné – súčasť → konventu v → kolégiu al. → konventnej školy v → kolégiu, stavebne obdobné ako → rajský dvor, ale bez prísnej klauzúry.

Nádvorie vnútorné – je súčasťou stavieb so štvorkrídlovou → dispozíciou (→ kaštiela, → paláca, → občianskej, → administratívnej al. → obytnej stavby a pod); nezastavané priestranstvo obkolesené → krídlami zo všetkých strán, mohlo byť celoplošne vydláždené al. kompozične upravenou nízkou zeleňou a → chodníkmi, mohla tu byť umiestnená → fontána al. → studňa.

Náhon mlynský – súčasť → vodnej siete → parku al. krajiny, kanál, ktorým sa privádza voda k mlynu.

Náhrobík – kamenný al. kovový útvar v záhlaví → hrobu na → cintoríne. Môže byť tvorený → doskou, architektonickým útvarom, sochársky riešený ako → kríž, → obelisk al. → socha na → podstavci, kovový → náhrobný kríž a pod. Samostatný predstavuje druh → náhrobku, v kombinácii s → náhrobnou doskou al. s → obrubníkom je časťou náhrobku.

Náhrobok – architektonický al. sochársky útvar, často je spojením obidvoch, kryjúci → hrob. Býva z → kameňa al. → kovu. Druhom náhrobku je → náhrobná doska, → náhrobík, ich kombinácia, kombinácia náhrobníka s → obrubníkom, → tumba. Náhrobok niekedy lemuje → mreža.

Nálepy – druh plastickej → techniky výzdoby → porcelánu, → keramiky, → skla (→ hutnícke zdobenie skla), nalepovanie al. natavovanie drobných elementov (perličky, kvapky, stáčané nálepy, nálepy vyťahované do hrotov

a pod.) z rovnakého materiálu ako predmet na jeho povrch.

Nález archeologický – súčasť → archeologickej krajiny → archeologického náleziska, → archeologického areálu, hnuiteľná vec, ktorá je dokladom o živote človeka a o jeho činnosti od najstarších dôb do r. 1918 a sprav. sa našla al. nachádza v zemi, na jej povrchu al. pod vodou. Archeologickým nálezom je tiež zbraň, munícia, streli vo, súčasť uniformy, vojenská výstroj al. iný vojenský materiál, ktorý sa našiel v zemi, na jej povrchu al. pod vodou a pochádza spreď r. 1946.

Nálezisko archeologické – je nehnuteľná vec na topograficky vymedzenom území s odkrytými al. neodkrytými → archeologickými nálezmi v pôvodných nálezových súvislostiach. Archeologické nálezisko je súčasťou → archeologickej krajiny.

Námestie – súčasť → uličnej siete → sídla, sprav. → mesta, druh rozľahlejšieho → verejného priestranstva, obkoleseného zvyč. → zástavbou, dominujúcou nad ostatnou zástavbou mesta, (najmä v → historickom jadre), slúžiaci viacerým spoločenským funkciám. Niektoré námestia slúžili iba špecifickému účelu, napr. trhovému (obilný trh, dobyčtí trh atď.). Na námestí boli najvýpravnejšie → meštianske domy, dopĺňali ich → občianske a → sakrálné stavby, účelové zariadenia ako → pranie, → studňa a pod. Ústili sem hlavné → ulice mesta. Obdobnú funkciu má v podmienkach → dediny → návsie. Podľa → pôdorysu rozoznávame → nepravidelné a → pravidelné námestie.

Námestie nepravidelné – druh → námestia, ktorého → pôdorys tvorí nepravidelný obrazec.

Námestie pravidelné – druh → námestia, ktorého → pôdorys tvorí pravidelný geometrický obrazec (štvorec, obdĺžnik), druhom je → šošovkovité námestie.

Námestie šošovkovité – druh → pravidelného námestia, vytvorený postupným lievikovitým rozširovaním → ulice ústiacej do námestia až k jeho priečnej osi a opätovným zužovaním. Jeho značná dĺžka výrazne prevláda nad najväčšou šírkou plochy.

Námetok – súčasť → krovu, šikmý prvok, zväčša krátky → trám, al. doska pribitá na → krokvy z jej vonkajšej al. z bočnej strany, od miesta ich napojenia na → väzný trám kvôli zjemneniu strmosti strechy nad → korunnou rímou, konvexne zalamuje v dolnej časti, nad → odkvapom plochu strechy, umožňuje odvádzať zrážky od objektu.

Napájadlo – súčasť → parku al. → krajiny, druh → malej architektúry, zariadenie na spoločné napájanie zvierat (lesná zver, vtáctvo), upravený prameň, resp. umelý prítok ústiaci do → žlabu. Druhom napájadla je → vtáčie napájadlo.

Napájadlo vtáčie – druh → napájadla, upraveného výlučne pre vtáctvo, napr. ako súčasť skalky s umelým prietokom vody (malé → kaskády, mištičky).

Nápis dedikačný – nápis na hnuiteľnosti al. nehnuteľnosti s údajmi o donátorovi a často s datovaním al. uvedením príležitosti vyhotovenia al. donácie predmetu.

Národný sloh – vid' **rondokubizmus**

Nárožie – vonkajšia strana prepojenia dvoch častí → obvodového múru, pod určitým uhlom. Opticky často zvýraznené rôznymi úpravami v kameni (→ armatúra, → bosáž), v → tehle (→ väzbou z → rezného muriva), al. v → omietke (→ nepravá bosáž,

→ sgrafito). Nárožie môže byť spevnené podporným → pilierom al. chránené → nárožníkom. Vonkajšia šikmá hrana v mieste kontaktu (rohu) dvoch → strešných rovín, prebiehajúca zväčša od → hrebeňa po → odkvap.

Nárožnica – v historickej → knižnej väzbe nárožné ochranné → knižné kovanie.

Nárožník – nízky murovaný, al. z kameňa vysekaný → pilier, či → stĺpik, osadený do → nárožia → stavby, situovanej na krížení → ulíc, kvôli ochrane proti mechanickému poškodeniu → muriva povozmi. Podobnú funkciu mal vo vstupných → portáloch a v → prejazdoch → pätník.

Nárukavník – súčasť → liturgického rúcha, používaná kňazmi a diakonmi v cirkvi v.o. jednoduchá nezdobená manžeta, resp. → stuha, slúžiaca na zviazanie rukávov → sticharionu.

Násada – dlhá nezdobená → tyč, slúžiacca na manipuláciu s predmetom, ku ktorému je pevne pripojená, väčšinou je zasadená v → tulejke.

Nartex – viď **predsieň**

Nástupište – súčasť → výpravnej železničnej budovy al. → železničnej zastávky, miesto pre nástup a výstup cestujúcich; vyrovnaná nespevnená al. spevnená plocha v úrovni hornej roviny → podvalu al. spevnená plocha (→ dlažba, asfalt a pod.) zvýšená nad úrovňou terénu (až do výšky spodného schodiska osobného vozňa). Na veľkých → železničných staniaciach býva nástupište kryté → strieškou na → podperách. ak bezprostredne neprilieha k výpravnej budove (tzv. ostrovné nástupište), môže byť spojenie medzi výpravnou budovou a nástupišťom riešené podchodom.

Násyp – 1. druh → zemnej, kamennozemnej al. štrkovej konštrukcie, tvo-

renej voľným nasypáním príslušného materiálu, používaný na niektoré → pevnostné stavby (→ val, → kavalier a pod.); 2. voľne nasypaná vrstva materiálu (napr. hlina, škvára, penové sklo a pod.), ktorá sa syje pod nosnú konštrukciu al. medzi nosnú konštrukciu → podlahy.

Násyp železničný – súčasť → koľaje železničnej trate, zemné teleso, ktoré slúži na vedenie → komunikácie nad úrovňou terénu bez prekonávania terénnych prekážok (porovnaj → most). Zriaďuje sa zo zemín, hornín al. odpadových materiálov. Sklon jeho svahov je daný charakterom násypového materiálu. Pri starších násypoch (s ručnou úpravou svahu) je sklon svahov v celom → priereze násypu rovnaký. Novšie násypy sú budované s odstupňovaným sklonom, ktorý sa smerom k základni násypu zmenšuje. Násyp niekedy dopĺňa → oporný múr.

Náter fasádny – povrchová úprava → fasádnej omietky. Základné fasádne nátery sú vápenné, silikátové, silikónové a akrylátové.

Náter olejový – začal sa používať na → okenné výplne, → dverné výplne a pod. v 2. tretine 18. stor., všeobecne sa používal až okolo r. 1800. Najpoužívanejšie farby sú biela, sivá, zelená, slonová kosť, okrová.

Návestidlo – súčasť → železničnej trate, signalizačné zariadenie slúžiace na prenos informácie od pozemného železničného personálu k vlakovému personálu. Riadi pohyb vlakov na trati a v staniaciach al. informuje o postavení → výmeny. Podľa konštrukcie sa rozdeľujú na ramenové (stožiar s jedným al. viacerými pohyblivými obdĺžnikovými, resp. kruhovými al. kosoštvorcovými ramenami, ktoré rôznou polohou vyjadrujú rôzne in-

formácie) a svetelné (stožiar s jedným al. viacerými farebnými svetlami, ktoré jednotlivo al. v kombinácii vyjadrujú informácie). Podľa svojej funkcie sa rozdeľujú na vchodové, odchodové, krycie, cestové, oddielové, zriaďovacie a predzvesti.

Navikula – → liturgická nádoba na uloženie kadidla, → kovová, zlatnícky zdobená. Skladá sa z → nohy a → kupy v tvare loďky, zhora krytej, polovica uzatvorenia kupy je pevná, druhú polovicu tvorí ploché → veko na → klbovom pánte. (syn. *lodička*)

Návoj – vodorovná horná časť → zárubne, spočívajúca na → verajách.

Návsie – časť → štruktúry → dediny, druh → verejného priestranstva, obdobné → námestiu, často vo forme rozšírenia → cesty, situovaný zvyč. v → historickom jadre. Môže mať rôzny → pôdorys, ktorý ovplyvňuje i typ dediny (→ centrálna, → návesná ulicovka), často sa doňho zbiehajú všetky cesty. Návsie plnilo okrem komunikačnej najmä spoločenskú funkciu – konajú sa tu trhy, stoja tu verejné stavby → sakrálna, → administratívne, → občianske (→ kostol, → fara, → kaplnka, → škola, → radnica, → zvonica, → hostinec, požiarňa, zbrojnica, → vyhňa, → dom s krčmou, → hrnčiarska pec, → pastierňa a pod.).

Nefrit – druh tvrdého → kameňa, nerast našedlej, sprav. zelenavej až belavej farby, používaný na vyrezávanie šperkov, → pečatidiel, → sošiek, → váz a pod. Mäkkší, ľahšie spracovateľný druh nefritu je → jadeid.

Nemocnica – druh → občianskej stavby, niekedy viacero stavieb, tvoriacich → areál, niekedy s → parkovou úpravou, slúži na liečenie a opateru chorých. Jej → dispozícia zohľadňuje

funkčnú náplň – prepojenie lôžkovej časti s liečebnou a s obslužnými prevádzkami → kuchyňou, práčovňou a pod. Situovanie nemocnice v okrajových častiach → mesta súviselo s ochranou zdravého obyvateľstva pred nákazou, neskôr so zabezpečením dostatočného kľudu pre pacientov. Druhom je → liečebný dom, predchodcom → infirmárium.

Neomodernizmus – viď **neskorá moderna**

Neskorá moderna (neomodernizmus) – etapa → modernej architektúry od 70. rokov 20. stor., v kritike internacionálneho štýlu vznikajú smery → brutalizmus, → High-tech, regionalizmus. Neskorá moderna preberá princípy → funkcionalizmu, ktoré obohacuje o individualistické architektonické tvarovanie. Odlišuje sa od → postmoderny, ktorá sa odkláňa od → internacionálneho štýlu v návrate k historickým inšpiráciám.

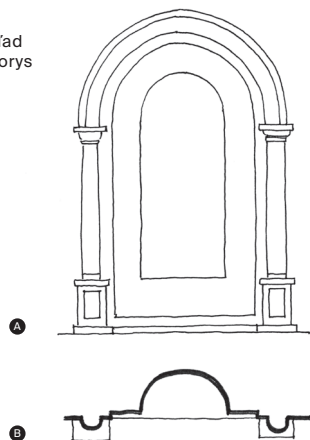
Niello – druh → inkrustácie, vylievanie gravírovaného vzoru v kovovom povrchu zmesou kovu, boraxu a síry, ktorá sa zatavuje, brúsi a leští. Používané v zlatníctve a zbrojárstve.

Nika – 1. samostatný objekt, súčasť → parku al. → krajiny, druh → malej architektúry, malá bloková → stavba s pravouhlým al. oblym prehĺbením v smere hrúbky muriva (→ výkle-nok) pre umiestnenie sochy, al. obrazu (s iným ako kresťanským, napr. mytologickým námetom – porovnaj → pricestná kaplnka), s rozmanitou architektonickou úpravou (napr. → edikula); 2. súčasť → konštrukcie múru, → výklenok v mure, do ktorého môže byť osadené → okno, → dvere al. → socha. Porovnaj → výklenok.

Nika strelecká – súčasť → kazemát → bastiónových pevností, → výklenok

Nika

- A pohľad
B pôdorys

v → drevozemnej konštrukcii, zvyč. segmentovo zaklenutý, slúžiaci ako postavenie strelca. V nike je umiestnená → strieľňa. Porovnaj → delová komora.

Nit – kovový kolík, umožňujúci pevný → spoj. Nit sa prestrčí otvormi v spojovaných častiach a rozštiepuje sa údermi nástroja.

Nitkovanie – → hutnícke zdobenie skla, plošné; mliečne al. rôznofarebné sklenené vlákna sa vkladajú do valcovej formy, do stredu ktorej sa vyfúkne → nádoba. Skupiny vlákien vytvárajú na povrchu nádoby pásy, siete (sieťové sklo) al. zložitejšie obrazce (filigránové sklo).

Nitovanie – technika pevného spájania dvoch železných častí predmetu → nitmi, nitovanie objavila vrcholná gotika namiesto zvarov.

Nočník – → nádoba na exkrementy, zvyč. keramická al. porcelánová, s → uchom, kruhového pôdorysu s okrajom vyhrnutým von, al. pôdorysu ľadvinovitého.

Nodus – rozšírený útvar vložený do stredu → drieru al. → nohy predmetu

(→ kalich, → svietnik a pod.). Názov odvodený od základného guľovitého tvaru nodusu, ktorý ale môže mať rad ďalších foriem (architektonický, arkádový, vázičkový, hruškovitý, balustrový, slimákovitý, polygonálny a pod.). (syn. *orech*)

Noha arkiera – vertikálna podpora → arkiera v podobe → piliera al. → stĺpa, konštrukčne spájajúca arkier s okolitým terénom.

Noha predmetu – druh → podpery, nesúcej celý predmet, spočívajúci na podložke (→ dlážka, → nábytok a pod.). Základné typy sú: 1. noha kalichová – pri → pohári, → kalichu, → krstiteľnici a pod. sa skladá z rozšírenej → základne (tanierovitej, laločnatej, podkasanej a pod.) a → drieru, niekedy s → nodusom a → krčkom a 2. noha nábytková – tento typ delíme podľa počtu nôh na jedinú → centrálnu nohu al. nábytok môže spočívať aj na dvoch (zvyč. doskovité nohy), troch, štyroch al. viacerých nohách. Podľa postavenia nôh rozoznávame: prednú nohu a zadnú nohu. Podľa prierezu delíme nohu na: štvorcový, obdĺžnikový, kruhový, eliptický, polygonálny prierez. Podľa meniacej sa šírky prierezu môže byť → noha kónická. Podľa pripojenia k nesenej časti môžu byť → nohy zošíkmené. Podľa základného tvaru delíme nohy v zásade na rovné a prehnuté. Najvýraznejšie typy prehnutých nôh sú: → esovitá, → dračia, → volútová, → šabľovitá, → doskovitá, → guľovitá, → nožnicovitá, → pagáčová noha. Podľa ďalšieho stvárnenia → šabľovitej nohy rozoznávame napr. → leviu labu, → orlí pazúr.

Noha centrálna – jediná noha → stola a pod., väčšinou s kruhovou al. polygonálnou doskou, stojaca často na → trojnohe.

Noha doskovitá – väčš. dvojica doskovitých nôh, rovných al. prehnutých, tvorených hladkou, vyrezávanou al. → ažúrovou doskou.

Noha dračia – základňa esovitej nohy, trojlaločnatý útvar, niekedy spočívajúci na guli.

Noha esovitá – prehnutá v tvare S. Ak jej základňu tvorí → kopýtko, nazýva sa kozia, ak je noha dračia, nazýva sa → dračia noha. Prechod do → lubového rámu tvorí zvyčajne esovitá → kolienko.

Noha guľovitá – noha → skriňového nábytku, nízka, v tvare gule.

Noha kónická – smerom nahor sa plynule zužujúca al. rozširujúca.

Noha nožnicovitá – najmä pri → sedačkách, → stoličkách a → kreslách (dante, savonarola), pár al. viac párov rovných al. prehnutých nôh, príp. 2 rovné al. prehnuté → doskovité nohy sa krížia pod → sedadlom; v prípade → stoličiek a → kresiel niekedy prechádzajú do → podpier → podrúček.

Noha pagáčová – noha → skriňového nábytku, nízka, v tvare stlačenej gule.

Noha šabľovitá – zvyčajne pripojená k nesenej časti v uhle väčšom ako 90 stupňov (→ zošíkmené nohy), v spodnej časti prudko zahnutá von.

Noha volútová – prehnutá noha, ktorej základňu tvorí mohutná, dovnútra zatočená volúta.

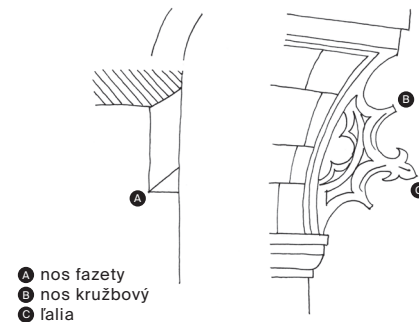
Nohy zošíkmené – pripojené k sedadlu v uhle väčšom ako 90 stupňov.

Nos – v architektúre označenie pre niektoré zakončujúce časti (→ kružbový, → odkvapový nos, → nos fazety), príp. výstupok (→ škridla).

Nos fazety – zakončenie → fazety zárezom sprav. v tupom uhle, tvoriacom prechod fazety do hrany.

Nos kružbový – súčasť → kružby, zakončenie → kružbového prútu al. spojenia

dvoch prútov. Môže byť tvorený buď iba rovnou plochou, al. je to plastická dekorácia vo forme prihrotenia, niekedy troj- al. štvorlistu, heraldickej ľalie, hlavy zvierata, figúry a pod.

Nos odkvapový – časť → rímsy, → parapetu a pod., vystupujúca, previsnutá a zobákovito stvárnená, okraj slúžiaci k ľahšiemu odvádzaniu dažďovej vody.

Nos smolný – súčasť → brány, → predprsné → hrabového múru, → bašty a pod., vysunutý kamenný žlab, kamenný útvar vo forme objímky, nízky valec v strede s otvorom, al. arkier s otvorom v spodnej časti. Slúžil pri obrane na liatie horúcej vody, smoly al. spúšťanie kameňov.

Nosník – nosná časť → konštrukcie, najč. horizontálna, ktorá je určená na prenos síl. Využívaný je zvyč. pri veľkých stavbách. Nosníkom môže byť označená aj priečna vzpera, šikmá → výstuž al. horizontálne votknutá → konzola a pod.

Noviciát – súčasť → konventu, → priestory vyhradené pre novicov, situované zvyč. na druhé → podlažie. Má vlastné → dormitória novicov al. → cely, môže mať aj → refektória novicov a → sieň novicov.

Nôž – jedna zo základných súčastí → súpravy – príboru, slúži na krájanie tuhých jedál. Skladá sa z čepele na → rúčke.

Nôž liturgický – malý nôž kopijovej formy, súčasť vybavenia → žertvenika v → kostoloch v.o., používaný pri liturgickom úkone obetovania baránka, t.j. pri rozdeľovaní obetného chleba (prosfora). Rúčka býva zdobená → tepaním, → krytím a pod., čepeľ obojstranná, najč. hladká, bez dekoru. (*syn. kopija*)

Nôžka – nízka → noha subtilnej konštrukcie, väčš. u drobnejších predmetov.

O

Obelisk – 1. vysoký, štíhly zrezaný ihlan, príp. → hranol (monolitický al. murovaný) na štvorcovej, príp. trojuholníkovej → základni, zhora sprav. zakončený → pyramidionom, vo vrchole niekedy s guľkou. Samostatne stojaci obelisk môže byť druhom → pomníka, → hraničníka, → míľníka, → rázcestníka, → náhrobníka a pod. Ako dominantu môže byť súčasť → námestí, → priehľadov, → ulice, → prírodno-krajinárskeho parku. Ako súčasť → súsošia s architektúrou, resp. iných → súsoší môže nahrádzať stredný → stĺp; 2. druh → zakončovacieho architektonického článku, uplatňovaného na → štítoch → stavieb, v → nadstavcoch, → frontónoch a pod.

Objekt hospodársko-výrobný – súčasť → sídliska, druh → archeologického nálezu, samostatne stojaca → stavba

(interpretovaná prevažne na základe hnutelných archeologických nálezov). Hospodársko-výrobnú funkciu mohla plniť aj vyčlenená časť → sídliskového objektu. Druhmi sú → stavebná jama, → zásobná jama, → pec, → ohnisko, → studňa, → vodná nádrž, → cisterna a pod.

Objekt kultový – súčasť → kultového miesta, druh → archeologického nálezu, slúžiaceho na uctievanie, budovaný sprav. z rovnakých → stavebných materiálov a → konštrukcií ako → sídliskové objekty danej doby.

Objekt sídliskový – súčasť → sídliska, druh → nehnuteľného archeologického nálezu, v podstate zvyšky → konštrukcie zaniknutej → obytnej stavby. Druhmi sídliskového objektu sú → nadzemný a → zahĺbený sídliskový objekt.

Objekt sídliskový nadzemný – súčasť → sídliska, druh → sídliskového al. → hospodársko-výrobného objektu s → nadzemnou dispozíciou. Jeho vnútorné vybavenie vo väčšine prípadov nie je možné určiť (pokiaľ nebol vybudovaný z trvalejšieho materiálu, napr. kameňa, a pokiaľ tento nebol rozobratý). Jeho pozostatky môžeme sledovať v → základoch, resp. v → základových ryhách, v nálezoč → podmuroviek, príp. v rozmiestnení → kolových jám. V starších obdobiach praveku sa nadzemné sídliskové objekty konštrukčne ani vnútorným členením a vybavením nevelmi líšia od → zahĺbených sídliskových objektov. Vyskytujú sa však medzi nimi aj viacpriestorové veľké stavby s → kolovou konštrukciou obdĺžnikového al. lichobežníkového → pôdorysu, dosahujúce dĺžku cca 20 – 45 m.

Objekt sídliskový zahĺbený – súčasť → sídliska, druh → sídliskového al.

→ hospodársko-výrobného objektu so → zahĺbenou dispozíciou. Sprav. ide o stavby → kolovej al. → zrubovej konštrukcie (iba ojedinele s kamennou → podmurovkou), väčšinou nevelkých rozmerov (4 × 4 m, 5 × 6 m), so štvorcovým, obdĺžnikovým, kruhovým, eliptickým → pôdorysom, niekedy rozšíreným nevýraznými pravouhlými výčnelkami (napr. na → pec). Prevažne išlo o jednopriestorovú dispozíciu, zriedkavo sa vyskytujú nálezy → kolových jám, poukazujúce na vnútorné pravidelné al. nepravidelné členenie (dvoj-, aj trojpriestorové). Súčasťou → interiéru mohlo byť → ohnisko, príp. viacero ohnísk, → pec, → zásobná jama, v → dlážke sa niekedy nachádzajú misovité jamy, tzv. pracovné, príp. aj → hrob. Zahĺbený sídliskový objekt sa pod povrchovou vrstvou objavuje ako → jama s farebne odlišnou sekundárnou výplňou zeminy, po ktorej obvođe sa môžu nachádzať doklady konštrukcie (napr. → kolové jamy). Zahĺbeným sídliskovým objektom mohla byť aj → sídlisková jama, ktorej konštrukciu nie je možné bližšie určiť. Objekt mohol byť obklopený → žlabom (zrejme na odvádzanie dažďovej vody) a v jeho tesnej blízkosti sa môžu nachádzať ďalšie jamy s bližšie neurčenou hospodársko-výrobnou funkciou. Druhým zahĺbeným sídliskovým objektom je → zemnica a → polozemnica.

Objímka – súčasť predmetu, určená k upevneniu jeho funkčnej súčasti. Niekedy sa skladá z pružných segmentov, prispôsobujúcich sa priemeru predmetu, ktorý fixujú, niekedy je opatrená závitom. Trubkovitá objímka sa nazýva → tulejka (bez závitov).

Obliekáreň – súčasť → apartmánu → kaštiela, → priestor na prezlieka-

nie. Obliekáreň pre ženy sa nazýva → budoár.

Obkladačka – plochá tenká → doska z pálenej hliny, na vrchnej strane opatrená → glazúrou, rôznofarebnou, niekedy s nízkym reliéfnym vzorom al. maľovaná, používaná ako dekoratívny aj izolačný obklad (→ obloženie) → stien, príp. i → stropov → miestnosti.

Obloženie – druh → povrchovej úpravy → steny inou hmotou, podľa čoho rozoznávame → drevený, → kamenný, → kameninový, → textilný, príp. iný obklad. (*syn. obklad*)

Obloženie drevené – druh obkladu z drevených dosiek (dub, buk, javor, jasan a pod.), v rôznych zostavách, najč. vertikálnych, hore zakončených → rímsou.

Obloženie kameninové – druh obkladu z rôznych → tehál, kameninových → obkladačiek a pod.

Obloženie kamenné – druh → obkladu z kameňa, buď vo forme → kvádrov, ktoré sú konštrukčne spojené s → murivom → múru, al. doskový, tvorený z → dosiek.

Obloženie ostenia – časť okna, drevená dosková → výplň okna dvojitého medzi → oknom vnútorným a → oknom vonkajším zo všetkých štyroch strán. Ostenie sa obkladalo najmä v období zdvojovania okien v 19. stor. Pozri → dvojité okno. Porovnaj → skriňa okenná, → okno skriňové.

Obloženie textilné – druh obkladu z tkaniny, pripevnené na → rámovej konštrukcii, upevnené na → stene.

Oblúčkový dekorativizmus – viď rondokubizmus

Oblúk – 1. krivka, podľa ktorej je vytvorená → klenba al. → záklenok → vstup a → okien, → arkády a pod. Pri oblúku rozoznávame → rozpon,

→ výšku → pätku a → vrchol. Podľa tvaru krivky rozoznávame → asýrsky, → hviezdový, → karnisový, → kýlový, → lancetový, → lomený, → maurský, → parabolický, → podkovovitý, → polkruhový, → prevýšený, → priamy, → segmentový, → stlačený, → tudorský, → záclonový oblúk, → kobyliu hlavu a → mníšku; **2.** môže byť časťou → hodnotnej koruny. Vyrastá z → čelenky. Počet oblúkov závisí od hodnoty. Vyskytuje sa na → cisárskej korune, → kráľovskej korune, → vojvodskej korune a → kniežacej korune. Môže byť posádzaný → perlami.

Oblúk asýrsky – druh → oblúka vytvoreného → archivoltou, nadväzujúcou v → pätkách na oboch stranách na vodorovné → kladie.

Oblúk čelný – súčasť → čela klenby al. → čela výseče, jeho horné ohraničenie v tvare → oblúka.

Oblúk hviezdový – druh → oblúka vytvoreného kombináciou → mníšky v oboch krajných líniiach a → záclonového oblúka v strednej časti oblúka.

Oblúk karnisový – druh → oblúka s obrysom širokého, plytkého zvona nad hornou časťou pravouhlého otvoru.

Oblúk kýlový – druh → stlačeného oblúka s polkruhovým horizontálnym presahom do bokov za úroveň svojich → pätiiek po oboch stranách otvoru a s vytiahnutím → vrcholnice do podoby hrotu.

Oblúk lancetový – druh → lomeného oblúka, úzky, značne prevýšený lomený oblúk.

Oblúk lomený – druh → oblúka so zalomením vo → vrchole. Normálny lomený oblúk má pri vpísaní trojuholníka 60 stupňové uhly pri → pätkách i vo → vrchole. Prevýšený oblúk má vo vrchole ostrý uhol, znížený lomený oblúk má tupý uhol. Druhom lomeného

oblúka je → lancetový, príp. → maurský oblúk.

Oblúk maurský – druh → oblúka v tvare trištvrtteokruhu, otvorenou stranou nasadený na → otvor so zaoblenými hornými hranami a nad nimi s krátkym krčkom. Maurský oblúk môže byť aj → lomený.

Oblúk odľahčovací – druh → segmentového, → polkruhového al. → lomeného oblúka v → múre nad → oknom al. → vstupom, → rozponom pätiiek presahujúci jeho šírku. Splňa funkciu statického zabezpečenia → muriva nad otvorom tým, že prenáša váhu muriva nad otvorom na murivo po stranách otvoru.

Oblúk oporný – súčasť → oporného systému. Prenáša šikmý tlak → klenby → hlavnej lode do → oporných pilierov → bočných lodí.

Oblúk parabolický – druh → oblúka v tvare paraboly, so zúžením pri → vrchole.

Oblúk podkovovitý – druh → oblúka v tvare trištvrtteokruhu, smerom k podporám sa zužujúci, prechádza do podpôr priamo, bez krčka. Porovnaj maurský oblúk.

Oblúk polkruhový – druh → oblúka tvoriaceho polkruh so stredom v polovici vzdialenosti medzi jeho → pätkami.

Oblúk prevýšený – druh → oblúka vytvoreného z → polkruhového oblúka, ktorého výška je väčšia ako je polovica jeho → rozponu, príp. pri → lomenom oblúku má vpísaný trojuholník vo vrchole ostrý uhol a stredy oblúkov sú posunuté za bok oblúku.

Oblúk priamy – druh → oblúka vyskladaného zo zalomených → klenákov, príp. iného → muriva (na rozdiel od → prekľadu) do tvaru priamky, ako súčasť rovného → nadpražia, niekedy so zaoblenými rohmi.

Oblúk rozperný – podchodný → klenbový pás v tvare → polkruhového al. → stlačeného oblúka, situovaný sprav. nad → ulicou medzi dvoma → stavbami, al. medzi → dvorovým krídlom a → parcelačným múrom. Plní funkciu rozpery, ale aj podchodnej nosnej → konštrukcie, napr. pre → chodbu, spájajúcu náprotivné → stavby.

Oblúk segmentový – druh → oblúka s tvarom kruhového výseku menšieho ako polkruh.

Oblúk stlačený – druh → oblúka s → výškou menšou, ako je polovica jeho → rozponu. Druhom je → oslí chrbát a → kýlový oblúk.

Oblúk tudorovský – druh → oblúka, bočné vertikály prechádzajú oblúkom do veľmi tupého zahrotenia vo → vrchole oblúka.

Oblúk víťazný – súčasť → rím.-kat. kostola, otvor značného rozponu v → múre medzi → svätyňou a → lodou, v hornej časti s → oblúkom, dosadajúcim na → piliere, → polpiliere, resp. ústiaci do múru. (syn. *triumfálny oblúk*)

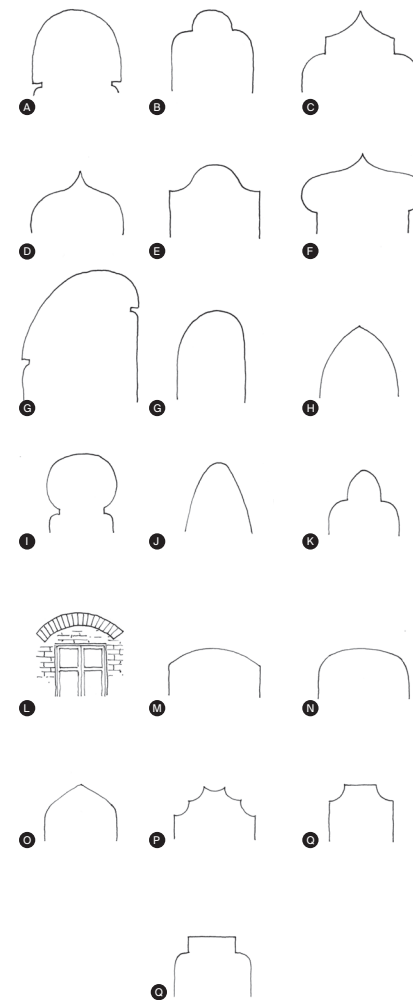
Oblúk záclonový – druh → oblúka, ktorého časť nad → pätkami tvoria výseče dvoch al. viacerých styčných kruhov, vo → vrchole oblúka vytvárajúcich hrot.

Oblúk – druh → spojovacieho architektonického článku, so segmentovým, polkruhovým al. trištvrtteokruhovým → profilom. Najč. sa vyskytuje ako časť → pätky → stĺpu v tvare stlačenej podušky s kruhovým → pôdorysom, resp. ako → prút → profilácie → portálu, → okna, → rebra a pod.

Obora – **1.** v → ľudovej architektúre regionálny názov pre štvorstranne uzavretý → hospodársky dvor (severný Spiš, spišské Zamagurie); **2.** pozri → zvernica.

Oblúk

A asýrsky	J parabolický
B datelinový	K mníška
C hviezdový	L odľahčovací
D oslí chrbát	M segmentový
E karnisový	N stlačený
F kýlový	O tudorovský
G kobyliu hlavu	P záclonový
H lomený	Q sedlový
I maurský	

Oboroh – v → ľudovej architektúre jednoduchá → hospodárska stavba na uskladnenie sena al. slamy. Konštrukcia pozostáva zo štyroch vysokých drevených kolov, na ktorých sa podľa potreby vertikálne posúva → stanová strecha. → Steny sú otvorené, prípadne je ich spodná časť oplotená.

Obraz – vo výtvarnom zmysle označenie pre voľnú → maľbu, t.j. pre jednotlivé samostatné umelecké dielo vytvorené maliarskymi prostriedkami (línia, farba) v dvojrozmernéj ploche, ktoré netvorí súčasť výzdoby iného predmetu, pričom špecifický je prípad → oltárneho obrazu ako súčasti → oltára, ale súčasne relatívne samostatného ideovo-výtvarného centra oltára, ktorému oltárna architektúra vytvára rámec. Vytváraný rôznymi technikami (→ akvarel, → tempera, → olejomaľba atď.) na rôznych podložkách (→ drevo, → plátno, → kov, → papier atď.), väčš. s podkladom (napr. kriedový, olejový, emulzný, olejový). Jeho doplnujúcou súčasťou je obyč. → rám, v ktorom je upevnený. Podľa námetu sa rozlišujú obrazy žánrové, historické, portréty a autoportréty, krajinky, zátišia atď., samostatnú skupinu tvoria obrazy s náboženskou tematikou. Špecifickými druhmi obrazov sú:

Obraz na skle – je maľovaný na sklo zo zadnej strany technikou → maľby na skle, kde nasledujú pracovné postupy v opačnom poradí, než pri tabuľovej maľbe.

Obraz oltárny – špecifický druh → obrazu, ktorý je súčasťou → oltára. Väčš. je to ústredný obraz, zobrazuje osobu, výjav al. námet ikonograficky sa viažuci na zasvätenie oltára. Je obyč. pevne zabudovaný v konštrukcii oltára a tvarovo prispôsobený (napr. polkruhovo ukončený, kazulového

tvaru), niekedy s → rámom. Maľovaný rôznymi technikami (najč. → tempera al. → olejomaľba) na rôznych podkladových materiáloch (obyč. plátno al. drevo).

Obraz procesiový – prenosný samostatný → obraz, umiestnený na → podstavci a dvoch nosných → tyčiach, najč. maľovaný na dreve, ale ja na plátne. Porovnaj v cirkvi v.o. → ikona procesiová.

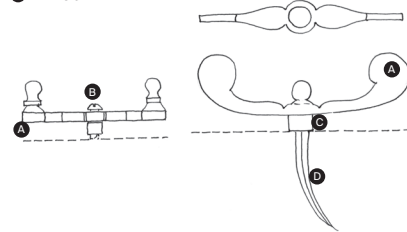
Obraz tabuľový – maľovaný na drevenej, obyč. vopred špeciálne upravenej doske, prevažne temperovými farbami. Najč. je súčasťou oltára, resp. jeho → oltárnych kridiel, môže však byť i dielom samostatným.

Obraz závesný – je samostatné, voľne zavesené a ľahko demontovateľné al. snímateľné dielo, obyč. v → ráme, ktoré nie je súčasťou iného väčšieho celku.

Obrazáreň – súčasť → kaštieľa, → paláca, → hradu, resp. samostatná → stavba. Je to → priestor al. niekoľko priestorov, kde sa uchovávali a vystavujú obrazy a niekedy aj iné umelecké diela. Je situovaná v reprezentačnej časti stavby, niekedy jej funkciu plní vstupná → hala, → galéria, → salón, → sála.

Obrtlík – kovové zariadenie na prichytenie dvoch → okenných kridiel naraz. → Rameno býva prichytené na

- A rameno
- B skrutka
- C prstenec
- D klíncec

→ stojku → klincom al. → skrutkou, okolo ktorej sa otáča. Medzi obrtlíkom a jeho → podložkou, resp. stojkou, býva rúrkovitý → prstenec (takej výšky, ktorá zodpovedá prečnievaniu → rámu kridla nad stojku).

Obruba štítu – spôsob členenia → štítu. Obruba sa tiahne buď pozdĺž celého okraja al. len jeho časti.

Obrubník – 1. súčasť → parkovej cesty, kamenný al. betónový prvok, zvyč. → kváder, slúžiaci na spevnenie jej okrajov. Názov sa používa aj pre celkovú líniu obrúbenia cesty; 2. môže byť súčasťou → náhrobku s → náhrobníkom. Kamenný lem okolo hrobu na cintoríne.

Obruč – časť predmetu, sprav. kruhového al. oválneho pôdorysu, tvorená kovovým, príp. dreveným pásom, → tyčou a pod. Služi na spevňovanie, resp. ako súčasť nosnej konštrukcie.

Obrus – → textília, používaná ako prikrývka predovšetkým na → stolový nábytok. Zhotovovaný z najrôznejších materiálov, z jednoduchých i dekoratívnych látok, ľanových, → bavlnených, → hodvábných i syntetických, z → čipky atď. Má rôzne formy – štvorcový, obdĺžnikový, kruhový, eliptický, polygonálny. Bez výzdoby al. zdobený → výšivkou, čipkou, → aplikáciou atď., s ornamentálnym, rastlinným, zoomorfným i figurálnym dekorom.

Obydlie skalné – zaraďujeme medzi → ľudové stavby, sú to obydlia nemajetných vrstiev, vyhlbené vo vertikálnych stenách hornín. Dispozične s jedným al. viacerými → priestormi, niekedy dodatočne dostavované pred skalnatý masív.

Oceľ – druh → stavebného materiálu, zliatina železa, uhlíka a legujúcich prvkov (zlepšujúcich vlastností kovov). Konštrukčná oceľ je dobre

opracovateľná, intenzívne sa používa od priemyselnej revolúcie.

Ocelobetón – vid' **železobetón**

Oceľoryt – obdoba techniky → medirytu za použitia oceľovej dosky, obvyklá po roku 1820.

Oculus – časť → iónskej hlavice, stredná vypuklá časť zavinutia → volúty.

Očko – → oko malých rozmerov.

Odev mimoliturgický – široký okruh odevných kusov, prikrývkov hlavy a doplnkov, používaných členmi cirkvej hierarchie – laického duchovenstva i rehoľného duchovenstva v cirkvi v.o. i lat.o. mimo liturgických príležitostí (na rozdiel od → liturgického rúcha). V cirkvi r.-kat. zahrňuje hlavne → kleriku al. → talár, → pileolus al. → biret, u rádového duchovenstva najmä → habit a → cingulum. V cirkvi v.o. je to najmä → chiton, → rason, → mandyas, → skufos, → kamelauchion, u vyšších hodnostárov s → epanokamelauchionom.

- A kamelauchion
- B chiton
- C mandyas

Odkvap – spodný okraj (dolné ukončenie) → strešnej roviny (vodorovné, šikmé, zalomené al. zakrivené), na ktoré zvyč. nadväzuje strešný (podstrešný) → žľab. Súčasť → ľudových stavieb, prečnievajúca časť → strechy, predĺžená pred → fasádu, niekedy s → podbitím.

Odkvapnica – časť → okenného krídla, spodná vodorovná časť krídla, zvyčajne drevená al. plechová, ktorá zabraňuje vnikaniu dažďovej vody medzi rám a krídlo.

Odmerka – → nádoba k určovaniu normovaného objemu tekutín a sypkých látok, z → medi, → cínu, pocínovaného plechu či → skla. Sprav. má valcové → telo so → širokým → ústím, niekedy s → pyskom a jedným → uchom. Odmerka sa dá identifikovať zväčša podľa rysky a číselného udania obsahu, ktoré sa môžu nachádzať na vonkajšej strane či zvnútra tela nádoby.

Odpočívadlo – súčasť → parku al. → krajiny, intímny priestor mimo → cestnej siete, často odčlenený kulisou zelene. Môže byť s vyhládkou, vybavený → lavičkami, → altánkom al. → pergolou, často prístupný → šľapákmi.

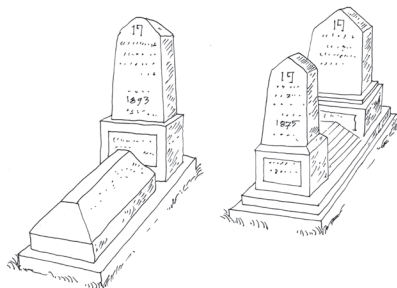
Odpočívareň – súčasť → bazénového a → vaňového kúpeľa, → priestor slúžiaci na odpočívanie po kúpeľi.

Odrazník – vid' **pätník bránový**

Odznamy cirkevných hodností – môžu byť časťou → erbu v cirkevnej heraldike. Umiestnené bývajú na hornom okraji → štítu. Zostava odznakov závisí od hodnosti – arcibiskupi užívali → križ patriarchálny a → barlu biskupskú (u kniežata ešte → kniežaciu korunu a meč), biskupi → latinský križ, mitru a barlu, prelāti mitru a barlu (prelāti bez práva pontifikálií len mitru). Arcibiskupi a biskupi majú barlu obrátenú špirálou

von, opāti a ostatní prelāti špirálou dovnútra.

Ohel – druh → macevy na → židovskom cintoríne, vo forme → tumbi tvarom pripomínajúcej domček so → sedlovou strechou s dvoma vysokými → štítmami. Pozn.: Slovo ohel v preklade znamená stan, označuje sa ním všetko, čo je pod strechou a niekedy sa s ním stretne ako so zaužívaným názvom pre najrôznejšie budovy → ciduk hadin, sirotinec, ale aj → divadlo a pod.

Ohnisko – 1. súčasť → sídliska, príp. priamo → sídliskového al. → hospodársko-výrobného objektu, druh → archeologického nálezu, nízka kamenozemná konštrukcia sprav. kruhového → pôdorysu, obložená → lomovým kameňom, na ktorej sa zakladal otvorený oheň. Niekedy bolo ohnisko zapustené do → jamy, príp. iba do misovitej priehlbiny. V sídliskovom objekte bolo ohnisko umiestňované v strede al. v rohu, príp. v nevelkom výčnelku pôdorysu. Vrstva, na ktorej sa kladol oheň, sa prejavuje ako → estrich. Na → pohrebiskách sa vyskytujú veľké kultové ohniská → žiaroviská; 2. druh → kúreniska s otvoreným ohňom, dnes sa už zriedkavo vyskytuje samostatne, iba pri → sezónnych stavbách, napr. na → podmurovke, obložený kame-

ňom. Býva pripojený k → chlebovej peci v podobe vodorovnej → dosky al. menzovitého útvaru, predstaveného pred pec zo strany → čeľustí pece. V spodnej časti má sprav. → podpiecku, slúžiacu na ukladanie dreva. Horná plocha slúžila na kladenie ohňa.

Ohnisko maľované – v → ľudovej architektúre otvorené → ohnisko → čiernej kuchyne používané na varenie al. už nefunkčné, ktoré je spolu so → stenami okolo neho zdobené ornamentálnou maľbou. Najstarší postup zdobenia bolo omazanie začadených plôch riedkou svetlohnedou hlinkou, do ktorej boli voľným ťahom prsta maľované jednoduché → ornamenty a po uschnutí tak línie čierneho podkladu na pozadí svetlohnej plochy vytvorili vzor. Novší spôsob zdobenia súvisel s ústupom používania otvoreného ohniska a priestor okolo neho sa maľoval štetcom bohatšími farebnými ornamentmi na bielu stenu natretú → vápnom (rozšírené na západnom Slovensku).

Ohrada – 1. líniová stavba, vymedzujúca a chrániaca určité priestranstvo, → parcelu, → areál a pod. Druhmi ohrady sú → plot a → ohradový múr. Zrubový plot a ohradový múr mali často → striešku, pokrytú → šindľom al. → slamou; 2. súčasť → neopevneného sídliska, → pohrebiska, príp. iba niektorej ich časti (napr. → dvorec v rámci → sídliska, skupinu → hrobov v rámci → pohrebiska, al. → mohyly), druh → archeologického nálezu. Vybudovaná bola sprav. kombináciou rôznych → stavebných materiálov a → konštrukcií (napr. kamenný → múr s drevenou nadstavbou, tehlový múr s drevenou nadstavbou, nízky kamenný múr z → muriva nasucho kladeného, nadstavaný doskami,

→ koly s → vypletanou konštrukciou, príp. radom kolov). Ohrada mohla byť vytvorená aj nižším zemným → násypom na vrchole s drevenou konštrukciou (napr. → palisádou). Niekedy ohradu dopĺňal al. nahrádzal → žľab.

Ohrádka kvetináčová – → mriežková konštrukcia, umiestňovaná na → parapet → okna z exteriérovej strany.

Ochodza – 1. druh → horizontálnej komunikácie, umiestnenej na vnútornej strane hornej časti → hradbového múru, → veže, → bašty a pod. Umožňovala prístup k → predprsi. Pri dostatočne širokom múre bola predprseň vybudovaná na → korune múru, inokedy bola drevená podlaha vysadená pozdĺž múru na drevených al. kamenných → konzolách. Sme-rom do opevneného priestoru bola chránená → zábradlím, niekedy aj → strieškou; 2. druh → horizontálnej komunikácie → hradbového múru, → obytnéj, → útočistej, → nárožnej a → bránovej veže, → hradného paláca a pod., umiestnená na ich → líci, resp. → fasáde. Druhom ochodze je → podsebitie.

Okenica – drevená al. kovová doska, chrániaca → okno buď z vnútornej strany (drevené) al. z vonkajšej (kovové, drevené) vplyvom počasia, vlamaním, pred požiarom. Okenice môžu byť jedno- al. dvojkriдловé zavesené na → pántoch a zatvárajú sa zväčša → zástrčkami, prípadne zasúvaním do drevených drážok. Môžu byť spevnené → pásovou výstužou, pokiaľ sú okenice z plechu al. → plátov, drevené majú → rámy a → výplne. Vnútorne okenice môžu byť skladacie, pričom otvorené a zložené majú šírku ako hĺbka ostenia a jednotlivé časti sú spájané → kľbovými pántmi.

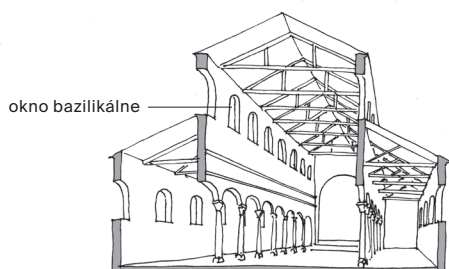
Okenica žalúziová – typ okenice, zložená z veľkého počtu drevených horizontálnych listov, zabudovaných do rámu krídla tak, že sa môžu buď otvárať otočením spoločným ovládaním, al. sú zabudované pevne v určitom uhle. Otvory medzi listami umožňujú trvalé vetranie a čiastočné osvetlenie.

Okno – súčasť stavby, osvetľovacia, vetracia a výhľadový otvor s okennou výplňou. Okenný otvor býva vymedzený bočným ostiením, horným nadpražím a dolu parapetom. Vnútorný povrch stavebného otvoru okna sa nazýva špaleta. V mieste vsadenia výplne môže byť otvor spevnený kamennou al. šambránou al. zvýraznený bosážou, klenákmi, edikulou, hrana otvoru môže mať fazetu a pod. Z exteriérovej strany môže byť okno vymedzené zdola podokennou a zhora nadokennou rímou, resp. frontónom, suprafenestrou, príp. vimper-

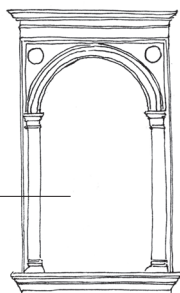
gom. Okno môže mať v hornej časti otvoru kružbu, niekedy nesenú vertikálnymi prútmi, členiacimi otvor. Druhmi okna sú bazilikálne, dvojité, dvojkrídlové, francúzske, jednoduché, kazulové, kruhové, lomené, polkruhové, pravouhlé, segmentové, strešné, štrbinové, termálne, ústupkové, vyložené, záclonové, združené, zdvojené, pásové okno. Podľa spôsobu otvárania krídel môže byť okno otočné al. kyvné, posuvné, sklápacie, vyklápacie, spúšťacie, vyťahovacie.

Okno bazilikálne – druh okna umiestneného v obvodovom múre → hlavnej lode baziliky, nad pultovými strechami bočných lodí.

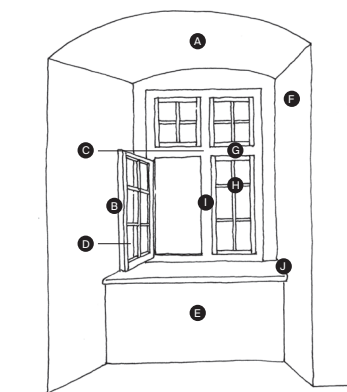
Okno bramantovské – druh polkruhového okna s archivolťou, nesenou po stranách stĺpmi al. polstĺpmi,

okno bazilikálne

okno bramantovské

A základok	F ostenie
B okenné krídlo	G priečník
C okenný kríž	H priečla
D sklená výplň	I stojka okennej výplne
E parapet	J sedacia doska

na fasáde orámované obdĺžnikovou profiláciou a zakončené zdola podokennou rímou, zhora kladím. V horných kútoch sú cvikle, často s vloženým kruhovým motívom.

Okno dvojité – druh okna s dvoma samostatnými, od seba odsadenými vrstvami okennej výplne, preto rozlišujeme vonkajšie a vnútorné okno. Medzi vnútorné a vonkajšie okno sa môže vložiť obloženie ostenia. Ak sa dvojité okno vyhotovilo naraz, býva spojené do skrine okennej, ktorá sa potom celá vkladá do vymurovaného okenného otvoru. Dvojité okno má lepšie izolačné vlastnosti, bežné je až od baroka (18. stor.). Okenné krídla sa môžu otvárať buď všetky dovnútra, vtedy sa na istenie vonkajšieho okna často používa záskočka. Ak sa otvárajú smerom von, bývajú istené háčikom. (hovor. špaletové, kastlíkové al. kastlové okná)

Okno dvojkrídlové – druh okna s dvoma okennými krídlami, umiestnenými v jednej línii.

Okno dvojsové – druh združeného okna s dvoma okennými otvormi, oddelenými stĺpom al. pilierikom. V hornej časti môže byť zakončené arbelosom. (syn. bifórium)

Okno francúzske – druh okna, ktoré siaha až k podlahe al. končí tesne nad ňou. Ak je okno na vyššom podlaží, na mieste, kde býva parapet, je zvonku mreža.

Okno iluzívne – reliéfne al. druh iluzívnej maľby, napodobnenie okna na dotvorenie pravidelného rytmu fasády. V slepom výklenku sa maľovala okenná výplň, príp. aj postavy, ilúziu podporovalo vypracovanie výplne a iných prvkov (kvetináč, žalúzia) v omietke, žalúzie al. okenné krídla mohli byť aj z dreva.

Okno jednoduché – druh okna s jednou vrstvou okennej výplne.

Okno kazulové – druh okna s obrysom otvoru a jeho rámovania, podobajúcim sa na kazulu (t.j. po celom obvode rôzne vykrajovaný, niekedy v strede zúžený).

Okno kolesové – druh okna v tvare kruhu, členeného lúčovito usporiadanými kamennými prútmi.

Okno krausové – druh okna, patentové okná z oceľových profilov vyrábané bratislavskou firmou Kraus v 20. – 30. rokoch 20. stor., okná s novým spôsobom otvárania krídel v subtilných rámoch sa vďaka voľiacim listom harmonikovo skladali k bočnej strane a zaberali tým menej miesta v interiéri. Novinkou boli aj vetracie štrbiny v ráme, regulovateľné posuvnými mriežkami, ktoré zabezpečili výmenu vzduchu pri zatvorení okna. Okná s patentovým otváraním boli používané na funkcionalistických a puristických stavbách.

Okno kruhové – druh okna v tvare kruhu. Druhom kruhového okna je kolesové okno, rozetové okno a volské oko.

Okno kyvné – druh okna, ktorého okenné krídlo sa otáča okolo strednej horizontálnej osi. Do rámu je upevnené čapmi.

Okno lancetové – druh lomeného okna, členeného viacerými vsadenými úzkymi vysokými oknami s lomenými oblúkmi.

Okno lomené – druh okna s nadpražím v tvare lomeného oblúka. Druhom lomeného okna je lancetové okno.

Okno luxferové – okno zo sklenených tvaroviek, neotvárateľné okno vyplnené sklenenými tvarovkami z číreho al. farebného skla, tvarovky boli spo-

čiatku vaňovitého, bankovitého al. polygonálneho tvaru, neskôr sprav. ploché, štvorcové al. obdĺžnikové. Pozri → sklo luxferové.

Okno otočné – druh → okna, ktorého → okenné krídlo sa otáča okolo strednej vertikálnej osi. Do rámu je upevnené → čapmi.

Okno pásové – druh → okna presklievajúceho → fasádu v priebežných pásoch. Výrazový prostriedok funkcionalizmu zavedený po aplikovaní nových konštrukčných železobetónových systémov a oceľových skeletov, ktoré oslobodili → dispozíciu jednotlivých podlaží a umožnili tak voľné usporiadanie fasád s výrazným horizontálnym členením. Prináša lepšie presvetlenie → interiéru a kontakt s vonkajším prostredím.

Okno polkruhovité – druh → okna s → nadpražím v tvare → poloblúka. Porovnaj → termálne okno.

Okno posuvné – druh → okna, ktorého → okenná výplň sa skladá z dvoch → okenných krídel umiestnených vedľa seba, z ktorých jedno sa otvára

horizontálnym potiahnutím do drážky, paralelnej s pevným vedľajším krídlom. Podľa smeru posúvania krídel môže byť → okno vyťahovacie al. → okno spúšťacie.

Okno pravouhlé – druh → okna s pravouhlým okenným otvorom.

Okno rozetové – druh → kruhového okna s → kružbou v tvare → rozety. (hovor. rozeta)

Okno segmentové – druh → okna s → nadpražím v tvare → segmentového oblúka.

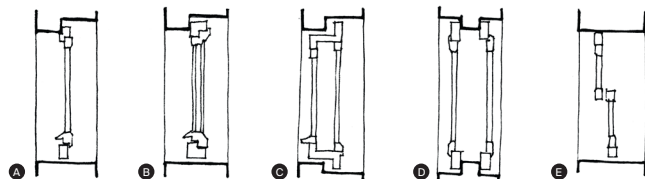
Okno skladacie – druh → okna, ktorého → okenná výplň sa skladá z viacerých → okenných krídel umiestnených vedľa seba, ktoré sú vzájomne spojené → kĺbovými pántmi.

Okno sklápacie – druh → okna, ktorého → krídlo sa sklápa okolo spodnej horizontálnej osi, sprav. smerom do interiéru. Krídlo môže byť opatrené mechanizmom, ktorý zabráni, aby sa sklopilo celkom. (syn. sklopné)

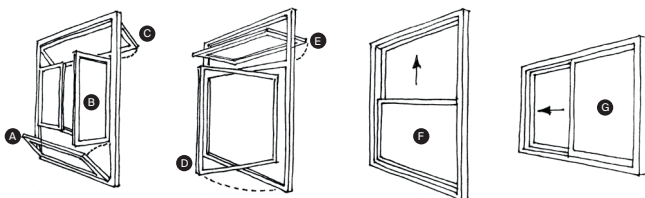
Okno skriňové – druh → dvojitého okna s → doskovým obložením → ostenia, obloženie je vytvorené

Okno

- A jednoduché
- B zdvojené
- C skriňové
- D dvojité
- E posuvné

- A vyklápacie krídlo
- B otváracie krídlo
- C sklápacie krídlo
- D otočné krídlo
- E kyvné krídlo
- F okno vyťahovacie
- G posuvné okno

naraz s → okennými krídlami a ako celok vložené do okenného → stavebného otvoru. Porovnaj → skriňa okenná. (hovor. kastlíkové, kastľové, špaletové)

Okno spúšťacie – druh → posuvného okna, ktorého → okenná výplň sa skladá z dvoch → okenných krídel umiestnených nad sebou, z ktorých jedno (sprav. horné) sa otvára stiahnutím dole do drážky, paralelnej s pevným dolným krídlom.

Okno stavebné – dočasná stavebná → konštrukcia, ktorá slúži na prekrytie a ochranu → stavebného otvoru pri demontáži → okenných krídel za účelom ich opravy al. obnovy. Vyhotovuje sa ako → rámová konštrukcia z drevených hranolov (pri väčších rozmeroch aj so stredovým križom) zakrytá pevnou igelitovou fóliou.

Okno strešné – druh → okna členiaceho plochu → strechy, so zhodným sklonom ako strecha.

Okno štrbinové – druh → okna pripomínajúceho pomerom veľkej výšky k malej šírke štrbinu, používané najmä z obranných, resp. technických dôvodov.

Okno štvorosové – druh → združené okna so štyrmi okennými otvormi, oddelenými tromi → stĺpmi al. → pilierikmi.

Okno termálne – druh → okna v tvare polkruhu, hore s poloblúkovým → nadpražím, často členený murovanými → stojkami (al. len vo výplni) na tri podobne široké časti.

Okno trojosové – druh → združeného okna s tromi okennými otvormi, oddelenými dvoma → stĺpmi al. → pilierikmi. Druhom trojosového okna je → vignolovské okno.

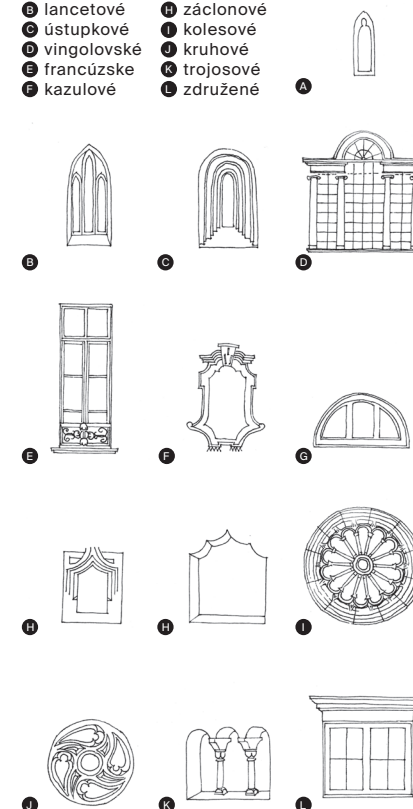
Okno ústupkové – druh → okna s → ústupkovým ostentím a → archivoltou.

Okno vignolovské – druh → trojosového okna, kedy šírka dvoch bočných otvorov je približnou polovicou šírky stredného otvoru. Klasické vignolovské okno má nad bočnými otvormi → kladie a nad stredným poloblúk s → archivoltou, často sa tento tvar zjednodušuje len na zachovanie pomeru širok otvorov.

Okno vnútorné – okenná výplň → dvojitého okna, ktorá má funkciu najmä tepelno-izolačnú. → Okenné krídlo býva dovnútra otvárateľné.

Okno

- A lomené
- B lancetové
- C ústupkové
- D vignolovské
- E francúzske
- F kazulové
- G termálne
- H záclonové
- I kolesové
- J kruhové
- K trojosové
- L združené

Okno vonkajšie – okenná výplň → dvojitého okna, na ktorú bezprostredne doliehajú poveternostné vplyvy. → Okenné krídlo môže byť von aj dovnútra otvárateľné.

Okno vyklápacie – druh → okna, ktorého → krídlo sa otvára okolo hornej horizontálnej osi, sprava smerom von. Krídlo môže byť opatrené mechanizmom, ktorý zabráni zatvoreniu okna. (*syn. výklopné*)

Okno vyložené – druh → okna umožňujúceho výhľad na → ulicu ako z → arkiera tým, že predstupuje pred → fasádu → stavby. Môže mať segmentový al. obdĺžnikový → pôdorys, vtedy sa konštrukcia podobná → skriní, na ktorej aj → bočnice môžu mať → okenné krídla. Vyložené okno môže byť nesené → konzolami a zakončené → štítom. Uplatňuje sa najč. okolo polovice 19. stor.

Okno výsuvné – druh → okna posuvného, ktorého → okenná výplň sa skladá z dvoch → okenných krídel umiestnených nad sebou, z ktorých jedno (sprav. dolné) sa otvára vytiahnutím nahor do drážky, paralelnej s pevným horným krídlom. (*syn. vytahovacie*)

Okno záclonové – druh → okna s → nadpražím v tvare → záclonového oblúka.

Okno združené – druh → okna s dvoma a viacerými okennými otvormi, oddelenými → stĺpom al. → pilierikom, spojenými v jeden architektonický celok. Rozoznávame → dvojsové → trojosové, → štvorosové okno atď.

Okno zdvojené – druh → okna s dvoma vrstvami pevne spojených → okenných krídel zavesenými na spoločnom → pánte, pričom krídla sú k sebe priťahnuté → skrutkami a otvárajú sa súčasne. Používané sprav. od 2. pol. 20. stor.

Okno zvukové – vid' otvor zvukový

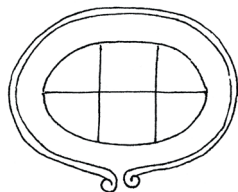
Oko – kovový, obyč. polkruhový, kruhový al. štvorcový útvar, slúžiaci na zavesovanie al. prevlečenie, zasunutie al. na manipuláciu s predmetom. Konce oka sú buď zahnuté, aby sa dali pripevniť na podklad → klincom al. → skrutkou, al. oko prechádza do → trňa, ukončeného hrotom, ktorý sa do podkladu zapúšťa, resp. je to → dvojramenná skoba so zapustenými → upevňovacími ramenami, al. je oko vykuté priamo zo základu.

Oko kľúčové – zaužívaný názov pre časť → kľúča, ktorá slúži ako → držadlo, môže mať rôzny tvar (kruhový, oválny, kosoštvorcový a pod.).

Okopník – vid' pätník bránový

Okraj taniera – rôzne široký lem → dna → taniera, niekedy plynule prechádzajúci z dna, niekedy je od neho oddelený hranou.

Oko volské – 1. druh → kruhového al. eliptického → okna, umiestneného najč. nad → vstupom (vo funkcii → svetlíka), na → tambure; 2. druh → vikiera, kedy → krytina je cez kruhový al. eliptický otvor prevedená pozvoľným oblúkom.

Oko zámkové – častá súčasť → krabicového zámku. Tvorené je sprav. → dvojramennou skobou, zapustenou upevňovacími ramenami do → zárubne, resp. iného podkladu. Do oka sa vsúva → zámková závorka a na hornej časti býva → zarážka zámkového oka,

slúžiaca na zachytenie → kľúčového jazýčka.

Okridlie – súčasť → štítu → ľudovej stavby, doskové krytie presahujúcich bočných častí → strechy s rôzne vykrajovaným obrysom.

Oksok cintorínsky – súčasť → obecného cintorína, vyhradená jednotlivým cirkvám (→ rímskokatolícky, → evanjelický, → gréckokatolícky, → kalvínsky, → pravoslávny a pod.), reholiam (→ rehoľný), príp. ako → vojenský oksok.

Okrútk – časť → strechy, nárožie → šindľovej strechy.

Olejáreň – 1. druh → hospodárskej stavby, sprav. obdĺžniková stavba jednoduchého → pôdorysu, zrubová al. murovaná, v ktorej sa z rastlinných semien (ľan konope, slnečnica) vyrábala olej. Stála v rámci usadlosti al. na okraji → sídla. Zariadenie → dielne tvoril masívny → lis, pražiaci → pec, nožné stupy na drvenie semien, náradie a nádoby. Ak bola olejáreň súčasťou vodného mlyna, stupy poháňalo vodné koleso. Olejáreň nazývali aj → záboj; 2. súčasť → depa železničnej stanice, → miestnosť v → budove depa al. samostatná budova, slúžiaca na skladovanie a výdaj masti na masťenie rušňov. Budova je zvyčajne prízemná, podpiwničená, v podzemí sú sprav. olejové zásobníky. → Technologické zariadenie olejárne sa skladá z nádrží, čerpadiel na ručný pohon al. elektrický pohon a výdajných stojanov s odmerným ukazovateľom.

Olejomaľba – technika → maľby, známa už v antike. Používa → pigmenty spájané vysychavými olejmi, najmä ľanovým, makovým, orechovým. Výhodná je najmä pomalou vysychavosťou, umožňujúcou maľovať mokrym do mokrého a dosahovať tak plynulé

prechody a vrstvenia maľby. Ako podložky možno použiť temer všetky materiály, ale najmä → plátno, → drevo, ale i → kov, → lepenky, → kameň. Podložky musia byť upravené podkladom (glejovokriedový, olejový, disperzný a pod.). Pre → lazúrne vrstvy a efekty užíva olejomaľba tzv. médiá, pre vytvorenie pevnejších a rýchlejšie schnúcich olejových filmov (napr. olejovoživícové, príp. voskové, voskovoživícové). V technike olejomaľby poznáme tri základné spôsoby: 1. klasická vrstevnatá výstavba, 2. technika "alla prima" v tenkej vrstve a 3. pastózna al. špachtľová technika.

Oliva – zariadenie na zatváranie → okenného krídla. Pootočením dvojramennej → kľučky o 180 stupňov sa pomocou prevodného mechanizmu (zadlabaného v → ráme okenného krídla) vysunú z hornej a dolnej časti boku rámu dva → jazýčky, určené na zafixovanie v → štrbinách → zárubne al. → stojky.

Olovo – belavosivý → kov, lesklý, ľahko tavitelný, ohybný, kujný, mäkký.

Oltár – všeobecne sakrálny obetný stôl. V kresťanských → kostoloch sa na ňom slúži časť sv. omše – bohoslužba obete. V cirkvi lat.o. sú dva základné typy oltárov: → oltár pevný a → oltár prenosný; podľa významu a funkcie v objekte: → oltár hlavný a → oltár bočný. Vlastný oltár tvorí oltárna doska (→ menza) na podstavci (→ stipes). K oltáru náležia i oltárne stupne, pretože obetné miesto má byť vždy vyvýšené. Čelnú stranu stipes väčšinou kryje ozdobný kryt, → antependium. Od doby románskej sa na menzu stavia → retabulum, ozdobná doska, spočiatku kamenná, postupne prevažne drevená, s → maľbou al. → reliéfom, neskôr i so → sochami. Retabulum sa

postupne stávalo členitejším a zložitejším a vyvinula sa z neho → oltárna skriňa s → krídlami (najmä v gotike na → podstavci → predele), čím vznikol typ → retabulového oltára. Od renesancie sa retabulum stáva samostatnou zložkou, oddelenou od vlastného oltára, ktorý dostáva ďalšiu zložku, → svätostánok. Z oltárneho retabula sa postupne vyvíja oltárna architektúra so → stĺpmi, → pilastrami, → rímsami, → tympanónmi atď. a s bohatou figurálnou a dekoratívnou zložkou, v strede s ústredným → oltárnym obrazom, resp. s reliéfom al. voľnou sochou či → súsoším. Ako iný typ, umiestňovaný hlavne voľne v priestore, sa vyvinul → oltár cibóriový. Od 19. stor. a najmä v 20. stor. sa oltár znovu stáva len jednoduchým stolom v priestore → svätyne, bez retabula a ďalších nadstavieb, voľne prístupný zo všetkých strán. V cirkvi v.o. je oltárom vo svätyňi → prestol s → ikonou a → kivotom. V ev.a.v. kostoloch sa od 16. stor. vyskytujú → oltáre kazateľnicové. V ev. ref. kostoloch je to jednoduchý → stôl Pána.

Po II. vatikánskom koncile (1962–1965), ktorý definoval súčasnú podobu katolíckej liturgie vrátane interiérového vybavenia kostola, vystala požiadavka na nové riešenie oltára. Tento má byť koncipovaný ako voľne stojaci oltár, ktorý je možno obísť a celebrowať tak na ňom omšu smerom k spoločenstvu veriacich (versus populum) a súčasne ho smerom k nemu posunúť („Hlavný oltár treba postaviť oddelene od steny, aby ho bolo možné ľahko obchádzať a aby sa mohla na ňom bohoslužba konať tvárou k ľudu, a je potrebné tak urobiť všade, kde je to možné. Oltár však nech je na takom mieste, aby bol skutočne stredom,

na ktorý sa upútava pozornosť celého zhromaždenia. ...“, *Všeobecné smernice Rímskeho misála, Missale Romanum, editio typica tertia*, 2002, čl. 299.)

Uvedená adaptácia súvisela s koncilovou liturgickou reformou a jej konceptom aktívneho zapojenia zhromaždeného ľudu do liturgie, chápanej ako spoločná oslava Boha, na ktorej rovnocenne participujú všetci zhromaždení.

V prípade existencie staršieho, výtvare hodnotného oltára bola uvedená požiadavka modifikovaná tak, že sa pred pôvodný oltár postavil oltár

Oltár stĺpový

A nadstavec oltárny	E menza
B oltárna architektúra	F stipes
C obraz oltárny	G stupne oltárne
D svätostánok	

nový, vyhovujúci stanoveným kritériám („... Ak však v už postavených kostoloch je starý oltár umiestnený tak, že ťažko umožňuje účasť ľudu a nemožno ho ani preniesť bez ujmy umeleckej hodnoty, nech sa postaví iný pevný umelecky zhotovený oltár, ktorý treba posvätiť. Nech sa posvätné slávenia konajú na ňom. ...“, VSRM, čl. 303.)

VSRM súčasne stanovujú požiadavky na formálne stvárnenie nového oltára, ktorý je poňatý ako stôl eucharistickej hostiny, stôl Pána (mensa Domini), okolo ktorého je zhromaždené spoločenstvo. V tomto zmysle tvarovo vychádza zo stola (mensa, ktorú nesú stĺpy, resp. podstavec).

Vzhľadom na centralistické postavenie hlavného oltára, ktorý sa v pokoncilovej liturgickej praxi stáva stredobodom liturgie a na ktorý sa má upriamiť celá pozornosť zhromaždeného spoločenstva, bočné oltáre strácajú pôvodnú liturgickú funkciu.

Oltár bočný – označenie pre ostatné pevné oltáre v → r.-kat. kostole, okrem → hlavného oltára. Umiestnené v hlavnej a bočných → lodiach, v → kaplnkách a ďalších priestoroch kostola, počet ani zasvätenie nie sú predpísané.

Oltár cibóriový – postavený voľne v priestore → kostola lat.o., obyčajne v križení → lodi al. v strede centrálného priestoru, prístupný zo všetkých strán. Tvorí ho obetný stôl, t.j. → stipes s → menzou, nad ktorým je pevný → baldachýn (→ cibórium), dekoratívny, nesený na štyroch → stĺpoch. (syn. baldachýnový)

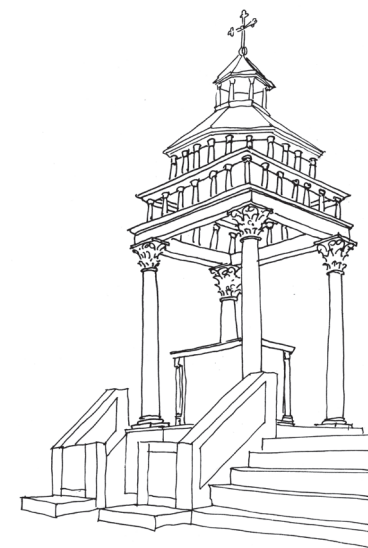
Oltár hlavný – ústredný obetný stôl v sakrálnom objekte, na ktorom sa vykonáva obetná časť sv. omše. Má svoje pevné miesto vo → svätyňi al. zriedkavejšie pred ňou, príp. v križení → lodi.

Obyčajne najväčší a najvýpravnejší, zasvätený rovnako ako → kostol.

Oltár kazateľnicový – od 16. stor. v protestantských → kostoloch, tvorí ho vlastný oltár, ku ktorému je väčš. namiesto → retabula pripojená → kazateľnica, s ktorou tvorí jeden celok.

Oltár pevný – v cirkvi lat.o., neprenosný, jeho → stipes s → menzou je pevne zabudovaný v objekte, obyč. na vyvýšenom mieste. Pôv. len 1 oltár, umiestnený vo → svätyňi al. pred ňou, ako → hlavný oltár. Neskôr i ďalšie → bočné oltáre, v → lodiach a → kaplnkách → kostola.

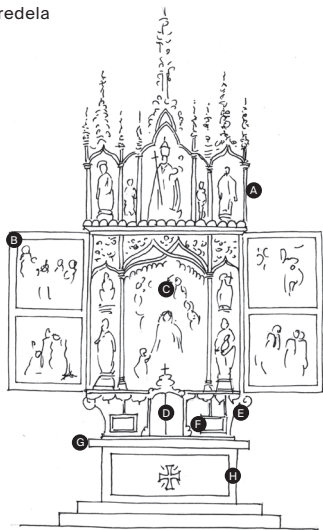
Oltár prenosný – popri → pevnom oltári druhý základný typ v cirkvi lat.o. Tvorí ho obyčajne len → menza so → schránkou s ostatkami svätých (sepulchrum) al. je to malý oltárik (napr. cestovný, domáci) so skladacím → retabulom. Z tohto typu sa vyvinuli bočné oltáre. (syn. portatív)

oltár cibóriový

Oltár retabulový – charakteristický od románskej doby po renesanciu, má na → menze postavené al. za obojstranným stolom umiestnené → retabulum, t.j. dekoratívnu nadstavbu rôznej formy, najč. vo forme → oltárnej skrine s krídlami. (syn. *oltár skriňový, krídlový*)

- A nadstavec oltárny
- B oltárne krídlo
- C skriňa oltárna
- D svätostánok
- E predela
- F kánon. tabuľky
- G menza
- H stipes s antependiom

Omáčník – → nádoba na omáčku, zvyč. porcelánová, väčš. pozdĺžneho tvaru, s → uchom a → pyskom, niekedy na pevne pripojenom → tanieri. Tvorí súčasť → jedálenskej súpravy.

Omiетка – druh → povrchovej úpravy → staveb, ktorá ich chráni proti mechanickému poškodeniu, poveternostným vplyvom, ako tepelná izolácia a pod. Omiетка sa robí z → malty. Podľa funkcie a štruktúry rozoznávame → jadrovú a → štukovú omietku, špecifickými druhmi štukovej omietky sú → arriccio a → intonako. Podľa komponentov rozoznávame dva zák-

ladné druhy – → vápennú a → sadrovú omietku, ktoré tvoria podľa pridaného komponentu ďalšie druhy, hlavnými sú vápennosadrová a vápennoce-mentová omiетка. Existujú však rôzne kombinácie omietok. Podľa veľkosti zŕn → plnivá rozoznávame omietku hrubozrnnú (zrno > 6 mm), ostrú (2–6 mm), strednú (0,5–2 mm), jemnú (0,2–0,5 mm) a → štukovú (< 0,2 mm). Omiетка sa povrchovo upravuje → pačokom al. → malbou. Môže sa na nej prejavíť negatívny odtlačok → debnenia, príp. mechanické konečné úpravy povrchu (napr. lyžicou).

Omiетка brizolitová – druh tvrdej jedno al. dvojvrstvovej → omietky používanej od zač. 20. stor. najč. na vonkajšie → fasády. Je vápenatá s vysokým podielom cementu, nanáša sa na zdrsnený podklad z → jadrovej omietky. Typický povrch je rovný, hrubý, s malými priehlbínami a s drobnými lesklými kúskami sludy, ktorá jej dodáva špecifické optické vlastnosti. Na brizolit sa nenáša žiadna ďalšia vrstva. Rozšírená bola hlavne v medzivojnovom období a následne v 70. a 80. rokoch 20. stor.

Omiетка jadrová – druh → vápennej omietky, spodná vrstva viacvrstvovej omietky, niekedy hrubozrnná, zvyč. so zrncom od 0,1–6 mm, môže byť pridaná tehlová al. škrídlá drt, resp. iné → plnivo. Jej povrch sa nevyhládza, hrúbka býva väčšia ako pri ďalších vrstvách omietky, sprav. viac ako 10 mm. Druhom jadrovej omietky je → arriccio.

Omiетка sadrová – druh → omietky z brúsenej al. leštenej sadry al. zo sadrovápennej → malty s pridaním glejovej vody.

Omiетка štuková – najjemnejší druh → vápennej omietky s pieskovým

→ plnivom s veľkosťou zŕn do 0,2 mm. Niekedy sa do nej pridáva aj mramorová múčka. Sprav. sa nanáša ako druhá vrstva viacvrstvovej omietky na → jadrovú omietku. Jej povrch sa vyhládza, hrúbka býva okolo 5 mm. Môže byť nahodená na dvakrát. Druhom štukovej omietky je → intonako.

Omiетка vápenná – druh → omietky z vápennej → malty, zmes preosiateho piesku (najväčšie zrno veľkosti tretiny hrúbky omietky) s haseným vápnom. Druhmi vápennej omietky sú → štuková a → jadrová omiетка.

Omophorion – účasť → liturgického rúcha a jedna z → biskupských insígnií v cirkvi v.o. Je to cca 350 cm dlhý a 25 cm široký → hodvábný pás, zdobený veľkými → krížmi. Pri obliekaní sa okolo tela niekoľkokrát obtočí tak, že jeden koniec spadá cez hrudník, druhý cez chrbát. Okrem uvedeného veľkého omophorionu existuje aj malý, ktorý používa biskup pri menej slávnostných úkonoch a príležitostiach. V r.-kat. cirkvi mu približne zodpovedá → pallium. (syn. *omofor*)

Operadlo – horná zadná (pri → leňoške aj bočná) časť → sedacieho nábytku, určená na opretie chrbta, niekedy tvorená masívnou doskou, inokedy → operadlovým rámom s → výplňou, často s → čalúnením al. → priečlami.

Opevnenie – súčasť → sídliska, → mesta, → hradu, → hrádka, → kláštora, → kaštieľa, → cintorína al. iného funkčného celku, obranný systém budovaný na jeho ochranu, príp. ako samostatná → pevnosť. Základným prvkom opevnenia je jeden al. viacej lineárnych okruhov → hradieb. Hradba býva obkolesená → priekopou, pred ktorou môže byť ďalší okruh hradby (→ val, → berma). Systém hradba – priekopa sa môže

viackrát zopakovať. Hradbu dopĺňajú ďalšie obranné prvky, stavebne spojené s hradbami (→ bašty, → bránové a → delové veže, → predbránia → bastióny), al. samostatné prvky ako súčasť priekopy, príp. pred priekopou (→ ravelín, → rohy a pod.) Opevnenie môže posilňovať → predsunuté opevnenie. Ako súčasť → opevneného sídliska, príp. jeho časti (napr. → akropola, → dvorec), → rondelu al. → vojenského tábora ide o druh → archeologického nálezu. V starších obdobiach praveku pozostávalo z → priekopy, → valu, vytvoreného → násypom, a → palisády, použitých v rôznych kombináciách a počte (niekoľko → priekop, → valov, → palisád). Postupným zdokonalením opevňovacej techniky val obmurovali kamenným → plášťom, príp. plášťom dreveným (čím vznikla → drevená hradba). Líniovým systémom opevnenia hraníc nezvyčajnej dĺžky je → Limes Romanus a → obranná línia.

Opevnenie bastiónové – druh → opevnenia, umožňujúceho delostreleckú obranu, dôraz je preto kladený na horizontalitu → stavieb. Jednotlivé prvky opevnenia sa budujú ako mohutný pôdorysne rozsiahly → násyp al. → drevozemná konštrukcia, zvyč. s murovaným → plášťom jedno- al. obojstranným a → kordónom. Prvkami bastiónového opevnenia sa posilňovali staršie opevnenia, napr. staršie bašty sa prestavovali na → bastióny, príp. sa pribudovali úseky opevnenia, väčšinou pred líniou staršieho opevnenia (napr. → kurtiny, → bolverky, → delové bašty, → delové veže, → batérie a pod.), príp. sa budovali samostatné prvky (→ ravelín, → kliešte, → rohy, → kornišon, → kontragarda). Bastiónové opevnenie vznikalo ako samostatná → bastiónová pevnosť, príp.

opevnenie mesta, kde lineárne okruhy tvorili → kurtiny s → bastiónmi, príp. → redanmi, → priekopou a → krytou cestou, pred ktorou je → glacis. Tieto 3 okruhy dopĺňali samostatné prvky: → retranchement na nádvorí bastiónu, ravelín a kliešte pred kurtinami, rohy pred → bránou, kornišon a kontragarda pred bastiónmi. → Vstup do pevnosti zaistovala → brána a → poterny.

Opevnenie hradu – súčasť → hradu, jeho → hradného jadra, resp. → predhradi. Základným prvkom je → hradbový múr, niekedy vo forme → plášťového múru, niekedy s predstavaným → parkánovým múrom. Múr dopĺňajú → bašty, → podsebitie. → Brány, zvyč. vo forme → bránovej veže, bývajú uzatvárateľné → padacou mrežou; vstup do nich zaistuje → padací most cez → priekopu, obkolesujúci hradbový múr. Niekedy bránu chráni → predbránia al. → vlčia jama. Na vonkajšej strane priekopy sa niekedy budoval → val, → palisády, al. ich kombinácia. Opevnenie môže dopĺňať → predsunuté

opevnenie. Mnohé stavby, situované vnútri opevnenia, sú schopné samostatnej obrany (→ obytná veža, blokové → paláce s → nárožnými vežami, → útočištná veža). Opevnenie hradu sa posilňovalo prvkami → bastiónového opevnenia.

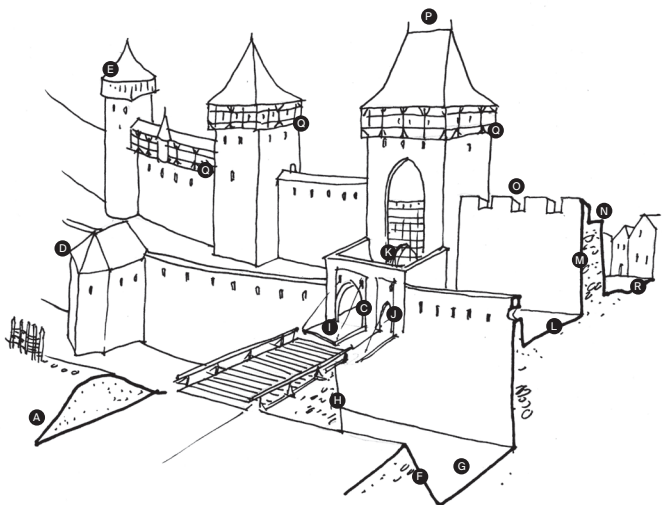
Opevnenie mestské – súčasť → mesta.

Od → opevnenia hradu sa líši tým, že hradbový múr mal dve al. viaceré → brány, nadväzujúce na významné komunikácie, a → bránky; vždy bol chránený → priekopou. Pozdĺž múru zo strany → mesta často prebiehala → hradbová ulička. Neskôr sa opevnenie dopĺňalo o jednotlivé prvky al. úseky → bastiónového opevnenia al. sa budovalo ako komplexný systém bastiónového opevnenia, s jeho jednotlivými okruhmi.

Opevnenie predsunuté – samostatná → stavba, najč. → strážna veža al. → delostrelecká plošina chránená → valom, príp. → pevnôstka, dopĺňujúca → opevnenie hradu, → pevnosti,

Opevnenie mestské

- A val
- B plot poľský
- C brána
- D bašta parkánová
- E bašta
- F múr priekopový
- G priekopa
- H pilier mostový
- I most padací
- J bránka
- K predbránia
- L parkán
- M múr hradbový
- N ochodza
- O cimburie
- P veža bránová
- Q podsebitie
- R ulička hradbová

→ mestské opevnenie a pod. a situované v ich blízkosti.

Opierka bočná – súčasť → operadla → kresla – ušiaku, slúžiaca na opretie hlavy, čalúnené operadielka po bokoch hornej časti operadla, pripojené k nemu v uhle o niečo väčšom ako 90 stupňov.

Oppidum – druh → archeologického areálu, druh → hradiska, budovaného v dobe laténskej. Charakteristickým znakom jeho → opevnenia bola na rozdiel od hradiska kamenná → hradba.

Opuka – druh stredne tvrdého → kameňa, vrstevnatá hornina, jemnozrnná usadenina → vápenca s prímiesou piesku a s ihlicami kremitých húb, žltavej až šedej farby. Opuka je ľahko opracovateľná, dá sa brúsiť aj leštiť.

Oranžéria – súčasť → záhrady al. → parku; 1. terasy, na ktorých boli pestované pomarančovníky, príp. citrónovníky, vavríny a pod., ktoré boli chránené v zimnom období na mieste vybudovanými dočasnými rozoberateľnými → konštrukciami al. → stavbami nerozoberateľnej drevenej, murovanej al. kombinovanej → stavebnej konštrukcie; 2. solitérne stavby al. → krídlo → kaštieľa s veľkými → oknami al. rozsiahlym presklením, slúžiace k uchovávaniu rastlín v zimnom období a zároveň na poučenie návštevníkov, v letnom období aj na konanie spoločenských akcií; často kompozičná a pohľadová → dominanta časti parku al. záhrady; konštrukčne jednoduchšie boli súčasťou záhradníckeho zámečia väčšiny parkov a záhrad; interier vykurovaný → kachľami, kanálovými systémami, → dymovodmi; reguláciu teploty interiéru zabezpečovali, rákosové al. lamelové → rolety, → dosky, → okenice, náter na okne a pod., ako aj ventiláčne systémy. Pozri aj → skleník.

Orarion – súčasť → liturgického rúcha v cirkvi v.o. užívaná diakonom. Pozostáva z cca 2 m dlhého a 10–15 cm širokého pásu látky, a to → hodvábu al. → zamatu, na ktorom sú vyšité 3 → kríže al. aj slovo svätý (gr. hagios al. rus. svjatoj). Používa sa prevesený cez ramená diakona tak, že zadný diel siaha až po zem. Počas bohoslužobných modlitieb drží predný diel diakon medzi prstami. Kňaz používa → epitachelion. V cirkvi r.-kat. mu zodpovedá približne → štóla.

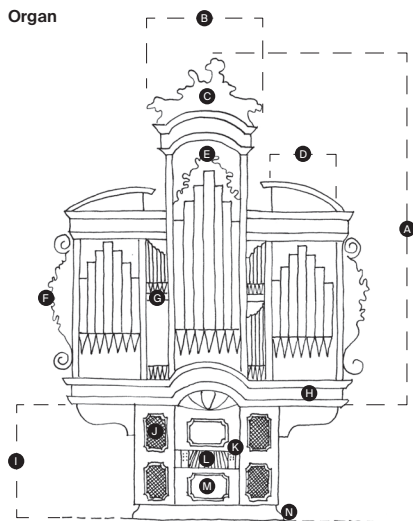
Oratórium – súčasť → rímskokatolíckeho kostola, príp. väčšej samostatnej → kaplnky, → priestor so samostatným → vstupom zvyč. v úrovni druhého → podlažia nad → sakristiou al. oproti nej, otvorená do → svätyne zaskleným → oknom, → balkónom al. → arkierom, určená pre významnú skupinu osôb. Názov sa stanovuje podľa toho, komu je oratórium určené (→ kráľovské, → biskupské, → kňazské, → rehoľnícke, → opátske a pod.). Situovanie v rámci → dispozície stavby určujeme podľa svetových strán.

Oratórium konventné – súčasť → konventu, prostý → priestor, určený k modlitbám, v ktorom sa na rozdiel od → kaplnky nekonajú bohoslužby.

Orech – viď **nodus**

Organ – píšťalový hudobný nástroj, tvoriaci tóny vŕhaním stlačeného vzduchu z → mechov cez vzduchovody do vzdušnice. → Traktúra sprostredkuje, aby sa pri stlačení klávesov otvorili príslušné ventily, čím sa umožní prístup vzduchu do drevených al. cínových → píšťal, ktorý ich rozozvučí. Celá → mechanika je umiestnená do jednej al. viacerých → organových skriň. Prenosný organ sa nazýva → portatív.

Organ

A skriňa pišťalová	I postament
B veža pišťalová	J výplň priezvučná
C rezba korunná	K ťahadlá registrové
D pole pišťalové	L manuál
E rezba nad pišťalami	M výplň plná
F rezba krídlová	N lišta podlahová
G medzipole	
H podstavec skrine pišťalovej	

Ornament – v širšom zmysle akýkoľvek dekoratívny prvok členiaci → fasádu, → stenu, vyplňajúci al. oživujúci plochu, zdobiaci → nádobu, nástroj, knižnú stranu a pod., v užšom zmysle druh výzdoby, jednotlivý motív al. celý systém určitého ornamentálneho typu (→ ornamentika) dekorujúci → architektúru, umelecko-remeselný výrobok a pod. Môže byť abstraktný, geometrický, figurálny, zoomorfný, vegetabilný.

Ornament buxusový – súčasť → záhonu al. → brodiérie, líniová výsadba krovín, upravovaných rezom, prevažne z buxusu, (názov sa však používa pre ornament, vysadený z akéhokoľvek druhu krovín) často vytvárajúca rôzne

ornamentálne tvary. Výška zostrihu je cca 20 – 30 cm. Porovnaj → živý plot.

Ornamentika – systém určitého druhu ornamentu, výzdobných motívov používaných v istej dobe, v určitom slohu.

Osada – časť → sídla, administratívne nesamostatná, ktorá je vysunutá mimo → intravilánu a má samostatnú → štruktúru i funkčný význam (napr. poľnohospodárska, rekreačná). Tvorí ju voľné zoskupenie sprav. obytných → domov, často bez výraznejšieho centra. Špecifickým druhom takéhoto typu osídlenia sú → kopanice. Porovnaj → kolónia.

Osárium – viď **kostnica**

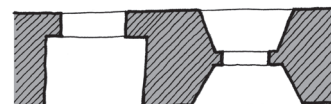
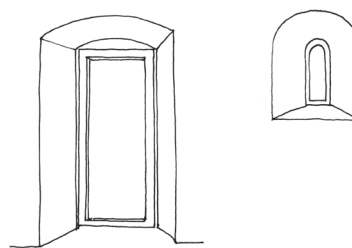
Osedlanie – druh tesárskeho → spoja, tzv. “zadraptutie” šikmého prvku o hranu tlačeneho prvku, ktorý je zväčša upravený na nároží plytkým → dlabom. Osedlanie → krokiev na → pomúrnicu sa objavuje od stredoveku a patrí k najstarším tesárskym spojom v našom prostredí. Osedlanie → krokvy na hranu → väznice sa vyskytuje vo → väznicových krovoch od 19. stor.

Ostenie – súčasť → vstupu, → okna, → strieľne a pod., tvorené bočnými vertikálnymi plochami v hrúbke → múru okolo ich otvoru. → Povrchová úprava býva v → interiéri zhodná s ostatnou interiérovou úpravou (→ omietka, → maľba), niekedy s → nástennou maľbou, menej často sa necháva vyznieť štruktúra → muriva (→ rezné murivo), ostenie s → kamenným obložением máva → profiláciu, dolu sprav. zakončenú spoločným → soklom. Rozoznávame → rovné, → šikmé a → ústupkové ostenie. Pozdĺž ostenia mohli byť umiestnené murované lavice.

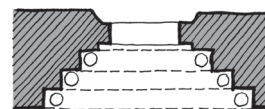
Ostenie rovné – druh → ostenia, kolmého na → fasádu, resp. → stenu → interiéri.

Ostenie šikmé – druh → ostenia, smerom od otvoru ku → fasáde, resp. do → interiéru sa roztvárajúceho.

Ostenie ústupkové – druh → ostenia, tvoreného → ústupkami, sprav. pravouhlými, do ktorých môžu byť vložené → stĺpy, resp. → stĺpiky, príp. so → sochami.

rovné šikmé

ústupkové

Ostrov – súčasť → parku al. → krajiny ako prirodzený al. umelý doplnok → vodnej siete, časť pevniny obklopená vodou, niekedy s → malou architektúrou, často s brehom spojená → mostom.

Otvor čistiaci – slúži na čistenie a kontrolu → prieduchu. Situovaný je v spodnej časti → komínového telesá, pri päte → komína. Komíny pre spotrebiče s plynovým al. kvapalným

palivom majú aj kondenzačnú nádrž a otvor na odvod kondenzátu.

Otvor dymný – súčasť → fasády → meštianskeho domu, malý otvor v → obvodovom múre → stavby, situovaný sprav. v blízkosti → stropu al. v → čele klenby nad úrovňou → okien, slúžiaci na odvetranie → priestoru, vykurovaného → ohniskom. Sprav. mal štvorcový, kosoštvorcový al. obdĺžny tvar s mierne dovnútra otvoreným → šikmým ostiením, často s kamennou → šambránou, niekedy ho tvorila len štrbina vyhlbená v → murive s otvorom výtvarne upraveným na → fasáde – s omietkovou, resp. s maľovanou šambránou.

Otvor kľúčový – výrez v → zámku al. → zámkovom štítiku s obrysom rôznych geometrických tvarov. Umožňuje zasunutie → kľúča. Okolo otvoru môže byť → kľúčový zvod.

Otvor okenný – otvor v → stavebnej konštrukcii určený na vloženie → okennej výplne, jeho členenie určuje usporiadanie → stojky, → priečnika, resp. ich kombinácie – → križa okenného, → okenných krídel a ich → priečlí (napr. v 19. stor. sa zaužívalo tzv. šesťtabuľkové okno – stojka a krídla členené dvoma horizontálnymi priečlami).

Otvor stavebný – otvor v → stavebnej konštrukcii ohraničený konštrukčnými prvkami, resp. holým → murivom, nemusí byť totožný so → svetlým otvorom, rozmer stavebného otvoru tvorí → svetlá šírka a → svetlá výška otvoru v murive a hrúbka muriva.

Otvor svetlý – najmenší rozmer → otvoru v → konštrukcii, sprav. a niečo menší ako → stavebný otvor, svetlý rozmer získame po odrátaní → rámu výplne otvoru al. jeho → obloženia a pod.

Otvor vymetací – otvor do → komína z → chodby, → schodiska, al. podkrovia, opatrený zväčša → šambránou a plechovými → dverami. Slúžil na obsluhu → kachlí, ktoré nemali dvierka zo strany vykurovaného → priestoru. Otvor sprístupňoval aj komín pri vymetaní sadzi. V podkroví sa zriaďuje ak nemožno vymetať → prieduchy z komínových lávok.

Otvor zvukový – otvor na → zvonovom poschodí, sprav. na všetkých jeho → stenách, vyplnený pevnými → žalúziami, usmerňujúcimi dosah a kvalitu prenášaného → zvuku zvonu.

Ozub – časť → cimburia, striedajúca sa s → prelukou, → múrik slúžiaci ako kryt obrancov na → ochodzi → hradbového múru. Ozub býval zakončený → sedlovou al. → pultovou striedškou, niekde boli v každom al. v každom druhom ozube umiestnené → strielne.

Ozubnica – stredná → koľajnica → ozubnicovej koľaje, má podobu hrebeňa so zubmi al. inak tvarovanými prvkami.

P

Pacifikál – → krížik s postavou Ukrižovaného, zvyč. na → nohe, slúžiacej na uchopenie. Obyč. kovový al. drevený, s plastickým al. maľovaným korpusom. (syn. *krížik na požehnávanie*)

Pačok – druh → povrchovej úpravy, prvý náter režnej (t.j. bez povrchovej úpravy) → omietky riedkym vápenným mliekom (t. j. roztokom vápna vo vode), niekedy skvalitnený pridaním fermeže al. hustého oleja. Služi na spevnenie povrchu omietky.

Páka – pri väčších → zvonoch drevený pozdĺžny hranol, pripevnený železnými pásmi na → hlavu zvona. Na voľnom konci má pripevnené lano na rozkolísanie hlavy a tým aj celého zvona. Menšie zvony (napr. → zvonček pri oltári) mávajú páku často v podobe kovovej → tyče, na voľnom konci s → okom, na ktorom je buď uviazaný povraz al. pripevnené kovové → ťahlo, sprav. zakončené → držadlom.

Palác mestský – druh reprezentačnej mestskej → stavby, obydlie šľachtickej rodiny, niekedy aj → administratívna stavba. Palác môže byť situovaný v → radovej zástavbe → ulice, niekedy samostatne stojaci ako → palác s areálom. Dispozične môže mať štyri → krídla, obkolesujúce → nádvorie (vtedy je nádvorie súčasťou → dispozície stavby), tri krídla (s → pôdorysom tvaru U), dve krídla (s pôdorysom tvaru L), niekedy môže byť blokovou stavbou. Palác môže mať → corps de logis, → piano nobile al. v rámci dispozície rôzne umiestnenú slávnostnú → sieň a ďalšie → priestory ako → galéria, → obrazáreň, → knižnica, → kabinet, → klenotnica, → kaplnka, → archív, → salón, → jedáleň, → apartmány, → izby atď., tiež úžitkové priestory ako → kuchyňa a → komora, → komunikácie atď. Na → prízemí môže byť situovaná → sala terrena, z ktorej je → vstup do → záhrady paláca. Dispozíciu paláca máva → prepoštská, → biskupská, → arcibiskupská a → rádová rezidencia.

Palác hradný – hlavná súčasť → hradného jadra s prevládajúcou obytnou funkciou. Niekedy voľne stojaca → stavba, niekedy pristavaná dlhšou stranou k → hradbovému múru, príp. tvorí priamo súčasť hradbového múru. Niekoľkopodlažná stavba na

každom → podlaží väčšinou jedno- až dvojpriestorová, spodné podlažie mohlo slúžiť ako → kuchyňa a → komora. Obytné → priestory sa nachádzali na vyšších → podlažiach, boli opatrené → kozubmi a → prevetom. Niekedy vyčlenený → priestor al. → oltárny výklenok slúžil ako → kaplnka. Reprezentačným priestorom bývala → sieň. Paláce prekonávali zložitý stavebný vývoj od jednoduchých s blokovou → dispozíciou, príp. doplnených → nárožnou vežou al. vežami, → obytnou vežou, po zložené komplexy, vytvárané dostavbami. Druhom hradného paláca je → kastel.

Palác s areálom – druh → paláca s → areálom, ktorého súčasťou môže byť → čestný dvor, → nádvorie (v prípade, že nie je iba stredom dispozície štvor-krídlovej stavby), → záhrada, → park, → koniaren, → kočiaren, → strážnica.

Pálenica – zvyč. murovaná dvojpriestorová → stavba vybavená destilačným zariadením na výrobu alkoholu z ovocných kvasov, tzv. ovocný liehovar. Stáli na obecných pozemkoch ako tzv. družstevné pálenice v protipožiarnej vzdialenosti od obytných stavieb. Slúžili na spracovanie ovocných prebytkov pestovateľov (slivky, jablká, hrušky, hrozno a i.). Hlavným zariadením pálenice je → pec s → komínom a kotlom – varňa, destilačný prístroj a merná nádrž. Súčasťou objektu pálenice je aj úradovňa a odpočinkový priestor prevádzkara. Priemyselne sa lieh vyrábval v liehovare, surovinou na jeho výrobu boli zemiaky, cukrová repa al. obilie.

Pálenica zemepanská – výrobná liehu a destilátov, situovaná v → intraviláne → sídla, na pozemkoch vo vlastníctve zemepána.

Paličkovanie – spôsob zhotovovania → čipky, prepletaním nití natočených na paličkách buď ručne na vankúšiku, al. strojovo na paličkovacom stroji.

Palisáda – súčasť → opevnenia, druh → hradby, resp. súčasť al. druh → ohrady. → Drevená konštrukcia, vybudovaná sprav. z husto vedľa seba zoradených zahrotených → kolov, zapustených kolmo do zeme priamo al. vo vyhlbenej → základovej ryhe. Mohla byť posilnená z vonkajšej strany šikmo osadenými kolmi, špicami nasmerovanými proti nepriateľovi, príp. umiestnená na vrchole → valu, al. po stranách → priekopy. Dvojradová palisáda vyplnená kameňom al. minou vytvárala druh → drevenej hradby. Najjednoduchším druhom palisády je → poľský plot.

Palla – → liturgická textília (→ paramentum), štvorcová vystužená a látkou potiahnutá prikrývka → kalicha a → patény pri r.-kat. omši, pôv. zhotovovaná z rovnakej látky ako → liturgické rúcho, dnes väčš. biela. Vyskytuje sa často ako súčasť → súpravy liturgických textílií.

Pallium – súčasť → liturgického rúcha r.-kat. cirkvi, odznak pápežskej a arcibiskupskej hodnosti (arcibiskupa – metropolitu). Biely pás látky z čistej ovčej vlny, zdobený 6 vyšívanými čiernymi → krížmi, zošíty do kruhu, z ktorého vpred a vzadu spadá voľný koniec. Nosí sa okolo krku na ramenách, na → kazuli, pričom konce spadajú na hrud' a chrbát. V cirkvi v.o. mu zodpovedá približne → omophorion.

Palmeta – druh → ornamentu, vejárový, súmerne rozvinutý dekoratívny motív rastlinného pôvodu (palmový list), používaný priebežne od antiky od 19. stor.

Palubovka – súčasť drevenej → dlážky, doska, ktorá sa bez pera a drážky ukladá na zraz na → vankúše a pribíja sa k nim.

Pamätník – druh → pamiatky histórie, väčšie architektonicko-sochárske dielo, príp. → stavba s → pamätnou sieňou, vytvorené s cieľom pripomenúť historickú udalosť al. osobnosť. Pamätník môže byť umiestnením viazaný na autentické miesto, spojené s danou historickou udalosťou (na → pamätnom mieste). Jeho umiestnenie nie je viazané na konkrétne autentické miesto v prípade, keď pripomína udalosť veľkého významu, ktorá sa nedá vymedziť pamätným miestom. Niekedy je pamätník spojený s → areálom (→ stavby, → hroby, → parková úprava), s ktorým potom sprav. tvorí jednu kultúrnu pamiatku. Pamätník môže byť súčasťou → pamätného cintorína.

Pamiatka histórie – pamiatky na významné historické osobnosti, resp. významné historické udalosti, či už na autentickom mieste al. symbolicky. Patria sem → pamätný cintorín, → pamätná budova, → pamätný hrob, → symbolický hrob, → pamätná hrobka, → pamätne miesto, → pamätník, → pomník, → pamätná tabuľa, → partizánsky bunker a → partizánska chata. Okrem menovaných pamiatok môže byť pamiatkou histórie akákoľvek → stavba, spĺňajúca jej kritériá.

Pamiatka industriálna – druh technickej pamiatky, → stavby veľkovýroby, ktoré vznikli v procese industrializácie krajiny, najmä však v priebehu 19. a 20. stor. Rôzne typologické druhy výroby mali rôzne zlomové vynálezy, od ktorých datujeme industriálny charakter výroby. Zásadným zlomom tento typologický druh je najmä väčšia auto-

matizácia, vysoký podiel strojovej výroby a nové druhy pohonu zariadení.

Pamiatka technická → stavby technickej, dopravnej, skladovacej a energetickej infraštruktúry, → technologické zariadenia, montánne a technické → archeologické areály, ktoré dokladujú existenciu výroby a výrobných postupov od najstarších čias až do súčasnosti.

Panel – 1. rámová plocha vyplnená sprav. vpadnutým oblúkom al. → kružbou; 2. diel → obloženia steny, najč. dreveného (pozri → taflovanie); 3. časť → tela → monštrancie al. → relikviára, obklopuje → lunulovú schránku al. → schránku na ostatky. Bohato zlatnícky zdobený, u gloriolovej monštrancie zakrýva napojenie → glorioly; 4. v → modernej architektúre druh → prefabrikovaného stavebného prvku, typizovaný, pripravený k montáži na stavbe. Panely unifikovaných rozmerov boli používané v bytovej výstavbe po 2. sv. vojne. Tvoria → steny a → stropy stavby, môžu byť nosné al. vložené ako výplň do nosnej → skeletovej konštrukcie. Najč. sú vyrábané z → betónu s konečnou úpravou povrchu (jemný štrk, okruhliaky, farebná mozaika, keramika, odtlačok debniacich šablón); vo výsledku boli na fasáde priznané spoje. Ďalšími materiálmi boli napr. → tehla, → sklo, → preglejka, → drevotrieska, → azbestocement, → sklobetón.

Panel boletický – druh → zavesených fasád rozšírený v 70. – 80. rokoch 20. stor., pri → skeletových konštrukciách. Tvorí ho nosný oceľový → rám z tenkostenných → profilov, výplň rámu v spodnej časti → parapetu je nepriehľadná, z exteriérovej strany ju tvorí zafarbené smaltované sklo a z vnútornej strany → drevotriesková

doska. Väčšiu hornú časť panelu tvorí → kyvné drevené krídlo → zdvojeného okna, zaveseného na oceľový rám panelu.

Panel feal – druh → obloženia v → modernej architektúre, hliníkové lisované → profily a → panely s povrchovou úpravou elektrostatickým práškovým pokovaním, vyrábané firmou Feal. Panely majú zalamovaný trapézovitý prierez. Používané v stavebníctve od r. 1976.

Panel sklobetónový – montážny stavebný celok zo → sklených tvaroviek uložených na oceľovú výstuž (rebrá) a zaliatych betónovou zmesou. Vyrába sa strešný, stropný, klenbový, používa sa pri stavbe priemyselných hál, priebežných schodiskových → okien, → chodieb, → telocviční.

Panelovanie – viď taflovanie

Panoráma – typ pohľadu a zobrazenia charakteristický širokým záberom. Predmetom tohto pohľadu býva → extravilánová al. → intravilánová krajina, → architektonický súbor so vzájomne sa prelínajúcimi pohľadovými kontextmi. Panoráma, vrátane miesta výhľadu, pozorovaným predmetom a pohľadovým kužeľom, môže byť prisúdená osobitná hodnota pre význam chránenej veci s určeným režimom ochrany.

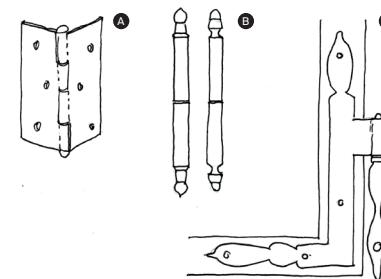
Pánt – druh → kovania, kovový mechanizmus umožňujúci pohyblivosť → krídla okenného, dverného al. bránového, resp. pohyblivých častí predmetov. Pánt je tvorený → čapom, na ktorom je nasadený → záves. Podľa ich stvárnenia rozlišujeme → pánt závesový a → pánt kĺbový.

Pánt kĺbový – druh → kovania, pánt, ktorého → pántový záves neplní na rozdiel od závesového pántu aj funkciu spevňovaciu. Jeho časti,

→ čap a → záves, sú buď pripevnené na podklad → príchytanou plochou, pričom je čap so závesom spojený formou → kolíka v lôžku, al. obe príchytané plochy sú ukončené závesmi vo forme → objímok, vypracovaných tak, aby po spojení do seba zapadali a vytvorili tak objímku, do ktorej sa vloží čap v podobe voľného kovového kolíka. Niekedy môžu byť tieto objímky vytvarované priamo zo spájaných častí (napr. pri → navikule). Pri použití kĺbových pántov na → oknách, → dverách, → bránach a → skriňovom nábytku majú často čap aj záves → zakončenie dekoratívne, napr. v tvare profilovanej kuželky, plodu žaluďa, píniovej šišky, kužela zakončeného guľou a pod. Pozri záves → kužeľový.

Pánt nábytkový – súčasť funkčného → nábytkového kovania.

Pánt závesový – druh → kovania, pánt, na ktorého → pántovom čape je nasadený špecifický stvárnený pántový → záves, ktorý plní aj funkciu spevňovaciu. Je to buď → záves rohovníkový (pri okenných krídlach) al. → záves pásový (pri → dverách, → bráne, → okeniciach, → skriňovom nábytku a pod.).

Pánty

- A kĺbový s príchytými plochami
- B kĺbový
- C závesový

Papier – základný podkladový → materiál na písanie, → kresbu, tlač a → maľbu, vyrábaný z buničiny, t.j. z → textilu, drveného dreva, celulózy a pod. s rôznymi plnivami (najmä krieda) a spojivami. Z nich vyrobená papierová kaša sa čistí, bieli, spevňuje, valcuje, suší a hladí. Do Európy sa dostal z Číny v 12. stor., najmä od 15. stor. postupne nahrádza → pergamen, od 18. stor. sa vyrába strojoivo.

Paramentár – typ → skriňového nábytku v sakrálnych objektoch, obyč. súčasť zariadenia → sakristií → kostolov. Viacdielny, určený pre ukladanie liturgických textílií (→ paramentá) a iných liturgických predmetov (→ kalichy, → knihy a pod.). Spodná časť je obyč. zásuvková, pre horizontálne uloženie rúch a ďalších liturgických textílií. Vrchná časť je → priehradková, uzatvárateľná uzamykateľnými → dvierkami, slúži pre uloženie napr. kníh, kalichov, → cibórií, → križiek a pod. Spodná časť je väčš. hlbšia a jej vrchná → doska má odkladacu funkciu. Paramentáre sú drevené, väčš. povrchovo upravené → morením al. → polychrómiou, často architektonicky členené, horná priehradková časť býva ukončená rímsou. Na → zásuvkách a dvierkach býva ozdobné → nábytkové kovanie (→ bronz, → mosadz, → železo a pod.). Paramentáre, najmä barokové sú často bohato zdobené → rezbou, ale i → maľbou, → intarziou a pod., niekedy i s plastickou figurálnou výzdobou.

Paramentum – → liturgická textília v r.-kat. cirkvi. Patria sem → liturgické rúcha, → liturgické prikrývky a → oltárne prikrývky. Sú to: → alba, oltárne → antependium, → bursa, → cingulum, → dalamtika, → humerál, → kazula, → korporál, → manipulus,

→ palla, → pallium, → mitra, → pluviál, → superpelicia, → štóla, → tunicella, → velum. Z bieleho ľanového al. bavlneného → plátna al. aj zo vzácnych dekoratívnych látok (→ brokát, → hodváb a pod.), často bohato zdobené → výšivkami, → čipkami a pod.

Parapet – 1. časť → múru pod → oknom, od úrovne → podlahy po spodný okraj okenného otvoru. Hrúbka parapetu je sprav. menšia ako hrúbka okolitého → obvodového múru, vtedy sa nazýva odsadený, ak je jeho hrúbka zhodná s múrom, je lícovaný. V hornej časti môže byť parapet v interiéri zakončený drevenou al. kamennou → parapetnou doskou, ak má väčšiu hĺbkú, môže byť aj vo funkcii lavice. Na exteriérovej → fasáde môže byť plocha parapetu pokrytá → štukovou, kamennou (balustre), maľovanou al. inou výzdobou, v hornej časti býva zakončená → podokennou rímsou (*hovor. poprsnica*); 2. druh plného zábradlia, tvoreného → múrikom al. → debnením, napr. pri balkóne, → empore, → altánku, → pavlači; 3. pri → mobiliári sakrálnych objektov nižšie ohradenie priestoru → rečniska → kazateľnice, obyč. polkruhové, resp. trištvrtkruhové, pravouhlé al. polygonálne, drevené, kamenné al. murované, zväčša s architektonickým členením, → výplňami jednotlivých polí a s bohatou dekoratívnou výzdobou, sprav. s postavami al. symbolmi štyroch evanjelistov. Parapet ukončuje v hornej časti → parapetná rímsa.

Paravan – viď **zástena**

Parcela – súčasť → intravilánu al. → extravilánu, → hranicami vymedzený pozemok ľubovoľného → pôdorysu, vedený v pozemkovom katastri.

Parenisko – súčasť → príručnej záhrady, nevykurovaná nízkozasklená plocha

na urýchlenie jarných výsadiel zelene a okrasného materiálu.

Park – architektonicky upravená časť voľnej prírody, súčasť → sídla al. súčasť → areálu → stavieb (zvyč. → kaštieľa al. → paláca), formovaná prevažne z domácich a cudzokrajných druhov vysokej a nízkej zelene (→ obvodová zeleň, → nosná zeleň, → parter, → arborétum, → čistina, → solitér, → rabato, → ranžirung), doplnená → cestnou sieťou a niekedy → vodným systémom a → malou architektúrou, príp. → pavilónmi, → menažériou, → skleníkmi, → salou terrenou, → strelnicou, → soláriom, → jazdiarňou, → grotta-mi, → bazénom, → kúpeľom a pod., niekedy spojená so → zvernicou. Solitérna zeleň, príp. určitá → stavba, môže tvoriť → dominantu. Park má oproti → záhrade väčší rozsah, nie je geometricky upravený, nedá sa chápať ako rozšírený obytný priestor. Park býva obohaný → plotom s → bránou, príp. so → strážnicou. Niektoré areály môžu mať → parkovú úpravu. Druhmi parku sú → anglický, → kúpeľný, → mestský, → prírodne-krajinársky a → romantický. Ďalším druhom parku je → lesopark.

Park anglický – druh → parku, zdôrazňujúci prirodzené estetické hodnoty prírody, uplatňuje → trávniky a → lúky vysadené skupinami drevín a → vodný systém, často nákladne umelo zakladaný. V spojitosti s okolitou voľnou → krajinou sú tiež uplatňované ďaleké → priehľady a → pohľady. Anglický park využíva → malú architektúru v menšej miere ako → romantický park.

Park kultúry a oddychu (PKO) – druh → areálu, veľký oddychový a osvetový areál, zahŕňajúci kultúrno-osvetové zariadenia (→ divadlo, → kino, výstav-

né pavilóny, prednáškové miestnosti), telovýchovné zariadenia (ihriská, → kúpaliská), reštaurácie, kaviarne, čítárne, ktoré slúžia na oddych. PKO je sprav. situovaný na okraji mesta, s využitím zelene a vody.

Park kúpeľný – súčasť → kúpeľov, druh → parku, prispôbeného požiadavkám liečebných procedúr. Súčasťou sú samostatné priestory pre kultúru (→ amfiteáter), → kolonády, telocvičné náradie, rôzna úprava → ciest, → promenáda, picie → fontány, → picie stojany, → picí pavilón, rôzne prvky → malej architektúry, oddychové priestory a pod.

Park mestský – súčasť → mesta, druh → verejného priestoru, druh → parku, ucelená, architektonicky doriešená plocha so stavebnou → dominantou (→ pavilón). Výsadby sú často obohatené väčším množstvom exótov a letníckových → záhonov. Súčasťou je → malá architektúra a väčšie množstvo oddychových plôch s → lavičkami.

Park prírodne-krajinársky – druh → parku, od → anglického parku sa odlišujúci väčšími trávnatými plochami (→ trávniky, → lúky) a kompaktnjšími plochami vysokej → zelene, výnimočne sú používané prvky → malej architektúry.

Park romantický – druh → parku, ktorý v plnej miere využíva → malú architektúru a všetky známe historizujúce → stavby (→ gloriety, → tempel, → zrúcanina, → pustoňa a pod.). Vo výsadbe je použitý bohatší sortiment farebných druhov drevín (napr. červený buk), z ktorých sú vytvorené zaujímavé scenérie a romantické zákutia.

Parkán – súčasť → opevnenia hradu al. → mestského opevnenia, priestor (šíroký 6 – 12 m) medzi → hradbovým

a → parkánovým múrom, umožňujúci pohyb obrancov. V → mestách zvyč. tvoril parkán súvislý okruh, na → hradoch niekedy iba jednotlivé úseky (podľa dispozície terénu).

Parkety – súčasť drevenej → parketovej dlážky, drevený kryt → podlahy zo štvorcových dosiek, ornamentálne skladaných z doštičiek z rôznych druhov dreva. Ak sú parkety z mäkkého dreva, opatrujú sa → dýhami zo vzácnejších drieb. Kombináciou tvrdých a mäkkých drieb vzniká tzv. kapucínska podlaha, ktorej časti sa nerovnako opotrebovávajú, čo spôsobuje po čase jej nerovnosť. Dnes sa pojem parkety zaužíval na dlážku z obdĺžnikových, klasovite skladaných → vlysov na pero a drážku.

Parlatorium – súčasť → konventu, malý → priestor slúžiaci pre styk rehoľníkov medzi sebou, zvyč. v blízkosti → kapitulnej siene.

Parter – 1. typ → prvého nadzemného podlažia → mestského domu orientovaného do → verejného priestranstva, s ktorým je priamo prepojený, často má obchodnú funkciu a je odlišne výrazovo poňatý ako ďalšie → podlažia. Môže mať → podlubie; 2. prízemie → hľadiska → divadla, → kina, → reduť a pod.; 3. rovinná reprezentatívna, intenzívne udržiavaná časť → záhrady al. → parku nadväzujúca zväčša priamo na záhradné priečelie → stavby, prevažne s formálnou kompozíciou, tvorenou parterovým → trávnikom a → záhonmi.

Pás klenbový – úzky úsek → valenej al. → pruskej klenby, vystupujúci z jej → profilu. Má funkciu → konštrukcie, zvyšujúcej pevnosť klenby v mieste, v ktorom nesie priečny → múr vyššieho → podlažia. Druhom klenbového

pásu situovaného mimo klenbu je → rozperný oblúk.

Pasáž – druh → verejného priestoru, prepojenie dvoch paralelných → ulíc naprieč → bloku → zástavby, al. iba jej → parteru, niekedy uzatvárateľný. Vnútro pasáže môže byť osvetlené → svetlíkom a al. presklenou → strechou, upravené na spôsob → haly s obchodnými → priestormi. Exkluzívne pasáže využívali → liatinové → konštrukcie s presklením v tvare → valenej klenby a → kupol.

Pásik – 1. druh priebežného úzkeho → architektonického spojovacieho článku, mierne vyložený. Vyskytuje sa napr. na → pätky → stĺpu, na → architráve a pod.; 2. zvislá hladká ploška na → drieku → stĺpu, oddeľujúca jednotlivé → kanelúry; 3. šikmý, krátky, kútový vzperný → trám, využívaný v → konštrukcii → krovu, → hrádzenej konštrukcii, niekedy pri → dverách a → bránach, → pavlačiach a pod. Pásik spevňuje spojenie vertikálnej časti konštrukcie s horizontálnou, zabezpečuje zavetrenie napr. → priečnej väzby al. → stolice medzi → stĺpikom a → väznicou al. → ližinou al. → rozperou.

Páska – 1. upevňujúca olovená lišta, do ktorej sa zasadzujú sklené segmenty → sklenej výplne, na ich osadenie má páska drážku. Pásy sklenej výplne tvoria → olovenú sieť; 2. druh → ornamentu, ktorý vznikol napodobením prepletených stúh v → štupe, preto sa vždy jednotlivé časti prekrývajú/prepletajú, môže mať podobu rámkov, mriežok, doplnený motívom → čabráky, → palmety a vejára; používaný v období raného rokoka.

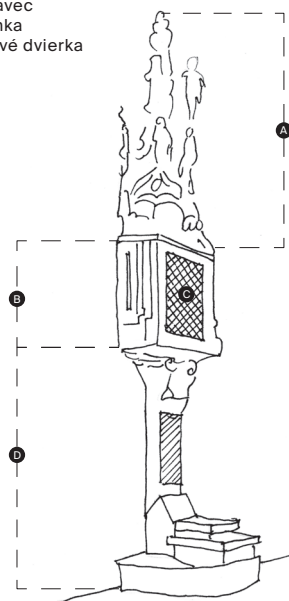
Pasparta – lepenkový → rám rôznej šírky, do ktorého sa vkladá → grafický list al. → obraz.

Pastel – technika → maľby, ktorá je na hranici medzi → kresbou a → maľbou, rovnako ako pri kresbe sa tuhé → pigment rozotiera na upravenú podložku. Používa farebné pigmenty, je slabo mechanicky odolný. Najč. sa používa na → papier, zväčša → kaširovanom na pevnejšiu podložku, niekedy na jemné → plátno, kedysi aj → pergamen.

Pastierňa – druh → ľudového domu, obývaný obecným pastierom (neskôr obecnými chudobnými). Jednopodlažný, zvyč. dvojpriestorový, → zrubovej konštrukcie s minimálnym hospodárskym zázemím, umiestnený mimo bežnú → zástavbu (na → návsi al. na konci → dediny).

Pastofórium – druh → sanktuária, vežovitý architektonický kamenný útvar pre → nádobu s vysvätenými hostiami (→ cibórium, → monštrancia)

- Ⓐ nadstavec
- Ⓑ schránka
- Ⓒ mrežové dvierka
- Ⓓ noha

v → r.-kat. kostoloch pri severnej stene → svätyne. Pozostáva sprav. z → nohy, → schránky s → mrežovými dvierkami a zo zdobeného → nadstavca. Pôvodne boli hostie uschovávané v nádobe zavesenej nad → oltárom, približne od 12. stor. vo výklenku steny svätyne (= sanktuárium). Pastofórium vzniklo v neskoréj gotike. V polovici 16. stor. sa na tento účel zriadil → svätostánok na → hlavnom oltári.

Paróchet – židovský obradný predmet, textilná opona na → tóru zakrývajúca → áron ha kóděš. Záves býva zhotovený zo vzácných → textílií s → aplikáciami, → výšivkami a pod. v podobe nápisov, ornamentov a symbolov. Vrchná drapéria sa nazýva → kappóret.

Paténa – → liturgická nádoba na hostie, prikrývajúca → kalich, s ktorým tvorí → súpravu; kovová, pozlátená. Z pôv. miskovitého tvaru sa vyvinul → tanierek s plochým → dnom a širokým → okrajom, označeným → krížikom. V cirkvi v.o. paténe funkčne zodpovedá → diskos.

Patina – povrchová materiálová zmena spôsobená starnutím objektu al. predmetu; prejavuje sa zmenou farebnosti al. povlakom na povrchu materiálu.

Pavilón – 1. súčasť → záhrady al. → parku, menšia murovaná uzatvorená, výnimočne otvorená (→ hudobný pavilón) zvyč. neobytná → stavba, určená na odpočinok, zvyč. → centrálného pôdorysu, inšpirovaná orientálnou architektúrou (čínsky, japonský, turecký a pod.) al. slúžiaca špeciálnemu účelu (lovecký). Druhom pavilónu je → picí pavilón; 2. súčasť väčšieho areálu občianskej vybavenosti s pavilónovým spôsobom zástavby (nemocničný pavilón, výstavný pavilón, veľtržný pa-

vilón, → pavilónová škola, pavilónový detský domov).

Pavilón hudobný – druh → pavilónu, otvorená → stavba bez → parapetu, → arkády sú kotvené priamo do vyššieho → pódia, prístupného jednoramenným → schodiskom z úrovne okolitého terénu. Moderné → konštrukcie hudobných pavilónov sú riešené bez arkády, niekedy so stupňovitým pódium. Slúži na hudobnú produkciu.

Pavilón picí – druh → kúpeľnej stavby, druh → pavilónu, slúžiaceho na pitie liečivej vody z → picích stojanov, príp. studne, zvyč. s → centrálnou dispozíciou.

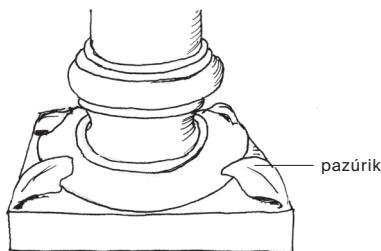
Pavimentum – súčasť rímskych → nadzemných objektov, sprav. → veliteľskej budovy al. → rímskeho kúpeľa, druh → archeologického nálezu, druh → dlážky v → interiéroch, pozostávajúcej z dvoch liatych vrstiev: podkladovej, zloženej z cementovej → malty so štrkom, drobných → lomových kameňov a úlomkov pálených → tehál a vrchnej hladkej, ktorú tvorila tvrdá tesniaca malta (tzv. opus signinum) o hrúbke 3 cm.

Pavlač – 1. druh → horizontálnej komunikácie → stavby, prechádzajúcej na vyšších → podlažiach po vonkajšej strane → fasády. Pavlač býva otvorená, či krytá → strieškou, niekedy aj sekundárne zasklená. Skladá sa z kamennej al. drevenej plošiny, podpretej → konzolami al. → krakorcami, a zo → zábradlia, niekedy spevňovaného v určitých rozstupoch kovovými → rámmami, uchytenými do → obvodového múru. Horné časti rámov bývajú dekorované kovanými a tepanými prvkami. Pavlač sprav. zaisťuje prístup do → priestorov vyššieho → podlažia, najč. vo → dvorových krídlach → pavlačových domov. Formu pavlače môže

mať → pavlačová empora a → galéria; 2. v → ľudovej stavbe (najč. → ľudový dom, → sýpka) → komunikácia na vyššom → podlaží vysunutá z → fasády, krytá → odkvapom, spodná plošina je nesená predĺženými → stropnými trámami, presahujúcimi → obvodové múry, → stĺpmi al. → konzolami, spredu so → zábradlím al. → parapetom. Pavlač môže obiehať dom z jednej al. viacerých strán, najč. sa vyskytuje na pozdĺžnej → dvorovej fasáde, prístupná je buď → vonkajším schodiskom al. z → priestorov na vyššom → podlaží. Slúži okrem komunikačnej funkcie tiež na sušenie poľnohospodárskych plodín, resp. koží (pri garbiarni) a pod.

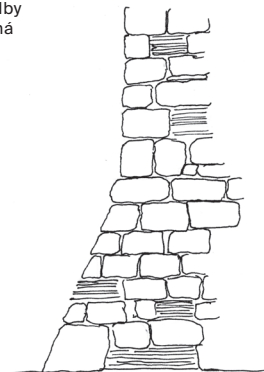
Pazúr orlí – nízka → noha v tvare štylizovaného orlieho pazúra, niekedy na guli – základňa nohy → sedacieho nábytku rovnakého tvaru.

Pazúrik – časť → pätky → stĺpu al. → piliera, zoomorfný al. vegetabilný, príp. geometrický motív, pomyselné pridržiujúci → oblún pätky k → plintusu, sprav. v jeho rohoch.

Päta – konvexne rozšírená spodná časť → líca → hradbového múru, → bašty, → veže a pod. Slúžila na spevnenie → stavby, proti podkopaniu a na odrazenie striel.

päta hradby
zošíkmená

Pätká – dolná rozšírená časť → stĺpu, → piliera, → pilastra, → prípory a pod., ktorou daný → nosný, resp. → podperný architektonický článok dosadá na podklad. Úlohou pätky je rozložiť zaťaženie sústredené na → driel na väčšiu plochu ako je prierez drielu. Pätká máva rôznu → profiláciu, s použitím → oblúna, → výžlabku, → pásika, → nábehu a pod. Jej najnižšou časťou býva → plintus. Druhmi pätky sú → atická, → ázijská, → pásiková a → toskánska pätká.

Pätká atická – druh → pätky, tvorenej dvoma → oblúmi a medzi nimi jedným → výžlabkom, ohraničeným → pásikmi. Prechod pätky do → drielu je tvorený pásikom a → nábehom. Atická pätká niekedy nemá → plintus.

Pätká ázijská – druh → pätky, tvorenej → plintusom, → výžlabkom a → oblúnom.

Pätká klenby – plocha, na ktorej → klenba dosadá do → nosného múra a kde sa sprav. začína odkláňať od jeho → konštrukcie. Niekedy je identifikovateľná iba na základe sondy. V mieste nasadenia klenby môže byť kvôli statickému spevneniu jej kotvenia osadený → päťový kameň. Pätká najč. → valenej klenby môže byť výtvarne

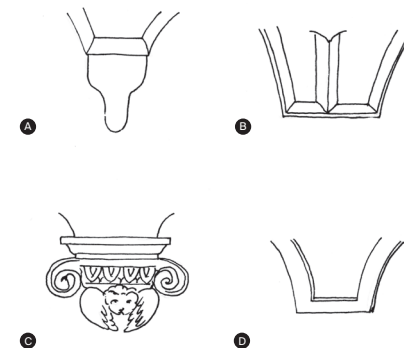
zvýraznená – a to väčšinou na úsekoch medzi → výsečami – reliéfnou úpravou päťového kameňa, omietkovou úpravou al. → maľbou. Podľa úpravy rozoznávame pätku → čabakovú, → hrebienkovú, → konzolovú, → lištovú, → maľovanú, → podkasanú a → rímsovú.

Pätká klenby čabaková – druh → pätky klenby so štukovým riešením v tvare čabaky.

Pätká klenby hrebienková – druh → pätky vytvorenej → štukovými → hrebienkami, schádzajúcimi z hrebienkových hrán klenby;

Pätká klenby konzolová – druh → pätky s kamennými al. štukovými → konzolami sprav. s motívom antických hlavíc, niekedy v kombinácii s antropomorfným motívom.

Pätká klenby lištová – druh → pätky vytvorenej v → omietke v podobe oblej, hranatej príp. mierne profilovanej plytky (sprav. do 5 cm) priebežnej lišty. Ak má → klenba → výseče, lišta sprav. pokračuje na hranách → prs klenby.

A čabaková
B hrebienková
C konzolová
D lištová

Pätká klenby

Pätka klenby maľovaná – druh → pätky klenby v podobe iluzívnej → maľby, najč. napodobňujúca → čabrákovú pätku al. s motívom → konzoly.

Pätka klenby podkasaná – druh → pätky klenby najč. sa vyskytujúcej, jednoduchá pravouhlá pätká, vytvorená hrúbkou → omietky prechádzajúcej z → klenby na → omietku → múra.

Pätka klenby rímsová – druh → pätky klenby, kamenná al. štuková, v podobe plastickej, profilovanej → rímsoy.

Pätka oblúka – miesto nasadenia oblúka na → nosný architektonický článok, resp. do → múru.

Pätka pásiková – druh → pätky, tvorenej → pásikom, pričom → driel → stĺpu sa sprav. do pásika rozširuje → nábehom.

Pätka toskánska – druh → pätky, tvorenej → plintusom, → oblúnom, → pásikom a → nábehom.

Pätník bránový – ochranný článok po stranách → stavebného otvoru (→ dverí al. → brány), v spodnej časti → zárubne prejazdových vstupov, brán záhrad, parkov, cintorínov, architektonických objektov a pod., buď z → kameňa al. z → liatiny, najč. valcového tvaru, hore so zaguľatením a rôznou reliéfnou dekoráciou. Murovaný al. z kameňa vysekaný → pilier či stĺpik slúžil na ochranu proti mechanickému poškodeniu muriva povozmi. Podobnú funkciu mal → nárožník, situovaný v nároží stavby. (*hovor. okopník, odrazník*)

Päťlist – druh → kružby z piatich oblúkov → kružbových rebíer, usporiadaných do tvaru päťlistu.

Pec – druh → kúreniska s uzatvoreným ohniskom, slúžiaceho na vyhrievanie miestnosti a pečenie pokrmov. Druhmi pece sú → dechtárska, → jednokomorová, → dvojkomorová, → chlebová, hrnčiarska a hutnícka pec, pec

na pálenie vápna (vápénka). Ako súčasť → sídliskového, príp. → hospodársko-výrobného objektu, ale tiež samostatne stojaca v rámci → sídliska, druh → archeologického nález. Postavená bola na pevnom podklade nevelkého (90 – 140 cm) kruhového, príp. obdĺžnikového → pôdorysu z ploských kameňov (lomových al. riečnych okruhliakov) a úlomkov črepov, pospájaných a na povrchu vymazaných hlinou. Na toto misovito vytvarované dno (ktoré dokladajú nálezy prepáleného → estrichu) bolo z hliny al. kameňa vybudované kupolovité → teleso pece (doložené v nálezoch hrudami → mazanice) s → čelustami, niekedy doplneným → predpecnou jamou, príp. aj s otvorom na odvádzanie dymu vo vrchole zaklenutia.

Pec dechtárska – druh → archeologického nález, druh → pece vo forme jamy kruhového → pôdorysu, priemerom a hĺbkou nepresahujúca 1 m, s viac-menej kónickými sa zužujúcimi stenami a zošíkmeným dnom, prehradená horizontálnou drevenou priehradkou, oddeľujúcou hornú spaľovaciu komoru (t. j. priestor, kde sa páľilo drevo) od spodnej časti, v ktorej sa sústreďoval vyrobený decht.

Pec dvojkomorová – druh → archeologického nález, druh → pece s → kupolou modelovanou prevažne z hliny, s vykurovacou a vypaľovacou komorou, ktorú oddeľoval rošt. Pravdepodobne najčastejšie používaná ako pec hrnčiarska.

Pec chlebová – druh → pece v → ľudových stavbách. Pec sa skladá z → podpecia, na ktorom je → teleso pece, v prednej časti s → čelustami. Pred podpecie pece na strane čelustí býva predsadené → ohnisko a pred druhou voľnou stranou pece → prípe-

cok, pod ktorými býva v spodnej časti → podpiecka. Z telesa pece môže dym odchádzať → cievkou do → pitvora, resp. → dymníkom, → otvoreným komínom al. → komínom. Pec býva často spojená s ďalšími druhmi kúrenísk – so → sporákom al. → kachľami. Pec býva umiestňovaná v rohu → izby pri → stene medzi izbou a → pitvorom (pri vstupe do izby po pravej strane), neskôr sú čeluste situované do pitvora, a príp. celá pec do → kuchyne. Zriedkavo bola pec vysunutá z obydľia ako súčasť jeho → dispozície, niekedy stála samostatne na → dvore či v → príručnej záhrade → hospodárskeho dvora, výnimočne na → ulici. Mohla byť chránená → prístreškom. Pec slúžila najmä na pečenie chleba, na vykurovanie, menej na varenie, sušenie ovocia, na hornej ploche a na prípecku sa spávalo. Pece sa stavali z hliny al. kameňa, najstaršie majú → vypletanú konštrukciu s prútím a omazané → mazanicou. V rohu pece môže byť vyhlbený → kozúbok.

Pec jednokomorová – druh → archeologického nález, druh → pece s nerozdeleným vnútorným priestorom, pravdepodobne polyfunkčná.

Pečatidlo – nástroj na zhotovovanie pečatí vtlačaním → reliéfu do mäkkej hmoty (vosk), resp. → razením na → papier. Obvykle sa skladá z kovovej al. drevenej → rúčky a základne, nesúcej stranovo obrátený text al. znak (heraldické → figúry, symboly a pod.). Pečatidlo tvorí často → súpravu s → puzdrom.

Pedál – súčasť → organa. Sústava drevených klávesov pre nohy, umiestnená na podlahe medzi → stolom hracím a sedadlom organistu.

Pekáreň – druh → dielne al. → továrne na výrobu chleba a pečiva, rozšírené

od pol. 19. stor. aj na dedinách ako obecné al. družstevné pekárne. Pekáreň tvorí dielňa na prípravu cesta s pecou, vybavená strojmi na miesenie, → sklad múky (chlebnica), sklad dreva al. uhlia. Často je dielňa spojená s predajňou (obchod v prednej časti objektu) a obytnými miestnosťami. Najdôležitejším zariadením pekárne je → pec. Jednoduché pece s vnútorným vykurovaním drevom al. uhlím sú na nízkom múriku, oválneho tvaru, zaklenuté s vysokým → komínom v zadnej časti. Ústie pece je uzavreté liatinovými dvierkami, pred nimi je predpecná jama (→ peklo). Vyskytovali sa aj pece roštové, so sklopnými roštami a pece s vonkajším vykurovaním (vzduchom, vodou, parou), umožňujúce nepretržitý chod. → Podlaha pekárne býva vyložená → tehľami, resp. → dlaždicami, → steny sú obložené hladkými → obkladačkami, pri nich sú police so slamienkami.

Peklo – 1. v → ľudovej architektúre jama pred → pecou, do ktorej sa vchádzalo pri sádzaní chleba do pece; 2. vyhlbený priestor pred ohniskom, do ktorého sa vyhľabával popol.

Pekovanie – druh technológie kladenia → omietky al. → plenty, zbežne prevedené záseky na povrchu starej omietky al. napr. v líci kvádrového muriva, ktorých úlohou je dosiahnutie spoľahlivého uchytenia (adhézie) novej omietky, príp. plenty.

Pektorál – náprsný → kríž r.-kat. hodnostárov, zavesený na → retiazke, zlatnícky zdobený, niekedy s vnútornou → schránkou so sv. ostatkami.

Pemrlácia – technika opracovania → kameňa al. → betónu kamenárskym kladivom opatreným hrotmi, ktoré vytvára špecifickú štruktúru povrchu. Vzniká tak pemrlovaný kameň al. betón.

Pendantív – súčasť → klenby, výsek guľovej al. eliptickej plochy, vymedzený krivkami troch na seba kolmých rovín, konštrukcia, pomocou ktorej sa prevádza pravouhlý → pôdorys na kruhový pri zaklenutí pravouhlého → priestoru → kupolou.

Pendanty – náprotivky, dvojica fyzicky samostatných častí architektúry, výtvarných diel al. úžitkových predmetov navzájom sa významovo a kompozične al. len kompozične sa dopĺňajúca, pochádzajúca z jednej dielne al. od jedného autora a nesúca spoločné formálne znaky (napr. dve kompozične sa dopĺňajúce → konzoly so stvárnením divého muža a divkej ženy, al. manželské portréty, atlanti, antitetické zobrazenie – dobro, zlo).

Pergamen – podkladový materiál, blana, zhotovená zo zvieracích koží, vybielená vápnom a vyhladená pemzou. Slúžil od staroveku až do neskorého stredoveku na písanie a maliarske → iluminácie, neskôr nahradený lacnejším → papierom.

Pergola – súčasť → záhrady al. → parku, → drevená, → murovaná, → kamenná al. → kovová konštrukcia, tvorená dvoma radmi → stĺpov al. → stĺpikov navzájom hore vodorovne prepojených → trámami, predsunutá pred stavbu al. samostatne stojaca, s funkciou tienenia, často určená pre rast popínavých rastlín, môže slúžiť aj na posedenie al. stolovanie, príp. ako doplnok → solárií umiestňovaných na slnečných → terasách → sanatórií a iných kúpeľných stavieb, či → kúpalísk.

Perla – môže byť časťou → hodnotnej koruny, umiestnená býva na → čelienke, → cípe al. → oblúku, guľovitého tvaru, jej zobrazenie môže byť súčasťou → heraldickej koruny.

Perlovec – pásový → ornament pôvodom z antickej architektúry, dekoratívny prvok uplatňujúci sa hlavne na → architektonických článkoch, štukový al. maľovaný. Úzky vodorovný ozdobný článok vytvorený súvislým radom drobných kruhových al. eliptických perlových útvarov prekladaných menšími článkami. (syn. *astragal*)

Pero – zdroj energie → stroja hodinového, zavínutá kovová pružina. Iným zdrojom energie je → závažie.

Petlica – druh → kovania slúžiaceho na zaistenie dverí, kovové zariadenie pásovej formy, pripevnené na podklad buď pevne al. → kľbovým pántom, príp. visiace na → oku. Na voľnom konci má petlica otvor pre prevlečenie oka, na ktoré sa upevní → odklápacie rameno → závesného zámku, fixujúce petlicu. Pri → posuvnom zámku má petlica oko, ktoré sa vkladá do → štrbiny na zámku.

Pevnosť – druh → areálu s → opevnením, určeného výlučne (na rozdiel od → hradu) na dlhodobú činnosť stálej vojenskej posádky. U nás vznikali v novoveku buď prestavbou iných funkčných celkov (→ kostol, → kláštor), al. ako nové → stavby – blokové s nárožnými → delovými baštami, obkolesené → priekopou. Stavby mali v hornej časti → delostrelecké plošiny a → bankety, prístupné → rampou, vnútri → kazematy. Na → nádvorí pevnosti mohli byť umiestnené → kasárne, → sklady, → stajne, → zbrojnice, → pracháreň. Druhom pevnosti je → bastiónová pevnosť.

Pevnosť bastiónová – druh → pevnosti, budovaný z prvkov → bastiónového opevnenia, s pravidelným viacuholníkovým, často hviezdovitým → pôdorysom. Základný okruh opevnenia tvorili zalamované → bastióny,

pospájané priamymi úsekmi → hradby → kurtinami, niekedy s vloženými → redanmi al. → batériami. Ďalším okruhom je → vodná priekopa, kopírujúca základnú líniu opevnenia, a → krytá cesta, pred ktorou je → glacis. Vstup do pevnosti umožňuje jedna al. viacej → brán, prístupných zo strany priekopy → kaponierou, a → potery. Tieto okruhy mohli dopĺňať samostatne stojace prvky: 1. na → nádvorí dutého → bastiónu → retranchement, 2. pred bastiónom: v priekope → kontragarda, pred priekopou → kornišon; 3. pred kurtinou: v priekope → kliešte a → ravelín, 4. pred bránou: → rohy, pred glacisom: → luneta. Jednotlivé okruhy mohli spájať → sapy.

Pevnosťka – druh → predsunutého opevnenia, malá uzatvorená obranná → stavba chrániaca → cestu, prístup

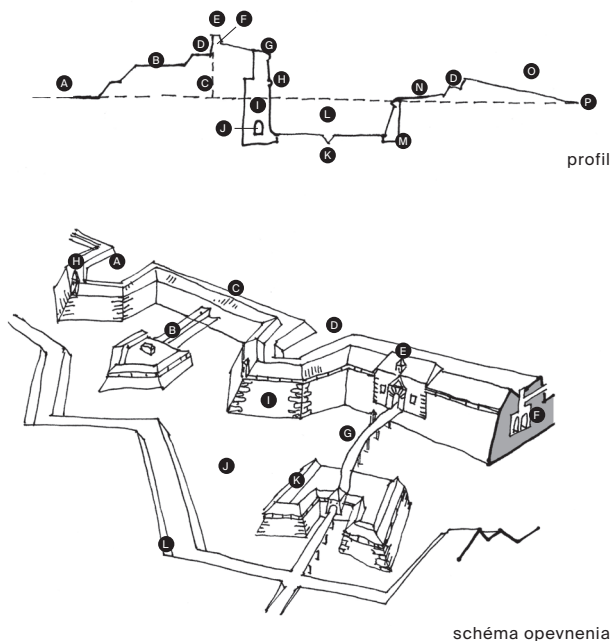
k → hradu, → predpolie → pevnosti a pod., so stálou al. prechodne umiestnenou posádkou. Jej zvyč. → centrálny, niekedy → nepravidelný → pôdorys vymedzoval → hradbový múr s → priekopou al. → val.

Piano nobile – súčasť → kaštieľa, → paláca, príp. → meštianskeho domu, niekedy aj → kúrie, reprezentačné → podlažie, zvyč. druhé, ktoré môže byť zvýraznené → arkierom, → rizalitom al. bohatšou výzdobou → štukových al. kamenných → architektonických článkov. Centrom býva slávnostná → sála, ktorá môže byť vyššia ako ostatné → priestory a prejavuje sa na → fasáde. Priliehajú k nej → salóny, → jedáleň a pod., niekedy riešené vo forme → enfilády. Piano nobile pri kaštieloch býva súčasťou → corps-de-logis.

Pevnosť bastiónová

- profil
- A nádvorie pevnosti
- B valová cesta
- C drevozemná konštrukcia
- D banket
- E hrebeň
- F kavalier
- G murovaný plášť
- H kordónová rímsa
- I eskarpa
- J kazematy
- K struha
- L priekopa
- M kontraeskarpa
- N krytá cesta
- O glacis
- P päta

- schéma opevnenia
- A bastión
- B kaponiera
- C kurtina
- D hrdlo
- E brána
- F kazematy
- G bok
- H vežička bastiónová
- I ravelín
- J priekopa
- K rohy
- L glacis

Piecka – súčasť → dymníka, jednoduché zariadenie na zachytávanie žiaru a iskier. Piecka je umiestnená na → podlahe → povaly, tesne nad otvorom v → strope, na ktorý je napojený zospodu dymník. Môže mať tvar štvorca al. obdĺžnika s otvorom na bočných stranách. Môže byť tvorená tromi kameňmi, ohradzujúcimi stropný otvor, hore prekrytými širším plochým kameňom, príp. murovaná podobným spôsobom, resp. so → záklenkom. V dôsledku stavebných a protipožiarnych nariadení boli piecky postupne nahradzované murovanými → komínmi.

Pieskovec – druh stredne tvrdého → kameňa, spevnený piesok, usadená hornina schopná jemného opracovania. Kremičité zrná v pieskovi sú spojené tmelom vápnitým, kremitým al. železitým. Podľa tmelu a ďalších prímiesí má pieskovec zafarbenie, najč. svetlé a žltastookrové. Jemnozrnný pevný pieskovec sa nazýva kremenec.

Pigment – základná farbiaca zložka hmoty farby, prášková, obyč. prírodná, ale aj syntetická farebná látka, zložená z častíc, nerozpustených, ale len rozptýlených v spojive (na rozdiel od farbiva). Rozoznávame prírodné pigmenty anorganické, organické a kovové.

Píla – výrobná → budova so zariadením na rezanie a spracovanie dreva pilným strojom. Píly sa uplatnili v remeselnej výrobe (→ vodné píly) a továrenskej výrobe (→ parné a elektrické píly).

Píla vodná – → budova → rámovej konštrukcie s mechanickým pilným strojom, poháňaným vodným kolesom, často bola súčasťou mlynskeho areálu. V spodnom → podlaží (podpílnici) je umiestnený prevodový mechanizmus

píly, horné podlažie (pílnica) na kamennej → podmurovke al. → pilieroch má → doskovú podlahu na masívnych hradách. Pílnica je opláštená minimálne na návodnej strane doskovým → debnením.

Píla parná – druh → píly, ktorá poháňala zložený továrenský pilný rám, tzv. gáter. Znamenala prechod na priemyselnú výrobu (rýchlosť, otáčky, rýchlostné prevody, automatické podávanie). So zavádzaním rýchlostných remenicových prevodov sa konštruovali kotúčové, resp. okružné píly, tzv. cirkuláry, zriedkavejšie píly s vodorovným rámom (horizontálky). (hovor. gáter)

Pilaster – druh vertikálneho → podperného architektonického článku, vystupujúceho zo → steny, s obdĺžnikovým prierezom. Skladá sa z → pätky, → drieku a → hlavice (na rozdiel od → lizény, ktorá nemá pätku a hlavicu). Je súčasťou → muriva, zosilňuje → múr, člení → stenu, môže podopierať → kladie, zdôrazňovať → vstupy, → okná a pod. Môže mať → kanelúry. Druhom pilastra je → združený a → zväzkový pilaster.

Pilaster združený – dvojica → pilastrov umiestnených blízko seba, niekedy na spoločnom → podstavci, nesúca spoločný úsek → kladia.

Pilaster zväzkový – druh → pilastra, vzniká položením niekoľkých pilastrov stupňovito na seba tak, že spodnejšie prečnievajú po stranách, stredný najviac predstupuje.

Pileolus – pokrývka hlavy vysokých cirkevných hodnostárov r.-kat. cirkvi, súčasť → liturgického rúcha aj → mimoliturgického odevu (nosí sa ku → klerike). Malá okrúhla čiapočka vo farebnosti podľa hodnosti nosite-

ľa: pápež – biela, kardinál – červená, biskup – fialová, opát – čierna. (syn. *Soli-Deo*)

Pilier – druh vertikálneho → nosného architektonického článku, zvyč. murovaného al. monolitického, najč. štvorcového al. polygonálneho prierezu. Pilieri s kruhovým prierezom, masívnejšie ako → stĺp, sa vyskytujú najč. vo funkcii → medzilodných pilierov. Môže byť členený na → pätku, → driek a → hlavicu, al. môže byť bez tohto členenia, často na → sokli. Druhmi pilierov sú → arkádový, → krížový, → medzilodný, → oporný, → ostlpený, → prístenný, → stredový a → zväzkový pilier.

Pilier arkádový – druh → piliera, nesúceho → arkádu, napr. v → kostole môže niesť → medzilodnú arkádu, arkádu → krížovej chodby a pod.

Pilier brány dvojpriestorovej – súčasť dvojpriestorovej → brány opevnenia → kastela, druh → archeologického nálezu, druh → stredového piliera. Bol vybudovaný na → pôdoryse veľkého písmena I, o dĺžke cca 6 m, takmer totožnej s dĺžkami postranných → bášt. V strednej, dlhšej časti, dosahoval šírku 1,5 m, na rozšírených koncoch takmer 3 m. Jeho → základy boli stavané z nepravidelne riadkovaných vrstiev lomového kameňa, zalievaneho vápennou → maltou a → nadzemný múr, obojstranne olícovaný z hrubo pritesaných vyškárovaných → kvádrov, mal jadro vyplnené → liatym murivom.

Pilier krížový – druh → piliera s → pôdorysom → gréckeho kríža, vzniká pripojením štyroch → pilastrov, resp. len → driekov pilastrov bez → pätiiek a → hlavíc k jednotlivým stranám hranolového → drieku piliera.

Pilier medzilodný – najč. súčasť → kostola, druh → piliera, nesúceho → medzilodnú arkádu.

Pilier oporný – súčasť → oporného systému, druh → piliera zachytávajúceho šikmé tlaky → klenieb, ktoré preberá buď priamo al. prostredníctvom → oporných oblúkov. Umožňuje odhmotnenie vnútorných podpôr klenieb a → obvodového múru. Býva raz al. niekoľkokrát odstupňovaný a zakončený → strieškou, príp. → fiálou.

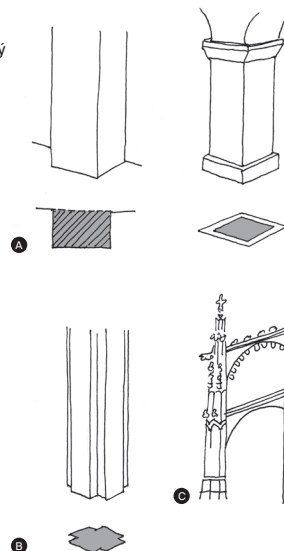
Pilier ostlpený – druh → piliera, ku ktorého hranolovému → drieku sú pridané z dvoch al. všetkých štyroch strán → polstĺpy.

Pilier prístenný – druh → piliera, ktorý je umiestnený tesne pred → stenou tak, že k nej jednou stranou prilieha. Druhom prístenného piliera je → polpilier.

Pilier stredový – súčasť → dvojosového portálu, príp. → dvojpriestorovej brány, druh → piliera členiaceho dva vstupné otvory.

Pilier

- A prístenný
- B krížový
- C oporný

Pilier zväzkový – druh → piliera, ktorého jadro je obložené → príporami.

Pilierik – menší → pilier.

Pilotáž podzákladová – súčasť kamených → stavieb, budovaných zvyč. v močaristom prostredí, druh → archeologického nálezu, podzákladová → kolová konštrukcia, vybudovaná z drevených zahrotených a opálením impregnovaných → kolov.

Pilóta – súčasť nosnej → základovej konštrukcie, vertikálny → konštrukčný prvok v podobe → stĺpa používaný pre hĺbkové zakladanie → stavieb. Funkciou pilóty je prekonať nestabilný podklad a preniesť zaťaženie do únosnej vrstvy horniny. Vo funkcionalizme dom na pilótach (na stĺpoch) – dom zdvihnutý nad terénom.

Pinetum – časť → parku so sústredenou výsadbou rôznych druhov borovic al. iných ihličnanov, niekedy súčasťou → bosketu.

Piscinium – súčasť → kláštora, príp. → meštianskeho domu, druh → hospodárskej stavby, veľká murovaná al. kamenná nádrž s vodou, určená na chov, resp. dočasné prechovávanie živých rýb.

Písmo – sústava znakov na grafické vyjadrenie reči. Alfabetické písmo sa skladá z určitého počtu písmen, usporiadaných do abecedy. Písmo môže byť maľované, písané, tlačené al. ináč znázornené, najč. na → materiáloch na písanie.

Písmo gotické – druh latinského písma s typicky lomeným tvarom písmen. Rozoznávame gotickú → majuskulu, → minuskulu, → kurzívu. Druhmi gotického písma sú napr. fraktúra z užšími špicatejšími formami písmen, podobná a ťažko čitateľná je fraktúra, a švabach so širšími, oválnejšími tvarmi.

Písmo latinské – základné typy sú: rímska → kapitála, → unciála, → polounciála, stredoveká → minuskula, gotické písmo, → antikva, → latinka.

Písmo majuskulné – skladá sa z písmen veľkej abecedy → majuskúl.

Písmo minuskulné – skladá sa z písmen malej abecedy → minuskúl.

Píšťala – 1. súčasť → drieku → stĺpu al. → pilastra, paličkovitý útvar, vkladný do → kanelúr, sprav. s eliptickým, príp. kruhovým prierezom, najč. v spodnej tretine výšky drieku; 2. súčasť → organa, sprav. cínový (ojedinele drevený) rúrkovitý útvar s otvorom. Píšťaly sú umiestnené v → píšťalovej skrini. Predný rad píšťal je súčasťou → prospektu. Vniknutím vzduchu do píšťaly vzniká tón. Niektoré píšťaly môžu byť nefunkčné, dekoratívne, napr. kvôli symetrii prospektu al. ako samostatná výzdoba (napr. píšťaly usporiadané do vejára).

Pitvor – jedna zo základných súčastí → dispozície → ľudového domu, vstupný priestor so → dvora do domu (do → izby, pri trojpriestore i do → komory), pôvodne komunikačný a hospodársky priestor bez → kúreniska a → stropu. Neskôr s kúreniskom, nakoniec sa v pozdĺžnej osi domu rozdeľuje (→ mandrholcom, → klenbovým pásom → priečkou a pod.) na vstupný pitvor a zadnú → čiernu kuchyňu, resp. celý priestor sa zmenil po zavedení uzatvorených → komínov a → sporákov na → kuchyňu. Podobnú funkciu ako pitvor mal → dufart.

Pivnica – 1. samostatne stojaca → hospodárska stavba so → zahĺbenou dispozíciou, vo → dvore al. → záhrade → hospodárskeho dvora, al. mimo nich. Pivnica býva vymurovaná, jednopriestorová. Môže byť situovaná vo svahu, vtedy → vstup vedie priamo do

svahu. Ak je pod úrovňou nezvažujúceho sa terénu, je prístupná padacími dverami al. → šijou. Pivnice môžu vytvárať → súbor; 2. súčasť → ľudového domu, (pod → komorou, → pitvorom, al. → izbou), resp. → sýpky, → priestor so → zahĺbenou dispozíciou (pod úrovňou terénu al. polozapustený), slúžiaci na uskladnenie potravín; 3. sprav. druh → suterénu → stavieb, v → meštianskom dome prístupné najč. → vnútorným schodiskom z → prejazdu či → dolnej siene, al. súbežne aj samostatným → vstupom z → fasády, príp. cez šachtu vyhlbenú v → podlubi al. dolnej siene, do ktorej ústil z pivnice pevne uzatvárateľný vstup s kamenným → portálom, používaný na skladanie rozmernejšieho tovaru al. zariadenia. Šachta so schodiskom mala → padacie dvere. Pivnice slúžili na skladovanie hospodárskych plodín, vína, na dozrievanie piva, výrobu sladu a v zime zriedkavejšie aj na vykonávanie remesla nepracujúceho s ohňom, príp. aj ako výčapy.

Pivnica vínna – 1. samostatne stojaca → hospodárska stavba vo → dvore al. → záhrade → hospodárskeho dvora, al. mimo nich. Pivnica býva vymurovaná, jednopriestorová. Môže byť situovaná vo svahu, vtedy → vstup vedie priamo do svahu. Ak je pod úrovňou nezvažujúceho sa terénu, je prístupná padacími dverami al. → šijou; 2. súčasť → vinohradníckeho domu, druh → pivnice, umiestnenej pod → lisovňou hrozna, slúžiaca na uskladnenie vína. Pivnice môžu vytvárať → súbor.

Pivnica vinohradnícka – druh → vinohradníckej stavby, architektonicky blízka samostatnej → vínnej pivnici, odlišná situovaním v → extraviláne vo vinohrade. Pivnice môžu vytvárať → súbor.

Pivovar zemepanský – súčasť → areálu kaštieľa, al. → intravilánu sídla, → stavba, al. viacero stavieb vo vlastníctve zemepána, v ktorých je umiestnená technológia na výrobu piva, a ktoré zodpovedajú jednotlivým výrobným fázam jeho výroby.

Placka česká – druh → klenby, vytvorenej na → pôdoryse štvorca, vpísaného do polgule, pričom zvislé roviny nad stranami štvorca tvoria polkruhové → čelá klenby. Porovnaj → placková klenba.

Plaketa – drobný kovový → reliéf, na rozdiel od → medaily obyč. obdĺžnikový a jednostranný, zhotovený z kovu → liatím al. → razením.

Plastika – trojrozmerné sochárske dielo → reliéf al. → socha, vytvorené na rozdiel od → skulptúry plastickým spôsobom, t. j. nanášaním (pridávaním) hmoty, modelovaním v hline, → štku, vosku a kovolejáorskými postupmi. Termín plastika vyjadruje základnú charakteristiku diel – plasticosť, trojrozmernosť, preto niekedy označuje i sochárske diela všeobecne.

Pláščanica – liturgická textília, oltárna prikrývka, používaná na Veľký piatok a veľkopôstnu dobu v cirkvi v.o. Obdĺžnikový kus látky, zdobený → výšivkou al. od 19. stor. aj → maľbou Kladenia do hrobu, Oplakávania al. Krista ležiaceho v hrobe, po obvo-de s nápisom, vzťahujúcim sa na smrť a zmŕtvychvstanie Krista, v rohoch obyč. so symbolmi evanjelistov. (syn. *epitafios*)

Plášť – 1. súčasť → pevnostnej stavby, najč. → obytnej veže, sekundárny → múr, tesne obopínajúci stavbu, zvyšujúci odolnosť proti útoku; 2. múr, spevňujúci → konštrukciu → valu al. → bastiónového opevnenia zo strany → predpolia, príp. → drevená kon-

štruktúra na povrchu → drevenej hradby; **3.** súčasť → komína, jeho vonkajšia, obalová časť s nosnou, ochrannou a estetickou funkciou. V historických objektoch tvorený → konštrukciou z pálených tehál al. vhodného → kameňa (penovec). V ľudovom staviteľstve môže plášť komína tvoriť → drevená zrubová al. → vypletaná konštrukcia omazaná hlinou. Ak je komín včlenený do → medzitraktového, → obvodového múru, al. pristavaný k stene → štítu v → podkroví plášť je tvorený → ich murivom. V nadstrešnej časti býva plášť komína omietnutý a výtvarne riešený; **4.** všeobecne vonkajší obal, povrchová vrstva budovy (→ plášť obvodový), strechy (plášť strešný), predmetu (→ plášť nádoby, → hodín, → zámku, → zvona); **5.** časť odevu, napr. súčasť → liturgických textílií.

Plášť erbu – môže byť doplnkom → erbu, označujúcim postavenie majiteľa. Znázornenie ozdoby z látky, splývajúcej od → heraldickej koruny po stranách → štítu, zvonku farebná a zvnútra podšitá hermelínom, po stranách podchytená zlatými šnúrami, okraje so zlatými → strapcami.

Plášť hodín – kovová → schránka → vreckových hodín a → náramkových hodín.

Plášť nádoby → telo → nádoby bez → dna, v prípade nádoby štvor- a viacbokej sa skladá zo → stien.

Plášť obvodový – **1.** časť stavebnej → konštrukcie, druh → fasády, obvodová plocha budovy vytvorená nenosnými fasádnymi prvkami – zo skla, keramiky, plechu, plastických hmôt a pod.; **2.** súčasť → nosnej zelene → parku, pozri → zeleň obvodová.

Plášť zámku závesného – kovový obal zámkového mechanizmu s → kľúčovým otvorom. V hornej časti je na

→ kľbovom pánte → odklápacie rameno a → štrbina, do ktorej sa vkladá voľný koniec ramena.

Plášť zvona – časť → zvona, kónického tvaru. Skladá sa z → čepca (vrchná časť), zo → zvonového krku (stredná časť plášťa) a z → venca (spodná, úderová časť). Tón zvona ovplyvňujú tvar, rozmery a hrúbka steny plášťa (tzv. profil zvonového rebra).

Plát – železná plocha, nie celkom hladkého povrchu, nesúca stopy vykúvania, obyč. s obrysom blízkym štvorcú so zaoblenými rohmi. Pláty sa pripevňujú → nitmi al. → klinkami na drevené → dverné krídlo, al. sú pospájané vzájomne.

Plátovanie – druh tesárskeho → spoja, pohľadovo otvorený spoj, prvky ktorého sú lícované do spoločnej roviny. → Dlabu spodného prvku tvarovo zodpovedá plát vrchného prvku. Základné typy plátovania: rybinový (krytý a nekrytý – používaný od stredoveku po 19. stor.), pozdĺžny, rohový, križový, priečny.

Plátno – základný druh → textilu, zhotovovaný jedným z primárnych druhov väzieb (→ tkanie), plátovou väzbou, pri ktorej sa jednoducho a rovnomerne križi rovnaký počet osnových a útkovaných nití, čím vzniká rovnomerná štruktúra a textúra látky. Obyč. sa plátom označujú jednoduché prírodné tkaniny ľanové, bavlnené, resp. konopné, často jednofarebné, bez → dezénu a výzdoby. Druhom plátna je → kretón.

Plech trapézový – druh tvarovaného plechu, zvyč. hliníkového al. ocelového. Pozdĺžne lichobežníkové (trapézové) prelisovanie zvyšuje tuhosť v jednom smere podobne ako vlnitý plech. Trapézové plechy mávajú zvyč. lakovanú povrchovú úpravu, používa-

jú sa pri konštrukciách → strešných plášťov ako → strešná krytina aj nosný konštrukčný prvok, pri → obvodových plášťoch, aj ako prvok → strateného debnenia.

Plenta – **1.** prenosná stena al. zástena; **2.** v stavebníctve druh → technológie používanej na zakrývanie nerovností v murive → maltou, → tehlo al. iným → stavebným materiálom.

Pletenec – geometrický → ornament z pravidelných prepletených pásových útvarov, ktorý vytvára zdobiace pásy al. vyplňa plochy. Používaný je od antiky, zvlášť typický je pre raný stredovek.

Plevník – v → ľudovej architektúre → priestor na uskladnenie pliev, príp. slamy a listia. Ako samostatná → hospodárska stavba v rámci → dvora al. ako pristavaný priestor k obvodovej stene → stodoly či vymedzený priestor v → záčine stodoly. (syn. *plevinec*, *plevín*)

Plintus – **1.** druh → dosky, slúžiacej ako → podstavec, sprostredkujúcej prechod medzi podkladom a → sochou, → soklom, a pod.; **2.** najnižšia časť → pätky → stĺpu, → piliera, → prípory štvorcová, polygonálna, príp. kruhová.

Plnivo – jedna z dvoch hlavných súčastí → malty. Ide o piesok riečny (s guľatými zrnami) a kopaný (s ostrorohými zrnami), ktorý sa preto → spojivom lepšie viaže, býva však znečistený hlinou, čo pri jej väčšom podiele spôsobuje trhliny), ďalej sú to drte z → tehál, → škridiel, → kameňa, → mramoru atď., plnivom môže byť aj → hlina (na viazanie nepálených → tehál), popolček, juta, konope, slama, plevy, zvieracie chlpy a pod.

Plocha rezervná – súčasť → zástavby → sídla, vymedzená → preluka v → bloku, resp. časť → parcely, jedna

al. viac i zastavaných parciel, prípadne ich častí, ktoré z hľadiska zásad pamiatkovej starostlivosti o → pamiatkovú rezerváciu, → pamiatkovú zónu a → ochranné pásmo NKP, PR, PZ sú vyčlenené na perspektívny rozvoj al. revitalizáciu pamiatkovej rezervácie al. pamiatkovej zóny.

Plocha lôžková – základná časť → nábytku na ležanie, ktorú vyplňa slamník, matrac, príp. drôtená vložka a lemuju → bočnice a → čelá.

Plocha príchytá – kovová platnička tvoriaca upevnenie → čapu a → pánťového závesu pri → kľbovom pánte. Môže byť pripevnená na podklade → klinkami al. → skrutkami, al. môže byť zapustená.

Plocha zastavaná – plocha al. časť pozemku, na ktorej sú umiestnené stavby.

Plochy funkčné – časti územia zahŕňajúce viac pozemkov sprav. s rovnakým spôsobom využívania.

Plošina delostrelecká – **1.** súčasť → násypu al. → drevozemnej konštrukcie, ich horná rovná plocha na → násype al. → drevozemnej konštrukcii → delových bášt al. → staveb → bastiónových pevností. Slúži na postavenie diel; **2.** druh → predsunutého opevnenia rovnakej konštrukcie.

Plot – súčasť → areálu, druh → ohrady s → drevenou al. kovovou konštrukciou. Vstup umožňuje → brána al. → bránka. Druhmi plotu sú → debnený, → drevený, → kovový, → latkový, → pletivový, → poľský, → vypletaný, → žrdkový a → živý plot. Pri plote → parku al. → záhrady súčasťou plotu môže byť → ha-ha.

Plot debnený – druh → plotu s → debnením, na → stĺpiky sú pripevnené priečne → brvná, na ktoré sú pribité → dosky.

Plot kovový – druh → plotu z tyčoviny, s murovanými al. kovovými podpernými → stĺpikmi, príp. s → podmurovkou.

Plot latkový – druh → plotu, na → stĺpiky sú pripevnené priečne → brvná, na ktoré sú pribité latky. Latkový plot sa používal najč. pri ohradení → predzáhradky.

Plot pletivový – druh → plotu, tvoreného pletivom na kovových → stĺpikoch, príp. s → podmurovkou.

Plot poľský – druh → plotu al. → palisády, jednoduchá → kolová konštrukcia, pozostávajúca z kombinácie kolmo al. šikmo osadených rôzne rozostúpených zahrotených → kolov, prepojených navzájom dreveným al. prúteným výpletom, príp. murované → stĺpy, prepojené horizontálnymi → trámami.

Plot vypletaný – druh → plotu, z → vypletanej konštrukcie z prútia al. → štiepkov.

Plot živý – druh → plotu. Strihaný tvorí → stenu strihanú vo funkcii plotu, nestrihaný tvorí obvodová voľná výsadba krovin vo funkcii plotu.

Plot žrdkový – druh → plotu z minimálne opracovanej tenkej guľatiny (tenké kmene, konáre).

Plotovka – druh → tehly ozdobne dierovanej, určenej na stavbu → ohrady.

Pluviál – súčasť → liturgického rúcha v cirkvi v.o., vrchné rúcho kňaza, používané pri liturgických obradoch mimo sv. omše. Široký dlhý plášť polkruhového strihu, bez → rukávov, vpredu otvorený, na prsiach zopnutý zdobenou → sponou, na chrbte s kusom látky, pripomínajúcim → kapucňu plášťa do dažďa, z ktorého sa pluviál vyvinul. Zhotovený z dekoratívnej látky (→ brokát, → hodváb a pod.) v liturgických farbách, zdobený → výšivkou, → čipkou, tkanými → le-

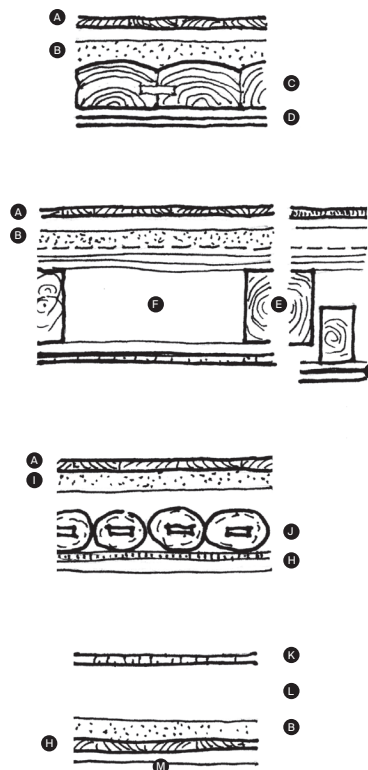
movkami a pod. Vyskytuje sa často ako súčasť → súpravy → liturgických textílií, zhodných použitým materiálom a dekorom (→ kazula, → bursa a pod.). V cirkvi v.o. mu zodpovedá → mandyas.

Podbitie – súčasť → strechy, podhľadová drevená úprava jej presahu za → obvodový múr. Podbitie býva v → mestských domoch, zo spodnej strany presahu strechy → debnením najč. s → omietkou, pričom sa na lepšie uchytenia omietky debnenie obija rákosom. V ľudových stavbách je tento spôsob často vystriedaný riešením → odkvapu výplňou konštrukčne súvisujúcou s → dlážkou → povaly, kladením naštiepanej guľatiny, drobnej guľatiny, → dosiek a pod., buď v priečnom smere, ukladáním na → pomúrnicu a → odkvapovú väznicu al. v pozdĺžnom smere. Vzácnnejšie sa vyskytuje odkvap bez podbitia (napr. na → kopaniciach) s priehľadom do → podstrešia.

Podesta – súčasť → schodiska, horizontálna plocha medzi → schodiskovými ramenami a na začiatku a na konci schodiskového ramena. Slúži na odpočinutie pri chôdzi po schodoch, aj ako → horizontálna komunikácia k → vstupu do → priestorov na jednotlivých → podlažiach. Druhom podesty je → medzipodesta.

Podhľad – 1. viditeľná spodná časť vodorovnej → stavebnej konštrukcie (→ stropu, → rímsy, a pod.); 2. základný prvok → prírodno-krajinárskeho parku, široký dlhý priestor bez prekážok zužujúcich zorný uhol pohľadu, usmerňujúci tak pozornosť na → dominantu al. smerujúci do voľného priestoru aj mimo priestor parku. Porovnaj → priehľad.

Podhľad zavesený – druh nenosného → podhľadu, ktorý zakrýva nerovnosti pôvodného → stropu, je ukotvený v nosnom strope, medzi kotvami sú ďalšie závesné prvky. Znižuje → svetlú výšku miestnosti, zakrýva inštalčné rozvody, môže byť rovný, profilovaný, lomený al. zakrivený.

Podlaha

A palubová dlážka	H podbíjanie
B násyp	I izolačná vrstva
C pritesané guľacie	J guľacie
D strop, podbíjanie (podbíjaný strop)	K dlážka
E latovanie (izolácia)	L vzduchová izolačná vrstva
F vzduchová vrstva	M omietka
G trámy	

Pódium – konštrukcia z dreva, kovu al. → muriva, stupeň vyvýšený nad úroveň → dlážky, resp. terénu (napr. pri → hudobnom pavilóne), slúžiaca na umiestnenie niečoho, čo chceme zvýrazniť. Druhom pódia v → priezorevom divadle, → kine, → redute a pod. je → javisko.

Podkrovie – súčasť → stavby, → priestor pod → strechou, vymedzený pomocou → priečok a → stropu, využívaný na bývanie (→ manzarda), ako → ateliér, na administratívne, skladovacie al. iné účely, osvetlený → vikiermi al. → strešnými oknami. Podkrovie sa neráta k → podlažiam. Porovnaj → podstrešie.

Podlaha – horizontálna → konštrukcia, ohraničujúca zospodu → priestor → podlažia. Skladá sa sprav. z nosnej konštrukcie, niekedy z → násypu, t. j. vrstvy vyrovnávajúcej podklad, z → vankúšov a → dlážky. Konštrukcia podlahy sa skladá z nášlapnej vrstvy, roznášacej vrstvy, príp. izolačnej, vyrovnávacej a podkladovej vrstvy. Podlaha tvorí vo viacpodlažných stavbách so → stropom nižšieho podlažia jeden celok.

Podlažie – horizontálna sústava → priestorov → stavby, vymedzených → zospodu → podlahou a → zhora → stropom, ktorej na → fasáde sprav. zodpovedá rad → okien či iných → otvorov. → Podkrovie sa nepočíta k podlažiam. Druhom podlažia je → nadzemné a → podzemné podlažie.

Podlažie nadzemné – druh → podlažia nad úrovňou terénu. Nadzemné podlažia sa číslujú smerom nahor.

Podlažie podzemné – súčasť → suterénu, druh → podlažia pod úrovňou terénu. Podzemné podlažia sa číslujú smerom nadol.

Podlomenica – súčasť → ľudových stavieb, → striedka na spodnej časti → štítu, chrániaca → hlavnú fasádu pred dažďom. Zvyč. dosahuje výšku 2–4 radov → šindľov, niekedy však siaha až do 2/3 výšky štítu. Štít s podlomenicou často dopĺňa → polkružie a → kolík.

Podložka – 1. zriedkavá súčasť → rebrovej klenby, vytvorená z → prístenných rebier, ktoré obdĺžnikovo rámuju → výbeh rebier, → konzolu al. → skrátenú príporu (t.j. obiehajú ich aj zo spodnej strany); 2. súčasť → okeného kovania, dverného, bránového, nábytkového a pod. Slúži na krytie styku kovových súčastí s podkladovou plochou. Môže mať rôzne tvary (kruhový, pásový, často so → zakončením dekoratívnym a pod.).

Podlubie – súčasť → stavby, druh → horizontálnej komunikácie v → parteri, sprav. s → klenbou, otvorený sprav. → arkádami al. → stĺporadím do → verejného priestranstva.

Podmurovka – 1. súčasť → sídliskových al. → hospodársko-výrobných objektov, druh → archeologického nálezu, zvyč. → kamenná konštrukcia pod nadzemnými drevenými → objektmi, sprav. → zrubovej al. → kolovej konštrukcie, čiastočne zapustená do zeme (t. j. → základ) a čiastočne vystupujúca nad terén; 2. súčasť → stavby, rôzne vysoký → nadzemný múr, nahrádzajúci → základy, postavený z kameňa, na ktorom spočíva → drevená konštrukcia, resp. tehlový → obvodový múr. Vo svahovitom teréne vyrovnáva podmurovka terénne rozdiely a podľa jeho výškového rozdielu môže dosahovať v časti až 1/3 výšky stavby, takže v nej môže byť umiestnená → pivnica, prístupná zvonku.

Podnos – kovová, sklenená al. porcelánová podložka pod → nádobu (nádobu), so zdvihnutým okrajom, na → dne niekedy plasticky vyznačený obrys dna nádob, s ktorými tvorí → súpravu. Platô na servírovanie predjedla, zákuskov, ovocia, so zdvihnutým okrajom, často s → uchami; zvláštnym typom je → alzata.

Podnož – 1. súčasť → stavieb prízemný pás → muriva, spravidla plasticky vyznačený miernym al. výrazným predstupom, prípadne aj s → rímsou, môže byť rôzne tvarovaný napr. → bosážou a pod.; 2. súčasť → nehnuteľných výtvarných diel, vyvýšená plocha, platô, z → kameňa al. → muriva, často stupňovitá, s niekoľkými → schodiskovými stupňami; 3. uzatvorená najspodnejšia časť → nábytku, pri → sedacom nábytku 4 dosky, nahrádzajúce → nohy, pri → skriňovom nábytku je to rám pod → dnom. (syn. sokel)

Podnožka – tvorí → súpravu s → kreslom, slúži na podopretie nôh pri sedení, horná plocha zvyč. → čalúnená.

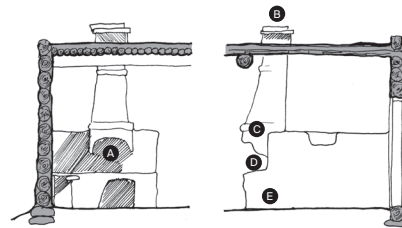
Podpecie – súčasť → pece, → sokel → nesúci → teleso pece, niekedy s → podpieckou.

Podpera – neuzatvorená časť predmetu, nesúca predmet (→ stolička, → monštrancia a pod.) al. časť predmetu (→ príborník), → nohy, stĺpiky, konzoly, figurálne podpery atď.

Podpera doskovitá – tvorená širokou → doskou, niekedy hladkou, vyrezávanou al. → ažúrovanou, zastupuje → stĺpik, → konzolu, figurálne podpery (→ karyatídy). Pri → nábytku namiesto nôh dve al. tri. Štyri podpery tvoria → podnož.

Podpera podrúčky – spája prednú časť → podrúčky so → sedadlom.

Podpiecka – súčasť → chlebovej pece, priestor pod → ohniskom, → pripeckom al. v → podpeci, prístupný zvyč. oblúkovým otvorom, slúžiaci najč. na uloženie dreva.

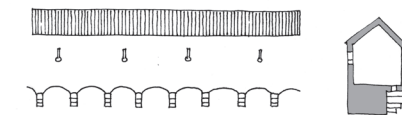
A teleso pece
B piecka
C dymník

D ohnisko
E sokel

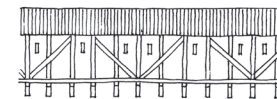
Podrám – vid' rám slepý

Podrúčka – pri → sedacom nábytku postranné → operadlo na opretie rúk. V prípade, že plocha medzi operadlom, podrúčkou, → podperou podrúčky a → sedadlom je vyplnená (napr. → čalúnením), hovoríme o plnej podrúčke.

Podsebitie – súčasť → hradbového múru, → obytné, → útočistej, → nárožnej al. → bránovej veže, → hradného paláca a pod., druh → ochodze s → drevenou al. → hrádzenou konštrukciou, často býva zastrešené, buď predsunuté na drevených al. kamenných → konzolách pred → líce hradbového múru, resp. → fasádu horného → podlažia → stavby, al. čiastočne vtiahnuté do → dispozície stavby. Otvory v plošine podsebitia slúžili pri obrane na liatie vriacej smoly, vody, al. zhadzovanie kameňov.

murované na kamenných konzolách

hrádzené

Podstavec – 1. spodná časť → nehnuteľného výtvarného diela, → stĺpu a pod., sprostredkujúca prechod na podklad; z → kameňa, → muriva a pod. Klasicky sa podstavec člení na → sokel, → driek a → rímsu. Druhom podstavca je → plintus aj samostatný sokel; 2. spodná časť predmetu, špecificky stvárnená. Typom podstavca je rozšírený podstavec predmetov, pri ktorých slúži na polozenie na podložku (pri → hodinách, rôznych → nádobách a pod.). V sochárstve je to rôzne členený blok kameňa al. muriva, na ktorý sa umiestňuje sochársky, architektonický (→ náhrobok, → pomník, → pamätník a pod.), resp. kombinovaný útvar z → kameňa, → kovu al. iného materiálu. Klasický podstavec sa skladá z pätky, → drieku a ukončujúcej rímasy. Podstavec pod menzu sa nazýva → stipes; 3. podstavec → interiérový doplnok pod → vázu, → sochu a pod. Vrchná doska malých rozmerov, zvyč. kruhová, na jednej → nohe ukončená → trojnožkou al. na 3 nohách. (syn. postament)

Podstavec nádoby – základňa vyššia a výraznejšia ako → fízal.

Podstavec skrine pišťalovej – súčasť → organu; → podnož, ktorá môže byť umiestnená pod al. nad kordónovou rímsou → organovej skrine, niekedy býva vložená do nej. Vo svojej najskrytejšej podobe sú to hladké → výplne pri nohách → pišťal v dolnej časti → pišťalovej veži, resp. → pišťalového poľa. Podstavec umožňuje svo-

jimi vynímateľnými výplňami prístup k ventilom vo ventilových komorách a k → traktúre.

Podstenie – 1. súčasť → ľudového domu al. inej → stavby, otvorený priestor pozdĺž dvorovej vstupnej al. uličnej → fasády domu na úrovni → prízemí, v spodnej časti s upraveným chodníkom, zhora krytý presahom → strechy (→ odkvapom), príp. → pavlačou al. predsunutým → poschodím, → štítom, → valbou. Podstenie vytvára komunikačné prepojenie obytnej časti domu s → dvorom, s hospodárskymi priestormi a → povalou. V prípade podstenia orientovaného do ulice môže byť súčasťou → verejného priestranstva, ak sa nachádza na dvorovej aj uličnej fasáde, môže mať na → nároží → stĺp. Okrem komunikačnej funkcie sa podstenie využívalo aj na sušenie bielizne, poľnohospodárskych plodín, na pracovné činnosti, spoločenské posedenia, odpočinok. Dispozičnými a funkčnými zmenami tradičného obydľia sa postupne uzatváralo a menilo na → gánok a → verandu. Druhom podstenia je stĺpové podstenie al. arkádové podstenie (porovnaj → gánok); 2. úzky, obyčaj-

podstenie

ne dláždený al. inak upravený, mierne zvýšený → chodník pozdĺž dvorovej vstupnej al. uličnej → fasády domu krytý presahom → strechy, → pavlačou al. predsunutým → poschodím domu. Vedú z neho → vstupy do → domu, príp. do príslušených → hospodárskych stavieb.

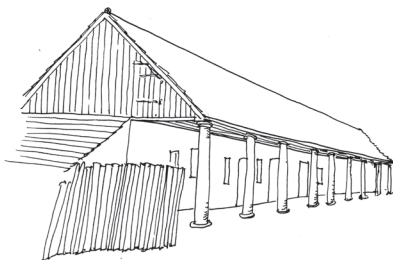
Podstolie → úložný priestor pod → stolovou doskou ohraničený → lubovým rámom, prístupný niekedy vyklopením dosky, inokedy pojednaný ako → priehradky prístupne spredu.

Podstrešie – súčasť → stavby, → priestor medzi → najvyšším podlažím a → strechou. Porovnaj → podkrovie.

Podstupnica – súčasť → schodiskového stupňa, jeho → čelo.

Poduška – môže byť časťou → erbu. Schématické znázornenie môže byť zboku s dvoma → strapcami al. zvrchu so štyrmi strapcami. Vkladá sa medzi → prilbu a → klenot.

Podval – súčasť → koľaje, priečny nosník, na ktorý sa upevňujú → koľajnice. Udržiava konštantný rozchod koľajníc a prenáša hmotnosť, brzdiacu a ťažnú silu prechodiaceho železničného vozidla do štrkového podkladu. Je vyhotovený ako masívny drevený či

podstenie stĺpové

betónový → hranol dĺžky cca 2,5 m al. ako oceľový → nosník s prierezom plytkého a širokého písmena U a dĺžky 2,5 m. Podvaly sa v koľaji umiestňujú vo vzájomnej vzdialenosti 0,7–0,9 m; 2. odkôrnená či neodkôrnená → guľatina, slúžiaca na lepšiu manipuláciu, skladovanie i opracovávanie drevnej suroviny.

Podvezie – súčasť → kostolnej veže, → priestor v jej prvom → podlaží, sprav. ako súčasť → kostola, využívaná ako → predsieň, otvorený al. uzatvorený → priestor, príp. súčasť exteriérovej → komunikácie vo forme portika, otvoreného → arkádami.

Pohár – jeden zo základných typov nápojovej → nádoby z rôznych materiálov (→ kov, → sklo duté), skladajúci sa z → tela na → nohe, niekedy doplnený → vrchnákom. Z tohto typu vychádzajú i tvary → liturgických nádob (→ kalich, → pokál).

Pohár balustrový – vysoký pohár z masívneho → skla, → driek nohy v tvare balustra, niekedy s vrchnákom, väčš. zdobený → brúsením a → rezaním.

Pohár krídlový – vysoký štíhly pohár s → kupou väčš. kónického tvaru, na drieku nohy s hrebienkovými štiepanými ozdobami v podobe krídelok (napr. tvar morského koníka). Osobitným typom pohár je → römer.

Pohľad – 1. plošné zobrazenie časti prostredia priestorovo určené miestom výhľadu a pohľadovým kužeľom. Pohľadu môže byť prisúdená osobitná hodnota pre význam chránenej veci s určeným režimom ochrany; 2. základný kompozičný prvok → prírodne-krajinárskeho parku. Pozostáva zo širokého dlhého priestoru bez prekážok zužujúcich zorný uhol pohľadu, usmerňujúci tak pozornosť na → dominantu al. smerujúci do voľné-

ho priestoru aj mimo priestor parku. Porovnaj → priehľad.

Pohovka – základný druh → sedacieho nábytku pre viac ako jednu osobu, so zadným → operadlom a podrúčkami, s → čalúnením, niekedy nahradeným → vyplataním. Na rozdiel od → leňošky slúžila výlučne na sedenie. Typy dvojseďadlové – krátke: Darby and Joan s jasne oddelenými operadlami pre dve osoby; markiza s nízkymi podrúčkami; vis'á vis – dve kreslá oproti sebe spojené esovitým spoločným operadlom. Typy troj- a viacseďadlové (syn. sofa): gondolová pohovka, na 3 pároch nôh, operadlo plynule prechádza do plných celočalúnených podrúčok, s ktorými tvorí súvislú plochu; konfident so sedadlami pre jednu osobu, pripojenými po stranách k základnému tvaru pohovky; diván – úzky s mäkkým čalúnením a radom vankúšov; indiskret, ktorý vznikol pridaním 3. kresla k vis'á vis.

Pohrebisko – druh → kultového miesta, druh → archeologického, → sepulkralného areálu, slúžiaceho prevažne na vykonávanie kultových obradov súvisiacich s pochovávaním. Pohrebisko môže byť obklopené → ohradou al. → žľabom, príp. sú takto oddelené niektoré → hroby al. skupiny hrobov. Prvou formou pohrebiska boli menšie skupiny hrobov mimo sídliska, resp. v rámci → opevnených sídlisk bokom od → sídliskových objektov. Súčasťou môže byť → žiarovisko. Pohrebiská delíme podľa vonkajšieho vzhľadu hrobov na → ploché a → mohylník, podľa spôsobu pochovávania na → kostrové, → žiarové, → birituálne, podľa rozmiestnenia hrobov na pohrebisko so → skupinovým, → nepravidielnym, → radiálnym pochovávaním,

→ radové. Pohrebisko s etážovým pochovávaním sa nazýva → cintorín.

Pohrebisko birituálne – druh → pohrebiska so zmiešaným spôsobom pochovávaní, t. j. so → žiarovými aj → kostrovými hrobmi.

Pohrebisko kostrové – druh → pohrebiska s → kostrovými hrobmi.

Pohrebisko ploché – druh → pohrebiska s → plochými hrobmi. Pamiatková ochrana plochého pohrebiska, situovaného mimo → sídliska, sa končí po jeho preskúmaní, nakoľko po výskume ostávajú iba viac-menej deštruované → hrobové jamy. Druhmi plochého pohrebiska sú → popolnicové polia a → radové pohrebisko.

Pohrebisko radové – druh → plochého → kostrového pohrebiska, situovaného mimo → sídliska, s usporiadaním → hrobov do viac-menej pravidelných radov, z čoho vyplývala veľká rozloha pohrebiska. Na niektorých radových pohrebiskách postavili neskôr → kostol, okolo vznikol už → príkostolný cintorín (o čom svedčia nálezy → kostola a ďalšie využitie pôvodných hrobov etážovým pochovávaním).

Pohrebisko s nepravidielnym pochovávaním – druh → pohrebiska s rôzne situovanými a rozptýlenými → hrobmi.

Pohrebisko s radiálnym pochovávaním – druh → pohrebiska s lúčovito od stredu radenými hrobmi.

Pohrebisko so skupinovým pochovávaním – druh → pohrebiska s izolovanými skupinami → hrobov v rámci pohrebiska, v jednotlivých skupinách hrobov pravdepodobne príslušníci jednej rodiny al. rodu.

Pohrebisko žiarové – druh → pohrebiska s → žiarovými hrobmi. Rozsiahle ploché žiarové pohrebisko sa nazýva → popolnicové pole.

Pokál – → liturgická nádoba, kovová, zlatnícky zdobená, typu → kalicha, niekedy s → vrchnákom, názov niekedy používaný pre kalichy v ev.a.v. kostoloch.

Pokál cechový – reprezentačno-úžitková kovová nádoba, zdobená cechovými symbolmi, menami predstaviteľov cechu, textom a často datovaním. Skladá sa z → kupy a → nohy, väčš. bohate členených, resp. zdobených; široké → ústie uzatvára → vrchnák s → gombíkom, často v podobe figúry.

Pokladnica – súčasť → sakristie → kostola, → výklenok s uzamykateľnými → dvierkami, slúžiaci na úschovu sprav. zlatníckych → liturgických predmetov.

Pokladnička – → schránka na peniaze – milodary vyberané v sakrálnych objektoch. Rozoznávame → pevnú al. → prenosnú pokladničku.

Pokladnička pevná – sprav. kamenná v tvare → piliera či → balustru, samostatne stojaca. V hornej časti má schránku (väčš. drevenú či kovovú) zapustenú do → tela, prekrytú odklápacími → dvierkami na → pántoch, so → štrbinou pre vhadzovanie peňazí, zamykateľnými petlicou s → visacím zámkom. Variantou pevnej pokladničky je pokladnička stenová, ktorá sa navonok prejavuje kovovými dvierkami so štrbinou a visacím zámkom.

Pokladnička prenosná – najč. v podobe → nádoby s valcovým telom s → uchom a → vrchnákom, väčš. na pánte. Vo vrchnáku je štrbina často lemovaná lievikovitým lemom.

Poldvierka – druh → dverí v → ľudových stavbách, najč. do → pitvora, → komory, al. do → stĺpového podstenia, zvyč. latkové. Sú zavesené v spodnej polovici dverného otvoru pred → dverami.

Pri otvorených dverách umožňovali vetranie a zabráňovali vstupu hydiny.

Pole klenbové – časť → klenby, jej samostatne zaklenutá jednotka. Polia sú členené → klenbovými pásmi, → medziklenbovými rebrami, príp. pole vytvára jeden uzatvorený jasne čitateľný obrazec. Sprav. nasleduje viacero polí za sebou. Pri → trojlodí môžu dĺžke jedného polia → hlavnej lode zodpovedať dve polia → bočných lodí, čo sa nazýva viazaný systém klenby.

Pole píšťalové – môže byť časťou píšťalovej skrine. Je zložené z → píšťal a → rezieb nad nimi, príp. i v spodnej časti píšťal. Je rámované → pilastrami al. → lizénami z boku a → kordónovou a → korunnou rímou z dolnej a hornej strany.

Pole štítové – jednotlivá časť rozčleneného štítu.

Polenice – súčasť → čiernej izby, dvojica → guliačov, vedených pozdĺžne, zvyč. nad → kúreniskom (príp. aj v opačnej časti izby) približne 0,5 – 1 m pod → stropom, prechádzajúce svojím zakončením na → fasádu (→ hlava). Slúžili na spevnenie → stavby a ako úložná plocha (drevo a pod.).

Polenie – spôsob geometrického členenia → štítu zvislo. Polenie môže byť viacnásobné, a to čiarou rovnou, lomenou, krivkou, rezom pílovitým, cimburovitým, plamenným, vlnitým a pod. Štít polený jedenkrát má zvislú čiaru vedenú zo stredu horného okraja.

Polica – jednoduchý kus → nábytku na ukladanie – závesná doska, niekedy zo všetkých strán voľná, niekedy zozadu al. zo strán ohraničená doskami al. → balustrádou. Sústava políc sa nazýva → etažér. Termín sa niekedy používa aj pre → vodorovné medzisteny.

Polguliač – → guliač, pozdĺžne rozpílený na polovicu, t. j. s jednou rovnou stranou.

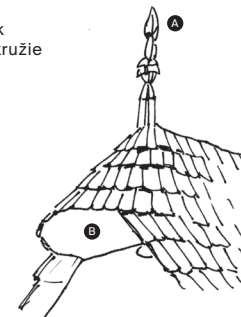
Polia popolnicové – druh → plochého → žiarového pohrebiska, sprav. s → podzemnými urnovými hrobmi, rozloženého na rozsiahlom území, dosahujúcim často rozlohu niekoľkých hektárov.

Politúra – povrchová ochranná → úprava → dreva, najmä → dýhovaného → nábytku, napúšťanie roztokom šelaku (prírodná živica z výpotku niektorých červov) v liehu, ktorý sa v niekoľkých fázach súčasne s napúšťaním leští väčš. na výrazne vysoký lesk.

Polírovanie – → stolárska → výzdobná plošná technika, vytvárajúca nanášaním a leštením polírovacej beloby (masť, vosk, biela hlinka) biely al. slovinový povrch, často kombinované so → zlátaním.

Polkružie – súčasť → štítu → ľudových stavieb, malá → strieška kužeľového tvaru, umiestnená v hornej časti štítu → sedlovej strechy, ktorá chráni štít pred zatekaním. Polkružie býva zo spodnej strany s → debnením, príp. zdobené maľovaným ornamentom al. ozdobne tvarovanými → šindľami, a vo vrchole zvyč. zakončené → kolíkom. (syn. *kabrinec, kukla*)

Ⓐ kolík
Ⓑ polkružie

Polmesiac – druh → kontragardy v tvare → oblúku.

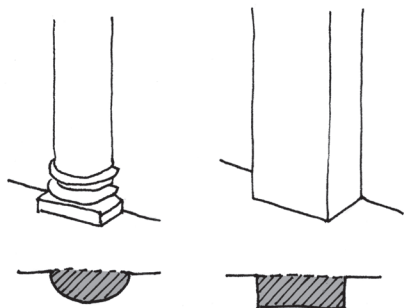
Polzemnica – druh → zahĺbenej dispozície, na rozdiel od → zemnice iba čiastočne zahĺbenej (cca 40 – 150 cm), s → dlážkou pod úrovňou okolitého terénu a s vertikálnymi → konštrukciami pôv. vystupujúcimi nad terén. Zvyč je to druh → zahĺbeného sídliskového objektu al. → ľudovej stavby.

Polobrtlík – druh → kovania, na rozdiel od → obrtlika má len polovičné → rameno, preto môže prichytávať len jedno → okenné krídlo, ale takisto môže slúžiť na zachytenie → vyberateľného okenného krídla.

Pololiva – druh → kovania, zariadenie na zatváranie/otváranie → okenného krídla. Pootočením jednoramennej → kľučky o 90 stupňov sa vysúva z → rámu okenného krídla → jazýček, pevne spojený s kľučkou a zasúva sa do → štrbiny v → zárubni al. → stojke. Kľučka je sprav. umiestnená v polovici výšky okenného krídla.

Polpilier – druh → prístenného piliera s polovičným → prierezom.

Polstĺp – druh → stĺpu s polovičným → prierezom, opierajúci sa svojou rovnou plochou o inú plochu (→ stenu, → pilier).

polstĺp

polpilier

Polunciála – druh → písma latinského typu vo vývojovom reťazci od → kapi-tály k → unciále, stráca → majuskulné tvary a nadobúda → minuskulné, predlžujú sa ťahy vertikál.

Polvalba – súčasť → polvalbovej strechy, smerom dovnútra zošíkmená trojuholníková rovina strechy v hornej časti → štítu.

Polychrómia – viacfarebná → povrchová úprava → architektonických článkov.

Polychrómia – 1. viacfarebná → povrchová úprava → architektonických článkov, povrchová farebná vrstva na → omietke, drevených, kovových a iných remeselných a umelecko-remeselných predmetoch a výtvarných dielach, realizovaná väčš. temperovými al. olejovými farbami na podklade; 2. plošná → stolárska výzdobná technika, dosahovaná olejovými farbami, často dopĺňaná → zlátením. → Nábytok sa zdobil rôznymi druhmi polychrómie, od prostého → fládrovania cez → mramorovanie, ornamentálnu → maľbu, maľbu naturalistických kvetov až po figurálne výjavy.

Polyptych – dielo výtvarného umenia al. umeleckého remesla (→ reliéf al. → maľba), tvoriace kompozičný, tematický i konštruktívny celok, zložený z viacerých než troch častí. Používa sa i na označenie stredovekých krídlových → oltárov s viac než dvoma krídlami.

Pomník – druh → pamiatky histórie, druh → nehnuteľného výtvarného diela, príp. druh → malej architektúry (→ pylón, → pilier a pod., zvyč. s → nápisom), vytvorené s cieľom pripomenúť osobnosť al. historickú udalosť. Pomník môže byť umiestnením viazaný na autentické → pamätne miesto. Jeho umiestnenie nie je viazané na autentické miesto v prípade, keď

pripomína udalosť veľkého významu, ktorá sa nedá vymedziť pamätným miestom, al. keď pripomína osobnosť, pri ktorej nie je známe autentické miesto jej narodenia, pôsobenia, úmrtia; vtedy môže byť súčasťou → pamätneho cintorína.

Pomúrnicka – súčasť horizontálnej konštrukcie → krovu, druh dlhého → trámu uloženého na → korune zväčša obvodového múru, vedeného vodorovne po stranách stavby. Na pomúrnicku sú položené → väzné trámy a zapreté → krokvy. Prenáša a rovnomerne roz-náša zaťaženie → krovu na → murivo. Môže byť jednoduchá al. zdvojená.

Pongon – súčasť → záhrady al. → parku, druh → arkády, oblúkovito zakončená → chodba, ktorá je iba rezom (bez konštrukcie) formovaná z dvojradovej → aleje (napr. hrabov).

Popolník – → miska na odklepávanie popola, z rôznych materiálov, najrôznejších tvarov, so zdvihnutým okrajom s priehlbňami na odloženie cigarety. Niekedy súčasť → fajčiarskej súpravy (s → dózou na cigarety, → svietnikom a pod.).

Poprsníca – viď **parapet**

Porcelán – najjemnejšia → keramická hmota, dvakrát vypaľovaná, s nepórovitým priesvitným črepom. Najväčšiu zložku tvorí kaolín, doplnený kremeňom a živcom; rovnakého zloženia je → glazúra. V Európe bola hmota objavená v r. 1709.

Porcelán maľovaný – maľba pokrýva niekedy celý povrch predmetu, inokedy zdobí → rezervy. Najbežnejšia je kvetinová výzdoba (→ indiánske kvety, → nemecké kvety, → cibulový vzor), najrôznejšie geometrické a zoomorfne motívy, veduty, figurálne výjavy (→ chinoiserie, mytologické scény, galantné scény). Z hľadiska techniky

rozoznávame → maľbu na glazúru, → maľbu pod glazúrou.

Porfýr – druh tvrdého → kameňa, často červená hornina vzniknutá tak, že sa → žulová tavenina vyliala a stuhla až na zemskom povrchu, preto má vnútornú stavbu odlišnú od žuly.

Pórobetón – druh moderného → stavebného materiálu, ľahký → betón s dobrými tepelno a zvukovo izolačnými schopnosťami. Vylahčenie sa dosahuje pri výrobe vytvorením pórov priamo do vlastnej hmoty betónu.

Pórovina – druh → keramiky, pórovitej, s bielym a priesvitnou → glazúrou.

Postrek cementový – druh → omietky, zmes cementu, piesku a vody s riedkou konzistenciou, slúžiaca k ukotveniu → jadrovej omietky na → stavebnom materiáli.

Poter cementový – druh → stavebného materiálu, súčasť podlahovej konštrukcie, → mazanina pripravená z hustej cementovej malty. Hladký povrch sa docieľi cementovým popraškom vyhladeným oceľovými hladidlami, na zdrsnenie povrchu ryhovaním, mozaikovaním, valčekom sa používajú valčeky. Povrch sa upravuje nátermi, ľanovým olejom al. farbami, pastou a nakoniec sa leští. Hrúbka vrstvy je max. 5 cm.

Portál – 1. architektonické orámovanie → vstupu do → stavby, resp. do → priestoru v stavbe. V mieste osadenia → výplne býva otvor spevnený → šambránou al. zvýraznený → bosážou, → klenákmi a pod. Portál môže mať → archivoltu s → tympanónom, nad archivoltou môže byť → vimperg, zo strán môže byť rámovaný → ústupkovým ostením al. ostením s → profiláciou, ktorá sprav. pokračuje aj na → záklenku. V hornej časti vstupného otvoru môže byť → kružbová čipka,

nad otvorom môže byť → svetlík, resp. → frontón, → supraporta, → nadpražná rímsa al. → nadstavec. Portál môžu rámovat → atlanti, nesúci → rímsu, → balkón a pod. Druhmi portálu sú → dvojsový, → edikulový, → lomený, → polkruhový, → pravouhlý, → sedlový, → ústupkový a → záclonový portál, portál môže byť zakončený aj ďalšími druhmi → oblúka; **2.** súčasť → priezorového divadla, široký otvor, často s oblúkom s → profiláciou, oddeľujúci → javisko od → hľadiska.

Portál dvojsový – druh → portálu s dvoma vstupnými otvormi, oddelenými od seba → stredovým pilierom.

Portál edikulový – druh → portálu so vstupným otvorom zvýrazneným → edikulou. Ak má otvor → záklenok, vznikajú v horných kútových plochách → cvikle.

Portál lomený – druh → portálu s → nadpražím v tvare → lomeného oblúka.

Portál polkruhový – druh → portálu s → nadpražím v tvare → polkruhového oblúka.

Portál pravouhlý – druh → portálu s → priamym → nadpražím, takže vstupný otvor má tvar obdĺžnika. Najjednoduchší typ tohto portálu má len hladkú kamennú → šambránu.

Portál sedlový – druh → portálu, pri ktorom sú horné rohy otvoru vyplnené ľubovoľným útvarom, najč. → sedlom, pretínaním → prútom, → konzolami a pod.

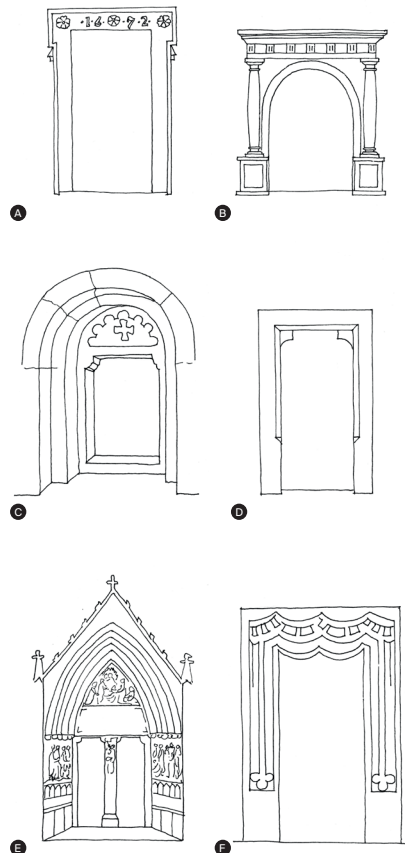
Portál segmentový – druh → portálu s → nadpražím v tvare → segmentového oblúka.

Portál ústupkový – druh → portálu s → ústupkovým ostením, často s → archivoltou a → tympanónom.

Portál záclonový – druh → portálu s → nadpražím v tvare → záclonového oblúka.

Portál

- A** pravouhlý **D** sedlový
B edikulový **E** dvojsový
C ústupkový **F** záclonový

Portatív – malý prenosný → organ s jedným radom → píšťal a obmedzeným počtom tónov. Nosil sa zavesený na remene okolo šije. Hralo sa na ňom pravou rukou, ľavá slúžila na zásobovanie stlačeným vzduchom. Ako portatív sa nazýva aj → prenosný oltár.

Portatív – viď **oltár prenosný**

Portikus – súčasť → kaštieľa, → kúrie, → paláca i verejných stavieb (→ admi-

nistratívnych, → občianskych, → sakrálnych a pod.). Sprav. na → hlavnej fasáde v jej osi pred → vstupom, skladá sa so → stĺpov al. → pilierov, vedených často cez dve → podlažia, a so zakončujúceho → štítu. Občas sa portikus stavebne spája s → balkónom al. s → rizalitom. Niekedy len vo forme → sedlovej striešky na dvoch stĺpoch nesúcich štít pred vstupnými dverami. Kryje → vstup, niekedy slúži ako krytý vjazd.

- A** vonkajšie schodisko
B štít

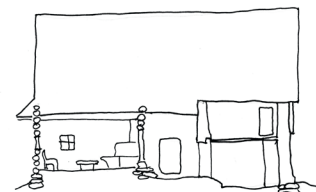

Posed – **1.** súčasť → obory, plošina s jedným al. viacerými sedadlami, niekedy obohnaná → parapetom a chránená → strieškou, vysadená do výšky na konštrukcii a prístupná rebríkom. Býva zabudovaná aj v korune stromu; **2.** súčasť → parku, plošina, zabudovaná v korune stromu, upravená pre oddych al. stolovanie.

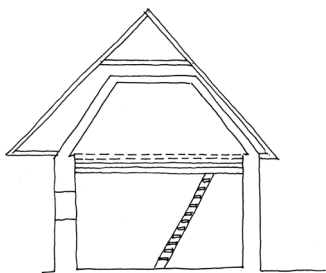
Poschodie – → nadzemné podlažie stavby, ktoré sa nachádza nad → prízemím. Ako poschodia označujeme všetky podlažia od druhého nadzemného podlažia vyššie okrem → podkrovia, s číslaním smerom nahor. Prvé poschodie je totožné s druhým nadzemným podlažím atď.

Poschodie atikové – druh → atiky s výškou, s počtom → okien a ich osovosťou ako na fasáde nižšieho → podlažia, pričom len niektoré okná sú funkčné, odvetrávajúce → podkrovie, sprav. opatrené drevenými → žalúziami, ostatné vedú do voľného priestoru medzi jednotlivými strechami → sústavy striech (môžu byť aj → iluzívne). Atika vytvára ilúziu ďalšieho podlažia.

Poschodie nepravé – v → ľudových stavbách nízke druhé → podlažie s malými → okienkami, slúžiace ako → výška al. → spacia komora. Môže byť postavené nad → pitvorom a → komorou vedľa → čiernej izby (ktorá výškovo presahovala ostatné prízemné → priestory) al. v svahovitom teréne, pričom spodný priestor bol mierne zahĺbený.

Poschodie skryté – v → ľudových stavbách → priestor al. časť priestoru → povaly so vstavanou → komorou al. radom komôr, niekedy aj v dvoch → podlažiach, ukrytých v → podstreší, ktoré sa neprejavovali na → fasáde, ale mohli sa prejavovať → okienkami na → štíte. Slúžili ako → výška al. → spacie komory.

poschodie skryté

Poschodie zvonové → podlažie, na ktorom sú vo → zvonici al. → kostolnej veži umiestnené zvony, sprav. je tento → priestor opatrený → zvukovými otvorami.

Postament – vid' **podstavec**

Postament → **skrine organovej** – spodná časť skrine tvorená hranolovitým krytom pre → traktúru a môžu v ňom byť umiestnené aj → mechy. Fasáda postamentu býva členená → výplňami. Na starších → organoch môžu byť doňho vstavané aj → ovládacie zariadenia.

Postmoderná architektúra (postmoderná) – v 60. rokoch 20. stor. sa stupňovala kritika modernistickej architektúry, → internacionálneho štýlu, viedla k snahám o nový prístup k tvorbe a opätovne upriamila pozornosť na historické slohy, avšak inšpirácie sú selektované a následne kombinované novými spôsobmi – abstraktné citácie, metafory, štýlový pluralizmus. Architekti vytvárali voľnejšie, nápaditejšie štruktúry s využitím moderných → stavebných materiálov a dekoratívnych prvkov, používali archetypálne figúry a živú farebnosť.

Posteľ – základný druh → nábytku na ležanie, určený pre nočný odpočinok; plnila funkciu reprezentatívnu (spáľňa je dejiskom spoločenských udalostí

– narodenie, úmrtie). → Lôžková plocha, spočívajúca na → podporách, je po dlhších stranách vymedzená → bočnicami, po kratších stranách prevýšenými → čelami posteľe.

Posýpadlo – na posýpanie a vysušenie atramentu, z rôzneho materiálu. Drobná nádobka s perforovaním, niekedy na → rúčke, často súčasť písacej → súpravy (→ kalamáre, perá a pod.).

Pošva – súčasť → zástrčového mechanizmu, príp. → zástrče, kovový predmet sprav. v tvare zalomenej platničky, prichytený na podklad. Pri zatváraní → okenných krídel sa do nej zasunie → tyč mechanizmu, takisto sa do nej môže zasunúť → jazyk zástrče.

Poterna – časť → bastiónového opevnenia, výpadová → bránka, prístupná priečnym tunelovým priechodom vedúcim → konštrukciou → kurtiny, → ravelínu, → rohov, → klieští, → kontragarďy a pod.

Potok – súčasť → vodného systému → záhrady, → parku al. → krajiny, prirodzeným spádom tečúca voda v pomerne úzkom → koryte, môže vytvárať → meander.

Poval – súčasť → povalového stropu, → guliač kladený na zraz zhora na → trámy.

Povala – v → ľudových stavbách názov pre → podkrovie, → priestor vymedzený → stropom a → strechou. Po zavedení → komínov ústiacich nad strechu sa stala dôležitým skladovacím priestorom domu. Povala bola prístupná otvorom v → stropce, často zakrytým → padacími dverami, do ktorého sa vstupovalo dreveným → schodiskom, príp. rebrikom pôvodne len z → pitvora, neskôr aj z → komory al. → podstenia, príp. z pristavanej → kôlne. Nad hospodárskou časťou domu boli aj ďalšie vchody na povalu, obyčajne v streche

al. stropce nad → maštalou. Jednotlivé časti povaly boli oddelené vnútornými → štítmí. V priestore povaly mohlo byť → skryté poschodie.

Pozitív – dvoj- a viac- → registrový organový nástroj; **1.** malý → organ bez → pedálu; **2.** oddelená časť väčš. organu, často umiestňovaná v → zábradlí → empor; **3.** prenosný malý organ, ktorý sa prenášal pomocou → tyčí, prevlečených cez kovové → držadlá prstencové na → bočniciach → skrine organovej (napr. pri procesiách).

Pôdorys – súčasť → dispozície → stavby, zachytávajúca jej plošný styk s terénom, resp. nižším → podlažím.

Pôdorys voľný – vid' **dispozícia otvorená**

Pôdorys sídla – časť → štruktúry sídla, zachytávajúca jej plošný styk s terénom, zložená z plôch, vymedzených stykom so → zástavbou, → komunikáciami a pod. Môže byť pravidelný, vytváraný pravidelnou → uličnou sieťou, al. nepravidelný (organický), ktorého vznik často podmieňuje najmä zložitá konfigurácia terénu.

Prah – **1.** súčasť → vstupu, kamenný → kváder, resp. drevený hranol al. doska, umiestnená v spodnej časti otvoru medzi vertikálne bočné časti (→ stojky, → šambrány, → ostenie), al. na podlahe medzi → verajami dvernej → zárubne, tvoriaci spodné spevnenie, resp. tepelnú izoláciu – opiera sa oňho výplň; **2.** spodná časť šambrány v prípade, že šambrána rámuje otvor aj zo spodnej strany, napr. pri → okne; **3.** súčasť → zrubovej al. → stĺpikovej konštrukcie, priebežný spodný vodorovný → trám, ktorý je mohutnejší ako ostatné trámy, resp. ak je stavba z → guliačov, je neotesaný, resp. spodná, vodorovná časť rámu → rámovej konštrukcie, do ktorej sú začapované → stojky rámu.

Pracháreň – súčasť → pevnosti, → mesta al. → hradu, slúži na uloženie pušného prachu a surovín na výrobu guľí. Pracháreň môže byť samostatná → stavba, niekedy spojená so → zbrojnicou, príp. iba vyčlenený → priestor v → bašte, → bastióne a pod. Na → hradoch tvorili súčasť → obvodovej zástavby → predhradia, stávali v blízkosti → brány. Prachárne bývali rozľahlé, podpivničené, dvojpodlažné, jednopriestorové → budovy s rovnými → stropmi al. → valenou klenbou. V priestore hradu sa mohlo nachádzať viacej prachární. V → bastiónových pevnostiach tvorili jednopodlažné prachárne súčasť obvodovej zástavby → nádvoria. Súčasťou prachárne mohlo byť mlecie zariadenie (kameňové zloženie), ktoré poháňal záprah.

Prameň – súčasť → záhrady, → parku al. → krajiny, prirodzene vyvierajúca voda, žriedlo môže byť umelo upravené, napr. ako → nika s → edikulou, nádržka, príp. doplnená → reliéfom (maskarón), → sochou al. s nadzemnou → stavbou v podobe → pavilónu.

Pranier – druh → malej architektúry, → stĺp al. → pilier, často na stupňovitom → pódiu, ku ktorému bývali za trest pripútaní odsúdení za ľahšie previnenie. Býva z → kameňa al. dreva, s kovovými doplnkami (refaz a pod.), môže byť obohatený → mrežou. Umiestňovaný pred → radnicu, na → námestí a pod.

Prázdnik – druh → ikony v cirkvi v.o., rozmerovo malá ikona, vytvorená ako súčasť → cyklu: jednak 12 ikon, tvoriacich podľa kánonu stálu súčasť → ikonostasu a predstavujúcich 12 hlavných sviatkov zo života Krista a Matky Božej; jednak cyklu tzv. mesačných ikon, zobrazujúcich výjavy zo života svätých podľa sviatkov

v cirkevnom roku, umiestňovaných v domácnostiach po obvode hlavnej izby.

Predbránie – súčasť → opevnenia hradu al. → mestského opevnenia, posilňujúca obranu → vstupu, zvyč. nezasťrešený uzatvorený obranný prvok spojený s → bránou (väčšinou → bránovou vežou) a predstavaný pred ňu (do priestoru → parkánu, → priekopy a pod.). Máva šírku ako bránová veža, z vonkajšej strany ho uzatvára ďalšia brána často s → padacím mostom. Druhmi predbránia sú → barbakán a → koridor.

Predela – súčasť → retabulového oltára, užívaná najmä v gotike. Pozdĺžny → podstavec → oltárnej skrine, vložený medzi ňu a → menzu, tvorí konštrukčný a optický prechod i nosný prvok oltára. Obyč. obdĺžniková, často s oblúkovito vykrojenými bočnicami. Zhotovená z → polychromovaného al. → zláteneho dreva, na čelnej strane zdobená maľbou al. reliéfom a príp. aj rezbárskym dekorom.

Predhradie – súčasť → hradu, plocha ohraničená dodatočne vybudovaným ďalším okruhom → opevnenia. Obklopuje → hradné jadro (radiálne radenie) al. prilieha k nemu (aditívne radenie). V rozvinutom hradnom → pôdoryse môže byť predhradí viacero. Predhradie slúžilo na posilnenie obrany, najmä však malo obytnú, hospodársku a refúgiálnu funkciu, čomu bola prispôsobená jeho zástavba (→ sklady, → dielne, mlyn, → koniareň, → zbrojnica, → pracháreň, → kasáreň), väčšinou obvodová, sústredená pri → hradbovom múre. Jednotlivé predhradie môžu byť rozdelené → múrom na viacere → nádvorie. Rozlišujeme → prvé, → druhé, → tretie predhradie atď., druhom je → predhradie hradiska.

Predhradie druhé – súčasť → hradu, ďalšie → predhradie, priliehajúce k → prvému predhradiu al. ho obklopujúce.

Predhradie hradiska – súčasť → hradiska, kde opevnenú → akropolu môže dopĺňať jedno al. viacero → predhradí (priradených aditívne al. radiálne), v ktorých sa nachádzajú → sídliskové objekty, → hospodársko-výrobné objekty, → studňa, al. → cisterna, príp. → kultové miesto, → pohrebisko. Nezastavané predhradie sa nazýva → refúgium.

Predhradie prvé – súčasť → hradu, druh → predhradia, situovaného najbližšie k → hradnému jadrú, priliehajúce k nemu (aditívne radenie) al. ho obklopujúce (radiálne radenie). V prípade, že je k jadrú z rôznych strán prilieha viacero aditívne radených predhradí, za prvé sa považuje najstaršie.

Predhradie tretie – súčasť → hradu, druh → predhradia, priliehajúceho k → druhému predhradiu al. ho obklopujúce.

Predizba – súčasť → dispozície → kaštieľa, resp. jeho → apartmánov, → priestor, ležiaci najbližšie ku → schodisku, oddeľujúci → sálu od privátnych → izieb.

Predmet votívny – predmet darovaný svätcovi al. sakrálnemu miestu na znak vďaky za ochranu. Votívnym darom môže byť aj celý → oltár. Osobitnú skupinu tvoria drobné votívne predmety, zvyč. z → kovu: → krížiky, → koruny, tabuľky s ďakovným nápisom, zobrazenie uzdravených častí tela, postavičky, aj celé výjavy v rámečkoch rôzneho tvaru.

Predpolie – súčasť → opevnenia, priestor pred jeho každým jednotlivým opevňovacím okruhom al. prvkom (pred → hradbovým al. → parkánovým mú-

rom, → valom, → baštou a pod.) v dosahu jeho obrany.

Predprseň – súčasť → hradbového múru al. → bastiónu, jeho horná zúžená časť nad úrovňou plošiny → ochodze, chráni obrancov zo strany → predpolia, murovaná, niekedy drevená, opatrená → strieľňami al. → cimburím.

Predsieň – vstupný a komunikačný → priestor → stavby, druhom je → puliš; **1.** súčasť → kostola, sprav. s → portálom, niekedy do → exteriéru otvorená len → arkádou, mrežou a pod., niekedy v → podveží. Z predsieni môžu viesť viacere → vstupy do príslušnej → lode, tiež vstup do → schodiska → kostolnej veže, na → emporu, do susediacej → kaplnky a pod. Predsienie rozlišujeme podľa svetových strán. Druhým predsienie je → babinec; **2.** súčasť → bytu, → rodinného domu a pod., samostatný menší vstupný komunikačný → priestor, prístupný z → exteriéru al. → chodby, príp. → schodiska, sprístupňujúci ďalšie priestory bytu. Zároveň slúži ako → šatňa. Na predsieň môže v → dispozícii nadväzovať ešte → hala, resp. ňou môže byť nahradená.

Prestavnik výhybkový – súčasť diaľkovo ovládanej → výhybky železničnej → koľaje, zariadenie umiestňované v blízkosti → výmenníka a kryté plechovým krytom. Ovládané je al. mechanicky (→ drôtovodom – mechanický prestavnik) al. elektricky (elektromotorický prestavnik).

Presuvňa – súčasť → železničnej stanice, špeciálna mostná → konštrukcia nesúca úsek → koľaje, pohybujúca sa v plytkom otvorenom murovanom → kanáli po → koľajniciach v smere svojej priečnej osi tak, že umožňuje premiestnenie rušňa al. vozňa medzi viacerými paralelnými koľajami. Koľaje sú najčastejšie

umiestnené z oboch strán kanálu (porovnaj → točňa). Umiestňované bývajú v blízkosti dielenských budov.

Predzáhradka – menšia → záhrada pred → hlavnou fasádou → ľudového domu al. pozdĺž → dvorovej fasády. Vysádzali sa v nej okrasné a liečivé rastliny, príp. slúžila ako → príručná záhrada. Predzáhradky bývajú oplotené nízkym → plotom, najč. → latkovým.

Prefabrikát – súčasť → stavebnej konštrukcie, vopred vyrobený diel, sprav. v továrni, montovaný na stavbe. Vyrábané sú z → betónu, → ocele, → dreva, → keramiky, plastu.

Preglejka – druh dreveného → materiálu, vytvorený z viacerých vrstiev drevenej → dyhy v rôznych hrúbkach a kvalitatívnom prevedení.

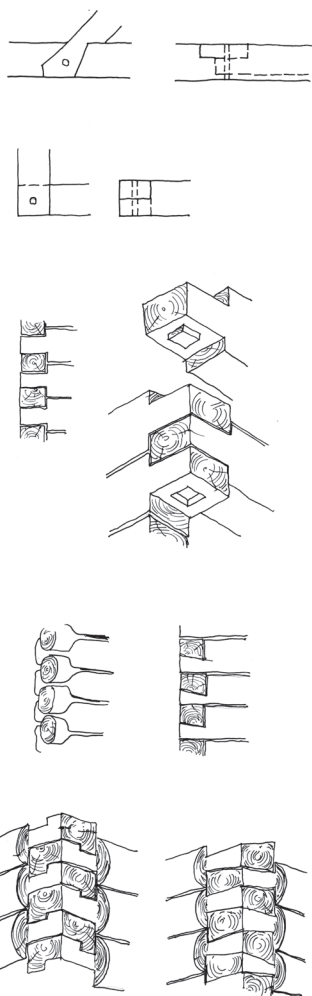
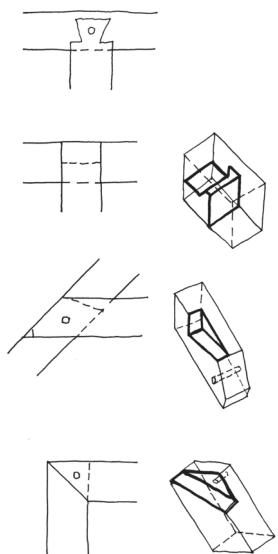
Prejazd → trakt slúžiaci ako → horizontálna komunikácia umožňujúca prechádzať povozom z → verejného priestranstva do → dvora vo vnútri → parcely, často ináč neprístupnej. Je súčasťou napr. aj → bránovej veže; **1.** ako súčasť → ľudového domu uzatvára → dvor z uličnej strany, je situovaný zvyč. pozdĺž prvého al. prvých dvoch → priestorov obytnej časti domu, do dvora zvyč. otvorený, niekedy otvorený aj do ulice. Má samostatnú → strechu. Slúži ako krytý vjazd do dvora a na uloženie prázdneho voza. Porovnaj → dufart; **2.** súčasť → prejazdového domu. → Vstup do prejazdu mal často → portál. Na bočných stenách prejazdu môžu byť umiestnené → sedílie. V prejazde boli situované vstupy do traktov, ktoré ho obklopovali.

Preklad – súčasť → vstupu al. → okna, priamy monolitný (na rozdiel od → priameho oblúka) nosník, tvoriaci → nadpražie otvoru; najč. → kamenný → hranol, niekedy drevený, železobetónový a pod.

Prelatúra – súčasť → kláštora, rozvinuté reprezentatívne obydlie a úrad predstaveného kláštora, väčš. pristavané z juhu k južnému → krídlu → konventu, príp. je časťou konventu al. mimo kláštora v → sídle. Porovnaj → dom predstaveného.

Preluka – 1. časť → parcely, celá al. niekoľko susediacich parciel v → zástavbe → sídla, ktorá vznikla buď asanáciou → stavby, al. nezastavaním stavebnej parcely. Preluka sa môže stať → rezervnou plochou; 2. časť → cimburia, medzera medzi jeho → ozubmi, v spodnej časti smerom dovnútra šikmo zakončená, slúžiaca na obranu → predpolia.

Preplátovanie – súčasť → zrubovej konštrukcie, druh tesárskej náročnej → väzby. Zrezaný koniec → trámu zapadá do zodpovedajúceho výrezu druhého trámu. Konce trámov na nárožniach môžu prečnievať, nazývajú sa → hlavy.

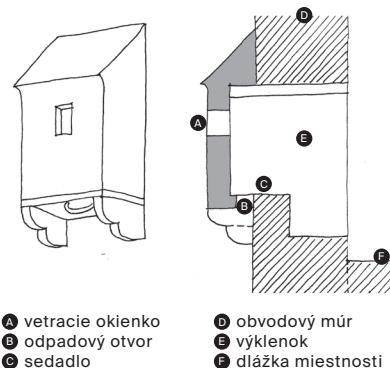
Presbytérium – vid' **svätyňa**

Prestol – sakrálny → stôl v → kostoloch v.o., stála a najvýznamnejšia súčasť ich zariadenia. Obojstranné miesto vo svätyni za → ikonostasom, kde sa koná sv. liturgia. Obyč. jednoduchý drevený stôl na 4 → nohách, resp. na

→ doskových podperách a niekedy (od 19. stor.) aj s → baldachýnom. Prestol spolu s → ikonou a ďalšími súčasťami tvorí → oltár. Stálou súčasťou prestola je ikona, osadená v dekoratívnom → ráme, obyč. drevenom, bohatom vyrezávanom a → polychrómovanom, pevne spojenom s prestolom. Ďalšími stálymi súčasťami prestola sú → kivot, → darochrániteľnica, → daronosnica, → evanjeliár, → liturgikon, → pacifikál, → 7-ramenný svietnik za oltárom.

Prešovňa – vid' **lisovňa**

Prevet – súčasť → hradného paláca, typ stredovekého → záchodu, zabudovaného v → arkieri a vybaveného kamennou al. drevenou → sedacou doskou s otvorom na fekálie, ktoré padali k → päte múru. Niekedy má prevet murovanú záchodovú → šachtu, čím nadobúda vzhľad subtilnej → vežičky, vystupujúcej z → líca do → priekopy. Mohol mať aj samostatný pisoár v podobe kamenného → žľabu, ktorý slúžil aj na vylievanie odpadovej vody.

Pribočník – typ → skriňového nábytku na uloženie riadu a prípravu a odkladanie jedál; nad → odkladacou doskou → skrinky je často → skrinkový nadstavec na → podperách, s otvorenými

mi → medzistenami al. presklenými → dvierkami, slúžiaci na vystavenie slávnostného riadu. Renesančný typ príbočníka na vysokých nohách s radom otvorených medzistien sa nazýva dressoir. (syn. bufet, kredenc)

Priečka – druh nenosného múru, príp. → stena vymedzujúca vnútorné → priestory → stavby, bez nosnej funkcie, al. nesúci iba priečku vo vyššom → podlaží.

Priečelie – 1. v architektúre je priečelie synonymom → hlavnej fasády budovy; 2. čelná → stena → skriňového nábytku, ktorá sa skladá z → dverí, → dvierok a čelných stien → zásuviek. Býva často inšpirovaná architektonickými priečeliami (stĺpy, piliere, rímasy).

Priečla – prvok členenia → okenného výplne, drevený tenký hranol, často profilovaný, môže byť súčasťou → rámu okenného al. dverného krídla a členiť → okenné al. dverné krídlo horizontálne, vertikálne, príp. môže byť priečla ohýbaná. Uplatnením mnohých horizontál a vertikál vzniká hustý raster – vyskytuje sa od konca 18. stor.

Priečník – prvok členenia → okenného otvoru, štíhly horizontálny drevený hranol, pevne spojený s → okenným rámom, ak je z → kameňa, je spojený so šambránou. Samostatný býva umiestnený približne v 2/3 výške okenného otvoru. V kombinácii s → okennou stojkou vytvára → okenný kríž. V mieste, kde do priečníka zapadá zatvorené → okenné krídlo, býva pravouhlý ústupok.

Priechod – 1. súčasť → obytných stavieb, otvor, zvyč. štvorcového al. obdĺžnikového prierezu, prechádzajúci šikmo v hrúbke → múru z → pivnice do → exteriéru nad úroveň okolitého terénu, umožňujúci prirodzené odvetrávanie suterénnych → priestorov. Bol často

situovaný na → fasádach stavieb pod → okennými otvormi prvého → podlažia al. vedľa → vstupov. Prieduch mával na fasáde kamennú al. maľovanú → šambránu. Uzatváral sa z vnútornej strany priestoru drevenou → okenicou, najčastejšie však bol bez → výplne; **2.** súčasť → delových komôr a → delostreleckých chodieb, kanálik odvádžajúci z nich dym. Vedený je v hrúbke → múru al. → drevozemnej konštrukcie šikmo nahor na → líc → opevnenia al. → banket. V → delových vežiach býva dym odvádzaný otvormi v → klenbe na vyššie → podlažie; **3.** súčasť → komína, zvislý otvor, ktorým prechádza dym, pary a spaliny od zdroja do ovzdušia. Môže mať prierez tvaru obdĺžnika, štvorca al. kruhu. Komín môže obsahovať viac prieduchov, napájajú sa postupne na → podlažiach, pričom priebežné prechádzajú samostatne vedľa seba, v → podkroví sa môžu spájať do centrálneho komína. Zlúčovanie prieduchov má dôvody: architektonicko-výtvarné (symetrické umiestnenie komínov), ekonomické (daň z komína spôsobila redukovanie počtu komínov) a technické (menej perforácii strešného pláštá). Prieduchom je odvádzaný aj dym z → komína a → kozúbka.

Priehľad – **1.** typ pohľadu vymedzený rámovaním, ktoré je podstatnou súčasťou pohľadového kontextu významná je diaľková pohľadová väzba medzi miestom výhľadu a pozorovaným predmetom. Priehľadu môže byť prísúdená osobitná hodnota pre význam chránenej veci s určeným režimom ochrany; **2.** základný kompozičný prvok → prírodne-krajinárskeho parku, úzko vymedzený pohľad do susedných priestorov sadovníckej kompozície,

ukončený → dominantou, usmernený → alejou al. asymetrickým prieseikom. Kompozične býva napojený na ďalšie dominanty v krajine. Porovnaj → pohľad.

Priehradka – časť → úložného priestoru v → skriňovom nábytku, príp. → stolovom nábytku, ohraničená konštrukciou → korpusu a zvislými a vodorovnými → medzistenami, prístupná z prednej al. hornej voľnej strany.

Priechod – **1.** súčasť → dispozície → sieňového domu, druh úzkej → chodby vedúcej zo zadnej časti → dolnej siene do hĺbky → parcely popri → komore. Ako súčasť → dispozície → priechodového domu vedie z → verejného priestranstva; **2.** pešie prepojenie dvoch samostatných dispozičných jednotiek, napr. → hlavného a → dvorového krídla.

Priekopa – **1.** súčasť → opevnenia → sídliska, → kultového miesta, → pohrebiska, al. ich niektorej časti, druh → archeologického nálezu. Umelo vytvorená priehlbeň rôznych rozmerov (šírka napr.: 4 – 20 m, hĺbka: 2 – 7 m, ale aj väčšia), sprav. so šikmými stenami (niekedy spevnenými kameným obložením) s dnom hrotitým, zaobleným al. rovným, ktorej obranná funkcia bola niekedy zvýšená napúšťaním vody z blízkeho vodného zdroja. Zem vyťažená pri hĺbení priekopy sa použila na budovanie → valu, úpravu terénu al. výstavbu iných → drevozemných konštrukcií. Plytšie a menšie jarky, budované na spôsob priekopy, označujeme termínom → žľab; **2.** súčasť → opevnenia, väčšinou tvorí jeho vonkajší okruh, zvyč. obklopuje → hradbový múr, → val al. → bastióny s → kurtinami. Zriedkavejšie je pred priekopou postavený val. Steny priekopy bývajú niekedy spevnené → prie-

kopovým múrom. V priekope môžu byť vybudované obranné prvky ako → predbránie, → ravelín, → kliešte, → rohy, → kontragarda. Priebeh cez priekopu umožňuje → padací most, príp. → kaponiera. Priekopy niektorých → bastiónových pevností boli opatrené → struhou. Druhmi priekopy sú → obvodová, → suchá, → šijová a → vodná priekopa; **3.** súčasť → parku al. → obory, slúži na zber prebytočnej povrchovej vody, často vybudovaná pod svahom.

Priekopa obvodová – druh → priekopy, jeden z lineárnych uzatvorených okruhov → opevnenia.

Priekopa suchá – druh → priekopy; **1.** chráni → opevnenie na kopci al. brale, zvyč. bola zarastená trnmi; **2.** súčasť → parku, slúžiaca ako → komunikácia cez park (napr. z jednej časti dediny do druhej), hlboká na výšku človeka, znemožňovala chodcom vstup i pohľad do parku.

Priekopa šijová – druh → priekopy, zvyč. → suchá, chráni → opevnenie na ostrožine, pretína iba šiju ostrožiny a je prekopaná až na úroveň okolitého terénu ostrožiny.

Priekopa vodná – druh → priekopy, chráni → opevnenie na rovine, bola naplňovaná vodou z blízkeho vodného zdroja.

Priestor – základný prvok vnútorného al. vonkajšieho prostredia al. predmetu. Podľa jeho situovania vo vzťahu ku → konštrukcii, → stavbe či predmetu rozoznávame vnútorný a vonkajší priestor, podľa využitia môže byť → úložný, → priestor pre veriacich, reprezentačný, skladovací, pomocný, obytný, a pod.; **1.** vnútorný priestor je základným prvkom architektonickej → dispozície, skladobná jednotka → interiéru, súhrn vnútorných

priestorov tvorí interiéru. Jeho tvar a veľkosť vymedzujú → stavebné konštrukcie, (niekedy len → arkády, príp. → stĺporadie). Vnútorný priestor môže byť uzavretý, polootvorený, otvorený. Druhom uzavretého priestoru je → miestnosť, → izba, → sála, → sieň a pod.; **2.** vonkajší priestor nemusí byť vymedzený konštrukciami, je to voľný priestor, ktorý je súčasťou → exteriéru, súhrn vonkajších priestorov tvorí exteriér. Druhom je napr. → verejné priestranstvo, → odpočívadlo v parku, a pod.; **3.** všeobecne akýkoľvek priestor vymedzený konštrukciou, → schránkou, → plášťom, terénou úpravou, a pod., napr. úložný priestor v → nábytku.

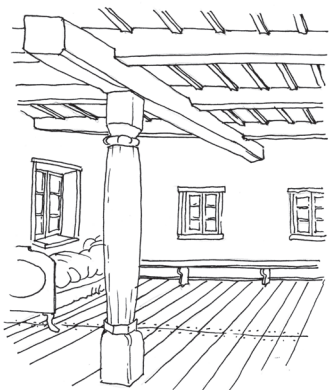
Priestor pre veriacich – ústredná, priestorovo najväčšia časť → kostola, → priestor s rôznou → dispozíciou (→ lode aj s príslušnými → empormami, resp. → centrála), slúžiaci na zhromaždenie laických veriacich počas bohoslužobných al. iných cirkevných obradov. Nerátajú sa k nemu → kaplnky.

Priestor úložný – na ukladanie predmetov, vytváraný v → skriňovom nábytku → bočnicami, → dnom, → vrchom, uzatváraný → vekom al. → dvierkami, môže byť členený → medzistenami, → zásuvkami, v → stolovom nábytku vytváraný → lubovým rámom a → stolovou doskou (zásuvka al. → podstolie).

Priestranstvo verejné – časť → štruktúry sídla, rozsiahlejší priestor, prístupný verejnosti. Tvorí ho → uličná sieť, vrátane → námestí al. → návsí, → parky, → cintorín, → pasáže a pod.

Prievlak – časť → trámového stropu, druh hrubého → stropného trámu, položeného v pozdĺžnej osi stredom → stropu pod priečnymi stropnými

trámami, podopierajúci stropnú konštrukciu. Pôvodne prebiehal po celej dĺžke → domu, neskôr najmä v → izbe, niekedy podopretý dreveným → stĺpom. Na bočných plochách prievlaku býva vyrezávaný → ornament, rok stavby a meno stavebníka. Na hornú plochu sa odkladali drobné predmety.

Priezorník → zasklený malý otvor, najč. kruhový, v → dvernom al. bránovom krídle, približne vo výške očí, slúžiaci na identifikáciu prichádzajúceho bez nutnosti otvoriť → dvere al. → bránu.

Prikrývadla → ich zobrazenie môže byť súčasťou → erbu; prikrývka od → prilby na jednu al. obe strany erbu. Ich kresba zodpovedá slohu erbu. Látkové prikrývadlá sa v neskej gotike zmenili na štylizované → rozviliny, a postupne na ďalšie plošne rozvinuté ornamentálne vzory.

Prikrývka liturgická → liturgická textília menších rozmerov, používaná pri bohoslužbách v cirkvi v.o. i lat.o., často zo vzácných látok, podľa druhu niekedy zdobená → výšivkou, → čipkou a pod. V cirkvi v.o. sú základné liturgické prikrývky: prvá prikrývka (diskokalymma) → na prikrytie → ná-

doby s posväteným chlebom; druhá prikrývka (deuteron kalymma) na → kalich; tretia prikrývka (triton kalymma) pre nádobu a kalich. Prikrývky sú uložené na → žertveníku. V r.-kat. cirkvi sú základné liturgické prikrývky → velum, → korporál a → palla.

Prikrývka oltárna → liturgická textília (→ paramentum), najč. rozmerný obdĺžnikový kus látky, ktorým sa prikrývala → menza → oltára al. → prestola. Používa a zhotovuje sa podľa určitého kánonu. V → kostoloch v.o. prikrývajú menzy obyč. biele ľanové oltárne prikrývky, zdobené často bielou, zlatou al. farebnou výšivkou a na okraji prípadne aj čipkou. Po skončení sv. omše sa obyč. prikrýva menza aj ozdobnou oltárnou plachtou zo vzácnnej dekoratívnej látky v liturgických farbách (napr. → brokát, → hodváb, → zamat) s bohatým, väčš. vyšívaným dekorom. V kostoloch v.o. prikrývajú podľa kánonu prestol nasledovné oltárne plachty: 1. katasarkion – najspodnejšia oltárna plachta, zhotovená z bieleho → hodvábu al. → plátna, symbolizuje plátno, do ktorého bolo zabalené telo Kristovo pri uložení do hrobu; 2. endytia – položená na katasarkione, hodvábná, prikrýva oltár až po zem; 3. eileton – hodvábná oltárna plachta, symbolizuje šatku Kristovu v hrobe; 4. antimension – oltárna plachta z čistého ľanového plátna, často podloženého hodvádom, zdobená výšivkou s témou Kladenia do hrobu. Môžu na ňu byť kladené len kalich a → diskos. Zvláštnym druhom plachty oltárnej je → plaščanica.

Príkrov → ochranný kovový kryt na → ikone, pôv. s funkciou ochrany maľby pri uctievaní bozkom, postupne aj s dekoratívnou funkciou. Zhotovený obyč. z → epaného al. → cizelovaného

zlatého al. strieborného plechu, niekedy maľovaný, vzácnejšie doplnený → drahými kameňmi. Dva základné tvary prikovu: 1. basma – pokrýva plochu ikony okrem figúr a 2. obklad – pokrýva plochu ikony aj na figúrach okrem inkarnátov (tváre, ruky). Niekedy pod prikovom nebola → maľba. Maľované boli na ikone len tie partie, ktoré ostali nechránené.

Prilba → jej zobrazenie môže byť časťou → erbu. Kovová pokrývka hlavy bojovníka, časť zbroje, sa v heraldike pripojila k erbu, tvorenému pôv. len → štítom. Jej tvar sa menil spolu s tvarom štítu. Podľa vývoja sa rozlišujú dva hlavné druhy prilieb: 1. zatvorené (hrncovitá, vedrovitá a kolčia), ktoré boli používané pri boji al. rytierskych hrách a 2. otvorené (turnajské a mriežkové), ktoré sú iba dekoráciou erbu. Ak je prilieb viac, popisujú sa zľava doprava al. podľa vzorca 4 2 1 3 5.

Pripaľovanie → stolárska výzdobná technika, použ. pri → vykladaní nábytku, drevené dieliky zmenia príložením rozpáleného železa farbu aj textúru.

Prípecok → časť → pece, predsadená pred jej → podpecie na tej strane pece, ktorá je bez → čelustí. Má doskový, resp. menzovitý tvar, vtedy v dolnej časti býva → podpiecka. Služí ako odkladacia al. sedacia plocha, príp. na spanie.

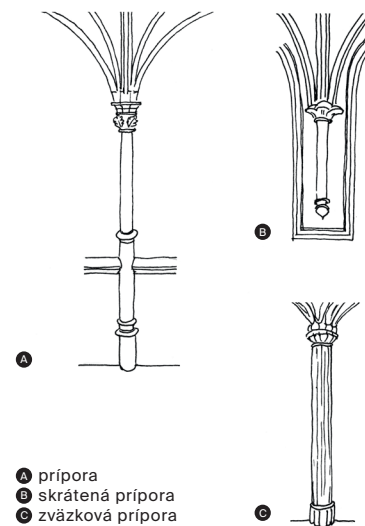
Prípóra → druh vertikálneho → podperného architektonického článku, podopierajúceho → rebro klenby al. → výbeh rebier, preberajúci časť klenbového tlaku. Prípóra je predstavená pred nosný prvok → pilier al. → múr. Môže mať tvar → predstaveného stĺpu, → trištvrtstĺpu, → polstĺpu, buď s → pätkou, sprav. na → sokli, a → hlavicou, jedným z nich al. bez

nich → vtedy máva prípora → profil podopieraného rebra.

Prípóra kútová → druh → prípory, umiestnenej do pravouhlo vymedzeného priestoru, napr. dvoma → stenami, stenou a → polpilierom a pod. Druhým príporou je → kútová, → skrátená a → zväzková.

Prípóra skrátená → druh → prípory, ktorá nezbieha až k zemi, ale dosadá na → konzolu al. končí podseknutím. Skrátenú príporu môže rámoviť → podložka.

Prípóra zväzková → druh → prípory tvorenej tromi al. viacerými spojenými príporami.

A prípora
B skrátená prípora
C zväzková prípora

Prístrešok → druh jednoduchšej menšej → stavby, zvyč. s → drevenou konštrukciou, neuzatvorená zo strán, resp. len z niektorých, tvorená podperami, nesúcimi → strechu, často → pultovú. Uplatňovaný najmä pri → sezónnych stavbách, nad → studňou, → chlebovou pecou a pod.

Prístroj stavadlový – súčasť → stavadla, → výpravnej budovy al. stanovišťa strážnika oddielu, zariadenie, ktorým sa diaľkovo obsluhujú → návestidlá a → výhybky. Mechanické majú tvar liatinového rámu sú sústavou páky, elektromotorické a releové majú tvar → skrine s tlačidlami. Vo väčších staniach býva súčasťou stavadlového prístroja → staničné zabezpečovacie zariadenie.

Prízemie – prvé → nadzemné podlažie stavby na úrovni terénu, prístupné z terénu priamo, → schodiskom al. → rampou, zvyč. obsahujúce hlavný → vstup do budovy. Nad prízemím sa nachádzajú → poschodia budovy, príp. → podkrovia, pod prízemím v podzemnej časti môže byť → suterén. V prípade → mestského domu orientovaného do → verejného priestranstva s obchodnou funkciou na prízemí hovoríme o → parteri.

Profil – obrys priečného rezu (napr. → architektonického článku).

Profil H – druh → nosníka, najčastejšie ocelového, s prierezom v tvare písmena H, s pásmicami širšími ako sú pri profile → I.

Profil I – druh → nosníka, najčastejšie ocelového, s prierezom v tvare písmena „I“ s pätkami. Nosník s prierezom I má väčšiu únosnosť v ohybe.

Profil jäcklov – druh → nosníka, tenkostenný profil z profilovanej pásovej ocele (al. hliníkovej zliatiny), 1 až 3 mm hrubej, zhotovenej valcovaním (ťaháním) za studena, využívaný na výrobu → zárubní, → okenných rámov, → krídel dverí, na konštrukcie pre beztmelové zasklievanie → striech a pod.

Profilácia – plastické členenie, spôsob stvárnenia napr. → ostenia, resp. i → záklenku otvorov, spôsob členenia

→ pätiiek vertikálnych podpôr, → rím-sy, → rebra → klenby a pod., s použitím najmä → spojovacích a → vzperných architektonických článkov, ale tiež útvarov s najrôznejšími → profilmi. Druhom profilácie je → fascia.

Promenáda – súčasť → kúpeľného parku. Druh širšej → cesty, slúžiacej na prechádzky pacientov. Súčasťou promenády býva → kolonáda, → picie pavilóny, → hudobný pavilón a pod.

Proskynetarion – → pulpit, postavený v → kostole v.o. pred → ikonostasom. Vykladajú sa naň predmety ako → ikony a → evanjeliár k uctievaniu božkom, ako aj príslušné ikony k určitým sviatkom podľa cirkevného roka. Proskynetarion pokrýva → velum, zdobené výšivkou → križa a iných sakrálnych motívov. Vo veľkých kostoloch sa nachádzajú dva proskynetariony, na ľavej a pravej strane. Proskynetarion je drevený, pozostáva zo zošíkmej dosky s → lištou; obyč. na → doskovitých podperách al. na → trojnožke s vysokým stĺhlým driekom. Formou je zväčša jednoduchý, driek trojnožky niekedy tvarovaný → vytáčaním al. vyrezávaným, príp. s → polychrómiou. (*syn. analog, analogion*)

Prospekt – → priečelie → organovej skrine s predným radom → píšťal, architektonicky riešené. Obsahuje členiace prvky vertikálne (→ stĺp, → pilaster, → lizéna), horizontálne (→ kordónová a → korunná rím-sa) a články podporne a ukončujúce (→ lišta podlahová, priečelné → konzoly, opticky podopierajúce → píšťalové veže, bočné konzoly, → nadstavec).

Prothesis – vid' **žertveník**

Prsia klenby – súčasť → krížovej klenby, diel klenby vymedzený buď nosnými → rebrami al. hranami klenieb, zaklenutý ako jedna plocha.

Prsia výseče klenby – zakrivená plocha → výseče v → krížovej a → valenej klenbe, vymedzená → čelom výseče a hranami prieniku s klenbou.

Prstenec – 1. plastický pruh, často s → profilom → oblúka, resp. rôzne profilovaný, obopínajúci bez preušíenia svoj podklad, napr. spodnú časť → hlavice. Druhom prstenca je → tanier a → anuli; 2. najč. kruhový al. oválny predmet z kovu, kruhového al. štvorhranného prierezu, resp. nízky rúrkovitý predmet. Slúži na zavesovanie, ako súčasť → úchytky, → klopädla, pri manipulácii so súčasťou predmetu, ako časť určitého mechanizmu a pod.

Prstenec na obrúsky – najč. kovový al. porcelánový obrúčkový predmet, ktorý sa navlieka na poskladaný obrúsok.

Prsteň – druh šperku, nosený na prste, niekedy symbolického významu (stav, hodnosť, pamiatka), najč. z → ušľachtitého kovu, v tvare obrúčky, niekedy doplnený platničkou z rovnakého materiálu al. → drahými kameňmi vsadenými napr. do obruby al. drápkov.

Prsteň biskupský – hodnostný odznak pápežskej, kardinálskej, biskupskej a opátskej hodnosti.

Prút – 1. časť → okna, vertikálny architektonický článok, nesúci → kružbu a členiaci okenný otvor, v podobe tenkého → stĺpika, ktorý môže mať → pätku a → hlavicu, môže stáť na → soklíku; 2. časť → profilácie → ostenia, resp. → záklenku otvoru (napr. → portálu, → okna), s → profilom → oblúna, → hruškovitého rebra a pod.; 3. výrazný profil z vonkajšej strany → okenného križa, → stojky al. → priečnika, často s prierezom v tvare 3/4 elipsy al. s 3/4 kruhovým prierezom, sprevádzaný paralelnými profilmi, v križení ramien križa môže

byť napr. ihlanec, ihlanec so zrezaným hrotom al. kocka. Prút sa uplatňuje od 18. stor.; 4. základná stavebná zložka → mreže, → plotu al. → zábradlia, z kovu, → tyčový útvar štvorhranného al. iného prierezu, môže byť rôzne ohýbaný.

Pseudobazilika – druh → trojlodia, líši sa od → baziliky tým, že → bočné lode nie sú natoľko nižšie od → hlavnej lode, aby v jej → obvodovom múre nad → strechami bočných lodí mohli byť umiestnené → bazilikálne okná. Každá z lodí má svoju vlastnú → strechu (na rozdiel od → pseudohaly).

Pseudohala – druh → trojlodia, kde → bočné lode sú o niečo nižšie ako → hlavná loď, ale všetky tri lode majú spoločnú → strechu (na rozdiel od → pseudobaziliky).

Puk – vrcholná časť → krížovej kytice, stvárnením pripomínajúca rastlinný puk.

Puliš – súčasť → synagógy, druh → predsiene, jeden z jej predpísaných → priestorov. Puliš býva rozmerný, vchádza sa z neho do → svätyne, príp. aj do → schodiska na → ezrat hašim.

Pulpit – → interiérový doplnok, slúži na písanie a čítanie postojačky, niekedy ako stojan na noty. Skladá sa z → pultu na → podnoži, → doskovitých podperách, štyroch nohách al. → centrálnej nohe. V sakrálnych objektoch v.o. sa nazýva → proskynetarion; v sakrálnych objektoch lat.o. v redukovanej forme určený k postaveniu na → menzu ako → oltárny pult. Synagógálny pulpit sa nazýva → bima.

Pult – 1. prechod medzi → stolovým nábytkom a → skriňovým nábytkom, doska zvyč. na troch → doskových podperách, vnútorný priestor niekedy členený → priehradkami a → zásvvkami; 2. šikmá doska, na spodnej

strane s lištovou zarážkou, určená na polozenie → knihy a pod., horná časť → pulpitu, → kostolnej lavice, → kľakadla a pod.

Pult notový – môže byť časťou → veka → hracieho organového stola. Je tvorený drevenou → lištou na → pántoch zvnútra veka (na rozdiel od samostatného stojana na noty), tvorí zarážku na položené noty, môže mať ryhy, aby sa noty nešmykali.

Pult oltárny – špecifická forma → pulpitu, nízky malý pultík, používaný do ii. vatikánskeho koncilu v → r.-kat. kostoloch. Postavený bol na → oltári a slúžil počas sv. omše pod → knihu, z ktorej sa čítalo. Zhotovený obyč. z → dreva, príp. z → kovu, niekedy skladací.

Pult písací vyklápací – → vyklápacia doska na pántoch, ktorá po vyklopení vytvorí vodorovnú plochu, určenú na písanie, napr. v → sekretároch, → komodových sekretároch, → kabinetoch.

Puncovanie – označovanie → ušľachtilých kovov → zlatníckou značkou, technika zdobenia → kovu → razením opakujúcich sa drobných motívov (bodiek, trojlistov) do podkladu. Použ. sa aj na zlátene pozadia gotických → malieb.

Punktovanie – plošná → sklárska výzdobná technika, diamantovým hrotom vytvárané skupiny bodov (“punktov”), z ktorých sa skladá obraz, pôsobiaci mäkkým dojmom.

Pustovňa – súčasť → parku, → stavba niekedy s → drevenou konštrukciou, môže byť obložená stromovou kôrou, pokrytá slamou, niekedy dostavba skalného previsu, umiestnená v ústraní medzi stromami.

Púzdro – ochranný obal predmetu, vnútri často → čalúnený, niekedy opakujúci tvar predmetu, ktorý sa do neho vkladá.

Pylón – zrezaný ihlan s obdĺžnikovou základňou. Dvojica symetricky umiestnených murovaných pylónov môže slúžiť na zvýraznenie → vstupu, zväčša brány → parku a pod., môže byť druhom → mílnika, → pomníka a inej → malej architektúry, príp. súčasťou → nehnuteľného výtvarného diela.

Pyramidion – vrcholná časť → obelisku v tvare malej pyramídy.

Pysk – časť výlevného otvoru → nádoby, vytvarovaná z → ústia, regulujúca smer vytekania tekutiny.

R

Rabato – súčasť → parku, jednostranne al. obojstranne komponovaný dlhý trvalkový → záhon pravidelného tvaru tvorený skupinami prísne výškovo odstupňovaných trvaliek od najnižších po najvyššie.

Radnica – súčasť → mesta, druh reprezentatívnej → občianskej stavby, určenej na zasadnutia a rokovania správy sídla. Mávala i charakter polyfunkčnej stavby, na prvom → podlaží využívané na obchodovanie (→ krámy), vyššie podlažia slúžili na administratívne a reprezentačné účely (→ sieň na druhom podlaží). Súčasťou → dispozície radnice mohla byť → kaplnka, → archív mesta, väzenie a pod. Dominantné postavenie radnice bolo okrem situovania na → námestí sprav. zvýraznené → vežou.

Rakva – drevená al. kovová podlhovastá debna na uloženie pozostatkov zomrelých, skladá sa z dvoch častí – spodnej, úložnej a vrchnej → veka. (syn. *truhla*)

Rám – 1. stavebný konštrukčný prvok, rám ako súčasť konštrukcie (pozri → rám konštrukcie rámovej) al. súčasť okenného krídla (pozri → rám okenného krídla); 2. konštrukčná časť predmetu al. jeho dekoratívna časť, slúži na spevnenie, ohraničenie, ochranu, zachytenie a pod., súčasť → nábytku sedacieho, stolového a skriňového, rám môže byť → lubový, → operadlový, → sedadlový; 3. pevná obruba → obrazu, → listu grafického, → reliéfu, významného textu a pod., z ktorej sa dá dielo vybrať, najč. štvoruholníková, príp. polygonálna, kruhová oválna, edikulová, kartušová a pod. Chrání predmet pred deformáciou, má aj estetickú funkciu, môže byť → prenosný, → neprenosný, → závesný, → slepý, → blondelový, → obrátený; 4. druh členenia → fasády → lizénami, pozri → rám lizénový; 5. časť kovania, pozri → rám zástrče.

Rám blondelový – štvoruholníkový z profilovaných → lišt s plytkým výžlabkom, s prehnutými okrajmi a s plastickou výzdobou v rohoch a stredoch lišt.

Rám konštrukcie rámovej – → kostra zostavovaná z → dosiek al. → lišt, vyplňovaná zvyč. tenšími → výplňami. Okraje rámu môžu byť profilované.

Rám krídla okenného – rámová konštrukcia → okenného krídla, do ktorej sa vkladá → sklená výplň. → Sklo môže byť vložené do drážky v ráme al. v → priečli, do ústupku v ráme al. v priečli, kde sa pripevní priklinčovanou trojhrannou → lištou, al. do ústupku, kde sa spevní → klincami a zagituje sa. Pozri → zasklenie.

Rám lizénový – druh členenia → fasády → lizénami, ktoré sú pospájané horizontálnymi pásmi.

Rám lubový – súčasť → nábytku, časť rámu → sedadla, do ktorého zapadajú → nohy → nábytku sedacieho, stolového a skriňového. Skladá sa z → lubu predného, → lubu zadného a → lubov bočných.

Rám neprenosný – sprav. spojené s architektúrou.

Rám obrátený – stupňovito sa zdvíhajúce → lišty vytvárajú základňu, čím sa zasadený obraz vyzdvihuje (na rozdiel od rámu, v ktorom je obraz položený na dne al. tvorí dno).

Rám okenný – pevná nepohyblivá časť → okennej výplne, ukotvená do → stavebného otvoru okna, na ráme sú zavesené → krídla, al. môže byť pevne zasklený. Obvodový rám okna môže byť členený → stojkou al. → priečnikom, resp. → krížom okenným, vložený do šambrány al. medzi ostenia otvoru, pozri → zasadenie výplne okennej.

Rám operadlový – súčasť → nábytku sedacieho, rámová konštrukcia → operadla, ohraničujúca výplň operadla.

Rám prenosný – najč. z drevených → lišt (môžu byť s → rezbou, s → profilmi al. nasadenými → aplikáciami), ďalej zo sádry al. → štuky (môže byť vtlačený dekor), z → kovu, niekedy sa na povrchu spájajú hmoty (napr. drevo je potiahnuté → textilom al. kožou); rám môže byť → polychrómovaný, → zlátенý a pod.

Rám sedadlový – súčasť → nábytku sedacieho, rám sedadla, do ktorého sa vkladá výplň sedadla. Sedadlový rám býva spevnený → lubovým rámom.

Rám slepý – je na napnutie plátna, vkladá sa do ozdobného rámu. (syn. *blindrám, podrám*)

Rám zástrče – súčasť → kovania, kovová konštrukcia pripevnená na podklade, v ktorej sa pohybuje → jazyk zástrče.

Rám závesný – najč. typ rámu prenosného, obsahuje zariadenie na zavesenie.

Ramenát / skruž – súčasť → krovu, vrstvený zakrivený skružový prvok, vyskladaný zo segmentov do tvaru oblúka, zväčša z navzájom klinovaných drevených dosák al. fošní, nesúci → debnenie pod → krytinou (cibule veží, helmicové a zvonové tvary → striech), al. → krokvy. V prípade skružových krovov môže byť aj hlavnou nosnou konštrukciou (starší typ Delorme, mladší typ Émy).

Rameno – pevná al. pohyblivá časť predmetu na uchytenie, zavesenie, upevnenie funkčného prvku predmetu (napr. →svietnik, →luster), spojenie a pod.

Rameno obrtlika – súčasť → kovania, ramená sú symetricky usporiadané, najč. v podobe dvoch protistojných závitníc, neskôr lopatiek, v 19. stor. bývajú na priamom ramene → úchytky z →liatiny.

Rameno odklápacie – súčasť → kovania, časť → závesného zámku, má sprav. oblúkový tvar, na jednom konci je pripevnené na → plášť zámku → kľbovým pántom, druhý koniec sa vkladá pri zamykaní do → štrbiny, kde sa zámkovým mechanizmom fixuje. Rameno zamknutého zámku visí na → oku a upevňuje → petlicu al. → reťaz.

Rameno schodiska – úsek → schodiska medzi dvoma → podestami, bez ohľadu na jeho tvar (priame, točité). Skladá sa zo → schodnice so → schodiskovými stupňami a → zábradlia, príp. → predprseň.

Rameno spojovacie – súčasť → kovania, časť → dvojramennej skoby, spája jej dve ramená upevňovacie. Ak skoba slúži ako → madlo, môže byť spojovacie rameno dekoratívne, napr. tordované.

Rameno svorníka – výbežok z obvodovej → steny → svorníka, s rovnakým → profilom ako → rebro → klenby, ktoré naňho nadväzuje. Ramená tvoria so svorníkom monolit.

Rameno transeptu – časť → transeptu, priestor presahujúci za → obvodový múr → bočnej lode. Ramená transeptu rozlišujeme podľa svetových strán.

Rameno upevňovacie – súčasť → kovania, pri → jednoramennej skobe je to sprav. dlhšie rameno ako → rameno závesné, smerom k hrotu sa zužujúce. Pri dvojramennej skobe sú to dve paralelné ramená na remeni spojovacom, smerom k hrotu sa zužujúce, nemusia byť rovnako dlhé. Upevňovacie rameno al. ramená sa do podkladu zarážajú al. ináč upevňujú.

Rameno závesné – časť → kovania, časť → jednoramennej skoby, je kratšie, ako → rameno upevňovacie (ukončené hrotom), môže mať kruhový al. štvoruholníkový prierez, príp. môže byť vykuté do nejakého obrazca, najč. do formy lístka. Pri → pántovej skobe slúži vo forme → čapu.

Rampa – 1. druh → komunikácie v podobe šikmej roviny rôzneho sklonu, ktorá spája rozdielne výškové úrovne v → interiéri → budov al. na → verejných priestranstvách. Zabezpečuje bezbariérový prístup do → priestorov; 2. súčasť → bastiónového opevnenia, → násyp so šikmou komunikačnou plochou, slúžiacou na prepravu obrancov a techniky z → nádvorja na → valovú cestu a banket; 3. v → divadle predná časť → javiska pred oponou s osvetľovacími telesami.

Rampa manipulačná – súčasť železničného → skladu, vyvýšená plošina pri najkrajnejšej strane → kolají i cestného prístupu s možnosťou vjazdu vozidiel, slúžiaca na uľahčenie nakladania.

Ranžirung – súčasť → záhrady al. → parku, miesto, na ktoré sa na leto premiestňuje zo → skleníka skupina teplomilnej prenosnej zelene v kvetináčoch.

Rason – súčasť → mimoliturgického odevu v cirkvi v.o. Vrchné rúcho, resp. plášť, zdobený vyšívanými → krížikmi a symbolmi utrpenia Kristovho. U mníchov, žijúcich v prísnej askéze, je to namiesto rasonu analabos (syn. *analav*), rúcho, dlhé po kolena, s → kapucňou, rovnako vyšívané s krížmi a symbolmi utrpenia Kristovho. (syn. *rjasa*)

Raster – súčasť → treláže, → filagórie, → pergoly, → špaliera a pod., drevená latková al. kovová → mriežka ako opora pre popínave rastliny.

Ravelín – súčasť → bastiónového opevnenia, samostatný obranný prvok trojuholníkového → pôdorysu, umiestnený v → priekope pred → kurtinou v polovičnej vzdialenosti medzi → bastiónmi, príp. pred → kliešťami al. → bránou.

Rázcestník – druh → malej architektúry, ukazovateľ smeru na križovatke. → Kamenný al. murovaný → stĺp, → pilier, → obelisk a pod. s vytesanými → nápismi.

Razenie – výzdobná technika, kedy sa obrazec vytvára razidlom (na → kov, → kožu, → papier a pod.).

Rebro – súčasť → rebrovej klenby, → kamenný, príp. → terakotový → podperný architektonický článok, preberajúci tlaky klenby, ktoré ďalej prevádza do → prípory, → konzoly al. priamo do → obvodového múru, oporného oblúku a pod. Rebrá majú rôzne → profily, základné tvary (→ hranolové, → klinové, → hruškovité rebro), môžu byť modifikované pridaním → oblúkov, → prútov, → pásikov, → výžľabkov

a pod. Okrem členenia podľa profilu členíme rebrá podľa umiestnenia na → klenbové, → medziklenbové a → prístenné. Rebro môže byť iba → dekoratívny architektonický článok.

Rebro hranolové – druh → rebra → rebrovej klenby s → profilom v tvare štvoruholníka. Niekedy má hranolové rebro hrany s → fazetami al. je → vyžľabené.

Rebro hruškovité – druh → rebra → rebrovej klenby s → profilom, pripomínajúcim hrušku; sprav. guľovitý útvar na konkávnom → krčku, vo vrchole s → pásikom.

Rebro klenbové – druh → rebra → rebrovej klenby, členiace → klenbové pole.

Rebro klinové – druh → rebra → rebrovej klenby s profilom v tvare klinu, sprav. so symetrickým vyžľabením, buď v strede skosených strán al. dva až trikrát plytko → vyžľabené.

Rebro kružbové – základná súčasť → kružby, → kamenný profilovaný článok. Skladbou rebier sa vytvárajú rôzne geometrické obrazce (→ trojlist, → štvorlist, kruh, sférický trojuholník a pod.).

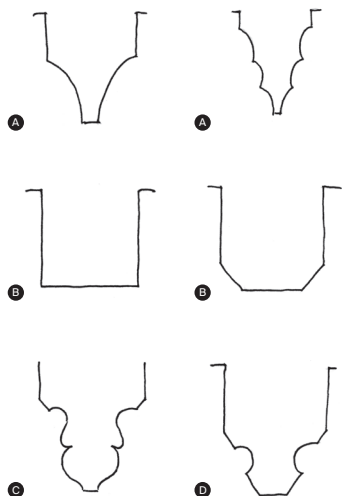
Rebro krúžené – druh → rebra → rebrovej klenby, má dvojité zakrivenie, jeho → pôdorys je krivkový.

Rebro medziklenbové – druh → rebra → rebrovej klenby umiestnené medzi dve → klenbové polia.

Rebro prístenné – druh → rebra → rebrovej klenby umiestnené do styku klenbových polí so → stenou.

Rebro visuté – druh → rebra → rebrovej klenby odpútavajúceho sa od plochy klenby a vedené pod ňou v určitej vzdialenosti, sprav. v spojení s → visutým svorníkom, do ktorého sa opiera. Visuté rebrá niekedy nesú visutý svorník, nespojený s klenbou.

Rebro vyžlabené – druh → rebra
→ rebrovej klenby (→ klinové al.
→ hranolové) s jedným al. viacerými
→ výžlabkami.

Rebro

A vyžlabené
B hranolové
C hrúškovité
D klinové (vyžlabené)

Rečnisko – súčasť → kazateľnice, jej spodná časť slúžiaca pre kňaza počas kázne, umiestnená na vyvýšenom mieste, osadená pri stene al. → pilieri kostola, príp. pri → víťaznom oblúku. Balkónovitý malý priestor, ohraničený → parapetom, prístupný → schodiskom buď priamo z → lode, príp. zo → svätyne, al. z vedľajšieho priestoru (napr. zo → sakristie). Rečnisko je osadené na → konzole al. na → stĺpe, resp. pilieri. S → ozvučnou strieškou ho spája dekoratívne poňatá zadná stena, niekedy s → dvierkami, zdobená → maľbou al. → reliéfom.

Redan – súčasť → bastiónového opevnenia, tvorený dvoma → čelami s → hro-

tom, vystupujúci zo stredu → kurtiny do → predpolia al. dopĺňajúci → glacis.

Reduta – 1. súčasť → mesta, druh reprezentačnej → občianskej stavby, spĺňajúcej mnohé kultúrne a spoločenské funkcie. Jej → dispozícia obsahuje priestranný → vestibul a → hlavné schodisko do ďalších → podlaží, sprístupňujúce sprav. polyfunkčnú → sálu s → javiskom a → hľadiskom (divadlá, koncerty, plesy, výstavy), → salóny, → kaviareň, → kasíno a pod.; 2. → sála v niektorých → budovách hostinca s obdobnou funkciou.

Refektár – vid' **refektórium**

Refektórium – súčasť → konventu, → sieň, niekedy dvojloďová, situovaná zvyč. na → prízemí južného → krídla, spoločná → jedáleň členov rehole.

Refektórium laikov – súčasť → laiciátu, samostatná → jedáleň laických bratov.

Refektórium novicov – súčasť → noviciátu, samostatná → jedáleň novicov.

Refúgium – prechodné → opevnené sídlisko al. druh → hradiska, príp. nezastavané → predhradie hradiska, druh → archeologického areálu, s funkciou útočiska, do ktorého sa uchýľovali v období nebezpečenstva obyvatelia z okolitých → neopevnených sídlisk s celým majetkom, v období pokoja zostávalo sprav. neobývané. Samostatné refúgium bolo budované zvyč. na ťažko dostupných miestach. Pozostávalo zväčša iba z → opevnenia, bez stôp po → zástavbe v jeho → areáli.

Register – časť → organa; skupina škálovite ladených → píšťal, s rovnakou silou a farbou zvuku. Píšťaly v rámci registra sú často vyrobené z rovnakého materiálu (kov, drevo) a majú rovnakú stavbu, nemusí to však byť podmienka. Súbor registrov tvorí dispozíciu. Register sa zapája → registrovým ťahadlom.

Regula – časť → kladia, → doska pod → pásikom v hornej časti → dórskeho architrávu, umiestňovaná pod → triglyf. Zospodu je regula zdobená šiestimi → kvapkami.

Reliéf – 1. dvojrozmerné sochárske dielo vytvorené v ploche, s plastickým náznakom tretieho rozmeru. Reliéf je figurálny, zoomorfný, rastlinný, ornamentálny, príp. v rôznych kombináciách. Môže byť samostatným dielom al. súčasťou, príp. výzdobným prvkom väčších celkov (→ oltáre, → kazateľnice a pod.), predmetov (→ kalichy, → relikviáre, → nábytok a pod.) al. architektúry a jej súčasti. Špecifickým druhom drobného reliéfu je → plaketa, → medaila, → gemma a → kamej. Podľa vzťahu k ploche sú určené základné druhy reliéfu: zapustený do hĺbky plochy, t. j. reliéf prehĺbený (reliéf en creux); vystupujúci nad základnú plochu, a to nízky reliéf (basrelief), stredný al. vysoký (hautrelief), ktorý vystupuje z plochy viac než polovicou objemu a ktorý môže mať niektoré časti (hlava, ruka) takmer plnoplástické voľné. Materiály používané pre tvorbu reliéfu sú najrôznejšie, najč. → kameň, → drevo, → kov, ale aj ušľachtilé materiály ako → slonovina, → alabaster, → drahé kamene a pod.; 2. vonkajší výškopisný (výškový) obrys krajinných a → urbanistických štruktúr; s reliéfom môže byť spojené určenie podmienok al. požiadaviek na usporiadanie a využívanie územia.

Relikviár – ozdobná → schránka na uloženie a vystavenie relikvií (sv. ostatkov), väčš. zlatnícka práca, v podobe → križa, hlavy, ruky, domčeku, veže, → tumby, monile (prívesok upevňovaný na liturgického rúcho), plenára (otváracie dosky s ostatkami a → drahými kameňmi) a pod.,

od baroka zvyč. v tvare zmenšenej gloriolovej → monštrancie. U cirkvi v.o. je špecifickým druhom relikviára → staurotéma.

Reštaurácia – najč. súčasť → hotela al. inej → občianskej stavby. Skladá sa zo → sály, slúžiacej na konzumáciu jedál a z → kuchyne. V hoteli je dispozične prepojená s → vestibulom, príp. → kaviarňou, ako súčasť inej stavby najč. v jej → parteri, prístupná priamo → vstupom z → verejného priestranstva.

Retabulum – súčasť → oltára, nadstavba s dekoratívnou a ilustratívnou funkciou, stavaná na → menzu oltára od románskej doby. Spočiatku bolo retabulum kamennou tabuľou, obyč. s → reliéfom, neskôr drevené, s reliéfmi al. → maľbami, v gotike sa vyvinulo do → oltárnej skrine s → krídlami a → nadstavcom. Od renesancie sa vyvíja ako samostatná časť oltára, oddelená od menzy, s architektonickou konštrukciou a s bohatstvom sochárskej, maliarskej a dekoratívnej zložky.

Retiazka – časť predmetu, slúžiaca k jeho zaveseniu, resp. uchyteniu jeho súčasti, subtilná → refaz.

Refaz – časť predmetu, slúžiaca k jeho zaveseniu, resp. uchyteniu jeho súčasti, skladajúca sa z → článkov.

Retranchement – súčasť → bastiónu, murovaná → stavba, umiestnená v → hrdle al. na → nádvorí dutého bastiónu al. ako nadstavba plného bastiónu. Často má → pôdorys dvoch polkruhov spojených → kurtinou. Vždy prevyšuje bastión. Môže byť vybavený → kazematami.

Rez čistý – delenie materiálu rezaním; rezaný povrch ostáva hladký, bez stôp po použitom nástroji.

Rezanie – opracovanie dreva pílovým listom (manuálne, príp. strojovo),

kotúčovou pílou v pozdĺžnom al. aj v priečnom smere.

Rezanie skla → sklárska výzdobná technika, plastická, uplatňovaná na draselno-vápenatom tvrdom, tzv. krištálovom skle. Pomocou rýchlo sa otáčajúceho úzkeho medeného kolieska je do sklenenej plochy rezaný dekor v celej škále od ornamentálneho až po figurálne scény. Zvyč. doplňované → brúsením.

Rezba – 1. technika opracovania materiálu, založená na jeho odoberaní rezanými ostrými nástrojmi, najč. používaná na opracovanie → dreva, ale aj kostí, → rohoviny, mäkkého → kameňa a pod. V zásade je možné ju deliť na samostatný proces → sochársky, ktorého cieľom je tvorba → skulptúry al. → reliéfu, a na rezbu aplikovanú, využívanú ako plastickú i plošnú → stolársku výzdobnú techniku, najmä na → nábytku. V tomto prípade rozoznávame → vruborez, plošnú rezbu, → reliéf, plnplastickú rezbu (napr. plné postavy – figúry na → nadstavcoch nábytku al. ako podpery), → ažúrovanie, → lupienkovú techniku. Často je dopĺňaná → polychrómiou al. → zlátením; 2. môže byť časťou → organu.

Rezba korunná – časť → organu, drevorezba vo vrchole → píšťalovej veže al. → píšťalového poľa, tvoriaca ich zakončenie.

Rezba krídlóvá – časť → organu, drevorezba po stranách → píšťalovej skr ine. Môže byť tvorená ornamentálnou rezbou, → sochami al. ich kombináciou.

Rezba nad prospektovými píšťalami – drevorezba vyplňajúca plochu nad prospektovými → píšťalami v → píšťalových vežiach a → píšťalových poliach. Koncom 18. stor. a začiatkom 19. stor. často imituje látkové

→ závesy. Rezba sa môže vyskytnúť aj pri nohách píšťal.

Rezerva – biela plocha vyhradená vo farebnej → glazúre pre maľovanú výzdobu → porcelánu.

Rezervácia pamiatková – je územie s uceleným historickým sídelným usporiadaním a s veľkou koncentráciou nehnuteľných → národných kultúrnych pamiatok al. územie so skupinami významných → archeologických nálezov, → archeologických nálezísk, ktoré možno topograficky vymedziť. Druhom pamiatkovej rezervácie je → pamiatková rezervácia ľudovej architektúry a → mestská pamiatková rezervácia. Porovnaj → pamiatková zóna.

Rezidencia arcibiskupská – súčasť → kapituly, reprezentatívne obydlie a úrad arcibiskupa situované v → sídle, vo forme → domu, často → paláca, zvyč. obsahuje → kaplnku a → skriptórium (notárske úkony).

Rezidencia biskupská – súčasť → kapituly, reprezentatívne obydlie a úrad biskupa situované v → sídle, vo forme domu, často → paláca, zvyč. obsahuje → kaplnku a → skriptórium (notárske úkony).

Rezidencia prepoštská – súčasť → kapituly, reprezentatívne obydlie a úrad prepošta situované v → sídle, vo forme → domu, často → paláca, zvyč. obsahuje → kaplnku a → skriptórium (notárske úkony).

Rezivo – druh dreveného materiálu, ktorý vzniká pozdĺžnym rozrezaním → guľatiny rôznymi piliariskými nástrojmi.

Rezidencia rádová – súčasť → sídla, druh → cirkevnej stavby s obdobnou funkciou ako → rezidencia arcibiskupská.

Rimmón – židovský obradný predmet, ozdobné kovové hlavice → tyčí

→ tóry – pendanty. Mávajú rozšírenú spodnú časť, dutý → driek a guľové, resp. profilované ukončenie. Rímsóny sú často → ažúrované, → gravírované a → tepané, resp. zdobené → filigránom.

Rímsa – 1. vyložený, sprav. vodorovný, väčš. → zakončovací architektonický článok s estetickou, členiacou, resp. ochrannou funkciou. Rímsa môže byť kamenná, murovaná, → štuková al. len vytiahnutá z → omietky a pod., s rôznou → profiláciou. Klasický členená rímsa je zložená z troch častí: a) → podperný architektonický článok (→ kyma, → konzola, zuborez atď.); b) → geison; c) → zakončujúci architektonický článok (→ sima). Druhom rímsy je → kordón, → fabiónová, → konzolová, → kordónová, → korunná, → lunetová, → nábehová, → nadpražná, → námetková, → oblúčiková, → podokenná, → priama, → priebežná, → soklová, → vyložená a → zalamovaná rímsa; 2. súčasť → krovu, dekoratívne profilovaný ukončujúci drevený prvok al. → trám → čapovaný na konce presahujúcich vodorovných prvkov, → väzných trámov al. → hambáľkov (u manzardových krovov).

Rímsa fabiónová – druh → rímsy, zdôrazňujúcej spodnú líniu → fabiónu.

Rímsa konzolová – druh → rímsy, nesenej konzolami.

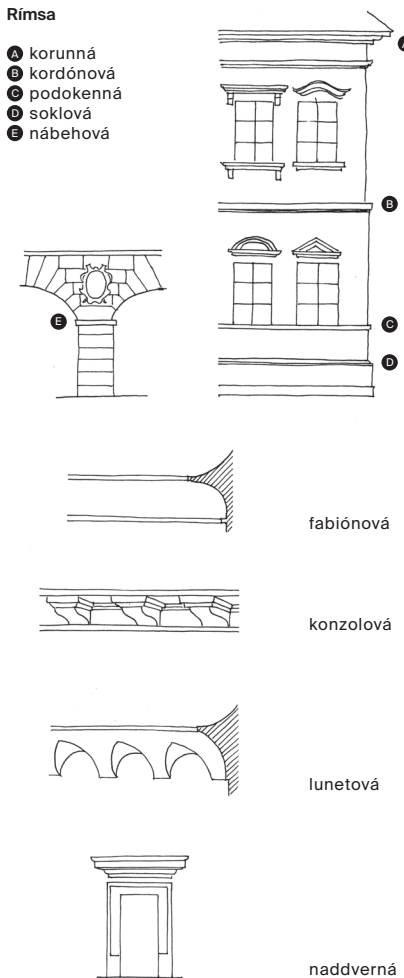
Rímsa kordónová – druh → rímsy, priebežnej, horizontálne členiacej → fasádu → stavby, pričom oddeľuje dve za sebou idúce → podlažia.

Rímsa korunná – druh → rímsy tvoriacej horné zakončenie → fasády, býva značne vyložená, čím čiastočne chráni → fasádu pred dažďovou vodou.

Rímsa lunetová – druh → rímsy vzniknutej vložением → výsečí do → nábehovej rímsy.

Rímsa

- A korunná
- B kordónová
- C podokenná
- D soklová
- E nábehová

Rímsa nábehová – druh → rímsy vysadené na oblúkovom → profile, ustupujúcom k → stene, do ktorej plynulo prechádza.

Rímsa naddverná – druh → nadpražnej rímsy. Umiestnená je nad dverami, môže byť → priebežná, → priama, poprehýbaná a pod., niekedy nesená → ankonami.

Rímsa nadokenná – druh → nadpražnej rímsy. Umiestnená je nad → oknom, môže byť → priebežná, → priama, poprehýbaná a pod., niekedy nesená → ankonami.

Rímsa nadpražná – druh → rímsy umiestnenej nad → nadpražím otvoru, napr. brány al. → portálu. Druhom nadpražnej rímsy je → naddverná a → nadokenná rímsa.

Rímsa námetková – druh → rímsy vyplňajúcej priestor medzi → fasádou → stavby a výrazne predsunutým okrajom → strechy, vytvoreným → námetkom.

Rímsa podokenná – druh → rímsy umiestnenej pod → oknom, niekedy je nesená → parapetnou konzolou. Môže byť → priebežná.

Rímsa priama – druh → rímsy, vodorovná rímsa bez zalomenia, prehýbania al. klenutia.

Rímsa priebežná – druh → rímsy prechádzajúcej neprerušene po celej dĺžke → fasády, resp. po obvode všetkých → fasád.

Rímsa soklová – druh → rímsy tvoriacej horné zakončenie → sokla.

Rímsa vyložená – druh → rímsy výrazne vodorovne vysunutej pred → stenu → stavby.

Rímsa zalamovaná – druh → rímsy, ktorej celá profilácia sa zalamuje podľa → pôdorysu výbežkov múru (→ pilaster a pod.), napr. horná časť → kladia.

Rizalit – súčasť → stavby → kaštieľa, → kúrie, → paláca a pod., po celej výške stavby vystupujúca časť → hlavnej fasády, príp. inej → fasády, s obdĺžnikovým al. segmentovým → pôdorysom, zriedkavejšie s cylindrickým al. polygonálnym pôdorysom, hore môže byť zakončená → štítom. Predstúpenie býva niekedy nepatrné, maximálne však na hĺbku jednej okennej osi (pri

predstúpení s viacerými okennými osami ide o → krídlo stavby), výnimkou je prípad, keď je rizalit spojený s → portikom. Podľa polohy na fasáde môže byť rizalit stredný, často kombinovaný s dvoma bočnými.

Rohovina – pásiky z parohov, kopýt, používané na → inkrustáciu al. → intarziu, leštené, farbené a často → gravírované.

Rohovník – súčasť → okenného kovania, druh → sťahovača. Slúži k trvalému spojeniu, vystuženiu, proti skrúteniu → rámu okenného krídla, umiestňovaný je na rohoch vnútorného líca rámu okenného krídla, sprav. v tvare pravého uhla, s otvormi pre zapustenie → skrutiek. V baroku a klasicizme bývajú spojené so → závesmi okenných krídel, novodobé sú zapustené dovnútra rámov. Môže mať → dekoratívne zakončenia.

Rohy – súčasť → bastiónového opevnenia, samostatný do → predpolia otvorený obranný prvok, umiestňovaný v → priekope pred → bránou (obdoba → predbránia). Zvyč. trojkrídlová → stavba, pred stredné → krídlo opatrené → bránou vybiehajú bočné krídla, ktorých → čelá sa zbiehajú do → hrotu. Niekedy sa krídla rohov znižujú (5 – krídlová dispozícia).

Rocheta – súčasť → liturgického rúcha u biskupov a vysokých hodnostárov r.-kat. cirkvi, používaná pri niektorých liturgických úkonoch namiesto → alby. Formou, materiálom a ozdobou takmer zhodná so → superpelíciou, má však užšie → rukávy. Superpelícia je jej obdobou pre ostatný klérus a pre miništrantov.

Rokaj – druh rokokového → ornamentu s asymetrickým tvarom písmena C al. S, vznikol vo Francúzsku z mušle, v zaalpskom rokoku pretvorený do

masívnych hrebienkov, plamienkov, prederavený až vegetabilný charakter, na Slovensku v 2. pol. 18. stor.

Roleta – 1. súčasť → okna, tieniaci, zatemňovací al. zabezpečovací prvok umiestnený na okne, môže byť interiérová al. exteriérová, podľa materiálu látková, drevená z drevených → lamiel, al. hliníková z lamiel z valcovaného hliníkového plechu; 2. súčasť → nábytku, zastupuje → dvierka, rovná al. konvexná, → nábytku skriňového al. → nábytku stolového (→ písací stôl), uzatvára → úložný priestor, je skonštruovaná z tenkých → líšt pohyblivo spojených, čo pri otváraní umožňuje zmenu jej tvaru a zasunutie do zadného priestoru.

Roleta esslingerova – súčasť → okna, typ exteriérových okenných → roliet z drevených, horizontálne uložených → lamiel, ktoré sú vedené v tenkých kovových vodiacich → lištách, spodná časť je výklopná pre zabezpečenie vetrania pri stiahnutej rolete. Ovládané sú z interiéru navijacím mechanizmom s popruhom, roleta sa navíja na valec, ktorý je zabudovaný nad oknom, typické pre → modernú architektúru 20. – 30. rokov 20. stor.

Rolverk – druh → ornamentu, ktorého konce sa do seba zavíjajú na spôsob → volúty, tzv. zavíjaný ornament s okrajmi akoby ozdobne nastrihnutými, ktoré sa dopredu aj dozadu zavíjajú, rolujú. Opakom zaviliny je → rozvilina. Rolverk je typický pre neskorú renesanciu a raný barok. (syn. *rollwerk*)

Rondel – 1. druh → archeologického areálu, druh → kultového miesta, samostatný kultový → areál, slúžiaci na uctievanie, vybudovaný v blízkosti neopevnených → sídlisk. → Priestor kruhového al. eliptického

→ pôdorysu (s vnútorným priemerom cca 45 – 50 m) opevnený → valom (vybudovaným z dvojnásobnej → palisády, vyplnenej kamenným al. zemitým materiálom), príp. inými → drevozemnými konštrukciami v kombinácii s → palisádou a → priekopou (resp. dvojicou → priekop). Vstup umožňovali → brány, smerom dovnútra → areálu lievikovito sa zužujúce, situované oproti sebe do kríža. V areáli rondelu sa sprav. nenachádzala žiadna → zástavba. Doklady existencie → kultového objektu (zvyč. → stavby → kolovej konštrukcie), situovaného bližšie k → opevneniu, resp. nálezy niekoľkých → hrobov, sú ojedinelé; 2. druh → bastiónu al. → delovej bašty s kruhovým → pôdorysom, situovaný v → nárožiach → opevnenia; 3. súčasť → parku al. → záhrady, vyvýšený kruhový → záhon, často s → dominantou al. kruhovou výsadbou po obvode kruhovej spevnenej plochy.

Rondokubizmus (oblúčikový dekoratívizmus, národný sloh) – začiatkom 20. rokov 20. stor. sa na krátke obdobie stal vizuálnym štýlom prvej ČSR. Ide o modifikáciu kubizmu s abstrahovanými prvkami, farebnosťou a ornamentikou (českej) ľudovej architektúry, v snahe vytvoriť vlastný umelecký štýl republiky so slovanským charakterom, pričom odkazuje na klasické architektonické články (stĺp, tympanón...). Kubizmus používal a zdôrazňoval kubické tvary (hranol, ihlan), rondokubizmus tvary rozšíril o kruhové hmoty (valec, oblúk, terč), ktorými plasticky dotváral zdobnosť fasád s ponáškou na romantizujúcu zľudovelú renesanciu a baroko.

Rošt prahový trámový – konštrukčný systém usporiadania vertikálnych prvkov (prahových → trámov, → vý-

men, → krátčat) v rovine → väzných trámov → krovu. Základná trámová konštrukcia → striech → veží na → štvorcovom, obdĺžnikovom, kruhovom aj polygonálnom pôdoryse.

Rotulli – samostatné plasticky výrazné prvky na obvode → nodusu, kosoštvorce, polygóny, kruhy, štvorlisty, často zdobené → emailom a → kameňmi drahými (litery skladajúce meno Ježiš, Mária, plastické kvietky a pod.).

Rotunda – druh → centrálnej dispozície → kostola. → Priestor pre veriacich má sprav. kruhový → pôdorys, takže stavba je valcová, s → kužeľovou strechou, vo vrchole niekedy s → lucernou. Svätyňa je vo forme → apsidy, zaklenutej → konchou, niekedy môže k lodi priliehať viacero apsid. Druhom rotundy je → dvojapsidová, → trojapsidová a → štvorapsidová rotunda.

Rotunda dvojapsidová – druh → rotundy s dvoma → apsidami, sprav. ležiacimi oproti sebe.

Rotunda štvorapsidová – druh → rotundy so štyrmi apsidami situovanými do kríža, pričom v jednej z nich bol → vstup.

Rotunda trojapsidová – druh → rotundy s tromi apsidami – v osi s → hlavnou a po stranách s → bočnými apsidami.

Rovina strešná – plocha ohraničená v hornej (vyššej) úrovni → hrebeňom strechy a v dolnej (nižšej) úrovni → odkvapom.

Rozárium – súčasť → záhrady al. → parku, zbierková výsadba rôznych druhov ruží na samostatnej → parkovými chodníkmi geometricky členenej ploche al. vo voľnej výsadbe. Podľa potreby doplnené konštrukciami na popínavé ruže. Služí na štúdium a propagáciu estetického poslania ruží.

Rozeta – 1. druh plochého al. plastického → ornamentu, ruža dekoratívne spracovaná do centrálneho motívu; 2. pozri → okno rozetové.

Rozpera – súčasť → krovu, vodorovný prvok prenášajúci tlakové sily medzi → stĺpkami al. inými prvkami. Môže sa nachádzať medzi prvkami v pozdĺžnom, aj v priečnom smere, t. j. v → priečných a pozdĺžnych väzbách.

Rozpon – vzdialenosť → zvislých nosných konštrukcií.

Rozpon klenby (oblúka) – vzdialenosť medzi dvoma protilahlými → pätkami klenby (oblúka), súčasne je šírkou zaklenutého → priestoru.

Rozvilina – druh → ornamentu, ornamentálne upravený rastlinný motív akantových listov a úponkov, používaný v antickej, renesančnej aj barokovej → ornamentike.

Römer – typ → dutého skla, → pohár s nižšou zvonovitou dutou → nohou a polguľovou → kupou zo zeleného al. hnedého → skla.

Rub klenby – vonkajšia horná strana → klenby. Ak nasleduje ďalšie → podlažie, je zakrytá sprav. → násypom a nesie konštrukciu → podlahy.

Ručička – pohyblivá súčasť časového ukazovateľa → hodín, upevnená oskami na → číselníku, spravidla hodinová a minútová ručička.

Rúčka – typ → držadla, nepohyblivá tyčovitá časť predmetu vertikálne, horizontálne al. diagonálne upevnená rôznym spôsobom (napr. v → tulejke), príp. vytváraná priamo z hmoty predmetu (napr. → kutáč, → jad).

Rúcho liturgické – súčasť odevu a doplnky, používané členmi cirkevnej hierarchie v cirkvi lat.o. i v.o. pri bohoslužbách a pri ďalších liturgických príležitostiach. Základnými súčasťami liturgického rúcha sú: 1. v cirkvi v.o.:

Kňaz: → sticharion, → epitrachelion, → cingulum, → nárukávniky, → felonion, → epigonation; Diakon: sticharion, nárukávniky, → orarion; Biskup: → sakkos, → omoforion, → pektorál, → enkolpie, → mitra, → biskupské insígnie → hypogonation; 2. v cirkvi r.-kat.: Kňaz: → alba al. → superpelícia, → humerál, → cingulum, → kazula, → pluvial, → štóla, → manipulus, → pileolus; Diakon: alba al. superpelícia, cingulum, → dalmatika, štóla; Biskup: alba al. → rocheta, cingulum, kazula al. dalmatika, → biret al. mitra, biskupské insígnie. Špecifickým druhom liturgického rúcha je → pontifikálny úbor, používaný pri pontifikálnych liturgických úkonoch. V r.-kat. cirkvi sú vrchné súčasti liturgického rúcha zhotovované z dekoratívnych látok v liturgických farbách (biela, červená, zelená, fialová, čierna – ustálené od 19. stor.), cirkev v.o. na rozdiel od toho nepozná kánon liturgických farieb.

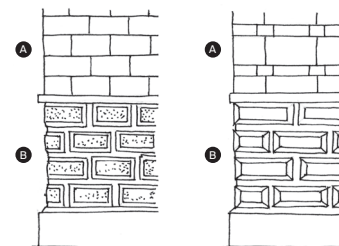
Ruina – zrúcanina → stavby, resp. → súboru stavieb, zachovaná nad terénom, ktorá vplyvom času, príp. nevhodného zásahu stratila akékoľvek funkčné využitie. Súčasťou ruiny býva → deštrukcia.

Rukavice pontifikálne – → liturgická textília, súčasť → pontifikálneho úboru v r.-kat. cirkvi, používané v minulosti pri pontifikálnych liturgických úkonoch. Pôv. biele, neskôr v liturgických farbách okrem čiernej, niekedy zdobené → čipkou, → výšivkou al. → aplikáciou. V súčasnosti už neužívané.

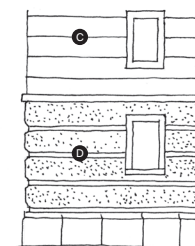
Rukáv – časť odevu, slúžiaca na čiastočné al. úplne zakrytie horných končatín. Rôzneho tvaru, šírky a dĺžky, obyč. zošíty na spodnej vnútornej strane. Môže tvoriť s vlastným odevom jeden kus al. je k nemu rôznym spôsobom prišitý.

Rumpál – súčasť → studne al. → cisterny, zariadenie na čerpanie vody, upevnené v konštrukcii nad studňou al. v obrobe studne, horizontálny hriadeľ, zvyč. drevený, ovládaný kľukou al. kolesom, na ktorý sa otáčaním navíja povraz al. reťaz s → nádobou na vodu.

Rustika nepravá – v našich podmienkach sa vyskytuje iba tento typ rustiky, vytvorenej z → omietky v podobe hladkých horizontálnych nad sebou radených pásov, oddelených pravouhlou zalomenými škárami al. je bez zvislého členenia.

A kvádrová rustika
B bosáž
C pásová rustika
D pásová bosáž

Ryha základová – súčasť → základov, výkop vyhlbený na uloženie → základového múru.

Ryhovanie – → kováčka technika, kedy sa vzor vytvára ryhami, zasekávaním do plochy.

Rytie – technika výzdoby tvrdých hmôt, uskutočňovaná rydlom v ploche do hĺbky predmetu.

S, Š

Sad – súčasť → záhrady al. → parku, plocha vysadená ovocnými stromami a krovinami. Druhom sadu je → štepnic.

Sadrokartón – druh → stavebného materiálu vo forme → dosiek, používaný pri výstavbe nenosných → priečok a → stropov s použitím → panelov z lisovanej sadrovej hmoty medzi dvoma silnými → kartónmi papiera. Sadrokartónové dosky sa priemyselne vyrábajú od 1. štvrtiny 20. stor.

Sakkos – súčasť → liturgického rúcha v cirkvi v.o., patrí biskupovi, u kňaza ho nahrádza → felonion. Vrchné rúcho vrecovitého strihu, z hrubej tkaniny, široké, po stranách otvorené, s krátkymi → rukávmi, bohato zdobené → výšivkami. V cirkvi r.-kat. mu formou zodpovedá približne → dalmatika.

Sakristia – súčasť → kostola, príp. väčšej → kaplnky, situovaná v rámci jeho → dispozície najč. na severnej strane → svätyne (ak je kostol orientovaný), prepojená s ňou → vstupom, zriedka prepojená aj so → severnou bočnou loďou. Nad sakristiou môže byť umiestnené → oratórium. So sakristie môže viesť → schodisko v hrúbke múru na → kazateľnicu. Slúži ako obliekaňa pre kňazov a miništrantov a na úschovu predmetov súvisiacich s liturgiou a jej prípravou, niekedy s → lavabom, výnimočne s → pokladnicou. Môže sa využívať aj ako → archív a → knižnica.

Sala terrena → priestor na prvom → podlaží → kaštieľa al. → paláca,

otvorený → arkádami do → záhrady; niekedy ako súčasť → kaštieľa s areálom aj ako samostatná stavba, s bohato zdobeným → interiérom v podobe → grotty s chladiacim vodným prvkom. Slúžila na zábavu, posedenie a osvieženie počas leta. šľachty.

Sála – súčasť → občianskej, → administratívnej al. → obytnej stavby, druh veľkého zhromažďovacieho a reprezentačného → priestoru, funkciou aj architektonicky podobná → sieň. Môže prebiehať cez dve podlažia. Z hľadiska zaužívanosti názvu sa názov sála používa pre súčasť → kaštieľa, → banky, → kina, → reduť, → kasína a v spojeniach divadelná, koncertná, tanečná a prednášková sála. (V starších prameňoch v obd. neskorého stredoveku, raného novoveku býva označovaná v → kašliach ako palota.).

Salaš – druh → sezónneho sídla pre salašnícky chov oviec. Skladá sa z → koľby a → košiara.

Salet – súčasť → záhrady al. → parku, jednopodlažná jednoduchá → stavba, murovaná v kombinácii s drevom, určená k odpočinku, obvykle → centrálnemu pôdorysu, menej zdobená ako → pavilón. Môže byť presklená z viacerých strán.

Salón – súčasť → paláca, → kaštieľa, → kúrie a pod. Ako súčasť reprezentačnejších priestorov je menší ako → sála, ako súčasť → apartmánu má komorný charakter. Slúži na oficiálne prijímanie návštev, rozhovory, posedenie, výstavu. Druhom salónu je → budoár.

Salónik – menší → salón, najč. v → obytnej al. → občianskej stavbe.

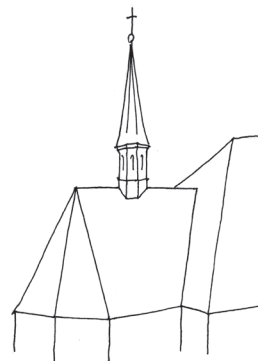
Samota – časť → extravilánu → sídla, príp. → kopaníc, administratívne nesa-mostatná, zvyč. ucelená samostatná

hospodárska jednotka → hospodársky dvor.

Sanatórium – druh → liečebného domu, špecializovaná nemocnica na liečbu špecifických, najmä chronických chorôb, situovaná najč. v → klimatických kúpeľoch. Zakladané boli na konci 19. stor. a na začiatku 20. stor., najč. na liečbu tuberkulózy, ale aj dýchacích, srdcovo-cievnych chorôb a pod. Súčasťou sanatória býva → solárium.

Sanktuárium – pevná → schránka pre → nádobu s hostiami (→ cibórium, → monštrancia) v r.-kat. kostoloch. Sanktuárium bolo umiestňované v severnej stene → svätyne, má buď podobu → výklenku s kovanými → mrežovými dvierkami, otvor môže byť kamenársky zdobený, al. ide o → pastofórium.

Sanktusník – súčasť → rím.- kat. kostola, zvyč. štíhla → vežička s funkciou → zvonice (najmä pri bezvežových kostoloch), al. iba nahrádzajúca → kostolnú vežu, situovaná býva na → hrebeni → strechy kostola nad → križaním lodí, → svätyňou al. → hlavnou loďou.

Sapa – súčasť → bastiónovej pevnosti, hlboký kľukatý al. rozvetvený zákop,

vedúci z pevnosti do predpolia, slúži na krytý pohyb obrancu do → predpolia al. obliehateľa do pevnosti.

Sarkofág – dekoratívna → rakva z → kameňa, → kovu, → dreva, hliny a pod. Na výzdobu môžu byť použité → reliéfy, → sochy, nápisy, → maľba atď.

Satén – druh → hodvábu veľmi jemnej štruktúry, s hladkým lesklým povrchom, mäkkší, ťažší a splývavejší než → atlas. V minulosti používaný najmä pre honosné svetské odevy a dekoratívne → textilie, menej na → liturgické rúcha a → liturgické textilie.

Scamila – 1. → škára medzi hornou plochou → abakusu a → architrávom, sprav. riešená vyvýšením strednej plochy abakusu o cca 2–3 mm; 2. úzky zárez pod → epitachéliom → dórskej hlavice.

Secco – (z tal. secco-suchý) technika → nástennej maľby → na suchej hladkej → vápennej omietke, uplatňovaná od staroveku a hlavne v stredoveku a následne oživená v monumentálnych palácových a chrámových výmaľbách 17. a 18. stor. (syn. al. secco)

Sedačka – základný druh → sedacieho nábytku pre 1 osobu, ľahko prenosný, bez → čalúnenia al. čalúnený. Okrúhle al. štvorcové sedadlo je bez → operadiel a → podrúčok. Základným typom je scabello (pozri aj → stolička) – nečalúnená sedačka na 2 → doskovitých podperách. K ďalším typom patrí placet s → nožnicovými nohami a sedadlom obtiahnutým → kožou, podobný je ployant s voľným vankúšom, taburet na 4 nohách s čalúnením, puf okrúhleho pôdorysu s čalúnením, bez nôh.

Sedadlo – centrálna časť → sedacieho nábytku, sedacia plocha, → sedadlový rám s → výplňou. Sedadlo niekedy tvorí sedacia doska.

Sedília – druh → výklenku slúžiaceho na sedenie s vymurovanou lavicou, hore s → kamennou al. drevenou → sedacou doskou, v hornej časti výklenku sprav. s oblúkovým → záklenkom. Ak záklenok tvoria viaceré → oblúky, dosadajú sprav. na → konzoly a po stranách na → prúty. Sedília býva umiestňovaná na južnú → stenu (v prípade, že je kostol orientovaný) → svätyne → kostola, do → prejazdov → meštianskych domov, → radníc a pod.

Sedlo – 1. súčasť → združeného okna, → kamenný → spojovací architektonický článok v tvare krátkeho horizontálne uloženého → trámca, nahrádzajúci → hlavicu, sprostredkujúci spojenie medzi → stĺpom a → pätkou oblúka; 2. súčasť → sedlového portálu, kamenný útvar, vyplňajúci horné kúty otvoru portálu. Je to monolitná súčasť rámovania portálu s rôznym → profilom, najč. vyžlabeným, prehýbaným al. oblúkovým, resp. s rôzne zložitým pretínaním a zalamovaním → prútov → profilácie portálu. Často sa na sedlách vyskytujú antropomorfné al. zoomorfné → reliéfy, niekedy celé sedlo tvorí napr. reliéfná busta; 3. súčasť → schodiskového stupňa, zadná

časť → nástupnice je pri kamenných stupňoch upravená tak, aby dosadala na → drážku vrchného stupňa.

Sekcia – skladobná časť → budovy, môže byť dilatačná (oddelená od susedných sekcií dilatačnými škárami), koncová (ukončuje budovu v jednom smere, má tri obvodové steny), požiarňa (oddelená požiarnymi predelmi a vybavená samostatnými únikovými cestami), rohová (v kolmom zalomení spája dve susediace budovy al. tvorí zakončenie budovy), radová (z protiahlych strán je vymedzená → fasádami, na ostatných susedí s ďalšou sekciou), schodisková (vyhradená zvislým komunikáciám).

Sekretár – typ → skrine, v strede zvyč. s → písacím vyklápacím pultom, ktorý zakrýva → priehradky a → zásuvky, v hornej a dolnej časti s ďalšími zásuvkami. Na rozdiel od komodového sekretára má všetky časti rovnakej hĺbky.

Sekretár komodový – zložený z troch častí, väčš. 3-zásuvková → komoda, šikmo uložený → písací vyklápací pult a → nadstavec, najč. po stranách s dvoma stĺpcami malých zásuviek, v strede s → dvierkami (pripomínajúcimi tabernákulum, → svätostánok, odtiaľ názov). Hĺbka jednotlivých častí je rozdielna – najhlbšia je komoda, najmenej hlboký je nadstavec. (syn. sekretár tabernákulový)

Seminár – súčasť → konventnej školy, druh → internátu s rehoľnou správou, prislúchajúci ku → školám pre prípravu vyššieho kňazského dorastu, základom sú → spálne a → kaplnka.

Senník – druh → hospodárskej stavby, stojacej v → extraviláne, ktorá slúži na uskladňovanie sena; niekedy senníky vytvárajú → súbory. Zvyč. jednopriestorová → stavba, so → zrubovou, → rámovou al. → vypletanou kon-

štrukciou, nezastropená, s → valbovou al. → sedlovou strechou, pokrytou → slamou, → šindľom al. → škridlou. Celá stavba býva v → nárožniach pod → prahmi podložená kameňmi, takže vznikajú široké škáry, umožňujúce vetranie sena. Seno sa vkladalo cez otvor v → štíte al. v → stene, ktorý bol umiestnený niekedy 1 meter nad terénom. Pred → vstupom mohlo byť → podstienie s dvoma nárožnými → stĺpmi.

Sgrafito – technika → povrchovej úpravy → omietky, a zároveň monumenálna maliarska nástenná technika, rytá al. škrašaná kresba do omietky. Plocha kresby sa môže kolorovať. Druhom sgrafita je → jednovernstvé, → dvojvernstvé a → sadrové sgrafito. Kontrast vrstiev môže byť nielen vo farebnom, ale aj v štruktúrnom al. v tónovom odlíšení. Technika bola typická pre renesanciu, barok a novorenesanciu.

Sgrafito dvojvernstvé – druh → sgrafita zloženého zo spodnej hrubšej, zvyč. zafarbenej → jadrovej omietky sprav. tmavej (→ antukou – tehlová, rozdrveným dreveným uhlím, prachovým uhlím – striebrosivý odtieň, roztokom zelenej skalice – okrové zafarbenie a pod.), a vrchnej bielej → štukovej omietky, ktorá sa pred stvrdnutím (za vlhka) preškrabáva špachtľami, až sa obnaží farebná spodná omietka. Druhom dvojvernstvého sgrafita je → obrátené sgrafito, → nepravé sgrafito, a → sadrové sgrafito.

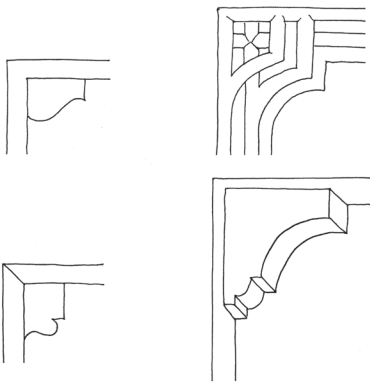
Sgrafito jednovernstvé – druh → sgrafita, zdrsňuje a ryje sa jednovernstvou, na povrchu vyhladená, jednofarebná → omietka, takže kresba sa odlišuje len plasticky, v kontraste drsnejšej plochy s hladkou.

Sgrafito nepravé – druh → dvojvernstvého sgrafita, jednoduchšia, bežná forma, nezafarbená omietka, na povrchu s preškrabávaným vápenným náterom.

Sgrafito obrátené – druh → dvojvernstvého sgrafita, jeho vrchná → omietka je farebná. a prerezávaním sa obnažuje spodný, najč. biely podklad. (syn. kotrasgrafito).

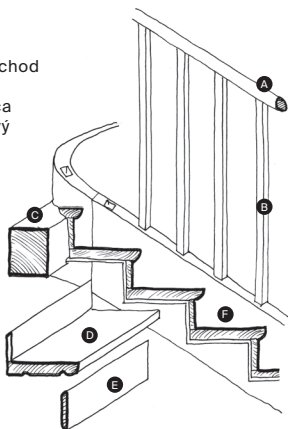
Sgrafito sadrové – druh → dvojvernstvého sgrafita používaného v → interiéri. Na podkladovú vrstvu → omietky je nanosená tenká, vyhladená vrstva sadry. Dekor je vyrytý až na spodnú omietkovú vrstvu šrafovaním.

Schodisko – súčasť → stavby al. → areálu, → parku a pod., druh → vertikálnej komunikácie, ako súčasť stavby sprístupňuje jednotlivé → podlažia. Pozostáva zo → schodiskových ramien a → podest. Schodisko rozlišujeme podľa funkcie → hlavné, → vedľajšie, → únikové, → podružné, → vyrovnávajúce, → rampové, → jazdecké, → svetlíkové, podľa situovania → vnútorné, → vonkajšie, v → hrúbke múru, podľa pôdorysného tvaru a počtu ramien jednoramenné, dvojramenné atď., eliptické, esovité, kruhové, → točité, polkruhové, zakrivené. Podľa spôsobu výstupu na lavotočivé, pravotočivé a priame, a podľa materiálu drevené, kamenné, betónové, ocelové, prefabrikované. V → ľudových stavbách sa často vyskytuje → rebríkové a → trámčové schodisko, umiestnené býva v → interiéri (→ pitvor, → dufart, → komora), v → exteriéri vedie z → podstienia, príp. → prejazdu na → povalu, resp. → pavlač (→ vstup otvorom v → podbití → odkvap, v → stropce al. v → múre tesne pod stropom). Vyskytuje sa aj osobitný druh → schodiska v hrúbke múru,

oddeľujúceho jednotlivé → priestory (napr. pítvor a komoru), prístupné zvonku, môže byť uzatvorené → dvierkami. Do → pivnice mohlo byť schodisko vydlabané v zemine al. hornine, spevnené → obložením al. vymurovou. Druhmi schodiska sú → Sväté schody. Schodisko môže byť v rámci budovy umiestnené v → schodiskovej hale al. → schodiskovom vestibule, príp. v schodiskovej → sekcii.

- A hmatadlo
- B zábradlie
- C nástupný schod
- D stupnica
- E podstupnica
- F schodiskový stupeň

Schodisko doskové – druh → schodiska, ktorého → ramena tvoria šikmé stupňovité dosky nesené podestovými → nosníkmi al. spojené s → podestami v zalomenej doske.

Schodisko hlavné – druh → schodiska vedúceho od vstupnej časti → stavby (→ vestibul, → dolná sieň), najpohodlnejšie a najreprezentatívnejšie schodisko, výtvare často dotvorené → balustrádou, → sochou, kovaným → zábradlím a pod. Niekedy je súčasťou → schodiskového vestibulu al. → schodiskovej haly.

Schodisko jazdecké – súčasť → hradu, → kaštieľa, príp. → paláca, druh → vnútorného al. → vonkajšieho schodiska, charakteristického širším

→ schodiskovým ramenom, širšími → stupnicami a plytkými → podstupnicami, po ktorom mohol prísť jazdec na koni až do → priestorov na → podlažiach.

Schody kryté – druh → vonkajšieho schodiska, ktoré má bočné → steny a je zastropené al. zastrešené, príp. strechu nesú iba podpory.

Schodisko rampové – mierne → schodisko so sklonom ramena 10°–20° a s výškou stupňov 8–13 cm, typický výrazový prostriedok funkcionalizmu.

Schodisko podružné – druh → schodiska, sprav. úzke, strmé, niekedy → rebríkové schodisko do → pivnice al. → podkrovia.

Schodisko rebríkové – druh → schodiska, ktorého → schodnice i → stupne sú z dosiek, stupne tvoria dosky bez → podstupníc.

Schodisko samonosné / visuté – druh → schodiska, ktorého → schodiskové stupne sú jedným koncom votknuté do nosného schodiskového → múru v obvode schodiskového priestoru.

Schodisko svetlíkové – druh → schodiska situovaného v priestranom → svetlíku, do ktorého vyúsťujú aj okenné otvory nepriamo osvetľujúce priestory okolo svetlíka.

Schodisko točité – druh → schodiska skrutkovitého tvaru, ktoré býva najč. vložené do valcového → priestoru (→ veža), príp. samostatné. → Schodiskové stupne môžu byť upevnené buď na stredovom stĺpe – vretene (→ vretenové schodisko) al. na vonkajších stenách.

Schodisko trámčové – druh → schodiska, ktorého → schodnice sú z → trámov, na ktoré sú pribité → schodiskové stupne z → trámčov.

Schodisko únikové – druh → schodiska, situovaného sprav. v zadných častiach

→ dispozície → administratívnych a → občianskych stavieb, slúži ako úniková cesta pred požiarom.

Schodisko v hrúbke múru – druh → schodiska, najč. vo → vežových domoch, → hradoch a pod., úzke jednoramenné schodisko, situované do hrúbky → múru, prepájajúce jednotlivé → podlažia. Vyskytuje sa tiež v → meštianskom dome a → kaštieli ako hlavná al. vedľajšia vertikálna komunikácia do → suterénu, príp. v → sakristii ako komunikácia na kazateľnicu, niekedy aj v → ľudovej stavbe.

Schodisko vedľajšie – druh → schodiska situovaného zvyč. v zadných častiach → dvorových krídel, ústiace napr. na → pavlač a prechádzajúce často až do → podstrešia. Je užšie, s jednoduchou, len funkčnou → konštrukciou.

Schodisko vnútorné – druh → schodiska, súčasť vnútornej → dispozície → stavby, jej → vertikálna komunikácia.

Schodisko vonkajšie – druh → schodiska situovaného pred → fasádou → stavby al. schodisko v teréne (môže byť → kryté), ktorým sa stavba sprístupňuje, príp. v rámci → areálu, napr. → parku.

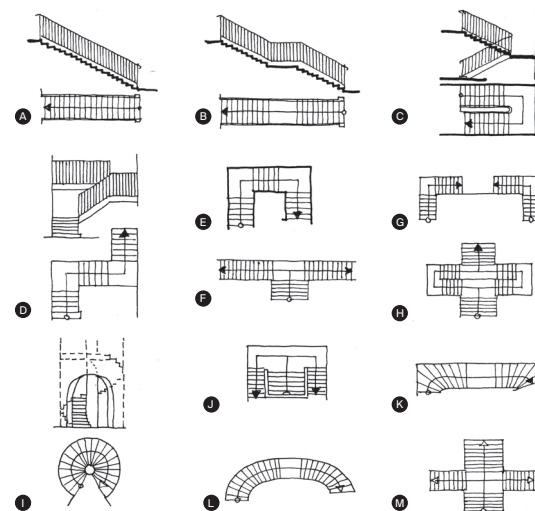
Schodisko vretenové – druh → točitého schodiska, ktorého os tvorí → vreteno v podobe nosného stĺpu al. múru, okolo ktorého sa skrutkovito obťahujú → schodiskové stupne. Stupne môžu byť aj jednostranne votknuté do vretenového stĺpu al. múru a na vonkajšej strane voľné. Najč. býva umiestnené vo voľnom priestore.

Schodisko vyrovnávacie – druh → schodiska, slúži na vyrovnanie rôznej úrovne → dlážok medzi → priestormi toho istého → podlažia, al. na sprístupnenie → terás a terasovitých svahov.

Schodnica – súčasť → ramena schodiska, šikmý nosník, podopierajúci rameno, zakotvené na oboch koncoch do → podest.

Schodisko vnútorné

- A jednoramenné priame
- B dvojramenné priame
- C dvojramenné pravotočivé
- D trojramenné v tvare S
- E trojramenné v tvare U
- F trojramenné dvojprúdové so spoločným nástupom
- G štvorramenné dvojprúdové so samostatnými nástupmi
- H šesťramenné dvojprúdové so spoločným nástupom a výstupom
- I skrutkovité s murovaným vretenom
- J trojramenné dvojprúdové v tvare P
- K dvojramenné v tvare C
- L dvojramenné jednorúkové s vysunutými kútovými stupňami
- M štvorramenné štvorprúdové so spoločným nástupom

Schody sväté – druh → kalvárskeho zastavenia, → schodisko s 28 stupňami, pripomínajúce Kristovu cestu k Pilátovi. V rámci → križovej cesty tvorí priamu súčasť → komunikácie, príp. je súčasťou → kaplnky Svätých schodov.

Schránka – 1. súčasť → pilierovej al. → stĺpovej pricestnej kaplnky, príp. → svetelného stĺpu, horná rozšírená väčš. štvorboká časť, zvyč. s → výklenkom (na jednej al. viacerých stranách) určeným na výtvarné dielo al. svetelný zdroj; **2.** ohraničený priestor, určený na krátkodobejšie al. dlhodobejšie uchovávanie predmetov al. obal predmetu (príp. jeho častí) pevne spojený s predmetom, najrôznejších tvarov. Ak je schránka inšpirovaná konštrukciou → skriňového nábytku, hovoríme o → skrini al. skrinke, jednoduchý hranolový tvar môžeme označiť ako krabicu (→ krabicový zámok).

Schránka križa náhrobného – železný predmet, najč. v tvare skrinky, s → pántami, niekedy otvárateľná z oboch strán, môže mať aj jednoduchý zatvárací mechanizmus.

Schránka lunulová – jadro → monštrancie, presklená → schránka rôznych tvarov (kruhová, oválna, srdcovitá) s → lunulou na upevnenie hostie.

Schránka na ostatky – presklená schránka na uloženie ostatkov, časť → relikviára.

Sídliisko – druh → archeologického areálu, slúžiaceho prevažne na dlhodobé, prípadne prechodné osídlenie, realizáciu hospodárskej, kultovej činnosti al. iných činností, územie s výskytom hnutelných i nehnuteľných → archeologických nálezov sídliskového charakteru, ktoré dokladujú jeho dlhodobé, príp. prechodné osídlenie (pozri → objekt sídliskový). Dokladom dlhodobého osídlenia je sprav. výraznejšia

(hrubšia) → kultúrna vrstva. Sídliiská sa často vyskytujú v aglomeráciách, kde → neopevnené sídliská tvorili hospodárske zázemie centrálnemu → opevnenému sídlisku. Súčasťou sídliska môžu byť ojedinelé → hroby. Sídliiská delíme podľa trvalosti na → prechodné, → jaskynné a → trvalé, podľa vonkajšieho vzhľadu, ktorý vyplýva z funkcie sídliska na opevnené a neopevnené.

Sídliisko jaskynné – druh → prechodného sídliska, útočiskné, využívané v dobe nebezpečia, príp. sezónne. Dokladom osídlenia jaskýň sú prevažne → kultúrne vrstvy s hnutelnými → náležmi. Zriedkavejšie sú stopy → kolových jám po → sídliskových, príp. → hospodársko-výrobných objektoch s ľahšími (prútenými) → konštrukciami v blízkosti jaskýň.

Sídliisko neopevnené – druh → sídliska, niekedy obklopeného → ohradou, zvyč. menšieho rozsahu ako → opevnené sídlisko, aj keď môže zaberáť aj viachektárové územie. Súčasťou sídliska boli voľne rozptýlené → sídliskové a → hospodársko-výrobné objekty, niekedy s náznakom radového usporiadania, príp. aj → dvorec nižšej šľachty. K neopevneným sídliskám patrí aj → obchodná stanica.

Sídliisko opevnené – druh → sídliska s útočisknou al. obranno-útočisknou funkciou, obytnou, správnu, kultovou, hospodársko-výrobnou, niekedy obchodnou funkciou. V krajine sa opevnené sídlisko identifikuje najmä podľa zvyškov → opevnení, ktoré sa v konfigurácii terénu prejavujú ako rôzne vysoké a sprav. dlhé teréne vyvýšeniny – deštruované zvyšky → valy, a ako rôzne široké a hlboké priehlbiny ako doklad → priekopy. Ako unifikovaný názov

sa termín používa pre praveké sídliská s opevnením po mladšiu dobu bronzovú, ktoré bývajú väčšinou výšinné, opevnené zvyč. iba valom z → násypu a priekopou. Mladšími typmi opevnených sídlisk s vyvinutým opevnením (valy z → drevozemných konštrukcií, na → líci s → plášťom al. → drevená hradba, príp. aj kamenná → hradba) sú → hradisko, opevnený → dvorec, ako prechodné sídlisko slúžilo → refúgium, niekedy → hrádok. K opevneným sídliskám patrí aj → kastel ako typ rímskeho → vojenského tábora. Druhom sídliska je aj → zaniknutá dedina.

Sídliisko prechodné – druh → sídliska so sezónnym al. príležitostným osídlením (napr. v ohrození). Druhom prechodného sídliska je → refúgium, → jaskynné sídlisko, niekedy → hrádok.

Sídliisko trvalé – druh → sídliska s trvalým osídlením.

Sídlo – územne vymedzené zoskupenie trvalých ľudských obydli, zasadených do → krajiny. Druhmi sídel sú → mesto → dedina, → sídlisko, → kapitula Sídlo sa skladá z → extravilánu a → intravilánu s určitou → štruktúrou, časťou sídla môže byť → suburbium, predmestie, → kolónia, → osada, → kopanice, → samota, → kúpele. Sídlo môže obsahovať všetky druhy → stavieb. Sídla, príp. ich časti (napr. → historické jadro) môžu byť vyhlásené za → pamiatkové rezervácie, → pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry al. → pamiatkové zóny.

Sieň – 1. súčasť → občianskej, → administratívnej al. → obytnej stavby, druh veľkého zhromažďovacieho a reprezentačného al. komunikačného → priestoru, funkciou aj architektonicky podobná → sála. Niekedy

môže slúžiť aj na bývanie (ako súčasť → hradného paláca, → sieňového domu, → kláštora, → kaštieľa). Z hľadiska zaužívanosti názvu sa názov sála používa pre súčasť → radnice a v spojeniach audienčná, obradová, → pamätná, výstavná sieň. Druhmi sú → bohoslužobná, → kapitulná, → dolná, → horná, → laikov, → pamätná, → špitálska a → zborová sieň; **2.** vstupný ústredný priestor → ľudového domu, hlavný komunikačný priestor na prizemí, príp. na poschodí domu, → pitvor (*reg. názvy forhaus, mázhaus, haus, siň*).

Sieň bohoslužobná – druh → siene, jadro → modlitebne. Môže byť aj súč. → zborového domu, → obytného domu (napr. → habánsky dom). Slúži na bohoslužby, môže mať → emporu, býva bez pevného → oltára. Ako bohoslužobná sieň slúži aj → sieň zborová. Druhom bohoslužobnej siene je → židovská modlitebňa.

Sieň dolná – druh → siene, súčasť → sieňového domu, situovaná na prvom → podlaží jeho → prednej časti. Slúži na obchod, remeslo a čapovanie piva, prístupná je priamo z → verejného priestranstva. Sprav. z nej vedie šachta al. → schodisko do → pivnice a schodisko na druhé podlažie. V jej zadnej časti ústi → prejazd al. → priechod do → dvora vo vnútri → parcely. Osvetlená bola oknami z → uličnej fasády (*hovor. mázhaus*)

Sieň horná – druh → siene, väčš. súčasť → sieňového domu, umiestnená na druhom → podlaží nad → dolnou sieňou, prístupná z → predsieni, zaberá zvyč. celý priestor domu medzi → hlavnou fasádou, z ktorej bola priamo osvetlená → oknami, a predsieňou so → schodiskom. Horná sieň slúžila ako obytný priestor (*hovor. mázhaus*)

Sieň kapitulná – druh → siene, súčasť → konventu, zhromažďovacia sieň rehoľných členov konventu, zvyč. vo východnom → krídle (ak je → kláštorňý kostol orientovaný) na prvom → podlaží, v blízkosti → sakristie, → armária a → parlatória, často dvojloďovej → dispozície s náročným architektonickým stvárnením. Pod sieňou sa mohla nachádzať → krypta.

Sieň laikov – druh → siene, súčasť → laiciátu, zhromažďovacia a pracovná → sieň pre laických bratov.

Sieň novícov – druh → siene, súčasť → noviciátu, zhromažďovacia a pracovná → sieň pre novicov.

Sieň pamätná – druh → siene, súčasť → pamiatky histórie (→ pamätník, → pamätná budova a pod.), → priestor s memoriálnou funkciou.

Sieň špitálska – druh → siene, súčasť → špitálskeho domu al. iba priestor ako súčasť → konventu, základný spoločný → priestor pre ubytovanie chovancov, prilieha → k špitálskemu kostolu al. → špitálskej kaplnke, príp. je súčasťou siene → oltárny výklenok. Sieň býva situovaná na druhom → podlaží.

Sieň zborová – druh → bohoslužobnej siene, ktorá má aj funkciu zhromažďovaciu (iné spoločné aktivity).

Sieť cestná – súčasť → záhrady, → parku al. → obory, usporiadanie → komunikácií → parkových ciest a → parkových chodníkov, súčasť kompozičného návrhu, ktorá integruje všetky skladbové prvky architektonickej kompozície diela.

Sieť olovená – systém → pások, upevňujúcich sklené segmenty → sklenej výplne. Sieť môže byť pocínovaná.

Sieť uličná – súčasť → štruktúry → sídla, → verejné priestranstvá, sústava → ulíc, → uličiek, → námestí (resp.

→ návsie) v → pôdoryse → sídla, ktorá môže byť pravidelná al. nepravidelná (rastlá), v závislosti od vzniku sídla.

Sieť vodná – prirodzená štruktúra vodných tokov a vodných plôch v krajine.

Sieť železničná – súbor všetkých → budov a zariadení, ktoré slúžia na vykonávanie železničnej dopravy na určitom území. Základným jednotiacim prvkom siete je jej konštrukcia (koľajová, lanová), rozchod a súvislý charakter. Sieť sa skladá z jednotlivých → tratí.

Silueta – obrys jednotlivých pohľadových plánov (napr. silueta → sídla vystupujúceho v strednom pláne nad → horizont okolitej → krajiny v pozadí).

Sima – druh horizontálneho → zakončovacieho architektonického článku, uplatňovaného na → rímsach. Podľa → profilu rozoznávame → dórsku, → iónsku, → výžľabkovú a → zvonovnicovú simu.

Sima dórska – druh → simy s konvexným → profilom.

Sima iónska – druh → simy s konkávnym – konvexným → profilom (profil čítaný zdola nahor).

Sima výžľabková – druh → simy s konkávnym → profilom.

Sima zvonovnicová – druh → simy s konvexno-konkávnym → profilom (profil čítaný zdola nahor).

Sirotniec – druh → charitatívnej stavby, slúžiacej sirotám, predchodcom je → špitál.

Skalka – súčasť → záhrady al. → parku umelo modelovaná svahovitá al. zvlínená plocha upravená vo forme štylizovaného skalného spoločenstva za použitia skál a nízkych trvaliek.

Skanzen – vid' **múzeum v prírode**

Skelet – vid' **konštrukcia skeletová**

Skica – prípravná fáza finálneho diela, dvojrozmerné zbežné zachytenie výtvorného nápadu vo forme → maľby, → kresby. Máva aj všeobecne prípravný charakter (bez priameho úmyslu k vytvoreniu finálneho diela). (pozri → bozzeto, → kartón, → maketa, → model, → modeletto, → štúdia).

Sklad – súčasť → obytnej stavby, → hospodárskej stavby al. samostatná hospodárska stavba v rámci → areálu, príp. v okrajových častiach → sídla. Slúži na uskladnenie tovaru, surovín a pod. Niekedy iba voľný, otvorený priestor s → ohradou, slúžiaci na skladovanie základnej suroviny, napr. dreva. → Dispozícia skladu vychádza z charakteru skladovaného tovaru, zväčša tvorí → halu.

Sklad železničný – súčasť → železničnej stanice, → budova slúžiaca na uschovanie tovaru čakajúceho na prepravu al. na prevzatie prepravcom. Najčastejšie sú to (najmä v menších staniach) drevené → stavby na kamennej → podmurovke, vo väčších staniach sú to rozmerné murované budovy. Charakteristické sú veľkou bránou → rampou priliehajúcou k budove s presahom → strechy nad rampy. V → interiéri budovy môže byť okrem priestoru na uskladnenie tovaru i váha a vo väčších skladoch kancelária skladníka a prípadné zariadenia a pomôcky (žeriavy, vysokozdvížný vozík, rudla, páčidlo).

Skleník – 1. súčasť → záhrady al. → parku, príp. → obytnej stavby, konštrukcia na → podmurovke, trvalo zasklená, výnimočne s prenosnými → oknami (→ figovňa), určená na prezimovanie prenosnej zelene a dopestovanie teplomilných rastlín, príp. jarné predpestovanie sadeníc zeleniny a kvetov. Skleník môže stáť samostatne al.

ako súčasť stavby (→ zimná záhrada). Druhmi samostatného skleníka sú → palmový a → produkčný skleník, špecifickým typom je → figovňa a → oranžéria. Súčasťou skleníka je niekedy → terárium a → viridárium. Porovnaj → oranžéria; 2. → skriňa slúžiaca k vystaveniu → skla, → porcelánu atď., z troch strán presklená, vnútri rozdelená → medzistenami vodorovnými zvyč. na tri priestory.

Skleník palmový – druh → skleníka slúžiaceho na trvalé pestovanie al. pravidelné prezimovanie → prenosnej zelene, ktorá je v letnom období súčasťou → záhradných al. → parkových úprav (napr. → ranžirung). Po stavebnej stránke je typický zvýšenou vnútornou svetlosťou.

Skleník produkčný – druh → skleníka slúžiaceho na rozmnožovanie a dopestovanie rastlín v zimnom období.

Skličko – sklenená ochrana → číselníka hodín.

Sklo – priesvitná až priehľadná krehká hmota, stuhnutá tavenina – sklovina rôzneho zloženia. Podľa hlavných zložiek rozoznávame sklo kremičité, sodno-vápenaté, draselno-vápenaté aj sklo farebné transparentné (priehľadné) al. opakné (nepriehľadné); 1. súčasť → nábytku al. predmety, ktoré podľa účelu členíme na nápojové, jedálne, dekoratívne (napr. plastiky, vázy), a pod.; podľa tvaru a spôsobu vzniku na duté, ploché – lisované, plné liate a pod.; 2. súčasť stavebnej konštrukcie, sprav. súčasť → okien a → dverí, resp. → priečok a → stien, podľa použitej technológie výroby a úpravy povrchu skla môže byť sklo číre al. dekoratívne: farebné, vzorované, leptané, pieskované, → plavené, → mliečne, → dymové atď., špeciálnym druhom → sklenej výplne je

→ vitráž. Porovnaj → zasklenie, → zasklievanie do olova, → výplň sklená.

Sklo drôtované – druh → skla s drôtenou vložkou, ktorá má zabrániť mechanickému poškodeniu, používané sprav. v priemyselných a hospodárskych budovách. (*syn. drôtosklo*)

Sklo duté – tvarované → fúkaním, → fúkaním do formy, často vzorovanej, al. → liatím do formy, stolové (nápojové) a dekoratívne (→ váza, → žardiniéra). Základné typy nápojového skla tvorí → čaša a → pohár. K ďalším typom patrí → fľaša, → kutrolf, → holba, → džbán a pod.

Sklo dymové – druh → skla sfarbeného oxidom niklu do rôznych odtieňov od čiernej, bronzovej, sivastej až po odtiene hnedožltej.

Sklo farebné – pridaním prímiesí do roztavenej skloviny vzniká farebné sklo, priesvitné al. opakné: červené rubínové, zelené akvamarínové, modré kobaltové, biele → mliečne (nápodoba → porcelánu), čierne hyalitové, fialové ametystové a pod.

Sklo kopilitové – druh → skla, pôvodný názov pre liate valcované sklo značky Copilit s profilom U v rôznych rozmeroch. Vďaka profilácii má vysokú nosnosť a je použiteľné pre veľkoplošné presklené → fasády aj v interiéroch → modernej architektúry. Porovnaj → kopilit. (*syn. copilitové*)

Sklo luxférové – druh sklenej výplne, vytvorený zo → sklených tvaroviek značky Luxfera s rozmerom 19 × 19 cm, ktoré sú vyrábané ako duté al. otvorené, číre al. rôzne sfarbené.

Sklo mliečne – biele priesvitné nepriehľadné → sklo, vyrábané s rôznymi prísadami zakaľujúcimi sklenenú hmotu, spočiatku napodobovalo porcelán. Používané na → dverné a okené výplne, deliace → priečky, či súčasť

→ nábytku. V širšom význame sa výraz používa pre všetky nepriehľadné biele sklá s iným technologickým postupom, napr. narušenie povrchu skla leptaním al. pieskovaním drobnými hliníkovými časticami pod vysokým tlakom (nazývané leptané al. ľadové sklo a pod.).

Sklo ónyxové – nepriehľadné, zakalené → sklo napodobujúce žilnatú, vrstevnatú štruktúru ónyxu (polodrahokam, hnedastý chalcedón), vzniká miešaním a vyfukovaním rôznofarebných kusov sklenej hmoty.

Sklo opáľové – druh nepriehľadného → mliečného skla, lesnúce sa opalizujúcou prísadou kyslíčnikov arzenu a chlóru.

Sklo plavené – ploché liate sklo, vyrábané plavením nekonečného pásu skla po hladine roztaveného kovu. Výsledné sklo je dokonale hladké, neskršľujúce, číre, lesklé, s vysokou odrazivosťou a býva zeleno al. šedomodro zafarbené, bežne používané v súčasnosti. (*syn. float*)

Sklo valchové – druh → skla so vyvýšeným vzorom rovnobežných čiar, sprav. zhotovené liatím al. lisovaním.

Sklobetón – druh → muriva, sklenej výplne, → sklené tvarovky sú vkladané do kovovej konštrukcie s → rámami povrchovo upravenými cementovou šedou → maltou bez náteru. Tvarovky majú štruktúru sústavy štvorcov – napr. diamantového rezu, z priesvitného štruktúrovaného → skla.

Sklolaminát – druh vrstveného konštrukčného → materiálu zo sklených vlákien al. tkanín impregnovaných syntetickými živícami, ktoré sa nanášajú na sklenú výstuž vo viacerých vrstvách a vytvrdzujú sa pri nízkom tlaku. Je priehľadný, bezfarebný al. sfarbený, s dobrou odolnosťou proti

kyselinám a nízkym teplotám. Vyrába sa vo forme → dosiek, používa sa na ľahké konštrukčné prvky (priečky) a ako izolačný materiál.

Skoba – kovový predmet, slúžiaci na zavesovanie, upevňovanie, ako súčasť uzatváracích mechanizmov a pod.

Skoba dvojramenná – kovový predmet v tvare písmena U, má dve paralelné → upevňovacie ramená, ktoré sú spojené → spojovacím ramenom. Slúži ako → vodič závery i jej → zarážka, svorka na spájanie materiálov, ako → madlo na → dvernom al. bránovom krídle a pod.

Skoba jednoramenná – kovový predmet v tvare písmena L, skladá sa z ramena upevňovacieho a → ramena závesného. Skoba slúži na zavesovanie, upevňovanie, špeciálnu skupinu tvoria pántové skoby, ktorých závesné rameno tvorí → čap.

Skoba/kramľa tesárska – druh spojovacieho tesárskeho prvku, prevažne v pravouhlom tvare (I) zabezpečujúci zatĺčením zahrotených koncov do dreva tesársky spoj (→ čapovanie, → plátovanie, spoje na zraz) dvoch konštrukčných prvkov proti posunu či vybočeniu. Staršie kramle boli kovové, mladšie sú priemyselne vyrábané z pásoviny al. tyčoviny.

Skratky kontakciou – spôsob skracovania slov charakteristický tým, že sa vypíše len prvé a posledné písmeno, niekedy niektoré zo stredných písmen a chýbajúce časti slova sa nahradiť jednou al. viacerými všeobecnými značkami krátenia. Čistá kontrakcia: ba = beata, ca = causa, dr = dicitur, ds = deus, dno = domino, eccla = ecclesia, fr = frater, io = ideo, nc = nunc, oi = omni, pt = potest, qm = quoniam, ro = ratio, sr = super, tn = tamen, vr = vester. Miešaná kontrakcia: mgro

= magistro, oio = omnino, pbr = presbiter.

Skratky Nomina sacra – spôsob skracovania mien svätých konkraciou, pri ktorej sa vždy vypíše počiatočné a koncové písmeno a niektoré z prostredných písmen mena svätého. Niektoré stredné písmená sa vynechajú, čo sa vyznačí vodorovnou čiarkou. IHS = Iesus, XPS = Christus, DS = Deus, SPS = Spiritus, DMS = DNS = Dominus, SCS = Sanctus, EPS = Episcopus, DIACS = Diaconus, PBR = Presbiter, REUS = Reverentissimus, NI = Nostri, NO = Nostro, NM = Nostrum, IHS = Iesus homini Salvator, INRI = Iesus Nazarenus Rex iudaeorum.

Skratky suspenziou – spôsob skracovania slov, kedy sa vypíšu iba počiatočné písmená slova, koniec sa nahradí značkou suspensie, ktoré pretínajú posledné písmená slova. vel = velis, sum = sumus, acc = accipe, lat = latere, l = l = vel, n = enim, o = non.

Skratky všeobecné – abreviačné značky (všeobecné značky skrátka) – typ skrátka slov suspenziou, koniec slova nahradí značka napísaná nad slovo, al. za slovo, upozorňujúca na skutočnosť, že slovo je skrátané. Značky sú v tvare pomlčky, poloblúčka, vlnovky al. v tvare podobnom písmenu Ů (, , ,), na konci slova v tvare slučiek (, , ,). dat = datum, eccl = ecclesia, Kal = Kalendas

Skratky – litterae singulares (*syn. sigly*) – sú osve stojace písmená, nahradzujúce celé slová. A. = Aulus, AVR. = Aurelius, C. = Caius = Gaius, CN. = Gnaeus, Fl. = Flavius, D. = Dominus, DD = Domini, DDD. = Domini tres, DD.NN. = Domini nostri, AVG. = Augustus, AVGG. = Augusti, AVGGG. = Augusti tres, IMP. = Imperator, IMPP. = Impe-

ratores, NB = Nobis, FCR = Feccerunt, HR = Heres, HRD = Heredes, A.B.M.F. = Amico benemerenti monumento fecit, A.A.P. = Amicus amico posuit, D.M.S. = Diis Manibus Sacrum. h. = h = nihil, ga = erga, go = go=ergo, gi = gr = igitur, bm = bonae memoriae, qd = qui dicitur, ub = vir beatus

Skratky – nadpísanie písma – nad niektorým písmenom je nadpísané iné menšie písmeno, jedno al. viaceré. 1. Samohláska nadpísaná nad spoluhláskou: cta = carta = charta, cs = cras; fqt = frequenter, ctu = certum; cca = circa, pus = prius; cp = corpus, tusi = controversi; cabat = curabatur, fct = fructus. 2. Samohláska nadpísaná nad samohláskou: a = alia, anima; a = ali..., alicui, aliqui; ad = aliquod, ad (aj ad) = aliud; e ... = equa... (napr.: elr = equqliter); e = esse, e = enim, e = equi... (napríklad: eu = equivalet); e = ego, i = ita, infra, intra; i = ibi. 3. Spoluhlásky, nadpísané nad samohlásky: pca = peccamus, obto = obiecto, dtaie = dictamine, itdtu = introductum). 4. Spoluhlásky, nadpísané nad samohlásky: a = aliud, a = animal, a = aliter, a = ante; a = aut, e = est = erit, i = illud, i = illum, o = occurrit, o = omnium = oleum = obiectum = oppositum, o = omnes, o = oportet = ostendit, u = velud, u = verum = vestrum = virum, u = unde, u = videlicet = vidit.

Skratky konvencionálne – sú znamienka, ktoré nemajú tvar písma latinského písma: est, esse, eius = existimat, = id est, = amen.

Skratky – značky relatívneho významu – nenahrádzajú chýbajúce prvky skráteného slova, ale ich hodnota sa mení podľa toho, nad akým písmenom sú nadpísané al. s akým písmenom sú spojené. 1. Vodorovná čiaračka: b – b = ber, ub; d – = de, h = hec, her, hoc;

t – t = el, vel, ul; p = per, pp = papa = propter, q = qui, p – p = pre = prae, pp = propter = papa, q = que. 2. Bod, dvojbod, bodkočiarka a značka, podobná arabskej 3: omib = omnibus, psentib; = presentibus, hab = habet, q : d = quid, q; s = quis, q: =q; = quae, q: = quaque, cas; = casis, ms; = mensis, riss = remissisx, e = est, .i. = idest, n = enim, q = quasi, s = scilicet. 3. Šikmá čiaračka rôznych tvarov: Bt = Bartholomeus, liba = libera, abe = abire, bvi = brevi, sb = sub, ce = cerae, ccu = circularis, cdi = credibilibus, db = debet, delco = derelicto, dig = dirigendum, ftil = fertilis, fqt = frequenter, fmi = firmi, fgi = frigitate, gge = congregare, Gma = Germania, hebat = habebat, hi = habilior, Je = Jeremie, Jar = Jerarchiam = Hierarchiam, celi = celeritate, clic = clericus, glia = gloria, clt = cultus, exime = eximere, temario = temerario, mtis = mortis. 4. Značka, podobná arabskej 2: = et, = etiam, sz = sed, su = sum.

Skratky – značky vlastného významu – sú tie, ktoré priamo udávajú prvky chýbajúceho slova. Nerozhoduje pritom skutočnosť, k akému písmenu sa pripája táto značka al. nad akým písmenom je nadpísaná. 1. Vodorovná čiarka nadpísaná nad skráteným slovom: comue = commune alia nobile domina = aliam nobilem dominam. 2. Značka za com, con, cum, cun: nem = communem, nte = consequente, cir = circum, ctis = cunctis, = condam = quondam, = contra. 3. Značka za us, os, is, s sn = consensus, i t = iustus, n = nos, nob = nobis. 4. Značka za r. ar. ra. re futu = furtum, sup = supra, pete = petere, ubum = verbum. 5. Značka za ur, tur tenet = tenerum, crit = currit, futs = futuris. 6. Značka za rum ha = harum, illo = illorum. 7. Značka za et,

e = et, ten = tenet ag = ag = agent, dicti = edicti, ternu = eternum at = atque, quib = quibus.

Skrinka – menšia → skríňa s → dvierkami al. → zásuvkami, často ako → nadstavec skrinkový na → stolíku písacom, → príborníku a pod., skríňa u drobnejších predmetov.

Skríňa – 1. dosková konštrukcia, obloženie → stavebného otvoru doskami na spôsob konštrukcie → skríňového nábytku; 2. schránka predmetu, inšpirovaná konštrukciou → skríňového nábytku (→ stojace hodiny, → organová skríňa); 3. základný druh → skríňového nábytku, pôv. štvordverová (po dvojici → dverí v hornej a dolnej polovici), od 17. stor. dvojkridlová; ich → priečelia sú často inšpirované domovými fasádami (tzv. fasádové skrine členené rizalitami, rímsami, pilastrami, ukončené štítom → nadstavcom). Vnútri bývajú skrine delené → zvislými medzistenami (šatníky, často v kombinácii s vešiacovou → tyčou) al. → vodorovnými medzistenami.

Skríňa dverná – doskové obloženie → dvojité dverí, vyhotovené naraz s → dvernými kridlami; tento celok sa vkladá do vymurovaného dverného otvoru.

Skríňa harmónia – podobá sa na → stôl hrací organový, rozmerovo má väčšiu hĺbku, pretože zakrýva celú → mechaniku (vrátane → mechov a pod.). Na bokoch skrine môžu byť kovové → držiadla, slúžiace na prenášanie skrine.

Skríňa okenná – doskové obloženie → dvojitého okna, vyhotovené naraz s → okennými kridlami; tento celok sa vkladá do vymurovaného → okenného otvoru. Porovnaj → okno skríňové.

Skríňa oltárna – ideovo i kompozične ústredná časť → retabula gotického

→ oltára retabulového. Obyč. hranolová, uzatvárateľná z čelnej strany párom pohyblivých → oltárnych kridiel. Umiestnený je v nej ústredný motív oltára, a to → obraz, → reliéf al. → socha, resp. sochy al. → súsošie. Priestor skrine oltárnej býva niekedy architektonicky členený, opticky rozdelený stĺpikmi a → baldachýnmi na niekoľko oddelených ník, v ktorých sú umiestnené jednotlivé sochy. Vnútro oltárnej skrine je väčš. → zlátené, zdobené šablónovým vtláčaným ornamentom. Oltárna skríňa je obyč. postavená na → predele a nesie → oltárny nadstavec. Po stranách má zavesené pohyblivé kridla. Zhotovená z → masívu al. z → rámovej konštrukcie a z → výplne, ktorú tvoria drevené dosky, povrchovo upravené → polychrómiou a → zlátením. (syn. archa)

Skríňa organová – pozostáva z → postamentu a → skrine píšťalovej. Väčšie → organy môžu byť rozdelené do viacerých organových skríň.

Skríňa píšťalová – horná časť → organovej skrine, vyplnená vzdušnicami (zásobníkmi vzduchu) z → píšťalami. Stavba skrine sa môže skladať z → organových veží, → píšťalových polí a → medzipolí.

Skríňa rohová – typ skrine, príp. → príborníka atď., určený do rohu miestnosti, s trojuholníkovým (rovné priečelie) al. štvrtkruhovým (konvexná fasáda) pôdorysom; dve zadné → stený zvierajú pravý uhol.

Skríňa výkladná – súčasť → parteru, časť obchodu medzi predajnou → miestnosťou a → ulicou, ktorá sa prejavuje na uličnej → fasáde, prvok fasády zložený zo → vstupu do predajne a zaskleného → výkladu, za ktorým sa vystavuje tovar. Vstup a výklad sú spojené do jednej → konštrukcie

skriňa výkladná

sprav. drevenej al. kovovej, väčšinou plasticky zdobenej al. s farebným náterom. Výkladná skriňa býva často predsadená pred fasádu, príp. vstavaná do hrúbky múru, zabezpečená → okenicami al. → mrežami (roletové, nožnicové). Veľkorozmerné a priebežné výkladné skrine sú charakteristickým kompozičným prvkom → modernej architektúry.

Skriptórium – súčasť → konventu, → sieň, slúžiaca ako spoločná pisárň (ručné rozmnožovanie kníh, notárske úkony), niekedy ako jediný vykurovaný priestor, niekedy nevykurovaná (pozri → kalefaktórium), zvyč. v južnom → krídle (ak je → kláštorňý kostol orientovaný) v blízkosti → kuchyne. Menšie skriptórium býva súčasťou → prepoštskej, → biskupskej al. → arcibiskupskej rezidencie.

Skrutka – kovový kolík, na nohe určenej na zapustenie so závitom, na plochej al. polguľovej → hlavičke má priečnu ryhu na vloženie skrutkovača pri manipulácii.

Skulptúra – → socha al. → reliéf, vytvorený skulptúrnym spôsobom (na rozdiel od → plastiky), t.j. odoberaním hmoty, napr. → tesaním, rezaním a pod. Základnými materiálmi sú → kameň, → drevo, koš a pod.

Skuphos – súčasť → mimoliturgického odevu u mníchov a laických duchovných v cirkvi v.o. Pokrývka hlavy, v jednotlivých rítoch východnej cirkvi rôznej formy. V ruskej ortodoxnej cirkvi je to malá čiapočka polguľovej formy, u gréc. kat. a iných ortodoxných cirkví formou pripomína → kamelauchion. U mníchov je skuphos čierny, u laických duchovných prevažne fialový. (*syn. skufja*)

Slama – druh → stavebného materiálu, využívaný najč. v → ľudových stavbách ako → strešná krytina. Sekaná slama sa pridáva do hliny, s ktorou vytvára → mazanicu.

Slinolam – tieniaci prvok montovaný na → fasádu z dôvodu ochrany pred preslnením vnútorných → priestorov, pre zabezpečenie ich svetelnej pohody. Systém tienenia prostredníctvom pevných slnečných clon je používaný v → modernej architektúre.

Slonovina – pásky zo sloních klov, používané na → intarziu al. → inkrustáciu, niekedy doplnené → gravírovaním.

Socialistický realismus (sorela) – umelecká teória, výtvarný štýl, so silným politicko-ideologickým pozadím, ako nástroj ideologickej propagandy, do Československa importovaný po r. 1948 zo stalinistického Sovietskeho

zväzu a stal sa oficiálnou kultúrnou líniou štátu prvej polovice 50. rokov 20. stor. V architektúre sa prejavoval aplikáciou klasických princípov a monumentálnych foriem v kombinácii s národnými tradíciami, prvkami ľudovej architektúry, viedol k eklectickému historizmu a formalizmu. Kubické hmoty budov s tradičnými šikmými strechami boli dekorované štítmí, zdobnými atikami, sgrafitovou a sochárskou výzdobou s budovateľskými, historickými a prírodnými motívami, prevažovala farebnosť svetlej okrovej s tehlovočervenou, doplnená bielou. V urbanizme sa uplatňovali monumentálne symetrické kompozície podporené širokými bulvami v pravidelnej mestskej štruktúre s uzavretými dvormi.

Socha – 1. trojrozmerné plastické zobrazenie, predovšetkým jednotlivej ľudskej postavy al. zvieratá (na rozdiel od → súsošia). Podľa spôsobu zhotovenia sú sochy → skulptúrami al. → plastikami. Vlastná hmota sochy môže byť doplnená povrchovou vrstvou, resp. úpravou, ako monochrómiu, → polychrómiu, → zlátenie, → glazúra a pod. Súčasťou sochy býva → plintus a príp. aj → podstavec; 2. súčasť → sochového krovu (príp. → zvonice, → vahadla a pod.), drevený → stĺp al. kmeň, hore zakončený → hniezdom, predstavený pred prednú i zadnú štítovú → fasádu. V hniezde spočívajú konce → hrebeňovej väznice.

Socha (súsošie) na podstavci – druh → nehnuteľného výtvarného diela, exteriérová, príp. extravilánová → socha, príp. → súsošie, umiestnené na → podstavci. Unifikovaný názov doplníme o ikonografu sochy (súsošia). Druhom je → prícestná socha (súsošie) na podstavci.

Socha (súsošie) na podstavci prícestná – druh → sochy (súsošia) na podstavci, najč. umiestňovanej v → extraviláne na výrazných miestach (križovatkách) al. pripomínajúcej určitú udalosť.

Socha obliekacia – špecifický druh figurálnej → sochy v cirkevnom umení a umeleckom remesle. Trojrozmerná postava svätca al. svätice, okrem hlavy a rúk obyč. bez výraznejšej modelácie a bez → polychrómie, s pohyblivými rukami, usporiadaná na obliekanie do rôznych textilných odevov podľa príležitosti, pre ktorú sa použila. Väčš. upravená pre upevnenie na → podstavec a nosená pri procesiách a púťach. Zhotovená najč. z dreva.

Socha procesiová – špecifický druh sochy, trojrozmerná figúra svätca al. svätice používaná na púťach a procesiách. Upevnená na → podstavec na horizontálnych al. vertikálnych nosných → tyčiach a nosná na procesiách. Nad procesiovou sochou býva upevnený aj → baldachýn a pod sochou → pokladnička. Procesiová socha je zhotovená väčš. z dreva a je dielom umeleckých rezbárov a remeselníkov. Povrchová býva upravená → polychrómiou a → zlátením.

Sochárstvo – druh výtvarného umenia, ktoré na rozdiel od → maľby vytvára hmotné, trojrozmerné diela, a to dvoma základnými postupmi: 1. → skulptúra (odoberanie hmoty) a 2. → plastika (nanášanie hmoty). Dielami sochárstva sú 2 základné druhy: 1. priestorovo voľné dielo (→ socha, → súsošie) a 2. → reliéf. Rozlišovanie sochárskych diel je možné z rôznych hľadísk: podľa zásadného poňatia (abstraktné a zobrazujúce, monumentálne a komorné), podľa funkcie a určenia (voľné a viazané – ako sú-

časť architektúry, →oltára, pomníka atď.).

Sokel – 1. súčasť →stavby, murovaná časť →fasád nad terénom, odlišená miernym predsadením sprav. väčšou vrstvou omietky. Býva farebne odlišený od ostatnej →steny; 2. druh →podstavca, resp. spodná časť klasickeho podstavca, z →kameňa, príp. z →muriva, s rôznym prierezom. Slúži na sprostredkovanie prechodu medzi podkladom a sochou, →náhrobníkom, →pilierom, →prútom a pod. Sokel pod prútom býva valcový, často s →výžlabkami, niekedy tordovanými, s diamantovým rezom a pod.; 3. spodná časť →nábytku, pozri →podnož.

Soklík – menší →sokel.

Solárium – 1. súčasť →parku, výsadbou (stromy, kríky) vyčlenený priestor, oslnený v určitom čase, určený pre prírodné slnenie; 2. súčasť →kúpeľnej stavby, →sanatória, →liečebného domu, →kúpaliska, →parku, nekrytý otvorený priestor určený na slnenie na priamom slnku ako súčasť liečby, v budovách sprav. umiestňované na →terasách a →plochých strechách, prekrytých niekedy →pergolami.

Solitéra – súčasť →parku al. →krajiny, akýkoľvek samostatný voľne stojaci výrazný prvok výsadby, napr. strom al. samostatná výrazná skupinka stromov, uplatňujúci sa v priestore často ako →dominanta.

Sopúch – miesto napojenia →dymovodu do →plášťa →komína.

Sorela – vid' **socialistický realizmus**

Soška – →socha malých rozmerov, dekoratívny predmet, keramická, porcelánová, sklenená al. kovová postava, zvyč. na →podstavci, určená k vystaveniu na →nábytok.

Spáľňa – súčasť →bytu, resp. →obytnej stavby, →miestnosť slúžiaca na nočný

odpočinok. Spoločná spáľňa v →kláštore sa nazýva →dormitórium.

Spoj – pevné spojenie spojovaných častí. Rozoznávame spoj nitovaný vytvorený pomocou →nitov, spoj skrutkový pomocou →skrutky a spoj zvarovaný vytvorený zváraním.

Spoj nožný – spevňovací spoj medzi párom nábytkových →nôh, súčasť al. doplnok →trnože. Rozoznávame predný, bočný a zadný nožný spoj.

Spoj so zarážkou – vid' **zapustenie**

Spojivo – 1. jedna z dvoch základných súčastí →malty. Sú to väzky a plastické látky, ktoré po stvrdnutí spájajú do →plniva. Jedná sa o maltoviny (vápno, cement), lepy a tmely. Spojivá rozoznávame vzdušné, ktoré tvrdnú len na vzduchu (vzdušné vápno, sadra) a hydraulické, ktoré tvrdnú pod vodou (hydraulické vápno, cement); 2. súčasť →farby, lepidlá, tekutina, s ktorou je zmiešané práškové farbivo – pigment, a ktoré zároveň priľne k podlažke. Sú to vápno, olej, vosk, živica, glej, kažeín, vaječné žltko a bielko, arabská guma, resp. emulzie a pod.

Spona – menší predmet, väčš. kovový, jednoduchý al. umelecko-remeselné stvárnený, slúžiaci: 1. pri textile na zopnutie dvoch kusov al. okrajov látky al. odevu, používaný najmä na plášťoch (napr. →pluviál) na hrudi al. ramene al. 2. vo →väzbe knižnej na zopnutie vrchnej a spodnej dosky →knihy. Podľa tvaru spony a spôsobu zopnutia rozoznávame 2 základné druhy spôn: 1. jednodielne, obyč. so skrytou ihlou al. jedným drôtkom, ktoré sa zachytávajú do pružnej špičky al. 2. dvojdielne, z dvoch zdobených kusov, opatrených na okraji →háčikom a →očkom. Zhotovované najč. z →ušľachtilých kovov a zo zliatin (→bronz, →mosadz), zhotovova-

né a zdobené →zlatníckymi technikami a niekedy aj →drahými kameňmi.

Sporák – druh uzatvoreného →kúreniska s uzatvoreným →komínom, s kovovou platňou na varenie a dvierkami na zatváranie priestoru s ohňom. V →kuchyniach →ľudových stavieb sa murovaný sporák sprav. pripájal k už existujúcej →chlebovej peci, neskôr sa používali prenosné kovové →sporáky.

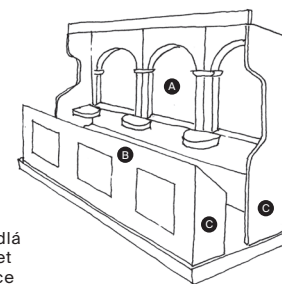
Spovednica – typ →nábytku, súčasť zariadenia →interiéru →r.-kat. kostola al. →kaplnky. Väčš. má (najmä od 17. stor.) formu 2- al. 3-dielnej →skrine, polozatvorenej al. úplne zatvorenej. Stredná časť, väčš. uzatvorená →dverami, má vo vnútri →sedadlo pre spovedajúceho kňaza a na →bočniciach →mriežky. Postranná nika, resp. 2 niky sú otvorené al. zatvorené dverami, resp. nízkymi →dvierkami a vo vnútri opatrené →klakadlami pre spovedajúcich sa al. doskami na kľakanie. Býva zhotovená z dreva, skladbou a výzdobnými prvkami často vychádza z architektúry. Rezbarsky bohato zdobená, niekedy doplnená →malbou al. →intarziou.

Srdce – súčasť príslušenstva →zvonu. Kovové srdce visí vo vrchole vnútra zvonu a pri kývavom pohybe udiera na vnútornú stenu →venca. Sprav. je to →tyč, niekedy kónická; udierajúca časť je rôzneho tvaru (guľového, elipsoidná a pod.).

Stajňa – súčasť →hostinca, príp. →meštianskeho domu al. →bastiónovej pevnosti, druh →hospodárskej stavby, slúžiacej na ustajnenie koní. Porovnaj →koniareň a →maštal.

Stallum – drevená prístenná →lavica, umiestňovaná po stranách →svätyne →r.-kat. kostola, v jednom al. dvoch radoch stupňovite nad sebou. Urče-

né pôv. v →kláštorných kostoloch pre spoločné modlitby rehoľníkov, v →katedrálach kostoloch pre kanonikov, vo →farských kostoloch pre klérus. Skladajú sa prevažne z →pultovo riešených →parapetov, →bočníc, →dosiek na kľakanie, kľakadiel, vysokých →operadiel, ktoré tvoria súvislé zadné steny, prechádzajúce niekedy do →baldachýnových →striešok, v gotike do →vimpergov a fialových →štítov. Majú samostatné sklápacie →sedadlá, na spodnej strane niekedy s konzolovitým výstupkom (misericordia), slúžiacim ako polosedačka v prípade dlhšieho státia počas bohoslužieb. Parapety, bočnice, zadné steny, vimpergy a baldachýny často bohato zdobené →rezbou, →malbou, resp. →intarziou a pod. (syn. *dorsale, lavica chórová*)

A operadlá
B parapet
C bočnice

Stan – môže byť časťou →erbu; znázornenie látky, ktorá sa podkladá pod erby panovníkov a splyva od kuželovitej strechy s →korunou.

Stanica lanovky – súčasť →lanovky, →budova slúžiaca na vybavenie a nástup cestujúcich s ich batožinou, naloženie nákladu a technické a dopravné zabezpečenie prevádzky lanovky. Podľa technickej výstroje sa rozdeľujú na stanice poháňacie (súčasťou je

poháňací mechanizmus umiestnený v oddelenom priestore stanice), napínanie (obsahuje napínacie zariadenie) a medziľahlé (neobsahuje žiadne strojové zariadenie). Pri → pozemných lanovkách na vrcholové (obsahuje poháňací mechanizmus) a údolné (na nástup a výstup lanoviek).

Stanica obchodná – druh → archeologického areálu, druh → sídliska v kombinácii s obchodnou funkciou, situovaná za → Limes Romanus a vybudovaná na línii obchodných ciest pravdepodobne v mierovom období. Nepravdepodobne usporiadanú → zástavbu tvorili → nadzemné sídliskové objekty → kolovej konštrukcie a rôzne → hospodársko-výrobné objekty. Nachádzajú sa tu aj → rímske kúpele. Stanica bola obklopená → ohradou.

Stanica železničná – súčasť → železničnej trate, → areál vybudovaný tak, aby sa v ňom mohli križovať vlaky, meniť ich poradie, resp. vykonávať ďalšie manipulácie (vykládka a nabládka, zostavovanie vlakov a pod.) a to prostredníctvom → koľajiska, prípadne koľajisk s osobitným účelom (osobné, nákladové, → depo). Stanicu tvorí súbor všetkých → budov a zariadení, prislúchajúcich ku koľajiskám (→ výpravná budova, → administratívna budova, → depo, → stavadlo, → sklad, → vodáreň a pod.), územne je stanica vymedzená → vchodovými návestidlami.

Stanisko veliteľa – súčasť druhého pásma → obrannej línie, druh → pechotného zrubu, bez → okien a → strielnic, slúžilo na prechodný pobyt veliteľa s posádkou počas vojenskej operácie.

Stanovište signalistu – súčasť → železničnej stanice, → budova slúžiaca ako stanovište pre signalistu – dozor-

cu výhybiek v → staniaciach s ručne obsluhovanými → výhybkami. Je to drobná prízemná → stavba, umiestňovaná na okrajoch → areálu stanice, často charakteristická → rezným murivom. Ich základným inventárom je telefón staničného obvodu a niekedy pozostatky → zvonkového zariadenia.

Stanovište strážnika oddielu – súčasť železničného → traťového úseku, → budova slúžiaca ako stanovište strážnika prideleného časti traťového úseku. Najčastejšie prízemná budova, skladajúca sa zo služobného priestoru a → bytu strážnika. Niekedy slúži tiež na vypravenie cestujúcich na → zastávkach a vtedy je zvyč. rozšírená o malú čakáreň. Stanovištia bývajú umiestnené vo vzájomnej vzdialenosti 1 až 3 km. K ich vybaveniu patrí → oznamovacie zariadenie, → stavadlový prístroj, prípadne zariadenie pre obsluhu → závor a → traťové zabezpečovacie zariadenie. Súčasťou budov býva aj → hospodárska budova.

Starobinec – druh → charitatívnej stavby, slúžiacej sprav. na dlhodobé bývanie zvyč. starších ľudí, so špeciálnou starostlivosťou a zdravotníckymi službami. Predchodcom bol → špitál.

Staurotéma – liturgický predmet v cirkvi v.o., → relikviár, určený k uloženiu relikvie sv. Kríža. Väčš. malá drevená → schránka, obitá strieborným plechom a zdobená → drahými kameňmi. Vo vnútri v strede je vyhlbenie vo forme patriarchálneho al. ruského ortodoxného → kríža, do ktorého sa relikvia vkladá. Okrem toho existujú i staurotéky → emailové, vo forme kríža. Obe formy zdobia výjavy Ukrižovania al. obrazy Krista, Matky Božej a svätcov.

Stavadlo – súčasť → železničnej stanice, → budova slúžiaca na umiestnenie

→ stavadlového prístroja a ako pracovisko jeho obsluhy. Vyskytuje sa v staniaciach s diaľkovou obsluhou → výhybiek, zabezpečuje sa z nej obsluha výhybiek a → návestidiel. Najčastejšie je to zvýšená al. vežovitá → stavba umožňujúca obsluhu prehľad po obsluhovanej časti stanice. Stavadlový prístroj dopĺňa telefón staničného okruhu, → zvonkové zariadenie a niekedy zabezpečovacie zariadenie.

Stavba – stavebné dielo, zhotovené z akéhokoľvek druhu → stavebného materiálu s rôznou → stavebnou konštrukciou, s vnútorným → priestorom (→ budova, resp. niektoré technické stavby) al. bez vnútorného priestoru (napr. niektoré vodohospodárske a dopravné stavby). Podľa funkcie rozlišujeme stavbu → administratívnu, → distribučnú, dopravnú, → hospodársku, kanalizačnú, → kúpeľnú, → občiansku, → obytnú, → pevnostnú, → podzemnú, priemyselnú, → sakrálnu, špeciálneho charakteru, vodohospodársku. Pri stavbách s polyfunkčným zameraním sa pri typologickom zaradení riadime prevažujúcou funkciou. Mnohé stavby majú polyfunkčný charakter (napr. → kláštor obsahuje sakrálnu, hospodársku, ubytovaciu, občiansku a pevnostnú stavbu). Podľa prostredia, v ktorom je situovaná, rozoznávame → ľudovú a → mestskú stavbu. Stavby môžu vytvárať → areály. Špecifickým druhom stavieb je → malá architektúra.

Stavba administratívna – druh → stavby slúžiacej na administratívne účely. Sú to → banka, → prepoštská, → biskupská, → arcibiskupská a → rádová rezidencia, → archív, → pošta, → radnica, súd, → župný dom a pod.

Stavba cirkevná – druh → stavby slúžiacej na výkon cirkevných činností.

Patria sem → sakrálnu aj → profánu stavbu (vzdelávanie, ubytovanie, úrady, → charitatívne stavby, → hospodárske stavby), v rámci cirkevných → areálov, príp. samostatné pod cirkevnou správou (→ grangia, → kláštorná kúria, → fara, → cirkevná škola, → prepoštská, → biskupská, → arcibiskupská, → rádová rezidencia, → hospic, → špitál, → infirmitorium, → chudobinec, → sirotinec, → zvonica).

Stavba distribučná – druh → stavby, slúžiacej na distribučné účely. Sú to → mäsiarske krámy, obchodný dom, → tržnica, veľtržný → pavilón.

Stavba hospodárska – druh → stavby, slúžiacej na hospodárske účely. Pozn.: Funkčné využitie hospodárskych stavieb bolo často kumulované, napr. kôlna a dreváreň. Na hospodárske účely sa využívali aj → priestory → ľudového domu a → chotárných stavieb; **1.** samostatná stavba, stojaca v blízkosti hospodárskeho dvora (→ pivnica, → sýpka) al. v → extraviláne (→ vinohradnícka pivnica, → senník, → sušiareň ovocia, → včelín, niekedy aj → stodola). V prípade, že nie je možné takúto stavbu bližšie určiť, unifikovaný názov bude "hospodárska stavba"; **2.** časť → hospodárskeho dvora al. → meštianskeho domu s areálom, → kaštieľ s areálom, → hradu, → kláštoru a pod., samostatná stavba, využívaná na hospodárske účely. Hospodárske stavby stoja na → dvore, ktorý často ohraničujú, niekedy sú situované v → záhrade. Druhmi hospodárskych stavieb sú → sýpka, → kôlna, → stodola, → dreváreň, → sklad, → komora, → chliev, → maštal, → koniareň, → stajňa, → jazdiareň, → kočiareň, → kurín, → piscinium → holubník, → sušiareň ovocia, → udiareň a → let-

ná kuchyňa ako prechodný typ medzi hospodárskou a →obytnou stavbou. Špecifickým druhom hospodárskej stavby ako →archeologického nálezu je →hospodársko-výrobný objekt.

Stavba charitatívna – druh →budovy slúžiacej na starostlivosť o chorých a nemajetných →chudobinec, →sirotinec, →invalidovňa, →starobinec, →špitál, niekedy →hospic, často pod cirkevnou správou. Druhom charitatívnej stavby je →hekdeš.

Stavba chotárna – druh →ľudovej stavby, resp. ich →areál situovaný v →extraviláne →dediny, kde sa k hospodárskej funkcii pripája aj →obytná stavba, jednak trvalo obývaná, napr. →hospodársky dvor, →majer, jednak dočasne obývaná →sezónna stavba. Súbor trvalo obývaných chotárnych stavieb tvorí →kopanice.

Stavba kúpeľná – súčasť →kúpeľov, druh →stavby, slúžiacej na umiestnenie a prevádzku kúpeľných zariadení, resp. na odpočinok pacientov. Sú to →kúpeľný a →liečebný dom, →sanatórium, →kúpeľ, →odpočívareň, →picí a →hudobný pavilón, →kúpeľná kolonáda, →dvorana, kúpeľná ubytovňa, →reštaurácie a pod.

Stavba ľudová – druh →stavby, situovanej prevažne na →dedine, v →intraviláne al. →extraviláne, príp. v okrajových častiach →mesta, vzniká bez profesionálneho projektu. Ľudové stavby vznikali pod vplyvom prírodných, hospodárskych, sociálnych a kultúrnych podmienok ako účelové stavby, pod vplyvom tradície, regionálne diferencované. Mávajú špecifickú →dispozíciu, →stavebný materiál (sprav. ovplyvnený miestnymi zdrojmi) a →konštrukciu. Ľudové stavby môžu vytvárať →areály (→hospodársky dvor), tvorené zo

stavieb s funkciou prevažne obytnou (→ľudový dom, →skalné obydlie), hospodárskou (→hospodárske stavby), príp. výrobnou (→dielne), ktoré sa môžu vyskytovať aj ako →chotárne stavby. Ľudové stavby vytvárajú aj →súbory (→stodolište, →súbor vinohradníckych búd, →súbor sýpiek), al. →suburbium (→habánsky dvor), príp. sa vyskytujú samostatne, zvyč. v extraviláne ako →sezónne stavby (→salaš, →vinohradnícka buda, →chotárna maštaľ), hospodárske stavby (→vinohradnícka pivnica, →senník, →stodola a pod.) al. ľudové technické stavby (ľudové výrobné a remeselnícke →dielne). Druhmi ľudovej stavby môžu byť aj →zvonice, kaplnky, →božie muky, drevené →kostoly.

Stavba mestská – druh →stavby, súčasť →zástavby →mesta, jeho →intravilánu, niekedy aj →extravilánu (najmä priemyselné stavby). Mestské stavby zahŕňajú →stavby obytné (→mestský dom, →župný dom, →palác atď.), →občianske, →administratívne →sakrálné stavby, niektoré →hospodárske stavby, priemyselné, dopravné, →distribučné, kanalizačné stavby, podľa špecifikosti mesta napr. →kúpeľné stavby atď.

Stavba občianska – druh →stavby, slúžiacej verejnosti na rôzne účely. Sú to →škola, →divadlo, →galéria, →hospic, →hotel, →hostinec, →kasíno, →kino, →knížnica, →krčma, →kultúrny dom, odbavovacia budova autobusová, letecká, lodná, železničná, →pavilón, →reduta, →reštaurácia, →spoločenský dom, staničná →čakareň, →vináreň, →nemocnica.

Stavba obytná – druh →stavby, slúžiacej prevažne na bývanie. Sú to →dom, →fara, →špitál, →internátna škola, →kaštieľ, →kúria, →palác,

→obytná veža, penzión, polepšovňa, slobodáreň, väznica, →vila, →kasáreň, →charitatívne stavby, →sídlišťový objekt; na prechodný pobyt →letohrádok.

Stavba pevnostná – pevnostné stavby tvoria →opevnenia.

Stavba profánna – všeobecne →stavba, ktorá neslúži náboženským úkonom na rozdiel od →stavby sakrálnej; môže byť aj druhom →cirkevnej stavby (hospodárske →stavby, ubytovacie priestory, →charitatívne budovy).

Stavba sakrálna – druh →cirkevnej stavby, ktorá slúži na náboženské obrady a iné náboženské úkony (súkromné modlitby, spoved'). Druhmi sú →kostol, →synagoga, →kaplnka, →modlitebňa, →sepulkrálna stavby, →malá sakrálna architektúra, →kultový objekt. Sakrálné stavby môžu vytvárať →areály (→kalvária s krížovou cestou, →pútnické miesto, →cintorín →kultové miesto a pod.).

Stavba sepulkrálna – druh →sakrálnej stavby, súvisiaca s pohrebným ritom, slúžiaca na pochovávanie, na obrady s ním spojené, príp. plniaca obidve funkcie, máva aj memoriálnu funkciu. Druhmi sú →hroby s →náhrobkami, →pohrebná kaplnka, →mauzóleum, →cintorínska kaplnka, →cintorínsky kostol, →kostnica, →márnica, →cídud hadin. Zvyč. sa vyskytujú v rámci →areálu (→cintorín). Niekedy ide iba o →kryptu – sepulkrálny →priestor ako súčasť inej stavby.

Stavba sezónna – druh →chotárnej stavby, využívanej a obývanej iba sezónne. Najjednoduchšou formou sezónnej stavby je →prístrešok pre strážcov polí, vinohradov, príbytky drevorubačov, uhliarov a pod. Ďalšími druhmi sezónnych stavieb sú →salaš, →vinohradnícka buda, →chotárna

maštaľ. Sezónne stavby sú sprav. nezastropené, jednopriestorové, ak plnili aj výrobnú a skladovacia funkciu, mali 2–3 →priestory. Často so →zrubovou konštrukciou, bývajú vybavené →ohniskom. Zo sezónnych obydli sa postupom času niekedy stávali trvalé obydlia a vznikali →kopanice.

Stavba vinohradnícka – druh →ľudovej stavby, slúžiaci na spracovanie a ukladanie vína a vinohradníckeho náradia. Patrí sem →vinohradnícka buda (→sezónna stavba) a samostatná →vinohradnícka pivnica (→hospodárska stavba). Vinohradnícke stavby môžu vytvárať →súbory.

Stavba židovská – →stavby, pôvodne tvoriace súčasť →geta.

Staviteľstvo ľudové – predstavuje širší pojem ako →ľudová architektúra. Zahŕňa súbor prejavov, ktoré vzišli z činnosti ľudových staviteľov, vytvorených v duchu predstáv, názorov, potrieb, požiadaviek a tradícií ľudu. Prejavy ľudového staviteľstva sa formovali vplyvom geografického a klimatického prostredia, hospodárskych, spoločenských a kultúrnych pomerov, tradícií a etnickej identity. V ľudovom staviteľstve boli dominantné funkcie mimoestetické, prevažne účelové. Pozri →stavba ľudová.

Stéla – druh →pomníka al. →náhrobníka, vo forme kamennej →dosky al. štvorhranného →stĺpika s →nápisom al. →reliéfom, ktorý zobrazoval postavu nebohého v určitom životnom úkone, zvyč. ukončenom →šťítom. Stély sa používali od mykénskej doby (16. stor. pnl.) až do obdobia rímskeho cisárstva. Forma stély vychádzajúca z antickej tradície sa uplatňuje aj v novovekej architektúre a sochárstve s pohrebnou al. spomienkovou funkciou.

Stena – 1. súčasť → múru, jeho povrchová plocha. Vonkajšia exteriérová stena sa nazýva → fasáda; 2. → drevená vertikálna (nosná i deliaca) konštrukcia bez použitia iných → stavebných materiálov. (→ rámová s drevenou výplňou, → hrázdená, → vypletaná al. → palančená, → stĺpiková, → kolová, → zrubová, → zvlaková a → debnenie) v analogickej funkcii ako → múr; 3. bočná plocha → architektonického článku, niektorých druhov → malej architektúry, ohraničená najč. hranami, napr. na → hranole, → kvádri, → obelisku → drieru piliera a pod.; 4. pri predmetoch s hranolovým, kubickým, polygonálnym → telom (napr. → hodiny, → fľaša a pod.) plochá vertikálna časť tela, vymedzená dvoma vertikálnymi hranami.

Stena hrobová – súčasť → kolumbária, → múr, v ktorom sú v niekoľkých radoch nad sebou situované → loculusy.

Stena nádoby – časť štvor- a viacbokého → plášte → nádoby.

Stena presklená – druh nenosného múru, príp. priečka → rámovej konštrukcie s → výplňou sklenou.

Stena strihaná – súčasť → bludiska, → bosketu a pod., rad stromov, rezom udržiavaný v požadovanom tvare a hustote tak, že pôsobí ako súvislá zelená plocha. Porovnaj → kordón.

Stena španielska – viď **zástena**

Sticharion – súčasť → liturgického rúcha, spoločná pre všetky stupne svätenia v cirkvi v.o. Spodné rúcho z bieleho ľanového plátna, dlhé, siahajúce až po zem, košeľového strihu. Sticharion diakona je bohatšie zdobený, pretože diakon už naň neoblieka ďalší odev. V cirkvi r.-kat. mu zodpovedá → alba. (syn. *stichar*)

Stipes – súčasť → oltára v kresťanských sakrálnych objektoch, jeho základ-

ná časť, → podstavec, ktorý spolu s → menzou, tvorí vlastný oltár, obetný stôl. Postavený obyč. na vyvýšenom mieste, na jednom al. viacerých stupňoch. Kamenný al. drevený, príp. murovaný s kamenným al. dreveným obkladom, al. s povrchovou úpravou štukolustrom. Môže byť vo forme → stola, vtedy menza spočíva obyč. na 4 stĺpikoch, al. plný, väčš. vo forme → tumbi.

Stĺp – 1. druh vertikálneho → nosného al. → podperného architektonického článku, napr. súčasť → trpasličej galérie, → združeného okna, → ústupkového portálu atď., podľa tvarov rozoznávame → dórske, → iónske, → korintské, → toskánske, → zauzlený a → združený stĺp, podľa umiestnenia → arkádový a → predstavený stĺp. Podľa prierezu stĺpového drieru rozoznávame → štvrstĺp, → polstĺp a → trištvrtstĺp. Priestor medzi dvoma susednými stĺpmi sa nazýva → interkolumnium. Rad stĺpov tvorí → stĺporadie, ktoré býva súčasťou → kolonády, → arkády, → chodby a pod. Klasicky členený stĺp je zložený z troch častí: 1. → päťka, ktorou stojí na podklade, → podstavci, → sokli a pod. → Dórske stĺp nemá päťku. 2. → drier, sprav. s kruhovým prierezom, na rozdiel od väčšinou hranatého → piliera je subtilnejší. Býva monolitický al. zostavený z kamenných → bubnov, príp. murovaný. Povrch môže byť hladký, kanelovaný → kanelúrami, niekedy sú do nich vložené → pišťaly, tordovaný, rôzne reliéfne dekorovaný a pod. Drier môže mať → entázu, resp. sa môže smerom nahor zužovať. 3. → hlavica – horná časť stĺpu, preberajúca bezprostredné zaťaženie. Niekedy je medzi hlavicu a bremeno, t. j. → päťku klenby, → päťku oblúka, → kladie a pod., vložený

→ nábežník; 2. základná súčasť al. forma → malej architektúry (→ miľník, → Božia muka, → pranie, → rázcestník, → hraničník, → svetelný stĺp).

Stĺp arkádový – druh → stĺpu nesúceho → arkádu.

Stĺp dórske – druh → stĺpu pozostávajúceho z → drieru a → dórskej hlavice, sprav. nemá → päťku. Drier býva kanelovaný → kanelúrami, stretávajúci sa v tupohlej hrane.

Stĺp iónske – druh → stĺpu členeného na → päťku, → drier a → iónsku hlavicu. Drier s → entázou je kanelovaný → kanelúrami s polkruhovým al. polleptickým → profilom, oddelenými navzájom → pásikmi.

Stĺp korintský – druh → stĺpu členeného na → päťku, → drier a → korintskú hlavicu. Päťka je → atická, vždy s → plintusom, drier má → entázu, býva kanelovaný → kanelúrami s polkruhovým → profilom, oddelenými navzájom → pásikmi. Niekedy sú do dolnej tretiny výšky kanelúr vkladané → pišťaly.

Stĺp predstavený – druh → stĺpu umiestneného tesne pred → stenu.

Stĺp so sochou (súsoším) – druh → nehnuteľného výtvarného diela, druh → stĺpu vo vrchole so → sochou al. → súsoším. Unifikovaný názov doplníme o ikonografu sochy, resp. súsošia. Druhom je → prístenný stĺp so sochou (súsoším).

Stĺp so sochou (súsoším) prístenný – druh → stĺpu so sochou (súsoším), umiestňovaný najč. v → extraviláne na výrazných miestach (križovatka) al. pripomínajúci určitú udalosť.

Stĺp svetelný – druh → malej architektúry, svojou stavbou (→ podstavec, stĺpový al. pilierový → drier a → schránka) sa ponášajúci na → Božiu muku.

Do hornej → schránky sa vkladal svetelný zdroj, ulahčujúci orientáciu.

Stĺp toskánske – druh → stĺpu členeného na → toskánsku päťku, hladký → drier s → entázou a → toskánsku hlavicu.

Stĺp zauzlený – druh → stĺpu s uzlom na → drieru.

Stĺp tvorený – druh → stĺpu tvoreného dvojicou stĺpov, niekedy na spoločnom → sokli, nesúcich spoločné → kladie.

Stĺp vzázkový – druh → stĺpu tvoreného → zrasticou niekoľkých drierov do jedného celku.

Stĺpik – 1. menší → stĺp, napr. časť → trpasličej arkády a pod. Porovnaj → prút; 2. súčasť konštrukcie → krovu, zvislý al. šikmý nosný prvok v → priečnych aj → pozdĺžnych väzbách (stojatý, ležatý a šikmý stĺpik). Podľa polohy rozoznávame stĺpik postranný (laterálny) a stredový (hrebeňový).

Stodola – druh → hospodárskej stavby, slúžiacej na uskladnenie nevymláteného obilia, slamy a úschovu strojov, vozov a náradia. Stodoly bývajú umiestnené vo → dvore, v → záhrade al. v → extraviláne, kde môžu vytvárať → stodolište. Mávajú obdĺžnikový, niekedy polygonálne zakončený → pôdorys. Môžu mať → zrubovú konštrukciu s voľnými škárami medzi → trámami, → vypletanú al. → rámovú konštrukciu, môžu byť z → kamenného al. → tehlového muriva, resp. majú → pilierovú konštrukciu, vyplnenú doskami. Prejavná časť stodoly, → mlatovisko, je z oboch strán uzatvorená → bránou, a zvyč. zastopená. Po jednej al. po oboch stranách mlatoviska je → začín, zvyč. oddelený → stenou a prístupný otvormi nad úrovňou terénu. Stodola často slúžila aj ako → dreváreň, → maštal a pod.

Stodolište → súbor → stodôl v → extra-viláne, zvyč. na okraji → dediny.

Stojan – 1. → interiérový doplnok, do ktorého sa predmety ukladajú (stojan na dáždnyky, palice), al. na ktorý sa zavesujú (maliarsky stojan), príp. menší predmet na uloženie → súprav (napr. príbor a pod.); 2. konštrukcia s otvormi, → objímkami, → ramenami, → háčikmi a pod. na uloženie predmetov, zvyč. súčasti → súprav (napr. → koreničky, písacia súprava, súprava → kozubového náradia a pod.).

Stojan na obrúsky – kovový, porcelánový, keramický, na uloženie poskladaných obrúskov medzi okrajové zarážky al. jednotlivé rebra.

Stojan picí – druh → malej architektúry, slúžiaci na pitie vody na peších → komunikáciách v → mestách a na pitie liečivej vody v → kúpeľoch, kde býva situovaný v → picom pavilóne al. → kúpeľnej kolonáde. Je to sprav. nízky → stĺp v hornej časti so zdrojom vody a s → nádržou s odtokom prebytočnej vody.

Stojka – 1. všeobecne vertikálna časť väčšieho celku, kde výškový rozmer mnohonásobne prevyšuje šírkový; 2. súčasť → šambrány, bočný vertikálny hranolový útvar (kamenný, príp. napodobnený v → omietke), vložený k → osteniám otvoru v mieste vsadenia jeho výplne. Na stojkách bývajú umiestnené súčasti kovania výplne; 3. prvok členenia → okenného výplne, stíhly vertikálny drevený hranol, pevne spojený so šambránou. Ak je použitá iba jedna stojka, býva umiestnená v polovici šírky okenného otvoru. Na stojke môžu byť umiestnené časti → okenného kovania, slúžiace na prichytenie → okenných kridiel. V mieste, kde do stojky zapadá zatvorené kridlo, býva pravouhlý ústupok.

V kombinácii stojky s → priečnikom vzniká → okenný kríž.

Stolica – konštrukcia orientovaná prevažne v pozdĺžnom smere → krovu, ktorá navzájom viaže a stabilizuje jednotlivé → priečne väzby. Počas výstavby → krovu slúžili stolice aj ako pracovné t. j. montážne konštrukcie. Podľa použitia základných prvkov väzieb rozoznávame → stojatú, → ležatú, → šikmú stolicu.

Stolica ležatá – druh → stolice, ktorej základnými prvkami sú → stĺpiky plných → priečných väzieb rovno-bežne, al. rôznobežne sklopené pod → krokvy v plných → priečných väzbách, → väznice, al. → ližiny, a → prahové trámy, horizontálne → rozpery a šikmé → vzpery zavetrenia al. → pásiky v pozdĺžnom smere krovu.

Stolica stojatá – druh → stolice, ktorej základnými prvkami sú zvislé stĺpiky plných → priečných väzieb, → väznice, al. → ližiny a v starších konštrukciách → prahové trámy a šikmé → vzpery zavetrenia al. → pásiky; konštrukcia stolice je orientovaná v pozdĺžnom smere krovu.

Stolica šikmá – druh → stolice, ktorej základnými prvkami sú šikmé → stĺpiky plných → priečných väzieb šikmo orientované proti → krokvám, → väznice al. → ližiny a šikmé → vzpery zavetrenia al. → pásiky v pozdĺžnom smere krovu.

Stolica zvonová – súčasť závesného zariadenia → zvonu. Drevená stolica je konštrukcia podobná lešeniu z dvoch strán zvonu. Umožňuje jeho kývavý pohyb tým, že v jej ložiskách je usadený hriadeľ, prechádzajúci spodnou časťou → hlavy zvonu. Na menších zvonoch (napr. → zvonček pri oltári) býva stolica v tvare kovového rámu.

Stolička – základný druh → sedacieho nábytku pre 1 osobu, najč. bez → čalúnenia, s → operadlom, niekedy aj s → podrúčkami; na rozdiel od → kresla má užšie a vyššie umiestnené → sedadlo. Niektoré typy stoličiek: 1. harvardská – zvyč. na 3 → vytáčaných → nohách, s trojuholníkovým sedadlom; 2. otáčacia – zvyč. s kruhovým sedadlom niekedy s operadlom; 3. sgabello – so sedadlom na dvoch → doskových podperách a so srdcovitým doskovým operadlom; 4. lombardská, na ktorej sa rovnaký motív bohato vyrezávaného doskovitého útvaru opakuje na operadle, → trnoži, niekedy aj prednom → lube; 5. strozzi – na 3 rozkročených nohách s polygonálnym sedadlom a veľmi úzkym zvýšeným operadlom; 6. caque-toir – so sedadlom tvaru dozadu sa zužujúceho lichobežníka s podrúčkami a úzkym väčš. obdĺžnikovým operadlom; chauffeuse čalúnená, so sedadlom na nohách polovičnej výšky (sedenie pri kozube); 7. windsorfská – na vytáčaných nohách výplň operadla a podrúček, vytvárajúcich polkruh, zostavená zo zvislých vytáčaných priečok; 8. z novších radov stoličiek fy thonet z ohýbaného dreva.

Stolička kostolná – osobitný druh stoličky, súčasť zariadenia sakrálneho → interiéru objektu. V → r.-kat. kostole spolu s → kostolným kreslom. Stojí po jeho bokoch od → svätyni a slúži pre asistenciu a miništrantov pri bohoslužbách. Vyskytuje sa väčš. ako → súprava obyč. 6 – 8 ks, a to vo dvoch formách: jednak ako čalúnená → sedačka, niekedy 2 kostolné stoličky stojace priamo po bokoch kresla, majú i operadlo pre chrbát. Kostol-

né stoličky sú zhotovené z → dreva, → moreného al. → polychrómovaného a príp. → zláteného a bývajú zdobené obyč. rezbárskeho dekorom.

Stolík → stôl menších rozmerov, rôznych funkcií a stvárnenia.

Stolík hrací – určený pre spoločenské hry, s → úložným priestorom na hracie kamene a s → stolovou doskou s nazznačeným hracím plánom (maľovaným, → intarzovaným), napr. šachový stolík al. trik-trakový (trojuholníkové polia). K hracím stolom patrí aj ruletový stôl a → biliardový stôl.

Stolík na kvety – rôznej konštrukcie, na → žardinériy al. → kvetináče, stolové dosky často keramické al. porcelánové, aby odolávali vlhkosti.

Stolík na umývanie – v hornej časti býva umiestnené → umývadlo, v spodnej → džbán na vodu; stolík býva niekedy otvorený – policový, inokedy uzatvorený – skriňový.

Stolík odkladací – na odkladanie drobností, so stolovou doskou rôznych tvarov, zvyč. na jednej al. troch → nohách; stolík s doskou na jednej nohe v spodnej časti prechádzajúcej do trojnohy sa nazýva gueridon. V r.-kat. sakrálnych objektoch menší stolík jednoduchého tvaru, postavený vo → svätyni na evanjeliovnej strane → oltára, slúžiaci na uloženie rôznych liturgických predmetov, používaných počas bohoslužieb (napr. → ampulky s → podnosom, → súprava na umývanie rúk a pod.).

Stolík pracovný → stolík rôznej konštrukcie, s → vyklápacou doskou, pod ktorou je úložný priestor na pracovné pomôcky, napr. šijací stolík, zvyč. však bez presného určenia činnosti. K pracovným stolom patrí aj → písací stôl.

Stolík servírovací – dopĺňa → stôl jedálenský, slúži na servírovanie jedál a použitý riad. Zvyč. máva 2 – 3 dosky nad sebou, niekedy → zásuvku na príbory al. priestor s otvormi na kaľískovinu. Od 19. stor. je na kolieskach a niekedy ho dopĺňa podnos.

Stolík toaletný – so → zásuvkami na uloženie hygienických potrieb a kozmetiky, so → zrkadlom na spodnej strane vyklápacej dosky (dámsky poudreuse, pánsky holiaci stolík) al. so zrkadlom pevne zabudovaným nad stolovou doskou (zrkadlový stolík).

Stolík nočný – na postavenie vedľa → poste, zvyč. jednoduchá → skrinka na → nôžkach al. podnoži, v hornej časti so → zásuvkou, príp. → nadstavcom s → policou.

Stožiar – vertikálna konštrukcia vo forme stĺpu, ukotvená do terénu, komunikácie al. podlahy, určená na zavesenie → vlajky, svetelného objektu, nápisu vo výške. Môže byť železobetónový, oceľový, hliníkový a pod. Zvyč. dopĺňa → modernú architektúru. Porovnaj → žrd.

Stôl – základný druh → stolového nábytku, skladajúci sa v zásade zo → stolovej dosky na → podperách. Stoly rozoznávame podľa veľkosti (stôl, → stolík), podľa funkcie, príp. podľa tvaru (→ stôl konzolový). Prechod medzi stolovým nábytkom a → nábytkom skriňovým tvorí → pult. V niektorých prípadoch (napr. v gotických stolov) úložný priestor tvorilo → podstolie.

Stôl biliardový – druh hracieho stola, mohutný stôl, stolová doska je potiahnutá zeleným súknom a lemovaná → mantinelom.

Stôl hrací – súčasť → organu. Na starších organoch bývali → manuály a → registrové ťahadlá vstavané do → postamentu. Od 18. stor. sa tieto

→ ovládacie zariadenia spájali do samostatného stola umiestneného pred organom. Hrací stôl býva niekedy prbudovaný k → pozitívu. Manuál býva krytý → vekom.

Stôl jedálenský – rozložitý stôl slúžiaci na stolovanie viacerých osôb, na 2 aj viacerých pároch → nôh, niekedy rozkladací, s obdĺžnou al. oválnou stolovou doskou.

Stôl konzolový – riešený frontálne, prichytený zadnou stranou ku stene, prednou stranou spočíva na dvoch dozadu ustupujúcich nohách. Často tvorí súpravu s → nástenným zrkadlom.

Stôl pána – zaužívaný názov pre jednoduchý sakrálny stôl, slúžiaci v kostoloch ev. ref. cirkvi ako → oltár. Pozostáva len z → podstavca (→ stipes) a oltárnej dosky (→ menza), prikrýva sa → oltárnymi prikrývkami.

Stôl písací – typ pracovného stola, základný typ má pod stolovou doskou strednú → zásuvku a dva stĺpce zásuviek po stranách. Typy: 1. bureau – reprezentačný typ, na stolovej doske → skrinkový nadstavec s ďalšími zásuvkami a → priehradkami, → písacia doska, často vyklápacia sa dá podoprieť v uhle 45 stupňov; 2. bureau cylindre – nadstavec sa dá uzatvoriť štvrtkruhovou sťahovacou drevenou roletou al. doskou, ktorá zakryje aj písaciu dosku; 3. bonheur du jour – dámsky písací stolík drobnejšej konštrukcie, často s nadstavcom a písacou vyklápacou doskou.

Strana epištolná – časť → priestoru → kostola napravo od → hlavného oltára. Termín sa používa pri popise umiestnenia mobiliára.

Strana evanjeliová – časť → priestoru → kostola naľavo od → hlavného oltára. Termín sa používa pri popise umiestnenia mobiliára.

Strapec – dekoratívny prvok rôznych → textílií a odevov, zložený z väčš. množstva vlákien, obyč. v jednom mieste preložených a zviazaných al. zošitých a spustených voľne nadol.

Strážcovia štítu – môžu byť doplnkom → erbu. Sú to postavy, ktoré chránia → štít, stoja vedľa neho bez toho, aby ho niesli (pozri → štítonosiči).

Strážnica – súčasť → kaštieľa s areálom, → paláca s areálom a pod., samostatne stojaca menšia → stavba, situovaná z vnútornej strany areálu pri vstupnej → bráne, slúžiaca na pobyt strážcu kontrolujúceho návštevníkov, príp. otvárajúceho bránu. Jednou → fasádou sprav. lícuje s → ohradou areálu. Zvyč. býva jednopodlažná, s jedným al. dvoma → priestormi.

Strecha – druh → konštrukcie uzatvárajúcej hornú časť → stavby. Skladá sa z → krovu, ako nosnej časti a z pláštá, t. j. nesenej časti, vytvoreného → latovaním, → debnením, → krytinou. Strechu môže dopĺňať → štít. Podľa tvaru sa rozoznáva strecha → cibuľová, → dlátová, → helmicová, → ihlanová, → kútová, → kuželová, → manzardová, → polvalbová, → pultová, → sedlová, → segmentová, → stanová, → valbová, → štvrtvalbová, → zvonovitá. Na → ľudových stavbách sa uplatňuje valbová, príp. polvalbová strecha a sedlová strecha so štítom, niekedy s → výzorníkom, → podlomenicou, → polkružím, → kolíkom a → koníkmi. Na menších stavbách sa vyskytuje pultová strecha (napr. → prístrešky), al. ihlanová a → stanová (→ studne). Ako krytina sa na sedlových strechách používal → šindel a → trstina, na valbových → slama, neskôr sa rozšírila → škridla, plech, → azbestocementová krytina. Súčasťou strechy môžu byť → koníky. Prečnievajúca strecha nad

→ podstenou sa nazýva → odkvap. Strecha býva opatrená → odkvapovou sústavou.

Strecha cibuľová – druh → strechy, (často viacstupňovej, osembokej), nad štvorcovým, polygonálnym al. kruhovým → pôdorysom, s výrazne tvarovaným → profilom využívajúcim konkávne a konvexné tvary rôznych proporcií, pričom základná forma je tvarom podobná cibuli. Môže byť zakončená → lucernou, al. prechádzať do hrotnice. Typická pre → veže.

Strecha dlátová – druh → valbovej strechy nad štvorcovým, pozdĺžnym al. nepravidelným → pôdorysom, so → štyrmi strešnými rovinami strmého sklonu ukončenými spoločným → hrebeňom, pričom výška → strechy zvyč. výrazne presahuje pôdorysné rozmery (vysoká → valbová strecha s krátkym → hrebeňom). Typická pre → veže.

Strecha helmicová – druh → strechy v tvare prilby nad kruhovým a polygonálnym → pôdorysom, typická pre → veže a → stavby s centrálnym → pôdorysom. → Profil má tvar → prevýšeného oblúka. Podobná → zvonovej streche, ale zväčša s menšou výškou.

Strecha ihlanová – druh → strechy v tvare vysokého ihlana nad štvorcovým a polygonálnym → pôdorysom. Typická pre → veže a → stavby s centrálnym → pôdorysom, pričom výška strechy presahuje jej základňu.

Strecha kuželová – druh → strechy v tvare kužela nad kruhovým → pôdorysom, typická pre → veže profánnych, zriedka sakrálnych → stavieb. Výška → strechy zvyč. presahuje jej základňu.

Strecha manzardová – druh → strechy so zalomenými strešnými rovinami,

navzájom oddelenými medzistrešnými rímsami, pričom horná → strešná rovina má zvyč. menší a spodná strmší sklon. Vytvára sa sprav. konštrukciou → ležatej a stojatej stolice al. → aj s vešadlom, pričom sa výrazne zväčšuje priestor → podstrešia.

Strecha plochá – druh → strechy s rovnou → strešnou rovinou, s miernym sklonom do 10 stupňov vedeným do vnútornej al. vonkajšej strany. Môže byť jednoplášťová, dvojplášťová a viacplášťová, pochôdzna a nepochôdzna, býva ukončená rímsou al. atikou.

Strecha pultová – druh → strechy konštrukciou totožnej s polovicou → sedlovej strechy, t. j. s jednou šikmou strešnou rovinou. Pultová strecha môže byť → združená.

Strecha sedlová – druh → strechy s dvoma šikmými → strešnými rovinami, prevažne symetrického tvaru a sklonu, vo vrchole ukončenými spoločným → hrebeňom; čelá strechy tvoria → štíty.

Strecha segmentová – druh → strechy s priečnym rezom v tvare → segmentového oblúka, sprav. nad obdĺžnikovým → pôdorysom.

Strecha stanová – druh → strechy v tvare nízkeho ihlana nad štvorcovým, obdĺžnikovým al. polygonálnym → pôdorysom, pričom výška strechy nepresahuje jej základňu → s námetkami, najč. zakončenie → veží.

Strecha valbová – druh → strechy so štyrmi šikmými strešnými rovinami (→ štíty sedlovej strechy sú nahradené šikmými → strešnými rovinami → valbami). → Valby sú sprav. na užších stranách strmšieho sklonu ako hlavné → strešné roviny → strechy. Medzi → valbové strechy patria aj strechy polvalbové a štvrtvalbové

(podľa výšky ukončenia odkvapovej hrany na štítových stranách). Používajú sa na nárožných al. samostatne stojacich → stavbách.

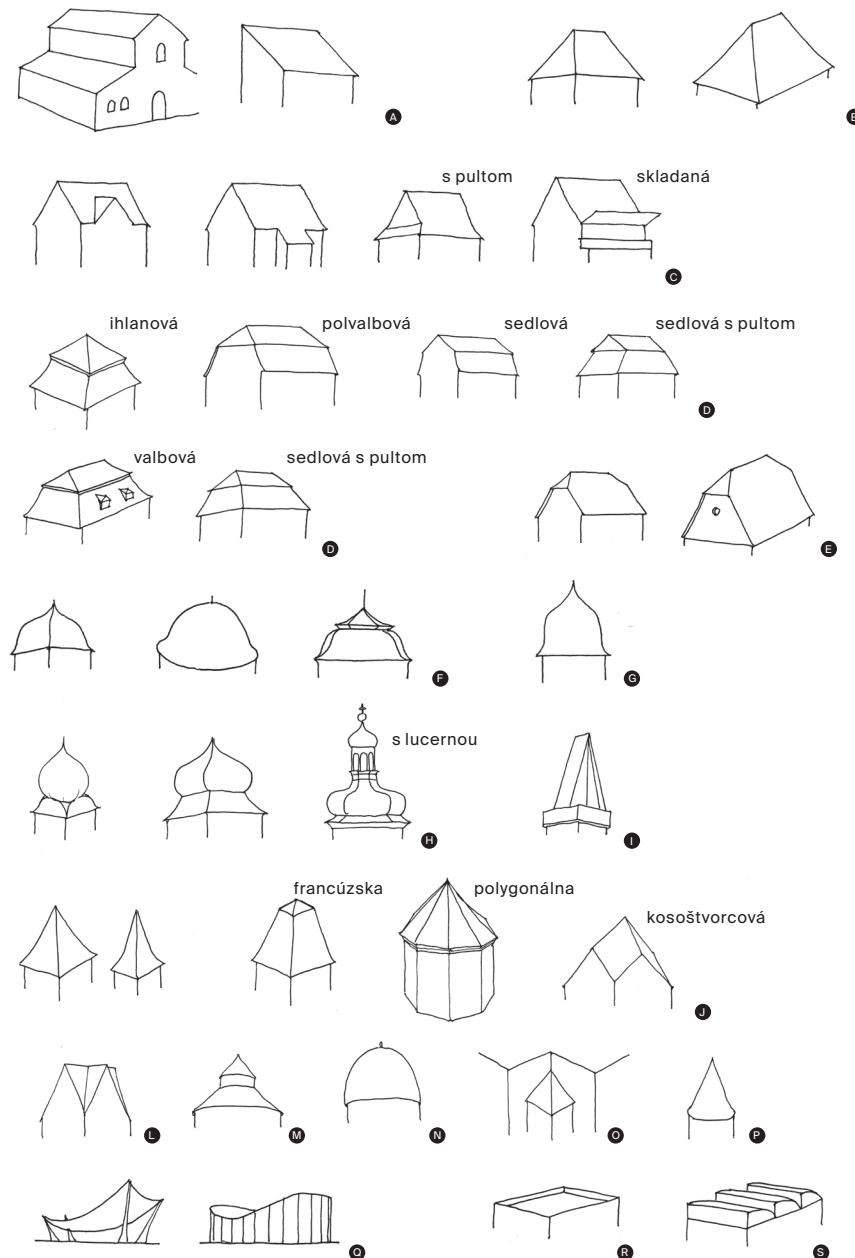
Strecha zaatiková – druh → strechy umiestnenej za vysokými atikovými → múrmi → budovy, tvorenej združenými pultovými al. → pultovými a → sedlovými strechami, pre ktoré sú typické spoločné → medzistrešné úžľabia.

Strecha zelená – → záhrada na streche – pochôdzna → plochá strecha so zeleňou, ktorá priniesla rozšírenie plochy domu aj záhrady. Jeden z piatich princípov funkcionalistickej architektúry.

Strecha zvonová – druh → strechy pripomínajúca tvar zvona, ktorej výška je zvyč. väčšia ako základňa, nad kruhovým, štvorbokým al. polygonálnym → pôdorysom, typická pre → veže na → sakrálnych, ale aj → profánnych → stavbách, s oblým ukončením jej vrcholu a výraznými → námetkami v spodnej časti (konvexný tvar → strešných rovín v úrovni → odkvapu). Podobná → helmicovej streche, avšak zvyč. s väčšou výškou.

Strechy

A pultová	K kosoštvorcová
B valbová	L križová
C sedlová	M kruhová pultová
D manzardová	N kupolová
E polvalbová	O kútová
F zvonovitá	P kužeľová
G prílbovitá	Q závesná
H cibulovitá	R rovná
I dlátková	S šedová
J ihlanová	

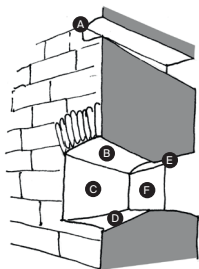

Strelnica – súčasť → parku al. → krajiny, priestor určený pre výcvik v streľbe, kompozične vyčlenený mimo → cestnej siete.

Striebro → ušľachtilý kov, bielosivej farby, poddajný, vysokého lesku. Mäkkosť sa vyrovnáva pridaním → meď. Rýdzosť striebra sa na predmete označuje → zlatníckou značkou. Striebro je trvácne, na vzduchu oxiduje na povrchu, stráca lesk a černie.

Strieľňa – súčasť → hradbového múru, → parkánového múru, → obytnej, → útočistej al. → bránovej veže a pod., otvor so → šikmým ostiením a → záklenkom, slúžil na streľbu, niekedy umiestnený v → streleckej nike. Samotný otvor bol situovaný v ploche → líca, príp. v strede hrúbky múru (niektoré delové strieľne). Druhmi strieľne sú → delová, → kľúčová, → krížová, → lopatkovitá, → nohavicová, → okuliarová, → štrbinová, → trojuholníková a → ústupková strieľňa.

- A prieduch
- B záklenok
- C ostrenie
- D parapet
- E vnútorná nika
- F hrdlo stieľne

Strieľňa delová – druh rozmernej → strieľne v → delových komorách, otvor s kamennou → šambránou je umiestnený niekedy na → líci, niekedy v hrúbke → múru.

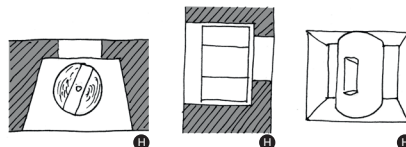
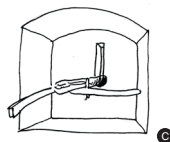
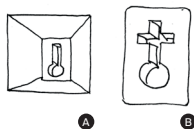
Strieľňa kľúčová – druh → strieľne s otvorom v tvare obrátenej kľúčovej dierky.

Strieľňa krížová – druh → strieľne s otvorom v tvare kríža.

Strieľňa lopatkovitá – druh → strieľne s otvorom v tvare pripomínajúcom lopatku (v spodnej časti trojuholníkový otvor hore pokračuje štrbinou), horná plocha → parapetu strmo klesá k vonkajšiemu → lícu → múru.

Strieľňa nohavicová – druh → strieľne, z vnútorného → výklenku vychádzajú radiálne smerom na → líce → múru dva otvory.

- A kľúčová
- B kľúčová s krížom
- C s hákovnicou pohľad
- D kľúčová
- E s hranolčekom pre hákovnicu pôdorys
- F nohavicová
- G okuliarová
- H štrbinová
- I s otočným bubnom
- J trojuholníková
- K ústupková

Strieľňa okuliarová – druh → strieľne s dvoma kruhovými otvormi spojenými horizontálnou štrbinou.

Strieľňa štrbinová – druh → strieľne s otvorom v tvare vertikálne orientovanej štrbiny (šírka – niekoľko cm, výška – 25 – 100 cm).

Strieľňa trojuholníková – druh → strieľne s otvorom v tvare trojuholníka.

Strieľňa ústupková – druh → strieľne s → ústupkovým ostiením.

Strieška – 1. malá → strecha; 2. horné ukončenie predmetu, resp. označenie jeho hornej plochy časti. Pri → lampe na večné svetlo al. → lustru, zvyč. plochý útvar, spájajúci → reťaze do 1 prameňa.

Strieška ozvučná – súčasť → kazateľnice, jej vrchná → baldachýnová časť, kryjúca priestor → rečniska a umožňujúca kvalitnejší rozptyl hlasu kázateľa. Obyč. rovnakého → pôdorysu ako rečnisko, ohraničená → rímsou, formy pyramídálnej, kupolovitej al. inej, vychádzajúcich z architektonických tvarov a kompozícií. Zvyč. drevená al. kamenná, s bohatou dekoratívnou zložkou, vrcholí obyč. → sochou. Zo spodnej strany ozvučnej striešky maľovaný al. reliéfny symbol Ducha Sv.

Strmeň – druh spojovacieho tesárskeho prvku, kovový železný → záves obopínajúci/opásavajúci zväčša na seba kolmo → čapované drevené → trámy. S trámom bol spájaný → klincami al. uťahovaný → svorníkmi s maticami. Charakteristický je pre → vešadlové krovy, kde zabezpečuje vyvesenie → väzného trámu → vešiakom (→ súčasť vešadla).

Stroj hodinový – mechanická časť → hodin, zdroj energie so zdrojom časového normálu, krokovým ústrojenstvom a prevodovým ústrojenstvom.

Pri → vežových hodinách býva stroj samostatný, izolovaný od časového ukazovateľa, s ktorým je spojený prevodmi.

Strojovňa vodárne železničnej – vymedzený priestor v → železničnej vodárni al. samostatná budova v bezprostrednej blízkosti → studne. Strojovňa obsahuje čerpací systém so samostatnou → studňou a parným, motorovým al. elektrickým pohonom, resp. samospádovým zásobovaním, zariadenia na temperovanie vody v nádrži proti zamrznutiu.

Stromoradie – súčasť → krajiny, → parku, → záhrady, → sídla a pod., vegetačný, človekom zámerne vytvorený architektonický prvok, tvorený líniovou (radovou) výsadbou stromov, ktoré sú zvyč. rozmiestnené v pravidelných rozstupoch. Môže byť tvorené jedným al. viacerými druhmi drevín. Podľa počtu radov tvoriacich stromoradie rozoznávame jednoradové, prípadne výnimočne viacradové stromoradie. V krajine je stromoradie používané ako sprievodná zeleň → komunikácií, → vodných tokov, hraníc pozemkov a pod.

Strop – horizontálna → stavebná konštrukcia, uzatvárajúca zhora → priestor a rozdeľujúca → stavbu na → podlažia. Podľa použitého materiálu rozlišujeme drevený (→ trámový, → povalový, → záklopový), → keramický, → oceľový, → železobetónový strop. Podľa typu rozlišujeme → kazetový, → trámový, → traverzový, → hribový a pod. Druhom stropu je → klenba. V → ľudových stavbách priestory niekedy neboli zastropené, najmä pri → hospodárskych stavbách.

Strop hribový – druh bezprievlakového doskového → stropu používaný od 20. rokov 20. stor., kde je prenos síl medzi

→ stĺpom a vodorovnou → doskou zabezpečený pomocou hribovej → hlavice, viditeľnej al. skrytej. Hlavica môže byť ihlanová, kužeľová, hranolová al. polygonálna. Používané pri veľkých plošných zaťaženiach a pri potrebe veľkého odstupu stĺpov.

Strop kazetový – druh dreveného → trémového stropu, pôv. nosný, zostavený z hlavných a priečných → trémov a z výplňových → dosiek a → líšt, pričom konštrukcia pohľadovo vytvára vpadnuté → kazety. Od renesancie niekedy aj nekonštrukčný, dekoratívny, zložený z kaziet rôznych geometrických tvarov a ich kombinácií.

Strop keramický – druh → stropu, vytvorený z → nosníkov, keramických tvaroviek a betónovej zálievky al. sa montuje z prefabrikovaných keramických → panelov. Pri zhotovovaní pomocou nosníkov sa používajú oceľové nosníky s → profilom tvaru písmena I al. tehlové nosníky s profilom U (doplnený priestorovou oceľovou výstužou) al. obráteného T, čo umožňuje ukladať medzi nosníky keramické → tvarovky.

Strop železobetónový – druh → stropu, najpoužívanejší v architektúre od 2. polovice 20. stor. Z technologického hľadiska rozlišujeme tri hlavné skupiny železobetónových stropov: monolitické, prefabrikované a prefa-monolitické (kombinácia prefabrikovaného veľkoplošného panelu a monolitickéj časti realizovanej priamo na stavbe).

Strop oceľový – druh → stropu, ktorý sa uplatňuje zvyč. v priemyselných objektoch (halách) al. objektoch občianskej vybavenosti. Skladá sa z nosnej časti (oceľové → nosníky z valcovaných → profilov al. → priehradové) a z roznášacej vrstvy (profilované oceľové plechy valcované za studena).

Strop povalový – druh → trémového stropu, priečne na → stropné trámy sa tesne vedľa seba kladú → povaly, zdola väčšinou nezakryté, zhora s → mazanicou. Povaly mohli prečnievať do → exteriéru → hlavami.

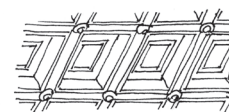
Strop trámový – druh → stropu s pohľadovo uplatnenou nosnou drevenou konštrukciou, zloženou z → trémov uložených paralelne s priečnou osou priestoru, niekedy podopieraných → prievlakom, zapustených do protihľých → múrov do → káps al. prečnievajúcich do → exteriéru → hlavami. Druhmi trémového stropu sú → povalový a → záklopový strop. Môže byť aj bez nosnej funkcie, dekoratívny. Zdobený často maľovaným al. reliéfnym dekorom, → rezbou, → intarziou a pod. V príp., že sa drevený strop nedá presne identifikovať použije sa strop trámový.

Strop traverzový – druh → stropu, tvoreného jednotlivými relatívne samostatnými užšími → valenými klenbičkami s prierezom plytkého → segmentového oblúka, kotvenými → pätkami do horizontálnych → traverz s úlohou → klenbových pásov, vedených paralelne s priečnou osou.

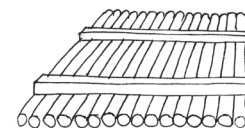
Strop záklopový – druh dreveného → trémového stropu s horným → debnením → → záklopom nad nosnými → trámami. Záklop je zostavený z dosák, buď prirazených k sebe, obyč. s krycimi → lištami spojov, al. striedavo prekrývaných, položených priečne na nosné trámy. Záklopové stropy sa často napúšťali dobyťou krvou, bielili al. pestro maľovali.

Strop záklopový podbíjaný – druh → záklopového stropu, doplneného zospodu → debnením, príp. rákosom, niekedy i s → omietkou.

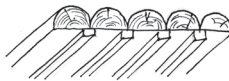
Kazetový strop

Povalový strop z guliačov

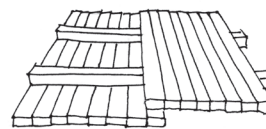
Povalový strop podbíjaný

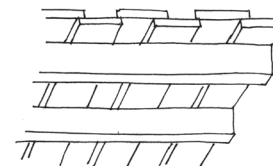
Tabuľový strop

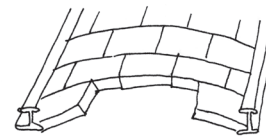
Trémový strop podbíjaný

Trémový strop záklopový

Traverzový strop

Struha – časť → priekopy → bastiónovej pevnosti, ryha s → dlažbou, prebiehajúca stredom dna a napojená na prírodný vodný zdroj. Slúžila na zavodňovanie a odvodňovanie priekopy.

Studňa – zdroj pitnej a úžitkovej vody;

1. súčasť → sídliska, druh → archeologického nález, druh → hospodársko-výrobného objektu, prejavujúci sa ako → jama, príp. → šachta. Rozoznávame dva typy studní – hranolové a valcové. Hranolové boli jamy štvorcového, príp. obdĺžnikového → pôdorysu, ktoré mali steny čiastočne al. úplne obložené → zrubovou konštrukciou s čapovou väzbou. Valcové boli jamy kruhového pôdorysu, niektoré so stenami obloženými pritesanými kameňmi, na dne sprav. s dreveným obložením; **2.** súčasť → usadlosti al. → hospodárskeho dvora a pod., druh menšej → technickej ľudovej stavby. Máva štvorhrannú al. kruhovú → obrubu z dreva, kameňa al. tehál, niekedy býva krytá → prístreškom al. → ihlanovou strieškou na podperách, príp. stavbičkou s → rámovou konštrukciou. Z plytkých studní sa voda naberala do drevenej nádoby na háku, z hlbších studní → rumpálom al. → vahadlom. Druhom studne je → verejná studňa; **3.** súčasť → parku, → záhrady, nadzemná časť môže byť architektonizovaná a byť súčasťou parkovej kompozície.

Studňa verejná – súčasť → dediny, druh → studne, umiestnenej na → verejnom priestranstve.

Stuha – pozdĺžny, obyč. úzky a dlhší pás látky, hladký al. rôzne zdobený, slúžiaci sprav. na upevňovanie zaväzovaním al. preväzovaním, ale tiež ako dekoratívny prvok, najmä na odevoch a iných → textíliách, ale aj na iných predmetoch.

Stupeň schodiskový – najmenšia jednotka → schodiskového ramena. Stupne sú upevnené na → schodnici, príp. do → vretena. Hlavným rozmerom stupňa je jeho šírka, totožná so šírkou schodiskového ramena, výška stupňa je tvorená výškou zvislej → podstupnice a dĺžka rozmerom vodorovnej → stupnice. Najč. používaným materiálom na schodiskové stupne je → drevo, → kameň a → betón s rôznymi povrchovými úpravami.

Stupnica – súčasť → schodiskového stupňa, jeho → horná, vodorovná, nášľapná plocha.

Sťahovač – železný pás na spevnenie drevenej konštrukcie → zárubne al. → rámu okenného, dverného al. bránového krídla, pripevnený → klincami al. → skrutkami. Môže byť povrchový al. zapustený. Druhom sťahovača je → rohovník.

Súbor – 1. komplex → stavieb jedného typu a funkcie, ktoré nemusia byť sústredené na jednom mieste, napr. → súbor drevených kostolov, → súbor ľudových stavieb. Súbor môžu vytvárať aj → nehnuteľné výtvarné diela; 2. jednotné vybavenie, jednotný mobiliár interiéru (kaplnky, jedálne, knižnice a pod.), sústava fyzicky samostatných výtvarných diel al. úžitkových predmetov pochádzajúcich z jednej (al. viacerých) dielni, a nesúcich zhodné formálne znaky v rámci jednotlivých kategórií predmetov. Predmety sú zhodného určenia (inventár interiéru), ale rozličného účelu (krstanie, prijímanie) a funkcie (→ kalich na víno, → paténa na hostiu). Súbor sa skladá zo → súprav, → cyklov, → pendantov, samostatných predmetov a → fragmentov.

Súbor drevených kostolov – komplex drevených → kostolov, situovaných v rôznych lokalitách.

Súbor jedálny – → nádoby a náčinie na servírovanie a konzumáciu jedál a nápojov, skladá sa z rôznych súprav (→ súprava jedálna, → súprava – príbor, → súprava čajová, → súprava kávová, → súprava mokka, súprava koreničiek).

Súbor ľudových stavieb – druh → súboru, vytvoreného z jedného druhu → ľudovej stavby, sústredených na jednom mieste, napr. → stodolište, súbor → vinohradníckych búd, súbor → sýpiek, → vínnych pivníc, → pivníc, často sústredených v → extraviláne.

Suburbium – súčasť → sídla, relatívne samostatný menší urbanistický útvar, sprav. vyčlenený mimo → historického jadra al. hlavnej zástavby sídla, na predmestí. Druhom je → habánsky dvor, suburbium židovské – pozri → getto.

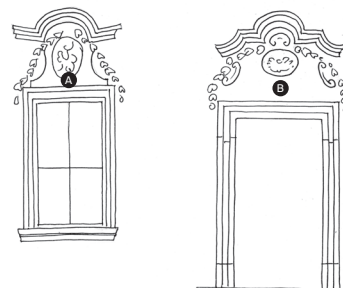
Suchá ihla – → grafická technika, pri ktorej sa medená doska opracováva ihlovým nástrojom, vytvárajúcim → reliéf. Pri vytváraní línie sa hmota neodstraňuje (ako pri → medirytine), ale iba zatlačuje do strán, čím vzniká mäkká kresba v dôsledku zachytenia farby na nerovných okrajoch (hrebienok) po utretí grafickej platne pred tlačou. Výskyt od 16. stor.

Superpelícia – súčasť → liturgického rúcha kňazov a miništrantov v r.-kat. cirkvi. Kňazi ju nosia namiesto → alby pri výkone niektorých liturgických aktov mimo sv. omše. Podobná albe, ale je kratšia, siahajúca len po kolená. Má štvorcový výstrih a široké → rukávy. Zhotovovaná z bieleho → plátna, ľanového al. bavlneného, spodný okraj rúcha a rukávov býva obyč. zdobený → čipkou. Biskup a vysokí hodnostári

ri používajú namiesto superpelície → rochetu. (syn. komža)

Suprafenestra – súčasť → okna, dekoratívne stvárnené pole nad jeho → nadpražím, s kamennou → doskou, dekorom → štuky, → nástennej maľby a pod. O suprafenestre nehovoríme v prípade → frontónu a → archivoly s → tympanónom.

Supraporta – súčasť → vstupu, najč. s → portálom, dekoratívne stvárnené pole nad jeho → nadpražím, s kamennou → doskou, s dekorom → štuky, → nástennej maľby a pod. O supraporte nehovoríme v prípade → frontónu a → archivoly s → tympanónom.

A suprafenestra
B supraporta

Súprava – sústava fyzicky samostatných úžitkových predmetov pochádzajúcich z jednej dielne al. od jedného autora a nesúcich zhodné formálne znaky s podobným účelom a funkciou (súprava pier) al. s rozličnou funkciou (jedálenská súprava → terina na servírovanie polievky, → tanier na konzumáciu). Uvádzame niekoľko výrazných typov súprav:

Súprava čajová – na servírovanie a konzumovanie čaju, skladá sa z → čajových šálok, → tanierikov, → cukorničky, → kanvice na čaj, → kanvičky na mlieko, príp. → podnosu.

Súprava jedálna – nádoby na servírovanie a konzumáciu jedál, základnú zostavu tvorí → tanier hlboký, → tanier plytký, ktoré dopĺňajú → tanier dezertný, → omáčnik, → terina, rôzne → misy, → stojan na obrúsky, → koreničky, → podnosy a pod. Súprava sa skladá zo 6, 12, 24 (príp. ďalších násobkov) základných zostáv tanierov.

Súprava kávová – na servírovanie a konzumovanie zalievanej kávy, skladá sa zo → kávových šálok, tanierikov, → kanvičky na smotanu, cukorničky, → kanvice na kávu, príp. → podnosu.

Súprava mokka – na servírovanie a konzumáciu prevkapannej kávy, skladá sa zo → šálok mokka, → tanierikov, → cukorničky, → kanvice na kávu, → kanvičky na smotanu, príp. → podnosu.

Súprava nápojová – → duté stolové sklo na jeden druh nápoja, vyskytuje sa v 6, 12, 24 (príp. ďalšie násobky) ks, niekedy doplnená karafou. Širšie súpravy zahŕňajú stolové sklo na rôzne druhy nápojov, jednotlivé zostavy sú podobné tvarovo a zhodné dekorom.

Súprava náradia kozubového – používaná pri kúrení pevným palivom. Je to najč. súprava tvorená → kutáčom a → lopatkou, príp. ešte ďalším náradím, napr. → kliešťami. Jednotlivé predmety bývajú umiestnené na spoločnom → stojane.

Súprava príborová – náčinie na konzumáciu jedál, väčš. kovové, niekedy s drevenými al. keramickými → rúčkami, základnú zostavu tvorí polievková → lyžica, → vidlička, → nôž, ktoré dopĺňajú dezertná vidlička, kávová → lyžička, mokka lyžička, príbor na rybu, na ustrice porciovací a pod., príp. → naberačky, → lopatka na tortu, klieštičky na cukor a pod. Súprava sa

zvyč. skladá zo 6, 12, 24 (príp. ďalších násobkov) zostáv.

Súprava zvonková – súčasť → zvonkového zariadenia, liatinový zvon, resp. dva, krytý liatinovou al. plechovou → strieškou, umiestnený na → streche al. → priečelí železničných → budov (na → konzole). Zvon má tvar obrátenej misky.

Súsošie – trojrozmerné plastické stvárnenie dvoch al. viacerých figúr, navzájom viazaných ideovo aj kompozične, obyč. na spoločnom → plinte al. → podstavci. Všetky ďalšie znaky a charakteristiky má súsošie spoločné so → sochou, resp. → plastikou a → skulptúrou.

Súsošie drobné – dekoratívny predmet, keramický, porcelánový, sklenený al. kovový, na podstavci určený k vystaveniu na → nábytok, súčasť → veka → krstiteľnice.

Súsošie s architektúrou – druh → nehnuteľného výtvarného diela, → sústava → sôch, → súsoší a → reliéfov na jadre, zloženom zo sústavy architektonických prvkov, napr. → stĺpy, → arkáda, príp. môžu jadro tvoriť → obelisk, → pylón, → pilier a pod. Tento základný tvar jadra je často znečitateľný konkávnym a konvexným prehnutím → základne a → stien, a tým, že je husto pokrytý sochárskou výzdobou. Jadro stáva na → podstavci, často tiež so sochárskou výzdobou, zvyč. vyloženom na → pódiu, niekedy tiež so sochami, obohnanom → mrežou al. kamenným → zábradlím.

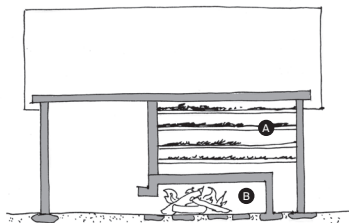
Sústava – skupina dvoch al. viacerých → architektonických článkov al. iných prvkov rôzneho druhu, viazaných navzájom svojou pomocnou funkciou voči inému predmetu (napr. → konzola a → baldachýn → sochy), vytvorená

jedným autorom al. dielňou. Porovnaj → systém.

Sústava odkvapová – súčasť stavby, zložená z → odkvapových žľabov a → zvodov dažďovej vody, zvyč. plechových, slúžiacich na zber dažďovej vody zo → strechy a jej odvod do kanalizácie. Niekedy v mieste napojenia žľabu a zvodu môže byť → kotlík.

Sušiareň kukurice – druh → hospodárskej stavby na uskladnenie kukuričných šúľkov. Stavba jednoduchá → rámovej konštrukcie s perforovanými → stenami z nabitých latiek al. z vypletaného prútia, neskôr aj z prefabrikovaného pletiva, prekrytá → pultovou al. → sedlovou strechou.

Sušiareň ovocia – druh → hospodárskej stavby → stojacej sprav. v → záhrade → hospodárskeho dvora, v → extraviláne v → sadoch, resp. spoločná obecná sušiareň na → verejnom priestranstve. Služi na konzervovanie ovocia dymom al. umelým teplom. Väčšinou murovaná al. zrubová jednopriestorová až dvojpriestorová stavba s → ohniskom al. murovanou → pecou, nad ktorými boli rámy na zasúvanie liesok na rozloženie ovocia. Niekedy majú sušiarne aj → pitvor, odkiaľ sa prikladá. Súčasťou väčších stálych sušární býva uzavretý → pitvor, z ktorého sa prikladá do pece s komínom (polodymové al. bezdymové

A rámy s lieskami
B ohnisko

sušiarne), a tzv. podšopka na spracovanie ovocia a zasúvanie liesok.

Sušička piesku – súčasť železničnej stanice, → budova v blízkosti → depa so zriadením slúžiacim na sušenie piesku, skladovanie suchého piesku a niekedy aj jeho dopravu do zásobníka piesku na rušni. Zariadenie na dopravu je umiestnené mimo budovy na osobitnej konštrukcii nad → koľajou, na ktorej sa rušne pieskom plnia. Piesok slúži na zvýšenie príľnavosti kolesa na koľajnici.

Suterén – podzemná časť → stavby, vymedzená → dlážkou a → stropom. Najčastejšie využívaná ako → pivnica, kotolňa, strojovňa, práčovňa, garáž a pod. Suterén môže mať aj niekoľko → podzemných podlaží, ktoré číslujeme smerom nadol.

Svätenička – → nádoba na svätenú vodu rôznej veľkosti a tvaru, umiestnená v → interiéri → r.-kat. kostola pri vstupe. Kamenná al. kovová. Kamená býva osadená v murive al. ako samostatne stojaci predmet s → misou sprav. polguľového tvaru na pilierovej al. balustrovej → nohe s kruhovou → základňou al. štvorcovým plintom. Kovová býva zavesená na stene, má štvrtguľovú misu a zo zadnej strany prevýšenú rovnú → stenu. Býva zdobená plastickými ornamentálnymi al. figurálnymi → reliéfmi.

Svätostánok – súčasť → oltára v r.-kat. cirkvi, používaná od 16. stor. Sakrálna → skrinka, resp. → schránka, slúžiaca pre uschovanie → cibória a → monštrancie so sviatosťou oltárnu. Postavená na → menze → hlavného oltára v strede. Zväčša drevená, výtvarne riešená, s konštrukciou a členením vychádzajúcim z architektúry daného slohu, a s bohatým rezbárskym dekorom okolo ústredného vnú-

torného priestoru skrinky. Tento je uzatvárateľný na prednej strane bud → dvierkami na → pántoch, al. otáčavou kulisou. Dvierka sú uzamykateľné so → zámkom s → kľúčom. Steny skrinky vnútri sú potiahnuté látkou, obyč. → hodvábnou al. → brokátovou. Povrchová úprava svätostánku je realizovaná väčš. → zlatením → polychrómiou, príp. aj → maľbou. V cirkvi v.o. mu na → prestole zodpovedá → kivot. (syn. *tabernákulum*, *bohostánok*)

Svätýňa – 1. súčasť → kostola, priestor situovaný v orientovanom kostole v jeho východnej časti, oddelený od → lode rím. kat. kostola sprav. → víťazným oblúkom, príp. i → cancelli, niekedy má o jeden al. viacero → scho-diskových stupňov zvýšenú úroveň → podlahy, (čo súvisí s umiestnením → krypty), svätýňa → gréckokatolíckeho a → pravoslávneho kostola je od → lode sprav. oddelená → ikonostasom. Svätýňa sa môže stavebne deliť na → chór a → záver, resp. môže mať formu → apsidy, → dispozíciu → kvadratickej svätýne → celly trichory a pod. Za svätýňou môže nasledovať → záverová kaplnka. Priestor rím. kat. svätýne delíme na → epištolnú stranu (napravo od hlavného oltára), kde bývali sprav. umiestnené → sedilie a na → evanjelióvu stranu (naľavo od hlavného oltára), kde býva umiestnené → sanktuárium, resp. → pastofórium a býva tu → vstup do → sakristie, príp. i vstup do → oratória, situovaného na → podlaží nad sakristiou. V dôsledku prestavby môže mať svätýňa výnimočne viacero → lodí. Svätýňa slúži najmä na umiestnenie → hlavného oltára s oltárnu sviatosťou a na výkon bohoslužby kňaza; 2. hlavný → priestor v → synagóge, prístupný z → puliša. Pôvodne 9 → klenbových polí al. 9 op-

ticky členených častí plochého → stropu niesli 4 → stĺpy, stojace v centrálnej časti v rohoch pomyselného štvoruholného → pôdorysu, v ktorého strede stál → almemor; táto → dispozícia však nie je záväzná. → Záver svätyne tvorí → múr orientovaný na Jeruzalem (v našich podmienkach na východ) v osi sprav. s → výklenkom, resp. s → apsidou, kde je umiestnený → áron ha kodeš. Súčasťou svätyne je → ezrat našim.

Svätýňa kvadratická – druh → dispozície → svätyne so štvoruholným → pôdorysom, bez → záveru.

Svetlík – 1. otvor so zasklenou výplňou, v → strope, → streche (zvyč. neotvárateľný) al. nad → vstupom, slúžiaci na osvetlenie → priestorov bez → okien, al. priestorov s nepriamym osvetlením, napr. aj → svetlíkovou šachtou. Svetlík nad dverami (*hovor. nadsvetlík*) môže byť napr. vo forme → volského oka, môže byť vyplnený → mrežou; 2. zasklená nadstavba na → streche priemyselných stavieb, výstavných siení a pod.

Svetlonos – osobitným typom → svietnika je → socha anjela – svetlonosa, sprav. vo veľkosti ľudskej postavy.

Svietnik – profánne al. liturgické interiérové → osvetľovacie, stojanové al. nástenné teleso pre sviečku, neskôr žiarovku. Býva vyhotovený najč. z → kovu, → dreva, → keramiky či → porcelánu. Najč. sa skladá zo → základne, → drielku, niekedy → ramien, svetelný zdroj sa fixuje na trň al. do → objímky (→ tulejky). Svietniky často tvoria → súpravu. Podľa umiestnenia na horizontálnej al. vertikálnej podložke ich delíme na → stojanové svietniky (určené k postaveniu na dlážku al. nábytok) a → nástenné svietniky (určené k upevneniu na stenu). Podľa

funkcie delíme svietniky na profánne a liturgické. Liturgické typy sú: → svietnik chanuka, → svietnik menor, → chórový a → oltárny svietnik, → 15 sviečkový svietnik, → svietnik trojica a → veľkonočný svietnik. Ďalším typom liturgického svietnika je → dikerion a → trikerion.

Svietnik stojanový – podľa formálnych znakov rozoznávame: 1. svietnik s profilovaným drielkom na → nohe s kruhovou základňou, ukončený → miskou s trňom, tulejkou al. objímku pre sviečku; 2. s profilovaným drielkom na kruhovej základni rozvetvujúcim sa do viacerých ramien, usporiadaných v jednej vertikálnej rovine al. symetricky rozložených do priestoru v jednej al. viacerých etážach. Na konci ramien sú misky pre umiestnenie sviečok; 3. profilovaný drielk vyrastajúci z trojuholníkovej základne s jedným al. viacerými modusmi a širokou miskou. Základňa býva nesená tromi nízkymi nohami; 4. svietnik so spodnou časťou tvorenou volútovými útvarmi, ktoré sprav. spočívajú na troch nízkych nohách. Členitý drielk kruhového, štvorcového al. polygonálneho prierezu (niekedy tordovaný, resp. v podobe balustru) je ukončený miskou pre sviečku. Je to najrozšírenejší typ barokového oltárneho svietnika.

Svietnik figurálny – v podobe ľudskej al. zvieracej postavy, nesúcej zdroj svetla (porovnaj: → svetlonos)

Svietnik chanuka – židovský → stojanový svietnik, umiestňovaný v domácnosti na prominentné miesto, v synagóge k → áron ha kodeš. Najrozšírenejším typom je svietnik chanuka s rovnou základňou pre umiestnenie 8 sviečok, spočívajúcich na 4 nohách, zadnou, sprav. → ažúrovanou stenou

a bočnými stenami v podobe figur (Áron a Mojžiš). Svietnik chanuka má väčš. voľné rameno s deviatym držiakom pre sviečku, zvaným šamaš. Porovnaj → lampa chanuková.

Svietnik chórový → stojanový svietnik, formálne podobný → svietniku veľkonočnému, na kandelábri označovaný aj ako kandeláber.

Svietnik kandeláber – na → kandelábri (pozri aj svietnik chórový).

Svietnik menor – židovský → stojanový svietnik, so siedmimi ramenami, sprav. na nohe s kruhovou základňou.

Svietnik nástenný – s jedným al. viacerými ramenami, ukončenými miskou pre sviečku. Na stenu je upevnený sprav. pomocou nástennej → podložky, niekedy v podobe odrazového → zrkadla.

Svietnik oltárny → stojanový svietnik, kedysi predpísaná súčasť → oltára (ako → oltárny krížik, → kánonová tabuľka), vyskytuje sa ako súprava vo dvojiciach, najč. 2 – 6 ks.

Svietnik tanierikovitý – profánny typ s → tanierom (tanierikom) s centrálnou umiestnenou tulejkou a malým → uchom na nesenie.

Svietnik "trojica" → stojanový svietnik pre 3 sviečky, používaný v kostoloch v.o., symbolizujúci sv. Trojicu, postavený v lodi pred → ikonostasom. Pozostáva z vysokého drielku, obyč. na → trojnožke. Drielk býva obyč. rozčlenený po výške na 3 časti v tvare stĺpikov, al. na 2 časti → nodusom. Nesie → kartušu v orámovaní, obojstranne maľovanú. Na prednej strane obraz sv. Trojice, na zadnej strane sv. Mikuláša al. iného svätca, obyč. toho, komu je zasvätený kostol. Kartuša vrcholí tromi trňmi na sviece, z ktorých stredný je kratší, takže končí v jednej rovine. Svietnik "Trojica" je zhotovovaný pre-

važne z → dreva, → polychrómovaného a príp. aj → zláteného, kartuša je obyč. maľovaná temperovými farbami na kriedovom podklade.

Svietnik veľkonočný → stojanový svietnik, mohutných rozmerov, používa sa na 1 veľkú resp. 3 veľké veľkonočné sviečky (tzv. paškál).

Svietnik 15-sviečkový → stojanový svietnik na vysokej nohe, s trojuholníkovým → rámom, nesúcim trne, používa sa počas veľkonočného týždňa v → r.-kat. kostoloch.

Svorník – 1. druh → spojovacieho, (resp. → podperného, ak je svorník zatažený tiažou → krovu) architektonického článku vo vrchole → rebrovej klenby, do ktorého sa zbiehajú → rebrá. Sprav. kruhového → pôdorysu, na svojej obvodovej → stene s vyčnievajúcimi → ramenami (rovnakého → profilu ako rebrá). → Líce svorníka máva → reliéf, → maľbu, najč. s heraldickým, figurálnym al. ornamentálnym motívom, príp. s letopočtom, → kamenárskou značkou, monogramom a pod. Svorník má niekedy otvor, používaný pri niektorých cirkevných obradoch. Druhom svorníka je → visutý svorník; 2. druh spojovacieho tesárskeho prvku → krovu, tvorený závitovou tyčou, ukončenou hlavicou a doťahovaný na opačnej strane maticou na podložke (v minulosti mohutnejšie kované štvorcové hlavice, matice aj podložky, mladšie, od konca 19. stor. aj viacuholnikového tvaru). Spája predovšetkým → plátované spoje (opravy) a historicky býva súčasťou → strmeňov.

Svorník visutý – druh → svorníka, ktorého → telo výrazne vybieha kolmo dolu pod vrchol klenby vo forme → hranolu, valca a pod., s dekoratívnym → lícom. Niekedy sa do visutého svorníka

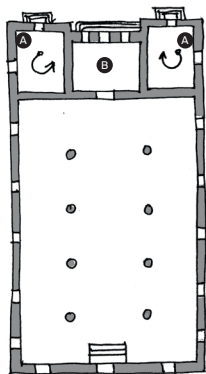
opierajú → visuté rebrá klenby, príp. na nich svorník visí.

Synagóga – ústredná → budova → geta, centrum náboženského i verejného života židovskej obce. Pôvodne mala tri funkcie: miesto náboženských obrádov, škola náboženských zákonov a miesto verejných rokovaní. Niekedy plní budova synagógy všetky tri funkcie a môže sa v nej nachádzať aj → mikve, → modlitebňa, → bet hami-draš, → cheder, → talmud tóra, → ješiva, → byty zamestnancov a pod. Inokedy sa výkon týchto funkcií presúva do samostatných → budov. Vonkajší vzhľad synagógy nie je predpísaný. Môže to byť → stavba → zrubovej konštrukcie al. budova so vzhľadom → vily; často neoslohové al. eklektické stavby s prvkami maurského slohu (→ veže s cibulovitými → kupolami, náznaky minaretov na → nároží, → maurské oblúky). Oblúbeným prvkom boli tabule Desatora vo vrchole → štítu → čelnej fasády a ďalšie druhy židovského ornamentu. → Dispozícia býva → pozdĺžna, výnimočne → centrálna. Synagóga je orientovaná → záverom → svätyne smerom k Jeruzalemu (v našich podmienkach na východ). V rámci vnútornej dispozície sú predpísané dva → priestory: → puliš, z ktorého sa vstupuje do → svätyne. K pulišu sa niekedy pripájajú bočné priestory: → ganíza a jedno či dve → schodiská vedúce na → ezrat našim. Podľa vyznania, rozoznávame synagógu → ortodoxnú a → neologickú, podľa významu → hlavnú a → všednodennú.

Synagóga hlavná – druh → synagógy, najvýznamnejšej v → gete, v ktorom sa nachádza viacej synagóg rovnakého vyznania, slúžila počas šabatov a sviatkov.

Synagóga neologická – druh → synagógy s → vežami a výraznejšou výzdobou, → almemor sa nachádza pri východnej → stene → svätyne.

Synagóga ortodoxná – druh → synagógy s triezvejším → exteriérom bez → veží a s jednoduchšou výzdobou, → almemor sa nachádza v strede → svätyne.

Ⓐ schodiská vedúce na ezrat našim
Ⓑ puliš

Synagóga všednodenná – druh → synagógy, menšia ako → hlavná, slúžila vo všedné dni.

Sypák – otvor v → mure → stavby, napr. do → pivnice → meštianskeho domu, v → hospodárskej stavbe a pod., slúžiaci na vsypanie materiálu, zvyč. do → pivnice, často s → kamennou → šambránou a s → dvierkami.

Sýpka – druh → hospodárskej stavby al. → priestor, slúžiaci na uskladnenie obilia. Druhom sýpkou je → mestská sýpka; **1.** samostatne stojaca stavba v blízkosti → hospodárskeho dvora, príp. za → dedinou, kde sýpky môžu vytvárať → súbor sýpok. Samostatne stojace sýpky sú jednopodlažné, s → výškou, al. dvojpodlažné, niekedy s → pivnicou, niekedy s → pavlačou,

majú murovanú al. → drevenú konštrukciu, izolovanú → mazanicou. Niekedy sú zaklenuté → zrubovou klenbou s voľne položenou → strechou, ktorá sa dala v prípade požiaru strhnúť. Mávajú kovové → dvere; **2.** súčasť → hospodárskeho dvora, samostatne stojaca stavba vo → dvore; **3.** súčasť → ľudového domu, priestor vo → výške, príp. celé druhé → podlažie, nízke, niekedy nezastropené často s radom malých → okienok; **4.** súčasť → meštianskeho domu s areálom, murovaná → hospodárska stavba, slúžiac na uskladnenie obilia al. suchých plodín. Priestory sýpky boli obyčajne nečlenené, osvetlené a odvetrané boli malými otvormi na → fasáde, uzatvárateľnými železnou al. drevenou → záklopkou al. → okenicou; **5.** murovaná, zastropená časť → podkrovia → meštianskeho domu s nižšou výškou, ako je výška → obytných priestorov, situovaná často nad → dvorovým krídlom, môže sa však nachádzať nad ktoroukoľvek časťou → domu.

Sýpka mestská – druh → sýpky, jedno → al. viacpodlažná → hospodárska stavba s priestanným nečleneným → priestorom na každom → podlaží, často so zníženou svetlou výškou, väčšinou s → klenbou, s malými → oknami s → mrežou a železnou či drevenou → záklopkou al. → okenicou. Mestská sýpka stála obyč. v blízkosti → mestského opevnenia a cesty k obilnému mlynu. Ako sýpka sa v → meste často využívali aj priestory → sakrálnych stavieb po zániku ich pôvodnej funkcie al. → meštianske domy v majetkovej držbe mesta, ktoré na tento účel upravili. Slúžila pre uskladnenie mestského obilia.

Systém – špecifická skupina viacerých → architektonických článkov al. iných

prvkov rovnakého druhu, ktoré majú určité usporiadanie, viazané vzájomnými vzťahmi a ktoré pochádzajú od jedného autora al. z jednej dielne a majú zhodné formálne znaky (napr. systém → pilierov, → prípor, → arkád, → okien a pod.). Porovnaj → sústava.

Systém oporný – systém → oporných pilierov, príp. aj → oporných oblúkov, na ktoré sa prenáša časť tlaku → rebrovej klenby, situovaný v → exteriéri → stavby. Oporné piliere → bočných lodí → baziliky sa môžu spojiť s opornými piliermi → hlavnej lode opornými oblúkmi, vedenými nad strechou bočnej lode.

Systém vodný – umelo vytvorená štruktúra vodných tokov, vodných plôch a ďalších technologických súčastí v umelo koncipovanej krajinskej kompozícii.

Šachta – jama s hĺbkou nad 4 m, príp. aj nadzemný úzky vertikálne situovaný priestor.

Šachta obetná – druh → archeologického nálezu, → šachta ako hĺbšia → obetná jama (nad 4 m).

Šachta svetlíková – → šachta zhora uzatvorená → svetlíkom, príp. otvorená, prebiehajúca sprav. cez všetky → nadzemné podlažia, príp. vybiehajúca nad → strechu vo forme → vežičky, slúžiac na osvetlenie aj odvetranie vnútorných neobytných → priestorov stavby (→ chodby, → schodiská, → záchody), situovaných vo vnútri → dispozície. Niekedy je taká priestanná, že je v nej umiestnené → svetlíkové schodisko.

Šál – → majoliková → misa s → ažúrovým širokým → okrajom a malým → dnom, na zvonovitej → nohe.

Šálka – → nádoba na pitie teplého nápoja, sklenená, porcelánová al. keramická, nízka a široká, väčš. s → uchom, doplnená → tanierikom. Podľa druhu

nápoja rozoznávame: → čajovú, → kávovú, → kúpeľnú, → mokka šálku.

Šálka čajová – nádoba na pitie čaju, zvyč. s jedným → uchom, niekedy bez ucha, väčších rozmerov ako → kávová šálka. Šálka sa kladie na → tanierik, tvorí súčasť → súpravy čajovej.

Šálka kávová – nádoba na pitie zalievanvej kávy, väčš. porcelánová, zvyč. s jedným → uchom, väčších rozmerov ako → šálka mokka, tvorí súčasť → súpravy kávovej.

Šálka kúpeľná – nádoba na pitie minerálnej vody, používaná v → kúpeľoch, väčš. porcelánová, vysokého štíhleho → tela s → uchom, zvyč. v tvare obráteného úzkeho → zvonu. Často s vyobrazením kúpeľov al. nápisom.

Šálka mokka – nádoba na pitie prekvapkávanej kávy, väčš. porcelánová, zvyč. s jedným → uchom, menších rozmerov ako → kávová šálka, tvorí súčasť → súpravy mokka.

Šalovanie – druh → debnenia, rozkladacie debnenie skonštruované z dosiek a trámov pre vytvorenie liatej al. zmiešanej stavebnej konštrukcie, sprav. z → betónu (→ železobetónu) či inej maltoviny. Najč. používané pre → klenby, skladalo sa z neohobľovaných dosiek pre lepšie prilnutie → omietky na hrubom povrchu líca klenby. Na → murive sa po odňatí podpornej konštrukcie a šalovania sprav. zachovali odtlačky dosiek, najč. na líci klenieb a na → záklenkoch okien a portálov.

Šambrána – plastické orámovanie otvoru → vstupu, → dymníka, → sypáka, → svetlíka, → okna, → kozuba a pod., z vonkajšej strany al. v hrúbke → múru, vložené do otvoru v mieste vsadenia → výplne. Šambrána v mieste, kde do nej zapadá výplň, môže mať pravouhlý ústupok. Skladá sa z boč-

ných vertikálnych → stojok a horného → nadpražia. Okolo vonkajšieho okraja šambrány môže obiehať → lišta, v hornej časti stojok môžu byť → uši, niekedy s → kvapkami. V spodnej časti stojok môžu byť → sokle. Šambrána môže mať po obvode ústupok pre výplň al. môže mať kapsy – vpadliny pre → záves, vystupujúci z plochy krídla výplne. Šambrána býva kamenná, ale aj → štuková, resp. omietková. Pozn.: maľované rámovanie otvoru z jeho vonkajšej strany (na → fasáde al. → stene) je druhom → architektonizujúcej nástennej maľby.

Šatne – súčasť → bazénového, → vaňového al. židovského kúpeľa (pozri → mikve), → kúpaliska, priestor slúžiaci na prezlečení pred a po kúpeli, zvyč. členený na prezliekacie kabínky. Miestnosť šatní býva súčasťou dispozície škôl, kultúrnych a zdravotníckych budov, aj zázemia niektorých verejných budov.

Šifonier – vysoká užšia → skriňa, ktorej → priečelie tvorí zvislý stĺpec väčšieho počtu → zásuviek. (syn. *bielizník*)

Šija – zošíkmená podzemná → chodba, niekedy so → schodiskom, súčasť → vinohradníckej budy umožňujúca prechod medzi → lisovňou hrozna a → pivnicou, ktorá nie je situovaná priamo pod lisovňou, al. v prípade, ak je lisovňa rozľahlá a pivnica malá al. súčasť → vinohradníckej al. inej pivnice, kedy šija ústi nad terén stavbičkou so → vstupom.

Šindel – druh → krytiny, používaný na → ľudových stavbách. Pokrývajú sa ním → strechy, ale aj → štíty, príp. i drevené → steny. Sú to navzájom spojené drevené štiepané doštičky približne 50 × 10 cm, na hrubšej strane s drážkou, na užšej s perom.

Šindel lepenkový – druh → lepenkovej krytiny z ťažkých asfaltových pásov s nosnou sklenou al. kovovou vložkou a povrchom posypaným jemnozrnnými minerálmi, vo viacerých farbách. Pripevňuje sa na drevené → debnenie pozinkovanými klinkami.

Šiška – druh → zakončovacieho architektonického článku vo forme píniovej šišky, sprav. umiestnenej na konkávnom → krčku a → sokli, resp. → plintuse.

Škára – úzka medzera v mieste styku stavebných prvkov, príp. vyplnená spojovacím materiálom (najč. → maltou). Druhom škáry je → dilatačná škára, → základová škára.

Škára dilatačná – druh → škáry, umelo vytvorená medzi dvoma väčšími časťami veľkej → stavby, v nej sa vyrovnávajú rozdiely vzniknuté rozťahovaním al. sťahovaním → muriva.

Škára základová – kontakt → stavby so základovou pôdou.

Škárovanie – vyznačenie → väzby muriva vytiahnutím al. inou úpravou → škár v líci muriva, styčná plocha kvádrov al. tehál je sprav. vyplnená vytiahnutou maltou, ktorá býva utáňovaná al. rôzne dekoratívne upravovaná, takže ustupuje al. vystupuje pred líce (potlačená al. zdôraznená), vodorovné škáry sú ložné, zvislé škáry sú styčné, škára môže byť aj → dilatačná, → základová. Porovnaj → murivo rezné.

Škapuliar – vrchná časť odevu niektorých rádo (zavedená benediktínmi). Pruh látky splyvajúci od ramien v prednej aj zadnej časti tela, bez rúkavov, s otvorom pre hlavu. Svätený, pôvodne druh ochranného odevu cez habit. Tiež amulet nosený na prsiach.

Škola – druh → občianskej stavby, slúžiacej na vzdelávanie. Obsahuje učebne, kabinety, administratívne priestory, → vestibul, → hlavné a → bočné schodisko, sociálne zariadenia, → šatne, telocvičňu, niekedy aj → byt školníka. Podľa funkcie druhmi školy sú gymnázium, lýceum, → cirkevné školy a pod. Podľa → dispozície rozoznávame → halovú, → chodbovú a → schodiskovú, → pavilónovú školu. Druhom je → internátna škola.

Škola cirkevná – druh → školy spravovanej cirkvou. Základné školy môžu patriť pod určitú farnosť (→ farská škola), názov dopĺňame podľa príslušnej cirkvi, al. pod → kláštor, názov dopĺňame podľa rehole. Stredným stupňom bývajú gymnáziá (zvyč. ako → konventná škola → kolégia) al. lýceá, názov dopĺňame podľa príslušnej cirkvi al. rehole. K vysokým školám patria univerzity, nazývané podľa príslušnej cirkvi al. rehole, môžu byť → konventnou školou, príp. je súčasťou kolégia iba → konvikt al. → seminár a → alumneum.

Škola farská – druh → cirkevnej školy, základná škola, ktorá patrí pod určitú farnosť. Môže byť súčasťou → areálu → farského kostola al. → fary.

Škola halová – druh → dispozície školy s učebňami v dvoch → podlažiach nad sebou, sústredenými okolo centrálného → vestibulu so svetlou výškou presahujúcou obidve podlažia, osvetlenej → svetlíkom v → strope haly. Priestory sú prístupné → galériou.

Škola chodbová – druh → dispozície školy, sprav. s dvoj- al. trojtraktovou → dispozíciou, s → chodbou prístupujúcou jednotlivé učebne, situované na jednej al. oboch stranách chodby. Patrí medzi najčastejšie sa vyskytujúce typy škôl.

Škola internátna – druh → areálu s budovou → školy a → internátom, zabezpečujúceho okrem vzdelávania aj celodennú starostlivosť a prechodné ubytovanie, preto ho zaraďujeme do → obytných stavieb. Môže to byť iba jedna viacpodlažná, → dvoj- až → trojtraktová → budova s bočnými → kridlami, s → hlavným a → bočným schodiskom, → vestibulom, s učebňami a → spálňami prístupnými z priestrannej → chodby. → Dispozícia zahrňa obyč. aj kuchyňu, jedáleň, → byt domovníka a telocvičňu. Funkčne nadväzuje internátna škola na tradíciu → konventnej školy. V areáli školy býva tiež ihrisko.

Škola konventná – druh → internátnej cirkevnej školy, súčasť → kolégia, slúži na výchovu stredoškolskej a vysokoškolskej mládeže, bývajú v nej učebne (ak študenti nenavštevujú školu mimo kolégia), → konvikt, → seminár al. → alumneum. Konventná škola môže byť súčasťou → konventu (zvyč. na druhom → podlaží), al. je priradená ku konventu (príp. → kostolu), napr. ako štvorkrídlová budova s → konventným nádvorím, obkoleseným → konventnou chodbou. V rámci konventnej školy mohli byť ubytovaní aj členovia učiteľského rádu.

Škola pavilónová – druh → dispozície školy, areál školy sa člení na samostatné, stavebne oddelené celky tzv. → pavilóny s rozdielnym funkčným určením. V 50. – 60. rokoch 20. stor. vznikli viaceré typové pavilónové

školy. Jednotlivé pavilóny sú zvyč. umiestnené v zeleni, môžu byť prepojené otvorenými al. uzatvorenými → chodbami.

Škola schodisková – druh → dispozície školy, ktorá má učebne prístupné priamo z → podesty schodiska.

Škridla – druh → krytiny vyrobenej z tehliarskej hliny vypaľovaním, niekedy s glazovaným povrchom, kladenej na latovanie zavesením za → nos, nachádzajúci sa na spodku hornej hrany rubu škridle. Podľa tvaru rozoznávame → jednodrážkovú, → dvojdrážkovú, → korýtkovú škridlu, → bobrovku a → esovku. Škridla sa veša na latovanie a spevňuje sa → maltou.

Škridla dvojdrážková – druh → škridly s drážkami na oboch stranách.

Škridla jednodrážková – druh → škridly s drážkou na bočnej al. hornej strane.

Škridla korýtková – druh → škridly, zloženej z dvoch čiastočne sa prekrývajúcich prvkov – z korýtok a žliabkov.

Šľapáky – druh → dlažby z prírodného al. → umelého kameňa al. → betónu, voľne, medzerovite uložené v rastlom teréne namiesto → parkového chodníka v menej frekventovanej časti → parku, príp. v → zimnej záhrade.

Šnúry so strapcami – súčasť cirkevnej heraldiky. Spolu s → klobúkom označujú hodnosť. V stredoveku sa namiesto strapcov znázorňovali na šnúre uzly. Šnúry boli po oboch stranách → štítu, s rovnakým počtom strapcov na každej strane. Kardinál používa 15 červených strapcov na každej strane, latinský patriarcha 15 zlatých strapcov, arcibiskup 10 zelených strapcov, biskup a exemptný opát 6 zelených strapcov, skutočný apoštolský pronotári, prelāti a takný komorník 6 fialových strapcov, opáti, prepošti a rádoví provinciáli 3 čierne

strapce, dekani a farári 1 čierny strapce po oboch stranách.

Šošovka – kruhová časť → kyvadla → hodín, často výtvarne pojednaná.

Špaleta – vnútorný povrch → stavebného otvoru okenného al. dverného, príp. → niky, → výklenku, → strieľne a pod. Kotvia sa do nej okná al. dvere. Vrchná časť špalety sa nazýva → nadpražie al. → záklenok, zvislé plochy sú → ostenie a spodná plocha → parapet al. → prah. Špaleta môže byť vzhľadom k lícu steny rovná al. šikmá, podporujúca lepšie osvetlenie interiéru. Môže byť zdobená maľbou al. dreveným obkladom. Pozn.: → Dvojité okno s vonkajšími a vnútornými od seba odsadenými okennými výplňami sa hovor. nazýva aj špaletové okno.

Špalier – súčasť → parku, samostatne stojaca líniová konštrukcia s → rastrom pre popínave rastliny ako súvislá zelená stena, al. rad stromov upravovaných strihom do požadovaného tvaru. Porovnaj → strihaná stena.

Šperkovnica – menšia → skrinka na ukladanie šperkov, vnútri členená radom → zásuviek a → priehradok, uzatvárateľná → dvierkami, uzamykateľná jediným → zámkom. (syn. *klenotnica*)

Špitál – druh → charitatívnej stavby, polyfunkčný predchodca → nemocnice, → sirotinca, → chudobinca, → starobinca; **1.** samostatná → stavba, spočiatku pod správou biskupstva al. kapituly, neskôr v → mestách. Spočiatku stavebne len ako → špitálsky dom, neskôr môže mať štvorkrídlovú → dispozíciu so špitálskym domom, → špitálskym kostolom (príp. → špitálskou kaplnkou), → hospodárskymi stavbami a ústredným → dvorom; **2.** súč. → kláštora vo forme → špitálskeho domu al. → špitálskej siene.

Štále – vid' **kopanice**

Štandarda – druh → zástavy al. → koryvy, odznak vojenského útvaru. Pruh al. pravouhlý kus látky so znakom, → erbom a pod., niekedy ukončený cípmi al. rozoklaný, zavesený na → žrdi al. na priečnej lište, na žrd' horizontálne upevnenej. V prenesenom zmysle sa za štandardu označuje prezidentská → vlajka al. zástava.

Štiepanie – pozdĺžne trhanie drevených vlákien za pomoci zarážacieho → klinu s použitím rúk al. mechanizovane (strojovo).

Štepnica – súčasť → záhrady, druh → sadu na pestovanie ovocných matčných rastlín.

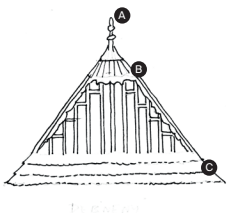
Štiepok – súčasť → vypletanej konštrukcie, štiepané prútie.

Štít – **1.** horné zvislé zakončenie → fasády → stavby (vtedy uzatvára z dvoch kratších strán → podstrešie) al. → časti stavby (vtedy uzatvára podstrešie z jednej strany, napr. → rizalit, → portikus, kostolná → predsieň), zvyč. trojuholníkového tvaru (→ pri → sedlovej, → pultovej streche), príp. lichobežníkového tvaru (pri → pol a štvrt valbovej streche al. → manzardovej streche), al. ukončený oblúkom (pri → segmentovej streche). Býva → murovanej → drevenej konštrukcie al. z iného → materiálu. V strede môže mať → vetracie okienko al. → výzorník, príp. býva zdobený → štukou. Niekedy môže byť členený na obvodové → rímasy a vnútorný → tympanón. Súčasťou môžu byť → zakončovacie architektonické články. Členenie štítu môže byť kosé (→ heraldská figúra, tvorená uhlopriečkou od pravého horného rohu k ľavému dolnému okraju) al. šikmé (→ heraldská figúra, tvorená uhlopriečkou od ľavého horného rohu k pravému dolnému okraju). Druhom

štítu je → štít atikový; **2.** pri → ľudových stavbách niekedy s → vypletanou konštrukciou, najč. s → rámovou, al. s → debnením, dosky sú kladené zvisle, vodorovne, príp. rovnobežne so spádom strechy. Súčasťou štítu býva → výzorník, → podlomenica, → polkruhuje s → kolíkom, príp. → koníky, → okriedlie. Murované štíty mávali vykrajovaný obrys a boli zdobené → štukou; **3.** druhom štítu nad → oknom a → vstupom je → frontón a → vimperg; **4.** hlavná časť → erbu, ktorá nesie → figúru. Štít môžeme podľa polí rozdeliť horizontálne na hlavu (vrch), brvno (stred) a pätu (spodok) štítu. Stredný vertikálny pruh je → kôl. Opäť obyč. používajú dva štíty, pravý s figúrou kláštora, ľavý s osobnou figúrou. Biskupi a kanovníci používajú jeden, obyč. → štvrtý, pričom v 1. a 4. poli je figúra kapituly, v 2. a 3. figúra osobná. Podľa vývoja rozoznávame základné obrisy → štít normanský, → štít gotický, → štít kolčí, → štít renesančný, → štít barokový. Podľa pôv. rozoznávame → štít španielsky, → štít francúzsky, → štít anglický, → štít taliansky, → štít poľský a pod.

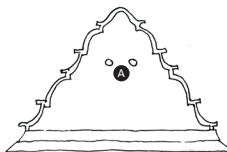
Debnený štít

- A kolík
- B polkruhuje
- C podlomenica

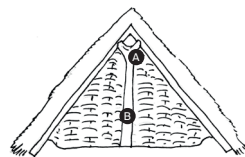
Murovaný štít

- A výzorník

Vypletaný štít

- A hniezdo
- B socha

Štít atikový – druh → štítu, ktorý presahuje roviny → strechy al. → striedky a tým ju z čelného pohľadu zakrýva. Druhmi sú → vimperg, → trojuholníkový, → etážový, → krenelovaný, → oblúčkový, → stupňovitý, → tabuľový s krídlami a → volútový štít. Ostatné tvary štítov vyjadrujeme opisom.

Štít etážový – druh → atikového štítu, vysoký štít, členený horizontálnymi pásmi → ríms.

Štít krenelovaný – druh → atikového štítu, zdobeného motívmi → pevnostných stavieb: → cimburie, → strielne, → vežičky a pod.

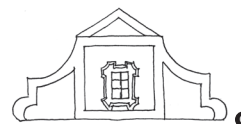
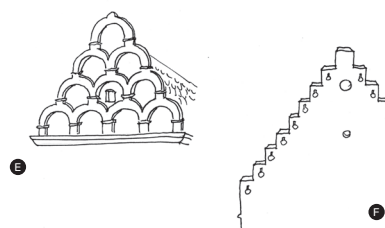
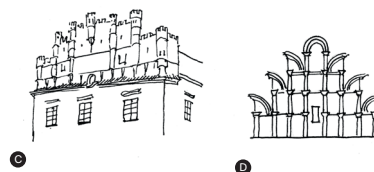
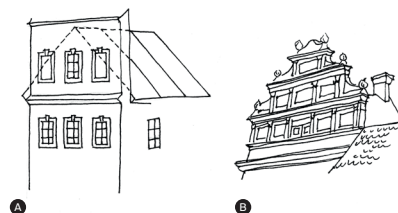
Štít oblúčkový – druh → atikového stupňovitého štítu, celá plocha štítu je členená → slepými arkádami al. → oblúčikmi v radoch nad sebou, ustupujúcich stupňovito po oboch stranách v línii zošíkmenia štítu.

Štít pohrebný – vid' mortuárium

Štít stupňovitý – druh → atikového štítu, charakteristický zužovaním pravouhlými ústupkami v línii bočných strán štítu smerom k jeho vrcholu.

Štít trojuholníkový – druh → atikového štítu, najjednoduchší typ štítu v tvare rovnoramenného trojuholníka, často so → zuborezom pod profilovanou → rímsou, obiehajúcou po celom jeho obvode.

Štít volútový – druh → atikového štítu, vysoko presahujúceho → sedlovú strechu, v strede s obdĺžnikovým tabuľovým poľom s → nadstavcom, s omietkovou al. kamennou dekoráciou, po stranách krídlóve plochy odvođené z motívu → volút.

- A atikový štít
- B etážový štít
- C krenelovaný štít
- D oblúčkový štít
- E oblúčkový štít s uzatvoreným obrysom
- F stupňovitý štít s klúčovými strieľňami
- G volútový štít s lizénovými rámcami

Štít vývesný – tabuľový maľovaný al. reliéfny útvar rôzneho obrysu, al. plastické znázornenie označovanej činnosti (napr. praclík, topánka), resp. preneseného významu (baránok

pre vínnu pivnicu U zlatého baránka a pod.), často zavesený na → konzole a osadený kolmo k → fasáde.

Štít → erbu anglický – obľúbený v 19. stor. Môže byť napr. po stranách kónický, dolu zahrotený, hore so záclonovitým prehnutím al. ako štít francúzsky, v hornej časti vyhnutými okrajmi.

Štít → erbu barokový – má rôzne tvary, používal sa od 17. stor. Jeho obrys býva hojne členitý.

Štít → erbu dámsky – má tvar kosoštvorca. Obyč. sa používal ako dámsky erb.

Štít → erbu francúzsky – hore rovný, dolu polkruhový, vybiehajúci v hrot.

Štít → erbu gotický – je hore vodorovný, dolu zahrotený, zo strán kónický. Používal sa najmä v 13. a 14. stor.

Štít → erbu kolčí – má rôzne tvary, je asymetrický, pri pravom okraji je otvor pre kopiju, zdôraznený výbežkom. Používal sa najmä v 14. až 16. stor.

Štít → erbu normanský – je hore polkruhový, dolu zahrotený. Používal sa do 13. stor.

Štít → erbu poľský – je v podstate štítom kolčím, súmerným podľa zvislej osi.

Štít → erbu posiaty – plocha štítu je ozdobená malými figúrami, ktoré sa čiastočne na okraji štítu strácajú.

Štít → erbu posypaný – plocha štítu je ozdobená malými figúrami, ktoré sú zachytené celé (porovnaj štít posiaty).

Štít → erbu renesančný – na okrajoch rôzne vykrojený, používal sa v 16. – 17. stor.

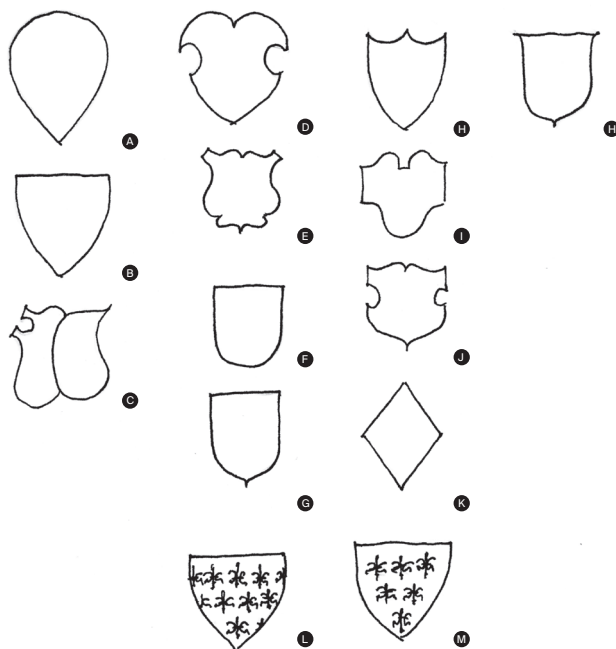
Štít → erbu srdcový – menších rozmerov, umiestnený je v strede hlavného štítu, opakuje jeho obrys a pri popísaní má prednosť.

Štít → erbu španielsky – hore rovný, dolu polkruhový.

Štít → erbu taliansky – dekoratívny, rôznych tvarov.

Štít erbový

- A normandský
- B gotický
- C kolčí
- D renesančný
- E barokový
- F španielsky
- G francúzsky
- H anglický
- I taliansky
- J poľský
- K dámsky
- L posiaty
- M posypaný

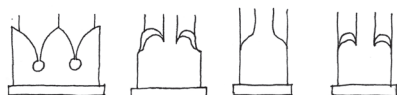
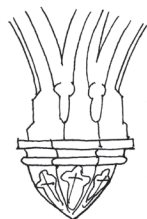

Štítok – 1. druh → dekoratívneho architektonického článku na výbehu → rebrovej klenby, pozri → štítok nábežný; 2. súčasť → kovania, kovová platnička rôzneho obrysu, kryjúca najč. okraj otvoru, príp. môže byť len dekoratívna.

Štítok kľúčový – súčasť → kovania, sprav. ozdobná kovová platnička, kryjúca nasadenie → kľučky na → krídlo bránové, dverné al. okenné. Často je štítok kľučky kumulovaný so → zámkovým štítkom.

Štítok nábežný – druh → dekoratívneho architektonického článku, prekrývajúceho nasadenie → výbehu rebier → rebrovej klenby na → hlavici → príporu, → piliera al. → stĺpu. Zo spodnej časti prilieha štítok k hlavici, pripo-

mína obdĺžnikovú doštičku s horným zakončením s rôzne vykrajovaným obrysom. Hmotovo je štítok súčasťou monolitu s výbehom rebier.

tvary nábežných štítkov

Štítok oporný – súčasť → kovania, časť → závesového pántu, zvislý plochý kovový útvar, vychádzajúci spod → čapu, s rôzne vykrajovaným obrysom, môže mať → dekoratívne zakončenie. V spodnej časti býva prichytený jedným → klincom.

Štítok zámkový – súčasť → kovania, kovová platnička rôzneho obrysu, lemujúca → kľúčový otvor, umiestnená na → krídle dvernom al. bránovom, na → skriňovom nábytku a pod. Štítok sa vyskytuje pri použití → zámku pevného al. posuvného. Kľúčový otvor môže mať → zvod. Zámkový štítok býva často kumulovaný s kľúčovým štítkom.

Štítonosiči – môžu byť doplnkom → erbu; ľudské, zvieracie al. nadprirodzené postavy, ktoré nesú štít. Uplatňujú sa najmä pri panovníckych erboch, ale aj u popredných rodov, miest, v cirkevnej heraldike i u cechov.

Štrbina – súčasť zatváracieho mechanizmu → kovania, úzky otvor, slúžiaci na zasúvanie, pri zatváracích mechanizmoch (→ kľučka, → oliva, → zámok a pod.) slúži na fixovanie ich → jazýčka, → závorok a pod., obyč. orámovaná kovovým → štítkom.

Štrbina listová – úzky vodorovný otvor v → dvernom krídle, príp. bránovom, lemovaný kovovou platničkou, umožňujúci vhoďenie pošty do bytu, resp. domu. Z vnútornej strany býva štrbina krytá kovovým krytom na → pánke, aby nebolo dovnútra vidieť.

Štruktúra sídla – hmotovo – priestorová skladba → intravilánu aj → extravilánu → sídla, vytváraná v intraviláne → zástavbou, → verejnými priestranstvami, zeleňou (→ záhradami), tiež → prelukami a pod.

Štola – súčasť → liturgického rúcha v r.-kat. cirkvi. Dlhý úzky pás látky, zhod-

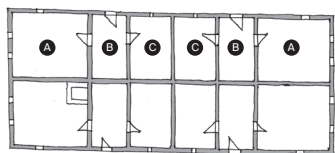
nej s látkou vrchných rúch (→ pluviál, → kazula, → dalmatika), obyč. v liturgických farbách, v strede a na koncoch vyšíť al. našitý → krížom. Kňaz nosí štólu na → albe pod kazulou, prevesenú okolo krku, s oboma koncami spustenými cez prsia nadol. Diakon ju nosí preloženú cez ľavé rameno krížom k pravému boku pod dalmatikou. Vyskytuje sa často ako súčasť → súpravy → liturgických textílií. V cirkvi v.o. jej zodpovedá → epitrahelion al. → orarion.

Štúdia – prípravná fáza finálneho diela, dvojrozmerná výtvarná práca vo forme → maľby, → kresby, slúžiaca ako príprava k väčšiemu celku (napr. → štúdia ruky k obrazu Sediaca žena). (pozri → bozzeto, → kartón, → make-ta, → model, → modeletto, → skica).

Štuka – 1. druh hmoty slúžiacej na plošnú → povrchovú úpravu stavieb (→ stien) a na modelovanie plastickej architektonickej výzdoby → fasád a → stien → interiérov; jemná zmes z mramorovej múčky (od 19. stor. nahradenej sadrou), vápna a piesku, najč. v pomere 4:2:1; veľmi tvárna a rýchlo tuhnúca; 2. druh reliéfnej výzdoby → stavieb zo → štukovej omietky.

Štukolustro – druh → povrchovej úpravy, tzv. lesklá štuka, technologický variant → omietky, vytvárajúci dojem → mramoru (umelý vápenný mramor), vytvorená zo zmesi sadry, gleja a pigmentov, ktorá je po nanosení a vytvrdnutí opakovane brúsená a na povrchu pretmelovaná tou istou hmotou až po dosiahnutie vysokého lesku, ktorý sa na záver ešte zvýrazní vrstvou zalešteného vosku. Zo štukolustro sa vytvára plošná aj → reliéfná výzdoba. (syn. *stucco lustro*)

Štvordom – druh → dispozície → ľudového domu, → viacrodinný dom, ktorý sa skladá zo štyroch → bytov s rovnakým počtom obytných → priestorov.

A izba B pitvor C komora

Štvorlist – druh → kružby v tvare štyroch → oblúkov, usporiadaných do tvaru štvorlistu.

Štvrtenie – spôsob geometrického členenia → štítu → erbu kombináciou jedného → polenia a → delenia na štyri → polia. Poradie polí ide sprava doľava (z pohľadu nosiča štítu), najprv horný rad, potom spodný.

Štvrtstĺp – druh → stĺpu so štvrtkruhovým prierezom → drieku.

T

Tabačiareň – druh priemyselnej stavby → manufaktúry al. továrne určenej na sušenie a spracovanie tabaku.

Tabernákulum – viď **svätostánok**

Tabletika – malá → ikona (formátu cca 25 × 20 cm), ktorej podložkou nie je drevo, ale olejom napustené plátno s podkladom. Tabletiky sa v príslušné sviatky al. dni svätých vykladali na → proskynetarion k uctievaniu a meditácii.

Tábor vojenský – druh → archeologického areálu, druh opevneného → sídliska v dobe rímskej. Druhom, ktorý sa nachádza na území Slovenska, je → kastel. Druhom vojenského tábora je → dočasný vojenský tábor.

Tábor vojenský dočasný – druh → vojenského tábora, budovaného podľa pôdorysnej predlohy → kastela v čase vojenských ťažení, príp. dočasné rímske vojenské tábory zhruba na plochách 90 × 130 m, príp. 200 × 330 m. Okrem → opevnenia, pozostávajúceho iba z → priekop, sa v rámci ich → areálov nenachádzajú stopy žiadnej zástavby.

Tabuľa pamätná – súčasť → pamiatky histórie, resp. samostatná pamiatka histórie (ak označuje → pamätne miesto al. ak je súčasne výtvarnou pamiatkou), → nápisová doska, často reliéfná, ktorej text informuje verejnosť o pamiatke histórie (→ pamätnej budove, → pamätnom dome, → pamätnom mieste atď.), ktorú pamätná tabuľa označuje. Pamätná tabuľa je sprav. súčasťou kultúrnej pamiatky.

Tabuľka – 1. môže byť súčasťou → náhrobného kríža, väčš. z → kovu. Obsahuje nacionálne zomrelého, umiestňuje sa sprav. v križení dvoch ramien kríža, máva oválny tvar, na okraji môže byť dekor; 2. sklená tabuľka, súčasť → okenného krídla, al. pevného neotvárateľného okna, ktoré je horizontálne al. vertikálne členené → priečkami. Podľa počtu okenných

tabuliek rozlišujeme okná štvortabuľkové, šesťtabuľkové atď. Uplatnením mnohých horizontál a vertikál vzniká hustý raster tabuliek.

Tabuľka kánonová – liturgický predmet, kedysi súčasť vybavenia → oltára v r.-kat. kostole. Obyč. → súprava, pozostáva podľa liturgických pravidiel z troch kusov, ktoré obsahujú nemenité úryvky omšových textov z Nového zákona (tzv. omšový kánon), napísané al. vytlačené na → papieri, → pergamente, príp. na → textile, umelecky dovtvorené maľbou, → grafikou al. → vyšíváním a osadené v dekoratívnych → rámoch. Rámy sú obyčajne drevené, príp. kovové, vyrezávané al. zlatnícky zdobené, zlátané, s rovnakým dekorom. (syn. *omšová tabuľka*)

Taflovanie – druh → obloženia steny al. → stropov → panelmi, najč. drevenými s reliéfnou → rezbou a vsadenými do → rámov al. členenie plochy (steny al. nábytku), ktoré takéto obkladanie napodobuje. Oblúbené v neskornej gotike, renesancii a v romantizme.

Talár – 1. → mimoliturgický odev laického duchovenstva v r.-kat. cirkvi, podobný → klerike, v hornej časti voľnejší, materiálom a farebnosťou zhodný s klerikou; 2. obradný voľný odev al. plášť sudcov, akademických hodnostárov a pod., obliekaný pri slávnostných príležitostiach a úradných výkonoch. Má formu širokého plášťa zvonového strihu, vpredu zopnutého. Formou podobný → pluvíálu.

Tallit – židovský → liturgický odev, zahŕňujúci hlavu aj trup. Býva väčš. vlnený (niekedy → hodvábný), biely s čiernymi pruhmi rôznej šírky, na bokoch s našitými → strapcami.

Talmud tóra – súčasť → synagógy al. samostatná → budova v blízkosti sy-

nagógy, vyššia → škola židovského učenia.

Tambur – časť → stavby tvaru nízkeho valca al. → polygónu, na ktorý dosadá → kupola. Môžu v ňom byť umiestnené → okná (často → volské oká).

Tanier – 1. druh → dekoratívneho architektonického článku, sploštený široko vyložený druh → prstenca s → profiláciou, umiestňovaného na → driek → prípory; 2. → nádoba na servírovanie a konzumáciu jedál, keramická, porcelánová, sklenená al. kovová, väčš. kruhového tvaru. Skladá sa z → dna, mierne zdvihnutého → okraja, spočíva na nízkej → základni → fízli. Druhmi sú → tanier dezertný, → tanier hlboký, → tanier plytký; 3. dekoratívny tanier (pozri → tanier dekoratívny); 4. plochá kruhová časť predmetu.

Tanier dekoratívny – porcelánový al. keramický tanier väčš. rozmerov, s maľovanou výzdobou, niekedy s vedutou al. figurálnou scénou, s otvorom na upevnenie (často na → fízli).

Tanier dezertný – na konzumáciu dezertu, s plochým dnom, priemer cca 18 cm. Tvorí súčasť → súpravy jedálnej.

Tanier hlboký – na konzumáciu polievky, s hlbokým dnom, priemer cca 24 cm. Tvorí súčasť jedálnej súpravy.

Tanier kardinálsky
– viď **misa kardinálska**

Tanier plytký – na konzumáciu hlavného jedla, s plytkým dnom, priemer cca 24 cm. Tvorí súčasť jedálnej súpravy.

Tanierik – → tanier malých rozmerov, pod → šálku, tvorí súčasť → čajovej súpravy, → kávovej súpravy al. → súpravy mokka.

Tanierik na oferu – kovový, niekedy zlatnícky zdobený liturgický tanierik na

peňažné dary veriacich. Osobitným liturgickým typom je → paténa.

Tapeta – potah → stien, používaný najmä pre svoju dekoratívnu funkciu v obytných, spoločenských a reprezentačných → miestnostiach. Prevažne farebný, s pravidelne sa opakujúcim ornamentálnym al. štylizovaným figurálnym motívom v pásoch al. v ploche. Tapeta býva textilná (napr. plátenná, bavlnená, hodvábná), papierová, kožená. Textilná sa napína na drevené → rámy, papierová sa lepí priamo na → stenu.

Tapiserie – nástenný → koberec al. → záves, tkaná textília, slúžiaca na dekoráciu zväčša obytných a reprezentačných → miestností a na zateplenie → stien. Zhotovuje sa pretkávaním nefarebnej, obyč. ľanovej osnovy rôznofarebným útkom, pričom útkové vlákna sú z vlny, bavlny, hodvábu a pod. Vzory môžu byť figurálne (vrátane figurálnych výjavov a scén), krajinné, heraldické, zoomorfné, rastlinné, ornamentálne a rôzne kombinované. (syn. *gobelín*)

Tas – ozdobný kovový, väčšinou tepaný → štít, ktorý sa vešia na zvinutú → tóru, vloženú do pláštika → mé – il. Štít nesie nápisy, symboly (dosky Desatora) a figurálne motívy (Cherubini, Áron a Mojžiš a pod.), často v architektonickom orámovaní. V spodnej časti sú umiestnené rámy pre vymieňanie názvov sviatkov. Na tóru sa tas zavesuje pomocou → retiazky. (syn. *štít na tóru*)

Tauzovanie – 1. → stolárska výzdobná technika, → vykladanie povrchu → dreva. Strieborný al. cínový drôtik sa zatĺka do vopred pripravených rýh, vytvára plošný rastlinný → ornament, niekedy dopĺňaný → intarziou al. → inkrustáciou; 2. → zlatnícka techni-

ka, vykladanie → kovu kovom (použ. často v zbrojárstve). (syn. *taušovanie*)

Tehla – druh hlineného → stavebného materiálu, z ktorého sa tvorí → tehlová konštrukcia, formovaného do kvádrového tvaru (najdlhšia strana do 30 cm) a vypaľovaného v → peciach, môže byť aj → nepálená.

Tehla nepálená – druh voľne sušenej → tehly z hliny s prímiesou slamy a iných rastlinných materiálov.

Technika bouilleova – → stolárska výzdobná technika, druh kombinovanej → intarzie, nazvaná podľa ebenistu Ľudovíta XVI. Táto intarzia s väčš. rastlinnými → ornamentami kombinuje → mosadz, → cín a červeno podfarbenú → korytnačinu, zdobené → gravírovaním, s farebnými → dýhami, najč. ebenom.

Technika lupienková – druh → rezby, pri ktorej sa → ornament prerezáva lupienkovou pílkou v → dýhe a aplikuje sa na farebne odlišený povrch → nábytku, náhrádza nákladnejšiu intarziu.

Technika štuková – plastická → stolárska výzdobná technika, reliéfná výzdoba zo → štuky (zmesi mramorovej múčky, sádry, vápna, piesku a vody), ktorá sa → polychrómovala a → zlátila.

Technika tmelová – → stolárska výzdobná technika, vykladanie povrchu → nábytku, vzor vytvorený → vrubom sa vyplňa farebným tmelom, pastou (odkiaľ je názov pastiglio) z kriedy, gypsu al. mramorovej múčky s lepidlom (glejová voda, fermež) zaschnutý povrch sa prebrúsi a vyleští. Amalgánovou pastou (zmesou Ag s ortuťou a lepidla) sa napodobňovalo náročnejšie → tauzovanie.

Techniky grafické – v rámci historických grafických techník rozoznávame 3 zá-

kladné typy: 1. tlač z výšky (→ drevo-rez, → drevoryt), 2. tlač z plochy (→ litografia), 3. tlač z hĺbky (→ mediryt, → oceľovrt) a odvodené a príbuzné techniky (→ suchá ihla, → mezzotinta, → lept, → akvatinta).

Techniky kováčske – techniky, vykonávané na kove za tepla i za studena; 1. za tepla: → kovanie, zaguľacovanie, ohýbanie, prebíjanie (otvoru), presekávanie (príprava na prevliekanie → prútov), tordovanie (stáčanie, robí sa aj za studena), vytváranie šišíek (špirálovité stáčanie jedného prútu al. 3–6 prútikov stočených, vyrastajúcich z 1 prútu) ako ukončujúci prvok al. vo vnútri prútu, skružovanie do špirál, štiepenie (vytváranie vzoru z jedného kusu materiálu, odštiepené časti sa samostatne kovajú, spájanie pomocou → objímok (spôn) a pod.; 2. za studena: → ryhovanie, → cizelovanie, → tepanie, → razenie, → rytie a pod.

Techniky sklárske výzdobné – členíme na techniky plošné a plastické; 1. k plošným patrí výzdoba za studena (olejové farby chránené vrstvou laku, rytá zlatá fólia → dvojstenky, → punktovanie) a za tepla – vypaľovaná, maľba švarclotom (čierna zatavovateľná farba), emailovými farbami, zlatom a → nitkovanie; 2. najvýraznejšie plastické techniky sú fúkanie do vzorovanej formy a zdobenie skla hutnícke, → rezanie a → brúsenie, doplnené leštením.

Techniky stolárske výzdobné – sú techniky zamerané najmä na estetické pôsobenie → nábytku, niekedy však súvisia priamo s konštrukciou nábytku (vytáčané stĺpiky, figurálne podpory) al. súčasne vytvárajú → úpravu povrchovú ochrannú (→ polírovanie, → lak orientálny). Môžeme ich rozde-

liť na plastické a plošné. K plastickým patrí → rezba, → vytáčanie, k plošným → polychrómia, → polírovanie, → zlátenie, → vykladanie a → lak orientálny.

Techniky výzdoby porcelánu – členíme na plastické – priamo v hmote predmetu (mriežkovanie, rebrovanie, pletivová štruktúra) a → nálepy (drobné kvietky, pokrývajúce celý povrch al. samostatné väčšie motívy) a plošné – → maľovaný porcelán, resp. strojovo tlačaná výzdoba na glazúru.

Techniky zlatnícke – techniky tvarovania aj výzdoby zlatníckych výrobkov sa vyvíjali od praveku. Patrí k nim → tepanie, → liatie, → montáž, → ažúra, → puncovanie, → gravírovanie, → cizelovanie, → filigrán, → granulácia, → inkrustácia, → taušovanie, → niello, → emailové techniky, → zlátenie (→ striebro, → medi).

Technologický tok – ide o ucelený súbor väzieb a technických zariadení od suroviny po finálny výrobok. Jednotlivosti technologických zariadení síce môžu mať malú pamiatkovú hodnotu, ale v prípade zachovania technologického toku sa na ne prenáša hodnota celku. Preto je podstatné jednotlivé technologické zariadenia a objekty posudzovať v kontexte širších výrobných celkov. Pri obnove pamiatky je potrebné brať zreteľ na zachovanie čitateľnosti technologického toku. Najmä pri autenticky dochovaných, nedávno odstavených prevádzkach je výrazný podiel technickej hodnoty v zachovanom technologickom toku. V kontexte areálov je potrebné identifikovať najdôležitejšie zariadenia a objekty, nenahraditeľné pre prevádzku vrátane pohonnej jednotky.

Teleso dymníka – súčasť → dymníka, obdobné ako teleso → komína, ale

končiace v priestore → povaly, neprechádza nad → strechu.

Teleso komína – dutý kváder, príp. valec, v ktorom je → prieduch sprav. s → dymovodom, na odvod dymu z → kúreniska. Vedie od podlažia cez → podstrešie nad → strechu, v prípade, že je prieduch vedený v hrúbke → múru, iba od podstrešia nad strechu. Hore môže byť teleso zakončené → hlavicou.

Teleso osvetľovacie – predmet pre umiestnenie svetelného zdroja, slúžiaceho k osvetľovaniu, pozri → kahanec, → lampa, → lucerna, → luster, → svietnik.

Teleso pece – základná časť → pece nad → podpecím, v čelnej časti s → čelúšťami, sprístupňujúcimi vnútorný, často zaklenutý priestor, určený na kladenie ohňa, varenie a pečenie a výrobu. Teleso býva hranolového, homolového, príp. → kupolového, sarkofágového tvaru s → valenou klenbou a pod. Z telesa môže viesť → cievka.

Telo – 1. základná časť → architektonického článku, sprav. stredná. Pri vertikálne vyvinutých článkoch (→ stĺp, → pilier atď.) hovoríme o → drieku; 2. základná časť predmetu, zvyč. stredná, pri → skriňovom nábytku sa nazýva → korpus.

Telo monštrancie – centrálna časť → monštrancie nad nohou, skladajúca sa z → lunulovej schránky, → panelu, príp. → glorioly.

Telo nádoby – priestor určený na naplnenie, ohraničený → dnom a → plášťom → nádoby. K telu býva pripájaná → základňa (niekedy → noha), → ucho al. → držadlo, → vrchnák, → výlevka a pod.

Telocvičňa – → miestnosť al. samostatná → budova určená prednostne na telesné cvičenia, zvyč. súčasť → dispozície → školy al. → areálu školy. Väčšinou

najväčší priestor školy, ktorý môže príležitostne slúžiť na spoločenské účely ako núdzová aula, zasadacia al. spoločenská miestnosť. Nevyhnutným doplnkom telocvične sú → šatne a hygienické zariadenia. Väčšie telocvične môžu byť doplnené o → galériu s → hľadiskom.

Tempel – súčasť → parku, → stavba väčšinou inšpirovaná antickou chrámovou architektúrou, často so stĺpovou → predsieňou, príp. má → centrálnu dispozíciu, obklopenú stĺpovou → chodbou. Býva zasvätený ideám (priateľstvo a pod.) al. pohanským bohom.

Tempera – technika → maľby, kde základný pojem označuje všetky farby spájané emulznými spojivami. Používané emulzie sú 2 typov: 1. olej vo vode, riediteľné vodou (po odparení vody už v nej nerozpustné), 2. voda v oleji, riediteľné rozpúšťadlami. Tempera je jednou z najpoužívanějších techník, už od starovekého Egypta, v → tabuľovej maľbe, → ikonách, pri → polychrómovanej → plastike i → nástennej maľbe. Hlavnou podložkou je → drevo, niekedy obťahnuté → pergamenom al. → plátnom, ale aj → textil, omietka, → papier. Na podložke sa väčš. používa podklad, sadrový al. kriedový, s glejovým spojivom. Emulzné spojivá temperových → pigmentov sú napr. vaječný žltok, kazeín, vosk, škrob, živice.

Tepanie – technika spracovania → kovu za studena (pozri → techniky kováčske). Z plechu sa na podložke kladivom vytepáva potrebný tvar.

Terakota – druh → keramiky, pálená, neglazovaná a nepatinovaná hlina porovitého charakteru. V užšom zmysle materiál pre → plastiky, → reliéfy, architektonickú plastiku a → staveb-

ný materiál pre → dlaždice, ozdobné → tvarovky a pod.

Terárium – súčasť → záhrady al. → parku, → stavba určená pre chov obojživelníkov a plazov, v samostatnom → pavilóne al. niekedy ako súčasť → skleníka.

Terasa – súčasť → stavby, z jednej až troch strán neobstavaná, nezastrešená plocha, môže mať → markízu, vybudovaná na → podmurovke pristavanej k stavbe al. zakončujúca časť → stavby, príp. časti stavby. Býva ohraničená → parapetom al. → zábradlím, najč. s → dlažbou. Niekedy sa vyskytuje aj → sústava terás s rôznymi výškovými úrovňami.

Terasa záhradná – súčasť → záhrady al. → parku, umelo vytvorená vodorovná plocha najčastejšie vo svahovitom teréne, prípadne v nadväznosti na → budovu, stavebno-technická úprava, ktorá konštrukciou múrikov modeluje a vyrovnáva terén, viacúrovňové terasy sú prepojené → schodiskom.

Terazzo – druh → betónovej dlažby, liatej bezšpárovej, talianskeho pôvodu, v ktorej sú do vápennej al. cementovej → malty zapracované kamienky al. úlomky rôznofarebného → mramoru (hrubozrnná mramorová drť). Povrch sa po stuhnutí zabrusuje.

Terč strelecký – najč. kruhová, príp. pravouhlá drevená → doska, slúžiacia k súťažnej strelbe na pevný cieľ. Je sprav. výtvarne poňatá (→ maľba) a opatrená nápisom.

Terčík – sklo kruhového tvaru, súčasť → sklenej výplne, zasadzované do → olovenej siete. Terčíky sú jeden vedľa druhého uchytené do olovených páskov s → profilom H, vytvárajú tak → okennú výplň. Medzi jednotlivými terčíkmi vzniká priestor trojuholníkového al. kosoštvorcového tvaru – medzikružie. Celú konštrukciu vystužujú

železné kované pásy, ktoré vytvárajú vonkajší → oporný systém pred al. za zasklenou plochou a uchytávajú sa v pevnej časti → ostenia. Kruhové terčíky mali zvlnený povrch, čo bolo dané technológiou výroby.

Terina – hlboká polievková → misa, okrúhla al. oválna, s rôzne tvarovaným → plášťom, s dvoma → uchami, niekedy na → nohe al. nôžkach al. na → podstavci, krytá → vrchnákom s → gombíkom. Obyč. je súčasťou → jedálnej súpravy, z → porcelánu, → majoliky a pod.

Tesanie – 1. druh kamenárskej techniky, odoberanie kamennej hmoty dlátom; 2. druh tesárskeho opracovania dreva sekaním ručnou špecializovanou sekerou.

Textil – látky a predmety z nich vytvorené (napr. → plátno, → brokát, → hodváb, → zamat), zhotovené z rôznych materiálov (vlna, bavlna, ľan, hodváb atď.) rôznymi technikami (→ tkanie, pletenie, → paličkovanie a pod.). Hladké, pôsobiace štruktúrou, pretkávané zlatými al. striebornými vláknami, zdobené → ornamentami, figurami, výjavmi, → výšivkou, → ažúrou, → aplikáciou atď. Výzdoba → textílií v cirkevnej oblasti je často nositeľom symbolických významov a tiež umelecko-historických hodnôt (textilné umenie), odrážajúc dobové umelecké a estetické smery a trendy.

Textília – rôzne upravené kusy → textilu, slúžiace k rozličným účelom, napr. ako odev (→ rúcho liturgické, → odev mimoliturgický), ako súčasť interiéru (→ koberec, → tapiséria, → art protis, → tapeta, → obrus), ako → liturgické textílie, príp. symbolické znamenia (→ zástava, → vlajka).

Textília liturgická – všeobecný termín pre rôzne textilné kusy, používané pri vý-

kone liturgie. Zahrňuje → paramentá, liturgické rúcha a ich textilné doplnky, ako aj ďalšie menej známe al. menej používané textilie. Medzi židovské liturgické textilie patria páróchet, → kappóret, → mé-il, → mappá, → tal-lit. Termín liturgická textília používa-me ako unifikovaný názov v príp., ak predmetný kus nemôžeme radiť pod žiadne z konkrétnych hesiel slovníka.

Tiahlo – 1. železná, kovaná → konštrukcia v podobe tyče, pripevňujúcej staticky nestabilnú konštrukciu ku stabilnej, al. preventívne staticky zabezpečujúcej → klenbu pred vodorovnými rozpínacími silami spriahnutím protiahlých → pätiiek. Tyč je zakotvená na ich vonkajšej strane kovanou kotvou v podobe krátkej tyče al. platne; 2. kovová → tyč na rozkolísanie menšieho → zvonu, kedy nahrádza lano visiace z → páky. Zakončené býva → drždalom, sprav. z rovnakého materiálu ako tiahlo (kov). Môže mať rôzny tvar → prstenca, → rúčky a pod. Tiahlo môže byť prichytené → okom, vyrastajúcim z → podložky, pripevnenej na stenu, resp. iný podklad, čím sa pohyb tiahla obmedzí len na zvislý smer.

Tienidlo – súčasť → lampy zväčš. zabráňujúca priamemu pohľadu na svetelný zdroj a slúžiaca k pravidelnému rozptylu svetla, často zo → skla, → papiera, → porcelánu, → textilu a pod.

Tkanie – technika zhotovovania → textilu na tkáčskom stave. Základom je sieť vlákien, útok a osnova, prostredníctvom ich kríženia sa vytvára väzba tkaniny. Prejavom väzby, t.j. vnútornej štruktúry látky navonok, je textúra. Základné druhy väzieb sú plátňová, keprová a atlasová, z nich existuje množstvo väzieb odvodených.

Tíčik – tyčovitá súčasť → mažiara so zhrubnutým koncom (koncami), slúžiaca k drveniu pevných látok.

Točenica – môže byť časťou → erbu; znázornenie zvinutého pruhu sprav. dvojfarebnej látky, ktorým sa zakrýva pripojenie → klenotu na → prilbu.

Točnica – 1. druh → kovania, súčasť → dverí, → brány al. → vrát, zvislý stĺpik, pripevnený na okraj pohyblivého → krídla, tvoriaci os otáčania krídla, na koncoch vypracovaný do valcových → čapov. Býva zasadená zhora i zdola čapmi v dlaboch → prahu a → nadpražia, príp. v drevených objímkových → závesoch, pripevnených na → zárubňu, resp. na → fasádu, (ten-to druh sa používal najč. v → ľudovej architektúre pri → hospodárskych stavbách); 2. časť → padacieho mostu, kamenná → konzola s → vyžlabkom, uložená v úrovni terénu po oboch stranách → brány. Vyžlabok slúžil na uloženie a pohyb čapu, pomocou ktorého sa dvíhala a spúšťala pohyblivá časť → mostovky.

Točna – súčasť železničného → depa, pár → koľajníc spočívajúcich na osobitnej mostnej konštrukcii, otočnej sprav. okolo zvislej osi v murovanej valcovitej plytkej šachte. Umožňuje prechod vozidla medzi jednotlivými okolo točne lúčovito usporiadanými → koľajami. Podľa druhu pohonu sa rozlišujú točne s ručným al. motorovým (elektrickým, zriedkavejšie pneumatickým) pohonom. Najčastejšie sa používajú v depách kruhového → pôdorysu, môžu sa však vyskytnúť aj na starších, priestorovo stiesnených → vlečkách. Porovnaj → posuvňa.

Tóra – židovský obradný predmet, zvitok pergamenu navinutý na dvoch drevených → tyčiach ukončených → taniermi, obsahujúci hebrejský text

5 kníh Mojžišových (gr. Pentateuch), ktorý je čítaný pri obradoch v synagóge. Je uložený v schránke (→ áron ha kódeš) a po vyňatí čítaný na pódiu (→ almemor) za pomoci ukazovadla (→ jad). Tyče bývajú zdobené korunami (→ keter tóra), resp. nadstavcami (→ rimmón) a na tóru sa vešajú štíty (→ tas). V zvinutom stave je previazaná povijanom (→ mappá) a vložená do pláštika (→ mé-il).

Torión – 1. súčasť → opevnenia, → delová bašta s podkovovitým pôdorysom; 2. súčasť opevnenia, zvyč. novoveký doplnok stredovekých opevnení, → hradbový múr obkolesujúci priestranstvo približne polkruhového al. podkovovitého tvaru. Strieľne sa nachádzajú vo viacerých → podlažiach, zvyč. spodné podlažie s → delovými strieľňami, horné podlažia, prístupné → ochodzami, so strieľňami na ľahšie zbrane.

Trakt – súčasť → dispozície stavby, vymedzenej konštrukčne jej → nosnými múrmi. Podľa počtu traktov, situovaných vedľa seba, rozlišujeme → jednotraktový, → dvojtraktový, → trojtraktový dispozíciu atď. Podľa smeru nosných múrov voči pozdĺžnej → parcele rozlišujeme → priečny a → pozdĺžny trakt, podľa iného kritéria → uličný, → dvorový a → stredný trakt. V prípade stavieb, kde nie je možné použiť kritérium dvora a ulice (napr. pri → kaštieli, → kláštore, → hrade a pod.) použijeme pri štvorkrídlových stavbách vnútorný (do → nádvorí, → rajskeho dvora) a vonkajší trakt príslušného → krídla príp. je trakt obliehajúci, vtedy v prípade možnosti použijeme názov spojený aj s funkciou (napr. vnútorný chodbový trakt, trakt → ambitu a pod.). Pri 1 – 3-krídlových stavbách použijeme

kritérium svetových strán, príp. aj funkčnosti (chodbový trakt).

Traktúra – časť → organu. Zariadenie, ktoré spája klávesy s ventilmi. Môže byť mechanické, pneumtické al. elektrické.

Trám – konštrukčný prvok, používaný pri drevených (→ trámový strop, → krov, → zrubová konštrukcia), resp. materiálovo zmiešaných → konštrukciách (napr. → hrázdená konštrukcia). Trám má štvorhranný prierez, vzniká opracovaním kmeňa stromu zo štyroch strán. Konce trámu sa označujú ako → zhlavie. Kratší trám sa nazýva → trámec. Druhom trámu je → van-kúš, → stropný a → väzný trám.

Trám prahový – súčasť starších typov → stolíc → krovu, horizontálny, prevažne pozdĺžny prvok, uložený na → väzných trámoch, v prípade viacúrovňových stolíc aj na → hambáľkoch vyšších úrovní, do ktorého je → čapovaný → stĺpik. Roznáša zaťaženie od zvislých a šikmých prvkov (→ stĺpik, pätná → vzpera, → zápora). V prípade → ležatých stolíc máva zväčša päťboký profil, u → stojatých stolíc štvorboký.

Trám stropný – súčasť → povalového al. → záklopového stropu, jeho nosný prvok. Stropné trámy mohli mať na hranách → fazetu, zakončenú → nosmi, niekedy profilovanú. Druhom stropného trámu je → prievlak.

Trám väzný – súčasť → krovu, základný vodorovný priečny → trám, zväčša → kámpovaný na → pomúrnice. Súčasť plných/medziľahlých → priečnych väzieb.

Trámec – krátky → trám, používaný pri → trámcovom schodisku, v → hrázdennej konštrukcii, v → krove, vo funkcii → pásika a pod.

Transept – priečna → lod' kostola, križujúca pozdĺžne lode sprav. v mieste napojenia lodí na → svätyňu. Výškou a šírkou býva zhodná s → hlavnou loďou. Na transepte rozlišujeme → ramená, ktoré označujeme podľa svetových strán.

Trativod – súčasť → záhrady al. → parku, krytý odvodňovací kanál na zníženie hladiny spodnej vody, budovaný pôvodne z lomového kameňa, dnes z perforovaných rúr.

Trať železničná – súbor všetkých → budov a zariadení slúžiacich pre zabezpečenie železničnej dopravy medzi dvoma miestami. Skladá sa z → úsekov. Súhrn tratí tvorí → železničnú sieť.

Travertín – druh stavebného → kameňa, jemne pórovitá, ľahko opracovateľná a odolná hornina; vápenný tuf svetlosivej, žltohnedej, ružovkastej farby, používaný od antiky na dekoratívne → obloženie, → dlažby a architektonické články.

Traverza – druh oceľového → nosníka s prierezom I, U, L. Z toho odvodený názov → traverzového stropu s valenými segmentovými klenbičkami kotvenými do traverz, súčasťou traverzového stropu je sprav. oceľový I profil.

Trávník – súčasť → záhrady al. → parku, plocha súvisle pokrytá trávobylinným spoločenstvom udržiavaná kosením; podľa funkcie s rôznym podielom širokolistých bylín a rôznou intenzitou údržby/kosenia. Porovnaj → lúka.

Trávník parterový – trávník v bezprostrednej blízkosti → budov al. medzi kvetinovými → záhonmi, s nízkym podielom širokolistých bylín, intenzívne udržiavaný častým a nízkym kosením.

Treláž – súčasť → záhrady al. → parku, drevená al. drôtená → konštrukcia s → rastrom, upevnená na → múre, slúžiaca na vedenie popínavých rastlín na → budove al. na murovanom → plote. Porovnaj → špalier.

Triglyf – časť → dórského vlysu → dórského kladia, → doska, členená na tri vertikálne pásy vertikálnymi klinovými žliabkami – dvoma v ploche a dvoma s polovičnou šírkou na bočných hranách. Na vlyse sa triglyfy striedajú s → metópami.

Trikerion – jedna z → biskupských inšígnií v cirkvi v.o. → Svietnik pre 3 sviečky, formou zhodný s → dikerionom. Dve krajné sviečky sú osadené diagonálne nahor, takže sa so strednou vertikálnou križia. Trikerion symbolizuje Trojicu a biskup ho drží počas liturgie spolu s dikerionom.

Triptych – → reliéf al. → maľba, kompozične i námetovo zložená z troch navzájom súvisiacich častí, konštrukčne spojených. Dvojdielny celok je → diptych, viacdielny je → polyptych.

Trištvrtestúp – druh → stĺpu s trištvrtokrúhovým prierezom → drieku.

Trnož – konštrukcia spevňujúca → nohy → nábytku, skladá sa z jednotlivých → nožných spojov. Trnože delíme 1. podľa druhu reziva na → trnož doskovitú a → trnož lištovú, 2. podľa vzájomného usporiadania na → H-trnož, → X-trnož, → Y-trnož.

Trnož doskovitá – tvorená → nožnými spojmi z hladkých, vyrezávaných al. → ažúrovaných dosiek (napr. → uzol savojský), zvyč. trnož otvorená.

Trnož lištová – tvorená → nožnými spojmi z → lišt.

Trnož otvorená – trnož dosková al. lištová, 2–3 → nožné spoje, nespájajú všetky susedné nohy, spoje sa nekrižia.

Trnož štvoruholníková – trnož lištová zo 4 → nožných spojov, spájajúcich susedné nohy, → lišty sa nekrižia.

Trnož trojuholníková – trnož lištová trojnohého → nábytku, 3 → nožné spoje bez križenia.

Trnož X – → trnož lištová tvorená dvoma → nožnými spojmi medzi → nohami v protiahlych rohoch, lišty sa v strede križia, križenie niekedy zdôraznené plasticky vyzdobeným prvkom (→ váza, → šiška).

Trnož Y – → trnož lištová trojnohého → nábytku, najmä pri → stoloch, → lišty sa spájajú v strede.

Trojhrob – druh → hrobu s náhrobkom, kde sú tesne vedľa seba umiestnené tri hroby so spoločným → náhrobkom (→ obrubník, mrežová → ohrada), v strede záhlavia i spoločný → náhrobník.

Trojlist – druh → kružby v tvare d'ate-linového listu, vytvoreného z troch navzájom spojených → oblúkových → rebier.

Trojloдие – druh → pozdĺžnej dispozície → stavby, ktorej → priestory tvoria tri súbežné → lode, oddelené od seba sprav. → medzilodnými arkádami. Druhmi trojlochia sú → bazilika, → pseudobazilika, → hala a → pseudo-hala, využívané najč. pri → kostoloch.

Trojnožka – trojnohé zakončenie, napr. stolovej → nohy centrálnej, drieku → svietnika a pod.

Trompa – druh → krížovej klenby, vytvorenej polovicou jedného jej poľa. Pri použití je situovaná sprav. vo všetkých kútoch veľkého → priestoru so štvorcovým → pôdorysom, zaklenutého → valenou klenbou s → výsečami al. → krížovou klenbou. Trompou sa prevádza tiež štvorcový pôdorys na polygonálny, ktorý možno zaklenúť → hranatou kupolou.

Trón – typ stredovekého → sedacieho nábytku, mohutné → kreslo na → podnoži, nesúcej → sedadlo, → operadlo a → podrúčky sú doskové – plné. Uplatňuje sa architektonické členenie (stĺpy, pilastre), často spojené s → baldachýnom.

Trstina – druh → krytiny, používanej pri → ľudových stavbách. Zväzovala sa do snopkov a priväzovala sa k latovaniu → krovu.

Truhla – 1. základný druh → skriňového nábytku, slúžiaci na ukladanie, známy od počiatku nábytkovej tvorby. Skladá sa z → priečelia, → bočníc, → chrbta, → dna, → úložný priestor sa zvrchu uzatvára zvyč. uzamykateľným → vekom na pántoch. Bočnice bývajú opatrené → bočnicovými držadlami na prenášanie truhly. Talianska pozdĺžna truhla, vychádzajúca z tvaru → tumby sa nazýva cassone; 2. debna na uloženie pozostatkov zomrelých. Pozri → rakva.

Truhla svadobná – typ reprezentatívnej bohato zdobenej truhly, v ktorej nevesta prinášala výbavu.

Truhlica cestovná – predchodca kufra, menšia → truhla s → bočnicovými držadlami na prenášanie, → veko uzamykateľné.

Trň – časť predmetu, zakončená hrotom, ktorá slúži na zapustenie do inej hmoty (napr. na → svietniku, → klinci, → oku a pod.).

Trň kľúčový – zaužívaný názov pre časť → kľúča guľôčkového tvaru, ktorá zamedzuje, aby kľúč zapadol ďalej, ako vyžaduje zámkový mechanizmus. Je to ukončenie → drieku pod → zubom.

Tržnica – druh → distribučnej stavby, sprav. samostatne stojacej na → námestí, príp. aj v → radovej zástavbe → historického jadra. Slúži na predaj zväčša potravinárskych výrobkov.

Jadro tržnice má najč. viacpodlažnú → dispozíciu → haly, členenú → galériami poprepájanými → schodiskami, sprístupňujúcimi samostatné → krámy, určené na prenájom.

Tulejka – krátka trubkovitá časť predmetu, → objímka určená pre zasunutie jeho súčasti, resp. iného funkčného prvku.

Tumba – druh → náhrobku. Skladá sa z obdĺžnej podmurvky a rakvovitého útvaru, hore sprav. uzatvoreného → doskou náhrobnou. Môže byť z → kameňa al. → kovu. Od 14. stor. býva → náhrobná doska obohatená → reliéfom al. → sochou ležiacej postavy zomrelého.

Tunel železničný – súčasť → železničnej trate, stavba tvoriaca podzemnú železničnú komunikáciu. Skladá sa z → tunelových portálov a → tunelovej chodby s → výklenkami pre úkryt pracovníkov počas chodu vlaku tunelom (navzájom vzdialených 50 m) a s komorami pre uschovanie pracovného náradia (navzájom vzdialených cca 1 km). Portál je zvyčajne monumentálne riešený z kamenných → kvádrov s → bosážou. Často je okolo neho vymurovaný čelný → múr, t.j. zárubným múrom kolmý na smer → koľaje, zabráňujúci zosuvom pôdy v okolí portálu. Tunelová chodba je spravidla obmurovaná (kameň al. → betón) obmurovka je po dĺžke rozdelená na vence dlhé 5 až 10 m, ktoré sa stýkajú vo zvislých pásových špárach, kompenzujúcich tepelné pohyby (rozťažnosť).

Tunicella – súčasť → liturgického rúcha v r.-kat. cirkvi, používaná kedysi poddiakonmi namiesto → dalmatiky. Je s ňou tvarovo zhodná, má však užšie → rukávy a je bez výzdoby.

Tvarovka – keramický al. iný → prefabrikovaný výrobok určitého charakte-

ristického tvaru, môže byť azbestocementová, betónová, kameninová, korková, sadrová, tehlová, → sklená tvarovka, → sklolaminátová tvarovka.

Tvarovka sklená – stavebný výplňový prvok používaný ako → murivo pre ľahké konštrukcie prepúšťajúce svetlo. Sú rôzneho tvaru a veľkosti, na vnútorných stranách s vylisovanými vzormi, ktoré tvoria sústavu lámavých a odrazových plôch rozptyľujúcich svetlo. Môžu byť duté al. plné. Používané sú pri → klenbách, → stenách, → stropoch vyžadujúcich dobré osvetlenie.

Tvarovka sklolaminátová – druh → tvaroviek vyrobených zo → sklolaminátu, používané ako konštrukčný → materiál s veľkou pevnosťou a odolnosťou proti korózii na presvetlenie väčších → priestorov (napr. → schodísk).

Tvarovka vegetačná – druh → dlaždice, opatrenej otvormi, ktorými prerastá tráva. Takto upravený terén je spevnený a súčasne trávnatý.

Tyč – podlhovastý štíhly predmet s kruhovým, štvorhranným al. iným priezrom, najrozličnejšieho účelu – ako konštrukčná súčasť predmetu, ako os predmetu, môže slúžiť na prenos pohybu (→ hodiny), na voľné zavesenie predmetu (napr. → očko a → háčik), ako → násada, al. na nosenie predmetu (→ procesiový baldachýn, → procesiový obraz, → procesiová socha a pod.), príp. na upevnenie predmetu k pevnej konštrukcii, k stene budovy, do zeme atď. Najč. drevená al. kovová, niekedy i zdobená, ako vertikálny nosný prvok často s dekoratívnym vrcholcom → dekoratívnym zakončením.

Tympan – druh bicieho hudobného nástroja. Na dutej medenej pologuli je napnutá koža, pripevnená → obručovou konštrukciou, do kože sa bije pa-

ličkami. Jeden al. dva tympany môžu byť uchovávané v drevenom → púzdre.

Tympanón – 1. časť → trojuholníkového štítu, jeho vnútorná plocha vymedzená po celom obvode najč. → rímsami; 2. súčasť → ústupkového portálu, plocha vymedzená → archivoltou a zospodu priamym → nadpražím. Tympanón býva často dekorovaný kamenným al. → štukovým reliéfom, → nástennou maľbou, → mozaikou, → kružbou atď.

Ťahadlá registrové – drevené ťahadlá → organa na zapájanie → registrov. Koncovky (manubriá) vo forme drevených → úchytiak, kovových prstencov („kľúčov“) al. kovových páčiek bývajú umiestnené na oboch stranách → manuálu, príp. nad ním. V novších organoch (s pneumatickou, príp. elektrickou traktúrou) majú formu registrových sklopiek. Neslúžia len na zapájanie skutočných registrov, ale aj na zapínanie pomocných zariadení. Preto sa počet manubrií al. sklopiek nemusí zhodovať so skutočným počtom registrov.

Ťažítok – drobnejší ťažký predmet na zaťaženie dokumentov, kovový, sklenný al. keramický, najrôznejších tvarov.

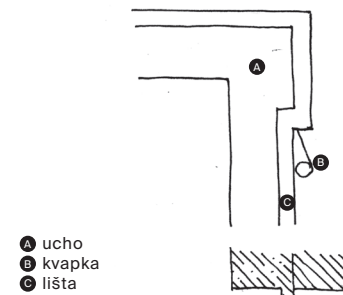
U

Úbor pontifikálny – slávnostné → liturgické rúcho vysokých cirkevných hodnostárov r.-kat. cirkvi, užívané pri pontifikálnych (biskupských) liturgických úkonoch. Zahŕňa → humerál, → albu, → cingulum, → štólu, → kazulu, a → manipulus, ďalej → pančuchy,

→ črievice, → rukavice, → mitru, → insignie biskupské atď.

Udiareň – súčasť → hospodárskeho dvora, samostatne stojaca malá → hospodárska stavba (s → pôdorysom s veľkosťou cca 1m²) na → dvore, slúžiaca na údenie mäsa. Udiareň máva drevenú → konštrukciu, často → debnenie, postavenú na → podmurovke, resp. je murovaná, s → pultovou al. → sedlovou strieškou, pod ktorou sú zavesené tyče na mäso. → Ohnisko je umiestnené v jame al. na úrovni terénu vo vymurovanom priestore. Môže mať jedny → dvere, al. má dvere delené na spodné (prikladanie na ohnisko) a horné (manipulácia s údeninami), resp. dolné → dvierka môže nahrádzať prikladací otvor.

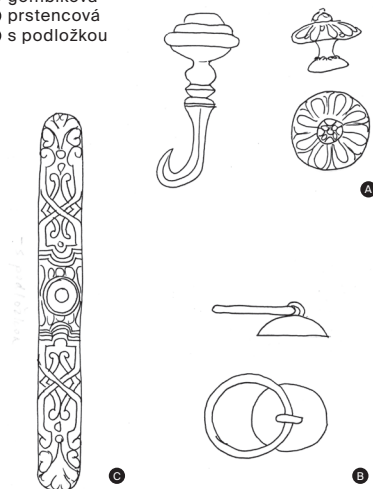
Ucho – 1. časť → šambrány, rozšírenie jej vonkajších rožných častí. Rozšírenie je buď zakončené zalomením, al. v tvare → volúty, → boltca al. otáznika. Ucho niekedy dopĺňa → kvapka; 2. typ nepohyblivého → držadla → nádoby a → zvonu, tvarovo pripomínajúce ucho. Býva orientované vertikálne al. horizontálne, často tvarované priamo z → tela predmetu; 3. časť zvonu (pozri → ucho zvonové).

Ucho zvonové – časť zvonu. Uši v hornej časti zvonu tvoria → zvonovú korunu, bývajú zapustené do drevenej → hlavy.

Úchytka – môže byť súčasťou →kovania okenného, dverného, nábytkového a pod., slúži na manipuláciu s časťou predmetu. Pevné gombíkové úchytky sa skladajú z →krčka a →hlavičky, pohyblivé úchytky prstencového al. oválneho tvaru sú upevnené na →oku na →podložke.

Ⓐ gombíková
Ⓑ prstencová
Ⓒ s podložkou

Ulica – súčasť →uličnej siete výrazne líniového charakteru, druh →cesty s upraveným povrchom, vyskytujúca sa v →sídľach. Môže byť rozčlenená na vozovku a →chodník. Ulica je ohraničená z jednej al. oboch strán →uličnou čiarou. Druhom ulice je obchodná, →slepá a obytná ulica.

Ulicovka návesná – druh →radovej dediny, charakterizovanej pretiahnutým →návsím, ktorou prechádza →cesta miestneho významu, zvyč. v dedine i končiaca.

Ulica slepá – druh →ulice, ktorá je z jednej strany uzavretá, čiže je neprejazdná.

Ulička – menšia →ulica, sprav. bočná. Druhom je →susedská a →hradbová ulička.

Ulička hradbová – súčasť →mestského opevnenia, druh →uličky, obiehajúcej po vnútornom obvode →hradbového múru. Slúžila na pohyb obrancov a techniky. Často už iba sekundárne potvrdzuje priebeh opevnenia a tým, že obieha →historické jadro mesta, vypovedá o jeho pôvodnom rozsahu.

Ulička susedská – druh úzkej →uličky medzi dvoma →stavbami, vytváraná z dôvodu bezpečnostného (zamedzenie šírenia požiaru), komunikačného, príp. slúžiaca na odvod dažďovej vody.

Umakart – druh moderného →stavebného materiálu, vysokotlaký →laminát, vzniká zlisovaním viacerých vrstiev →kartónu vytvrdených umelou živinou pri vysokej teplote. V panelovej výstavbe sa po nalepení na nosné →dosky používal na konštrukcie →bytových jadier.

Umývadlo – väčšia →nádoba misovitého tvaru na umývanie rúk, plechová, porcelánová, keramická. Niekedy tvorí →súpravu s →džbánom, pôv. umiestňovanú na →stolíku na umývanie. Druhom umývadla je →lavabo.

Unciála – druh →latinského písma. Rímska →kapitála sa v rukopisoch menila – unciála sa odlišuje od kapitály zakrúhľeným tvarom písmen, znamená krok k vytvoreniu →minuskuly – tvarov malej abecedy.

Úprava parková – úprava niektorých →areálov (→cintorín, →areál mauzólea, →kalvária s krížovou cestou, →pútnické miesto) podľa zásad, uplatňovaných v →parku.

Úprava povrchová stavieb – súčasť →stavieb, finálna úprava exteriérového aj interiérového →muriva al. iných súčastí →stavebnej konštrukcie

na zlepšenie vzhľadu, zvýšenie odolnosti proti vonkajším mechanickým, chemickým i fyzikálnym vplyvom. Základným spôsobom povrchovej úpravy muriva je →omietka a jej technologické varianty →štukolustro, →sgrafito, a ďalej sú to jej estetické plošné doplnenie →maľbou, →pačokovaním a →mozaikou, a reliéfne →štukou. Kamenné →architektonické články stavieb sa upravujú →monochrómiou, →bichrómiou al. →polychrómiou. Druhom povrchovej úpravy je aj →mazanica.

Úprava sadovnícka – plocha s kultúvanou vegetáciou, ktorou sa okolie stavby stabilizovalo a stalo sa jeho integrálnou súčasťou. Plní sprievodnú funkciu objektov, tvorí ich doplnok al. zázemie celkovej kompozície.

Úprava záhradná – úprava niektorých exteriérových →priestorov (→rajský dvor, →dvor) podľa zásad, uplatňovaných v →záhrade.

Úpravy dreva povrchové ochranné – pred nepriaznivo pôsobiacim vplyvom (teplota, vlhkosť) chránia drevo povrchové úpravy, ktoré súčasne zvýrazňujú farbu →dreva a tvoria lesk. K týmto ochranným povrchovým úpravám patrí →enkaustácia, →fermežovanie, často kombinované s →morením a →politúra. Ďalšie povrchové úpravy →nábytku (→polychrómovanie, →orientálny lak, →zlátene, →polirovanie) spadajú svojou dekoratívnosťou do →techník výzdobných stolárskych.

Úsek traťový – súčasť →železničnej trate, súbor všetkých →budov a →zariadení (→zastávka, →stanovište strážnika oddielu, →železničný tunel a pod.) slúžiacich na zabezpečenie železničnej dopravy mimo →železničnej stanice, s ktorou spolu tvoria →trať.

Územne je traťový úsek vymedzený vchodovými návěstidlami dvoch navzájom susediacich →staníc.

Ústie – horný okraj, lem výlevného otvoru →tela al. →hrdla →nádoby.

Ústupok – časť →ústupkového ostenia →portálu, príp. →okna, sprav. jeho pravouhlé zalomenie. Do ústupku môže byť vložený →stĺp al. →prúty →profilácie, ústupok môže byť na hrane skosený →fazetou.

Uško →ucho menších rozmerov.

Ušnica – časť →ušnicového bastiónu, rozšírenie spevňujúce →boky bastiónu, zalamované al. v tvare laloku, zužuje →hrdlo bastiónu na →krčok.

Uzáver – súčasť →nádoby, slúžiaca k jej zatvoreniu skrútkovaním na závit →hrdla (porovnaj →zátku).

Uzáver tyčový otočný – zatvárací mechanizmus →okna, upevnený na jednom z →okenných kridiel (na tom, ktoré má →chlopňu) v podobe zvislej →tyče, na koncoch s kosákovitými výbežkami, ktoré sa po otočení tyče páčkovou →úchytkou zachytia za kovové kolíky v →zárubní a úchytka na tyči pripevnená →pántom sa zasunie za háčik v tvare →jednoramennej skoby, prichytený na druhom okennom kridle.

Územie pamiatkové – je sídelný územný celok al. krajinný územný celok sústredených →pamiatkových hodnôt al. →archeologických nálezov, →archeologických nálezísk a →antropogénnych reliktov, ktorý je z dôvodu ich ochrany podľa Pamiatkového zákona vyhlásený za →pamiatkovú rezerváciu al. →pamiatkovú zónu.

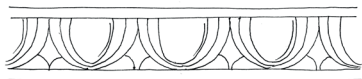
Úzol savojský – doska s →ažúrovým motívom ležatej osmičky, tvoriaca →nožný spoj (ako súčasť al. doplnok →trnože) al. →výplň operadla.

Úžľabie – vnútorná spoločná šikmá hrana, situovaná v mieste styku na seba nadväzujúcich dvoch → strešných rovín, prebiehajúca od → hrebeňa po → odkvap (hrebeň ani odkvap nemusia mať spoločný).

V

Vahadlo – časť → studne, zariadenie na čerpanie vody. Dvojramenná páka, tvorená žrdou, upevnenou napr. na → soche. Dvíhaním jedného konca žrde sa druhý koniec s nádobou na povraze spúšťa do studne.

Vajcovec – pásový → ornament pôvodom z antickej architektúry, dekoratívny prvok uplatňujúci sa hlavne na → architektonických článkoch, štukový al. maľovaný. Oválne vajcovité tvary sa striedajú s hrotitými tvarmi, zdola al. po oboch stranách býva lemovaný → perlovcom.

Val – 1. druh → archeologického nálezu, druh → opevnenia sídliska (príp. → rondelu), resp. jeho súčasť. Pôvodne → násyp (pochádzajúci z výkopu → priekopy) výlučne → zemnej konštrukcie, neskôr → drevozemnej al. drevokamennej konštrukcie, najč. → komorovej a → roštovej, vytvárajúcej jadro valu, príp. aj drevený → plášť valu (vo forme → drevenej hradby).

Súčasťou valu bola → palisáda. Pri deštruovaných zvyškoch valu je bez výskumu nemožné určiť presne druh konštrukcie; 2. súčasť → opevnenia, druh → hradby tvorenej → násypom al. → drevozemnou konštrukciou, často hore ukončená → palisádou. Pri → mestskom opevnení al. → opevnení hradu môže tvoriť lineárny okruh predsunutý pred → priekopu. Druhom valu je → glacis.

Valba – súčasť → valbovej strechy, šikmá, sklopená trojuholníková → strešná rovina, zväčša na kratšej strane → strechy, nahrádzajúca → štít, nadväzujúca po stranách na hlavné → strešné roviny tvoriace základný sedlový tvar → valbovej strechy. Zjemňuje a koriguje veľkosť strechy; jej redukovanou formou je polvalba a štvrtvalba.

Válok – súčasť → váľkového muriva v → ľudových stavbách. Ručne tvarované valčeky z nepálenej hliny, zmiešanej so sekanou → slamou a plevami, cca 30 cm dlhé sa spájajú do → múru ešte vlhké.

Vankúš – súčasť → podlahy, druh → trámu, podloženého pod dosky doskovej → dlážky.

Vápenec – druh stredne tvrdého → kameňa, hornina vzniknutá usadením zvyškov organizmov na dne morí a ich postupným spevňovaním. Pretože vápence obsahujú prímеси rôzneho pôv., môžu mať rôzne sfarbenie: čisté vápence majú farbu bielu al. svetlú, železo ich sfarbuje do žltá al. červnohneda, uhlíkaté látky do siva až do čierne.

Váza – 1. druh → malej architektúry, súčasť → záhrady al. → parku, bohato zdobená kamenná, liatinová al. mosadzná → nádoba, často na → sokli umiestňovaná ako akcent kompozície; 2. druh → zakončovacieho

architektonického článku vo forme vázy al. → urny, sprav. na konkávnom → krčku na → plintuse, resp. → sokli; 3. → nádoba z rôznych materiálov, na nabieranie tekutín a pitie (nápojová váza), uloženie drobností (toaletná váza), sypkých materiálov a najmä na aranžovanie kvetín (kvetinová váza, → žardiniéra). Klasická váza sa skladá z → podstavca, → tela, → hrdla, často s → uchom a → vrchnákom, novšie typy často redukované (telo).

Vázák – súčasť → väzby tehlového muriva, → tehla, príp. prítiesaný kamenný → kváder, kladený dlhšou stranou na hrúbku → múra, spevňujúci jeho väzbu.

Vázba – 1. väzba → muriva – spôsob ukladania → stavebného materiálu pri vytváraní → kamenného, → tehlového al. → zmiešaného → muriva. Horizontálna línia medzi dvoma radmi materiálu, spojenými maltou, je ložná → škára, vertikálna línia tvoriaca spoj medzi jednotlivými kusmi materiálu v tom istom rade je styčná → škára. Rozoznávame → väzbu tehlového a → väzbu kamenného muriva; 2. väzba → krovu – časť konštrukcie → krovu, previazanej prvkami v jednej rovine. Rozoznávame → plnú, → prázdnu, → priečnu al. → pozdĺžnu

väzbu; 3. väzba knižná – ochranná úprava písaného al. tlačeného textu, ktorého hárky, vzájomne spojené prešíťím, sú upevnené do dosiek (vrchnej a spodnej) a prešítie kryje chrbát, pevne spojený s doskami. Liturgické → knihy mávali v ranom stredoveku dosky bohato zdobené slonovinou al. → kovom ušľachtilým s rytými al. reliéfnymi výjavmi a → drahými kameňmi. V neskoršom stredoveku boli knihy viazané do drevených dosiek, potiahnutých → kožou a opatrených → kovaním a → sponami. Neskôr sa používali lepenkové dosky, potiahnuté kožou s tlačeným a zlátеным → ornamentom.

Vázba diagonálna – druh → väzby kamenného muriva z kratších, vyšších kusov lomového kameňa, ukladaných šikmo na výšku. Murivo narastá voľným ukladáním podľa tvaru materiálu, nerešpektuje riadkovanie.

Vázba gotická – druh → krížovej väzby → tehlového muriva vytvorenej striedaním → behúňov a → väzákov v riadku a ich pravidelným posunom v radoch. Kríže vytvorené behúňom a dvoma väzákmi prebiehajú na ploche → múra v diagonále.

Vázba hakliková – druh → väzby kamenného muriva z pravidelných opracovaných kamenných kvádrov, ukladaných v nepravidelnom striedaní horizontálnych a vertikálnych, nie priebežných → škár. Typická pre murované → sokle v → modernej architektúre.

Vázba holandská – druh → krížovej väzby → tehlového muriva, pravidelne striedajúcej rad → behúňov s radom → väzákov. Kríže prebiehajú na ploche → múra diagonálne, pričom sa strieda kríž zo štyroch väzákov s krížom z jedného behúňa a dvoch väzákov.

Väzba kamenného muriva – druh → väzby z → kamenného muriva. Druhmi sú → haklíková, → riadkovaná, → diagonálna, → klasová, → kyklopská a → kvádriková väzba.

Väzba klasová – druh → väzby kamenného muriva z drobnejšieho lomového kameňa, ukladaneho diagonálne do riadkov s pravidelným striedaním sklonu po riadkoch. Pripomína obilný klas.

Väzba krížová – druh → väzby tehlového muriva, pravidelne striedajúcej rad → behúňov a → väzákov vytvárajúcich na ploche múra v diagonálnych radoch kríže z jedného behúňa a dvoch väzákov. Druhmi sú → gotická, → holandská a → polkrížová väzba.

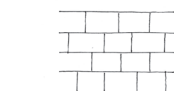
Väzba kvádriková – druh → väzby kamenného muriva → z kamenných, pravidelne opracovaných kvádkov ukladných tak, že každý riadok je posunutý o polovicu dĺžky kvádrika.

Väzba kyklopská – druh → väzby kamenného muriva z veľkých kamenných → kvádrov rôzneho tvaru s presne opracovanými styčnými plochami, spájanými nasucho, al. len tenkou vrstvou → malty. Najč. ako spevnenie svahu → parciel situovaných nad → ulicou.

Väzba plná – súčasť → väznicového krovu, priečny úsek krovu, obsahujúci okrem spojených → krokví aj dolný → väznicový trám, na ňom → stolicu, ktorej → stĺpiky bývajú podopierané v priečnej osi krovu šikmými → vzperami a vodorovnými → klieštinami, kotvenými do → pomúrnic al. → odkvapovej väznice, v pozdĺžnej osi krovu v hornej časti stĺpikov šikmými pásikmi, zapretými do → stredných väzníc. V prípade → väznicového krovu s → vešadlom je stĺpik nahradený zvislým → vešadlom a klieština → rozperou.

Väzba muriva

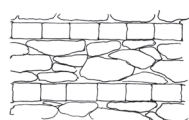
A ložná škára
B väzák

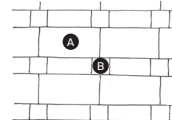
riadkovaná

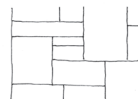
sietťovaná

zmiešaná

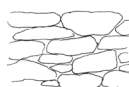
A opracované
kamenné kvádre
B tehla

haklíková

holandská

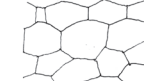
kamenného muriva

klasová

krížová

kyklopská

polkrížová

poľská

A malta
B úprava škáry podrezaním

Väzba polkrížová – druh → krížovej väzby, pravidelne striedajúcej rad → behúňov a → väzákov s vertikálnymi styčnými → škárami tak, že tvoria kríže len z jedného behúňa a dvoch väzákov v zvislých al. vodorovných radoch.

Väzba pozdĺžna – druh väzby → krovu tvorenej v pozdĺžnom smere strechy. Pozri → pozdĺžne viazanie.

Väzba prázdna – súčasť → väznicového krovu priečky, úsek krovu, tvorený len → krokvi. Sprav. tri prázdne väzby strieda jedna → plná väzba.

Väzba priečna – druh väzby → krovu tvorenej v priečnom smere → strechy párom a → väznými trámom, čím vzniká a → väzným trámom, čím vzniká → plná, resp. (vyľahčená) medziľahlá väzba al. → krokvi s → krátkatami, čím vzniká (vyľahčená) → prázdna väzba, ktorá nemá plný → väzný trám; v plných väzbách býva doplnená ďalšími prvkami ako → hambálky, → vzpery, → záporny, → rozpery → stĺpiky a i.

Väzba riadkovaná – 1. druh → väzby kamenného muriva z lomového kameňa rôznej veľkosti, ukladaneho do radov; 2. druh → väzby tehlového muriva, riadok → behúňov strieda rad → väzákov.

Väzba sietťová – vytvorená z → omietky, napodobňuje → väzbu muriva → pravidelným rozložením diagonálnych štvorcových plôch, v omietke vyznačených vyrytou → škárou.

Väzba tehlového muriva – druh → väzby z → tehlového muriva. Typy väzby tehlového muriva vznikajú pri ukladaní → tehly do riadkov rôznym striedaním → behúňa a → väzáka. Podľa toho rozoznávame väzbu → riadkovanú a → krížovú.

Väzba zmiešaná – druh → väzby muriva striedajúcej → riadkovanú väzbu

→ muriva z lomového kameňa s niektorým z druhov → väzby tehlového muriva.

Väznica – súčasť → väznicového krovu, nosný pozdĺžny vodorovný prvok, → trámy, prebiehajúce po celej dĺžke krovu paralelne s jeho pozdĺžnou osou, ktoré nesú → krokvy, ktoré sú často naňho osedlané, al. opreté. Väznica je → odkvapová, → stredová a → hrebeňová.

Väznica hrebeňová – pozdĺžne orientovaný trám, súčasť → väznicového krovu, druh → väznice, umiestnenej po celej dĺžke krovu bezprostredne pod vrcholom krovu, pod → hrebeňom → strechy, situovaná pod úrovňou horného spojenia dvojíc → krokiev, ktoré podopiera. V mieste → plnej väzby je podopieraná → stĺpikom.

Väznica odkvapová – pozdĺžne orientovaný trám → súčasť väznicového krovu nad pomurnicou, nesený priečnymi → väznými trámami, → dolné konce krokiev prázdnych väzieb sú osedlané cez odkvapovú väznicu, pri → zrubevej konštrukcii → ľudových stavieb z vonkajšej strany časti → stavby, nesená → hlavami. Služí na zapretie → krokiev al. podopretie klieštiny, upevňujúcej → vzperu al. → stĺpik.

Väznica stredová – pozdĺžne orientovaný trám, súčasť → väznicového krovu, druh → väznice umiestnenej priebežne pod → krokvi ako ich podpera približne v strede ich výšky. Je osedaná v → plnej väzbe na → stĺpiky.

Väzník priehradový – druh → väznice, odľahčený nosný prvok tvorený drevenými al. kovovými → profilmi, spájanými lepením, zbíjaním, skrutkovaním al. zvaraním priečkami zabezpečujúcimi priestorovú tuhosť. Používaný v → priehradových konštrukciách.

Včelín – súčasť → hospodárskeho dvora, druh → hospodárskej stavby umiestňovanej v → záhrade, resp. v → extraviláne, druh ľudovej → hospodárskej stavby, sprav. drevenej, slúžiacej na chov včiel, v ktorej sú umiestnené úle. Čelná fasáda býva otvorená (príp. tvorená dreveným vekom, v sezóne odklopeným), vyplnená úľmi, niekedy v dvoch radoch nad sebou. Prípadný priestor za úľmi bol prístupný z boku.

Veko – väčš. ploché, uzatvára zhora → úložný priestor → skriňového nábytku (→ truhla), upevnené na → pántoch al. voľne položené v drážke. Pri nádobách porovnaj → vrchnák.

Veko stola hracieho organového – drevená doska, často ohýbaná, kryjúca → manuál, otvára sa buď prostredníctvom pántov al. sa vyberá. Často býva na vnútornej stene veka meno autora al. dielne, resp. značka nástroja. Takisto na nej môže byť → notový pult.

Velum → textília liturgická (→ paramentum), viacerých významov a použití. Obecne štvorcový al. obdĺžnikový kus látky, často zo vzácnych látok zhodných s materiálom → rúch liturgických a bohato zdobený → výšivkou, → čipkou, → aplikáciou a pod. najč. s kresťanskými symbolmi, ako → kríž, → kalich, → skratka **ih̄s** a pod.; **1.** velum na ramená – v cirkvi r.-kat. obdĺžniková pokrývka ramien kňaza (jej koncami si zahŕňa ruky, keď drží → monštranciu pri niektorých liturgických úkonoch) al. klerika, ktorý pri pontifikálnych úkonoch drží → mitru a → biskupskú barlu; **2.** velum kalichové – štvorcový kus látky, ktorý slúži na prekrytie kalicha al. → cibória pri prenášaní sviatosti oltárnej; **3.** v cirkvi v.o. záves na → cárskych dverách → ikonostasu, resp. namiesto cárskych al. diakonských dverí;

4. v širšom zmysle ľahký → textil, horizontálne napnutý nad otvoreným architektonickým priestorom.

Velúr – viď **zamat**

Veniec – **1.** spodná časť → zvonového plášťa, úderový okruh. Na vnútornú stranu venca udiera → srdce; **2.** → vodorovná stavebná konštrukcia, súčasť obvodových nosných konštrukcií stavby v každom podlaží v úrovni stropu, stužujúci pomúrniový pás (pozri → pomúrnica) zabezpečujúci múry proti vybočeniu a nerovnomernému sadaniu muriva. Na výrobu vencov sa používa vencová → tehla, oceľová → výstuž a betónová zálievka, najč. sú monolitické železobetónové, môžu byť aj → prefabrikované al. oceľové; **3.** druh → ornamentu v tvare kruhového al. eliptického venca štylizovaného vo forme rastlinných listov, kvetov, plodov, niekedy doplnený stuhami. Používa sa ako plastická výzdoba na → fasádach, v → interiéroch aj pri → mobiliári, často ako rámujujúci prvok → erbu.

Veniec porastový – viď **zeleň obvodová**

Veraje – zvislé časti dvernej → zárubne.

Veranda – **1.** súčasť → rodinných domov, → priestor rozširujúci úžitkovú plochu vo funkcii obytnej → haly, slúži na oddych a pod. Veranda má najčastejšie formu dreveného zastrešeného prístavku s plným → parapetom a presklením až po → strop, môže však byť aj murovaná. Býva na prvom al. aj vyššom → podlaží; **2.** zasklená vstupná chodba domu, ktorá vznikla uzatvorením → gánku, s komunikačnou, pracovnou aj spoločenskou funkciou; **3.** v novších formách obydla zasklená prístavba pred vstupom do domu slúžiaca ako vstupné → zádverie.

Verzála – písmeno veľkej abecedy tlačových → písom.

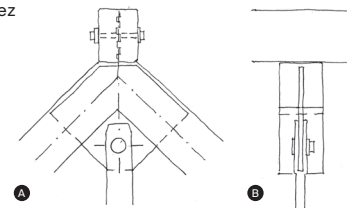
Vestiárium – súčasť → konventu, spoločná → šatňa, situovaná zvyč. v južnom → krídle na druhom → podlaží v blízkosti → ciel.

Vestibul – vstupný → priestor monументálnejších → občianskych stavieb (→ galéria, múzeum, → škola, → kino, → divadlo, → reduta, → hotel atď.), často s reprezentačným architektonickým riešením → interiéru. Na vestibul sprav. nadväzujú → schodiská, môžu v ňom byť umiestnené → šatne, pokladne, sociálne zariadenia, môže ho obiehať → galéria. Druhom je → schodiskový vestibul.

Vestibul schodiskový – druh → vestibulu vo forme → rizalitu, ktorý obsahuje → hlavné schodisko.

Vešadlo – nosná konštrukcia → krovu, ktorá nesie dlhé horizontálne, ale aj vertikálne prvky priečných a pozdĺžnych → väzieb (najč. → väzný trám, → laterálne stĺpiky, → hambálok, → stropný trám, → strop). Základnú konštrukciu vešadla tvorí → vešiak (stĺpik) a ramená vešadla (šikmé vzpery), podporujúce zboku vešiak. Vešadlá sú jednoduché a viacnásobné.

A pohľad
B rez

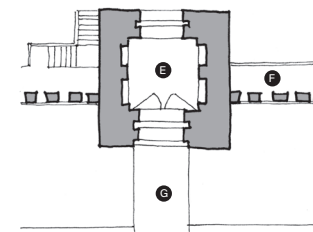
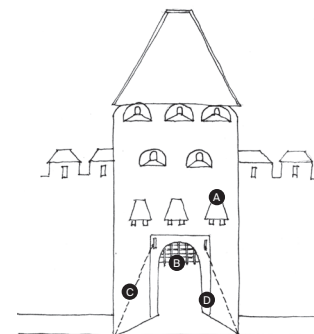

Vešiak – **1.** súčasť konštrukcie → vešadla, stĺpik s funkciou zvislého ťahadla vyvesujúce dole vodorovný nosník, zväčša → väzný trám, ale tiež → hambálok, či → stropné trámy. V plných → priečných väzbách býva situovaný zväčša v rovine → hrebeňa strechy,

v prípade väčších rozpätí aj po stranách; **2.** → interiérový doplnok na odkladanie odevov, uterákov a pod., členia sa na: závesné – pripevnené k stene a stojanové, ktoré zvyč. slúžia aj ako stojan na dáždniky a palice.

Veža – druh → dispozície → stavby, ktorej výškový rozmer je výrazne väčší ako šírkový. Máva pravouhlý, kruhový al. polygonálny → pôdorys. Valcové veže môžu mať → brit. Môže stáť ako samostatná stavba (→ zvonica, → strážna, → obytná, → útočištná veža, → vežový dom), ako súčasť → opevnenia (→ bránová, → delová veža), príp. súčasť iných stavieb (→ kostola, → radnice, → nárožná veža).

Veža bránová – súčasť → opevnenia hradu al. → mestského opevnenia,

A nos smolný
B mreža padacia
C retaz padacieho mosta
D vpadlina
E prejazd
F múr hradbový
G most padací

viacpodlažná hranolová → veža s → bránou, vedúcou do → prejazdu, niekedy čiastočne vystupujúca pred → líce → hradbového múru. Niektoré bránové veže výrazne prevyšovali okolitý múr. Bývali ukončené → cimburím al. zvyč. → ihlanovou strechou. Bránu niekedy uzatvárala → padacia mreža, príp. ju zaistoval → padací most. Prejazd bol klenutý, často so → sedíliami, smerom do opevneného priestoru s → portálom, niekedy ho dopĺňala → vlčia jama. Na druhé → podlažie sa vchádzalo vonkajším → schodiskom, niekedy priamo z → ochodze hradbového múru. K bežnej výbave veže patrili → strielne, → arkiere, → smolné nosy, → podsebitie. Sprav. ju chránilo → predbránie, niekedy jedna al. dve → bašty v blízkosti brány.

Veža delová – súčasť → opevnenia, výrazne vertikálny prvok s mohutnými → múrmi, druh → veže sprav. s polygonálnym → pôdorysom, vstavaný do → hradbového múru. Viacpodlažná, na každom → podlaží sú umiestnené → delové komory, zvyč. ukončená → ihlanovou strechou. Na rozdiel od → delovej bašty výrazne prevyšovala hradbový múr.

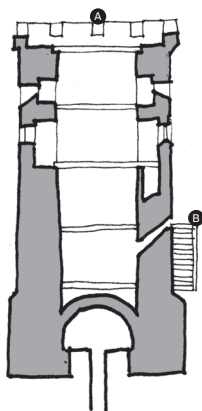
Veža kostolná – súčasť → kostola. Má funkciu → zvonice, časomieri, orientačnú, príp. i obrannú. → Podvezie môže slúžiť ako → predsieň. V hornej časti býva → zvonové poschodie. Vo veži môže byť → vežová empora. Podľa situovania kostolnej veže v rámci → dispozície kostola rozlišujeme vežu: → kútovú, → nad krížením, → nárožnú, → predstavajú, → vstavanú.

Veža kútová – druh → kostolnej veže, postavená v styku → lode a užšej → svätyně.

Veža nad krížením – druh → kostolnej veže postavená nad krížením → lode a → transeptu; nie je spojená s terénom, ale nadväzuje na → konštrukciu → stavby.

Veža nárožná – súčasť → hradného paláca al. → kaštieľa, druh → veže s čiastočne obrannou funkciou, hranolová al. valcovitá veža umiestnená v → nároží (resp. nad nárožím) → stavby, niekedy s → podsebitím.

Veža obytná – hlavná → stavba → hradného jadra najstarších typov → hradov, príp. → hrádkov, → kniežacieho dvorca al. → dvorca nižšej šľachty, mohutná → veža, situovaná na najbezpečnejšom mieste. Dvojpodlažná al. viacpodlažná (okolo päť → podlaží), jediným → priestorom na každom podlaží, s hrubým → obvodovým múrom, zvyč. má pravouhlý al. kruhový → pôdorys. Na prvom podlaží, vybavenom → štrbinovými oknami al. bez okien, mohla byť → kuchyňa a → komora. Na 2. podlaží, prístupnom zvyč. zvonka, najč. rebríkom, bola sprav. ubytovaná strážna jednotka. Ďalšie podlažie, príp. podlažia, slúžili ako obytné priestory panstva, v prípade dvojnóžnej veže slúžilo

A cimburie
B vonkajšie schodisko

2. podlažie ako obytné. Prístupné boli → schodiskom v hrúbke múru, vybavené väčšími → oknami, → kozubmi, → prevetom, → oltárnym výklenkom. Posledné podlažie slúžilo na obranu a bolo často opatrené → ochodzou. V → mestách porovnaj → vežový dom.

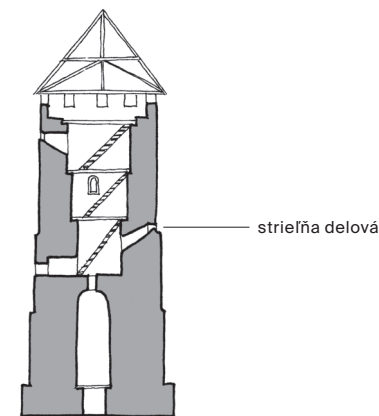
Veža predstavaná – druh → veže predstavanej pred západné → priečelie → kostola, al. → hlavnú fasádu → kaštieľa.

Veža schodisková – druh → veže, v ktorej je umiestnené → schodisko, najč. s valcovým → obvodovým múrom s → točitým schodiskom.

Veža strážna – druh → predsunutého opevnenia, samostatne stojaca kamenná → veža s kruhovým al. pravouhlým → pôdorysom, situovaná pri dôležitej → komunikácii, brode, hraničnom priechode. Umožňovala výhľad, slúžila na ubytovanie posádky, niektoré ako colnice al. mýtnice. V čase ohrozenia plnila funkciu vysunutej stráže blízkeho → hradu. Bola opatrená → strielňami, príp. → podsebitím, → vstup mala situovaný na → podlaží, prístupný vonkajším, najč. → rebríkovým schodiskom. Niekedy bola obohnaná → hradbovým múrom. Druhom strážnej veže je → burgus.

Veža útočištná – súčasť → hradného jadra, druh → veže, stojacej na najohrozenejšom mieste (v blízkosti → hradbového múru, ktorého sa niekedy dotýkala, často pri → bráne). → Stavba podobnej → dispozície ako → obytná veža, ale menej mohutná, (okolo 5 → podlaží, s jediným → priestorom na podlaží, s pravouhlým, kruhovým al. polygonálnym → pôdorysom), bola prístupná vonkajším dreveným → schodiskom, rebríkom, príp. mostíkom z → ochodze → hradbového múru. Jednotlivé

jednopriestorové podlažia, oddelené → klenbou al. → trémovým stropom, boli prístupné rebríkovitými drevenými → schodiskami v → interiéri al. v hrúbke → múru. Vybavená bola → strielňami, príp. → podsebitím, slúžila predovšetkým k obrane, niekedy k ubytovaniu posádky, v krajnom prípade ako posledné útočisko pre hradné panstvo.

Veža vstavaná – druh → kostolnej veže vtiahnutej do → dispozície kostola tak, že jej fasáda lícuje s fasádou kostola, po stranách veže sú situované → priestory kostola.

Veža organu píšťalová – je základným kompozičným prvkom → organu, vertikálne člení → píšťalovú skriňu. Veža prevyšuje minimálne jedno zo susedných → píšťalových polí, resp. → medzipole. Je zakončená obojstranne ukončenou časťou korunnej rímsy, symetrickou podľa osi veže.

Vežica – súčasť → opevnenia, polvalcový al. pravouhlý obranný prvok s → dispozíciou → veže, mierne vystupujúci pred → líce → hradbového múru, do výšky ho neprevyšujúci. Na rozdiel

od → bašty je vyplnená → murivom, bez vnútorného → priestoru. Obranu umožňovala → ochodza v → korune veže.

Vežička – malá → veža, sprav. nie je spojená s terénom, ale nadväzuje na → konštrukciu stavby. Druhom vežičky je → bastiónová vežička a → sanktusník.

Vežička bastiónová – časť → bastiónu, druh → vežičky, slúžiacej ako pozorovateľňa. Murovaná jednopriestorová → stavba, dimenzovaná pre jedného vojaka, s pravouhlým al. polygonálnym → pôdorysom, vysadená na → konzolách na → hrote → koruny bastiónu, dovnútra bastiónu otvorená, ukončená → ihlanovou strieškou, má úzke pozorovacie otvory.

Viazanie pozdĺžne – systém konštrukčných prvkov zostavených do → väzieb zabezpečujúcich stabilizáciu, viazanie → krovu/→ strechy v pozdĺžnom smere. Pozri → väzba pozdĺžna

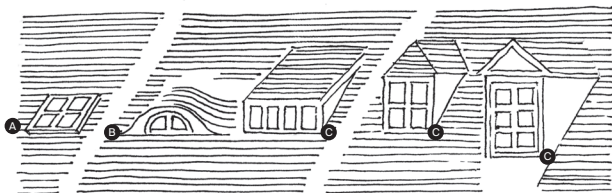
Vidlička – jedna zo základných súčastí → súpravy – príboru, spolu s → nožom slúži na konzumáciu hlavných jedál, ako vidlička dezertná samostatne na dezert, skladá sa z troch al. štyroch zubov na rúčke.

Vikier – architektonicky upravený otvor v → streche so → sedlovou, → pultovou al. → valbovou strieškou, konštrukčne súvisiacou so strechou → stavby. Môže mať → drevenú, → hrádzenu

al. → murovanú konštrukciu, otvor môže vyplňať → okenná výplň. Funkciou vikiera je osvetlenie a odvetrávanie → podkrovia, → podstrešia aj → manzárd. V → ľudových stavbách umožňoval prístup na → povalu, býval uzatvorený → dvierkami. Vystupovalo sa doňho rebríkom Druhom vikiera je → volské oko.

Vila – druh reprezentačného → rodinného domu, voľne stojaceho v → záhrade, s nadštandardným architektonickým a často aj technickým vybavením (zložitejšia → dispozícia, → terasa, → veranda, podlahové kúrenie a pod.).

Villa rustica – druh → archeologického areálu, druh → dvorca, rímska civilná vidiecka usadlosť, obklopená → záhradami a → sadmi, budovaná viac-menej podľa jednotnej schémy, s obytnou, hospodársko-výrobnou a reprezentatívnou funkciou. V jej centre stálo obydlie vlastníka – kamenný → nadzemný sídliskový objekt nepravidelného obdĺžnikového → pôdorysu, príp. 3 až 4 krídlovej → dispozície okolo ústredného → dvora. Súčasťou → zástavby boli → hospodársko-výrobné objekty (napr. veľké obdĺžnikové drevené → stavby na kamenných → základoch, resp. → podmurovkách, pravdepodobne → sýpky), príp. stavba → rímskych kúpeľov. Villa rustica bývala sprav. ohradená kamennou → ohradou, príp.

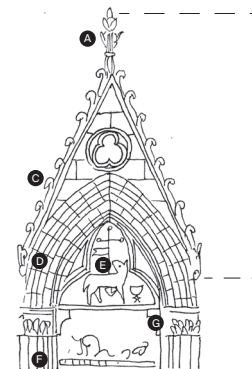
Vikier

- A strešné okno
- B volské oko
- C pravouhlý

drevenou → palisádou. V jej okolí sa zvyč. nachádza ďalšie osídlenie.

Vimperg – druh ozdobného trojuholníkového → štítu, umiestňovaného nad → portály, → vikiere, sanktuária a pod. Okraje štítu bývajú zdobené → krabmi, v → tympanóne → slepou kružbou a vo vrchole, príp. aj po stranách → fiálami al. → krížovou kyticou.

- A krížová kytica
- B vimperg
- C krab
- D archivolta
- E tympanón
- F ostenie
- G sedlo

Vináreň – 1. druh → občianskej stavby, tvoriaci sprav. súčasť → radovej zástavby → námestia, → dispozíciou prispôbená svojej funkcii – skladovaniu a konzumácii vína. Charakteristická je rozsiahlym → priestorom na prvom → podlaží, vertikálne prepojeným → schodiskom s → pivnicou, slúžiacou ako príručný vinný → sklad; 2. súčasť polyfunkčnej → občianskej stavby: → hotela, → reduty, → reštaurácie, → polyfunkčného domu; priestor slúžiaci na konzumáciu vína.

Viridárium – súčasť → záhrady al. → parku, plocha so sústredenou výsadbou stálezelených drevín.

Vitráž – druh dekoratívneho → zasklenia → okna najmä sakrálnych objektov, kedy je → sklená výplň tvorená farebnými segmentami → skla rôznych

tvarov (často s domalovanými detailmi), spájanými olovenými → páskami, vytvárajúcimi → olovenú sieť. Členenie sklenenej výplne páskami je podriadené výstavbe stvárnenia výtvárneho námetu. Olovená sieť oproti svetlu vytvára → kresbu zobrazovaného motívu (napríklad kontúry postáv, dekoru a pod.) a spolu s farebnosťou skla vytvára jeho výsledný výtvarný efekt. Vitráže väčších rozmerov bývajú spevňované horizontálnou → železnou výstužou, pripevnenou na → rám okenného krídla, resp. → zárubňu al. šambránu; takisto môžu byť vkladané do kovových rámov, ktoré potom tvoria súčasť sklenej výplne. Na domalovanie kresbových detailov (napr. tvárí a pod.) a nápisov sa používal čiernohnedý al. čierny email (švarclot), nanášaný štetcom. Ak majú sklá kruhový tvar, hovoríme o → terčíkoch. K veľkému rozvoju tejto monumentálnej výtvarnej techniky došlo v priebehu 13. a zvlášť od zač. 14. stor., kedy bola bohato uplatňovaná v oknách katedrál aj menších sakrálnych objektov; k ďalšiemu rozmachu došlo v 2. polovici 19. stor. v rámci puristických slohových obnov. (syn. vitrail)

Vitrína → skrinka z troch strán presklená, určená k zaveseniu na stenu al. k postaveniu na iný kus → nábytku.

Vitrínka → vitrína menších rozmerov.

Vlajka – symbol spoločenstva, zväčš. obdĺžniková → textília, osobitého usporiadania farieb a znakov. Poradie farieb sa číta zhora pri vodorovnom delení, od žrde pri zvislom delení. Na rozdiel od zástavy nie je upevnená priamo na žrdi al. → stožiaru, ale na povraze, lane a pod., na ktorom sa pozdĺž → žrde al. stožiaru vyťahuje a sťahuje.

Vlečka → koľaj al. → koľajisko ležiace na neželzničnom území a slúžiace pre potreby neželzničného vlastníka (továreň, prístav, letisko atď.). Na → železničnú sieť sa pripája najčastejšie v → železničnej stanici, môže však byť pripojená i v → traťovom úseku.

Vlnovka – druh → škridly s esovite prehnutým tvarom a hladkým povrchom.

Vlys – 1. časť → kladia medzi → architrávom a → rímsou. Druhom vlysu je → dórsky, → iónsky, → korintský a → toskánsky vlys; 2. všeobecne horizontálny pás, vyplnený dekorom (→ reliéfom, → nástennou maľbou a pod.); 3. súčasť drevenej → vlysovej dlážky, drevený kryt → podlahy z tvrdých drevených doštičiek obdĺžnikového tvaru, upravených na vyskladanie vlysovej dlážky, vlysy sa skladajú klasovito a spájajú sa na pero a drážku. (hovor. vlyska, parketa)

Vlys dórsky – súčasť → dórskeho kladia, druh → vlysu členeného striedajúcimi sa → triglyfmi a → metópami.

Vlys iónsky – súčasť → iónskeho kladia, druh → vlysu, hladký, bez dekoru, nesený → podperným architektonickým článkom, (t.j. mierne vysadený).

Vlys korintský – súčasť → korintského kladia, druh → vlysu, hladký al. s → reliéfnou výzdobou, nižší ako → architráv, nesený → podperným architektonickým článkom (t.j. je mierne vysadený).

Vlys oblúčkový – druh → podperného architektonického článku, opakovanie arkádového motívu, najč. rad drobných oblúčikov, niekedy podopieraných → konzolkami, pod → rímsou románskych stavieb na → štítoch. (syn. arkatúra)

Vlys toskánsky – súčasť → toskánskeho kladia, druh → vlysu, hladký, bez dekoru, lícuje s → architrávom.

Vodáreň – súčasť → parku, → vodohospodárska stavba v parku al. na jeho okraji, slúžiaca na zásobovanie celého → areálu vodou.

Vodáreň železničná – súčasť → železničnej stanice, → budova slúžiaca na napájanie rušňov a zásobovanie stanice vodou. Je to vežovitá → stavba s kruhovým al. štvorhranným → pôdorysom, v najvyššej časti budovy je vodná nádrž, zvyč. architektonicky zdôraznená. Môžu k nej priliehať (spoločný jeden → múr) ďalšie stavby → dielenská al. osobná budova al. → depo. Súčasťou vodárne môže byť → vodojem a → strojovňa.

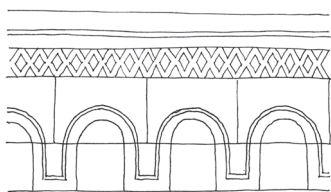
Vodič závery → dvojramenná al. → jednoramenná skoba, v ktorej sa posúva al. do ktorej sa vkladá → závera.

Vodomet – súčasť → fontány, zariadenie vystrekujúce vodu do výšky, niekedy sa prúdy vody otáčajú a vytvárajú pohyblivé ornamenty.

Vodopád – súčasť → vodného systému → záhrady al. → parku, umelý al. prirodzený zvislý stupeň vo vodnom toku, cez ktorý voda prepadáva voľným pádom.

Voliéra – súčasť → renesančnej al. → barokovej záhrady al. → parku, zdobená priestraná kletka pre vtáctvo, s murovanými časťami (→ podmurovkou) a drôteným pletivom, umiestňovaná v → bosketoch, v → pavilóne al. voľne.

Volúta – druh → ornamentu, príp. → dekoratívneho architektonického člán-

vlys oblúčkový

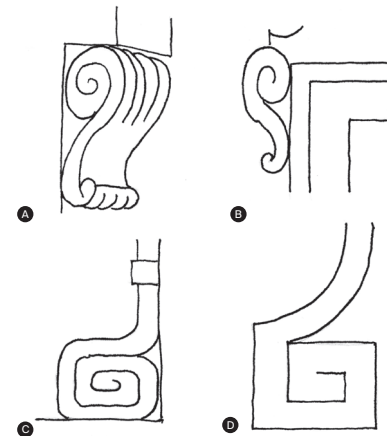
ku, plastické špirálové štylizované stvárnenie zavinutia. Druhom volúty je → jednostranná, → obojstranná, → stlačená a → zalamovaná volúta. Stredom volúty môže byť → oculus. Opakom volúty je → rozvilina.

Volúta jednostranná – druh → volúty, zvinutej iba na jednom konci, druhý koniec je zakončený inak, al. prechádza do iného → architektonického článku.

Volúta obojstranná – druh → volúty, na oboch koncoch zakončenej zvinutím, napr. na → iónskej hlavici.

Volúta stlačená – druh → volúty, horizontálne al. vertikálne sploštenej.

Volúta zalamovaná – druh → volúty, ktorej zavinutie je zalomené v pravom uhle.

Volúta

- A vo funkcii ankony
- B vo funkcii ucha
- C stlačená
- D zalamovaná

Voziareň – druh → ľudovej stavby, súčasť → prícestného hostinca, stojaca na → dvore, slúži na úkryt vozov s nákladom. Je to murovaná stavba, na oboch koncoch s veľkými → bránami, ktorý-

mi prechádzali vozy. Do rozsiahleho priestoru voziarne sa zmestilo aj 30 vozov s koňmi.

Vráta – v → ľudovej stavbe druh → bránovej výplne. Vráta bývajú drevené, s → rámovou konštrukciou al. → zvlakovou konštrukciou, príp. → debnením, jedno- al. dvojkrídlové. Uzatvárali sa → petlicou, neskôr → zámkom. Vo vrátach býva umiestnená → bránka pre peších.

Vrátka – malé → vráta.

Vrátnica – malá, zvyč. jednopriestorová → stavba al. → priestor v budove, → miestnosť pre vrátnika s preskleným výhľadom, slúžiaca na kontrolu vstupu do budovy al. do uzavretého → areálu. Niekedy býva spojená aj s pokladňou, napr. pri → kúpaliskách, v → kultúrnych budovách, rekreačných → areáloch a pod.

Vrátnica kláštorňá – súčasť → konventu, malý → priestor zvyč. vo východnom → krídle, prístupná zo vstupného okrsku → kláštora.

Vreteno – súčasť → točitého schodiska, zvislá podpora, sprav. → stĺp, prechádzajúci osou točitého schodiska (do ktorého sú upevnené → zhlavia → schodiskových stupňov). Niekedy býva tvorené priamo → zhlavím jednotlivých na seba kladených → schodiskových stupňov.

Vrch – časť → skriňového nábytku ohraničujúca z hornej strany → korpus.

Vrchnák – súčasť → nádoby, slúžiaca k jej uzatvoreniu. Sprav. vypuklá, s prvkom pre uchopenie (→ gombík), zdvihnutelná, resp. upevnená na → pánte, v niektorých príp. so → zarážkou. Pri nábytku porovnaj → veko

Vrchol oblúka – súčasť → oblúka, jeho najvyšší bod.

Vrcholnica klenby – myslená čiara, spojnice vrcholu → čelného oblúka a → zá-

veru klenby. Môže byť priama (napr. pri → valenej klenbe), resp. stúpajúca a klesajúca (napr. pri → kláštornej, → pruskej a → krížovej klenbe).

Vrcholnica výseče – myslená čiara, spojnica → vrcholu → čelného oblúka a najvzdialenejšieho protistojného bodu na hrane → prf výseče.

Vročenie – označenie stavby dátumom, najčastejšie letopočtom jej vzniku, prípadne jej opravy al. prestavby. Umiestnené býva na viditeľnom mieste v → interiéri (na → prievlaku, na stropnom → tráme, v → krove strechy) al. v → exteriéri (na → podmurovke domu, na → priečelí, nad vstupnými → dverami, v → štíte, v → polkruží, na → bráne, na → komíne). Súčasťou vročenia môže byť nápis, meno al. monogram staviteľa, ornamentálne prvky, solárne a rastlinné motívy, kresťanské symboly. Porovnaj → nápis dedikačný.

Vrstva kultúrna – druh → archeologického nálezu, situácia pod úrovňou súčasného terénu, dokladajúca popri hnutelných nálezoch (ktoré sú súčasťou kultúrnej vrstvy) existenciu zaniknutých → archeologických lokalít, kde sa → stavebný materiál deštruovaných → objektov rozprestrel na úrovni súvekeho terénu, príp. v pôvodných vyhlbeninách (→ jama, → základová ryha) po väčšej ploche ako pôvodné → konštrukcie. Jednotlivé vrstvy nad sebou môžu dokumentovať rôzne kultúry, výraznejšia (hrubšia) kultúrna vrstva dokladá dlhodobé osídlenie.

Vruborez – druh ornamentálnej → rezby. Z jednoduchých vrypov, vedených pod úrovňou plochy → dreva sa skladajú zložitejšie obrazce (pásky, hviezdy).

Vrubovanie – tesárske opracovanie → guľatiny, pri ktorej sa guľatina rozdelí na kratšie úseky zvislými zásekmi

na pracovné polia a následne sa začne odstraňovať krajnica.

Vstup – komunikačný otvor v → konštrukcii → stavby, sprístupňujúci jej jednotlivé → priestory. Druhmi vstupu sú → dvere, → brána, → bránka. Architektonické rámovanie vstupu je → portál. Súčasťou vstupu sú bočné → ostenia, horné → nadpražie a dolu sprav. → prah; otvor máva → výplň.

Vzperadlo – nosná konštrukcia → krovu, podporujúca inú konštrukciu al. → trám pomocou šikmých aj horizontálnych prvkov (→ vzpier, → ližín, → rozpier a i.).

Výbeh rebier – časť → rebier → klenby bezprostredne nad → podperným architektonickým článkom (→ konzoulou, → príporou a pod.), spojených do viacerých monolitov, usporiadaných nad sebou, z ktorých sa potom ďalej rozvetvujú jednotlivé → klenbové, príp. → medziklenbové a → prístenné rebrá.

Vyhňa – kováčska → dielňa, remeselná dielňa na spracovanie železa kovaním za horúca, v ktorej sa vyrábali a opravovali železné predmety, nástroje a náradie, podkúvali sa kone a dobytok. Kováči pôsobili v mestách aj na dedinách, vyhne boli situované buď v centre obce al. na jej okraji, orientované k verejnému priestoru a komunikácii kvôli jednoduchšiemu prístupu. Stavali sa murované (kameň, hlina, tehla) al. zrubové ako malé jednopriestorové → stavby. Pred → vstupom mali vyhne → priestor krytý predsunutou → strechou na drevených → stĺpoch (podjazd) na podkúvanie koní, okúvanie vozov a opravu väčšieho náradia. Základným vybavením vyhne bolo → ohnisko s otvoreným → komínom, vedľa neho kožené mechy na rozduchanie ohňa, pred ohniskom

nákova, nádoba s vodou na kalenie železa, v priestore a na stenách ostatné kováčske nástroje. Vyhne sa stavali ako samostatné stavby al. boli spojené s obydľím kováča či inými verejnými stavbami (→ zvonica, → kaplnka, hasičská zbrojnica). (hovor. kováčňa, šmikňa)

Výhybka – súčasť → koľaje → železničnej trate. Na príslušnú koľaj vozidlo nasmeruje → výmena. Jej pohyb je ovládaný → výmenníkom. Ak je výhybka ovládaná diaľkovo, býva jej súčasťou → výhybkový predstavník. Výhybka umožňuje plynulý prechod vozidla.

Výhybka aglická – v mieste kríženia dvoch koľají, rôznych smerov s možnosťou zmeny smeru jazdy z jednej koľaje na druhú.

Výhybka jednoduchá – v mieste, kde sa koľaj rozvetvuje s možnosťou zmeny smeru jazdy na 2 al. 3 smery.

Výklad – súčasť → parteru, otvor na uličnej → fasáde so → zasklením, s nižším a širším → parapetom, určený na vystavenie tovaru, tvoriaci rozhranie medzi → ulicou a → interiérom budovy. Môže byť časťou → skrine výkladnej. Zasklený priestor obchodu je sprav. prístupný zvnútra, voľne al. vnútornou uzamykateľnou stenou. Z vonkajšej strany z bezpečnostných dôvodov zvyč. zaistený → okenicou, → roletou al. → mrežou (roletové, nožnicové), proti preslneniu chránený → žalúziami al. → roletami. Výklad môže byť hlbkový, vitrinový, okienkový, ostrovný, atď.

Vykladanie – plošná → stolárska výzdobná technika, vykladanie plôch drevom inej farby, príp. ďalšími materiálmi (tmelom, perleťou, → kameňmi, → slovinou, → korytnačinou, → kovom a pod.), pričom plôšky môžu byť upravené farbením, → pripaľovaním al.

sekundárne zdobené → gravírovaním al. → kresbou perom. Rozoznávame → inkrustáciu, t.j. vkladanie hrubších dielov dreva al. iných materiálov do vydlabaných lôžok v → masíve a → intarziu, podmienené použitím → dýh, kedy sa dopredu zložený dekor prilepí na povrch nábytku. Ďalej → tauzovanie – vykladanie kovovým drôtikom, → techniku tmelovú a techniky kombinované.

Výklenok – ustupujúca časť muriva v hrúbke → múru, sprav. s obdĺžnikovým, polkruhovým al. eliptickým → pôdorysom, hore niekedy uzavretá → konchou. Môže byť rámovaný → edikulou al. inými → architektonickými článkami (→ pilastre, → vimperg, → šambrána atď.). Slúži na umiestnenie sochy, → pece a pod. Druhom výklenku je → exedra, → sedília, → oltárny výklenok; môže slúžiť napr. ako → pokladnica. Porovnaj → nika.

Výklenok oltárny – → výklenok na umiestnenie oltára, nahrádzajúci samostatnú → kaplnku, napr. ako súč. → špitálskej siene, → hradnej siene, → empory, príp. nahrádzajúca → záver v kaplnke, → mauzóleu a pod.

Vykurovadlo – → nádoba väčších rozmerov, keramická, porcelánová al. kovová. Väčš. súdkovitého tvaru, bez → dna, hore uzatvorená, s otvormi na sálanie tepla a otvormi na uchopenie pri manipulácii al. → uchami.

Výlevka – výlevný otvor → nádoby, umiestnený na jej → tele, sprav. trubkovitý (napr. → konvica).

Výmena – 1. súčasť → krovu, vodorovný prvok situovaný po stranách medzi → väznými trámami → plných väzieb, vo vyššej úrovni medzi → hambálkami. Formou → čapovania viaže vnútorné konce → krátchat, súčasti

→ prázdnych väzieb; **2.** pohyblivá časť železničnej → výhybky, krátky úsek páru → koľajníc, nazývaných jazyky, vložený medzi → koľaje v mieste ich rozvetvenia.

Výmenník – súčasť železničnej → výhybky, umiestnená vedľa → koľaje. Je to stojan s výmenovým návěstidlom, s pákou a závažím na prestavovanie → výmeny.

Výmenok – v → ľudovej architektúre samostatné obydlie staršieho rodičovského páru po rozdelení majetku. Oddelené bývanie starších rodičov v → komore, v → izbe domu al. v samostatne stojacej jednoduchej → stavbe na → dvore jedného z potomkov. (Na Slovensku zriedkavý, len regionálny výskyt – západné Slovensko, Spiš, v mestách s roľnícko-remeselníckym obyvateľstvom).

Vypletanie → nábytku – vyplňanie → sedadlového rámu, → operadlového rámu al. plnej → podrúčky pletivom z pediga, t.j. kmienkou liany rotan.

Výplň – časť → konštrukcie, predmetu al. väčš. celku, upevňovaná do príslušného → otvoru, → stavebného otvoru, → rámovej konštrukcie a pod.

Výplň bránová – skladá sa zo → zárubne, → krídla, resp. bránových krídel a → bránového kovania, niekedy môže byť doplnená → bránovým pätníkom.

Výplň dverná – skladá sa zo → zárubne, → krídla, resp. dverných krídel, môže mať → prah a → dverné kovanie.

Výplň konštrukcie rámovej – stred → rámu → konštrukcie rámovej, z horizontálnych dosiek spojených na pero a drážku, al. tenkých dosiek rôzneho tvaru, najč. obdĺžnikového, vpadnutých al. vysunutých po obvode s profilmi; **1.** pri → organe býva výplň niekedy priezvučná, umožňujúca prechod zvuku (→ ažúrovaná al. → mriežka);

2. pri → sedacom nábytku → operadlový rám aj → sedadlový rám býva niekedy vyplnený → čalúnením al. → výpletom, operadlový rám → priečlami. Pri → skriňovom nábytku, → okne, → dverách, → bráne a pod. môže byť → sklená výplň.

Výplň okenná – sa skladá z → okenného rámu, → krídla, resp. okenných krídel a → okenného kovania. Okenný rám a rám okenného krídla bývajú drevené, kvôli poveternostným podmienkam sa používalo drevo dubové, smolné borovicové a smrekové, ktoré sa buď morilo, vtedy sa dôraz kládol na kovanie (najmä v 17. a 18. stor.), al. sa použil → náter olejový. Podľa toho, koľko má výplň vrstiev, hovoríme o → okne jednoduchom a → okne dvojitom. Od výplne záleží členenie → okenného otvoru. Podľa počtu okenných krídiel rozlišujeme → okno jednokrídlové a → okno dvojkridlové, podľa počtu → tabuliek štvortabulkové, šesťtabulkové atď. Okenná výplň môže byť rôzne zasadená; **1.** do kamennej → šambrány z jej vnútornej strany, potom na priečelí vzniká → nika; pri dodatočnom zasadzovaní → vonkajšieho okna sa v šambráne vysekáva ústupok z vonkajšej strany, ak sa nevyseká, môže sa okenný otvor orámovať omietkovou šambránou; **2.** pri zasadzovaní výplne do murovaného → ostenia sa výplň môže umiestniť do stredu hĺbky okenného otvoru, príp. viac smerom von al. dnu, podľa toho môže vzniknúť hlboká → nika na priečelí al. zo strany interiéru, kam sa často vkladá → lavica na sedenie, al. sa vymuruje široký → parapet ako odkladacia plocha. Pri → dvojitom okne môžu vonkajšie okná lícovať s fasádou, môžu vytvárať plytkú niku na priečelí al. dodatočne zasadené

môžu byť predstavené pred plochu fasády a príp. orámované omietkovou šambránou.

Výplň sklená – používa sa na → zasklenie okna, časti → dverného al. bránového krídla a pod. Môže byť vo forme → vitráže – zasklievania do olova al. to môžu byť rozmernejšie tabuľky → skla bez → olovenej siete.

Výpustok – viď žudro

Výrez – geometricky al. inak tvarovaný okraj → zubu → kľúča tak, aby správne zapadol do → zámkového mechanizmu pri zamykaní a odomykaní.

Výseč – súčasť → klenby, ktorá vzniká prienikom dvoch → valených klenieb s nerovnakou → výškou. Skladá sa z → čela výseče a → prs. → Vrcholnica výseče môže byť vodorovná, al. stúpajúca. Výseče bývajú na jednej, príp. oboch → bokoch valenej klenby. Podľa ich vzájomnej polohy rozlišujeme výseč → styčnú, → protistojnú a → obkročnú, podľa ich tvaru → podkasanú a → lyžicovú. Výseče umožňujú vytvorenie otvorov, → vstupov a → okien v → múroch, na ktoré dosadá → päťka klenby.

Výseč lyžicová – druh → výseče, kedy → čelo i → prsia výseče sú ohraničené tvarom prevýšeného → stlačeného oblúka.

Výseč obkročná – druh → výseče; výseče sú situované po oboch stranách → valenej klenby striedavo, na rozdiel od → protistojných výsečí.

Výseč podkasaná – druh → výseče, tvorená → čelom výseče, → prsiami výseče a dvoma bočnými vertikálnymi → stenami. Hrany výseče sú rovnobežné, potom sa zalamujú a spájajú do vrcholu.

Výseč protistojná – druh → výseče; výseče sú situované po oboch stranách → valenej klenby tak, že sa ich vrchol-

nice nachádzajú v protihľehle polohe, avšak bez vzájomného dotyku. Druhom protistojných výsečí sú → styčné výseče.

Výseč styčná – druh → protistojnej výseče, výseče sú situované sprav. v pravidelných rozstupoch po oboch stranách → klenby oproti sebe tak, že sa ich → vrcholnice stretávajú v jednom bode.

Výstražník svetelný – druh → priecestného zabezpečovacieho zariadenia bez → závor, signalizujúci účastníkom premávky na → cestnej komunikácii očakávaný prechod vlaku prerušovaným svetlom, príp. tónom húkačky. Je to → stĺp s príslušnými svetlami, húkačkou a predpísanými výstražnými nápismi. Vedľa vstupu je plechová → skriňa s automatickým ovládaním.

Výstuž betonárska – viď armatúra

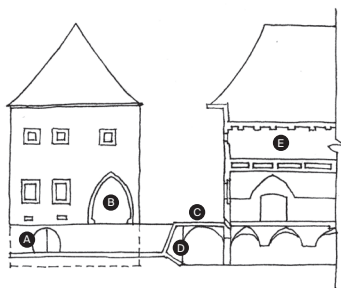
Výstuž pásavá – železné pásy, spevňujúce konštrukciu → dverného krídla al. → okenice, buď dreveného, pobitého železnými → pántami al. železného. Krídlo býva často celé pokryté sieťou z diagonálnych pásov, pripevnených → nitmi al. → klincami. Kríženie pásov môže byť ozdobne zvýraznené, napr. rozetkami. Kosoštvorcové polia medzi pásmi sa často vyplňujú → malbou (má aj funkciu ochrany pred koróziou), al. polychrómovaným → reliéfom (napr. heraldické motívy). Výstuž môže mať rôzne → dekoratívne zakončenia, resp. plošné al. plastické výrastky rozvetvené zo spoločného základu, príp. môže byť doplnená vykovanými obrazcami.

Výstuž železná – časť súčasť → sklenej výplne, tvorenej sklenými segmentami v → olovenej sieti. Výstuž je v tvare železných → tyčí, najč. horizontálnych, pripevnených na → rám okenného krídla, resp. → zárubňu al.

→ šambránu. Na výstuž je olovená sieť prichytená olovenými → prstencami.

Výšivka – technika výzdoby → textilu, pozostáva z vytvárania jedno- al. viacfarebných vzorov na povrchu danej plochy → textílie pomocou nití, resp. vlákien, upevňovaných pretáho- vaním ihlou cez podkladovú tkaninu. Ako podklad pre výšivku slúžia všetky druhy textílií, ale aj → koža, → papier a pod. Podľa materiálu vyšívacích nití poznáme napr. výšivku bavlnenú, hodvábnu, brokátovú (zlaté a strie- borné nite), vlnenú atď. Podľa spôsobu vedenia nití a ich uplatnenia na plo- che napr. výšivku plošnú, križikovú, reliéfnu, plnú, gobelínovú atď. Zá- kladné metódy vytvárania vzoru podľa počítanej nite a podľa predkreslenia. Podľa techniky zhotovenia poznáme výšivku ručnú a strojovú.

Výška – súčasť → ľudového al. meštian- skeho domu, slúžiaca ako → skladova- cia komora. Môže mať formu druhého al. tretieho → podlažia, → nepravého al. → skrytého poschodia.

- A vstup do pivnice
- B vstup do domu
- C chodník
- D vstup do predsunutého pivničného priestoru pod chodníkom
- E výška

Výška klenby (oblúka) – rozmer → klen- by (→ oblúka), daný dĺžkou kolmice, spustenej od → vrcholnice klenby v mieste → záveru klenby (→ vrcho- lu oblúka) po os → rozponu klenby (oblúka).

Výška konštrukčná – vzdialenosť úrovní dvoch po sebe nasledujúcich → strop- ných konštrukcií.

Výška svetlá – vzdialenosť od nášlapnej vrstvy → podlahy po povrchovú vrs- tvu → podhľadu.

Vytáčanie – opracovávanie drevených predmetov al. častí → nábytku a pod. na točovke (najč. → nohy → stoličiek, → stolov). (*syn. točenie*)

Výzorník – súčasť → štítu → ľudovej stav- by, otvor slúžiaci na vetranie, odvod dymu a osvetlenie → povaly. Môže mať rôzny obrys: kruh, štvorec, srdce, kríž, kalich, hviezda a pod.

Výžlabok – 1. druh horizontálneho → spojovacieho, resp. → vzperného architektonického článku, s vyžla- bením s → profilom → oblúka, napr. časť → profilácie → ostenia → portá- lu, → okna, → pätky → stĺpu a pod.; 2. všeobecné označenie pre aké-koľvek vyžlabenie, napr. vertikálne vyžlabky sú → kanelúry.

Vzor cibulový – kobaltová modrá → maľ- ba pod → glazúrou → porcelánu, vychádzajúca z čínskych rastlinných vzorov, postupom času zjednoduše- ných. → Dno → tanierov zdobí bambu- sová vetvička a chryzantémy, → okraj taniera vetvičky s hrotitými listami a puky pivónie, zoštylizované natoľko, že pripomínajú cibuľu.

Vzpera – súčasť → krovu, šikmý pod-porný a stužujúci prvok, prenášajúci tlakové sily.

X

Xylolit – druh stavebného → materiálu, používaný v → modernej architek- túre na vytváranie bezšpárových → podláh (→ xylolitová mazanina), dlážky z → xylolitových dlaždíc, na potahovanie → stien a → schodov v in- teriéroch. Pripravovaný je zo zmesi zomletého magnezitu, jemnozrnej organickej výplne (drevené piliny, korková múčka), roztoku chloridu horečnatého a pigmentov, s výsled- nou farbou sprav. zemito červenou al. horčicovo žltou. Hmota nie je odolná voči pôsobeniu vody.

Z

Záboj voštinársky – druh → hospodár- skej stavby, → lisovňa vosku, masívna jednopriestorová kamenná → budova, postavená na okraji → sídla, v extra- viláne pri vodnom zdroji. Získaval sa v nej vosk z rozvarených včelích plástov (voštín) lisovaním. Hlavným zariadením je mohutný → lis klino- vého typu stojaci v strede priestoru. Súčasťou vybavenia je kotol s → pe- cou, drevená kaďa s vodou, do ktorej privádzali vodu žlabom zo → studne, ďalej špeciálne náradie, nádoby, váha, v kúte miestnosti → stôl s → lavicami. V budove bez → stropu boli malé jednoduché → okná, využívala sa sezónne.

Zábradlie – zábrana na vyvýšených komunikačných miestach → → scho- diskách, → mostoch, → terasách, → balkónoch, → loggiách, → galériách a pod., ktorá má zamedziť nebezpe- čenstvu pádu. Môže byť kovová, dre- vená al. kamenná. Ide sprav. o → mre- žu, o kamenné al. drevené balustre, liatinové dielce, oceľové → profily, → pruhy, tyče, rúrky, pletivo, príp. ka- menné plastické útvary a pod. Krajné a náročné stĺpiky bývajú masívnejšie aj vyššie, takisto dekoratívnejšie. V hornej časti býva zábradlie ukon- čené → madlom. Typom zábradlia je → balustráda. Ak je výplň zábradlia plná jedná sa o → parapet.

Zábradlie rúrkové – druh → zábradlia s pevnou rúrkovou výplňou, horizon- tálne vedenou, charakteristický výra- zový prostriedok funkcionalizmu.

Zábrana – kovová, mierne ohybná plat- nička pripevnená na → okennom krídle, súčasť → záskočky.

Zábrana snehová – rad kovových útva- rov al. nízka → mriežka, umiestnená na dolnom obvode strechy (najč. len do ulice), ktorá zabraňuje nebezpečiu zosunu snehu.

Záčin – súčasť → stodoly, priestor na uskladnenie obilia a slamy, umiest- nený po jednej al. oboch stranách → mlatoviska, od ktorého môže byť oddelený → priečkou. Súčasťou záči- nu môže byť → plevník.

Zádverie – uzavretý → priestor za vstup- nými → dverami, oddelený od vnú- torného priestoru ďalšími dverami (na rozdiel od → zavesia s jednými dverami). Zádverie môže byť vtiah- nuté dovnútra → dispozície stavby, al. môže vystupovať pred → fasádu.

Záhon – súčasť → záhrady al. → parku, plocha geometrického tvaru vysadená pestrokvitnúcimi letničkami, trval-

kami al. → trávníkom v kombinácii s → buxusovým ornamentom, prípadne rôznofarebnou parkovou drťou. Súčasťou záhonu môže byť → broderia. Druhom záhonu je → rondel.

Záhřada – súčasť → hradu, → kaštieľa s areálom, → paláca s areálom, → meštianskeho domu s areálom, → hospodárskeho dvora, → kláštora a pod., menšia → plotom vymedzená, architektonicky dotvorená, intenzívne ošetrovaná plocha s funkciou rozšíreného obytného priestoru, doplnená → malou architektúrou, príp. s úžitkovou časťou na okraji (→ príručná záhřada, → sad). Pôdorys a rastlinný materiál je geometricky usporiadaný (napr. → záhony, → boskety). Druhom záhřady je → baroková, → botanická, → hradná, → japonská, → kláštorná, → príručná a → renesančná záhřada a → predzáhřadka. Niektoré priestory môžu mať → záhřadnú úpravu. Porovnaj → park.

Záhřada baroková – druh → záhřady, priestorová pravidelne riešená záhřada, základným princípom je osovosť, pričom → stavba (→ kaštieľ) je ústredným motívom hlavnej osi. Súčasťou sú sprav. kvetinové → záhony s → broderiami a → dominantami a sochárska výzdoba (→ sochy, → vázy, → žardiéri), umiestnená na okrajoch osovo usporiadaných plôch. → Fontány, → altánky, → voliéry, rôzne → pavilóny a iné druhy → malej architektúry sú situované na jednotlivých osiach. → Boskety a → arkády sú umiestňované po oboch stranách → parteru. K záhřade sa pričleňovala → štepnicia. Druhmi barokovej záhřady sú → francúzska a → talianska záhřada.

Záhřada baroková francúzska – druh → barokovej záhřady, ktorej úprava je založená na prísnej geometrickej,

často hviezdicovej sieti, ktorej hlavná os vychádzala od → záhřadnej fasády → kaštieľa, premietala sa ďalej do → krajiny → alejami a prieseckmi a obvykle bola zakončená architektonickým náprotivkom kaštieľa (→ letohrádok, → pavilón).

Záhřada baroková kláštorná – druh → kláštornej záhřady, vyvíja sa čiasťočne podľa vzoru svetských → barokových záhřad, vo väčšej miere si však ponecháva hospodársky charakter. Ovocné → sady, zeleninové → záhony a záhony liečivých rastlín sú rozmiestnené na osovo členených plochách.

Záhřada baroková talianska – druh → barokovej záhřady, zakladala sa väčšinou vo svahovitom teréne, nemala prísne geometrickú schému. Hlavným rysom bola prevaha prvkov → malej architektúry. Často využíva → schodiská, → terasy, → balustrády a → dominanty. Má tri časti, slnečnú – kvetinovú, ďalej polotienistú s → chodníkmi, → alejami a → pongonmi a tienistú → háj.

Záhřada botanická – druh → záhřady, ktorá má všestranný zbierkový charakter a slúži na demonštračné a študijné účely, na výskum a pozorovanie rastlín. V menšom rozsahu mohla byť aj súčasťou inej záhřady (v → boskete) al. → parku. Na rozdiel od → arboréta obsahuje nielen dreviny, ale aj byliny.

Záhřada hradná – súčasť → hradu, druh → záhřady, so zeleninovými → záhonmi a lekárnickou časťou s liečivými rastlinami.

Záhřada japonská – súčasť → záhřady al. → parku, druh → záhřady, samostatne projektovaná plocha, ktorej súčasťou sú zakrpatené druhy drevín, → vázy, → sošky, potôčky, drobné vodné plochy a → chodníky, ktoré zodpovedajú svojim meradlom plošnému zmenše-

nému ponímaniu celkového architektonického riešenia.

Záhřada kláštorná – súčasť → kláštora, druh → záhřady. Jej typickými časťami boli zeleninové → záhony a lekárnická časť s liečivými rastlinami a → cinto-rín, využívaný ako → štepnicia. Druhom kláštornej záhřady je → baroková kláštorná záhřada.

Záhřada mníšska – súčasť → kartúzie, druh malej → záhřady, priliehajúca k → mníšskemu domu, so samostatnou → ohradou, slúžila na pestovanie zeleniny a liečivých rastlín.

Záhřada príručná – druh → záhřady, bola umiestňovaná v susedstve → parku, resp. → hospodárskeho dvora, niekedy vo forme → predzáhřadky, a slúžila na dopestovanie zeleniny a ovocia pre bežnú potrebu kuchyne. Súčasťou býval → skleník, → parenisko, → ladvňa, → záhřadný domček, príp. iné skladové priestory.

Záhřada renesančná – druh → záhřady, využívajúcej účinok diagonálnej kompozície, plocha je delená do štvorcov al. obdĺžnikov, uhlopriečne členených, ktoré sú lemované → buxusovým ornamentom., inou zeleňou al. → chodníkmi Jednu zo základných súčastí tvorí → giardinetto. Záhřada je plošne prehladná, budovaná pre pohľad z jedného miesta, obvykle z → terasy → kaštieľa. Záhřady môžu byť obohatené o → arkády, → rozárie, → bazény a → fontány, → voliéry, → altánky, → filagórie, mačtinové → lavičky s → hrázdenou konštrukciou a o tmavé → aleje z listnatých a ihličnatých stromov, umiestnené po ich obvode. Vo výnimočných prípadoch boli takéto záhřady zakladané aj mimo → areálu → stavby a boli chránené → ohradovým múrom. Druhom renesančnej záhřady je → meštianska renesančná záhřada.

Záhřada renesančná meštianska – súčasť → meštianskeho domu s areálom, druh → renesančnej záhřady, využívajúcej malé priestory za → stavbami, ich súčasťou bola vždy → studňa s lipou, kamenný stôl a kvetinový → záhon. Podľa veľkosti plochy bol súčasťou aj → altánok s mačinovou → lavičkou. V úžitkovej časti bol → sad spolu s malými záhonmi zeleniny a liečivých rastlín.

Záhřada zimná – druh veľkoplošného → skleníku, ako súčasť obytného → priestoru, vysadený teplomilnými rastlinami väčšinou priamo do zeme, príp. s → prenosnou zeleňou, vybavený → záhřadným nábytkom. Plochy sú členené → chodníkmi, resp. → šľapákmi, niekedy doplnené → jazierkom, mostíkom, → fontánou, menším výtvarným dielom. Vo väčších záhřadách môže byť aj malá terénna nerovnosť.

Záhřumienok – 1. pozemok za → stodolou patriaci k → roľníckemu dvoru, ktorý sa tiahne často až po hranicu katastra; 2. v čase družstevného poľnohospodárstva menší pozemok patriaci poľnohospodárskemu družstvu pridelený členovi družstva na osobné užívanie.

Záchod – súčasť → obytnej al. → občianskej stavby, priestor s hygienickým zariadením; 1. súčasť → usadlosti al. → hospodárskeho dvora, býva postavený na hnojisku al. tesne vedľa neho, zvyč. na konci → dvora. Býval vo forme → prístrešku al. jednoduchej latkovej, príp. debnovej stavbičky s → pultovou strechou, pôvodne bez → dverí al. s → poldvierkami. Ak slúžil pre viacero rodín, stával mimo dvora pri potoku; 2. v → meštianskom dome situovaný sprav. v jeho dvorovej časti v blízkosti → hospodárskych stavieb. Podľa technickej funkčnosti rozlišuje-

me → suchý a → splachovací záchod. Druhom záchoda je → prevet.

Záchod splachovací – druh → záchoda s odpadom napojeným na miestnu kanalizáciu.

Záchod suchý – druh → záchoda podmienený žumpou, z čoho vychádza aj jeho → dispozícia, najmä vo viacpodlažnom obytnom → dome, kde sa záchod môže prejavovať ako viacpodlažný prístavok.

Základňa – spodná plocha telesa. Pri stereometrických telesách hovoríme sprav. aj o vrchnej ploche ako o základni, najmä keď je zhodná so spodnou, napr. pri → kvádri.

Základňa nádoby – báza, na ktorej → nádoba stojí, niekedy tesne pod → dnom nádoby (→ fízel, → podstavec), inokedy spodná časť → nohy (napr. → kalich).

Základy – 1. druh → archeologického nálezu, súčasť → stavby; 2. druh stavebnej → konštrukcie, väčš. → múr základový, zapustený do zeme do → ryhy základovej. Porovnaj → konštrukcia základová.

Záklenok – súčasť → vstupu, → okna, → strieľne, → výklenku, → výpustku a pod., horná časť → špalety, klenuté → nadpražie otvoru v → mure v tvare → oblúka, najč. → segmentového. Záklenok môže byť zostavený z → klenákov.

Záklop – súčasť → záklopového stropu, doska zhora pripevnená na drevené → trámy, sprav. ukladaná kolmo na nosné trámy rôznymi spôsobmi: jednoduché ukladanie (na zraz), dvojité ukladanie (so vzájomne prekrytými okrajmi), spájanie na pero a drážku (príp. poldrážku), prekladanie al. zložitejšie konštrukčné a dekoratívne variácie ukladania.

Záklopka – súčasť → okna al. vetracieho otvoru → sýpky, drevená al. železná platňa uchytená v → pánte nad horným okrajom otvoru, niekedy opatrená mechanickým tyčovým zariadením, často umiestneným v hrúbke → múru, ktorým ju bolo možné obsluhovať z prvého → podlažia. Slúžila na zamedzenie prívodu vlhkého vzduchu do sýpky.

Zakončenie dekoratívne – 1. stvárnenie koncov → rohovníkov, → závesov, → podložiek, → oporných štítkov, → pásovej výstuže a pod., čiže súčastí → kovania dverného, bránového, okenného, nábytkového atď. Zakončenie môže byť plastické (napr. na → klbových pántoch) al. ploché (napr. obrysu ľalie, cibulky, stromčeka a pod.); 2. kovové ozdobné symbolické zakončenie → hrebeňa al. hrotu (→ hrotnica) → strechy, → veže, → arkiera, → vikiera a pod. v podobe kohútika, veterníka, datovanej → zástavky, hviezdice, postavy rytiera, ostatnej gule al. elipsoidu, zakončeného hrotom a pod., ich kombinácií. Používa sa namiesto → vežového kríža na kostoloch cirkvi ev.a.v., a najmä u cirkvi ev. reformovaného vyznania.

Zamat – druh bavlneného → textilu, zhotovovaný zvláštnou tkáčskou technikou, charakteristický tým, že je z jednej strany hladký, so zreteľnou štruktúrou osnovy a útku, z druhej strany má krátky jemný vlas. Vzhľadom na dekoratívny vzhľad ťažkej splyvavej látky aj v minulosti vysoko hodnotený, užívaný pri zhotovovaní honosných svetských a ceremoniálnych odevov, → čalúnení, → závesov, ale aj → liturgických rúch a → liturgických textílií. Názov velúr sa používa pre → hodvábný zamat. (syn. *velúr*)

Zarážka – 1. výbežok na hornej časti → zámkového oka, slúžiaci na zachytenie kľúčového → jazyčka pri zatváraní → krídla okenného al. bránového; 2. prvok → vrchnáka → nádoby slúžiaci na jeho odklopenie, resp. vymedzujúci mieru odklopenia zarazením o hornú časť → ucha.

Zariadenie ovládacie – časť → organu. Je tvorená → manuálom, → pedálom a → registrovými ťahadlami. Môže byť vstavané do → postamentu (na starších organoch) al. do samostatného hracieho organového stola.

Zariadenie vykurovacie – viď **kúrenisko**

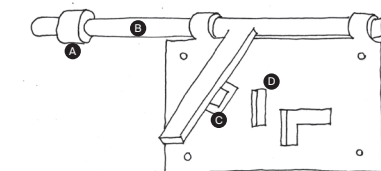
Zariadenie vykurovacie podlahové – súčasť nadzemných → stavieb z doby rímskej (napr. → villa rustica), príp. aj stredovekých, vykurovaných systémom teplovzdušného vykurovania, druh → archeologického nálezu. Základ tvoril obdĺžnikový, do zeme zapustený priestor, tzv. → kúrenisko, situované z exteriérovej strany → obvodového múru stavby. V kúrenisku boli umiestnené → ohniská, od ktorých viedli vykurovacie kanáliky (murované na dne z lomového kameňa a na bokoch z → tehál), ktorými sa vháňal teplý vzduch pod → vysunutú dlážku al. ku stenám vykurovaných → priestorov (cez tzv. komínky).

Zámok – zariadenie na uzatváranie → dverí, → brán, → skriňového nábytku a pod. pomocou → kľúča, najč. celokovové (pri najstarších zámkoch možnosť kombinácie s drevom). Zámky sa delia na zámky pevné, zámky posuvné a zámky závesné, podľa princípu fungovania zámkového mechanizmu na zámky pružinové, ovládané zásuvným kľúčom, a na závorčkové (so → zámkovou závorčkou), ovládané otočným kľúčom.

Zámok krabicový – druh pevného zámku, ktorého súčasťou je → krabica, kryjúca zámkový mechanizmus.

Zámok pevný – zámok fixovaný na podklad, resp. doňho zapustený. Zámok na podklade môže mať zámkový mechanizmus nekrytý al. krytý – vtedy ide o zámok krabicový. Na dverách a bránach môže byť zámok kombinovaný s → kľučkou, → zámkovým štítkom a → zámkovým okom.

Zámok posuvný – zámok s → petlicovou zástrčou. Používal sa na zamykanie → dvojkrídlových dverí. V stave zamknutom prečnieva zástrč cez obe → krídla dverí a → petlica, ktorá je jej pevnou súčasťou, má → oko fixované v → štrbine zámku.

A zástrča petlicová
B petlica

C oko
D štrbina

Zámok závesný – zámok odnímateľný z podkladu. Závesné zámky delíme na svorníkové v podobe valca s pružinovými krídelkami a zámky strmeňové s → plášťom zámkového mechanizmu, visiacim na oblúkovom odklápacom → ramene, ktoré sa zavesuje na oko a po zamknutí fixuje → petlicu al. → refaz.

Zápora – súčasť → krovu, pätná → vzpera zabezpečujúca stabilitu zvislého prvku proti posunu al. sklopeniu. Dôležitý prvok pri vztyčovaní dreveného krovu.

Zapustenie – druh tesárskeho spoja, šikmý spoj dvoch prvkov charakte-

ristický zapustením jedného prvku do druhého, s plytkým viditeľným zadlabaním/zapustením v lici → trám-mov – tzv. zarážkou (čelná, zadná). (*syn. spoj so zarážkou*)

Zárez železničný – súčasť → železničnej trate, výkop, ktorý tvorí otvorenú železničnú → komunikáciu pod úrovňou terénu (na rozdiel od → násypu, ktorý je nad úrovňou terénu). Sklon jeho svahov je daný charakterom násypového materiálu. Pri starších zárezoch (s ručnou úpravou svahu) je sklon svahov v celom → priereze zárezu rovnaký. Novšie zárezy sú budované s odstupňovaným sklonom, ktorý sa smerom k základni zárezu zmenšuje. Pri päte svahu zárezu je odvodňovacia → drenáž. Zárez niekedy dopĺňa → zárubný múr.

Zariadenie oznamovacie – nachádza sa vo všetkých → budovách, z ktorých sa riadi železničná doprava pomocou → železničnej siete. Zariadenie slúži na prenos informácií medzi železničným personálom v → železničných staniách a na → traťových úsekoch. Podľa konštrukcie sa rozdeľujú na → zariadenie zvonkové, telegrafné, telefónne a ďalekopisné.

Zariadenie technologické – má ústrednú úlohu v štruktúre každého výrobného procesu. Mohlo mať podobu voľne stojacej aparatury al. bolo umiestnené v jednoúčelových al. viacúčelových → stavbách, predstavujú súčasť výrobných → budov a stavieb technickej infraštruktúry, zároveň ovplyvňujú ich podobu a prevádzku. Existujú rôzne druhy zariadení – pohonné jednotky, zariadenia pre získavanie surovín, spracovanie surovín, výrobu produktov, dopravu, ale aj ich riadiace jednotky, ovládacie prvky a signalizačné a bezpečnostné zariadenia. Mohli mať

podobu ucelených technologických celkov dodávaných na kľúč, niekedy aj s projektom stavby. Inokedy išlo o unikátne stroje vyrobené ako prototypy v jednom kuse s jedinečným technickým riešením prispôbeným danej lokalite.

Zariadenie zabezpečovacie priecestné – súčasť → železničnej trate, zariadenie slúžiace v mieste úrovňových krížení → cesty a → železničnej trate pred stretom železničného vozidla a účastníka cestnej premávky. Rozdeľujú sa na zariadenie bez → závor (→ svetelný výstražník al. dopravná značka) a so → závorami.

Zariadenie zabezpečovacie staničné – býva súčasťou stavadlového prístroja, zaisťuje súlad medzi skutočným stavom → koľajiska (nastavenie → výhybiek) a informáciou o tomto stave, poskytovanom vlakovému personálu (→ návestidlom) tým, že znemožňuje nesprávnu manipuláciu s pákami vstavadlového prístroja.

Zariadenie zabezpečovacie traťové – býva súčasťou → stavadlového prístroja, zaisťuje súlad medzi skutočným stavom → železničnej trate (voľnosťou časti → železničnej trate, do ktorej vlak vchádza) a informáciou o tomto stave poskytovanou vlakovému personálu (→ návestidlom) tým, že znemožňuje nesprávnu manipuláciu so → stavadlovým prístrojom.

Zariadenie zauhlovacie – súčasť → koľajiska → železničnej stanice slúžiace na rýchle plnenie uhoľných zásobníkov parných rušňov uhlím. Skladá sa zo skládky uhlia a zo zariadenia na dopravu uhlia z tejto skládky do zásobníka rušňa. To môže byť najrozmanitejšieho typu – od jednoduchej drevenej šikmej lávky na vynášanie uhlia do zásobníka v prútených ko-

soch, cez strojové elektrické výtahy na zdvíhanie ručne plnených a posúvaných vozíkov (ktoré sa pohybujú na malej úzkorozchodnej → koľaji vybudovanej v priestore uhoľnej skládky) a samopojazdné dieselové al. elektrické drapakové koľajové žeriavy, až po rozsiahle veľkokapacitné zariadenia s portálovými žeriavmi.

Zariadenie zvonkové – druh → oznamovacieho zariadenia, slúži na spojenie medzi → železničnou stanicou a pracoviskami na → traťovom úseku. Prostredníctvom dohodovaných signálov – rôznych skupín úderov zvonkovej súpravy sprostredkuje informácie o chode vlakov. Okrem → zvonkovej súpravy môže byť jeho súčasťou aj kancelársky zvonkový prístroj v stanici (v dopravnej kancelárii). Impulz k úderu na zvon vychádza z induktora ovládaného kľukou, umiestneného na pracoviskách traťového úseku vo → výpravnej budove → v stavadlách, na → stanovištiach strážnikov oddielu.

Zárubňa – dverný al. bránový → rám, najč. drevený, príp. železný, lemujujúci dverný al. bránový otvor, ktorý sa vyplňa → krídlom dverným al. bránovým, zaveseným do zárubne na → pántoch. Môže byť profilovaná. V mieste styku zatvoreného krídla so zárubňou v nej býva pravouhlý ústupok. Vertikálne časti zárubne sú → veraje, horná vodorovná časť → návoj.

Zasklievanie – vloženie → sklenej výplne buď napevno do → šambrány, do → okenného rámu al. do → rámu krídla okenného, dverného al. bránového, resp. môže byť súčasťou → skriňového nábytku. Pri styku sklenej výplne s rámom al. → priečkami (používané pri → členení okenného otvoru od konca 18. stor.) sa môžu uplatniť tieto spô-

soby: – vloženie skla do drážky v ráme al. v priečli, – do ústupku v ráme al. v priečli, kde sa pripevní priklincovanou trojhrannou → lištou, – do ústupku, kde sa spevní → klincami a zagituje sa. Zasklenie môže byť rôznymi druhmi → skla.

Zasklievanie do olova – spôsob vytvárania → sklenej výplne → okenného krídla z dutých → terčikov al. šesťhranov a pod. z číreho skla, zasadených do → olovenej siete. Je charakteristické pre 15. – 17. stor. Vytlačilo ho tabuľové sklo.

Záskočka – súčasť → okenného kovania, kovový predmet slúžiaci na zabránenie samovoľného zatvárania → okenného krídla. Skladá sa z → podložky a → jazýčka, ktoré sú pripevnené na → okennom ráme a zo → zábrany, pripevnenej na okennom krídle. Pri otvorení krídla zábrana stlačí jazýček a prejde zaňho, vtedy jazýček opäť vyskočí a zahatá prostredníctvom zábrany okenné krídlo.

Zástava – symbolické znamenie spoločenstva, zvyč. obdĺžniková → textília v heraldických farbách. Na rozdiel od vlajky je upevnená celou jednou stranou priamo na → žrdi. Zástava cirkevná je v heraldických al. liturgických farbách, obyč. s vyšívanými al. maľovanými kresťanskými symbolmi, nápismi al. obrazmi rôznych cirkevných námetov al. postáv. Často hornou stranou upevnená na krátkej vodorovnej → tyči a tou voľne na dlhšiu zvislú → žrd', na ktorej sa nosí pri procesiách a pri niektorých obradoch. V dolnej časti niekedy rozoklaná a ukončená → strapcami. Môže byť doplnkom → erbu. Ak má heraldické farby, farba → figúry erbovej je hore, farba → štítu dole.

Zástavba – jedna zo základných súčastí → štruktúry sídla, usporiadanie → stavieb na určitom, sprav. → komunikáciami vymedzenom území al. na parcele (→ zástavba parcely). Podľa spôsobu radenia a zoskupovania stavieb, resp. podľa ich postavenia voči komunikácii delíme zástavbu na → píllovú, → radovú, → blokovú, → krídllovú, → plošnú, → voľnú, → odkvapovú, → parcely, → štítovú, → pravidelnú a → kobercovú.

Zástavba bloková – druh → zástavby, ktorá vzniká spájaním jednotlivých stavieb do → blokov, resp. priamo výstavbou blokov.

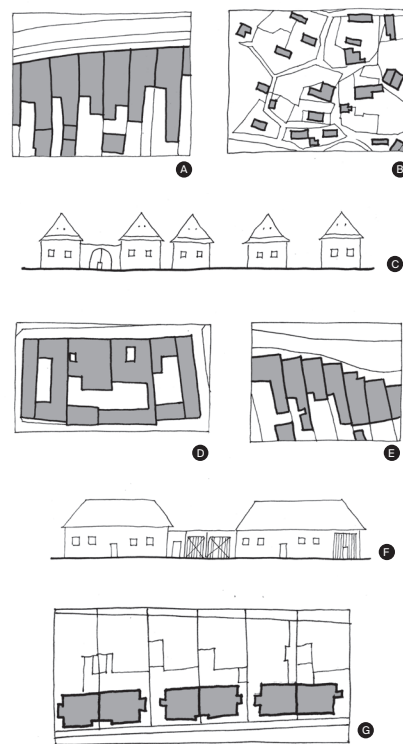
Zástavba kobercová – druh → zástavby, pri ktorej sú objekty zoskupované s dôrazom na plošnú úspornosť a modulárnu skladobnosť do súvislej zástavby.

Zástavba krídllová – druh → zástavby parcely, kedy objektová skladba na → parcele je reprezentovaná jedným al. viacerými → krídlami → stavby. Výsledkom pôdorysného usporiadania krídel bývajú tvary písmena “L”, “U”, príp. zložitejšie obrazce. Je charakteristická napr. pre → historické jadrá → miest, kde sa vyvíjala postupne.

Zástavba odkvapová – druh → zástavby, pri ktorej sú → stavby orientované ku → komunikácii dlhšími odkvapovými → fasádami.

Zástavba parcely – druh → zástavby, spôsob zastavania → parcely → stavbami. Druhmi sú → krídllová a → plošná zástavba.

Zástavba pavilónová – druh → zástavby, pri ktorej je → areál zastavaný samostatnými, stavebne oddelenými celkami tzv. → pavilónmi s rozdielnym funkčným určením. Jednotlivé pavilóny sú zvyč. umiestnené v zeleň, môžu byť prepojené otvorenými al.

Zástavba

A) radová	E) píllová
B) voľná	F) odkvapová
C) štítová	G) pravidelná
D) bloková	

uzatvorenými → chodbami. Využíva sa najčastejšie pri školských a zdravotníckych areáloch, ale napr. aj pri → kasárňach.

Zástavba píllová – druh → zástavby, ktorá má píllovú → pôdorys, vzniká zoradením → stavieb tak, že → hlavnú fasádu majú situovanú rôznobežne voči osi → ulice.

Zástavba plošná – druh → zástavby parcely, zaberajúcej celý → pôdorys → parcely. Vzniká ako dôsledok úsilia o maximálne využitie plochy pozemku.

Zástavba pravidelná – druh → zástavby, vytvárajúcej pravidelný → pôdorys sídla.

Zástavba radová – druh → zástavby, kedy sú → stavby zoradené pozdĺž → komunikácie, približne rovnobežne s jej osou.

Zástavba riadková – druh → blokovej zástavby, pri ktorej domy tvoria rady s pravidelným odstupom, často využívaná vo funkcionalistickej architektúre.

Zástavba štítová – druh → zástavby, pri ktorej sú → stavby orientované ku → komunikácii kratšími → fasádami, zakončenými v hornej časti → štítom.

Zástavba voľná – druh → zástavby, ktorá nevytvára pravidelné útvary, → stavby sa pri tomto systéme zoskupujú voľne, najmä v súlade s terénou konfiguráciou.

Zastavenie – súčasť → krížovej cesty (→ kalvárijské zastavenia) al. → pútnickej cesty (→ pútnické zastavenia), → druh → sakrálnnej stavby. Zastavenia tvoria → súbory, majú väčšinou formu → malej architektúry (→ kaplnka, → kríž) s výtvarnými dielami, tematicky sa viažucimi ku → kalvárii al. zasväteniu → pútnického miesta, príp. sú to → nehnuteľné výtvarné diela.

Zastavenie kalvárske – súčasť → krížovej cesty, druh → sakrálnnej stavby. Zastavenia tvoria súbor → prícestných kaplniek s výtvarne stvárnenými scénami, príp. samostatných súsoší krížovej cesty (zvyč. v počte 14, bývajú očíslované), podobne stvárnené môžu byť aj ďalšie súvisiace námety (→ Sväté schody, Olivová hora, prípravná kaplnka – s námietom prípravy na krížovú cestu, ružencový cyklus, Boží hrob a pod.).

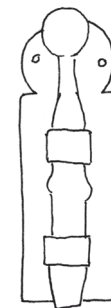
Zastavenie pútnické – súčasť → pútnickej cesty, → pútnická kaplnka, → pútní-

cký kríž, výtvarné dielo (socha, súsošie), príp. aj upravený prírodný výtvor (jaskyňa a pod.).

Zastávka železničná – druh → železničnej architektúry, → budova na → traťovom úseku slúžiaca na nástup a výstup cestujúcich, niekedy aj pre vybavenie cestujúcich. Skladá sa z → nástupišťa, z tabule s názvom zastávky a niekedy čakárne a osobnej pokladne. V niektorých prípadoch môže byť zlúčená so → stanovišťom strážnika oddielu.

Zástena – slúži na optické rozdelenie interiéru. Skladacia prenosná stena tvorená dielmi s → rámovou konštrukciou, drevenou al. kovovou, s → výplňami niekedy potiahnutými → textilom, → kožou, → papierom; diely sú pospájané väčš. → pántami. (syn. *paraván*, *španielska stena*)

Zástrč – kovový mechanizmus (príp. kombinovaný s drevom) na zabezpečenie → krídel dverných, bránových, okenných, → okeníc, → dverí → skrinového nábytku a pod. → Jazyk zástrče, ktorý je prichytený na podklade v ráme zástrče, sa → úchytkou, vyrastajúcou z jazyka zasunie do kovového → oka al. → zástrčovej pošvy. Dverná zástrč bola v stredoveku takmer výlučným spôsobom zatvárania dverného krídla, pretože sa ešte nepoužívala

→ kľučka. Okenná zástrč (menšia ako dverná) začala vytláčať v poslednej tretine 18. stor. → obrtľíky, pretože umožňovala lepšie tesnenie. Vertikálne zástrče bývajú na okennom al. dvernom kridle najč. dve – horná a dolná. Zástrče môžu mať pri → dvoj-kridlovom okne obe kridla, al. len to, ktoré má → chlopňu. Porovnaj → mechanizmus zástrčový.

Zástrč petlicová – súčasť → posuvného zámku. Kovová → tyč, posuvná v horizontálnom smere, obsahuje pevne pripojenú → petlicu v kolmom smere na tyč. Pri manipulácii s tyčou slúži petlica ako → úchytka.

Zásuvka – vysunutelná → schránka, čelníca → úložný priestor, najmä → skriňového nábytku. Čelná stena zásuvky zvyč. tvorí súčasť → priečelia. Ak sú zásuvky zoradené vedľa seba, hovoríme o rade zásuviek, ak sú nad sebou, hovoríme o stĺpci zásuviek. So zásuvkami sa manipuluje pomocou → úchytiok, bývajú opatrené → zámkom.

Zátka – býva z rovnakého materiálu ako → nádoba (→ karafa, → flakón). Slúži k uzatváraniu nádob zasunutím do → hrdla nádoby, skladá sa z rozšírenej → hlavičky (guľovej, valcovej a pod.) a z často drsného → krčku.

Závažie – zdroj energie hodinového stroja, zväčša kameň či kovový prvok zavesený na lane či → refazi. Vyskytuje sa jedno, resp. viac závaží na jednom hodinovom stroji. Iným zdrojom energie je → pero.

Záver klenby – najvyšší bod na → rube klenby, tvorený sprav. → klenákmi.

Záver polygonálny – druh → záveru svätyne s mnohouholníkovým → obvodovým múrom, zakončujúcim → svätyňu s → chórom. V prípade zaklenutia → svätyne → krížovou rebrovou klenbou začína polygonálny záver

za posledným, najvýchodnejším (ak je → kostol orientovaný) → medziklenbovým rebrom chóru. Stavebným druhom záveru je → apsida.

Záver svätyne – spôsob zakončenia → svätyne → kostola. Druhom záveru svätyne je → polygonálny záver.

Záves – 1. súčasť → kovania okenného al. dverného, ktorou sa kridlo upevní na → okenný rám al. → zárubňu a umožní jeho rotačný pohyb pri otváraní. Je súčasťou → pántu, pripevnený na → kridlo dverné, bránové, okenné, → skriňového nábytku al. na → okenicu; 2. druh textilie, doplnok interiéru, ktorý sa používa na zamedzenie prenikania svetla do al. z interiéru; 3. ornamentálny motív neskororenesančnej a ranobarokovej architektúry v podobe segmentovo nariasenej látky, používaný najčastejšie na hlavičkách pilastrov, na oltároch a pod.

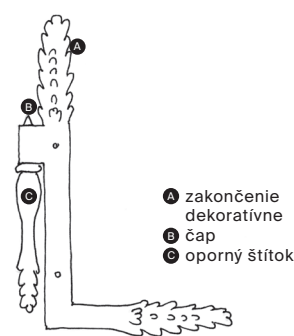
Záves kuželový – druh → kovania, súčasť → pántu kľbového, koncové ukončenie → závesu môže mať tvar kužela, plodu žaluďa (1. pol. 19. stor.), píniovej šišky, gule (2. pol. 19. stor.), ploché segmentové zakončenie od zač. 20. stor.

Záves pántový – druh → kovania, súčasť → pántu, ktorá je nasadená na → čape. Pri → kľbovom pánte je to buď → lôžko s → príchytanou plochou al. → objímky vyrastajúce z príchytaných plôch oboch spojovaných častí predmetu. Pri → závesnom pánte je to pri → okne → záves rohovníkový a pri → dverách, → bráne a → skriňovom nábytku → záves pásový.

Záves pásový – druh → kovania, súčasť → závesového pántu. Je to horizontálny al. vertikálny železný pás pripevnený → klincami al. → skrutkami, príp. nitmi na → kridlo dverné, bránové, skriňového nábytku al. na

→ okenicu. Na jednom konci sa záves obtáča okolo → čapu, druhý koniec má sprav. → dekoratívne zakončenie (napr. obrys Íalíe), al. môže mať celý pás ornamentálne plošné al. plastické výrastky. Pásový záves má aj funkciu spevňovaciu.

Záves rohovníkový – druh → kovania, súčasť závesového pántu najč. na → okne, z → rohovníka vybieha krátke rameno, ktoré obtáča → čap. Okrem zavesenia má aj funkciu spevňovaciu – zosilnenie rohov → okenných kridiel.

Záves vnútorný – druh → kovania, súčasť → pántu, záves zapustený – skrytý v konštrukcii.

Závetrie – súčasť → stavby, priestor, ktorý chráni → vstup pred poveternostnými vplyvmi. Ak je vysunutý pred → fasádu, je zhora chránené → strieškou, z jedného al. oboch strán býva chránené → múrom al. → presklenou stenou, spredu je na rozdiel od → záveria otvorené. Závetrie môže byť aj vsunuté dovnútra → dispozície stavby, takže zo strán je potom ohraničené zalomeným → obvodovým múrom a zvrchu → konštrukciou → stropu. Druhom závetria je → výpusť.

Závora – mechanizmus na uzatváranie a vnútorné zaistenie → kridiel

bránových al. dverných. Do kovovej konštrukcie z → vodičov závor, zapustených do podkladu v jednej horizontálnej línii, sa vkladá al. vsúva drevený hranol al. hrubá doska.

Závory – môžu byť súčasťou → prístrešného zabezpečovacieho zariadenia. Sú to sklopné drevené zábrany, spúšťané pred prejazdmi vlaku rovnobežne s → koľajou, naprieč → cesty tvoriace na nej prekážku. Ovládajú sa mechanicky al. elektricky.

Závorka zámková – súčasť → pevného zámku. Kovová tyčka, ktorá sa pri zamykaní vysunie z → krabice a v príp., že je zámok zapustený, z → kridla dverného al. bránového, a vsunie sa do → štrbiny v → zárubni a pod. Závorky bývali jednoduché al. zdvojené, u masívnych, veľkých zámkov aj šestnásobné.

Zbrojnica – súčasť → pevnosti, → mesta al. → hradu, slúži na uloženie zbraní a potrieb na ich údržbu. Zbrojnica môže byť samostatná → stavba, príp. spojená s → prachárnou, al. to môže byť iba vyčlenený → priestor v → bašte, → bastióna a pod. Na hradoch tvorili súčasť obvodovej → zástavby → predhradia, stávali v blízkosti → brány. Zbrojnice bývali rozľahlé podpivničené, dvojpodlažné, jednopriestorové → stavby s rovnými → stropmi al. → valenými klenbami. V priestore hradu sa mohlo nachádzať viacero zbrojníc. V → bastiónových pevnostiach tvorili jednopodlažné zbrojnice súčasť obvodovej zástavby → nádvorí.

Zdobenie → skla hutnícke – → technika sklárska výzdobná, plošné zatavovanie sklenených vlákien (→ nitkovanie), plastické natavovanie drobných → nálepkov, al. mohutnejších priestorových ozdôb, tvorených zo štiepa-

ných hrebienkových pásov (→ kridlový pohár).

Zeleň nosná – súčasť → parku, skupiny stromov domáceho pôvodu, ktoré vytvárajú trvalú ochrannú kulisu pre nové výsadby a cudzokrajné dreviny a formujú → priehľady a → pohľady (napr. → stromoradie). Základným prvkom je → obvodová zeleň.

Zeleň obvodová – súčasť → nosnej zelene → parku, pás vysokých stromov prevažne domáceho pôvodu, vysadených po obvode plochy parku, zabezpečujúci intimitu v interiéru parku a vytvárajúci mikroklimu pre použitie náročnejších druhov vo výsadbách. (syn. *obvodový plášť, porastový veniec*)

Zeleň prenosná – súčasť → záhrady al. → parku, v nádobách zasadené teplo-milné rastliny (palmy, oleandre), ktoré sú v letnom období súčasťou pravidelných úprav (→ ranžirung). V zimnom období sú umiestňované v → palmovom skleníku al. v → zimnej záhrade.

Zemnica – druh → zahĺbenej dispozície, kedy je → stavba sprav. celá zapustená do zeme (s výnimkou strechy), zvyč. druh → archeologického nálezu, → zahĺbený sídliskový al. → hospodársko-výrobný objekt, príp. → ľudová stavba.

Zhádzka – súčasť špeciálnych → administratívnych budov, šachta na dopravu listových al. peňažných zásielok v → bankách a na → poštách z vyššieho → podlažia na nižšie.

Zhášadlo – nástroj na zhašanie sviec, skladajúci sa z kovovej čiapočky kužeľovitého tvaru a drevenej → násady upevnenej v → tulejke. Zhášadlo sa nasadzuje na sviečku za účelom zamedzenia prístupu vzduchu.

Zhlavie – 1. súčasť kamenného al. dreveného → schodiskového stupňa, okrajová časť jeho zúženého konca. Sumár

zhlaví všetkých stupňov pri → točitom schodisku vytvára → vreteno; 2. koncová časť → trámu → stropu al. → krovu. Býva zapustené v → kapsách.

Zlátenie – 1. povrchová úprava súčasti architektúry, drevených, kovových, kamenných a iných umelecko-remeselných predmetov a výtvarných diel, pokrývanie povrchu zlatými plátkami al. roztokom → zlata. Pri → kovoch sa zláti predmety zo → striebra a → medi; 2. plošná → technika stolárska výzdobná, nanášanie lístkového zlata na vyhladený povrch → dreva. Pri zlátení na poliment tvorí podklad na uchytenie lístkového zlata poliment (zmes bolusu – hnedoč. hlinky s voskom), zlato sa dá upraviť do vysokého lesku; pri zlátení na mixtion (olejová fermež s fixatívami) sa zlato leštiť nedá. Na napodobnenie pravého lístkového zlata sa používala lítková mosadz, tzv. metál, al. náter bronzovým práškom.

Zlato – → ušľachtilý kov žltej farby, poddajný, vysokého lesku. Mäkkosť zlata sa vyrovnáva obohatením inými kovmi (→ meď, → striebro). Rýdzosť zlata na predmete sa označuje → zlatníckou značkou. Zlato je trvácne, na vzduchu oxiduje na povrchu – stráca lesk a mierne černie.

Značka cechová – → zlatnícka značka al. → cinárska značka, označujúca príslušnosť zlatníckeho majstra k cechu (bratislavský, košícký a pod.).

Značka cinárska – označenie kvality → cínu (jemný cín je označený postavou anjela, Justicie, nápisom Feinzinn a pod.), al. ako značka majstrovská, značka cechová.

Značka kamenárska – drobný obrazec väčš. zostavený z priamych tesaných čiar. Buď boli značkou tvorcu (majstra, tovariša) al. len pomôckou

k správne nasadeniu jednotlivých opracovaných kameňov (značky konštruktívne).

Značka majstrovská – zlatnícka značka al. cinárska značka, označujúca majstra – výrobcu predmetu.

Značka výrobná → **porcelánu (keramiky)** – označuje pôvod predmetu. Býva na spodnej strane → dna al. na → fyzli, → maľovaná pod → glazúrou, vtlačená do hmoty al. tlačaná pečiatkou.

Značka zlatnícka – označenie rýdzosti → zlata a → striebra (povolený pomer zlata a prímеси). Podľa cechovej značky je možné určiť príslušnosť k cechu (levočský, bratislavský), niekedy aj datovanie, podľa majstrovej značky majstra.

Zóna pamiatková – územie s historickým sídelným usporiadaním, územie → kultúrnej krajiny s → pamiatkovými hodnotami al. územie s → archeologickými nálezmi, → archeologickými náleziskami, ktoré možno topograficky vymedziť.

Zrastlica – útvar viacerých tesne spojených → architektonických článkov, stvárnených niekedy akoby do seba prerastali, napr. zrastlica → fiál, → driekov → stĺpov.

Zraz – druh tesárskeho → spoja, jednoduchý spoj slúžiaci na zväčšenie dĺžky → trámu jednoduchým prirazením dvoch prvkov k sebe. Zraz môže byť rôzne upravený (tupý, šikmý, šikmý s vložkou/hmoždíkom, prichytkou). Spoj môže byť spevnený/zaistený drevenými → kolíkmi, → svorníkmi, prípadne kovovými tesárskymi → skobami (kramle).

Zrkadlo – 1. sklenená tabuľa, na okrajoch bez úpravy al. zabrusená, podložená leštenou kovovou al. amalgánovou (striebro s ortuťou) vrstvou, ktorá spôsobuje odzrkadľovanie, zasadená

zvyč. v → ráme; 2. plocha rôzneho tvaru na → strope, → bose, → drieku → piliera, → pilastra al. → podnože vynechaná medzi rámujúcou štukou al. mierne vyhlbená v omietke (ustúpená) a rámovaná profilovanou štukovou → lištou, ornamentálnym pásom a pod., mohla byť maľovaná; 3. súčasť → schodiska, voľný priestor ohraňovaný → schodiskovými ramenami a → podestami.

Zrkadlo ručné – menšie zrkadlo, ktorého rám vybieha niekedy do → rúčky.

Zrkadlo stojace – na → stojane, skladajúcim sa z rámu a → nôh, často upevnené na klboch, umožňujúcich naklonenie zrkadla.

Zrkadlo stolové – určené k postaveniu na → stôl a pod., často podobnej, len drobnejšej konštrukcie ako zrkadlo stojace.

Zrkadlo závesné – vysoké úzke zrkadlo v ráme umiestnené medzi → okná, často nad → stôl konzolový, vtedy sa nazýva trumeau.

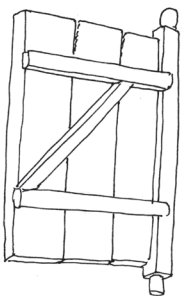
Zrub pechotný – súčasť → obrannej línie al. samostatná železobetónová → pevnostná stavba, jedno- i viacpodlažná, môže byť viacpriestorová, s rôznym → pôdorysom, rôznej veľkosti (dĺžka až 50 m) so → strieľňami, zvyč. s → plochou strechou, niekedy s → guľometným hniezdom. Býva prehrnutý zemným → násypom smerom do → predpolia, niekedy je pred zrubom kamenný → val. Druhom pechotného zrubu je → stanovisko veliteľa.

Zrúcanina umelá – súčasť → prírodne-krajinárskeho, → romantického parku, napodobňuje zrúcaniny stredovekých → stavieb. Súčasťou môže byť → grotta.

Zvernica – zalesnená plocha, často napojená na → park al. situovaná v → extraviláne, doplnená → malou

architektúrou a ďalšími → stavbami (→ hájovňa, → pavilóny, → posedy), často s osobitnou → cestnou sieťou (mnohouholníková, hviezdicová). Slúži na chov lesnej zveri, príp. býva špecializovaná na jej určitý druh – danielia, zubria, jelenia. Porovnaj → obora.

Zvlak – časť drevenej → konštrukcie, hranolová, často profilovaná → lišta, pripevnená horizontálne na → krídlo dverné al. bránové na spevnenie zvislých dosiek krídla. Sprav. bývajú použité dva zvlaký – v hornej a dolnej tretine krídla.

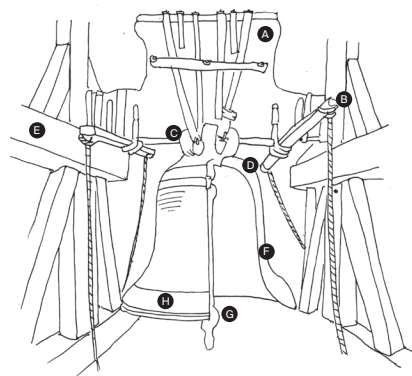

Zvod – časť krabice → krabicového zámku, príp. → kľúčového štítiku; reliéfne vystúpený obrazec, najč. v tvare U, okolo → kľúčového otvoru, ktorý napomáha vsunutiu → kľúča do otvoru.

Zvod odkvapový – súčasť → odkvapového systému, kovová rúra napojená ako vertikálny odvádzací dažďovej vody na → odkvapový žlab.

Zvon – hudobný bicí nástroj zo → zvonoviny (v čase núdze o farebné kovy – napr. počas vojny, aj zo železnej → liatiny), kónického tvaru s vyhnutým okrajom (najstaršie zvony mali tvar úlu al. súdku). Zvon sa skladá z → koruny zvonovej s → ušami zvonovými, z → plášťa, ktorý sa delí na → čepiec, → krk, → veniec

a zo → srdca. Zvon je uvádzaný prostredníctvom → páky do činnosti kývavými pohybmi → hlavy, usadenej v → zvonovej stolici, pozdĺž závesnej osi zvonu, ktoré spôsobujú úder srdca na vnútornú stranu. Vežové zvony sú často pevné a zvuk sa dosahuje bitím → kladivka na vonkajšiu stenu plášťa. Najstaršie zvony v románskom období boli bez dekoru, neskôr sa uplatňovali nápisy – mená svätých a prosby, → reliéfy kalvárie a svätcov, reliéfná výzdoba pribudla v renesancii, a najmä v baroku → dedikačné nápisy s → erbami donátorov, mená zvonárov, letopočty zhotovení, znak dielne (barok), dobová ornamentika, figurálne motívy (niekedy aj na ušiach zvonu). Podľa funkcie rozoznávame zvon vežový, umieráčik, → zvonček pri oltári, → zvonček pri sakristii, → zvonček stolový a pod.

A hlava	E stolička zvonová
B páka	F krk
C koruna tvorená ušami	G srdce
D čepiec	H veniec

Zvonček – → zvon malých rozmerov.

Zvonček pri oltári – slúži na zdôraznenie významnej časti bohoslužby, upevne-

ný vo → zvonovej stolici v tvare kovového rámu (*príbuzné* – → *akordion*)

Zvonček pri sakristii – slúži na oznámenie začiatku bohoslužby, upevnený vo → zvonovej stolici, v tvare kovového rámu pri vchode do sakristie (*príbuzné* – *akordion*).

Zvonček stolový – určený k postaveniu na stôl, sklenený, kovový al. porcelánový, zvyč. s → rúčkou.

Zvonica – samostatná → cirkevná al. → profánna stavba, býva súč. → areálov (→ kláštor, → kostol, → cintorín), príp. umiestnená na → návsí, na návrší pri → dedine a pod. Zvyč. s → dispozíciou → veže, slúžiacej na zavesenie zvonu, má signalizačnú funkciu. Ako → ľudová stavba sa vyskytuje od formy → zvoničky až po zvyč. drevenú, menej často kombinovanú al. murovanú vežovitú stavbu. Spodná časť s pravouhlým al. polygonálnym → pôdorysom býva tvorená → rámovou konštrukciou s → debnením, resp. so → zrubovou konštrukciou, zriedkavo je otvorená, al. murovaná, a bývalo tu uložené náradie na hasenie ohňa (nahrádzala požiaru zbrojnicu). V hornej časti vo → zvonovom poschodí býva zvon zavesený voľne vo → zvonovej stolici pod → strieškou al. v uzatvorenej vežovitej nadstavbe so zvukovými otvormi v debnení na dvoch al. štyroch stranách, s rôznymi typmi → striech. Funkciu zvonice plní aj → kostolná veža, obdobná je → klopačka.

Zvonička – 1. druh → malej → cirkevnej al. → profánnej stavby, jednopodlažná malá → zvonica bez vnútorného → priestoru, pozostávajúca zvyč. len z → konštrukcie, nesúcej → zvonovú stolicu, často na → soche, resp. konštrukcii dvoch stĺpov, medzi ktorými bol na hriadelí zavesený zvon, a kto-

ré nahrádzali zvonovú stolicu, ktoré zakrývala → ihlanová al. → kužeľová strieška; 2. súčasť inej stavby, sprav. ako nadstavec (→ štít s otvorom na zavesenie zvonu, lucerna, → vežička a pod.), napr. na → kaplnke, → modlitebni, → kostole, → dome sakristiána, → radnici. Druhom zvoničky je → sanktusník.

Zvonovina – druh zliatiny → medi s vysokým obsahom → cínu, vyniká jasným zvukom, slúži k odlievaniu → zvonov.

Zvonovnica – druh → vzperného architektonického článku s konvexno-konkávnym → profilom (profil čítaný zdola nahor). Sprostredkováva prechod z dolnej širšej časti na hornú užšiu časť, napr. z → podstavca na užší → driel → stĺpu. Porovnaj → žliabkovnica.

Zub – umiestnený na dolnej časti → drielu → kľúča. Ním sa uskutočňuje vlastné zamykanie a odomykanie zámkového mechanizmu. Môže mať rôzny tvar, jeho súčasťou sú výrezy zubu.

Zuborez – druh → podperného architektonického článku s vodorovným pásovým abstraktným → ornamentom, pravidelne opakujúcim totožné kvádkové al. kockové útvary v rade za sebou. Pôvodom z antickej architektúry, typický najmä pre románsku architektúru, kde tesný sled na koso ukladaných tehál vytvára svojimi rohmi opakovaný ozubený motív. Zvyč. lemuje podstrešnú rímsu.

Žaltár – liturgická → kniha lat.o., obsahujúca zbierku žalmov.

Žalúzia – zábrana proti slnku, umiestňovaná z vnútornej strany → okna al. medzi → okno vonkajšie a vnútorné → okna dvojitého, najč. z horizontálnych lištových prvkov (→ lamieľ) z rôznych materiálov spojených tak, že sa môže meniť uhol ich sklonu a celá žalúzia sa môže zhrnúť pomocou jednoduchého mechanizmu do hornej časti otvoru.

Žardiniéra – 1. súčasť → barokovej záhrady, väčšia, do šírky riešená ozdobná kamenná al. kovová nádoba na pestovanie kvetov; 2. kvetinová → váza najrôznejších tvarov, riešená do šírky, z keramiky, porcelánu, skla a pod., často nízka → misa na → nohe.

Železo – najrozšírenejší → kov, biely, lesklý, za tepla kujný, bez prímеси podlieha korózii.

Železobetón – druh → stavebného materiálu, kompozitný materiál, ktorého základ tvorí → betón s vysokou odolnosťou proti pôsobeniu tlaku, vystužený je oceľovou výstužou (betónárska výstuž → armatúra) – oceľovými prútmi, pletivom, profilmi al. lanami. Výstuž je pri výrobe vložená do → debnenia a zaliata betónom tak, aby pri následnom zaťažení prvku zaistila jeho pevnosť v ťahu. Používaný v stavebníctve od posl. štvrtiny 19. stor. (syn. *ocelobetón*)

Žeriav vodný – súčasť → železničnej trate, vedľa → koľají → v koľajisku → železničnej stanici → zriedkavejšie na traťovom úseku. Slúži na plnenie vodných zásobníkov parných rušňov vodou. Nadzemná časť sa skladá zo stojanu tvoreného vodovodnou rúrou o priemere 100 až 4000 mm a z otočného vodovodného ramena al. voľne zaveseného vodovodného chobotu pre

usmernenie vody do plniaceho otvoru rušňového zásobníka. Podzemná časť je tvorená veľkým ventilom na regulovanie prívodu vody z podzemného vodárenského rozvodu.

Žertveník – v kostole v.o. pomocný → oltár, resp. sakrálny stolík, obyč. jednoduchej formy, určený na prípravu obetných darov. Vo väčších kostoloch je umiestnený v bočnom severnom priestore (tiež prothesis) vedľa → svätyne, v malých kostolíkoch na severnej strane v závere svätyne. Súčasťou žertveníka je → ikona, väčš. ikonograficky zameraná k téme obete Kristovej. Na žertveníku sa ukladajú liturgické predmety: → kalich, → diskos, pasteriskos, → svietniky, → ampulky s → podnosom, prosfora (chlieb), → nôž liturgický, → lyžička liturgická, → prikrývky liturgické a pod. (syn. *prothesis*)

Žiarovisko – súčasť → pohrebiska, resp. iného → kultového miesta, druh → archeologického nálezu, väčšie → ohnisko, sprav. útvar kruhového, príp. obdĺžnikového → pôdorysu s rozmermi cca 3–10 m, niekedy s → obložením z lomových kameňov, so stopami po dlhodobom používaní ohňa, súvisiacim s kultovými obradmi (pochovávanie, spaľovanie obetí).

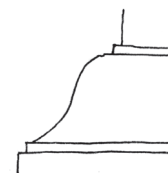
Žlab – 1. druh → archeologického nálezu, vyhlbený jarok, resp. plytká → suchá priekopa (šírky cca do 3 m), samostatný al. súčasť → opevnenia, príp. doplnia → ohradu → sídlisk, → pohrebisk, → kultových miest al. ich častí, ale aj samostatných → sídliskových a → hospodársko-výrobných objektov al. → hrobov (→ mohyla). Žlaby sa budovali ako opevňujúci, príp. oddeľujúci prvok, al. ako odvodňovací systém. Nachádzajú sa väčš. sekundárne vyplnené (hlinou inej farby,

→ stavebným materiálom); 2. súčasť → záhrady, → parku, → nádvoria, → terasy a pod., keramický, kamenný al. drevený → kváder, zvrchu s priebežnou priehlbňou na odtok, ktorý slúži ako → napájadlo, resp. na privádzanie al. odvádzanie vody (napr. po oboch stranách → ciest); 3. súčasť → odkvapového systému.

Žlab odkvapový – súčasť → odkvapového systému, situovaný pod okraj → strechy tak, aby zachytával dažďovú vodu. Má → profil v tvare písmena U.

Žlab strešný – súčasť → strechy, sprav. úzka plocha s profilom v tvare U al. V, upravená plechom al. vytvorená z dreva, pokrývajúca miesto styku dvoch strešných rovin. Vyúsťuje do → odkvapového systému, príp. je napojený na → chrlí.

Žliabkovnica – druh → vzperného architektonického článku, s konkávno-konvexným → profilom (profil čítaný zdola nahor). Sprostredkováva prechod z dolnej širšej časti na užšiu hornú časť, napr. z → podstavca na užší → driek stĺpu. Porovnaj → zvonovnica.

Žrd – drevená al. kovová → tyč, nosná časť → koruhvy, → vľajky al. → zástavy, slúžiaca na nosenie v rukách al. na upevnenie, napr. do → konzoly zástavovej, k inej pevnej konštrukcii, resp. do zeme. Obyč. kruhového, zriedkavejšie štvorcového prierezu.

Žrebčínec – súčasť → kaštieľa s areálom, druh → koniarne, slúžiaci na chov plemenných žrebčov.

Žrebiareň – súčasť → kaštieľa s areálom, druh → koniarne, slúžiacej na chov žrebných kobýl a žriebät.

Žudro – v → ľudovej architektúre → vstup spevnený plasticky vystúpeným → portálom, ktorý tvoria postranné piliere nesúce → záklenok, niekedy prekrytý → strieškou. Je špecifikom murovaných stavieb západného a stredného Slovenska. Zvyč. zvýrazňovalo hlavný vstup do → domu (do → pitvora), stavali sa ale tiež pred vchodom do → hospodárskych stavieb (→ pivnice, → vinohradníckej budy, → sýpky, samostatne stojacej → komory, → maštale a pod.). Ako → zádverie žudro chránilo vchod pred požiarom a vplyvmi počasia. Niektoré masívne žudrá boli hlboké aj 1 m a súčasťou ich priestoru bolo vbudované → sedadlo. (reg. názvy pre žudro: *výstupok, výpusťok, nálepok, žebračka, piliér, rampúch, sklepenie, dolník, kapla, klebetnica*)

Žula – druh tvrdého → kameňa, zrnitá hornina, stuhnutá v hĺbinách z magmy, zložená z kremeňa, živca, slúd a vedľajších nerastov, farby bielosivej, šedej až červenej, jemne zrnitá podľa rôznych druhov.

Terminologický slovník

B: Stavebnotechnický slovník
pamiatkovej obnovy

Konzervovanie a reštaurovanie

Aktívna chloridová korózia – je korózia spôsobená agresívnymi chloridovými aniónmi. Tento druh korózie sa prejavuje odpadávajúcimi časťami na nálezoch – jasno-oranžovým akage-neitom, pričom nálezy nechávajú po otrebí hrdzavé škvrny.

Atmosférická korózia – je spôsobená vlhkosťou v atmosfére a má elektrochemický mechanizmus. Prebieha v tenkej vrstve na povrchu kovov. Vrstva vlhkosti môže byť taká tenká, že je voľným okom neviditeľná. Stupeň atmosférickej korózie sa zvyšuje vplyvom týchto faktorov – relatívnej vlhkosti vzduchu, kondenzácie vlhkosti na povrchu, obsahu škodlivých látok v atmosfére. Taktiež závisí na tom, kde je objekt uložený, ako rýchlo ho korózia napadne a ako veľmi bude agresívna.

Bodová korózia – je lokalizovaný korózny dej, pri ktorom vznikajú na povrchu kovu hlboké jamky a okolitý povrch kovu zostáva bez výrazného napadnutia.

Cínový mor – je názov autokatalytickej modifikačnej premeny cínu pri teplote pod 13,2 °C z tetragonálnej priestorovo centrovanej štruktúry na kubickú štruktúru, podobnú diamantu („sivý cín“).

Demineralizovaná voda – je voda, ktorá v procese filtrácie bola zbavená takmer všetkých minerálov a nečistôt.

Desalinácia (odsolenie) – je proces, pri ktorom sa odstraňujú stimulatory korózie, a to najmä agresívne anióny, z ktorých najagresívnejšie sú chloridy. Desalinácia má významný význam

v prípade železných archeologických materiálov, ktoré pochádzajú najmä z pôdy a obsahujú vysokú koncentráciu rozpustných chloridových solí a ich desalináciou sa znižujú korózne procesy.

Destilovaná voda – je voda, ktorá bola raz al. viackrát destilovaná, teda bola vďaka zmene skupenstva na vodnú paru zbavená rozpustených minerálnych látok a následne ochladením znovu skvapalnená.

Elektrolytické čistenie – jeho podstatou je fyzikálno-chemický rozkladný dej, spôsobený prechodom elektrického prúdu cez roztok, pri ktorom dochádza k chemickým zmenám na elektródach. Tento mechanizmus sa využíva aj pri čistení kovov, kde dochádza nielen k zmene elektródového potenciálu kovu, ale aj k zmenám korózneho zloženia látok priliehajúcich na povrch čistého kovu.

Hrdzavenie – je druh korózie kovov, ktorého výsledkom je hrdza (červeno-hnedý povlak) tvoriaca nesúvislú poréznu vrstvu na povrchu archeologických nálezov vyrobených zo železa, ktorá postupne opadáva a odhaľuje čerstvý nechránený povrch, čím môže poškodiť al. úplne zničiť nález bez vykonania konzervácie (konzervácia preventívna, konzervácia sanačná).

Hydrofobizácia – povrchové stabilizačné ošetrenie objektu, pri ktorom sa na jeho ploche vytvára vrstva, odpudzujúca vodu.

Hydrolytická degradácia skla – („plačúce sklo“) vzniká silnou adsorpciou vodnej pary k povrchu skla a následným uvoľňovaním alkálií, soli najmä Na, K alebo Ca, a tak vznikajú opalizujúce al. belavé vrstvičky, šupinky. Pri zvyšujúcej sa hygroscopicite sa aj zrýchľuje degradačný proces.

Choroba bronzu – je rozpad bronzových predmetov v dôsledku premeny nestabilného chloridu medného pri dlhom pobyte v pôde na objemnejší alkalický chlorid mednatý.

Iridiscencia – dúhovec, farebnosť al. farebný efekt. Vzniká pri korózii skla s obsahom oxidu kremičitého (SiO_2) a premenlivým obsahom vody, čo spôsobuje vznik tenkých vrstvičiek na skle, ktoré lámu slnečné lúče a spôsobujú dúhovec.

Korózia kovov – je fyzikálno-chemický dej, pri ktorom kovy reagujú s prostredím, čo vedie k zmene vlastností kovov a tvorí sa na ich povrchu vrstva látok, ktoré menia vlastnosti kovových látok.

Krusta – je pevná kôra na povrchu predmetov, ktoré boli dlhšiu dobu vo vápnených pôdach.

Minerálne výkveti na keramike v pôde

– spôsobujú poškodenie štruktúry materiálu vplyvom solí rozpustných vo vode. Pri pôsobení vysokej relatívnej vlhkosti na predmet dôjde ku kryštalizácii al. rekryštalizácii solí v póroch predmetu v pôde a zvýšení tlaku na štruktúru. Príčinami vzniku výkvetov sú prítomnosť vlhkosti, prítomnosť vo vode rozpustných látok a pórovité prostredie umožňujúce rozpustenie solí a ich difúzny transport k povrchu pri vysychaní. Typy výkvetov možno rozdeliť podľa solí, ktoré ich spôsobujú. Biele výkveti sú spôsobené prítomnosťou Na_2SO_4 , K_2SO_4 , MgSO_4 , CaSO_4 . Farebné výkveti vznikajú rovnakým spôsobom ako biele výkveti, soli však obsahujú prímies spôsobujúcu zafarbenie (napr. červené – obsah Fe).

Monochrómia – jednofarebná maliarska úprava.

Olovnaté mydlá – vznikajú, ak je olovo dlhodobo v prítomnosti organických materiálov, tak ich vzájomným vplyvom môže vzniknúť voskovitý korózný produkt, obsahujúci olovnaté mydlá – olovnaté soli mastných kyselín.

Organolytické šperky – sú šperky vyrobené z organolytov (jantár, gagát, sapropelit a iný materiál, sú rastlinného a živočíšneho pôvodu), pri ich úprave sa nemôžu použiť organické rozpúšťadlá na čistenie ani odmastenie, lebo by mohlo prísť k ich poškodeniu.

Pasivácia – je samovoľná al. riadená tvorba ochrannej vrstvy na povrchu kovu, zabraňujúca korózii a tým narušeniu povrchu kovu – napr. tmavnutie striebra. Pasivácia sa dosahuje pôsobením chemických látok al. elektrochemickými metódami.

Pasivita kovov – znamená potlačenie koróznych reakcií na povrchu kovov, a to vytvorením ochrannej vrstvy, ktorá vzniká buď samovoľne al. riadene, a to buď chemickými látkami, al. elektrochemickými metódami.

Plošná korózia – prebieha na celom povrchu kovu vystavenému vplyvom vonkajšieho prostredia približne rovnakou rýchlosťou.

Pôdna korózia – závisí od typu pôdy, súdržnosti, homogenity, vlhkosti, chemického zloženia, pH, redoxného potenciálu a pod. Bez vlhkosti by bolo korózne napadnutie v pôde bezvýznamné.

Pseudomorfy – vznikajú pri mineralizácii organických látok, najč. textílie a označujú skutočnosť, keď sa pôvodná textília úplne zmineralizuje (biochemická podstata je úplne zmenená), ale tvar textílie je zachovaný v štruktúre minerálu.

Selektívna korózia – spôsobuje odstránenie jednej zložky zliatiny, príkladom je odzinkovanie mosadze.

Sinter – usadená hornina, ktorej sedimentárne štruktúry tvorí uhlíčan vápenatý, ktorý býva často sfarbený prímiesami, najmä oxidmi železa.

Spojivo – látka, spájajúca častice iných materiálov pevného skupenstva. V stavebníctve sa rozdeľuje na vzdušné spojivo (napr. vápno) a hydraulické (napr. cement). V maliarstve sa spojivo (napr. arabská guma, vysychavé oleje, vosk) mieša s pigmentmi za účelom vytvorenia pást, ktoré pôsobením vonkajších vplyvov vysychajú. Druh použitých spojív zároveň ovplyvňuje maliarsku techniku.

Stabilizácia korózie – je súhrn všetkých chemických a fyzikálnych postupov, ktorých cieľom je spomalenie korózných dejov. Chemické a fyzikálne postupy sa môžu vzájomne kombinovať.

Stratigrafická analýza maliarskych vrstiev – základná mikroskopická analýza maliarskych vrstiev, realizovaná na malej vzorke, zaliatej do živice, následne priečne rezanej a brúsenej. Môže byť podporená analytickými chemickými meraniami, stanovujúcimi materiálové zloženie jednotlivých skúmaných vrstiev. Vo výsledku možno vďaka určeniu stratigrafie a materiálového zloženia v niektorých prípadoch stanoviť datovanie a originalitu skúmaného predmetu. Chemiko-technologický prieskum vzoriek zároveň napomáha reštaurátorom pri stanovení metodiky čistenia a odstraňovania sekundárnych vrstiev.

Tanátovací roztok – je roztok tanínu v destilovanej al. demineralizovanej vode s prídavkom etanolu a 5 – 10 % kyseliny fosforečnej upravenej na

pH = 2,2 – 2,4. Je to roztok na stabilizáciu korózie.

Tratteggio (rigatino) – druh maliarskej retuše, vyznačujúci sa uplatnením šrafúry. Vyplýva z požiadavky odlišiteľnosti maliarskych rekonštrukcií. Pôvodne bolo tratteggio prevádzané sprav. zvislými, rovnobežnými a tenkými ťahmi štetca. Kvalitne prevedené retušovanie daného typu nemá narúšať estetické pôsobenie maľby. Viditeľné má byť až pri bližšom pohľade. Na túto techniku retušovania nadviazali viaceré jeho varianty, pripúšťajúce napr. vedenie šrafúr pozdĺž rekonštruovaných tvarov. Na Slovensku a v Česku je tento druh retuše, spoločne s jeho variáciami, označovaný všeobecne ako čiarkovaná retuš.

Upevňovanie polychrómie – stabilizačný zásah na uvoľňujúcej sa polychrómií, vykonávaný s cieľom zamedzenia jej rozpadu. Najčastejšie sa vykonáva použitím lepidlivých prípravkov.

Konštrukcie, materiály a statika

Armovaná zemina – technologický postup, pri ktorom sa znižuje zemný tlaku násypu vystužením sieťami al. rohožami.

Beľ – najmladšia a obvodová časť dreva, ktorá obkolesuje jadrovú časť kmeňa, pričom je farebne i vlhkosťne odlišná.

Bezporuchovosť – schopnosť konštrukcie plniť požadovanú funkciu za daných podmienok počas daného časového intervalu jej existencie.

Beztrieskové delenie dreva – spôsob opracovania al. obrábania dreva, pri ktorom sa neprodukuje triesky.

Bod nasýtenia vlákien – stav vlhkosťných pomerov v dreve, kedy drevo obsahuje maximum viazanej vody a zároveň minimum vody voľnej.

Bok – obidva uššie povrchy, pri dreve v pozdĺžnom smere.

Celistvosť stavby – stupeň súdržnosti stavby definovaný v intervale (časom vymedzení) medzi okamihom jej dokončenia a prahom straty jej celistvosti, rozpadom.

Čelo – priečna plocha, napríklad guľatiny a to bez ohľadu na orientáciu stromu pokým rástol v poraste, resp. obidva konce priečneho rezu.

Debnenie – 1. pomocná konštrukcia – napr. pri murovaní klenby al. betónáži; 2. doplnková konštrukcia z dosiek – debnenie štítu, steny, stropu.

Deformácia – odchýlka od normálneho (pôvodného) tvaru, zmena tvaru.

Degradácia – nevratný proces zmeny jednej al. viacerých charakteristík objektu (budovy, konštrukcie, detailu), závislý od času, používania al. von-

kajšej príčiny. Narušenie celistvosti materiálov pôsobením vonkajších činiteľov. Pozri **zhoršenie**, **chátranie**, **rozklad**.

Deštrukcia – zrútenie.

Diagnostika – súbor činností, ktoré treba vykonať za účelom spresnenia a rozšírenia informácií získaných z dokumentácie a prehliadky stavby. Služi na identifikáciu, klasifikáciu a kvantifikáciu chýb a porúch.

Dielec (staršie pomenovanie porast) – jednotka priestorového rozdelenia lesa. Menšími jednotkami rozdelenia podľa definovaných charakteristík je čiastková plocha a porastová skupina.

Doplnené konštrukcie – časti stavby, ktoré sa v určitom rozsahu doplnili pri predchádzajúcich prestavbách al. opravách.

Doporučený priehyb – obmedzenie priehybu doporučené normou.

Dreň – os kmeňa, ktorú tvoria mäkké pletivá a je obkolesená prvým ročným kruhom.

Drevomorka – (Serpula lacrymans) drevokazná huba, ktorá bují vo vlhkom a nevetranom prostredí a spôsobuje rýchly rozklad drevených konštrukcií a detailov objektu, v ktorom sú drevené konštrukcie uplatnené.

Erózia zemského povrchu (z lat. erodere = slov. vymieľať) – fyzikálny proces rozrušovania a odstraňovania časti zemského povrchu pôsobením vonkajších (exogénnych) činiteľov. Na rozdiel od zvetrávania, ktoré je samotným rozrušovaním, predstavuje erózia najmä transport zvetraliny. Príčinou erózie je mechanické pôsobenie pohybujúcich sa okolitých látok, napr. vzduchu (vetra), vody v kvapalnom aj tuhom skupenstve, pohyblivých zvetralín a nespevných usadenín. Druhy erózie sa tak

rozlišujú podľa dominantných reliéfových činiteľov, ako napr. vodná erózia, ľadovcová erózia, veterná erózia. Erózia je prirodzený prírodný proces, na mnohých miestach ju však výrazne zrýchľuje činnosť človeka.

Excentricita kmeňa – stav, kedy sa os kmeňa nenachádza v prostriedku posudzovaného kmeňa.

Hasenie vápna – chemická reakcia páleného vápna s vodou, ktorej produktom je vápno hasené.

Hlavatka – druh špecializovanej sekery určenej na hrubé opracovanie guľatiny, t.j. na vrubovanie a hrubovanie.

Hĺbkové špárovanie – vyplnenie špár v murive do maximálnej hĺbky.

Hlina – z geologického hľadiska nespevnou horninou – súdržnou zeminou. Ich súdržnosť spôsobuje prítomnosť ílu, ale hliny sú tvorené prevažne prachovými zrnkami a menším podielom piesku; obsahujú 30 – 50 % zrníek väčších ako 0,01 mm a menších ako 2 mm. Často sú sfarbené do hnedá, žltá al. hrdzavohneda, čo spôsobujú zlúčeniny železa. V stavebníctve sa hliny používajú na hlinené stavby, na výrobu nepálených aj pálených tehál a inej stavebnej keramiky, na hlinené malty a hlinené omietky. Hlinu používajú tiež niektoré umelecké odbory, najznámejšie je jej použitie v sochárstve al. na výrobu keramiky. Miesto povrchovej ťažby hliny sa nazýva hlinisko al. hliník. V minulosti sa hlinisko nachádzalo prakticky pri každom ľudskom sídle. Na miestach, kde boli výdatnejšie ložiská hliny, vznikali tehelne.

Hniloba dreva – stav dreva, kedy v ňom dochádza k biologickým zmenám na viacerých úrovniach a je spôsobený drevokaznými hubami.

Hrana trámu – miesto na tráme, kde sa stretávajú dve prilahlé tesané roviny, môže ísť o 1. priečnu hranu (prienik čela s plochou a čela s bokom) al. 2. pozdĺžnu plochu (prienik boku s plochou).

Hrčatosť dreva – kvalitatívna charakteristika dreva vypovedajúca o prítomnosti / neprítomnosti hrč v materiáli.

Humus – organické zvyšky odumretých tiel rastlín a živočíchov, ktoré sa nachádzajú v pôde.

Húževnatosť – schopnosť materiálu odolať rázovému/dynamickému namáhaniu.

Homogenný (rovnorodý) materiál – materiál, ktorý má rovnaké vlastnosti vo všetkých miestach.

Chátranie – viď **zhoršenie**

Chaudyho múr – konštrukcia na rubu oporného múru, ktorá zvyšuje jeho stabilitu a únosnosť.

Chyba – stav konštrukcie al. detailu charakterizovaný jeho neschopnosťou plniť požadovanú funkciu. Nejde o neschopnosť z dôvodov absencie preventívnej údržby al. iných plánovaných činností al. z dôvodu chýbajúcich vonkajších zdrojov. Rozlišujeme: 1. maskovanú (skrytú) chybu – stav, keď chyba existuje v podsysteme budovy, ale nedá sa rozpoznať z dôvodu chyby konštrukcie al. z dôvodu inej chyby tohto podsystemu al. iného podsystemu al. z dôvodu neprístupnosti k detailu; 2. čiastočnú chybu – charakterizovaná tým, že konštrukcia môže plniť len niektoré, ale nie všetky požadované funkcie. Budovy možno pritom zvyč. využívať s určitým lokálnym obmedzením; 3. chybu konštrukcie – skrytá chyba spôsobená nevhodným návrhom al. realizáciou konštrukcie stavby; 4. chybu (kaz) materiálu – chyba sta-

vebného materiálu spôsobenú zväčša jeho nevhodným navrhnutím, použitím al. spracovaním. Chyba materiálu však môže vzniknúť už aj pred jeho použitím v stavbe, pričom v čase jeho zabudovania do stavby ešte nemusí byť zrejme (skrytá chyba).

Chyba dreva – charakteristika drevnej hmoty, ktorá hovorí o prítomnosti rôznych anomálií, ktoré nejakým spôsobom limitujú jeho technické parametre, fyzikálne či mechanické vlastnosti, vzhľad i jeho celkové ďalšie využitie.

Íly – nespevnené usadené horniny, ktoré obsahujú viac ako 50 % ílových minerálov (napr. kaolinit, smektit, bentonit, illit); ich farebnosť je podmienená ich chemickým zložením, najmä prítomnosťou atómov kovových prvkov. Zrnitosť ílu je do 4 → m podľa Uddenovej zrnitosti škály; resp. do 2 → m podľa normy ISO 14688. Kryštály ílových minerálov majú tvar tenkých šesťuholníkových doštičiek (šupiniek). Vlastnosti ílu sa menia podľa obsahu vody. Vo vlhkom íle sú hydrofilné doštičkovité / šupinkovité kryštály obalené vodou, ktorá medzi nimi pôsobí ako „mazadlo“ a súčasne ich príťažlivými silami drží pohromade; preto je vlhký íl plasticky tvarovateľný a súdržný. Zvyšovaním obsahu vody sa príťažlivé sily oslabujú, konzistencia sa mení na tekutú. Znižovaním obsahu vody (vysychaním) sa kryštály ílových minerálov zhltávajú / navzájom spájajú / zliepajú do väčších zŕn al. do kompaktnej tuhej hmoty. Íly sú podstatnou zložkou hlin.

Drevené jadro – staršia stredová odumretá časť kmeňa, prevažne s mechanickou funkciou, ktorá sa od obvodovej svetlejšej (beľovej) časti odlišuje farebne. Jadro niektorých drevín ob-

sahuje rôzne triesloviny a podobné chemické látky, ktoré zvyšujú jeho odolnosť voči biologickým škodlivým faktorom.

Jarné drevo – časť ročného kruhu dreva tvorená začiatkom vegetačného obdobia, ktorá je redšia ako letné drevo, má lepšiu vodivosť spôsobenú väčším priemerom vodivých ciev a zároveň má horšie mechanické vlastnosti (hustota, tvrdosť a pod.).

Karbonatizácia al. karbonatácia vápna – chemická reakcia, pri ktorej z haseného vápna, t.j. hydroxidu vápenatého jeho kontaktom s oxidom uhličitým zo vzduchu vzniká uhličitan, t.j. karbonát vápenatý: $\text{Ca(OH)}_2 + \text{CO}_2 \rightarrow \text{CaCO}_3 + \text{H}_2\text{O}$. Označenie „karbonizácia“ je v tomto kontexte nesprávne. Aby mohlo vápno vo vápennej malte karbonatizovať, musí malta vyschnúť, aby sa do jej pórov, za čerstva vyplnených vodou, dostal vzduch. Vysychanie by ale malo prebiehať pomaly; napr. slnkom prudko vysušená vápenná omietka al. vápenný náter sa „spáli“ a už nikdy nedosiahne dostatočnú tvrdosť (a teda odolnosť). Predpokladá sa, že na optimálnej karbonatizácii sa zúčastňuje oxid uhličitý rozpustený vo vode, teda kyselina uhličitá: $\text{Ca(OH)}_2 + \text{H}_2\text{CO}_3 \rightarrow \text{CaCO}_3 + 2 \text{H}_2\text{O}$.

Karbonatácia betónu – špecifický typ chemickej reakcie, ktorá prebieha v cemente a môže meniť jeho parametre. Karbonatácia vedie k poklesu hodnoty pH krycej vrstvy. Ako preniká časom CO_2 do betónu, dochádza tým k tzv. „depasivácii“ konštrukcie a následnej iniciácii korózie výstuže. Vplyvom rozpínavosti korózie, pri ktorej zväčší svoj objem, dochádza k odtrhnutiu betónu od armatúry a vzniku puklín.

Kaz – (defekt, chyba, porucha) – narušenie objektu v dôsledku jeho koncepcie, procesu výroby/výstavby, al. povahy použitých materiálov.

Konštrukčná ochrana dreva – také prevedenie prác, ktoré svojim vyhotovením a technickým riešením chráni jednotlivé prvky konštrukcie (napr. dostatočne dlhý presah strechy).

Konštrukcie doplnkové – nenosné konštrukcie: priečky, podlahy, podhlady, okná, dvere, inštalácie.

Konštrukcie nosné – časti stavby, ktoré zabezpečujú statickú funkciu.

Konštrukcie prútové – zložené z prvkov, u ktorých prevláda dĺžka nad priečnymi rozmermi; prvky sú spojené v styčníkoch – napr. krov al. priehradový väzník.

Konštrukčná ochrana dreva – úprava stykov drevenej konštrukcie s porézными materiálmi.

Konštrukčno-výrobný systém (KVS) – zostava stavebných dielcov budovy posudzovaná z hľadiska ich konštrukcie a spôsobov ich zhotovenia (realizácie).

Kontrola podmienok prostredia kultúrneho dedičstva – regulácia jedného al. viacerých faktorov prostredia, ovplyvňujúcich kultúrne dedičstvo (teplota, relatívna vlhkosť, svetlo, znečistenie, škodci).

Korózia – proces rozrušovania materiálu elektrochemickými, chemickými, al. fyzikálnymi čiastkovými procesmi. Tie prebiehajú v dôsledku vzájomného spolupôsobenia (interakcie) materiálov medzi sebou, al. materiálov a prostredia, väčš. pôsobením vody a kyslíka, prípadne chemického koktailu rôznych látok v ovzduší. Tento výraz sa používa pre označenie rozrušenia kovových, kamenných, keramických a ďalších materiálov. Podľa

inej definície je korózia dej, pri ktorom prichádza k oxidácii (chemickému javu) a ostatné deje sú považované za eróziu materiálu (narúšanie štruktúry materiálu rôznymi inými činiteľmi).

Korozívne úbytky – zmenšovanie plochy prierezu a hrúbky materiálu vplyvom korózie.

Korózne prostredie – prostredie, v ktorom jeho chemické, fyzikálne al. elektrofyzikálne vlastnosti môžu v styku s ďalšími materiálmi spôsobovať ich koróziu.

Krajnica reziva – okrajová doska, teda zaoblená bočná časť guľatiny, ktorá vnikla počas opracovania dreva.

Krehký lom – náhle porušenie materiálu, sprav. únavou (trhlinou).

Letné drevo – časť ročného kruhu tvorená približne v druhej polovici vegetačného obdobia. Táto časť ročného kruhu je hustejšia ako jarné drevo, má v porovnaní s ním horšiu vodivosť zapríčinenú hrubostennými bunkami, avšak má lepšie mechanické vlastnosti (hustota, tvrdosť a pod.).

Lešenie – dočasná konštrukcia sprístupňujúca stavbu.

Drevené lyko – vláknité pletivo na vnútornej strane kôry.

Malta – hmota kašovitej až tekutej konzistencie, zmes niekoľkých látok, ktorá po čase tvrdne. Používa sa na spájanie murovacieho materiálu, na omietanie, plastické tvarovanie, odlievanie a pod. Podľa toho sa rozlišuje malta murovací, malta omietková, malta špeciálna (napr. na umelý kameň, injektážna, ...). Základnými zložkami mált sú spojivo a plnivo, vo väčšine mált je prítomná zámesová voda. Malty môžu obsahovať aj rôzne prímеси.

Malta cementová – jej spojivom je cement, (šedý) portlandský cement al.

biely cement, plnivom je minerálny piesok. Čisto cementová malta sa používa na zhotovenie liatych podláh (napr. terazzová podlaha), cementových dlaždíc (terazzových, vzorovaných), omietok z umelého kameňa, cementových „pálených“ omietok, odliatkov z cementového umelého kameňa, betónovej strešnej krytiny.

Malta hlinená – jej spojivom je íl obsiahnutý v hline, príp. čistý íl. Pre optimalizáciu vlastností (najmä plasticity pri spracovaní a zmršťovania – obmedzenie vzniku trhlin – pri vysychaní) sa do prírodnej hliny al. k čistému ílu pridáva určitý individualizovaný podiel piesku, v závislosti od jej tzv. mastnosti. Pre obmedzenie vzniku trhlin pri vysychaní a zvýšenie súdržnosti sa do hlinených mált – najmä omietkových al. na výrobu nepálených tehál – pridávajú organické vláknité materiály, ktoré v nej vytvoria rozptýlenú výstuž. Tradične sa používali prírodné vláknité materiály rastlinného al. (menej) živočíšneho pôvodu: najč. plevy, v súčasnosti posekaná slama (rezanka), tiež seno, konopné pazderie, prasacie štetiny. Do omietkových hlinených mált al. podlahových mazanín sa pridával aj trus hospodárskych zvierat – bylinožravcov, čím sa dosahovala vyššia odolnosť proti vode.

Hlinená malta netvrdne chemickou reakciou, ale len stratou / vysychaním vody, pri čom sa ílové kryštály spájajú / zhľukujú / zliepajú navzájom, aj k prachovým a pieskovým zrnkám (príp. kamienkom) v malte, tiež k murovaciemu materiálu al. k omietanému podkladu. Vytvrdnutá hlinená malta sa po rozmočení vo vode dá opäť previesť do kašovitej konzistencie a znovu použiť; je tak prakticky neobmedzene recyklovateľ-

ná, a to bez zvláštnych energetických nárokov. Používa / používala sa na murovanie z kameňa al. nepálených tehál, na vymazávanie škár medzi zrubovými trámami, na omazávanie vypletaných stenových konštrukcií, na zhotovenie podlahových mazanín hlinených podláh al. mlatov, izolačnej vrstvy na drevených stropoch, na omietanie murív, drevených stien al. stropov. V minulosti – približne do polovice 20. stor. – bola hlinená malta spolu s vápennou maltou najbežnejšie používanou murovacou a omietkovou maltou na našom území.

Malta hydraulická – obsahuje hydraulické spojivo al. hydraulický prímies, ktoré pri tvrnutí chemicky reagujú s vodou, aj bez prístupu vzduchu. Plnivom je minerálny piesok. Používa sa tam, kde treba v porovnaní s vápennou maltou zabezpečiť skorší začiatok tvrdnutia a rýchlejší nábeh tvrdosti malty, a / alebo vyššiu cieľovú tvrdosť malty, a tam, kde malta vysychá veľmi pomaly al. vôbec.

Malta sadrová – jej spojivom je sadra, plnivom minerálny piesok. Používa sa len na interiérové omietky al. interiérovú plastickú štukovú výzdobu.

Malta vápenná – jej spojivom je vápno, plnivom je minerálny piesok. Pre jej vytvrdnutie je potrebný prístup vzduchu a jej postupné vyschnutie, čiže odparenie vody. V minulosti – približne do polovice 20. stor. – to bola spolu s hlinenou maltou najbežnejšie používaná murovací a omietková malta na našom území, tiež malta na zhotovenie exteriérovej aj interiérovej štukovej výzdoby. Nepoužitá vápenná malta sa na rozdiel od hydraulických mált dá skladovať neobmedzene dlho, ak sa zabráni jej vyschnutiu (napr. utlačením a čo najmenším voľným

povrchom, pod hladinou vody, pod fóliou) a zmrznutiu. Pri dlhšom odstáť nepoužitej vápennej malty klesá jej plasticita, a to aj bez straty vody. Dá sa obnoviť rozmiešaním, bez pridania, príp. s opatrným pridaním veľmi malého množstva vody.

Malty so syntetickými spojivami – ich spojivom sú syntetické živice, napr. epoxidy / epoxidy, polyestery, polyvinylacetáty, polymetakryláty, polyakryláty. Používajú sa najmä na zhotovenie umelého kameňa al. v inžektážnych maltách.

Mäkké riešenie porúch – odstránenie následkov porúch, zlepšenie statického stavu, čiastočné odstránenie príčin porúch.

Medza klzu – hodnota napätia, pri ktorom dochádza k plastickej deformácii.

Medza pevnosti – maximálna hodnota konvenčného napätia, ktorú možno dosiahnuť pri zaťažovaní materiálu až do jeho porušenia.

Medza úmernosti – maximálna hodnota napätia, po ktorú má deformácia lineárny priebeh a po ktorú nevznikajú trvalé deformácie.

Medzerovitost muriva – objem medzier medzi murovacími prvkami.

Medzné stavy – stavy konštrukcie, pri ktorých nie je možná ďalšia použiteľnosť konštrukcie, metóda medzných stavov je spôsob navrhovania a posudzovania nosných konštrukcií voči týmto stavom.

Modul pružnosti – vyjadruje závislosť deformácie materiálu na napätí, pomer medzi zaťažením a priehybom al. skrátením skúšobného telesa, ktorý však nejde za medzu pružných deformácií.

Modul pružnosti betónu – dôležitá charakteristika betónu vypovedajúca o pretváraných vlastnostiach betónu

a ovplyvňujúca deformačné správanie betónových konštrukcií. S jeho rastúcou hodnotou sa znižujú deformácie betónu a betónových konštrukcií (priehyby, skrátenia a pod.).

Monolitická konštrukcia – konštrukcia, ktorej spôsob výroby (technologický postup) preferuje výrobu priamo na mieste zabudovania.

Monolitická koruna – betónová bez dilatčných špár.

Nadmiera – rozmerový prídavok, najčastejšie pri dreve, ktorý sa pridáva buď z dôvodu zosychania dreva al. z dôvodu ďalšieho obrábania, či aplikácie dreva v konštrukcii.

Napúčanie dreva – zmena rozmerov dreva vo všetkých smeroch z dôvodu priberania vlhkosti materiálom.

Navalovanie dreva / kmeňov – kladenie guľatiny na podvaly či kozy, kde bude ďalej opracovaná.

Nosná spôsobilosť – vlastnosť stavebnej konštrukcie plniť požadované nosné funkcie pri pôsobení statických aj dynamických zaťažení.

Objemová hmotnosť materiálu – vyjadrenie hmotnosti materiálu určitého objemu pri konkrétnej vlhkosti [kg. m³ alebo g.cm³].

Oblina – časť prvkú, ktorá je zaoblená, najčastejšie pri dreve môže predstavovať časť prvkú s kôrou ale častejšie býva bez kôry, alebo zvyšok povrchovej časti guľatiny v mieste, kde by sa mohla nachádzať aj ostrá hrana.

Obnažený základ – nelicovaný základ bez škárovania alebo omietok, viditeľné pravidla pri pätách múrov, exponovanie vzniklo sekundárne (sadanie zeminy, zosuvy, zásah človeka), pričom pôvodne bol základ osadený v základovom výkope.

Odklon vlákien – uhol medzi smerom priebehu vlákien a pozdĺžnou osou,

najčastejšie uhol medzi smerom priebehu drevných vlákien a pozdĺžnou osou kmeňa, príp. reziva.

Omietka z umelého kameňa – jej povrch je tvorený cementovou maltou s mramorovou drťou, zvyčajne čiernej (tmavošedej) a bielej farby v rôznom vzájomnom pomere. Omietka je buď zrnovaná al. do hladka brúsená až leštená. Omietka z umelého kameňa so zrnovanými plochami a pásikovanými lemovaniami je charakteristická pre funkcionalistické stavby medzivojnového obdobia a socialistickorealistickej stavby z 50. – začiatku 60. rokov 20. stor., väčš. na soklové al. prízemné časti fasád, prípadne na orámovanie fasádnych otvorov, väčš. v kombinácii so škrabanou tzv. brizolitovou omietkou na ostatných plochách. Brúsená až leštená omietka z umelého kameňa sa vyskytuje v interiéroch takýchto stavieb, napr. na spodných častiach stien verejných komunikačných priestorov al. v miestnostiach s mokrou prevádzkou, na stĺpoch, často v kombinácii s terazzovými schodiskami a podlahami.

Ostrá hrana – hrana prvku bez zaoblenia.

Patina – povrchové materiálové zmeny vyvolané starnutím objektu, resp. stavebnej konštrukcie. Prejavuje sa niekedy zmenou štruktúry povrchu, farebnosti al. vytvoreným povlakom na povrchu materiálu (napr. zelená „medenka“ na častiach stavby zhotovených z medeného plechu). Patina sa dá rozdeliť na: 1. prirodzenú (vznikajúcu prirodzenou reakciou s prostredím); 2. umelú, resp. ušľachtilú (doplňajúcu až zlepšujúcu vzhľad, ktorú vytvára človek); 3. zhubnú (tiež môže zlepšiť vzhľad, ale vedie k vážnejšiemu poškodeniu).

Prirodzená, resp. ušľachtilá patina je

na pamiatkach vítaná a jej odstránenie, ktorému sa niekedy nedá vyhnúť často vedie k znehodnoteniu vzhľadu až k vážnejšiemu poškodeniu materiálu, na ktorom sa vytvorila. Poškodzuje sa tým autentickosť vzhľadu. Umelou patinou sa napodobňuje starožitný vzhľad materiálu, pričom za určitých okolností sa umelá patina môže časom zmeniť na prirodzenú. Pri správnej údržbe budovy sa niektoré druhy patiny môžu zachovať dlho a môžu pôsobiť ochranné.

Paženie – dočasná konštrukcia zabezpečujúca výkop al. nestabilný múr.

Päta gulatiny – hrubšia, teda spodná časť gulatiny, ktorá rástla bližšie ku koreňom stromu.

Penetrometria – metóda zisťovania hustoty dreva, kedy sa meria prikon nutný k prieniku vrtáka (ihly) posudzovaným drevným prvkom.

Petrifikácia – metóda spevňovania narušenej hmoty, konštrukcie al. povrchovej úpravy objektu rôznymi postupmi, prostriedkami, postrekom, injektážou a pod., ktorých uplatnenie závisí od rozsahu a charakteru poškodenia.

Pevnosť – schopnosť materiálu odolávať vonkajšej al. vnútornej sile bez porušenia.

Pevnosť v ohybe – schopnosť materiálu odolávať porušeniu v ohybe.

Pevnosť v šmyku – schopnosť materiálu odolávať bez porušenia silám, ktoré majú tendenciu posunúť jednu časť telesa po druhej časti telesa.

Pevnosť v tlaku – schopnosť materiálu odolávať porušeniu v tlaku.

Pevnosť v ťahu – schopnosť materiálu odolávať porušeniu v ťahu.

Piesok – tvoria ho drobné zrnká hornín al. minerálov, drobné telesné schránky planktónových živočíchov al. úlomky telesných schránok väčších

živočíchov, vo veľkosti od 0,05 mm al. 0,063 mm (= 1/16 mm) do 2 mm al. až 4 mm. Podľa normy ISO 14688 sa rozlišuje jemný piesok so zrnitosťou 0,63 mm – 0,2 mm, stredný piesok so zrnitosťou 0,2 mm – 0,63 mm a hrubý piesok so zrnitosťou 0,63 mm to 2,0 mm. V geológii sa podľa Uddenovej zrnitosti škály rozlišuje až päť kategórií piesku: veľmi jemný piesok (zrnitosť 1/16 – 1/8 mm), jemný piesok (1/8 mm – 1/4 mm), stredný piesok (1/4 mm – 1/2 mm), hrubý piesok (1/2 mm – 1 mm) a veľmi hrubý piesok (1 mm – 2 mm). V piesku môžu byť prítomné aj iné zložky: íl (zrnitosť do 4 → m podľa Uddenovej zrnitosti škály; resp. do 2 → m podľa normy ISO 14688), prach (zrnitosť 1/256 mm – 1/16 mm, čo je približne 4 → m – 63 → m, podľa Uddenovej zrnitosti škály; resp. 2 → m – 63 → m podľa normy ISO 14688), kamienky (s veľkosťou nad 2 mm, resp. nad 4 mm), humus, iné organické látky (napr. drevené triesky alebo piliny, iné kúsky časti rastlinného pôvodu (korenky, slamky, lístky, semená), drobné uhličky, úlomky tehál a inej keramiky, čriepky skla, atď.); ich prítomnosť môže byť nezámerná, vtedy ich považujeme za nečistoty, ale aj zámerná, vtedy ich považujeme za prímеси do malty. Prítomnosť ílu v piesku môže vápennej malte dodať mierne hydraulické vlastnosti (hydraulická prímесь).

Podľa pôvodu al. spôsobu získania môže byť piesok kopaný, potočný al. riečny, drvený, morský,... Povrchový lom na ťažbu prírodného piesku sa nazýva pieskovňa. Zrnká piesku sme schopní cítiť hmatom medzi prstami. V teréne je možné spráše od ílu odlišiť tým, že pri zahryznutí do spráše cítiť medzi zubami jej drobné zrnká. Pri

rozotretí medzi prstami ich íl zašpiní, nedá sa nasucho zotrieť. U nás sa piesok určený na použitie v stavebníctve zvykne označovať ako frakcia 0 – 1 mm al. 0 – 2 mm al. 0 – 4 mm. Pre prípravu (najmä vápennej) malty je dôležité, aby v piesku boli zastúpené všetky veľkosti zŕn v tomto intervale (odbornejšie sa tomu hovorí, že piesok má mať plynulú granulometrickú krivku).

Pri príprave a použití (najmä vápennej) malty na murovanie al. omietanie platí empirické pravidlo, podľa ktorého hrúbka naraz nanášanej vrstvy má byť najviac trojnásobkom veľkosti najväčších pieskových zŕn, resp. – naopak – podľa hrúbky vrstvy malty, ktorú chceme naniest naraz, treba zvoliť takú zrnitosť piesku, aby najväčšie zrná mali veľkosť 1/3 hrúbky maltovej vrstvy.

Plasticita – schopnosť materiálu deformovať sa bez porušenia nezvratným spôsobom.

Plasticita malty – hustota, spracovateľnosť a tvarovateľnosť malty (príp. zatekavosť injektážnej malty) v čerstvom stave. Plasticitu mált zabezpečuje v prvom rade ich spojivo a u mált, ktoré obsahujú zámesovú vodu, voda. Plasticita malty sa dá najjednoduchšie upraviť množstvom použitej zámesovej vody: malta s malým množstvom vody sa stáva až sypkou (vhodné napr. pri zhotovení umelého kameňa do formy), malta s veľkým množstvom vody sa stáva tekutou (takáto konzistencia je potrebná na zhotovenie striekanej omietky al. na injektáž). Plasticita malty sa dá upraviť aj použitím plastifikačnej prímеси – plastifikátora, ktorý zvýši jej plasticitu pri nižšom obsahu vody. Plasticita vápennej malty klesá pri dlhšom odstáti nepoužitej

malty, aj bez straty vody. Dá sa obnoviť rozmiešaním, bez pridania, príp. s opatrným pridaním veľmi malého množstva vody.

Plasticita zeminy – závisí od obsahu jemnozrnných súčastí.

Plocha – obidva širšie povrchy v pozdĺžnom smere (u čela štvorcového prierezu všetky štyri).

Plnivo malty – inertný prachový až zrnitý materiál, ktorý dáva malte objem. Plnivo je v malte obalené spojivom. Veľkosť zŕn (zrornosť) plniva sa označuje ako frakcia, vyjadruje sa v milimetroch, resp. v mikrometroch, v tvare intervalu od – do. Zastúpenie jednotlivých frakcií v konkrétnom plnive sa dá zobrazíť krivkou zrnitosti – granulometrickou krivkou. Najčastejšie je plnivom mált piesok, ale v špeciálnych prípadoch tiež napr. kamenný prach, umelý sklený piesok s dutými zrnkami, atď.

Podval – odkôrnená či neodkôrnená guľatina, slúžiaca na lepšiu manipuláciu, skladovanie i opracovávanie drevnej suroviny.

Poissonovo číslo – vyjadruje vzťah medzi zvislou a vodorovnou deformáciou pri zaťažení materiálu.

Pomúrnica – vodorovný prvok, ktorý prenáša zaťaženie od krovu na spodnú stavbu. Nevyhnutné rozlišovať od spodnej väznice.

Porucha (stavby, konštrukcie, stavebného prvku) – nežiaduca zmena konštrukcie, ktorá narúša jej stabilitu, funkciu, technický život al. vzhľad. Porucha väčšinou vzniká ako dôsledok vzájomného pôsobenia (interakcie) stavby, jej konštrukcií či materiálov nielen s prírodným prostredím (napr. vetrom, slnkom, vodou, živelnými pohromami), ale aj pôsobením človeka (napr. užívaním objektu, vznikom

násilných udalostí). V určitých prípadoch môže mať porucha konštrukcie ako následok narušenie užívania, príp. až ukončenie schopnosti celej stavby plniť požadovanú funkciu. Porucha je jav, čím sa odlišuje od poruchového stavu, ktorý je stavom. Poruchy delíme podľa rôznych pohľadov, napr. na: funkčné (morálne) poruchy a technické poruchy.

Poruchy funkčné (morálne) – zahŕňajú také opotrebovanie, pre ktoré stavby prestávajú vyhovovať súčasným nárokom na využitie. Tieto poruchy väčšinou súvisia so zmenenými funkčnými a estetickými nárokmi užívateľov. Pri odstraňovaní funkčných porúch (napr. modernizáciou sanitárnych zariadení či technických inštalácií) sa vo veľkej miere uplatňujú moderné technológie (technologické postupy, stavebné dielce a materiály) viac či menej zhodne používané aj v novostavbách. Funkčné (morálne) poruchy nemusia vôbec súvisieť s technickým stavom vecí.

Poruchy technické – zahŕňajú také opotrebovanie technického stavu konštrukčno-výrobných celkov al. detailov stavieb, ktoré obmedzujú, prípadne až znemožňujú riadne užívanie stavieb. Na odstránenie technických porúch jestvujúcich stavieb boli odpradáva vyvíjané špeciálne technológie, založené pôv. na tradičných materiáloch a technológiách. Výrazne sa však rozvinuli najmä v druhej polovici 20. stor. vďaka nástupu nových materiálov i technologických možností. Technické poruchy možno podľa ich závažnosti, resp. podľa závažnosti chýb statického pôsobenia a bezpečnosti konštrukcií v stavbe rozdeliť na niekoľko kategórií. Uvedené rozdeľo-

vanie ale nie je záväzné a nemusí platiť len pre nosné konštrukcie stavieb.

Technické poruchy stavieb možno rozdeliť aj podľa ich postupu (progressie) poškodzovania budovy, čo umožňuje rozlíšiť priority realizácie renovačného zásahu. Podľa tohto kritéria sa technické poruchy rozdeľujú na: 1. primárne a 2. sekundárne poruchy stavieb a poruchy so spoločnou príčinou. Podľa miery ohrozenia môžeme poruchy definovať ako: 1. nekritické, 2. kritické a 3. havarijné poruchy. Podľa rýchlosti vzniku poznáme: 1. náhle poruchy, 2. postupné poruchy. Podľa aktivity rozvoja poruchy poznáme: 1. aktívne poruchy, 2. pasívne poruchy (poruchové stavy). Okrem toho môžu byť poruchy spôsobené aj prirodzeným behom času a aj primeraným užívaním stavby: 1. porucha spôsobená opotrebením; 2. porucha spôsobená starnutím

Poruchy aktívne – poruchy, ktoré nie sú ustálené (stabilizované) a stále sa môžu vyvíjať, príp. zhoršovať. Aktívne poruchy je pred opravou väčšinou potrebné zmeniť do pasívneho stavu a až potom ich odstraňovať. Ide napr. o praskajúci, či sadajúci múr, ktorý treba najprv stabilizovať.

Poruchy havarijné – končia úplnou neschopnosťou konštrukcie spĺňať požadované funkcie.

Poruchy kritické – usudzuje sa o nich, že môžu spôsobiť úraz osôb, značné materiálne škody al. môžu mať iné neprijateľné následky.

Poruchy náhle – poruchy, ktoré sa nedali na základe predchádzajúceho skúmania, kontroly al. sledovania očakávať.

Poruchy nekritické – usudzuje sa o nich, že nemôžu spôsobiť úraz osôb, značné materiálne škody al. nemajú iné neprijateľné následky.

Poruchy pasívne – ustálené poruchy a ich ďalší vývoj sa nepredpokladá. Pasívne poruchy bývajú vhodné na vykonanie opráv. Ide napríklad o prasknuté vodovodné potrubie. Na pamiatkových objektoch sa pasívne poruchové stavy nezriedka vyskytujú menej často ako aktívne poruchy (aktívne deje). Príčinami (dôvodmi) vzniku poruchy môžu byť dôsledky jedného al. viacerých nasledujúcich faktorov: chybný konštrukčný návrh, výrobná chyba (aj v zmysle chyby /kazu v prírodnom materiáli), montážna chyba, nesprávne používanie, či nesprávna manipulácia, nesprávna údržba a iné.

Poruchy postupné – spôsobené postupnou zmenou daných charakteristík objektu v čase. Na základe predchádzajúceho pozorovania al. skúmania možno ich vývoj vopred očakávať a niekedy im možno aj predísť údržbou, a pod.

Poruchy primárne – vznikajú ako priama reakcia na nežiaduce podnety (napr. zmena vlastností podzákladia, otrasy z nevhodnej prevádzky, prudké zmeny počasia, prirodzená korózia hmoty), ktoré ich svojím vplyvom poškodzujú (napr. narušenie stability stavieb, zavlhnutie stavieb, poškodenie strešnej krytiny a pod.). Primárne poruchy treba pri obnove nevyhnutne odstrániť al. minimalizovať ako prvé

Poruchy sekundárne – vznikajú ako ďalšia reakcia prvku na primárnu poruchu (napr. prehnutie stropných trámov nadmerným prevlhnutím, ktoré spôsobilo vnikanie dažďa cez poškodenú krytinu, praskanie múrov ako následok sadnutia stavieb po zmene vlastností podzákladia a podobne). Pri realizácii obnovy možno sekundárne poruchy odstrániť až po

odstránení primárnej poruchy, ktorá ich vyvolala. V opačnom prípade sa hotová obnova vystavuje nebezpečenstvu znehodnotenia vplyvom opätovného prejavu sa primárnej poruchy, niekedy na novom mieste a dokonca aj intenzívnejšie (napr. riešenie skutočných príčin praskania budovy, ale len kozmetické úpravy jej vzhľadu, ktoré potom zvyčajne vedú k opätovnému prejavu sa poruchy).

Poruchy so spoločnou príčinou – poruchy rôznych konštrukcií spôsobené touto istou primárnou príčinou, pričom tieto poruchy nie sú navzájom od seba závislé.

Porucha spôsobená opotrebením – porucha, ktorej pravdepodobnosť výskytu narastá s časom prevádzky al. počtom cyklov používania konštrukcie al. nimi spôsobeným namáhaním. Opotrebenie je fyzikálny jav, ktorý vedie k rozpadu al. k deformácii materiálu.

Porucha spôsobená starnutím – porucha, ktorej pravdepodobnosť výskytu tiež narastá s prebiehajúcim časom. Tento čas však nezávisí od prevádzkového času objektu. Starnutie je fyzikálny jav, ktorý spôsobuje zmenu fyzikálnych a (alebo) chemických vlastností materiálu v reálnom prostredí.

Poruchový stav – pasívny stav objektu (napr. konštrukcie al. detailu) charakterizovaný jeho neschopnosťou plniť požadovanú funkciu v danom čase – okrem neschopnosti z dôvodov vykonávania preventívnej údržby al. iných plánovaných činností al. z dôvodu chýbajúcich vonkajších zdrojov. Rozlišujeme: 1. externý poruchový stav – druh poruchového stavu, pri ktorom je objekt vo funkčnom stave, ale chýbajú požadované externé zdro-

je al. sú realizované plánované činnosti iné ako činnosti údržby (týka sa najmä technického a technologického vybavenia budov) ; 2. skrytý poruchový stav – existujúci poruchový stav, ktorý ešte nebol zistený.

Poruchy lokálne / miestne poruchy – spôsobené lokálnym narušením al. závadou.

Poruchy systémové / globálne – ovplyvňujú celý objekt, sú spôsobené konštrukčnou vadou al. zhoršením podmienok celej stavby.

Poškodenie – narušenie, nepriaznivá zmena stavu konštrukcie, ktorá môže nepriaznivo ovplyvniť vlastnosti konštrukcie.

Povrchové úpravy – súhrn pracovných postupov, ktorými sa upravuje povrch stavebnej konštrukcie al. stavebného dielca. Povrchové úpravy patria medzi dokončovacie procesy výstavby. Ich úlohou je chrániť stavebné konštrukcie pred poškodzovaním, či opotrebovaním a predĺžiť tak technický život. Spôsoby povrchovej úpravy sú rôzne a dajú sa rozdeliť na ochranu proti vode, slnečnému žiareniu, korózii al. mechanickému opotrebovaniu. Veľmi dôležitá funkcia povrchových úprav je tvorba estetického vzhľadu prostredia a tiež aj ochrana ďalších výrobkov umiestnených v priestoroch budovy, ako aj ochrana zdravia užívateľov stavby.

Pozdĺžny rez – rez vedený pozdĺž osi, pri dreve vedený pozdĺž osi kmeňa v smere priebehu drevených vlákien.

Pôvodné konštrukcie – časť konštrukčného-výrobného systému stavby, ktorá sa realizovala pri jej prvotnom zhotovení, príp. pri jej predchádzajúcich zásadných prestavbách al. opravách v minulosti.

Pracovný záber – priestorový parameter (údaj), definujúci (určujúci) pri obnove pamiatky určitú pracovne vymedzenú časť stavby, v ktorej sa v súvislom čase vykonajú určité činnosti.

Prekorodovanie materiálu – vznik dier vplyvom korózie materiálu.

Predzáklad / fórgrunť – základ rozšírený pred líc nadzemného muriva.

Pretvorenie / deformácia – zmena tvaru, najčastejšie nosnej konštrukcie.

Priečna deformácia – vodorovná deformácia pri zvislom zaťažení tlakom.

Priečny – v smere kratšej osi konštrukcie/priestoru, opak pozdĺžny.

Priečny rez – rez vedený kolmo na os prvkú, pri dreve aj kolmo na smer priebehu vlákien

Prieskum nedeštruktívny – prieskum bez sondáže.

Prieskum technologický – prieskum skladby a materiálov konštrukcie.

Primesi do malty – látky, ktoré upravujú vlastnosti základnej malty; napr. zlepšujú plasticitu al. mrazuvzdornosť čerstvej malty, zvyšujú al. znižujú jej pevnosť po vytvrdnutí, zvyšujú jej pórovitosť, majú funkciu doplnkového spojiva. Môžu tiež upravovať al. meniť vizuálne vlastnosti malty, napr. jej farebnosť.

Príprava stavby – činnosť vykonávaná pred samotným začatím stavebnej činnosti na stavbe. Prípravu stavby rozdeľujeme na: 1. predvýrobnú prípravu a 2. výrobnú prípravu.

Príprava stavby predvýrobná – rozvíjaná v čase uchádzania sa o zákazku. Je zameraná na preverenie možnosti predmetnú zákazku prebrať do svojej objednávky, na splnenie podmienok účasti v súťaži a uzatvorenie zmluvy – ak sa uspeje vo výberovom konaní. Účelom je vyjasniť si požiadavky stavebníka, stavebno-technologicky,

organizačne a časovo posúdiť vecný a finančný rozsah dodávky. Tiež preskúmať podmienky realizácie, stanoviť si zásady uskutočňovania a zabezpečenia výstavby, určiť požiadavky na kvalitu diela vrátane spracovania kontrolného a skúšobného plánu stavby (KSP). Ako aj vypracovať kalkulácie a rozpočet prípravy a zhotovenia stavby a vypracovať ponukovú cenu a ponukovú zmluvu na zhotovenie stavby;

Príprava stavby výrobná – rozvíjaná po získaní zákazky. Nadväzuje na predvýrobnú prípravu stavby a je zameraná na dopracovanie podkladov pre realizáciu výstavby (obnovy). Jej cieľom je umožniť čo najlepšie organizovanie, riadenie a zabezpečovanie stavebnej činnosti v daných podmienkach aj požiadavkách dohodnutých v zmluve o vykonaní diela (stavebnej činnosti). Ide najmä o stanovenie optimálneho spôsobu a postupu zhotovenia stavby, vhodnej časovej a vecnej koordinácie, zohľadnením požiadaviek bezpečnosti práce, ochrany životného prostredia a pamiatkových hodnôt. Jej cieľom je zabezpečiť požadovanú kvalitu pri čo najväčšej hospodárnosti stavebnej činnosti.

Prirodzená trvanlivosť dreva – vlastnosť dreva bez dodatočnej ochrany odolávať biotickým i abiotickým škodlivým činiteľom.

Prizma – hranol, najčastejšie pri dreve dvojstranne orezaná guľatina, z ktorej po následnom otočení o 90° vznikne omietnutý hranol al. omietnuté rezivo.

Protikorózna ochrana – spôsob zabránenia vzniku korózie na prvkoch, resp. konštrukcií. Sprav. protikoróznym náterom, brániacim prenikaniu vlhkosti a prístupu vzduchu.

Protipožiarna ochrana – spôsob predĺženia odolnosti konštrukcie proti požiaru.

Pružnosť – schopnosť materiálu/prvku vrátiť sa po odstránení zaťaženia do pôvodného stavu.

Prvok – časť celku alebo zložka, pri dreve aj výstup práce po spracovaní guľatiny (výrezu) a to či už zabudovaný v konštrukcii al. pripravený na použitie do konštrukcie.

Reakčné drevo – časť drevného materiálu iného charakteru, ktorý vznikol v dôsledku vychýlenia kmeňa zo zvislej polohy.

Ročný kruh – vrstva dreva, viditeľná na pričnom reze, ktorá sa vytvorila za jedno vegetačné obdobie. Pozostáva z jarného svetlejšieho a letného tmavšieho dreva.

Roh – bod, kde sa stretáva čelo, bok a plocha.

Rozklad – vid' zhoršenie

Rozpad – vid' zhoršenie

Rozpad muriva (stien, múrov, klenieb) – proces celkového rozpadu konštrukcie, ktorý zvyčajne súčasne postupuje zhora (rozvoľnením koruny, zubovitým rozpadom), po ploche (plášťovými odtrhmi, zánikom ostení), po hrúbke (kavernami, plášťovými odtrhmi), zdola (obnažením základov, podmrznutím päty muriva, oslabením ostení portálov, deštrukciou päty muriva). Intenzita rozpadu môže byť v rôznych smeroch rôzna, niekedy aj výrazne rôzna.

Rozvaľovanie dreva – postupné rozťahovanie guľatiny z hromady do priestoru, rozvaľuje sa na podvaloch.

Sadnutie – pokles objektu/stavby al. jej časti spôsobený preťažením základovej pôdy.

Seizmicita – aktivita zemetrasenia; používa sa aj pre otrasy spôsobené dopravou al. strojmi.

Skúšky deštruktívne – skúšky, pri ktorých dochádza k poškodeniu materiálu al. odobratiu vzorky z konštrukcie na účely skúšky.

Skúšky materiálové – skúšky, pri ktorých sa zisťujú vlastnosti materiálu. Môže sa jednať o vlastnosti ako pevnosť v tlaku, pevnosť v ťahu, modul pružnosti, medza klzu a pod...

Skúšky nedeštruktívne – skúšky, pri ktorých nedochádza k poškodeniu materiálu.

Skúšobné teleso – výrez materiálu s presne definovanými rozmermi a definovaným tvarom, ktorý sa používa na zisťovanie mechanických či fyzikálnych vlastností materiálu podľa noriem.

Spojivo malty – spojivo vo všeobecnosti je látka, ktorá spája a po vytvrdnutí drží pohromade drobné časti – zrnká al. vlákna – iných tuhých látok, označovaných ako plnivá, s ktorými sa zmieša. Spojivá sú tekuté al. pastózne látky, ktoré tvrdnú chemickým al. fyzikálnym procesom (vápno, hydraulické spojivá, sádra, íl, syntetické spojivá). Po rozmiešaní s plnivom vznikne hmota tekutej, kašovitej al. až sypkej konzistencie, ktorá sa dá nanášať v tenkej vrstve (ako náter) al. sa dá plasticke tvarovať / formovať. Po vytvrdnutí spojivo spolu s plnivom tvorí tuhý súdržný celok. Ako maltové spojivá sa používajú: vápno, hydraulické spojivá, sádra, íl, syntetické spojivá. V čerstvej malte spojivo prispieva k jej plasticite a priľnutiu (adhézii) k murovaciemu materiálu al. omietanému podkladu, vo vytvrdnutej malte spája zrnká plniva navzájom (zabezpečuje jej kohéziu malty) a k murovaciemu

materiálu al. omietanému podkladu (zabezpečuje adhéziu malty).

Spolahlivosť – schopnosť konštrukcie plniť stanovené požiadavky počas zostatkovej životnosti.

Stabilita – bezpečné zachovanie polohy prvku alebo celku – obmedzený výklon, posuv al. pootočenie.

Stálosť – odolnosť, schopnosť prvku alebo celku odolávať účinkom opotrebovania v dôsledku používania, nemala by sa zamieňať s pojmom trvalosť.

Starnutie – prirodzená zmena prvku alebo celku, spôsobená vonkajšími vplyvmi pôsobiacimi v priebehu času.

Statická funkcia – úloha konštrukcie prispievať k odolnosti celku, napríklad stavby odolávať zaťaženiu stálemu, užitkovému ale aj vonkajším vplyvom.

Statické zaistenie – odstránenie al. zabezpečenie statických porúch.

Staticky neurčitá konštrukcia – pri jej riešení sa okrem statických podmienok rovnováhy uvažujú aj podmienky deformačné závislé na pružnosti materiálu.

Statický pasport – dokumentácia všetkých statických porúch stavby – je podkladom pre analýzu a určenie príčin porúch.

Statika – časť mechaniky zaoberajúca sa pôsobením síl v stavebných konštrukciách.

Širočina – druh špecializovanej sekery určenej na jemnejšie opracovanie guľatiny, t.j. na lícovanie.

Štiepateľnosť – schopnosť materiálu deliť sa na určité časti, pri dreve napríklad pôsobením do dreva prenikajúceho klina.

Štruktúra dreva – vnútorné usporiadanie mikroskopických aj makroskopických elementov dreva, charakterizované

druhom, tvarom, veľkosťou i usporiadaním buniek tvoriacich drevo.

Tangenciálny rez – rez v pozdĺžnom smere vedený mimo dreň rovnobežne s drevnými vláknami.

Technické, technologické a energetické vybavenie stavby (TTEVS) – v staršom označované ako technické zariadenia budov (TZB) zahŕňa: zdravotnotechnické rozvody a zariadenia pitnej, užitkovej a teplej užitkovej vody, vody na hasenie, kanalizáciu včítane zariadení predmetov, vykurovacie a klimatizačné rozvody a zariadenia, včítane zariadení predmetov, elektrotechnické rozvody a zariadenia silnoprádové a slaboprádové, včítane zariadení predmetov, tepelné zariadenia a rozvody, plynové zariadenia a rozvody, výrobné technologické zariadenia.

Technológia stavieb – veda o výrobnom procese. Zaoberá sa spôsobmi a postupmi prác (vo viacerých zahraničných zdrojoch a niekedy nepresne aj u nás sa používajú aj termíny techniky a procedúry). Technológia stavieb sa zaoberá premenou surovín a polovýrobov, teda stavebných látok a dielcov (súhrnne nazývaných stavebné výrobky) na konečný výrobok. Tým sú jednotlivé konštrukcie, stavebný objekt al. celá stavba. Pri obnovách budov sú vo väčšine prípadov konečným výrobkom ich renovované konštrukcie. Vedný odbor technológia stavieb zahŕňa technológiu stavebných procesov, technológiu procesových zostáv a mechanizáciu stavebných procesov.

Textúra dreva – kresba dreva viditeľná na pozdĺžnych rezoch.

Tlak kolmo na vlákna / v smere vlákien – pevnosti materiálov sú rozdielne v závislosti od smeru namáhania.

Tlaková čiara – vykreslenie priebehu napätia v konštrukcii.

Torzálne objekty – zachované len sčasti; čiastočne zrútené.

Točitosť – závitnicovitý (či už pravotočitý al. ľavotočitý) priebeh vlákien, najčasnejšie drevných vlákien v pozdĺžnom smere.

Topor – vid' šeročina

Trenie – sila v styčnej ploche brániaca posunu, je závislá na zaťažení a kvalite styčnej plochy – koeficientu trenia.

Trhlina – nevratné poškodenie materiálu, vznikne pri prekročení pevnosti materiálu. Može byť ťahová, šmyková.

Trhliny dilatácie – trhliny, ktoré umožňujú vzájomný pohyb častí prvků /objektu pri zmenách teploty al. pri dynamickom namáhaní.

Trhlina v dreve – roztrhnutie dreva v smere pozdĺž vlákien.

Trhlina vysušná v dreve – radiálna trhlina, ktorá vznikla počas sušenia dreva.

Trhliny zmršťovacie – vznikajú pri rýchlym tvrdnutí materiálu.

Trieskové delenie dreva – taký spôsob opracovania al. obrábania dreva, pri ktorom vznikajú triesky.

Trvanlivosť dreva – špecifická vlastnosť dreva, vyjadrená dobou, pokiaľ je drevo schopné odolávať biotickým a abiotickým škodlivým činiteľom (drevoškodné huby, hmyz, plesne, poveternostné podmienky a pod.).

Tuhnutie malty – zmena konzistencie vápennej malty al. hydraulické malty z kašovitej na tuhú, ku ktorej dochádza stratou vody (vsiaknutím do murovacieho materiálu al. omietaného podkladu, odparením), u vápennej malty aj bez straty vody pri dlhšom odstáti nepoužitej malty. Tuhnutie malty je vratný proces: plasticita malty, ktorá je stuhnutá, sa dá obnoviť rozmiešaním, s prípadným pridaním

malého množstva vody. U hydraulických mált by však rozmiešavanie stuhnutej malty mohlo narušiť začiatok tvrdnutia malty.

Tvrdnutie malty – chemický proces, ktorým sa tekuté al. pastózne spojivo malty mení na tuhú látku; napr. karbonatáciou, hydraulickými chemickými reakciami, polymerizáciou. Tvrdnutie malty je v bežných podmienkach nevratný proces. Špecifickými prípadmi sú tvrdnutie sadry, čo je kryštalizačný proces, bez chemickej zmeny, ale v bežných podmienkach nevratný, a tvrdnutie ílu v hlinenej omietke, ku ktorému dochádza stratou vody a je jednoducho vratné.

Tvrdosť dreva – schopnosť materiálu odolávať vnikaniu určitého cudzieho telesa.

Ťažnosť – schopnosť materiálu plasty sa deformovať. Vyjadruje hodnotu pretvorenia v okamihu porušenia.

Únosnosť – schopnosť materiálu /konštrukcie odolávať silovému zaťaženiu.

Únosnosť stropu – konštrukcia stropu musí s rezervou prenášať užitočné zaťaženie (z prevádzky, funkcie budovy) a stále zaťaženie (ťažnosť vlastnej konštrukcie, zvislých múrov, priečok a pod.)

Váha / ťaž [kN] – silový účinok hmotnosti [kg].

Vápenec – hornina, ktorej základom je minerál kalcit, z chemického hľadiska uhličitan vápenatý CaCO_3 . Vápenec obsahuje aj rôzne prímеси, ktoré ho môžu sfarbovať, preto sa v prírode vyskytujú vápence biele, žlté až červeno-hnedé, svetlo- až tmavošedé. Vápence s prímесou uhličitanu horečnatého nad 40 % sa označujú ako dolomity. Väčšina vápencov vznikla usadením (sedimentáciou) telesných schránok a kostier najmä planktonových živo-

číchov v dálnovekých moriach a následným spevnením týchto usadenín. Vápenecové usadeniny vznikajú aj vyzrážaním z vodných roztokov – horúcich al. studených (napr. travertín). Premenou (metamorfózou) – rekryštalizáciou vápenca vzniká mramor.

Pôsobením vody, v ktorej je rozpustený oxid uhličitý zo vzduchu, čiže slabej kyseliny uhličitej, sa vo vode zle rozpustný uhličitan vápenatý mení na lepšie rozpustný hydrogenuhličitan vápenatý, ktorý je ale chemicky nestabilný a spätnou reakciou sa opäť, ale na inom mieste, vyzráža uhličitan vápenatý.

$\text{CaCO}_3 + \text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O}$ (resp. H_2CO_3)

$\rightarrow \text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$

$\rightarrow \text{CaCO}_3 + \text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O}$

Tento proces je zodpovedný za vznik krasových útvarov, ale prebieha aj v stavebných materiáloch, ktoré obsahujú uhličitan vápenatý, napr. v maltách al. betónoch.

Vápenná omietka – plošná povrchová úprava zvislých aj vodorovných konštrukcií a vzniká omietnutím konštrukcií vápennou maltou. Omietka sa buď tradičným spôsobom, ktorým je nahadzovanie al. natáhanie malty na konštrukciu. Maltu je potom na konštrukcii ďalej možné tvarovo upravovať roztieraním, hladením, tvarovaním, modelovaním, škrabaním, rytím a pod. Omietky sa zvyčajne upravujú aj po vyschnutí a to napr. nátermi, maľbou a ďalšími spôsobmi. Omietky môžu byť jednovrstvové al. viacvrstvové.

Vápenná kaša – hasené vápno vo forme pasty s konzistenciou zmäknutého masla, usadené po hasení s nadbytkom vody, t.j. s väčším množstvom vody než sa spotrebuje pri chemickej reakcii premeny oxidu vápenatého na

hydroxid vápenatý. Čirá voda, ktorá vystúpi nad usadenú vápennú kašu, je veľmi slabým vodným roztokom hydroxidu vápenatého – vápenná voda. Rozriedením vápennej kaše vodou vznikne bielo zakalená suspenzia – vápenné mlieko, ktoré sa používa napr. na vápenné nátery. Vápenná kaša sa dá skladovať neobmedzene dlho, ak sa zabráni jej vyschnutiu (napr. pod hladinou vody, pod vlhkým pieskom, pod fóliou) a zmrznutiu.

Vápenná voda – vodný roztok hydroxidu vápenatého – hasené vápno. Hydroxid vápenatý je vo vode veľmi slabo rozpustný. Patrí medzi málo pevných látok, ktorých rozpustnosť vo vode s rastúcou teplotou klesá. Na hladine vápennej vody, v kontakte so vzduchom, sa vytvára tenká škrupinka skarbonatizovaného vápna – uhličitan vápenatého. Vápenná voda sa používa ako spevňovací – konsolidačný prostriedok na spevnenie vápennej omietky a niektorých druhov kameňa (napr. pieskovec s vápenecovým tmelom).

Vápenné mlieko – bielo zakalená suspenzia hydroxidu vápenatého – vápennej kaše – vo vode. Používa sa na vápenné nátery.

Vápenný cyklus – zoradenie jednotlivých štádií pri výrobe a použití vápna do uzavretého cyklu, v ktorom sú východisková surovina a konečný produkt chemicky totožné. Zobrazuje sa ako kruh s naznačeným pohybom v smere hodinových ručičiek, v ktorom je na dvanástej hodine uhličitan vápenatý CaCO_3 , na štvrtej hodine oxid vápenatý CaO a na ôsmej hodine hydroxid vápenatý $\text{Ca}(\text{OH})_2$.

Vápenný hydrát – vápno hasené vo forme jemného bieleho prášku, vyrábané priemyselne vo vápenkách.

Vápno – všeobecné označenie spojiva vápenných mált, bez rozlíšenia štádiá vo vápenom cykle.

Vápno **hasené** – hydroxid vápenatý Ca(OH)_2 , ktorý vzniká chemickou reakciou oxidu vápenatého s vodou pri tzv. hasení vápna: $\text{CaO} + \text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{Ca(OH)}_2$. Je to silno exotermická reakcia. Hasené vápno môže mať podobu vápennej kaše al. práškoveho vápenného hydrátu.

Hydroxid vápenatý je stredne silná zásada, búrlivo reaguje s kyselinami a v prítomnosti vody poškodzuje veľa kovov. Z toho vyplývajú aj bezpečnostné opatrenia pri práci s haseným vápnom: treba sa vyhnúť jeho kontaktu s pokožkou, nevdyčovať prach z vápenného hydrátu a hlavne si treba chrániť oči.

Vápno **karbonatizované** al. **karbonatované** – uhličitan vápenatý CaCO_3 (vápenec), ktorý vznikne chemickou reakciou haseného vápna, t.j. hydroxidu vápenatého Ca(OH)_2 v čerstvej vápennej malte s oxidom uhličitým CO_2 zo vzduchu v priebehu tvrdnutia malty. Označenie „karbonizované“ vápno je nesprávne.

Vápno **kusové** – vápno pálené vo forme kusov vo veľkosti orientačne 5 cm – 15 cm, aké sa získa po vypálení o málo väčších kusov vápenca vo vápenke.

Vápno **pálené** – oxid vápenatý CaO . Vyrába sa tepelným rozkladom – pálením – prírodného vápenca pri teplotách nad 800°C : $\text{CaCO}_3 \rightarrow \text{CaO} + \text{CO}_2$. Priemyselne vyrábaný oxid vápenatý často obsahuje prímеси oxidu horečnatého a oxidu kremičitého, tiež malé množstvá oxidu hlinitého a oxidu železitého. Pri výrobe vápna tento proces prebieha vo vápenke – vápennej peci. Do vápenky sa vkladajú a nasypávajú kusy vápenca vo veľkosti

niekoľkých centimetrov (orientačne 5 cm – 15 cm). Po vypálení si zachovávajú pôvodný tvar a takmer aj veľkosť – kusové vápno, ale sú belšie a výrazne ľahšie. V súčasných vápenkách sa kusové pálené vápno melie na prášok. Pre obchod sa označuje ako vzdušné vápno. V minulosti sa na pálenie vápna používalo drevo, často drevný odpad (napr. haluzina), nábeh teploty vo vápenke bol pomalší a nedosahovali sa také vysoké teploty; takéto vápno sa označuje ako mätko pálené. V súčasnosti sa používa uhlie, koks al. zemný plyn, vápno je tvrdo pálené. Pálené vápno je výrazne chemicky reaktívne pri kontakte s vodou v akejkolvek forme, vrátane vzdušnej vlhkosti. Z hľadiska bezpečnosti práce s ním ho treba považovať za agresívnu žieravinu, treba sa vyhnúť jeho kontaktu s pokožkou, nevdyčovať vápenný prach a hlavne si chrániť oči.

Vlastnosti materiálov – mechanické, fyzikálne al. chemické vlastnosti stavebných materiálov.

Vlhkosť dreva – pomer hmotnosti vody v dreve k hmotnosti sušiny v ňom. Vyjadruje sa v percentách.

Vodorovné stuženie – konštrukcia zaisťujúca tuhosť stavby.

Votknutie – uloženie, pri ktorom nedôjde k posunu ani pootočeniu podpier.

Vrubová húževnatosť – schopnosť materiálu odolať rázovému zaťaženiu. Testuje sa na upravenej vzorke pomocou Charpyho kladiva. Zisťuje sa odolnosť materiálu proti krehkému porušeniu pri dynamickom zaťažení.

Výrez – časť celku, pri dreve jeden zo stupňov spracovania stromu (guľatiny) v požadovanej dĺžke a kvalite podľa požiadaviek ďalšieho spracovania (prizmy, rezivo, palivo).

Výstuž skrutkovicová – nerezová výstuž malého profilu – napr. Helifix.

Vzpera – šikmý prvok konštrukcie, pri drevených konštrukciách vzperadla al. provizórnej výdrevy.

Vzperadlo – konštrukcia vynášajúca zaťaženie pomocou šikmých vzpier.

Vzpínadlo – konštrukcia, ktorej únosnosť zaisťuje predpäté tiahlo.

Vytrhávanie vlákien – chyba materiálu, pri dreve najčastejšie vzniká pri obrábaní dreva použitím tupého nástroja.

Výdreva – provizorná drevená konštrukcia zaisťujúca stabilitu narušeného objektu.

Výkvet – tenký povlak na povrchu, ktorý spôsobujú rozpustené vodné soli v konštrukcii.

Výťaž – podiel polotovaru al. výťažku zo suroviny, ktorý vznikol po spracovaní vstupnej suroviny. Vyjadruje sa v percentách.

Vývrt – vzorka dreva valcovitého tvaru získaná naprieč letokruhmi dreva a to napr. za pomoci Preslerovho vrtáku.

Zabezpečenie konštrukcie – diela slúžiace prechodnému al. trvalému zaisteniu stability konštrukcií. Vyhotovované sú často pred samotnou obnovou.

Základová špára / škára – kontakt stavby so základovou pôdou, plocha v ktorej sa prenáša zaťaženie objektu do základovej pôdy.

Zaparenie dreva – postupná zmena normálnej farby dreva na hnedú až hnedoľalovú vyvolaná vplyvom postupných biologických zmien po infekcii zoťatého dreva hubami za teplého a vlhkého počasia. Postupne prechádza do bielej hniloby.

Zariadenie staveniska (ZS) – súhrn objektov a zariadení, ktoré počas realizácie výstavby či obnovy stavieb slúžia na prevádzkové, výrobné a so-

ciálne potreby účastníkov výstavby. Pri renováciách sa ako súčasť zariadenia staveniska sprav. dočasne využívajú jestvujúce priestorové kapacity obnovovanej stavby, ako aj občas napojenia na existujúce inžinierske siete a komunikácie.

Zaťaženie dynamické – zaťaženie otrasmi al. pohyblivým zaťažením.

Zaťaženie klimatické – zaťaženie vetrom a snehom.

Zaťaženie užitkové – zaťaženie vybavením, zariadením, osobami a prevádzkou objektu.

Zaťažovacia skúška – skúška konštrukcie prostredníctvom zaťaženia s cieľom vyhodnotiť jeho pôsobenie a na základe výsledkov overiť odolnosť konštrukcie.

Zbiehavosť dreva – postupné zmenšovanie priemeru kmeňa smerom do koruny. V niektorých prípadoch sa pokladá za rastovú chybu dreva a to vtedy, keď sa priemer kmeňa na jeden meter dĺžky zmení o viac ako 1 cm.

Zemina ilovitá / nesúdržná – zemina s vyšším obsahom jemnozrnných častí.

Zemný tlak – vzájomné silové účinky, ktorými navzájom na seba pôsobia zemina a konštrukcia.

Zhoršenie – **degradácia, rozpad, chátranie, rozklad** – neúmyselná zmena, zhoršenie stavu zachovania, ktorá znižuje význam a/alebo stabilitu.

Zmena – premena stavu zachovania prospešná al. nie, úmyselná al. neúmyselná.

Zosilnenie – druh zásahu do konštrukcie, pri ktorom sa upravujú pôvodné rozmery (prierezy) jej nosných prvkov tak, aby boli schopné znášať väčšie zaťaženie.

Zostatková životnosť – obdobie, pre ktoré je daná konštrukcia pri dostatočnej údržbe prevádzkyschopná.

Zosychavosť dreva – zmenšovanie rozmerov dreva typické pri znižovaní jeho vlhkosti.

Zvariteľnosť kovov – charakteristika vyjadrujúca vhodnosť kovu na zhotovenie zvarov s požadovanými vlastnosťami.

Zvetrávanie - zmena v dôsledku pôsobenia podmienok vonkajšieho prostredia. Je to súbor fyzikálno-chemických al. aj biologických procesov, pri ktorých dochádza k rozrušovaniu pevných horninových celkov na malé úlomky (klasty). Tieto procesy sú často vzájomne previazané, aj keď v chladnejších podmienkach prebieha skôr fyzikálne a v teplejších skôr chemické zvetrávanie. Zvetrávanie nemožno stotožniť s eróziou, čo je len proces transportu zvetralinových úlomkov hornín (stavebnej hmoty) pôsobením vody, ľadu, vzduchu al. gravitácie.

Životnosť – vlastnosť budovy (objektu, konštrukcie, detailu) plniť požadované funkcie za daných podmienok používania a údržby až do dosiahnutia medzného stavu. Ten môže byť charakterizovaný koncom technického života, nevhodnosťou z akýchkoľvek ekonomických, technologických al. iných závažných, napr. užívateľských dôvodov. V rámci životnosti rozlišujeme: 1. užitočný život – časový interval začínajúci v daných podmienkach od daného časového okamžiku a končiaci v okamžiku, keď je poruchovosť neprijateľná, al. keď je objekt považovaný za využívania neschopný al. z iného závažného dôvodu; 2. technický život – časový interval začínajúci v daných podmienkach od daného

časového okamihu a končiaci v okamihu, keď je intenzita porúch neprijateľná, al. keď je objekt považovaný za neopraviteľný v dôsledku poruchového stavu al. iného závažného dôvodu; 3. zostatková životnosť – obdobie od realizácie stavby al. opravy, príp. od momentu vypracovania posudku do predpokladaného ukončenia technického života. Teda pri neplnení základných požiadaviek na stavbu, straty možnosti užívania a najmä straty stability konštrukcie či celej stavby.

Požiadavky na výstavbu

Bezbariérové navrhovanie, energetická hospodárnosť, osvetľovanie, reklamy, protipožiarna ochrana

Adaptabilné prostredie – je prostredie, ktoré môže byť jednoducho prispôbené a upraviteľné bez nákladných a zložitých stavebných úprav, pretože základné priestory a prvky spĺňajú kritériá univerzálneho navrhovania. Adaptabilné prostredie vyhovuje širokému spektru užívateľov.

Bezbariérový výťah – min. rozmer výťahovej kabíny pre osoby na vozíku je 1100 x 1400 mm, dvere min. 800 mm. Pred vstupom do výťahu musí byť voľná manévrovací plocha. Vybaavenie bezbariérového výťahu musí zodpovedať predpísaným technickým požiadavkám.

CIE – Commission Internationale de l'Eclairage – je medzinárodná organizácia pre osvetľovanie, vznikla v roku 1913. CIE je technická, vedecká a kultúrna nezisková organizácia, ktorej cieľom je poskytovať medzinárodnú platformu na diskusiu o všetkých záležitostiach týkajúcich sa vedy, techniky a umenia v oblasti svetla a osvetľovania a farieb a na výmenu informácií v týchto oblastiach medzi krajinami. Vypracováva základné normy a postupy metrologie v oblasti svetla a osvetlenia, poskytuje usmernenia, vydáva publikácie a ďalšie činnosti. Pracuje v ôsmich divíziách.

Deinštitucionalizácia – je proces prechodu občanov so zdravotným postihnutím z tradičných zariadení

sociálnych služieb (často krát historických a pamiatkovo chránených), kde sú fyzicky a mentálne izolovaní od bežného života, do komunitných služieb, ktoré spolu utvárajú podmienky pre život zodpovedajúci väčšinovej spoločnosti, podmienky rovnoprávného občianstva.

Dostupnosť / angl. availability – je interpretovaná ako geografická dostupnosť miesta al. cenová dostupnosť. Na rozdiel od prístupnosti (angl. accessibility), ktorú chápeme v širšom ponímaní ako bezbariérovú prístupnosť.

Emisivita – schopnosť povrchu vyžarovať žiarenie pri danej teplote, ktorá sa riadi typom materiálu a najmä jeho povrchovou štruktúrou a odrazivosťou.

Energetická hospodárnosť historickej stavby – vo všeobecnosti je to optimalizácia energetickej spotreby. V minulosti sa kládol väčší dôraz na energeticky efektívne správanie užívateľov stavby. Energetický údaj udáva množstvo energie, ktoré by bolo matematicky potrebné na štandardizované použitie. Tieto údaje sa dajú pre historické stavby optimalizovať vhodne zvolenými opatreniami, ktoré nesmú narušiť jej chránené pamiatkové hodnoty. Základom pre tieto opatrenia je podrobná analýza súčasného stavu. Zlepšeniu energetickej spotreby stavby prospieva predovšetkým jej dobrý stavebno-technický stav.

Energetický certifikát – osvedčením o vykonanej energetickej certifikácii je energetický certifikát, ktorý obsahuje zákonom stanovené údaje.

Energetický posudzovateľ – energetický posudzovateľ by mali byť súčasťou akreditovaného systému. Vo všeobecnosti vydávajú certifikáty energetickej hospodárnosti, ale niektorí špecializovanejší posudzovatelia môžu

vykonať podrobnejšie energetické hodnotenie.

Hasiace zariadenie stabilné – hasiace zariadenie, ktoré obsahuje najmä stabilný zdroj hasiacej látky, rozvodné potrubie, vypúšťaciu armatúru, spúšťací mechanizmus a signalizačné zariadenie.

Hasiace zariadenie polostabilné – hasiace zariadenie, ktoré obsahuje najmä rozvodné potrubie s armatúrou na pripojenie hasičskej techniky a vypúšťaciu armatúru; dodávku hasiacej látky zabezpečuje mobilná hasiaca technika.

Hodnota g – súčiniteľ priepustnosti celkovej energie slnečného žiarenia udávaný v %. Skladá sa z priamej transmisie energie a sekundárneho výdaja tepla presklenenej plochy smerom dovnútra, ktorá vzniká na základe absorbovania slnečných lúčov. Iba sklom môže slnko prekurovať miestnosť a prispievať tak k vykurovaniu bez akýchkoľvek ďalších nákladov. Čo je v zime vítané, môže byť ale v lete nepríjemné, pretože získaná energia slnečným zahriatím znamená ohriatie. Správnou cestou je vysoká tepelná izolácia, to znamená nízka U-hodnota a zároveň nie príliš vysoká g-hodnota. Technologickým štandardom sa stali izolačné sklá s pokovanou vrstvou. Sú tvorené minimálne dvoma tabuľami, z ktorých jedna je potiahnutá veľmi tenkou vrstvou ušľachtilého kovu, čím sa radikálne znižuje tepelná strata.

Hodnota U – je základná merná jednotka pri stanovení tepelných strát stavebného dielu. Udáva množstvo tepla, ktoré prejde za časovú jednotku jedným m^2 stavebného dielu pri teplotnom rozdieli vzduchu vnútri a vonku 1 Kelvin. Mernou jednotkou je W/m^2K , čím je táto hodnota nižšia, tým lepšia

je tepelná izolácia stavebného materiálu. Nízka hodnota U je najdôležitejšia vlastnosť izolačného skla. Nízka strata tepla, daná lepšia tepelná izolácia, vedie k vyššej povrchovej teplote interiérovej tabule a tým k vyššej pohode v miestnosti.

Umožňuje použitie menších tepelných zariadení a ponúka tak ekonomické ako aj ekologické výhody.

Hodnotenie po obsadenosti – hodnotenie úžitkových vlastností budovy, ktoré stanovuje ako funguje obývaná budova (pokiaľ ide o tepelný výkon) počas niekoľkých prvých rokov po výstavbe al. úprave.

Iluminácia objektov – iluminácia al. architektonické osvetlenie je umelé osvetlenie objektov, najmä historických, ktoré je realizované s cieľom prezentovať ich význam a kultúrno-historické hodnoty. Je nezávislé od požadovaného verejného osvetlenia verejných priestorov v mestách a obciach. Obvykle býva zabezpečené dodatočnou osvetľovacou sústavou so softvérovým technologickým systémom. Svetidlá sú osadené buď na budove al. mimo nej. Návrh iluminácie historických objektov v konkrétnom prostredí si vyžaduje spoluprácu viacerých profesií (architektonický koncept, svetelno-technické riešenie, elektro prípojky, metodik pamiatkového výskumu, metodik pamiatkového úradu, samospráva...). Návrh musí súvisieť s urbanistickým zámerom večerného obrazu celku – mesta, obce, krajiny, resp. s generelom verejného osvetlenia. Pojem iluminácia tu vychádza z názvoslovia používaného vo svetelnej technike

Index podania farieb – veličina vo svetelnej technike; vyjadruje v percentách hodnotu skreslenia farebného spek-

tra danej plochy pri umelom osvetlení voči ich podaniu pri dennom svetle. Index podania farieb je dôležitý parameter zdroja ev. svietidla, ktorý má vplyv na účinky prezentácie pamiatkových, najmä umeleckých hodnôt.

Indukčná slučka – audiofrekvenčný slučkový zosilňovací systém je elektronické zariadenie aplikované s cieľom uľahčiť sluchovo postihnutým ľuďom príjem zvukových informácií, zlepšiť ich zrozumiteľnosť. Indukčná slučka môže byť pevne zabudovaná al. prenosná (najmä pri informačných pultoch).

Infobox – verejne prístupný pevne zabudovaný monitor al. panel s multisenzorickým ovládaním, v ktorom sú prístupné informácie o budove, prevádzke a službách. Býva napojený na internet a vnútorný informačný systém budovy.

Informačno-komunikačné technológie – IKT / ICT – sú nástrojom podpory rovnosti príležitostí, predstavujú potenciál v oblasti zlepšenia kvality života a zníženia sociálneho vylúčenia. Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím v čl. 9 uvádza: „... podporovať prístup osôb so zdravotným postihnutím k novým informačným a komunikačným technológiám a systémom vrátane internetu“. Pri prezentácii významu a hodnôt historickej architektúry a sídiel má úloha IKT dnes už nezastupiteľnú úlohu najmä v oblasti cestovného ruchu a v edukačnej oblasti. Ich dostupnosť môže nahrádzať fyzickú prístupnosť v teréne, pokiaľ táto už nie je možná. Prostredníctvom webových stránok tiež poskytujú možnosť individuálnej prípravy postihnutých osôb na reálnu návštevu. Obdobnú úlohu majú IKT v predprojektovom a projektovom

procesoch pri obnove pamiatok. V roku 2015 vydalo UNESCO Deklaráciu z Nového Dillí o inkluzívnych informačných a komunikačných technológiách pre ľudí so zdravotným postihnutím.

Inklúzia a integrácia – inklúzia znamená vyrovnanie príležitostí, rovnoprávny vzťah, začlenenie do diania diskriminovanej skupiny na rovnakom princípe, so zohľadnením osobitostí každého jedinca. Integrácia je postupné začlenenie do života majoritnej spoločnosti s cieľom dosiahnuť inklúziu.

Izolačné dvojisko – továrensky vyrobený panel s dvojitým al. trojitým zasklením, s dvoma sklenenými tabuľami uzatvárajúcimi hermeticky uzavretý priestor; často známe ako „dvojité zasklenie“ al. „jednotka s dvojitým zasklením“, najmä ak sa používa v oknách. Väčšina IGU je vyrobená z plaveného skla a dutina je buď evakuovaná al. naplnená inertným plynom, ako je argón, kryptón al. xenón.

Jas – veličina vo svetelnej technike; predstavuje vyžarovanú al. odrazenú jasnosť osvetľovanej plochy, ako ju vníma oko. Alebo podiel svetivosti plochy v určitom smere k veľkosti priemetu tejto plochy do daného smeru. Jednotkou jasu je kandela na m^2 [cd/m^2]. Meria sa kalibrovaným jasomerom. Jas osvetľovanej plochy je závislý od odrazivosti jej povrchového materiálu. Rozdielne jasy určujú kontrasty v rámci plochy al. vo väzbe popredia a pozadia (okolía). Jedna zo základných veličín, ktorou môžeme regulovať a kontrolovať svetelné prostredie pri urbanistických konceptoch večerného obrazu a pri genereli osvetlenia sídla.

Komunikácia – základný pojem „Dohovoru“, čl. 2: Je jazyk, zobrazenie

textu, Braillovo písmo, taktilná komunikácia, zväčšené písmo, prístupné multimédiá, ako aj písané, zvukové, jazykovo jednoduché, predčítavané, augmentatívne a ďalšie alternatívne spôsoby, prostriedky a formáty komunikácie vrátane prístupných informačných a komunikačných technológií.

Kontrast – sledovaná charakteristika prostredia pre osoby so zníženou zrakovou schopnosťou. Vnímaný kontrast prostredia v sledovanom mieste, buď ako rozdiel svetelných hladín al. ako rozdiel farebných tónov al. ako rozdiel materiálových povrchov.

Krivka svietivosti – krivka vyjadruje grafickou formou diagramu rozloženie svetleného toku konkrétneho svietidla do priestoru. Udáva smer maximálnej svietivosti, čiže predpokladané účinky. Krivky jednotlivých svietidiel sa dajú porovnať, čo rozhoduje pri výbere svietidla z hľadiska nárokov na výsledné pôsobenie.

Kúrenie, vetranie a klimatizácia – odvetvie technického inžinierstva budov, ktoré sa zaoberá komfortom vnútorného prostredia vo veľkých budovách a zariadením a systémami, ktoré ho regulujú.

Manévrovacia plocha – voľná plocha potrebná na manévrovanie s invalidným vozíkom. Veľkosť zodpovedá pôdorysnému kruhu s priemerom min. 1500 mm al. štvorcu 1500/1500 mm. Pri používaní motorového vozíka je vhodnejší kruh s priemerom 1800 mm. Je to potrebná plocha v miestach otočenia o 90° pri obsluhu technických zariadení a mobiliáru.

Multisenzorický prvok / panel / obrazovka / display – slúži pre multisenzorické vnímanie, ktoré chápeme ako vnímanie informácií, prostredia a jeho

prvkov, programov a služieb viacerými (najmenej dvomi) spôsobmi zmyslového vnímania, teda zrakom, sluchom a dotykom. Prostredie možno vnímať aj čuchom.

Obchodná prevádzka – priestor, v ktorom sa vykonáva určitá živnosť. Nie je ním priestor súvisiaci s prevádzkovaním živnosti, ani technické a technologické zariadenie, určené na prevádzkovanie živnosti.

Osvetľovacia sústava – je súborná zostava všetkých technických prvkov, ktoré zabezpečujú reálnu funkčnosť osvetlenia, tak v exteriéroch ako aj v interiéroch. Z hľadiska pamiatkovej ochrany a rozhodovania je dôležité delenie na: 1. zabudovanú OS – vizuálne nevnímanú, napr. káblové rozvody pod omietkami, zabudované skrine v stenách a pod.; 2. viditeľnú OS – vizuálne vnímanú, napr. svietidlá, konštrukcie a nosiče svietidiel (stĺpy, konzoly), viditeľné káble, ovládacie prvky (spínače), rozvádzače a pod. Vývojom osvetľovacej techniky a technológie al. noriem a predpisov sa sústavy často menia. Pri modernizácii je v určitých prípadoch dôležité rozhodnúť, či súčasti starej sústavy môžu byť predmetom pamiatkovej ochrany (najč. svietidlá ako dokumenty vývoja svetelnej techniky, daného objektu al. umeleckej práce). Niektoré súčasti starších prvkov verejného osvetlenia sa môžu použiť ako tvarové inšpirácie pre nové osvetľovacie stĺpy al. telesá aplikované v danom historickom prostredí.

Osvetlenosť al. intenzita osvetlenia – veličina vo svetelnej technike; predstavuje podiel svetelného toku dopadajúceho na plochu; jednotkou osvetlenosti je lux [lx], ($1 \text{ lx} = 1 \text{ lm}/1 \text{ m}^2$). Meria sa kalibrovaným luxmetrom.

Jedna zo základných veličín, ktorá popisuje dosiahnutú úroveň osvetlenia na danej ploche. Parameter prostredia, ktorý je pre rôzne činnosti stanovený a sledovaný normou, tak v interiéri ako aj v exteriéri.

Požiar – každé nežiaduce horenie, pri ktorom sú bezprostredne ohrozené životy alebo zdravie fyzických osôb alebo zvierat, majetok alebo životné prostredie, pri ktorom vznikajú škody na majetku, životnom prostredí alebo ktorého následkom je zranená alebo usmrtená fyzická osoba alebo zviera.

Požiar na bezpečnosť stavby – schopnosť stavebného objektu zabrániť v prípade požiaru stratám na životoch a zdraví osôb, zvierat a stratám na majetku.

Požiar na signalizácia elektrická – spravidla zariadenie, ktoré musí obsahovať ústredňu, hlásiče požiaru, zariadenie signalizácie požiaru, zariadenie na prenos požiarnej signalizácie a napájacie zariadenie.

Požiar na bezpečnostné opatrenia – organizačné a technické opatrenia zamerané na zníženie intenzity alebo rozsahu požiaru v požiarom úseku alebo v jeho časti.

Požiarne zariadenia – požiarotechnické zariadenia, hlasová signalizácia požiaru, zariadenia na trvalú dodávku elektrickej energie pri požiari, zariadenia na dodávku vody na hasenie požiarov a iné zariadenia slúžiace na evakuáciu a zásah.

Požiarotechnické zariadenia – stabilné hasiace zariadenia a polostabilné hasiace zariadenia, zariadenia na odvod tepla a spodín horenia a elektrická požiar na signalizácia vrátane hlasovej signalizácie požiaru.

Požiar na úsek – priestor stavebného objektu oddelený od ostatných častí

požiarnymi deliacimi konštrukciami alebo odstupovými vzdialenosťami.

Plošina schodisková šikmá – doplnkové zariadenie na prekonávanie výškových rozdielov v interiéri al. exteriéri slúžiace pre osoby na vozíku. Mechanické zariadenie je kotvené do steny so zábradlím a umožňuje na plošine šikmý pohyb paralelný so sklonom schodiskového ramena. Požiadavky na rozmery plochy, bočného zabezpečenia a nástupného a výstupného priestoru sú obdobné ako pri zvislej plošine. Operatívnosť pri používaní niekedy vyžaduje asistenciu.

Plošina zdvihacia zvislá – doplnkové zariadenie na prekonávanie výškových rozdielov v interiéri al. exteriéri slúžiace pre osoby na vozíku. Rozmery by mali vyhovovať aj motorickému vozíku, min. však 1400 mm. Pred nástupom aj výstupom je nevyhnutná nástupná plocha 1500/1500 mm. Je potrebné jej okapotovanie, resp. zvislé bočné zabezpečenie. Nevyhnutné stavebné úpravy sú závislé od prevýšenia, výrobného typu a strojového ovládania. Niektoré plošiny s hydraulickým ovládaním sú konštrukčne kombinované ako plošiny al. rozkladacie schodiskové stupne. V určitých prípadoch zvislá plošina vhodne nahradza rampu.

Podjazd na plochu – plocha pod pracovnou plochou, kde dokáže osoba na invalidnom vozíku zasunúť nohy a podrúčky vozíka, s cieľom dosahu na pracovnú plochu.

Primerané úpravy – základný pojem „Dohovoru“, čl. 2: Sú nevyhnutné a adekvátne zmeny a prispôsobenie, ktoré nepredstavujú neúmerné al. nadmerné zaťaženie a ktoré sa robia, ak si to vyžaduje konkrétny prípad, s cieľom zabezpečiť osobám so zdra-

votným postihnutím využívanie al. uplatňovanie všetkých ľudských práv a základných slobôd na rovnakom základe s ostatnými.

Prístupnosť / univerzálna prístupnosť – základný pojem „Dohovoru“, čl. 2: „Opatrenia pri tvorbe al. modernizácii prostredia, výrobkov, programov a služieb, ktoré sú v súlade s princípmi univerzálného navrhovania a ktoré zabezpečia osobám so zdravotným postihnutím na rovnakom základe s ostatnými prístup k fyzickému prostrediu, k doprave, k informáciám a ku komunikácii, vrátane informačných a komunikačných technológií a systémov, ako aj k ďalším prostriedkom a službám dostupným al. poskytovaným pre verejnosť“.

Projekt organizácie výstavby (POV, aj plán organizácie výstavby) – je súčasť projektovej dokumentácie stavby, ktorá rieši koncepciu realizácie výstavby, resp. stavebnej obnovy (spôsoby a postupy realizácie projektu). Rieši ju najmä s ohľadom na zabezpečenie dodržania lehoty (termínu) výstavby. Zameriava sa aj na bezpečnosť, ochranu zdravia, životného prostredia a pamiatkových hodnôt stavby počas realizácie výstavby, resp. obnovy. Spracovník POV zabezpečuje projektant a je súčasťou dokumentácie k udeleniu stavebného povolenia, ako aj podkladom pre uzatváranie zmlúv.

Rampa – rampa je naklonená rovina, ktorá slúži na prekonanie výškových rozdielov vo fyzickom prostredí bez bariérovým spôsobom. Môže byť realizovaná z rôznych materiálov a jej povrchová plocha nesmie byť šmykľavá (v zmysle technických parametrov). Sklon musí vyhovovať technickým predpisom pre exteriérovú a interiérovú aplikáciu. Pričný rez nesmie

dovoľovať vybočenie vozíka. Je opatrená bočnými drážkami/zábradliami. Začiatok a koniec rampy musí byť označený kontrastne (farebne a povrchovo). Rampa môže byť realizovaná ako pevne zabudovaná al. prenosná.

Rampa nájazdová – krátka rampa s miernym, nízkym sklonom bez potreby vybavenia drážkami, obrubou a vodiacou tyčou. Vhodná je na prekonanie malých výškových rozdielov v interiéri al. v exteriéri do 15 cm (napr. medzi komunikáciou a chodníkom).

Reklama – je spracovanie, prezentácia al. iné oznámenie v každej podobe, súvisiace s obchodnou, podnikateľskou al. inou zárobkovou činnosťou. Jej cieľom je propagovať a uplatniť produkty na trhu. Produkt je tovar, služby, nehnuteľnosti, obchodné meno, ochranná známka, označenie pôvodu výrobkov a iné práva a záväzky súvisiace s podnikaním. Šíriteľ reklamy je fyzická al. právnická osoba, ktorá svoju reklamu šíri v rámci podnikateľskej činnosti.

Reklamná stavba – je stavebná konštrukcia postavená stavebnými prácami zo stavebných výrobkov, ktorá je pevne spojená so zemou al. upevnená strojnými súčiastkami al. zvarom o pevný základ na zemi al. ktorej osadenie vyžaduje úpravu podkladu a ktorej funkciou je šírenie reklamných, propagačných, orientačných a podobných informácií, ktoré sú viditeľné z verejných priestorov.

Reklamný nosič – je akákoľvek konštrukcia s povrchom al. plochou, používaná al. určená na vystavenie symbolov, písmen al. správ. Obsahuje materiál tvoriaci reklamnú plochu, ako aj všetky oporné a prídavné časti stavby (konštrukcie) al. budovy, vrátane akýchkoľvek základov.

RIS / PRIS – rozvádzacia a ističová skriňa

– označenie pre káblové rozvážacie a istiace skrine. Okrem nich sú súčasťou osvetľovacej sústavy aj prípojkové skrine, transformátorové skrine a elektromerové skrine. Tieto skriňové prvky sú typovej výroby. Podľa účelu sú osadené v exteriéroch, niektoré v interiéroch. Pri modernizácii vnútorného osvetlenia je potrebné preveriť nové umiestnenie skriň – ako zabudovaný al. prístenný variant, vzhľadom na ich nevyhnutné rozmery a nutnosť umiestnenia. Vo verejnom priestore pamiatkovo chránenom je vhodné ich atypické krytie.

Rušivé svetlo – je chápané ako neúčelne rozptýlené svetlo, ktoré svojimi kvantitatívnymi, smerovými al. spektrálnymi vlastnosťami spôsobuje v určitej súvislosti podráždenie, nepohodu, zníženie schopnosti vnímať prostredie. Po vypnutí/redukovaní svetla tieto negatívne dopady neúčinkujú, čiže nepredstavuje znečistenie. Normy na osvetlenie stanovujú maximálne hodnoty osvetlenosti a jasov (plôch, prvkov...) podľa nárokov životného prostredia, ktoré sú zadelené do štyroch zón. Zámerom je, aby osvetlenie bolo navrhované a realizované cielene, s čo najmenším rušením okolia, k čomu sa uplatňuje znižovanie podielu horného svetelného toku svietidiel – najmä verejného osvetlenia. Pri iluminácii konkrétnych pamiatkových objektov je nevyhnutné brať ohľad aj na tento aspekt, ktorý najmä pri osvetľovaní plôch (napr. hradné steny) a vertikál (napr. veže kostolov a pod.) v prevýšenej terénnej konfigurácii môže zmeniť pôvodný zámer.

Schodolez – je kompenzačnou pomôckou – prenosné zariadenie (pásové al. kolieskové), ktoré umožňuje presun

osoby na mechanickom vozíku po schodiskovom ramene. Používanie si vždy vyžaduje pomoc zaškoleného asistenta; schodolez nie je stavebným riešením a nie je vhodný pre osoby na elektrickom vozíku.

Svetlo – interpretované ako elektromagnetické vlnenie v rozsahu vlnových dĺžok 380 až 780 nm. Vnímanie svetla súvisí so stavbou ľudského oka. Rozoznávame fotopické, mezopické a skotopické videnie, ktoré má vplyv na spôsoby umelého osvetľovania prostredia. Okrem teórie vlnenia sa pre iné účely používa aj kvantový model svetla s prepočtom na energiu fotonov v [eV].

Svetelné miesto – miesto umiestnenia zdroja svetla, resp. umiestnenia svietidla al. svietidiel.

Svetelný smog – vid' **rušivé svetlo**

Taktilný prvok / taktilná mapa – taktilné (hmatové) informácie patria k senzorickému vnímaniu informácií pre osoby so zrakovým postihnutím. Hmatové prvky musia byť umiestnené s ohľadom na prístupnosť deťom, osobám nižšieho veku, či osobám na vozíku, sprav. sú umiestňované vo výške 400 mm až 1200 mm od zeme.

Teplná pohoda – ovplyvňuje ju veľa faktorov. Patria sem teplota vzduchu, vlhkosť, kvalita a pohyb vzduchu, solárny zisk, emisivita a teplota stien, podláh a stropov. Úlohu zohráva aj obliečenie a fyzické aktivity obyvateľov budovy.

Teplota chromatickosti zdroja, označenie Tc – veličina vo svetelnej technike; je to náhradná teplota absolútne čierneho telesa, pri ktorej má jeho žiarenie rovnakú chromatickosť ako je chromatickosť uvažovaného žiarivca/zdroja. Je to parameter svetelného zdroja; označuje sa Tc (ev. CRI) a me-

ria v stupňoch Kelvina. Teplota chromatickosti (farba svetla), je podstatný parameter, ktorý má vplyv na účinky prezentácie pamiatkových hodnôt.

Univerzálny dizajn/univerzálne navrhovanie (z angl. **Universal Design**)

– „Je navrhovanie výrobkov, prostredí, programov a služieb tak, aby ich mohli využívať v najväčšej možnej miere všetci ľudia bez nevyhnutnosti úprav al. špeciálneho dizajnu; univerzálny dizajn nevylučuje asistenčné zariadenia pre určité skupiny osôb so zdravotným postihnutím, ak je to potrebné.“ Pojem zahŕňa širšiu oblasť ako pojem bezbariérové navrhovanie. Variantné pomenovanie „navrhovanie pre všetkých“ (z angl. „design for all“) je stratégia zameraná na navrhovanie rôznych prostredí, produktov a služieb, aby boli prístupné, užívateľné a zrozumiteľné pre všetkých užívateľov. Cieľom je dosiahnuť čo najväčšiu mieru samostatnosti a nezávislosti všetkých užívateľov.

Večerný obraz mesta – obraz priestoru al. vnímanej scény z pohľadu blízkeho al. vzdialenejšieho pozorovateľa, aký vzniká pôsobením všetkých svetelných vrstiev súčasne, resp. v danom časovom úseku. Večerný obraz mesta sa stáva kompozičným činiteľom schopným vyjadriť identitu a charakter sídla al. jeho častí. Môže byť zámerne odlišný od denného obrazu. Zahŕňa aj kultúrne a názorové aspekty konkrétnej spoločnosti. Podstatnú súčasť obrazu vytvárajú účinky verejného osvetlenia a osvetlenia zvolených dominánt, vrátane historických objektov. Večerný obraz môže byť komponovaný aj pre krajinný kontext.

Verejné osvetlenie – je umelé vonkajšie osvetlenie verejných priestorov, ktoré zabezpečuje dobrú viditeľnosť

pri zrakovej pohode a orientáciu ľudí v prostredí v čase mimo denného svetla. Má pri riešení technické, bezpečnostné, kultúrne, environmentálne, ekonomické, sociálne a psychologické aspekty. Primárnou úlohou je osvetliť všetky verejné priestory (chodníky, parky, námestia...) a dopravné pozemné komunikácie (automobilové, cyklistické, pešie, podchody, tunely, parkoviská...). Ďalšou úlohou je osvetliť významné budovy, pamiatky,.... Je to súbor technických prvkov, ktorých návrh, realizácia, údržba a správa je riadená technickými normami (STN EN) a medzinárodnými predpismi (publikácie vydávané CIE). Aktuálnou smernicou je medzinárodný predpis CIE 234/2019: Návrh generelu verejného osvetlenia. Verejné osvetlenie zabezpečujú samosprávy miest.

Vizuálny smog – situácia, v ktorej vizuálne znečistenie bráni pozorovateľovi vnímať pohľad al. výhľad. Vo vzťahu k reklame ide o zamorenie a znečistenie verejného priestoru agresívnou, nevkusnou, charakteru svojho okolia neprispôsobenou a veľkostne nepriemeranou reklamou. Býva umiestnená často i nelegálne, bez akéhokoľvek povolenia príslušných mestských inštitúcií a úradov. Dôsledky vizuálneho znečistenia zahŕňajú: rozptýlenú pozornosť, očné a mentálnu únavu, stratu identity.

Vodiaca línia – vedie zrakovo postihnutú osobu po určitom úseku pri použití techniky bielej palice. Línie a ich zlomy musia na seba kontinuálne nadväzovať a tvoriť ucelený orientačný systém. Do vodiacich línií nemôžu zasahovať žiadne trvalé al. dočasné prekážky. Materiálovo môžu byť vodiace línie prirodzené (ako je napr. rozhranie chodníka a trávnik) al.

umelé, vytvorené pomocou špeciálnej reliéfnej dlažby. Ucelený orientačný systém tvoria vodiace línie, signálne pásy, varovné pásy a rôzne multisenzorické informácie v prostredí.

Vykurovacie systémy – modernizácia vykurovacieho systému je prvým riešením pre zlepšenie energetickej spotreby, vyššiu účinnosť poskytuje kondenzačný kotol, biomasa má výrazne lepšiu bilanciu CO₂. Technické zariadenia odporúčame situovať mimo historickej stavby do prístavieb al. hospodárskych priestorov, pokiaľ existujú. Tepelné čerpadlá sú vykurovacie systémy, ktoré sa vďaka systémovému zameraniu na nízke teploty dajú v mnohých prípadoch s výhodou využiť v pamiatkovo chránených objektoch.

Výpočet – energetická hospodárnosť zobrazuje reálne množstvo spotreby energetických potrieb, ktoré súvisia s bežným užívaním budovy. Číselné ukazovatele celkovej spotreby energie a tvorby CO₂ zobrazujú výpočet per annum. Metóda výpočtu je presne definovaná vo vykonávacej vyhláške k uvedenému zákonu a vychádza z exaktných technických noriem (napr. STN EN 15603, STN EN 13790, súboru noriem STN EN 15316-x a iných).

Údržba a preventívna ochrana

Vetrание a mikroklima, zavlhnutie a degradácia

Adsorpcia – fyzikálne viazaná voda na stenách pórov v molekulárnej vrstve s hrúbkou až 10 nm, 1 až 2 % hm.

Aerácia – prirodzené vetranie priestorov s kombinovaným vývinom škodlivín a tepla regulovateľnými vetracími otvormi.

Akumulácia tepla – schopnosť nazhromaždiť a uchovať teplo v určitom časovom úseku.

Anemometer – prístroj na meranie rýchlosti vzduchu.

Biologické vplyvy – zahŕňajú pôsobenie živočíchov, rastlín aj mikroorganizmov, príp. ich produktov; môžu pôsobiť chemicky, mechanicky a biologicky.

Čidlo teploty – čidlo na snímanie teploty.

Čidlo vlhkosti – čidlo na snímanie vlhkosti.

Difúzia vodných pár – transport vlhkosti spôsobený miestnym rozdielom parciálnych tlakov vodných pár; spôsobená miestnym rozdielom parciálnych tlakov vodných pár $d=2,78.10\text{ m}$.

Difúzy odpor – vyjadruje paropropustnosť príslušnej povrchovej úpravy.

Druh vykurovacieho telesa – skupina vykurovacích telies, podľa druhu sú doskové, článkové, trubkové a konvektory.

Ďialkové riadenie – spôsob riadenia (regulácia al. ovládanie) zariadení s diaľkovým prepojením.

Elektromagnetické vplyvy – zahŕňajú infračervené a ultrafialové žiarenie, blesky, bludné prúdy, pôsobenie statickej elektriny, rozvodov elektrického prúdu a obdobné činitele, vyvolávajúce rozrušovanie materiálov a izolácií.

Elektroosmotické metódy – inštalácia a vytváranie systémov elektród na povrchu al. v štruktúre konštrukcií namáhaných vlhkosťou a v zeminách; systém sa napojí na zdroj jednosmerného prúdu s veľmi nízkym napätím.

Hlavná hydroizolačná vrstva – vrstva s dominantnou hydroizolačnou funkciou v stavebnej konštrukcii, vystavená priamemu namáhaniu vodou.

Hydroakumulačná vrstva – hydroizolačná vrstva zachytávajúca vodu v kvapalnom skupenstve v konštrukcii.

Hydrofobizácia – na povrchu materiálu sa vytvorí vrstva, ktorá odpuzuje vodu.

Hydrofyzikálne namáhanie, hydrofyzikálna expozícia – vymedzenie fyzikálnej kvality i kvantity pôsobiaceho vodného prostredia na stavebné konštrukcie a objekty.

Hydroizolácia – plošná izolácia, súvislá, utesňujúca, chrániaca stavebnú konštrukciu al. jej časť, príp. vnútorné či vonkajšie prostredie pred nežiadúcim vnikaním vody (pozn.: termín voda zahŕňa vodu vo všetkých skupenstvách).

Hydroizolačná sústava – súvrstvie, pozostávajúce z hydroizolačnej vrstvy, podkladových a ochranných vrstiev obklopujúcich hydroizolačnú vrstvu.

Hydromorálne správanie – týka sa pohybu tepla a vlhkosti cez budovy. Priepustné materiály majú tendenciu byť hygroskopické kvôli zníženiu tlaku pár v póroch, ktoré vznikajú v dôsledku kondenzácie, vztlínavosti a pôsobenia soli.

Chemická hydroizolačná clona – utesnená a hydrofobizovaná či len hydrofobizovaná al. len utesnená štruktúra muriva, a to jedným al. viacerými druhmi chemických prostriedkov v celej hrúbke a v určitej dĺžke i výške konštrukcie.

Chemické vplyvy – tieto vplyvy sú spôsobené pôsobením vody a agresívnych látok obsiahnutých vo vode a okolitom vzduchu; chemické vplyvy menia látkové zloženie materiálov predovšetkým oxidáciou a podporujú stárnutie materiálov a izolácií.

Chemisorpcia – chemicky viazaná voda obsiahnutá v štruktúre materiálov.

Impregnačné a konzervačné prostriedky – tieto prostriedky sa podľa druhu použitého spojiva rozdeľujú na materiály, ktoré majú spevňovacie al. vodoodpudivé vlastnosti, či obe tieto vlastnosti v kombinácii; pre povrchové úpravy fasád, hlavne prírodného kameňa a omietok, sa najviac používajú impregnáty a konzervanty so silikonovým (organokremičitým) spojom obsiahnutým v organickom rozpúšťadle al. vo vode, roztoky a emulzie monomerov al. makromolekulárnych živíc).

Infúzne prostriedky – roztoky a disperzie silikátové a silikonové na vodnej a rozpúšťadlovej báze s utesňovacími a hydrofobizačnými vlastnosťami a často i fungicidnými účinkami, disperzie, emulzie a roztoky niektorých druhov polymérnych substancí, emulzie asfaltové a tavenina parafínu.

Intenzita vetrania – pomer objemového prietoku (čerstvého) vonkajšieho vzduchu privádzaného do priestoru k objemu tohto priestoru.

Intenzita výmeny vzduchu – pomer objemového prietoku privádzaného

vzduchu do priestoru k objemu tohto priestoru.

Izolácia vlhkosti – použitie priepustných materiálov a masovej konštrukcie v tradičných budovách, ktoré môžu znížiť účinok kolísania v dôsledku teploty, relatívnej vlhkosti, tlaku vzduchu al. žiarenia pochádzajúceho buď mimo budovy (v dôsledku vonkajšej mikroklimy) al. vo vnútri budovy (v dôsledku vykurovania, osvetlenia, klimatizácie a používania al. obsadenosti).

Kapilárna kondenzácia – kondenzácia na povrchu pórov nad zakrivenou plochou hladiny vody v kapilárach, vnútorná vlhkosť poréznych materiálov s rozdielnou distribúciou pórov aj pri rovnakých tepelno-vlhkostných podmienkach je rôzna.

Kapilárna vztlínavosť – vzostup vody v kapilárach poréznej látky úmerný povrchovému napätiu v prostredí „voda-vzduch“.

Klimatizácia – úprava čistoty, teploty a vlhkosti vzduchu.

Koeficient difúzneho odporu – označuje, koľkokrát je difúzny odpor stavebných látok väčší ako difúzny odpor pre rovnaké množstvom vzduchu (bezrozmerné číslo).

Kolektor inžinierskych sietí – podzemná chodba (kanál) pre spoločné uloženie rozvodov tepla, vody, kanalizácie, elektriny.

Komínový efekt – otvory pre nasávanie vzduchu do odvetrávaného prostredia sú prevedené zvonku objektu al. vo vnútri budovy a otvory výduchové sú napojené na prieduchy, vyústené vo vonkajšom prostredí čo najvyššie (eventuálne nepoužívané sopúchy komínov).

Kompresor – stroj na stlačenie (kompresiu) pár a plynov.

Konzervačný systém – počet náterov (nástrekov) konzervačného prostriedku jedného druhu al. počet a skladba náterov (nástrekov) konzervačných prostriedkov rôznych druhov, kombinujú sa nátery a nástreky bezfarebné či s obsahom minerálneho pigmentu; výsledný systém musí vždy vykazovať výrazné vodoodpudivé vlastnosti, ktoré sú z hľadiska účinnosti a životnosti povrchovej úpravy fasády v podmienkach agresívnej mestskej a priemyselnej atmosféry vlastnosťami rozhodujúcimi.

Mikroklimatické podmienky – charakteristika, teploty, vlhkosti a rýchlosti prúdenia vzduchu a teploty okolitých stien.

Mriežka – vyústenie s pevnou al. nastaviteľnou sústavou lopatiek (jedno – dvojradová), ozdobný či účelový prvok zamedzujúci vnikaniu väčších nečistôt.

Nasiakavosť – pomerné množstvo vody, ktoré pojme vysušená látka ponorená 24 hodín do vody – vyjadruje sa v % hm.

Odvlhčovač vzduchu – vzduchotechnické zariadenie slúžiace na znižovanie mernej vlhkosti.

Ohrev – ciele zvýšovanie teploty teplosnosnej látky dodávkou tepla.

Ohrievač vzduchu – výmenník tepla na zvyšovanie teploty vzduchu prenosom tepla z teplej al. horúcej vody, vodnej pary, spalín, príp. elektrickej energie.

Paropriepustnosť – schopnosť materiálu prenášať tekutiny (najmä vodu al. plyny) najmä cez svoje póry.

Parotesná vrstva – hydroizolačná vrstva podstatne obmedzujúca či takmer zamedzujúca prenikaniu vodnej pary do stavebnej konštrukcie al. do vnútorného či vonkajšieho prostredia.

Parotesná zábrana – vrstva zabráňujúca priechodu vzdušnej vlhkosti.

Plášť budovy – vonkajší plášť oddeľujúci interiér budovy od vonkajšieho prostredia. Skladá sa zo strechy, stien, okien, dverí, podláh a základov; a systémy na kontrolu a likvidáciu vody, vrátane produktov na dažďovú vodu, strešných krytín, vodotesných vrstiev a odtokov.

Povrchová konzervácia – úprava povrchu materiálu náterom, nástrekom či „tupovaním“ štetcami, pri ktorej impregnačná látka penetruje do určitej hĺbky pod povrch, v prípade materiálov so silikónovým spojivom dochádza aj k chemickej väzbe so silikátovým podkladom, impregnované materiály majú buď len konsolidačné vlastnosti al. aj vlastnosti vodoodpudivé.

Prevádzkový predpis – návrh k udržiavaniu bezpečnej a hospodárnej prevádzky.

Prevetrávanie – vetranie občasným otváraním veľkých otvorov (okien, dverí).

Prievan, ťah – nepríjemné (niekedy len miestne) nadmerné ochladzovanie, vyvolané vyššou rýchlosťou turbulentného prúdenia chladného vzduchu, tiež ťah komína.

Prúdenie vzduchu – pohyb vzduchu vo vetranom či vykurovanom priestore.

Regenerácia tepla – spätné získavanie tepla striedavým vystavovaním akumulacej hmoty odpadovému a vetraciemu vzduchu (iný spôsob je rekuperácia tepla).

Regulácia – riadenie určitej veličiny, podľa daných podmienok a na základe merania jej hodnoty, so spätnou väzbou.

Regulačná klapka – súčasť rozvodu vzduchu k riadeniu prítoku škrténím.

Rekuperácia tepla – spätné získavanie tepla z odpadového vzduchu do vetracieho cez pevnú stenu.

Rosný bod – teplota, pri ktorej sa zráža vzdušná vlhkosť – relatívna vlhkosť vzduchu je 100%.

Rovnovážna vlhkosť – jedná sa o množstvo vlhkosti, ktorú sú schopné porézne stavebné materiály za stálych vlhkosťných a teplotných podmienok prijať z obklopujúceho vzduchu.

Salinita muriva – salinitou muriva rozumieme obsah solí v murive, hlavne síranov, chloridov a dusičňanov; udáva sa v % hm. al. v mg soli.

Sanácia vlhkého muriva – dodatočné hydroizolačné zásahy do konštrukcií spodnej a prízemnej časti stavby i okolitého horninového prostredia, vedúce k výraznému a trvalému zníženiu vlhkosti v podzemnom i nadzemnom murive stavieb i v súvisiacich konštrukciách a v prípade potreby aj k zníženiu vlhkosti vnútorného vzduchu v budovách.

Sanačná omietka – súvislá vrstva zatvrdlej malty na povrchu konštrukcie s definovanými vlastnosťami, s vysokou pórovitosťou a priepustnosťou pre vodnú paru a so zníženou kapilárnou vodivosťou vlhkosti, vlastnosti sanačných omietok sú posudzované podľa kritérií WTA, jedná sa o omietky pripravené zo suchých maltových zmesí.

Sanačný systém hydroizolácie – sústava technických opatrení a konštrukčných riešení umožňujúca dodatočnú opravu chybné hydroizolácie bez deštruktívneho zásahu do hydroizolačnej sústavy al. zriadenie ďalšieho samostatného systému pre hydroizoláciu stavby.

Spätné získavanie – rekuperácia al. regenerácia (tepla, vlhkosti, prostriedkov).

Studený most – strata tepla al. prestup cez plášť budovy z teplých do studených oblastí prostredníctvom konštrukcie budovy s nízkou tepelnou zotrvačnosťou (napr. kov al. sklo), al. cez neizolované al. menej dobre izolované oblasti.

Stupeň nasiaknutia – kritické množstvo vody.

Systém vetrací – spôsob usporiadania vzduchotechnických zariadení na vetranie priestoru.

Systém vodný – systém vykurovania al. chladenia využívajúci vodu k prenosu tepla al. chladu.

Štrbina (výust) – vyústenie v tvare pretiahnutého obdĺžnika.

Tepelná strata – nežiadúci únik tepla z teplejšieho prostredia do okolia.

Tepelná záťaž, priestoru – tepelné zisky klimatizovaného priestoru (miestnosti) zmenšené o tepelný tok odvádzaný z miestnosti iným systémom než klimatizáciou.

Tepelné čerpadlo – zdroj tepla, ktorý mení teplo s nižším teplotným potenciálom na potenciál vyšší.

Tepelné vplyvy – tieto vplyvy sú dané spôsobom teplotnej amplitúdy vonkajšieho a vnútorného prostredia; ovplyvňujú vlastnosti izolácií a vyvolávajú rozmerové zmeny, ktoré narušajú mechanické vlastnosti materiálov.

Tepelnoizolačný kontaktný systém vonkajší (ETICS) – priamo na stavbe zabudovaná zostava priemyselne zhotovených výrobkov na trh podľa dokumentácie ETICS jedným výrobcom.

Tepelný most – miesto kontaktu obvodovej konštrukcie (zvislé múry) a stropu je potrebné zaistiť (tepelno-izolačne), aby v prípade rozdielov vnútornej a vonkajšej teploty nedochádzalo ku

kondenzácii na vnútornom povrchu stropu.

Teploměr – prístroj na meranie teploty.

Teplota – stavová veličina určujúca tepelný stav látky, charakterizuje, či tepelne rovnovážny systém bude či nebude pri kontakte s inými takýmito systémami v tepelnej rovnováhe.

Teplota povrchová – teplota povrchu telesa uplatňujúca sa pri prenose tepla do okolia.

Teplota rosného bodu – teplota, pri ktorej je vzduch (spaliny, plyny) vodnou parou práve nasýtený a dochádza ku kondenzácii na hladkom povrchu materiálu.

Teplovzdušná sústava – sústava, kde teplosnosnou látkou je vzduch.

Teplovzdušný kalorifer – ohrievač, ktorý je inštalovaný do komory a okolo ktorého prúdi vzduch z miestnosti, ktorú vykuruje, privádzaný vzduch je ohriaty, spätný vzduch ochladený, uzavretý okruh – viď teplovzdušné vykurovanie.

Teplovzdušný kanál – horizontálny či vertikálny prieduch na rozvod vzduchu teplovzdušného vykurovania al. vetrania.

Transmisia – schopnosť materiálu viesť vlhkosť v kvapalnej fáze k jeho povrchu.

Úprava vzduchu – čistenie, miešanie, ohrev, chladenie, vlhčenie, odvlhčovanie vzduchu.

Ventilačka – malé krídlo okna pro možnosť úmerného vetrania priestorov bez otvárania celého nap. 3-dielného okenného krídla.

Ventilačka výklopná – napr. horný polkruhový segment otvárateľný mechanicky al. motoricky.

Ventilátor – rotačný lopatkový stroj pre nútenú dopravu, ktorý odovzdáva mechanickú energiu vzdušine.

Vetraná vzduchová vrstva – vzduchová vrstva umožňujúca únik vlhkosti z konštrukcie do okolitého prostredia v dôsledku prúdenia vzduchu.

Vetrací otvor v klenbách – multifunkčné otvory pre zaistenie miernej ventilácie cez stropnú konštrukciu kostola (kotvenie lešenia, zavesenie sedáku, zavesenie výzdoby).

Vetranie – prúdenie vzduchu z jedného miesta na druhé vo všeobecnosti cez plášť budovy. Môže byť spôsobené používaním budovy, prirodzeným al. núteným vetraním.

Vetranie – riadená výmena znehodnoteného vzduchu za čerstvý vonkajší vzduch.

Vetranie nútené – využíva nútenú dopravu vzduchu ventilátorom.

Vetranie prirodzené – pre prívod vetracieho vzduchu je využitý rozdiel hustôt vzduchu vonku a vo vnútri objektu a pôsobenie vetra pri obtekaní budovy (jej časti).

Vetranie šachtové – prirodzený odvod škodlivín, ktorých vývin sprevádza vývin tepla, teplým vzduchom zvislou šachtou.

Vetranie teplovzdušné – vetranie historické s prívodom vzduchu núteným spôsobom (prívodný ventilátor – „dúchadlo“), (odvodný ventilátor – exhaustor), prevádzkuje sa ako cirkulačne, tak aj otvorený systém s prívodom vonkajšieho čerstvého vzduchu.

Vetrný priestor – miestnosť prirodzene al. nútene vetraná.

Vlhkomer – prístroj pre meranie vlhkosti.

Vlhkostný stav konštrukcie – množstvo a rozloženie vody v konštrukcii v danom okamihu.

Vlhkosť – 1. percentuálne či hmotnostné množstvo vlhkosti v definovanej jednotke vzduchu; 2. voda vyskytujúca

se vo väzbe na póry a kapiláry stavebných hmôt, zemín (zemná vlhkosť) al. iných pórovitých médiách, ktorá nevytvára vodnú hladinu, príp. voda vo vzduchu (vzdušná vlhkosť).

Vlhkosť vzduchu – vyjadrenie obsahu vodnej pary vo vzduchu (%).

Vlhkosť vzdušná – obsah vodnej pary vo vzduchu.

Vlhkosť vzduchu merná – hmotnosť vodnej pary v kilograme suchého vzduchu (kg/kg.s.v).

Vlhkosť vzduchu relatívna – pomer hustoty vodnej pary vo vzduchu a vo vlhkom vzduchu nasýtenom vodnou parou pri rovnakej teplote a tlaku, je rovný približne pomeru parciálnych tlakov vodnej pary pre uvedené stavy vzduchu (%).

Vlhkosť vzliňavá – vlhkosť prenikajúca do stavby účinkom kapilárnych síl.

Voda kondenzačná – voda, ktorá sa zráža zo vzdušnej vlhkosti.

Voda kondenzovaná – voda sa zráža na chladných miestach múru, ktorých teplota je nižšia ako rosný bod vodnej pary obsiahnutej vo vzduchu; kondenzačná vlhkosť je vždy väčšia na povrchu ako v hĺbke muriva.

Voda odstriekavajúca – voda, ktorá sa odráža od terénu al. výstupkov stavby.

Voda podpovrchová – voda pod zemským povrchom, tzn. zemná vlhkosť, voda pretekajúca al. presakujúca účinkom tiaže (gravitačná voda), voda podzemná a podl..

Voda podzemná – podzemná hladina vody, podpovrchová voda vyplňujúca podzemné dutiny, priepustné horniny a vytvárajúce hydraulicky spojenú hladinu a pôsobiace hydrostatickým tlakom.

Voda povrchová – akákoľvek voda nad zemským povrchom, tj. stekajúca

zrážková voda, voda zadržaná v tokoch a nádržiach a pod..

Voda prevádzková – voda vyskytujúca sa v stavbe v súvislosti s jej prevádzkou, napr. vlhkosť vnútorného vzduchu, kondenzovaná voda stekajúca po vnútorných stenách a povrchoch, zadržovaná v podlahách, v žumpách, nádržiach a pod..

Voda pôsobiaca hydrostatickým tlakom – ide o vodu prenikajúcu do muriva nachádzajúceho sa pod hladinou podzemnej vody, vodu gravitačnú a infiltrovanú, ktoré sa vsakujú účinkom gravitácie; v dobe jarného topenia snehu a privalových dažďov zdvihnutá svahová voda a dočasne vysoká podzemná voda preniká do muriva pod tlakom.

Voda vzliňajúca – voda prenikajúca do stavby pôsobením kapilárnych síl.

Vodivosť vlhkosti – ide o schopnosť materiálu viesť vlhkosť v kvapalnej forme, tzn. o kapilárny pohyb vody v póroch muriva; k tomuto pohybu dochádza buď účinkami vlhkosného spádu (rozdielna koncentrácia vlhkosti) al. teplotného spádu, tj. pri rozdielne teplôt v jednotlivých častiach konštrukcie.

Vykurovacia jednotka – teplovzdušná jednotka s ohrevom obiehajúceho vzduchu (bez vetrania) – luftheizung.

Vykurovacie teleso – výmenník tepla, určený na zdieľanie tepla z teplotnej látky do vykurovaného priestoru, je spotrebičom tepla na konci vykurovacej sústavy.

Vykurovanie podlahové – veľkoplošné, prevažne sálavé vykurovanie, kde vykurovacou plochou je podlaha al. jej časť.

Vykurovanie stenové – veľkoplošné, prevažne sálavé vykurovanie, kde vykurovacou plochou je stena.

Vykurovanie stropné – veľkoplošné, prevažne sálavé vykurovanie, kde vykurovacou plochou je strop.

Vykurovanie teplovzdušné – vykurovanie, kde sa do miestnosti privádza teplý vzduch.

Vykurovanie ústredné – spôsob dodávky tepla vykurovacou sústavou k vykurovacím telesám.

Výmena vzduchu – násobnosť výmeny vnútorného vzduchu za privedený vzduch, sprav. vonkajší i obehový.

Výmenník tepla – súčasť pre úpravu vzduchu sprostredkujúca prestup tepla, príp. prenos hmoty vodných pár zo vzduchu.

Vzduch čerstvý – vonkajší vzduch, ktorý je použitý na vetranie.

Vzduch odpadný – odvádzaný vzduch, ktorý se nevracia do vetraneho priestoru a vyfukuje se väčšinou do atmosféry.

Vzduch odvádzaný – vzduch odvádzaný z vetraneho priestoru.

Vzduch privádzaný – vzduch dopravovaný do vetraneho priestoru.

Vzduch upravený – vzduch, ktorý bol upravený vzduchotechnickým zariadením na požadované parametre.

Vzduchoizolačný systém (vzduchová izolácia) – odvetrávanie vlhkosti z povrchov a štruktúr muriva do medzier, dutín, kanálikov a štôl, ktorými prúdi vzduch; jedná sa o odvetrávanie stien a podláh nad i pod povrchom terénu.

Vzduchotechnická jednotka – jednotka určená k vetraniu, chladeniu a vykurovaniu daného priestoru vzduchom.

Vzduchotechnické zariadenie – technické prostriedky k doprave a úprave vzduchu, (napr. zariadenie vetracie, klimatizačné, odsávacie, odlučovacie).

Vzduchovod – vzduchotechnický kanál, určený k doprave vzdušiny (príp.

s tuhými prímiesami) vplyvom rozdielov tlakov na jeho oboch koncoch.

Zabudovaná technologická vlhkosť

– stavebná vlhkosť je do objektu „vnesená“ v stavebnom materiáli pri jeho stavbe. Odparuje sa pomaly v priebehu 1,5 až 3 rokov. Pri realizácii nových omietok prebieha prirodzené odparovanie vlhkosti v závislosti na použitom materiáli a hrúbke omietky 1 až 2 roky.

Zemná vlhkosť – vlhkosť v zemine, voda viazaná v pórovitom horninovom prostredí sorpčnými a kapilárnymi silami. Táto voda preniká do stavebných konštrukcií kapilárnym vztlínaním z podzákladia a pri chybajúcej al. poškodenej zvislej plošnej hydroizolácii pri podpivničených objektoch zo zeminy obklopujúcej tieto konštrukcie pod úrovňou terénu. Prísun vody do základového muriva zabezpečuje kapilarita otvorených pórov zemín, ďalej vodná para difunduje do muriva z podzákladov a v základovom murive skondenzovaná voda je nasávaná pórmí muriva a kapilárnymi silami transportovaná murivom hore. Intenzita vztlínania vlhkosti je daná množstvom vody, ktoré se dostane do kontaktu s murivom. Rastie s výdatnosťou zdroja a súvisí s priepustnosťou zeminy.

Zvlhčovač odparovací – zvlhčovač, kde je voda odparovaná z povrchu navlhčeného pórovitého materiálu.

Zvlhčovač parný – zvlhčovač, kde je do vzduchu privádzaná vodná para, buď z centrálného zdroja al. z vlastného vyvíjača pary.

Životnosť – doba, počas ktorej je zariadenie schopné byť v prevádzke z technických al. ekonomických dôvodov.

Terminologický slovník

C: Terminologický slovník metodológie ochrany pamiatkového fondu
– vybrané pojmy

Výber pojmov z pamiatkovej ochrany

Pamiatkový zákon, charty,
medzinárodné organizácie, metódy
obnovy, výskum

Adaptácia – úprava existujúceho objektu al. jeho časti zmenou pôvodných stavebných konštrukcií ich čiastočným al. úplným odstránením, príp. vytvorením náhrady tak, aby vyhovovala inému účelu, aktuálnym potrebám a požiadavkám napr. na bývanie, potrebám novej prevádzky a pod. Podľa miery zmien z hľadiska charakteru pamiatkovej budovy hovoríme o adekvátnej a neadekvátnej adaptácii.

Adaptácia adekvátna – pri ktorej spôsob nového užívania stavby umožňuje zachovať jej charakter s minimálnymi nutnými zmenami.

Adaptácia neadekvátna – pri ktorej nový spôsob užívania objektu vyžaduje také zásadne stavebné zásahy, pri ktorých sa zásadne zmení jej charakter a vzhľad interiéru aj exteriéru. Krajným prípadom neadekvátnej adaptácie pamiatkového objektu je likvidácia jej všetkých vnútorných konštrukcií a ponechanie fasády s dostavbou nového interiéru. Pozri →obnova kultúrnej pamiatky.

Analytická metóda – metóda obnovy maximálne zohľadňujúca zachovanie dochovaného stavu pamiatky, súčasne s fragmentárnym odhalením (prezentáciou) jednotlivých odkrytých detailov zo starších slohových etáp. Vychádza z teórie prof. Aloisa Riegla (Der Moderne Denkmalkultus, Wien, 1903), pričom hlavnou myšlienkou je zdôraznenie dokumentárnej hodnoty

pamiatky. Porovnaj →syntetická metóda obnovy, →purizmus.

Anastylóza – rekonštrukcia (nehnutelného kultúrneho dedičstva) pri použití pôvodných materiálov. Druh rekonštrukcie (obnovy) demontovanej al. zbúranej pamiatky al. jej časti zostavením zachovaných stavebných článkov al. iných súčastí do pôvodnej podoby. Porovnaj →rekonštrukcia.

Antropogénna činnosť – je ľudská činnosť. Z hľadiska archeológie sa v krajine prejavuje prítomnosťou archeologických nálezov, nehnuteľných archeologických nálezov, kultúrnych vrstiev, archeologických situácií al. antropogénnych relikto.

Antropogénny relik – antropogénny tvar reliéfu, resp. nehnuteľný pozostatok po činnosti človeka, ktorý možno identifikovať v krajine. Antropogénne relikty sú súčasťou archeologického dedičstva.

Arboristický štandard – metodická pomôcka s odporúčaniami pre management drevín schválená príslušnými odbornými organizáciami (ŠOP SR, ISA Slovensko, SAŽP).

Archeologická situácia – zachytenie celkového obrazu priestorového rozloženia archeologických nálezov, nehnuteľných archeologických nálezov, antropogénnych relikto v momente ich terénneho odkryvu spoločne s ich archeologickým kontextom. Archeologická situácia je zaznamenávaná terénnou dokumentáciou a neskôr interpretovaná vo výskumnej dokumentácii archeologického výskumu. Archeologická situácia môže byť vyzdvihnutá en bloc (vyberanie en bloc).

Archeologická skrývka – výkop, odstránenie ornice, príp. podorničia a ďalších pôdných vrstiev, s cieľom dostať sa na úroveň zachytenia nehnuteľných

archeologických nálezov, resp. úroveň podložia. Hrúbka skryvky záleží od topografického, geologického a pedologického charakteru archeologického náleziska.

Archeologická sonda – druh priestorovo umelo vymedzeného výkopu a základná priestorová organizačná jednotka terénneho odkryvu, väčšinou štvorcového al. obdĺžnikového pôdorysu. Pozri aj → sondážny archeologický výskum.

Archeologické dedičstvo – súčasť kultúrneho dedičstva, je zdrojom kolektívnej pamäti zasluhujúcim si zvláštnu ochranu a zároveň prostriedok historického a vedeckého štúdia. Za prvky archeologického dedičstva sa považujú všetky pozostatky, objekty a všetky ostatné stopy ľudskej existencie z minulých vývojových období, ktorých zachovanie a štúdium pomôže získať poznatky o histórii ľudstva a jeho vzťahu k prírodnému prostrediu, a pre ktoré sú archeologický výskum a iné metódy výskumu ľudstva a jeho prostredia hlavným zdrojom informácií (archeologický náález, nehnuteľný archeologický náález, antropogénny relik, archeologické nálezisko). K archeologickému dedičstvu patria najmä objekty, stavby, skupiny budov, sídelné celky, hnutelné objekty, historické pamiatky iného druhu spoločne s prostredím, v ktorom sa nachádzajú, či už na zemi al. pod vodou. Pozri aj → kultúrne dedičstvo.

Archeologické nálezisko – nehnuteľná vec na topograficky vymedzenom území s odkrytými al. neodkrytými archeologickými nálezmi v pôvodných nálezových súvislostiach. Pozri aj → archeologický náález.

Archeologický kontext – sú priestorové a funkčné vzťahy archeologických

nálezov a nehnuteľných archeologických nálezov, pri ktorých je dôležité sledovať miesto deponovania, vzťahy k okolitým nálezom a situáciám a skutočnosť, či ide o primárny al. sekundárny kontext (napr. primárny – odkrytie neporušeného kostrového hrobu, sekundárny – odkrytie hrobu s rozhádzanými kostrovými pozostatkami). Pozri aj → archeologický náález.

Archeologický náález – hnutelná vec, ktorá je dokladom o živote človeka a jeho činnosti od najstarších dôb do r. 1918 a sprav. sa našla al. nachádza sa v zemi, na jej povrchu al. pod vodou. Archeologickým nálezom je tiež zbraň, munícia, strelivo, súčasť uniformy, vojenská výstroj al. iný vojenský materiál, ktorý sa našiel v zemi, na jej povrchu al. pod vodou a pochádza pred r. 1946.

Archeologický náálezový list – základný odborný dokument, ktorý slúži na výstižný a objektívny opis nehnuteľných archeologických nálezov. Môže obsahovať aj náčrty zachytených archeologických situácií a archeologických kontextov v teréne. Náálezový list obsahuje aj informácie o archeologickom výskume, jeho lokalizácii, o archeologických situáciách a sprievodných archeologických nálezoch s evidenciou kresbovej a fotografickej dokumentácie. Archeologický náálezový list môže byť nahradený odborným denníkom. Pozri aj → archeologický náález.

Archeologický potenciál – označuje kvalitatívny atribút vymedzeného územia v krajine. Závisí od miery pravdepodobnosti výskytu archeologických nálezov a nehnuteľných archeologických nálezov na tomto území. Územie s archeologickým potenciálom slúži na vymedzenie plochy,

ktorá nie je potvrdeným archeologickým náleziskom, ale na základe objektívnych pozorovaní (vykonávaných prevažne pomocou nedeštruktívnych metód archeologického výskumu, ako sú geofyzikálny prieskum, povrchový zber, povrchový prieskum a i.) je možné predpokladať, že daná plocha je miestom s pravdepodobným výskytom nálezov. Archeologický potenciál sa overuje archeologickým výskumom. Pozri aj → archeologický výskum.

Archeologický prameň – sú všetky archeologické nálezy, nehnuteľné archeologické nálezy, antropogénne relikty, ktoré archeológia študuje s cieľom zistiť čo najviac informácií o ľudskom živote v minulosti, a ktoré sú nositeľom informácie o minulosti, a výskumná dokumentácia archeologického výskumu (artefakt, ekofakt).

Archeologický projekt – predstavuje súbor navzájom súvisiacich a previazaných činností smerujúcich k splneniu vopred stanoveného odborného cieľa smerujúceho k poznaniu, ochrane a propagácii archeologického dedičstva. Archeologický projekt má vlastný časový harmonogram, disponuje finančnými zdrojmi na svoju realizáciu a jeho cieľom je dosiahnutie zodpovedania výskumných otázok. Projekt vedie vedúci projektu, jeho súčasťou môžu byť aj ďalší členovia projektového tímu. Archeologický projekt môže byť realizovaný v teréne (archeologický výskum), v laboratóriu, v múzeu al. inde.

Archeologický výskum – súhrn odborných nedeštruktívnych metód a deštruktívnych metód a techník zameraných na vyhľadávanie, identifikáciu, vyhodnocovanie, dokumentáciu, evidenciu al. na záchranu archeolo-

gického náleziska, archeologického nálezu al. nálezovej situácie, ako aj na vyhľadávanie a zber archeologických nálezov na povrchu zeme, v zemi a pod vodou.

Archeologizácia – proces definitívneho prechodu hmotných fenoménov historickej reality zo živej kultúry do sféry archeologických prameňov. Proces archeologizácie je sprevádzaný rôznymi druhmi kvalitatívnych a kvantitatívnych transformácií a viaže na miesto objavenia archeologického nálezu.

Artefakt – archeologický náález, ktorý bol intencionálne vytvorený človekom na splnenie istého účelu. Artefakt je druhom archeologického prameňa. Pozri aj → ekofakt.

Asanácia – odstránenie, ozdravenie (z lat. sanus = zdravý) – zásahy, ktorými sa zlepšujú al. odstraňujú poruchy rôzneho charakteru v krajine, ľudských sídlach, stavebných objektoch al. ich častiach. V urbánnych celkoch sa jedná o odstránenie objektov al. súborov, ktoré v rámci fungujúceho celku vykazujú prevádzkové, zdravotné, bezpečnostné, dopravné a estetické poruchy al. prekážky. Porovnaj → sanácia.

Autenticita – miera súladu medzi objektom a identitou, ktorá sa mu pripisuje. Porovnaj → originalita, pôvodnosť.

Autorský dozor/dohľad – oprávnenie autora architektonického diela na vykonávanie dohľadu nad súladom stavby al. zmeny stavby s architektonickým návrhom.

Bezprostredné okolie nehnuteľnej kultúrnej pamiatky – priestor v okruhu desiatich metrov od nehnuteľnej kultúrnej pamiatky; desať metrov sa počíta od obvodového plášťa stavby, ak nehnuteľnou kultúrnou pamiatkou je stavba, al. od hranice pozemku, ak

je nehnuteľnou kultúrnou pamiatkou aj pozemok. Porovnaj →prostredie objektu / pamiatky.

Bezzásahová archeologická zóna – plošne ohraničené územie, na ktorom sa nachádza al. predpokladá prítomnosť archeologických nálezov, archeologických situácií, antropogénnych reliktov al. archeologických nálezísk. Na tomto území je zakázané vykonávať akékoľvek deštruktívne zásahy do terénu al. meniť reliéf terénu. Bezzásahová archeologická zóna môže byť súčasťou národnej kultúrnej pamiatky al. pamiatkového územia.

Centrálna evidencia archeologických nálezísk SR – evidencia archeologických nálezísk, ktorú eviduje archeologický ústav.

Čistenie – odstraňovanie nežiaduceho materiálu z objektu, pričom vždy musia byť stanovené kritériá, ktoré definujú „nežiaduce“ elementy, napr. potenciálne škodlivé, prekryvajúce detail, neestetické atď. Uvedené kritériá musia zohľadňovať čas a okolnosti rozhodnutia o odstránení nežiaduceho materiálu.

Čitateľnosť – miera do akej je možné vizuálnym pozorovaním zistiť výsledok zásahu.

Deklarácia – prehlásenie, najčastejšie verejné a slávnostné k závažnej téme al. otázke jednotlivca al. kolektívu

Demolácia – zámerne, odborne vykonané, odstránenie konštrukcie al. stavby, sprav. až do základov. Porovnaj →asanácia.

Dendrochronologický výskum – zisťovanie veku drevených prvkov na základe pomerov širok letných a zimných letokruhov. V prípade zachovania podkôrneho letokruhu alebo aspoň lykových letokruhov ide o vysoko presnú metódu. Zväčša súčasť archi-

tektonicko-historického výskumu (datovanie drevených konštrukcií al. akýchkoľvek konštrukcií s primárne vmurovaným/obsiahnutým dreveným prvkom).

Dendrologický výskum – výskum dreva a drevených konštrukcií, ktoré sú súčasťou stavby – určenie druhu dreveniny, stavu, poškodení, napadnutí a pod. Celkové vyhodnotenie obsahuje aj návrh na obnovu (prvky na odstránenie, na výmenu, na protézovanie, →repasáciu, a pod.). Odporúčaná je komunikácia autora výskumu a statika.

Depozitár – 1. špecificky upravený a zabezpečený priestor na trvalé odborné uloženie zbierkových predmetov; 2. úložisko všetkých archeologických nálezov spoločne s písomnou a digitálnou dokumentáciou viažucou sa k získaniu archeologického nálezu, ktoré je prístupné odbornej verejnosti (Pozri aj →fond archeologických prameňov).

Deštruktívne metódy archeologického výskumu – súbor postupov a techník zameraných na vyhľadávanie a vyhodnocovanie archeologických prameňov, pri ktorých dochádza k deštruktívnemu zásahu do terénu a k nenávratnému zničeniu časti archeologických nálezov, archeologických situácií a antropogénnych reliktov. Pozri aj →výskum, →sondážny archeologický výskum, →detektorový prieskum. Porovnaj →neinvasívne metódy pamiatkového výskumu.

Detektorový prieskum – deštruktívna metóda archeologického výskumu, v priebehu ktorého sa realizuje vyhľadávanie archeologických nálezov pomocou detekčných zariadení. Neoprávnené vyhľadávanie archeologických nálezov pomocou detekčných zariadení je považované za trestný čin.

Diaľkový prieskum – súčasť nedeštruktívnych metód výskumu. Jeho prvotným cieľom je vyhľadávanie antropogénnych reliktov a archeologických nálezísk pomocou technológií zachytávajúcích obraz zemského povrchu z väčšej výšky (napr. z dronu, lietadla, vesmírneho satelitu a i.).

DOCOMOMO – (skratka pre Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement) – medzinárodná organizácia, ktorá sa zaoberá výskumom, dokumentáciou, propagáciou a ochranou pamiatok modernej architektúry. Organizácia vznikla roku 1990 v Holandsku, k zakladajúcim členom patrí aj Slovensko. V súčasnosti Docomomo združuje vyše 40 národných pracovných skupín. Slovenská skupina docomomo doposiaľ do medzinárodného registra zaradila 101 objektov z celého Slovenska. Medzinárodný register je prístupný na virtuálnej platforme MOMOVE (<http://exhibition.docomomo.com>). Paralelne s tvorbou medzinárodného registra je budovaný národný register docomomo modernej architektúry na Slovensku (www.register-architektury.sk).

Dohovor – je forma právne záväzného dokumentu, ktorý ustanovuje medzinárodný režim ochrany. Signatári týchto dokumentov sú povinní zjednotiť všeobecné znenia dohovorov s národnou legislatívou. Ratifikované dohovory sú preto ďalej právne záväzné.

Dokumentácia – zaznamenané informácie vytvorené, zozbierané, udržiavané a archivované na účely súčasnej a budúcej ochrany a pre referenčné účely (röntgenové snímky, výkresy, fotografie, písomné správy, digitálne súbory, fotogrametria, laserové sní-

manie atď.). Môže sa vzťahovať okrem výsledku aj na samotný proces. Dokumentácia všetkých štádií ochrany je podstatnou časťou celkového procesu jej plánovania.

Ekofakt – druh archeologického prameňa, ktorý má prírodný pôvod. V prírode sa prirodzene nevyskytuje – vzniká až ako nepriamy a vedľajší dôsledok ľudskej činnosti. Pozri aj →artefakt.

Evidencia – spolu s dokumentáciou je jedným zo základných predpokladov sústavnej pamiatkovej ochrany. Účelom evidencie objektov (pamiatok) je podchytiť a sústrediť pre vedecké a praktické potreby všetky nutné údaje o nich po stránke historickej, umeleckej, technickej atď., príp. aj majetkovo-právnej a ekonomickej. Vykonáva sa rozličnými spôsobmi na rôznom stupni odbornej náročnosti a podrobnosti. Pozri aj →dokumentácia, →pasport, →ústredný zoznam pamiatkového fondu, →centrálna evidencia archeologických nálezísk SR, →evidencia pamätihodností obce.

Evidencia pamätihodností obce – hnuťelné a nehnuteľné veci aj kombinované diela prírody a človeka, historické udalosti, názvy ulíc, zemepisné a katastrálne názvy, ktoré sa viažu k histórii a osobnostiam obce; o jej utvorení a odbornom vedení rozhoduje obec.

Faksimile – druh náhrady, napodobenie hmotného objektu / diela takým spôsobom, aby svojim vzhľadom čo najlepšie zodpovedal originálu, a to vrátane druhotných stôp veku, poškodenia či ušpinenia. Nemusí byť zhotovený z rovnakého materiálu, ani rovnakou technológiou. Vyhotovuje sa najčastejšie z dôvodu ak hrozí originálnemu objektu poškodenie al. odcudzenie. Aby nedošlo k vzájomnej zámene

malo by byť faksimile označené. Porovnaj → kópia, → replika, → falzifikát.

Falzifikát – napodobenina nejakého hmotného objektu / diela, často aj s falošnou signatúrou umelca. Porovnaj → faksimile, → kópia, → replika.

FIDIC – Medzinárodná federácia konzultantných inžinierov („Fédération Internationale des Ingénieurs-Conseils“). Štandardy tejto organizácie pre uzatváranie zmlúv v stavebníctve sú považované za najspravodlivejšie (z pohľadu férovosti rozdelenia rizík a povinností medzi objednávatelom a zhotoviteľom) pre použitie vo všetkých legislatívnych rámcoch.

Fond archeologických prameňov – je súborom všetkých archeologických nálezov, ktoré boli v procese selekcie vyhodnotené ako vhodné na ďalšie uchovanie v pamäťových inštitúciách, a písomná a digitálna dokumentácia viažuca sa k realizácii archeologického výskumu a / al. k získaniu archeologického prameňa.

Fotogrametria – presný spôsob zameriavania objektov, napr. architektonických pamiatok, pomocou špeciálnych fotografických prístrojov a aparátúr na vyhodnocovanie zameraných údajov a vyhotovených fotografií.

Geodetické zameranie plochy archeologického výskumu – je výškopisné a polohopisné zameranie plochy archeologického výskumu v systéme jednotnej trigonometrickej siete katastrálnej JTSK. Zameriavajú sa predovšetkým základné body plochy, na ktorej prebieha archeologický výskum (celkový rozsah výskumu, archeologické situácie a i.) za účelom čo najpresnejšieho lokalizovania na aktuálnych mapách.

Geofyzikálny prieskum – je neinvazívna metóda archeologického výskumu,

ktorá dokáže identifikovať prítomnosť podpovrchových archeologických situácií a archeologických nálezov bez nutnosti terénneho odkryvu. Cieľom geofyzikálneho prieskumu je zmapovanie a vizualizácia prítomnosti podpovrchových archeologických nálezov a situácií. Princípom použitých metód je sledovanie rozdielných fyzikálnych vlastností archeologických nálezov a situácií voči prostrediu, v ktorom sa nachádzajú.

Hmotné kultúrne dedičstvo – materiál-ny prejav kultúrneho dedičstva môže byť hnutelné a nehnuteľné zahŕňa nehnuteľné objekty (napr. budovy a iné stavebné štruktúry) a hnutelné predmety (napr. archívne dokumenty, umelecké diela).

Hodnota – aspekt dôležitosti, ktorý jednotlivci, spoločenstvá al. spoločnosť pripisujú objektu, súboru al. zbierke v určitom kontexte. Hodnoty môžu byť rozličných typov napr. umelecká, symbolická, historická, spoločenská, hospodárska, vedecká, vzdelávacia, technická, funkčná atď. Priradená hodnota sa môže meniť podľa okolností. napr. v závislosti na spôsobe, kontexte a čase jej posúdenia. pri indikovaní hodnoty by sa vždy malo uviesť, o ktorý špecifický typ hodnoty ide. Pozri aj → pamiatková hodnota.

Hydrogeologický prieskum – prieskum, ktorý sleduje podzemnú vodu v území, jej vplyv na základové pomery, schopnosť podložia na vsakovanie a pod. – parametre, ktoré súvisia s konkrétnym zadáním a cieľmi výstavby.

Charta – mienkotvorný dokument, ktorý v zásade formuje medzinárodný diškurz v oblasti cieľov, práv, zásad a úloh medzinárodného spoločenstva. Ich autori sú renomovaní mienkotvorní odborníci, ktorí znenie chárt

definujú v rovine spoločenskej a kultúrnej normy, ktorá však nie je právne záväzná.

ICOMOS – Medzinárodná rada pre pamiatky a sídla (International Council on Monuments and Sites www.icomos.org) je medzinárodná nevládna organizácia so sídlom v Paríži, ktorá sa zaoberá ochranou kultúrneho dedičstva na celosvetovej úrovni.

Identifikácia objektu – proces rozpoznávania vlastností, znakov a významu objektu, rovnaký proces možno aplikovať na súbor al. zbierku.

Identita – totožnosť / zhodnosť vo všetkých vlastnostiach / rovnakosť – ničím nezameniteľná podstata, ktorou sa od seba objekty odlišujú.

In situ – tzn. na mieste, **1.** vyjadruje, že objekt al. jeho časť sa nachádza v polohe, v ktorej bol vybudovaný (na pôvodnom mieste); **2.** odkrytie archeologického nálezu a nehnuteľného archeologického nálezu v polohe, v ktorej bol pôvodne deponovaný, resp. do ktorej bol premiestnený v procese archeologizácie Pozri aj → archeologická situácia, → vyberanie en bloc.

Intaktnosť – viď → integrita.

Integrita – celistvosť, miera fyzickej al. ideovej celistvosti objektu.

Inventarizácia – spracovanie súpisu objektov.

Inventarizácia a klasifikácia drevín – súpis drevín podľa taxonomického zaradenia s vyznačením ich presnej lokalizácie v grafickej prílohe, s uvedením taxonomických a dendrometrických údajov, príp. doplnený návrhom opatrení.

Inventár – súpis (zoznam) hnutelných objektov v určitom priestore, ich majetková, či majetkovoprávna evidencia.

Inžinierskogeologický prieskum – prieskum podložia (obhliadkový; sondážny – vŕtané sondy, kopané sondy, penetračné sondy a pod.), ktorý hodnotí geologické pomery skúmaného územia, čím umožní odhalenie pôvodu problémov a tvorí podklad pre návrh riešení stabilizácie územia, stavby, časti stavby a pod.

Kategorizácia pamiatok – rozčlenenie pamiatok podľa stupňa ich hodnôt a spoločenského významu za účelom evidencie a diferenciácie ich ochrany.

Klasifikácia pamiatok – triedenie na rôzne druhy podľa rôznych kritérií, napr. podľa hmotnej povahy (hmotné a nehmotné), podľa účelu (hrady, kaštiele, obytné domy, fortifikácie), podľa prevažujúcej hodnoty (pamiatky histórie, umelecké, technické pamiatky), podľa technickej povahy vzniku (architektúra, sochárstvo, maliarstvo), podľa intencie (zámerné, nezámerné), podľa vedných odborov (archeologické, etnografické umelecko-historické) a pod.

Kompatibilita – miera do akej je možné použiť jeden materiál spoločne s iným materiálom bez narušenia významu al. stability objektu, týka sa konzervačných materiálov al. súčastí objektu.

Kompozičná analýza – priestorová analýza, ktorá rozoberá kompozičné princípy diela, väzby medzi skladbovými prvkami, väzby na urbanizmus, architektúru, krajinu, identifikuje parkové pohľady a priehľady, dominy, podchytáva všetky zachované skladbové prvky diela za účelom ich zachovania a na základe informácií z pamiatkového výskumu identifikuje skladbové prvky nedochované za účelom ich dokumentácie, príp. reštitúcie. Neoddeliteľnou súčasťou

kompozičnej analýzy je grafické vyjadrenie všetkých zistení.

Konsolidácia – spevnenie – odborné ošetrovanie objektu, ktoré má zlepšiť jeho vnútornú súdržnosť al. mechanickú štruktúrnu stabilitu, stabilizovať jeho stav, predĺžiť jeho životnosť, príp. odvrátiť deštrukciu, obvykle pridaním materiálu. Môže byť vykonávaná technickými prostriedkami (podpora muriva), chemickými (petrifikácia, injektáž) a ďalšími.

Kontext – všetky okolnosti minulé, súčasné a/ al. budúce, ktoré majú vplyv na význam objektu, súvisí s okolnosťami hmotnými/nehmotnými za akých bol objekt vytvorený, postavený, používaný, uctievaný, nájdený, odkrytý, zaradený do zbierky, uchovávaný, prezentovaný atď.

Konverzia – zmena funkčnej náplne objektu. Pri technických objektoch môže mať konverzia podobu zmeny druhu výroby, muzealizácie al. zásadnej zmeny funkčnej náplne napr. pre bývanie, administratívu, kultúru, šport. Zmysluplná konverzia technickej pamiatky rešpektuje jej pamiatkovú hodnotu a základné hmotové a dispozičné riešenia.

Konzervovanie – úkony realizované priamo na objekte, ktorého originalitu treba zachovať s cieľom spomaliť jeho degradáciu, minimalizovať budúce poškodenia, stratu a následne akýkoľvek invazívny zásah. Vylučuje akékoľvek dopĺňanie či zmeny zachovaného a väčšinou využíva zvláštne konzervačné technológie a materiály. Môže byť preventívna, stabilizačná, masová / hromadná al. systematická.

Konzervovanie hromadné / masové – jednotné opatrenia stabilizačného konzervovania aplikované zároveň na

veľké množstvo objektov v podobnom stave.

Konzervovanie preventívne – základná ochrana, opatrenia a úkony s cieľom zabrániť al. minimalizovať budúce poškodenie, degradáciu, stratu a následne akýkoľvek invazívny zásah.

Konzervovanie stabilizačné – úkony realizované priamo na objekte na zastavenie al. spomalenie jeho degradácie a/ al. obmedzenia poškodenia. Často sa vykonáva spolu s reštaurovaním.

Kópia – druh náhrady, opakovanie objektu / diela v rovnakom materiáli a rovnakým technologickým spôsobom ako originál. Porovnaj →faksimile, →falzifikát, →replika.

Kultúrna pamiatka – hnutelná vec al. nehnuteľná vec pamiatkovej hodnoty, ktorá je z dôvodu ochrany vyhlásená za kultúrnu pamiatku.

Kultúrne dedičstvo – hmotné a nehmotné prvky, ktoré majú význam pre súčasné a budúce generácie. Pozri aj →ochrana kultúrneho dedičstva.

LIDAR – (skratka pre „detekciu a rozsah svetla“ al. „laserové zobrazovanie, detekciu a rozsah“) je metóda na určovanie dosahov zameraním lasera na objekt al. povrch a meraním času pre odrazené svetlo. LIDAR môže pracovať v pevnom smere (napr. vertikálne) al. môže skenovať vo viacerých smeroch, v tomto prípade je známy ako LIDAR skenovanie al. 3D laserové skenovanie, špeciálna kombinácia 3D skenovanie a laserové skenovanie. Bežne sa používa na vytváranie máp s vysokým rozlíšením. Používa sa na vytváranie digitálnych 3D modelov oblastí na zemskom povrchu, ktoré môžu byť využívané ako jedna z foriem neinvazívneho výskumu.

Metóda obnovy – programové uplatňovanie koncepčných prístupov

k ochrane a obnove objektov kultúrneho dedičstva a postupov ich praktického vykonávania podľa teoretických východísk.

Metódy archeologického výskumu – pracovné postupy a nástroje, ktoré využíva archeológ v priebehu realizácie archeologického výskumu. Z hľadiska prístupu k archeologickému prameňu sa delia na deštruktívne metódy a nedeštruktívne metódy archeologického výskumu.

Modernizácia – zvýšenie úžitkovej (napr. obytnej al. prevádzkovej) hodnoty (úrovne, štandardu) nehnuteľných objektov al. ich častí. Realizuje sa napr. odstránením nevyhovujúcich zariadení al. konštrukcií tak, aby zodpovedali súčasným požiadavkám. Pri modernizácii sa nemení účel, al. funkcia nehnuteľného objektu a nemení sa ani väčšina jeho hlavných konštrukcií. Rozsah stavebných úprav sa zvyč. obmedzuje na doplnenie potrebnej vybavenosti a nevyhnutné dispozičné zmeny.

Monitoring – sledovanie – zber a vyhodnocovanie údajov týkajúcich sa objektu, súboru al. zbierky a/ al. ich prostredia v priebehu času.

Náhodný archeologický nález – je archeologický nález nájdený bez zámeru jeho vyhľadania. Takýto nález môže indikovať prítomnosť nového, zatiaľ neobjaveného archeologického náleziska al. územia s archeologickým potenciálom. O náhodnom archeologickom náleze je vypracovaná správa o náhodnom archeologickom náleze.

Náhrada – reprodukcia objektu, podľa možnosti v odlišiteľnej forme, zaisťujúca prístup k náhrade a súčasne ochranu originálu. Pozri →faksimile, →replika, →kópia.

Nález – vec pamiatkovej hodnoty, ktorá sa nájde pamiatkovým výskumom pri stavebnej al. inej činnosti v zemi, pod vodou al. v hmote historickej stavby.

Nálezové situácie – pre účely pamiatkového výskumu sa tým rozumieú miesta s prirodzeným al. samovoľným odkryvom, ktoré bez cieleného deštruktívneho zásahu poskytujú informácie a poznatky o murivách, omietkach, konštrukciách, stavebných a dekoratívnych prvkoch a podobne (t. j. miesta s opadanou omietkou, neomietané murivá atď.)

Nálezový materiál – súbor archeologických nálezov vyzdvihnutých počas archeologického výskumu.

Návrh ochrany / obnovy / reštaurovania – odporúčania vyplývajúce z vyhodnotenia stavu, na účely plánovania ochrany a obnovy, resp. reštaurovania.

Návrh archeologického výskumu – textový dokument špecifikujúci podmienky realizácie archeologického výskumu na vedecké a dokumentačné účely. V návrhu sú špecifikované ciele a metódy archeologického výskumu, finančné a personálne zabezpečenie výskumu, spôsob vzniku, narábania, selekcie, starostlivosti, zabezpečenia a deponovania fondu archeologických prameňov. V prípade archeologického výskumu na vedecké a dokumentačné účely je návrh výskumu súčasťou archeologického projektu.

Neinvazívne metódy pamiatkového výskumu – súbor postupov a technik zameraných na vyhľadávanie a vyhodnocovanie nálezových situácií a archeologických prameňov bez uskutočnenia invazívneho zásahu do nehnuteľného al. hnutelného objektu, al. do terénu. Neinvazívne metódy výskumu sú samostatným výskumným postupom, ktorý je rovnocenný

s invazívnymi metódami výskumu a svojim informačným potenciálom sa vzájomne dopĺňajú. Pri výbere vhodných výskumných metód majú byť v záujme zachovania hmotného kultúrneho dedičstva a v záujme zabezpečenia vedeckého významu výskumu uprednostňované neinvazívne metódy výskumu. K neinvazívnym výskumným metódam patrí obhliadka, fotogrametria, diaľkové snímanie, štúdium dokumentárnych a/ al. ústnych prameňov, umelecko-historický výskum, povrchový prieskum, povrchový zber a niektoré výskumy s aplikáciou prírodovedných metód. Pozri aj →výskum, →prieskum, →diaľkový prieskum, →povrchový zber. Porovnaj →deštruktívne metódy výskumu.

Nehnutelný archeologický nález – druh archeologického nálezu. Nehnutelným archeologickým nálezom je archeologický areál a jeho nehnuteľné súčasti (napr. sídlisko, sídliskové objekty, pohrebisko, hrob a i.).

Núdzové opatrenia – rozhodnutia, opatrenia a úkony uskutočnené v súvislosti s mimoriadnou situáciou, plánovanou či neplánovanou.

Objekt – predmet, označenie jednotlivéj súčasti kultúrneho dedičstva (predmet, artefakt, kultúrny majetok, položka, lokalita, budova, pamiatka, vzorka, štruktúra, kultúrna krajina, dokument).

Obnova (Sl. ekvivalent cudzieho výrazu *restoration*, kedysi sa používal výraz *rekonštrukcia*) – zastrešujúci výraz pre súbor špecializovaných odborných činností, regulovaných legislatívou, podliehajúcich povoleniu príslušných autorít a zameraných na zhodnotenie stavu objektu pri dôslednom rešpektovaní jeho stavu a hodnôt. Úkony realizované na stabilnom al. stabilizova-

nom objekte s cieľom dosiahnuť jeho zhodnotenie, zlepšiť jeho pochopenie a/ al. využitie, pri rešpektovaní a/ al. sprístupnení jeho významu a použitých materiálov a techník. Porovnaj →obnova kultúrnej pamiatky.

Obnova historickej záhrady (sensu Florentská charta) – súbor špecializovaných odborných činností, ktorými sa vykonáva konzervovanie, oprava, adaptácia al. rekonštrukcia historickej záhrady al. jej časti s cieľom zachovať jej pamiatkovú hodnotu. Obnove sprav. predchádza pamiatkový výskum a vypracovanie projektovej dokumentácie, bezpodmienečnou súčasťou projektovej dokumentácie (ideálne už pamiatkového výskumu) je kompozičná analýza, analýza biotickej zložky (pasport zelene, inventarizácia drevín), analýza abiotickej zložky dochovanej i nedochovanej.

Obnova kultúrnej pamiatky – súbor špecializovaných umelecko-remeselných činností a iných odborných činností, ktorými sa vykonáva údržba, konzervovanie, oprava, adaptácia al. rekonštrukcia kultúrnej pamiatky al. jej časti s cieľom zachovať jej pamiatkové hodnoty. Obnovou na účely pamiatkového zákona sa rozumejú aj činnosti, ktoré nepodliehajú ohláseniu ani povoleniu podľa osobitného predpisu. Osobitým druhom obnovy kultúrnej pamiatky je reštaurovanie. Pozri →obnova, →reštaurovanie, →umelecko-remeselná činnosť, →adaptácia, →konzervovanie, →oprava, →údržba, →rekonštrukcia.

Odporúčanie – princíp, zásada al. norma, ktorú vydáva medzivládna organizácia (napr. UNESCO, Rada Európy). Členský štát môže toto odporúčanie prevziať, čím mu vznikne povinnosť ho uviesť do praxe.

Ochrana kultúrneho dedičstva (Sl. ekvivalent cudzieho výrazu *conservation*) – zastrešujúci pojem pre širší komplex činností potrebných pre zaistenie adekvátneho stavu zachovania objektov kultúrneho dedičstva; opatrenia a činnosti zamerané na zachovanie kultúrneho dedičstva pri rešpektovaní jeho významu, vrátane zaistenia jeho sprístupnenia pre súčasné aj budúce generácie. Zahŕňa preventívnu ochranu, stabilizačné konzervovanie, obnovu a reštaurovanie. Všetky úkony sa realizujú na základe dokumentárnych a/ al. materiálnych prameňov.

Ochrana pamiatkového fondu – súhrn činností a opatrení zameraných na identifikáciu, výskum, evidenciu, zachovanie, obnovu, reštaurovanie, regeneráciu, využívanie a prezentáciu národných kultúrnych pamiatok, pamiatkových území. Pozri aj →ochrana kultúrneho dedičstva.

Ochranné pásmo – územie vymedzené na ochranu a usmernený rozvoj prostredia al. okolia nehnuteľnej národnej kultúrnej pamiatky, pamiatkovej rezervácie al. pamiatkovej zóny. Ochranné pásmo vyhlasuje na základe stanoviska obce Pamiatkový úrad SR rozhodnutím, v ktorom vymedzí jeho územie a podmienky ochrany. Pozri aj →pamiatková rezervácia, →pamiatková zóna.

Opätovné zostavenie – remontáž, spätná montáž – opätovné zloženie predtým oddelených častí objektu.

Oprava – úkony aplikované na objekt al. jeho časť na obnovenie jeho funkčnosti (napr. odstránenie lokálneho poškodenia al. opotrebovania konštrukcie) a/ al. vzhľadu. Oprava je úkonom ochrany objektu, len ak rešpektuje jeho význam a uskutočňuje sa na základe hodnoverných podkladov.

Originál – dielo ktoré je výsledkom vlastnej tvorivej práce autora a jeho invencie, vo výtvarnom umení a pre dielo vytvorené v jedinom exemplári.

Originalita – pôvodnosť, miera, ktorou vlastnosti objektu (veci, predmetu, stavby, kultúrnej pamiatky, urbanizovaných a krajinných štruktúr, súborov...) zodpovedajú tým, ktoré mal v čase svojho vzniku. Tvrdenia týkajúce sa originality musia byť uvádzané s odkazom na konkrétne časové obdobie. Originálnosť/ pôvodnosť sa môže týkať aj technológií, či konštrukcií, konkrétnych kultúrnych vrstiev a vzťahov objektu k okolitému prostrediu. Miera originality je, spolu s ďalšími vlastnosťami chráneného objektu, podkladom pre rozhodnutie o rozsahu pamiatkovej ochrany, t. j. určení prípustnosti al. neprípustnosti zamýšľaných zmien al. nových zásahov a metóde jeho obnovy, ale aj spoločenského uplatnenia. Je cieľom napr. pri regenerácii pamiatkových rezervácií, ochrane objektov in situ, pri inštalácii pamiatkových interiérov. Porovnaj →autenticita.

Originálne / pôvodné (dobové, historické, tradičné) technológie – stavebné technológie založené na pôvodných spôsoboch výroby al. využívajúce pôvodné postupy práce a materiály. Často využívajú aj dobové pracovné nástroje, náradie, či iné pomôcky.

Osvedčenie o osobitnej odbornej spôsobilosti na vykonávanie výskumu – osvedčenie umožňujúce fyzickej osobe, ktorá o neho požiadať, vykonávať pamiatkový výskum. Pozri aj →pamiatkový výskum

Ošetrovanie – priamy zásah na objekte na dosiahnutie stanovených cieľov ochrany / konzervovania, obnovy, reštaurovania.

Oživenie – vid' → **reanimácia**.

Pamiatková hodnota – súhrn významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných al. umelecko-remeselných hodnôt, pre ktoré môžu byť veci predmetom individuálnej al. územnej ochrany. Pozri aj → **hodnota**.

Pamiatková rezervácia – územie s uceleným historickým sídelným usporiadaním a s veľkou koncentráciou nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok al. územie so skupinami významných archeologických nálezov, archeologických nálezísk, ktoré možno topograficky vymedziť. Druhom pamiatkovej rezervácie je pamiatková rezervácia ľudovej architektúry a mestská pamiatková rezervácia. Pozri aj → **zásady ochrany pamiatkovej rezervácie alebo pamiatkovej zóny**.

Pamiatková zóna – územie s historickým sídelným usporiadaním, územie kultúrnej krajiny s pamiatkovými hodnotami al. územie s archeologickými nálezmi, archeologickými náleziskami, ktoré možno topograficky vymedziť. Pozri aj → **zásady ochrany pamiatkovej rezervácie alebo pamiatkovej zóny**.

Pamiatkové územie – sídelný územný celok al. krajinný územný celok sústredených pamiatkových hodnôt al. archeologických nálezov a archeologických nálezísk, ktorý je z dôvodu ich ochrany vyhlásený za pamiatkovú rezerváciu al. pamiatkovú zónu. Pozri aj → **základná ochrana pamiatkového územia**.

Pamiatkový fond – súbor hnutelných vecí a nehnuteľných vecí vyhlásených podľa Pamiatkového zákona za národné kultúrne pamiatky, pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny. Za

pamiatkový fond sa považujú aj veci, o ktorých sa začalo konanie o vyhlásení za národné kultúrne pamiatky, pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny. Pozri aj → **ochrana pamiatkového fondu**, → **Ústredný zoznam pamiatkového fondu**.

Pamiatkový výskum – odborná činnosť zameraná na získavanie poznatkov o národných kultúrnych pamiatkach, pamiatkových územiach, archeologických nálezoch, archeologických náleziskách. Vykonáva sa na prípravu obnovy a reštaurovania národných kultúrnych pamiatok, prípravu úpravy nehnuteľnosti v pamiatkových územiach, záchranu archeologických nálezov, vypracovanie zásad ochrany pamiatkových území. Podľa zameralia sa člení na umelecko-historický, architektonicko-historický, urbanisticko-historický a archeologický výskum. Z časového hľadiska sa pamiatkový výskum člení na predstihový (vykonávaný pred začiatkom obnovy, stavebnej činnosti al. inej hospodárskej činnosti) a záchranný (vykonávaný pri stavebnej činnosti al. inej hospodárskej činnosti, pri zosuvoch pôdy, eróznej činnosti a v dôsledku inej prírodnej činnosti). Pamiatkový výskum na vedecké účely a dokumentačné účely je pamiatkový výskum, ktorý nie je vykonávaný v súvislosti so stavebnou činnosťou al. inou hospodárskou činnosťou.

Pasport – podrobnejší, obsažnejší a detailnejší stupeň dokumentácie a evidencie objektu. Pozri aj → **dokumentácia**, → **evidencia**.

Pasport zelene – súpis všetkých vegetačných prvkov a plôch, používa sa najmä pre management sídelnej zelene, pre potreby pamiatkovej praxe má okrajový význam.

Podložie – je z hľadiska archeológie vrstva, ktorá bola v sekvencii na sebe uložených vrstiev prvotne pozmenená antropogénnou činnosťou.

Posudzovanie rizík, hodnotenie rizík – proces identifikácie, analýzy a vyhodnocovania rizík a ohrození, ktoré by mohli mať dopad na význam objektu.

Povrchový zber – druh povrchového archeologického prieskumu. Podstata povrchového zberu spočíva v systematickom vizuálnom vyhľadávaní, vyzdvihovaní, evidencii archeologických nálezov nájdených na zemskom povrchu.

Povýskumná fáza archeologického výskumu – fáza, ktorá nasleduje po ukončení terénnej časti výskumu. V tejto fáze dochádza k analýze a vyhodnoteniu nálezového materiálu (aj jeho ošetrovaniu), archeologických situácií a celkového priebehu a výsledkov archeologického výskumu. Výsledkom povýskumnej fázy je vypracovanie výskumnej dokumentácie archeologického výskumu. Pozri aj → **predvýskumná fáza archeologického výskumu**.

Pôvodnosť – vid' → **originalita**.

Predvýskumná fáza archeologického výskumu – je fáza, ktorá predchádza terénnej časti výskumu. V závislosti od druhu archeologického výskumu dochádza v tejto fáze k preštudovaniu dostupných informácií o mieste/ploche realizácie výskumu, k rešerši archeologických, historických a iných prameňov vzťahujúcich sa k skúmanému miestu/ploche výskumu, k vypracovaniu archeologického projektu, k výberu najvhodnejšej metódy na realizovanie výskumu podľa rozhodnutia krajského pamiatkového úradu, k navrhnutiu rozpočtu

výskumu a k uzatvoreniu zmluvy so stavebníkom. Pozri aj → **povýskumná fáza archeologického výskumu**.

Predstihový archeologický výskum – druh archeologického výskumu definovaný z časového hľadiska. Prebieha pred začiatkom obnovy, stavebnej činnosti al. inej hospodárskej činnosti s cieľom zistiť a preskúmať pamiatkové hodnoty, výskyt vecí pamiatkovej hodnoty al. archeologických nálezov a archeologických situácií.

Prehliadka – vid' → **prieskum stavu**.

Prestavba – vid' → **adaptácia**.

Prieskum – súhrn odborných činností smerujúci k poznaniu stavu stavby, jej okolia, jej vývoja, potreby a možnosti opravného zásahu, podmienok stavebnej realizácie a pod.. V praxi sa rozlišujú rôzne druhy prieskumov, ktoré však nie sú záväzne kodifikované a aj hranice medzi rôznymi druhmi prieskumov sa zvyčajne prelínajú. Pri stavebnej obnove rozlišujeme napr.: 1. stavebno-technické prieskumy (zamerané najmä na zistenie súčasného technického stavu jednotlivých konštrukcií stavby), 2. statické prieskumy (zamerané najmä na posúdenie stability stavby a jej konštrukcií), 3. stavebno-technologické prieskumy (zamerané najmä na analýzu možnosti a obmedzení realizácie stavebných prác na stavbe), 4. geotechnické al. inžiniersko-geologické prieskumy (zamerané hlavne na prieskum zloženia základovej pôdy a jej interakciu so stavbou). Pozri aj → **prieskum stavu**, → **správa o stave**.

Prieskum archeologický povrchový – súčasť nedeštruktívnych metód výskumu. Jeho prvotným cieľom je vyhľadávanie antropogénnych relikto, archeologických nálezísk a archeologických nálezov. Povrchový prieskum

sa realizuje v krajine priamo na jej povrchu.

Prieskum archeologických nálezov

– prvý krok pri získavaní informácií o predmete. Sú to predovšetkým informácie o pôvode predmetu, jeho zložení, štruktúre, používaní a súčasnom stave. Podľa súčasného stavu predmetu sa vyberá najvhodnejší a najšetrnejší spôsob manipulácie s nálezom. Pozri aj →identifikácia objektu, prieskum stavu.

Prieskum stavu – posúdenie stavu, plánované a metodické posúdenie (technického) stavu objektu al. zbierky.

Pripravenosť na mimoriadne situácie

– opatrenia a úkony podniknuté vopred na zmiernenie dopadov možných deštruktívnych udalostí a na prípravu účinnej reakcie, zahŕňa to aj prípravu pohotovostného plánu. Reakcia obsahuje súbor rozhodnutí a / al. opatrení podniknutých v súvislosti s mimoriadnou situáciou, plánovaných i neplánovaných.

Prírastkový katalóg – inventarizačný súpis všetkých archeologických náleзов nájdených počas celého priebehu archeologického výskumu. Pozri aj →inventarizácia, →inventár.

Projektový dohľad – dohľad nad zhotovovaním stavby z hľadiska súladu stavebných prác s overeným projektom stavby; tým nie je dotknuté oprávnenie autora architektonického diela vykonávať dohľad nad súladom stavby al. zmeny stavby s architektonickým návrhom. Na vypracovanie stanoviska k súladu stavby s overeným projektom stavby je potrebné osvedčenie o autorskom príp. projektovom dozore, ktoré sa dokladá ku kolaudácii stavby.

Prostredie objektu/pamiatky – okolie objektu, ktorého určité aspekty (ľudského, fyzikálneho, chemického,

biologického, geologického al. klimatického pôvodu) môžu mať vplyv na jeho stav zachovania. Porovnaj →bezprostredné okolie nehnuteľnej kultúrnej pamiatky.

Proveniencia – pôvod, spravila určenie lokality, v ktorej pamiatka vznikla, príp. určenie vlastníckych vzťahov.

Purizmus, puristická metóda obnovy

(fr. pur = slov. čistý, pravý, rýdzi, nefsľasovaný) – pomerne radikálna metóda obnovy založená na preferencii vybraného obdobia existencie objektu (obvykle najstaršieho). Jej cieľom je jeho „očistenie“ od neskorších úprav a prinavrátenie do (predpokladaného) slohovo „čistého“ stavu zvoleného obdobia. V praxi to znamená odstránenie detailov, konštrukcií, častí objektu al. objektov, ktoré nesúvisia s vybraným obdobím a to nezriedka aj bez ohľadu na ich hodnoty. V extrémnej podobe môže vyvolať pomerne značné škody. Rozšírená metóda v Európe, okrajovo u nás v Uhorsku najmä v 19. storočí, v Československu ešte aj v 70 – 80. rokoch 20. storočia.

Rada Európy – (angl. Council of Europe) je medzinárodná (medzivládna) organizácia európskych štátov so sídlom v Štrasburgu. Jej hlavným cieľom je posilňovanie pluralitnej demokracie, prispievanie k uvedomovaniu si a rozvoju európskej kultúrnej identity, harmonizácia práva európskych krajín a iné.

Radónový prieskum – meranie výskytu radónu v mieste výstavby; na základe nameraných hodnôt sa v súlade s platnou legislatívou projektujú protiradónové opatrenia.

Reanimácia – oživenie ideovej úlohy, poslania a výtvarného riešenia pamiatky.

Recentný nález – hnuťelný objekt, ktorý je dokladom o živote človeka a o jeho činnosti a sprav. sa našla al. nachádza v zemi, na jej povrchu al. pod vodou a je chronologicky mladšia než archeologický nález definovaný pamiatkovým zákonom. Porovnaj →archeologický nález.

Redukcia korún – realizuje sa najmä kvôli úprave prevádzkových podmienok stanovišta, rozsah a lokalizácia redukčného rezu musia byť v návrhu ošetrovania jednoznačne definované, interval opakovaného redukčného rezu závisí od podmienok stanovišta, rastu a vitality stromu a vykonáva sa v súlade s obmedzeniami vyplývajúcimi z platnej legislatívy, v pamiatkovej praxi pod redukciami korún rozumieme rez zdravotný, bezpečnostný a rez redukčný. Vzhľadom k tomu, že redukcia korún je zásahom do porostovej štruktúry kompozície, pokladáme ju za obnovu v zmysle pamiatkového zákona.

Regenerácia – obnova objektov a súborov, pri ktorej je prvoradé pamiatkové hľadisko. Obvykle zahŕňa celý súhrn opatrení, v rámci ktorých je riešená nie len stavebná obnova objektov, ale aj ich nové funkčné využitie a zapojenie do súdobého života. Porovnaj →reanimácia, →rehabilitácia, →revitalizácia.

Rehabilitácia – zásahy do nehnuteľného objektu s cieľom umožniť predpokladanú predchádzajúcu funkčnosť, prispôsobiť ho inej funkcii al. normám pre obývatelnosť, bezpečnosť a prístupnosť. Rehabilitácia by sa mala uskutočňovať na základe spoľahlivých podkladov a zohľadňovať význam objektu. Rehabilitácia sa automaticky nepovažuje za činnosť na ochranu kultúrneho dedičstva, ale môže zahŕňať niektoré úkony a opatrenia ochra-

ny. Porovnaj →regenerácia, →revitalizácia, →reanimácia.

Rekonštrukcia – uvedenie objektu do predpokladanej skoršej podoby s použitím zachovaného a / al. náhradného materiálu. Rekonštrukcia rešpektuje význam objektu a realizuje sa na základe hodnotených podkladov. Môže byť fyzická al. virtuálna. Podľa miery presnosti rekonštrukcie pôvodného stavu sa rozdeľuje na nasledujúce úrovne: exaktná, analogická a hypotetická rekonštrukcia. Podľa miery úplnosti rekonštrukcie pôvodného stavu môže ísť o čiastočnú al. úplnú rekonštrukciu. Porovnaj →anastyloza.

Rekonštrukcia analogická – realizovaná na základe doloženej podobnosti al. zhody s iným objektom.

Rekonštrukcia exaktná / vedecká – realizovaná na základe exaktných podkladov podrobnej dokumentácie pôvodného stavu (dobové plány a vyobrazenia, zameranie, fotodokumentácia), pri ktorej sa vylučuje vplyv osobného názoru či predstáv spracovateľa.

Rekonštrukcia hypotetická – realizovaná na základe podloženej, vedecky formulovanej hypotézy (predpokladu), na základe, ktorej sa zaniknutý nehnuteľný objekt al. jeho časť znovu postaví (napr. zastrešovanie hradných ruín, stavby experimentálnej archeológie).

Rekonštrukcia náznaková – metóda, pri ktorej sa neobnovuje pôvodný vzhľad, ale pôvodný charakter objektu.

Relatívna chronológia – vyjadrenie relatívneho veku bez udania presného chronologického zaradenia. Pozri aj →stratigrafia, →stratigrafické vzťahy.

Renovácia – opatrenia na obnovenie objektu bez nevyhnutného rešpektovania jeho hmotnej podstaty al.

významu. Renovácia nie je aktivitou ochrany kultúrneho dedičstva. Plán renovácie však môže obsahovať niektoré ochranné opatrenia. Súbor opatrení, ktoré nemusia nevyhnutne rešpektovať význam objektu – na rozdiel od obnovy.

Repasácia – remeselná oprava. Druh obnovy, pri ktorej sa vykoná prehliadka fungovania hnutelného objektu al. jeho častí, nahradia sa opotrebované časti hnutelného objektu a tým sa zvýši jeho životnosť. Obnoví sa jeho funkčnosť pri zachovaní podstatnej časti pôvodnej hmoty.

Replika – druh náhrady, pôvodné výtvorné dielo, ktoré sa námetom aj prevedením v podstate zhoduje s originálom, niekedy v iných rozmeroch, či s menšími odchýlkami. Porovnaj →faksimile, →falzifikát, →kópia.

Reštaurovanie – špecifická činnosť realizovaná najmä na objektoch hnutelného kultúrneho dedičstva a v prípade nehnuteľného kultúrneho dedičstva na jeho umelecko-remeselných, výtvarných a iných významných súčiastiach. Cieľom tejto činnosti je uľahčiť zhodnotenie, pochopenie a / al. využitie objektu. Vykonáva sa iba vtedy, keď objekt stratil časť svojho významu al. funkcie v dôsledku minulých zmien al. zhoršenia, pričom rešpektuje pôvodný materiál. Výsledkom je úprava vzhľadu objektu. Realizuje sa na základe hodnoverných podkladov. Pozri aj →obnova kultúrnej pamiatky.

Reštitúcia (lat. restitutio = obnovenie, uvedenie do pôvodného stavu) – obnova objektu v niektorej skoršej historickej podobe, príp. v pôvodnom slohu, či štýle. Podmienkou je zachovanie aspoň časti originálnych prvkov

a spoľahlivých dokladov pôvodného stavu. Porovnaj →rekonštrukcia.

Retuš – menšia maliarska úprava deštruovaných častí maľby. V prípade rozsiahlych reštaurátorských maliarskych dodatkov hovoríme o rekonštrukcii. Pozri aj →rekonštrukcia.

Retuš čiarkovaná – vid' →**tratteggio**.

Retuš neutrálna (retuš neutrálnou farbou) – druh maliarskej retuše, uplatňujúci jeden neutrálny farebný tón, dopĺňaný na deštruované miesta maľby. Metóda bola uplatňovaná ako reakcia na požiadavku rozoznatelnosti originálnych súčastí malieb. Jej použitie je legitímne v prípadoch rozsiahlej deštrukcie maliarskeho súvrstvia, kde nie je možná rekonštrukcia.

Retuš punktovaná – druh maliarskej retuše, uplatňujúci techniku punktovania (tzn. bodkovania) štetcom v záujme odlišiteľnosti prevedených maliarskych zásahov – podobne ako v prípade čiarkovanej retuše.

Reverzibilita – miera do akej je možné výsledok zásahu vrátiť do predchádzajúceho stavu bez poškodenia objektu.

Revitalizácia – obnova funkčnosti, oživenie súborov objektov, ale aj jednotlivých objektov, ktoré možnosťami svojho užívania zaostali. Rieši nielen ich nový vnútorný účel, ale aj ich plnohodnotné zapojenie do okolitého prostredia a spoločenského života na úrovni súčasných požiadaviek.

Rezolúcia – al. uznesenie vzniká ako ideový výsledok kolektívnej činnosti odborníkov, ktorá je špecifická pre závery sympózií, konferencií, kolokvií a iných zhromaždení. Tieto uznesenia sú častokrát podkladom pre vypracovanie ďalších zásadných dokumentov.

Sanácia (lat. sanus = telesne zdravý, lat. sano = slov. uzdravovať, liečiť, naprávať) – predstavuje súhrnný názov pre technické zásahy, ktorými sa zlepšujú, príp. odstraňujú predovšetkým technické poruchy nehnuteľných objektov s vplyvom na zdravie človeka (napr. odstraňovanie zavlňania a zatekania a s tým súvisiacich plesní, likvidácia drevokazných škodcov, porúch zdravotníckych rozvodov a pod.). Môže ísť o lokálny ozdravný zásah do konštrukcií v hygienickom zmysle, ale tiež aj o ozdravný zásah do celého objektu opäť v hygienickom zmysle. Porovnaj →renovácia, →asanácia.

Scelenie – reintegrácia, doplnenie, kompletizácia – pridanie materiálu za účelom obnovenia vzhľadu. (Např. retušovanie, vkladanie, domaľovanie, tmelenie atď.)

Selekcia – v archeológii znamená intencionalne triedenie, systematizovanie a skartovanie jednotiek fondu archeologických prameňov, ktoré prebieha počas a/al. po realizácii archeologického projektu. Základné kritériá a postup selekcie musia byť formulované pred začiatkom procesu selekcie, ktorý je priebežne písomne a fotograficky dokumentovaný. Odborná správa s uvedením účelu, postupu a výsledku selekcie je súčasťou výskumnej dokumentácie. V prípade archeologického výskumu na vedecké a dokumentačné účely sú informácie o základných kritériách a postupoch selekcie súčasťou návrhu archeologického výskumu a na ich formulovanie sa podieľajú aj pracovníci depozitára, kde bude deponovaný fond archeologických prameňov z predmetného archeologického výskumu. Selekcia by nikdy nemala viesť k výraznej strate informácií, ktorá by mohla znížiť

výpovednú hodnotu fondu archeologických prameňov al. redukovat' naplnenie cieľov archeologického projektu. Pozri aj →archeologický projekt, →archeologický prameň, →depozitár.

Sídliсковý objekt – súčasť sídliska, druh nehnuteľného archeologického nálezu.

Slovenská technická norma STN EN 15898, Ochrana kultúrneho dedičstva – slovenská verzia európskej normy EN 15898 2019. Je časťou súboru noriem, ktoré vypracovala technická komisia CEN/TC 346. Uvádza sústavu všeobecných pojmov a ich definícií používaných v oblasti ochrany hmotného kultúrneho dedičstva. Definuje najdôležitejšie základné pojmy, používané v oblasti ochrany kultúrneho dedičstva.

Sondáž – invazívna metóda pamiatkového výskumu, realizovaná s cieľom pochopenia a dokumentácie inak nedostupných miest, resp. vrstiev (např. sekundárne a originálne maliarske vrstvy, podklady, omietky, murivá a i.). Cielené lokálne sondy sú plošne jasne vymedzené a bývajú zamerané na identifikáciu vrstiev konštrukcií, na odhalenie skrytých detailov a náleзов, na odber materiálu pre potreby ďalšieho skúmania a pod. Cieľom sondáže môže byť stanovenie pôvodnosti a celistvosti skúmaných vrstiev – teda kritérií, ktoré spoluurčujú metódu obnovy, príp. reštaurovania. Môže byť podporená stratigrafickou analýzou murív, omietok a maliarskych vrstiev. Pozri aj →stratigrafické vzťahy, →metóda obnovy.

Sondážny archeologický výskum – druh terénneho odkryvu realizovaného na ploche, kde prebieha archeologický výskum s cieľom overiť archeologický potenciál skúmaného

územia formou výkopu sond. Sondy sú často rozmiestnené v určitých rozostupoch na celej ploche, pričom časť plochy ostáva nedotknutá bez ďalších deštručných zásahov. Na základe výsledkov sondážneho výskumu sa určujú ďalšie postupy priebehu archeologického výskumu. Pozri aj →archeologická sonda.

Správa o náhodnom archeologickom náleze – písomná správa o vyzdvihnutí archeologického nálezu vypracovaná pracovníkom krajského pamiatkového úradu al. odborne spôsobilou osobou poverenou krajským pamiatkovým úradom, ktorá je predložená krajskému pamiatkovému úradu do 30 dní od vyzdvihnutia nálezu. Obsahuje informácie o lokalizácii archeologického nálezu, metodike terénneho odkryvu, rámcovom datovaní a fotodokumentáciu archeologickej situácie. Pozri aj →náhodný archeologický nález.

Správa o stave – je výsledkom prieskumu stavu, záznam (opis) technického stavu objektu na špecifické účely, datovaný a s údajmi o autorovi.

Správa o priebehu obnovy / reštaurovania – správa o vykonaných zásahoch a ich zdôvodnenie, vrátane odporúčaní do budúcnosti.

Stav zachovania – fyzický stav objektu v konkrétnom časovom okamihu.

Stavbyvedúci – najmä organizuje, riadi, koordinuje a kontroluje stavebné práce a iné odborné činnosti na stavbe, spravuje stavenisko, riadi jeho prevádzku, vedie o udalostiach na stavenisku a o stavebných prácach stavebný denník. Má povinnosť nahlasovať nálezy počas stavebných prác, zodpovedá za odborné vedenie stavby, dodržiavanie požiadaviek na výstavby atď. Stavbyvedúci je v zmluvnom vzťahu priamo zamestnancom zhotoviteľa

stavby, jeho dohľad teda nesmeruje primárne na sledovanie záujmov investora – to má za úlohu technický dozor investora.

Stavebný dozor – je zákonom predpísaný pre jednoduché stavby vykonávané svojpomocou a vyhradené stavby. Popis jeho činností je vo veľkom prekryve s popisom činností stavbyvedúceho a na stavbách sa nevyžaduje súčasné zazmluvnenie / prítomnosť oboch.

Stratigrafia – študuje interpretáciu, popis, identifikáciu a vertikálnu aj horizontálnu postupnosť vrstiev. Je to primárne odvetvie geológie zaoberajúce sa vrstvami sedimentov, náuka o postupnosti horninových vrstiev a útvarov, o ich zložení a vlastnostiach. V archeológii je využívaná ako metóda archeologického výskumu poskytujúca základné údaje o relatívnom veku (relatívna chronológia) archeologických nálezov, nehnuteľných archeologických nálezov, kultúrnych a geologických vrstiev. Stratigrafia je zároveň teóriou o postupnom ukladaní prírodných a kultúrnych vrstiev v procese archeologizácie. Na základe stratigrafie archeologizácia prebiehala dvomi základnými činnosťami, a to antropogénnou činnosťou v kombinácii s prírodnými procesmi vytvárajúcimi vrstvy a činnosťami vytvárajúcimi stykové plochy narušením geologických a kultúrnych vrstiev. Stratigrafia je tvorená samostatnými stratigrafickými jednotkami, ktoré sú vo vzájomných vzťahoch.

Stratigrafická jednotka – základný prvok stratigrafie a archeologickej situácie v teréne. Rozlišujeme štyri druhy stratigrafických jednotiek, a to vrstva (resp. výplň), stavebná konštrukcia, výkopy a stykové plochy a hrob.

Stratigrafické vzťahy – vzťahy bezprostredne medzi jednotlivými stratigrafickými jednotkami, na základe ktorých je možné určiť, ktorá minimálne z dvoch stratigrafických jednotiek je mladšia al. staršia. Ide o určenie relatívneho veku (relatívna chronológia), bez chronologických údajov, ktoré vychádza z predpokladu, že staršia stratigrafická jednotka sa sprav. nachádza pod mladšou stratigrafickou jednotkou. V určitých prípadoch sa môžu stratigrafické jednotky porušovať (napr. mladšia porušuje staršiu stratigrafickú jednotku) al. nemať žiadny priamy vzťah. Pozri aj →sondáž.

Substitúcia (lat. substituo = slov. dosadiť) – súčasť rekonštrukcie, reštaurovania, aj reštitúcie. Zničená časť pôvodného objektu (konštrukcii či detailov) sa nahrádza presnou kópiou nielen pôvodného vzhľadu konštrukcie, ale často aj z pôvodného druhu materiálu a realizovanou pôvodnou technológiou. Zničená časť pôvodného objektu sa môže nahrádzať aj replikou s tým, že hlavné je zachovanie rovnakého vzhľadu.

Súpisy kultúrnych pamiatok – vedecky fundované diela zachytávajúce sprav. v topografickom usporiadaní umelecko-historické údaje o pamiatkovom fonde určitého územného celku. Porovnaj →evidencia, →inventarizácia, →pasport.

Syntetická metóda obnovy – na rozdiel od analytickej metódy obnovy pristupuje k obnove objektu komplexnejšie z ohľadom na celkový dojem, so snahou porozumieť ideám a princípom, na základe ktorých bol vytváraný. Primárne je zachovanie takého stavu objektu, aký sa zachoval do súčasnosti. Zásahy v podobe pri-

zných doplnkov sú opodstatnené celistvou prezentáciou objektu. Porovnaj →analytická metóda obnovy, →purizmus.

Štátny pamiatkový dohľad – dohľad nad dodržiavaním ustanovení Pamiatkového zákona, všeobecne záväzných predpisov vydaných na jeho vykonanie a nad dodržiavaním vydaných právoplatných rozhodnutí. Vykonávajú ho Pamiatkový úrad SR a krajské pamiatkové úrady.

Technický dozor investora – je nezávislý dozor, ktorý si objednáva investor na ustreštenie správnosti stavebných postupov a použitých materiálov na stavbe.

Terénna časť archeologického výskumu – fáza archeologického výskumu realizovaná priamo v teréne, ktorej cieľom je získavanie informácií formou odkrytia archeologických situácií a archeologických nálezov, skúmaním ich vzájomných vzťahov (archeologický kontext), ako aj vzťahov k prostrediu a ich celkovým vyhodnotením. Terénnou časťou archeologického výskumu sú aj nedeštruktívne metódy archeologického výskumu. Pozri aj →archeologický výskum, →archeologická situácia, →archeologický nález, →archeologický kontext.

Terénna dokumentácia archeologického výskumu – dokumentácia súvisiaca s vykonávaním výskumu priamo v teréne. Cieľom terénnej dokumentácie je zaznamenať formou fotografickej a grafickej dokumentácie, odbornými opismi do denníka, geodetickým zameraním a ďalšími metódami všetky skutočnosti, ako sú napr. archeologické situácie, vzťahy medzi stratigrafickými jednotkami, postup prác, metódy skúmania a dokumentácie archeologického výskumu.

mu, ktoré budú deštruktívnymi metódami výskumu nenávratne zničené. Terénna dokumentácia je jednou zo základných častí výskumnej dokumentácie archeologického výskumu. Pozri aj →archeologický výskum, →archeologická situácia, →stratigrafická jednotka, →deštruktívne metódy výskumu.

Terénny odkryv – súbor činností realizovaných počas terénnej časti archeologického výskumu. Základnou zložkou terénneho odkryvu je umelo realizovaný výkop. Zahŕňa napr. sondážny výskum al. iné formy výkopov, kedy dochádza k odstraňovaniu zemin po mechanických al. prirodzených vrstvách. Pozri aj →archeologický výskum, →sondážny archeologický výskum.

Tradičné materiály a tradičné stavebné postupy – sú dnes znovu objavované a tostožňované s princípmi ekologickej a experimentálnej architektonickej tvorby, resp. stavebných procesov, ktoré vedú k udržateľnému stavebníctvu s minimalizáciou uhlíkovej stopy. Zväčša sa myslia lokálne materiály ako drevo, hlina, piesok, kameň, ale aj umelo vytvorené výrobky z týchto materiálov (a iných, historicky používaných surovín), ktoré boli ľudstvu známe do 19. storočia – ako tehly, vápno, fúkané alebo valcované sklo, kuté železné výrobky a pod. Tradičné stavebné postupy sú potom spôsoby, ktorými boli takéto materiály spracovávané a zabudovávané – vrátane všetkých súvisiacich nadväzností, termínov a pod.

Transfer – presun, prenesenie, premiestnenie. Krajné riešenie záchranu objektu, ku ktorému sa pristupuje v prípade jeho zásadného ohrozenia na pôvodnom umiestnení. Pred realizáciou

transferu je potrebná dokumentácia objektu, rozobratie, v prípade potreby odborné ošetrovanie jednotlivých prvkov. Po prevoze objektu a znovupostavení na vopred vybranom novom mieste sú naň osadené zachované pôvodné prvky a doplnený chýbajúci materiál.

Tratteggio (rigatino) – druh maliarskej retuše, vyznačujúci sa uplatnením šrafúry. Vyplyva z požiadavky odlišiteľnosti maliarskych rekonštrukcií. Pôvodne bolo tratteggio prevádzané sprav. zvislými, rovnobežnými a tenkými ťahmi štetca. Kvalitne prevedené retušovanie daného typu nemá narušovať estetické pôsobenie maľby. Viditeľné má byť až pri bližšom pohľade. Na túto techniku retušovania nadviazali viaceré jeho varianty, pripúšťajúce napr. vedenie šrafúr pozdĺž rekonštruovaných tvarov. Na Slovensku a v Česku je tento druh retuše, spoločne s jeho variáciami, označovaný všeobecne ako čiarkovaná retuš. Porovnaj →retuš neutrálna, →retuš punktovaná.

Typológia – náuka o stavebných typoch budov, ktoré delí podľa ich účelu, podľa určenia pre jednotlivé druhy prevádzky – budovy obytné, budovy občianske (administratívne, kultúrne, ...), budovy sakrálné, budovy priemyselné a pod. Skúma nároky a potreby týchto prevádzok, najmä dispozičné usporiadanie, formuluje zásady pre jednotlivé typy, výsledky typologického výskumu sa následne uplatňujú pri typizácii.

Údržba – pravidelné aktivity ochrany zamerané na udržiavanie objektu v primeranom stave, tak aby sa zachoval jeho význam (čistenie odkvapov, olejovanie pracovných strojov, odstraňovanie prachu z nábytku). Podľa

časového hľadiska rozlišujeme údržbu bežnú, preventívnu, plánovanú, periodickú. Podľa vecného hľadiska rozlišujeme údržbu: prediktívnu, údržbu na základe aktuálneho stavu objektu, korektívnu, okamžitú, počas prevádzky objektu, na mieste, obsluhou.

Bežná údržba – pravidelné al. opakované základné činnosti, ktoré si obyčajne nevyžadujú špeciálnu kvalifikáciu autorizáciu / autorizácie, al. zvláštne nástroje.

Preventívna údržba – vykonávaná vo vopred stanovených intervaloch al. v súlade s predpísanými kritériami a určená na zníženie pravdepodobnosti porúch al. obmedzenia funkčnosti objektu.

Plánovaná údržba – preventívna údržba vykonávaná v súlade so stanoveným časovým al. vecným plánom.

Periodická údržba – preventívna údržba vykonávaná v súlade so stanovenými časovými intervalmi, ale bez predchádzajúcej kontroly stavu objektu.

Údržba prediktívna – údržba na základe predpokladaného stavu konštrukcií.

Údržba na základe aktuálneho stavu objektu – vykonávaná s ohľadom na očakávanú degradáciu konštrukcií al. detailov a predpokladaná na základe výsledkov analýz a vyhodnotenia stavu objektu.

Údržba korektívna / údržba po poruche – vykonávaná po rozpoznaní chyby a určená na uvedenie objektu do stavu, v ktorom môže vykonávať požadovanú funkciu.

Údržba okamžitá – vykonávaná po zistení poruchy al. poruchového stavu bez omeškania tak, aby sa zabránilo ďalším nežiaducim následkom.

Údržba počas prevádzky objektu – vykonávaná počas používania objektu.

Údržba na mieste – vykonávaná v mieste udržiavanej konštrukcie al. detailu.

Údržba obsluhou – vykonávaná užívateľom al. správcom objektu.

Údržba historickej záhrady (sensu Florentská charta) – súbor kontinuálnych aktivít, ktoré nemajú vplyv na hmotovo-priestorové vzťahy medzi skladbovými prvkami (kosenie, tvarovací rez, čistenie jazierok a pod.). Vzhľadom k tomu, že hlavným materiálom záhrady sú rastliny, je možné udržiavať dielo v dobrom stave aj čiastočnými náhradami. V zmysle Florentskej charty sa za údržbu pokladá aj cyklická obnova, tzn. radikálne odstránenie pôvodných drevín a nová výsadba. Pre potreby pamiatkovej praxe však pokladáme všetky zásahy do porastovej štruktúry za obnovu v zmysle pamiatkového zákona.

Umelecko-remeselná činnosť – rukodielne zhotovovanie umeleckých diel výtvarného, dekoratívneho a stavebného umenia pracovníkmi, ktorí túto činnosť robia ako svoje povolanie na základe klasických metód majstrovskýchmi technikami bezprostredne al. podľa návrhov.

UNESCO – (angl. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) je Organizácia Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru so sídlom v Paríži. Je zameraná na rozvoj medzinárodnej spolupráce a porozumenia v oblasti výchovy a vzdelávania, spoločenských a prírodných vied, životného prostredia, kultúry, informácií, komunikácie, informatiky, čím sa snaží prispievať k upevňovaniu mieru vo svete.

UNIDROIT – (angl. International Institute for the Unification of Private Law) Medzinárodný ústav pre zjednotenie súkromného práva.

Ústredný zoznam pamiatkového fondu

– časť štátneho informačného systému, člení sa na register hnutelných a nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok, register pamiatkových rezervácií a register pamiatkových zón. Ústredný zoznam pamiatkového fondu vedie Pamiatkový úrad SR. Krajské pamiatkové úrady vedú na základe výpisu z ústredného zoznamu pamiatkového fondu zoznam pamiatkového fondu vo svojich územných obvodoch. Pozri aj →evidencia.

Vrstva v archeológii – druh stratigrafickej jednotky, ktorá je výsledkom ľudskej činnosti, prírodných procesov a ich kombinácií. Vrstvy sa tvoria na povrchu podložia tzv. vrstvením al. nasadením už na uložené (resp. uľahnuté) vrstvy, vyplňajú výkopy a iné zásahy nielen do podložia, ale aj do starších kultúrnych vrstiev – preto sú označované aj ako výplne. Pozri aj →kultúrna vrstva, →stratigrafia.

Vrstva kultúrna – vrstva a druh nehnuteľného archeologického nálezu a zároveň archeologická situácia nachádzajúca sa na úrovni, resp. pod úrovňou súčasného terénu, dokladujúca popri archeologických nálezoch, ktoré môžu byť jej súčasťou, existenciu zaniknutých archeologických areálov. Pozri aj →stratigrafická jednotka.

Vrstva sterilná – vrstva bez prítomnosti stôp po antropogénnej činnosti. Je významovým protikladom kultúrnej vrstvy.

Vyberanie en bloc – metóda archeologického výskumu, pri ktorej je archeologická situácia vyzdvihnutá zo zeme v celku bez porušenia archeologických kontextov za účelom jej preskúmania v laboratórnych podmienkach.

Vyhodnotenie stavu – diagnóza, proces zistenia aktuálneho stavu objektu,

určenie charakteru a príčin identifikovaných zmien, ako aj možných následkov. Diagnostika je založená na pozorovaní, výskume, historickej analýze atď.

Výkop – 1. druh stratigrafickej jednotky vytvorený hĺbením, odobratím výplne al. inými činnosťami a procesmi, ktorých výsledkom je vyhlbenina (napr. výkop objektu sídliskového). Výplň výkopu, ktorá môže pozostávať aj z viacerých vrstiev, je samostatnou stratigrafickou jednotkou; 2. umelo vyhlbené miesto, resp. jama, a zároveň súčasť terénneho odkryvu.

Výrub vs. asanácia vs. zásah do porastnej štruktúry – odstránenie dreviny al. skupiny drevín z porastovej štruktúry, v ideálnom prípade s odstránením pňa a časti koreňového systému nad niveletou terénu.

Výskum – získavanie a zhromažďovanie informácií potrebných v procese rozhodovania o obnove a konzervovaní-reštaurovaní. Má zahŕňať kvalitatívne aj kvantitatívne informácie. Môže byť často invazívny a zahŕňať vytváranie otvorov do podláh al. striech, realizáciu sond, odoberanie vzoriek atď., príp. môže byť lokálne deštruktívny, ako napr. sondážny archeologický výskum. Pozri aj →neinvazívne metódy pamiatkového výskumu, →deštruktívne metódy archeologického výskumu, →sondáž, →sondážny archeologický výskum.

Výskum salinity – výskum zasolenia konštrukcií, pri ktorom sa zisťuje rozsah a typ zasolenia, na základe čoho sa stanovujú postupy a rozsahy sanácie.

Význam – kombinácia všetkých hodnôt priradených k objektu, súboru al. zbierke.

Záchranný archeologický výskum

– druh archeologického výskumu definovaný z časového hľadiska. Prebieha pri stavebnej činnosti al. inej hospodárskej činnosti, pri zosuvoch pôdy, eróznej činnosti a v dôsledku inej prírodnej činnosti s cieľom zachrániť nájdené veci pamiatkovej hodnoty.

Základná ochrana kultúrnej pamiatky

– súhrn činností a opatrení vykonávaných na predchádzanie ohrozeniu, poškodeniu, zničeniu al. odcudzeniu kultúrnej pamiatky, na trvalé udržiavanie dobrého stavu vrátane prostredia kultúrnej pamiatky a na taký spôsob využívania a prezentácie, ktorý zodpovedá jej pamiatkovej hodnote a technickému stavu.

Základná ochrana pamiatkového územia

– súhrn činností a opatrení, ktorými orgány štátnej správy a orgány územnej samosprávy v spolupráci s vlastníckmi nehnuteľnosťami zabezpečujú zachovanie pamiatkových hodnôt v území, ich dobrý technický, prevádzkový a estetický stav, ako aj vhodný spôsob využitia jednotlivých stavieb, skupín stavieb, areálov al. urbanistických súborov a vhodné technické vybavenie pamiatkového územia.

Zámer obnovy / zámer konzervovania

a reštaurovania – plánovací nástroj pre prípravu a koordináciu opatrení a aktivít potrebných na zaistenie ochrany kultúrneho dedičstva.

Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie alebo pamiatkovej zóny

– sú dokumentom, ktorý vypracúva krajský pamiatkový úrad na vykonávanie základnej ochrany pamiatkového územia a podkladom pre územný plán, sú súčasťou územného priemetu ochrany kultúrnych hodnôt územia, ktorý je

podkladom na spracovanie územno-plánovacej dokumentácie. Obsahujú požiadavky na primerané funkčné využitie územia, na zachovanie, údržbu a regeneráciu historického pôdorysu a parcelácie, materiálnej a objektivej usporiadania objektov, architektonického výrazu, prvkov uličného interiéru a uličného parteru, historickej zelene, charakteristických pohľadov, siluety a panorámy, archeologických nálezísk, príp. ďalších kultúrnych a prírodných hodnôt pamiatkového územia.

Zásah – opatrenie, každý úmyselný úkon na objekte súbore al. zbierke.

Zásah minimálny – najmenej invazívny postup, kompatibilný so stanovenými cieľmi ochrany.

Terminologický slovník

Výber použitej
/odporúčanej
literatúry

- Acta Judaica Slovaca* – 3. Bratislava: Slovenské národné múzeum, Múzeum židovskej kultúry; 1993.
- ADAMEOVÁ, O., IVANOVÁ, R. *Stavba budov - dokončovacie procesy*. Bratislava: SVŠT, 1989.
- Akademický slovník cizích slov. A – Ž*. Praha: Academia, 1992.
- AKIMJAK, A., HANUS, L., HLINICKÝ, J. *Sakrálné umenie vo svetle Druhého vatikánskeho koncilu a stav na Slovensku dnes*. Výstup projektu KEGA č. 017KU-4/2018. Ružomberok: Katolícka univerzita; Spišská Kapitula, Spišské Podhradie: Ústav sakrálného umenia; vyd. VERBUM - vydavateľstvo KU, 2019.
- AKIMJAK, A. *Vnútro kostola na Slovensku podľa požiadaviek pokoncilovej liturgie*. Ružomberok: Katolícka univerzita, 2002.
- AUGUSTA, J. M. *Rukověť sběratelova. Část I. - II.* Praha: Nakladatelství L. Bradáče, 1927, 1102 s.
- BABJAK, J. *Rehole a kongregácie na Slovensku*. Trnava: Dobrá kniha, 1998.
- BALÍK, M., STARÝ, J. *Sklepy. Opravy a rekonstrukce*. Praha: Grada Publishing, 2003. ISBN 80-247-0221-5.
- BALÍK, M. *Vysušování zdiva 1*. Praha: Grada Publishing, 1999. ISBN 80-247-0438-2.
- BALÍK, M. *Vysušování zdiva 2*. Praha: Grada Publishing, 1997. ISBN 8071694401.
- BALÍK, M. *Vysušování zdiva 3*. Praha: Grada Publishing, 1999. ISBN 0-7169-737-0.
- BARKÁNY, E., DOJČ, L. *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava: Vesna, 1991, 438 s.
- BARKÁNY, E. *Židovské pamiatky na Slovensku*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017, 234 s. ISBN 978-80-89175-79-6.
- BAUR, V. *Kerzenleuchter aus Metall*. München: Callwey, 1967.
- BELIS, J. *Výtvarný vývoj varhanních skříní v Čechách*. Praha: Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, Oborové informační středisko VTEI, 1988, 140 s.
- BENEŠ P., PUMPR V., BANÝR J. *Základy chemie 2*. Praha 1: FORTUNA, 2001. ISBN 80-7168-748-0.
- BERGER, R. *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, spol. s r. o.; 2008, 588 s. ISBN 9788070219652.
- BIALEKOVÁ, D. *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia*. Nitra: Archeologický ústav SAV Nitra, 1992, 226 s.
- Biografický slovník I. - VI.* Martin: Matica slovenská, 1986 – 1994.
- BLAŽÍČEK, O. J. *Slovník památkové péče. Terminologie, morfologie, organizace*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1962, 237 s.
- BLAŽÍČEK, O. J., KROPÁČEK, J. *Slovník pojmů z dějin umění*. Praha: Odeon, 1991, 246 s. ISBN 80-207-0246 -6.
- BRAUN, J. *Das christliche Altergerät in seinen Sein und seiner Entwicklung*. München: b. v., 1924.
- BRAUN, J. *Die liturgische Gewandung in Occident und Orient*. Freiburg: Hueber, 1907.
- BRAUN, J. *Die liturgischen Paramente in Gegenwart und Vergangenheit*. Freiburg: Herder, 1924.
- BRAUN, J. *Liturgisches Handlexikon*. Regensburg: Mäander, 1922.
- BRAUNOVÁ, A. *Kouzlo keramiky a porcelánu*. Praha: Práca, 1985, 455 s. ISBN 24-015-85.

- BROŽKOVÁ, H., DRAHOTOVÁ, O., HEJDOVÁ, D. *České sklo. II. Sklo období baroka 2. polovina 17. století a 18. století. zv. 1 a 2.* Praha: Uměleckoprůmyslové muzeum, 1989, 160 s. + 298 s.
- BUBEN, M. M. *Encyklopedie řádu a kongregací v českých zemích, I. díl. Řády rytířské a křižovníci.* Praha: Nakladatelství LIBRI, 2002.
- BUBEN, M. M. *Encyklopedie řádu a kongregací v českých zemích, II. díl/1. svazek. Řeholní kanovníci.* Praha: Nakladatelství LIBRI, 2003.
- BUBEN, M. M. *Encyklopedie řádu a kongregací v českých zemích, II. díl/2. svazek. Mnišské řády.* Praha: Nakladatelství LIBRI, 2004.
- CÓNOVÁ, I. *Vitráže na Slovensku.* Bratislava: Slovart, 2007, 360 s. ISBN 8080852154.
- ČERÁK, F., PUME, D. *Průzkumy a opravy stavebních konstrukcí.* Praha: Arch, 1993.
- ČIČO, M., KALINOVÁ, M., PALUSOVÁ, S. *Kalvárie a křížové cesty na Slovensku.* b. m.: Lúč, 2002, 408 s. EAN: 8096863215.
- DANGL, V. K metodike národno-historických pamiatok. In: *Pamiatky a príroda.* 1973, č. 1.
- DARVILL, T. *The Concise Oxford Dictionary of Archaeology (2 ed.).* Oxford: Oxford University Press, 2008. ISBN 978-01-995-3404-3.
- DIVIŠ, J. *Evropský porcelán.* Praha: Artia, 1985, 230 s.
- DOKOUPIL, Z., NAUMANN, P., RIEDL, D., VESELÝ, I. *Historické zahrady v Čechách a na Moravě.* Praha: NČSVU, 1957, 70 s.
- Durdík, T. *Encyklopedie českých hradů.* Praha: Libri, 1995, 365 s. ISBN 80-901579-8-X.
- Elektronická encyklopédia. Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom.* [online] Koordinačné centrum tradičnej ľudovej kultúry, SLUK; Ústav etnológie SAV; 2011 [citované 2. 8. 2023]. Dostupné na: <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/>
- ERDÉLY, G. *Gömör vármegye klasszicista építésze.* Gömörszölös - Hanva - ÓZD, 1996.
- Európsky štandard CC (Classification of Types of Construction), Klasifikácie typov stavieb.* Eurostat, august 1997.
- FAIRCLOUGH, G., RIPPON, S. *Europe's cultural landscape: Archaeologists and the management of change.* Brussels: Europae Archaeologiae Consilium, 2002. ISBN 978-9076975023.
- FAJKOŠ, A., NOVOTNÝ, M., STRAKA, B. *Střechy I. Opravy a rekonstrukce.* Praha: Grada Publishing, 2000. ISBN 80-7169-825-3.
- FÁRA, P. *Sanace vlhkého zdiva.* Praha: Společnost pro technologie ochrany památek, 2003.
- FLEMING, E. *Textil Künste.* Berlin: Verlag für Kunstwissenschaft, 1923.
- FRANZ, B., HUBEL, A. *Historische Kulturlandschaft und Denkmalpflege.* Bamberg: Arbeitskreis Theorie und Lehre der Denkmalpflege. V., 2009. ISBN 978-3-940751-27-0.
- FRICKÝ, A. *Slovník unifikovaných názvov hnutelných kultúrnych pamiatok zapísaných v ÚKZP.* Bratislava: ŠUPS, 1990.
- FRICKÝ, A. *Terminológia hnutelných pamiatok zapísaných v ŠZ na Slovensku.* Bratislava: SÚPSOP, 1971.
- FROLEC, V., VAŘEKA, J. *Lidová architektura, encyklopedie.* Praha: Vydavatelství SNTL, Bratislava: Alfa, 1983, 359 s. ISBN: 04-702-83.

- FURMÁNEK, V., VELIAČIK, L., VLA-DÁR, J. *Slovensko v dobe bronzovej.* Bratislava: Veda, 1991, 406 s.
- GEMBICKÝ, J., LUNGA, R. *Pamiatková ochrana zvonov na Slovensku. Metodika.* Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2014, 122 s. ISBN 978-80-89175-64-2.
- GERGELYI, O., WURM, K. *Historické organy na Slovensku.* Bratislava: Opus, 1989, 378 s.
- GIRSA, V., M. D. *Historické omietky záchrana, konzervácia, obnova (metodika prístupu k historickým omietkam a k ich záchrane).* Praha: České vysoké učenie technické v Prahe, 2013.
- GREGOR, P. *Teória ochrany pamiatok.* Bratislava: FA STU, 1993, 52 s.
- GREŠKO, D., ADAMSKÁ, G., DRŽKA, M. *Konštrukcie pozemných stavieb. Poruchy a rekonštrukcie stavieb 1.* Bratislava: SvF STU, 1991.
- HABOVŠTIK, A. *Stredoveká dedina na Slovensku.* Bratislava: Obzor, 1985, 392 s.
- HAMÁK, L. a kol. *Technológia 1. Stavebné látky a dielce.* Bratislava: SVTL, 1964.
- HARRIS, E. *Principles of Archaeological Stratigraphy. Second edition.* London - San Diego: Academic Press, 1989. ISBN 978-80-971799-0-8.
- HASNÍKOVÁ, H., KUKLÍK, P. *Metody pro zjišťování spolehlivosti historických dřevěných konstrukcí.* [online] TZB-info. Topinfo s.r.o., 2013 [citované 2. 8. 2023]. ISSN 1801-4399. Dostupné na: <https://stavba.tzb-info.cz/drevene-konstrukce/9669-metody-pro-zjistovani-spolehlivosti-historickych-drevenych-konstrukci>
- HEBERT, B., LINKE, R., PICHLER, G. *ABC Standards der Baudenkmalpflege.* Wien: Bundesdenkmalamt (BDA), 2015, 414 s. ISBN 978-3-901858-12-3.
- HEJDOVÁ, D., DRAHOTOVÁ, O. *České sklo I. Sklo období středověku a renesance, 13. století – 1. polovina 17. Století.* Praha: Uměleckoprůmyslové muzeum, 1989, 185 s.
- HEROUT, J. *Požadavky pro ochranu památek při opravách a přestavbách.* Pardubice: Odbor kultury rady Krajského národního výboru v Pardubicích, 1987.
- HEROUT, J. *Slabikář návštěvníků památek.* Praha: Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, 1978.
- HEROUT, J. *Staletí kolem nás.* Praha: Panorama, 1981, 396 s.
- HEUSER, H. *Das grosse Bilderlexikon der Antiquitäten.* Praha: b. v., 1968.
- HLAVÁČEK, I., KAŠPAR, J., NOVÝ, R. *Vademecum pomocných věd historických.* Praha: H+H, 1988, 448 s.
- HLAVAJ, O. *O murárskom remesle.* Bratislava: Slovenský staviteľ, 1943.
- HOCHÉL, B. a kol. *Všetko o drevenici I.* B. m.: OZ Hoblina t. c., 2001.
- HONZA, J., MAREČEK A. *Chemie 2. díl.* Brno: Proton, 2014. ISBN 978-80-902402-5-4.
- HORÁČEK, P., ed. *Zjišťování změn vlastností zabudovaného dřeva v čase.* Sborník z konference „Historické a současné dřevěné konstrukce.“ Kostelec nad Černými lesy: ČZU v Praze, s. 67 – 73, 2007. ISBN 978-80-13-1641-6.
- Hrčka, M. *Materiály, techniky a technológia pri obnove pamiatok.* Banská Štiavnica: Obnova s.r.o. pre Pamiatkový úrad SR, 2002.
- HRČKA, M. *Rekonštrukcia historických klenieb.* In: *Eurostav.* Bratislava, 2018, č. 7 – 8, s. 26 – 29.

- HRČKA, M. V. *Vápno a vápenné technológie pri obnove pamiatok*. Banská Štiavnica: Obnova s.r.o. pre Spolok Banskej Štiavnice '91, 2005.
- HRČKA, M., VOŠKOVÁ, K. *Materiály, techniky a technológie pri obnove pamiatok*. Banská Štiavnica: Obnova s.r.o. pre Pamiatkový úrad SR, 2002, 87 s. ISBN: 80-969475-4-0.
- HRUDNÍKOVÁ, M. ed. *Řeholní život v českých zemích. Řeholní řády a kongregace, sekulární instituty a společnosti apoštolského života v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997.
- HÚŠČAVA, A. *Vznik a vývoj nášho písma*. Bratislava: Veda, 1951, 375 s.
- CHROBÁK, V., TAJMÍR, M. *Konštrukcie pozemných stavieb 4. Poruchy stavieb*. Bratislava: SVŠT, 1975.
- CHROBÁK, V., TAJMÍR, M. *Poruchy stavieb*. Bratislava: Alfa, 1979.
- CHROPOVSKÝ, B. *Významné Slovenské nálezišká na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1978, 268 s.
- CHROUST, F. K. *Omítky*. Praha: b. v., 1956.
- IŽVOLT, P. *Príručka pre údržbu objektov ľudového staviteľstva. Pro monumenta*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2015.
- IŽVOLT, P. *Údržba historických stavieb*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017. ISBN 978-80-89175-76-5.
- JAGIELSKA, E. *Standardy prowadzenia badań archeologicznych. Część 2. Badania inwazyjne ładowe. In Kurier konserwatorski*. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2020, č. 18, s. 9 – 59.
- JAKOB, E. *Die Kunst im Dienste der Kirche*. B. m.: Landshut, 1880.
- JANČ, L. *Základy stavitelství. II. díl*. Praha: Práce, 1953.
- JANKOVIČ, V., Dengl, V. *Otázky národnohistorických pamiatok*. In: *Monumentorum Tutela - ochrana pamiatok* 4. 1967 – 1968.
- JARMUTH, K. *Lichterleuchten im Abendland*. Braunschweig: [Klinkhardt & Biermann, 1967.
- JEHLÍK, J., DRDÁČKÝ, T., PLOS, J., ZDRÁHALOVÁ, J., RÝPAR, V. *Metodika komplexní identifikace a ochrany atributů hodnot historických měst a jejich veřejných prostorů pro záchranu a zachování jejich autenticity*. Praha: České vysoké učení technické, 2019, NAKI II, Identifikačný kód projektu: DG16P02R025.
- JEŘÁBEK, J. *Údržba, poruchy a rekonstrukce*. Praha: SNTL, 1973.
- KAESZ, G. *Möbelstile*. Leipzig: Koehler & Amelang, 1974.
- KEMPER, T. *Der Schutz historischer Kulturlandschaften nach deutschem Recht im Lichte der Europäischen Landschaftskonvention. Rechtliche Möglichkeiten des passiven Schutzes gemessen an den Anforderungen des Denkmalschutzes*. Doktorarbeit. Tübingen: 3. Juristische Fakultät, 2015, 395 s.
- KLÍPA, J. *Památková péče a koncil. O památkách, liturgii a obojím právu*. In: DÁNOVÁ, H., MEZIHO-RÁKOVÁ, K., PRIK, D., eds. *Artem ad vitam. Kniha k počtě Ivo Hlobila*. Praha: Ústav dějin umění AV ČR, Artefactum; 2012.
- KLOIBER, M., DRDÁČKÝ, M. *Diagnostika dřevěných konstrukcí*. Praha: ČKAIT. Technická knihovna, 2015. ISBN 978-80-87438-64-0.
- KLÖCKLEROVÁ, P., et al. *Štandardné postupy pri konzervovaní zbierkových predmetov*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2017.

- KLUSÁČEK, L., BAŽANT, Z. *Opravy historických objektů z pozice statika a z hlediska památkové péče*. [online] TZB-info. Topinfo s.r.o., 2013 [citované 30. 10. 2017]. Dostupné na: <https://stavba.tzb-info.cz/regenerace-domu/16492-opravy-historických-objektu-z-pozice-statiky-a-z-hlediska-pamatkov-pece>
- KOEPP, H. *Bildwörterbuch der Architektur*. Stuttgart: Kröner, 1985.
- KOHOUT, J., TOBEK, A., BARTÁK, K. *Zednictví. Tradice z pohledu dneška*. Praha: Grada Publishing, 1998. ISBN 80-7169-653-6.
- KOCH, W. *Evropská architektura - encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Praha: Universum, 2008, 576 s. ISBN 802-42-20-29-1.
- Kol. Autorov. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 1. diel*. Bratislava: Veda, 1995, 484 s. ISBN 8022402346.
- Kol. Autorov. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2. diel*. Bratislava: Veda, 1995, 448 s. ISBN 8022402354.
- Kol. Autorov. *Glossarium artis. Bögen und Arkaden*. Tübingen - Chronik, 1973.
- Kol. Autorov. *Glossarium artis. Das liturgische Gerät*. Tübingen – Strasbourg, 1972.
- Kol. Autorov. *Glossarium artis. Festungen*. Tübingen, 1979.
- Kol. Autorov. *Glossarium artis. Gewölbe und Kuppeln*. Tübingen, 1975.
- Kol. Autorov. *Konzervování a restaurování kovů*. Brno: Technické muzeum v Brně, 2011. ISBN 978-80-86611-38-9.
- Kol. Autorov. *Malý lexikón výrazov v stavebníctve*. Bratislava: SKSI, 1998.
- Kol. Autorov. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. polovina 20. století*. Brno: Národní památkový ústav, 2020, 107 s. ISBN: 978-80-87967-22-5.
- Kol. Autorov. *Múzeum židovskej kultúry na Slovensku, katalóg k stálej expozícii*. Bratislava: SNM – Muzeum židovskej kultúry, 1993.
- Kol. Autorov. *Ochrana zrúcanín v kultúrnej krajine*. B. m.: Združenie na záchranu Lietavského hradu, 2006, 146 s.
- Kol. Autorov. *Slovník pojmů ve výstavbě - doporučený standard*. Praha: ČKAIT a SDIC, 2000. ISBN 80-86364-08-9.
- Kol. Autorov. *Stavebnícky náučný slovník. 1. zväzok. Látky a dielce*. Bratislava: SNTL, 1961.
- Kol. Autorov. *Stavebnícky náučný slovník. 3. zväzok. Technológia. 1. časť - Procesy*. Bratislava: SNTL, 1964.
- Kol. Autorov. *Stavebnícky náučný slovník. 3. zväzok. Technológia. 2. časť. Stavba objektov, výstavba celkov*. Bratislava: SNTL, 1965.
- KONNER, K., WAGENBLAST, J. *Steh fest mein Haus im Weltgebräus. Denkmalpflege - Konzeption und Umsetzung*. Stuttgart: Konrad Theiss, 1998.
- KOS, J. *Rekonstrukce pozemních staveb*. Brno: CERM, 1999. ISBN 80-7204-132-0.
- KOTLÍK, P. *Stavební materiály historických objektů: Materiály, koroze, sanace*. Praha: Vydavatelství VŠCHT, 1999.
- KRÁLOVÁ, E. *Metódy, materiály a konštrukcie používané pri obnove pamiatok*. Bratislava: SVŠT, 1984.
- KRÁLOVÁ, E. *Rekonštrukcie a ochrana pamiatok*. Bratislava: SVŠT, 1984.
- KREJČA, A. *Techniky grafického umění*. Praha: Artia, 1981, 203 s.

- KREKOVIČ, E., BAČA, M. *Úvod do archeológie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2022. ISBN 978-80-223-5425-7.
- KRIŽANOVÁ, E. Barokové kaštiele. In: *Krásy Slovenska*. 1971, roč. XLVIII, č. 2, s. 54 – 57.
- KRIŽANOVÁ, E. Renesančné kaštiele. In: *Krásy Slovenska*. 1968, roč. XLV, č. 6, s. 230 – 232.
- KRIŽANOVÁ, E., KUSÁK, D. *Slovenské hrady, zámky a kaštiele*. Osveta, 1998, 208 s.
- KŘÍŽ, M. *Rekonstrukce a ochrana památek*. Brno: VUT Brno, 1989.
- KUBIČKA, R., ZELINGER, J. *Výkladový slovník malířství, grafiky a, restaurátorství*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2004.
- KUNA, M. a kol. *Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání*. Praha: Archeologický ústav AV ČR v. v. i., 2007. ISBN 978-80-86124-75-9.
- KUNA, M. a kol. *Nedestruktivní archeologie*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1216-8.
- KUPILÍK, V. *Základy a životnost staveb*. Praha: Grada Publishing, 1999. ISBN 80-7169-581-5.
- LANČARIČ, A., TRNKOVÁ, P. B. *Reholné a mniške rúcha na Slovensku*. Trnava: Dobrá kniha, 2018.
- LANDA, R., KYŠ, K., SLAVÍK, O. *Rekonstrukce a opravy budov*. Praha: SNTL, 1983.
- LEBEDA, J. a kol. *Sanace zvlhlého zdiva*. Praha: SNTL, 1988.
- LORENZ, K. *Zděné konstrukce*. Praha: ČVUT, 1996.
- LOSOS, L. *Techniky malby*. Bratislava: Pallas, 1992, 192 s.
- MAJZLÍK, D. K otázkam architektonickej kompozície renesančných kaštieľov na Slovensku. In: *Výtvarný život*. 1960, č. 5, s. 284 – 290.
- MAKÝŠ, O. *Oprava historických murovaných konštrukcií*. Pezinok: Renesans, 2022, 125 s. ISBN: 8096947702.
- MAKÝŠ, O. *Rekonštrukcie stavieb - technológia*. Bratislava: Jaga group, 2001, 194 s. ISBN 8088905311.
- MAKÝŠ, O. *Technologie renovace budov*. Bratislava: Jaga group, 2004. ISBN 80-8076-006-3.
- MEIER, E. *Kulturgeschichte des Wohnens im abendländischen Raum*. Hamburg: Ferdinand Holzmann, 1956.
- MENCL, V. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980, 632 s.
- MENCL, V. Měšťanský dům českého středověku. In: *Zprávy památkové péče*. 1953, roč. 13, č. 6, s. 166.
- MĚŠŤAN, R. *Omítkařské a štukatérske práce*. Praha: SNTL, 1988.
- MICHAL, S. *Hodiny*. Praha: SNTL, 1980, 256 s.
- Missale Romanum, editio typica tertia, 2002. Všeobecné smernice (Institutio Generalis) Rímskeho misála. [online] In: *Liturgia*. 2008, č. 18, s. 197 – 298 [citované 12. 7. 2022]. Dostupné na: <https://lh.kbs.sk/docs/vsrm-3ed.pdf>
- NEWMAN, J., SIVAN, G. *Judaismus od A po Z. Slovník pojmů a termínů*. Praha: Sefer 1992, 285 s. ISBN: 80-900895-3-4.
- NOVÁK, J. a kol. *Nauka o materiálech*. Praha: ČVUT, 1997.
- NOVOTNÝ, B. *Encyklopédia archeológie*. Bratislava: Obzor, 1986, 1032 s.
- OLÁH, J., GRANDTNEROVÁ, A., BACIGALOVÁ, J. *Konštrukcie pozemných stavieb IV. (Zastrešenie)*. Bratislava: STU, 1993, 345 s.
- ONASCH, G. *Liturgie und Kunst der Ostkirche im Stichworten*. Leipzig: Koehler & Amelang, 1981.
- ONDŘEJ, S. *Staviteľství I*. Praha: SNTL, 1953.

- PAVLÍK, M. *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha: ČVUT, 1998.
- PENDL, K., Štrop, J., Tibitanzl, O. *Příručka pro zedníka*. Praha: Sobotáles, 1999, 431 s. ISBN 8085920549.
- PERRIN, K. a kol. *Standardy a příručka k dobré praxi péče o archeologické fondy v Evropě. EAC Guidelines 1*. Belgium: Europae Archaeologia Consilium (EAC), 2014.
- PEŠTA, J. *Rekonstrukce roubených staveb*. 2. upravené a rozšířené vydání. Praha: Grada, 2020, 407 s. ISBN 9788027105250.
- PETRAŇ, J. *Dějiny hmotné kultury. I/1,2*. Praha: Karolinum a SPN, 1985, 997 s. ISBN: 14-417-85.
- PETRAŇ, J. *Dějiny hmotné kultury. II/1,2*. Praha: Karolinum a SPN, 1985, 1003 s. ISBN: 80-7184-084-X.
- PĚKNÝ, T. *Historie židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1993, 430 s. ISBN 9788090089549.
- PLAČEK, M. *Hrady zámky na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 1996, 439 s. ISBN: 80-7277-036-5.
- PLAČEK, M., BÓNA, M. *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava: Libri, 2007, 392 s. ISBN 807277333X.
- PODHRADSKÝ, G. *Lexikon der Liturgie. Bin Überblick für die Praxis*. Innsbruck: Tyrolia, 1962, 475 s.
- POLLA, J. *Magyar kastélyok*. Budapest: b. v., 1939.
- PROCHÁZKA, M. K. *Umělecká řemesla*. Praha: Albatros, 1977, 137 s.
- PROCHÁZKA, R., VAŘEKA, P. *Manuál terénního archeologického výzkumu odkryvem*. Plzeň: Katedra archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni a spol., Brno: Archaia o. p. s.; 2005.
- PUŠKÁR, I. *Terminologický slovník obnovy pamiatok*. Bratislava: Projektový ústav kultúry, 1987.
- RADOS, J., ZÁDOR, A. *A klasszicizmus építésze Magyarországon*. Budapest: A Magyar tudományos akadémia kiadása, 1948.
- RAKOVICKÝ, V. *Umelecké kováčstvo a zámočníctvo*. Bratislava: Tatran, 1987, 118 s.
- REINPRECHT L., ŠTEFKO J. *Dřevěné stropy a krovy. Typy, poruchy, průzkumy a rekonstrukce*. Praha: ABF, a. s., Nakladatelství ARCH; 2000. ISBN: 80-86165-29-9.
- ROVNÁNIKOVÁ, P. *Omítky. Chemické a technologické vlastnosti*. Praha: STOP, 2002.
- ROVNÁNIKOVÁ, P. *Omítky: chemické a technologické vlastnosti*. Praha: STOP, 2002.
- ROVNÁNIKOVÁ, P. Omítky pro obnovu památek - pojiva, příměsi, kamenivo, přísady a staveništní malty versus suché maltové směsi. In: *Staveništní malty a suché maltové směsi při obnově památek*. Praha: STOP, 2013.
- ROVNÁNIKOVÁ, P. Tradiční vápenné technologie. In: *Tradiční vápenné technologie*. Příbor: NPÚ, Územní odborné pracoviště Ostrava, 2009.
- RUNES, D. *Slovník judaizmu*. Bratislava: Danubia press, 1992, 182 s.
- ŘEHÁK, Š., GRÍGER, J., ŠRAK, J. *Údržba budov*. Bratislava: SVTL, 1967.
- Sacrosanctum Concilium*. Konštitúcia Druhého vatikánskeho koncilu o posvätnéj liturgii, zo 4. decembra 1963. [online] [citované 12. 7. 2022]. Dostupné na: <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/druhy-vatikansky-koncil/c/sacrosanctum-concilium>

- SELECKÁ, A. *Metodiky konzervování předmětů vyrobených z anorganických materiálů I*. Brno: b. v., 2019.
- SEMERÁK, G., Bohmann, K. *Umělecké-kovářství a zámečnictví*. Praha: SNTL, 1977, 240 s.
- SCHIER, B. *Hauslandshaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*. Reichenberg: Göttingen Schwartz, 1932.
- SCHUBERT, A. *Péče o výplně historických okenních a dveřních otvorů*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2004. ISBN 80-86234-56-8.
- SCHULZE, P. *Alte Stoffe*. Berlin: Carl Schmidt, 1920, 174 s.
- SLABIHOUD, M. *Technológia pozemných stavieb*. Bratislava: Alfa, 1979.
- SMOLÁKOVÁ, M. *Prehľad vývoja európskych umeleckých remesiel*. Bratislava: FFUK, 1978, 132 s.
- SOLAŘ, J. *Poruchy a rekonstrukce zděných staveb*. Praha: Grada Publishing, 2008.
- SPIRITZA, J. *Zvony a zvonolejářstvo na Slovensku*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2022, 426 s. ISBN 978-80-89175-96-3.
- Stavebnícky naučný slovník*. Zv. 1 – 2. Bratislava: SNTL, 1982.
- SUCHÝ, L., ZACHAROVÁ, D. a kol. *Metodika identifikácie a výskumu historických krovov*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2018, 152 s. ISBN 978-80-89175-85-7.
- SVÁTEK, J. Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy. In: *Zvláštní příloha k Sborníku archivních prací XX*. 1970, číslo 2. Praha: ČSAV, 1970, s. 505 – 624.
- SVOBODA, L. *Stavebné materiály*. Bratislava: JAGA, 2005, 470 s. ISBN 8080760144.
- Sborník 1/2003, Sborník příspěvků z I. konference stavebně historického průzkumu. Vývoj a funkce topenišť*. Praha: Unicornis, 2002. ISBN 80-86562-00-X.
- SYROVÝ, B. *Architektúra, svědectví dob*. Praha: STNL, 1975.
- ŠEFCŮ, O. *Architektura. Lexikon architektonických prvků a stavebního řemesla*. Praha: Grada, 2013, 256 s. ISBN 978-80-247-3120-9.
- ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Okno. remeslo, technika, umenie. (Okno v dejinách umenia a pamiatkovej ochrane)*. Bratislava: Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1990, 106 s.
- ŠKRABADA, J. *Konstrukce historických staveb*. Praha: Argo, 2007, 397 s. ISBN 8072035487.
- ŠKABRADA, J. Přehled vývoje konstrukčního utváření výplní otvorů v historických stavbách. In: *Sborník 2/2004: Okna a dveře*. Praha: Unicornis, 2004, s. 5 – 12. ISBN: 80-86562-03-4.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T. *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí*. Bratislava: Obzor, 1975, 154 s.
- ŠVECOVÁ, S. Malomestské a mestské formy ľudového staviteľstva na západnom Slovensku. In: *Ľudové staviteľstvo a bývanie*. Bratislava: SAV, 1963, s. 141 – 167.
- TAKÁTS, M. *Magyaroszági udvarházak és kastélyok. XVI. - XVII. század*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.
- Technický náučný slovník*. Zv. 1 – 4. Praha: SNTL, 1962.
- TOGNER, M. *Historický nábytok: Terminologický slovník historického nábytku od 15. do počiatku 20. storočia, jeho materiálov, technológií, typológií a slohových prejavov*. Bratislava: ÚSMG - Ústredná správa múzeí a galérií, 1982, 290 s.

- TORANOVÁ, E. *Cinárstvo na Slovensku*. Bratislava: Tatran, 1980, 180 s.
- TORANOVÁ, E. *Medikováčstvo*. Bratislava: Tatran, 1991, 229 s.
- TORANOVÁ, E. *Zlatníctvo na Slovensku*. Bratislava: Tatran, 1983, 271 s.
- VARGOVÁ, M. *Ľudová architektúra na Slovensku - tradícia a inšpiračné zdroje pre súčasnosť*. Dizertačná práca. Bratislava: FA STU Bratislava, 2007.
- VÁVRA, J. R. *Pět tisíc let sklářského díla*. Praha: Orbis, 1953, 201 s.
- VINTER, V. *Stručný slovník památkové péče*. Ústí nad Labem: Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Ústí nad Labem, 1983, 127 s.
- VLČEK, J. a kol. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha: Libri, 1997, 778 s.
- VLČEK, K. *Stavebnotechnologická příprava staveb*. Bratislava: Jaga group, 1998.
- VLČEK, P. *Encyklopédie českých zámků*. Praha: Libri, 2001, 623 s. ISBN 80-7277-028-4.
- VODĚRA, S. *Rekonstrukce a ochrana památek*. Praha: ČVUT, 1983.
- VOLAVKOVÁ, H. *Židovské muzeum v Praze. Průvodce po museích, galeriích a památnících*. Praha: Umělecká beseda, 1948, 26 s.
- VOLDŘICH, F. *Rekonstrukce a ochrana památek*. Praha: ČVUT, 1985.
- VOŠKOVÁ, K. *Anatómia historického domu*. Banská Štiavnica: Spolok Banskej Štiavnice '91, 2011. ISBN 978-80-970219-4-8
- VRÁBEL, L. *Pevnostný systém. Komárno*. Bratislava: b. v., 1986.
- WITZANY, J. *Konstrukce pozemních staveb. Poruchy a rekonstrukce staveb*. 2. díl. Praha: ČVUT, 1995. ISBN 80-01-01310-3.
- WITZANY, J. *Poruchy a rekonstrukce zděných budov*. Praha: ČKAIT, 1999.
- ZÁDOROVÁ, A. Dejiny anglických parkov v Uhorsku. In: *Acta Historiae Artium Hungariae*. Tomus 33, 1987 – 88.
- Zahrady a parky Čech a Moravy: [průvodce expozicí]*. Praha: Zemědělské muzeum, Zámek Lednice na Moravě, 1971, 55 s.
- ZENGER, Z. M. *Heraldika*. Praha: Vojenský historický ústav, 1971, 124 s.
- ŽÁRY, J. *Dvojloďové kostoly na Spiši*. Bratislava: Tatran, 1986, 312 s.
- ŽILINSKÝ, J., GIECIOVÁ, M. *Konstrukcie pozemných stavieb. Schody*. Bratislava: Slovenská technická univerzita, Stavebná fakulta, 2018.
- ŽUDEL, J., NOVÁK, J. *Průručka diplomatiky, sgrafistiky a heraldiky*. Bratislava: Slovenská archívna správa povereníctva vnútra, 1956, 173 s.

Časť 12. Terminologický slovník

A: Terminologický slovník urbanizmu, architektúry, nehnuteľných výtvarných diel a hnutelných pamiatok

s využitím Slovníka unifikovaných názvov hnutelných pamiatok,
Bratislava: SÚPS, 1992 – 1993 a Terminologického slovníka
unifikovaných názvov urbanizmu, architektúry a nehnuteľných
výtvarných diel, Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 1999,
Edit. Cónová Ilona, Lacková, Desana

B: Stavebnotechnický slovník pamiatkovej obnovy

C: Terminologický slovník metodológie ochrany pamiatkového fonde - vybrané pojmy

Editorky

Ľubica Veľasová-Szerdová,
Veronika Kapišinská

Autori

Michael Balík, Tereza Bartošíková,
Jozef Cincula, Jan Červenák,
Edita Dziváková, Róbert Erdélyi,
Pavel Fabian, Patrik Farkaš,
Ingrid Gajdošová, Lucia Gdovinová,
Anna Gondová, Denisa Halajová,
Boris Hochel, Peter Horanský,
Michal Hrčka, Jaroslav Hrivnák,
Pavol Ižvolt, Iveta Chovanová,
Jozef Jarkovský, Veronika Kapišinská,
Tomáš Klas, Romana Klasová,
Lucia Majtánová, Oto Makýš,
Radoslav Mokriš, Andrea Nižňanská,
Martin Neumann, Beáta Polomová,
Elena Sabadošová, Katarína Smatanová,
Ľubica Szerdová-Veľasová,
Soňa Ščepánová, Jan Vinař,
Ľubor Suchý, Michaela Vargová,
Darina Ulrychová, Marek Zelina

Redakcia

Anna Gondová

Kresby

Marcel Mészáros

Grafická úprava

Jakub Dušička

Vydavateľ

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06
Bratislava
Vydanie prvé
© 2023
www.pamiatky.sk

